ETNOGRAFIA CONTINENTELOR

PARTEA ASIATICĂ A U.R.S.S.

DIN PARTEA REDACȚIEI

Volumul din Etnografia continentelor, *consacrat popoarelor Asiei, apare în două părți*[1]. *În prima parte sînt descrise popoarele din Asia care trăiesc în afara hotarelor U.R.S.S., iar în a doua — popoarele din partea asiatică a U.R.S.S. Cele două părți alcătuiesc un tot. Prima cuprinde și o introducere generală.*

Lucrarea Etnografia continentelor *are drept scop să prezinte cititorilor particularitățile culturii și ale traiului diferitelor popoare, precum și istoria lor etnică.*

Caracterizîndu-se situația actuală a diverselor popoare, fiecare fenomen din economia, cultura și felul lor de trai este examinat, în limita posibilităților, din punct de vedere istoric. În volumul de față sînt înfățișate schimbările radicale care s-au produs în economia și în felul de trai al popoarelor din U.R.S.S. în condițiile puterii sovietice.

Lucrarea se adresează unui cerc relativ larg de cititori, dar într-o anumită măsură poate servi și drept manual pentru cursul de etnografie generală care se predă la facultățile de istorie ale universităților. În conformitate cu aceasta, în diferite capitole sînt tratate o serie de probleme etnografice de strictă specialitate.

[1] În 1957 a apărut (în traducere românească în Editura Științifică, 1959) primul volum din *Etnografia continentelor* în care sînt descrise cultura și felul de trai ai popoarelor din Australia, Oceania, America și Africa. Se pregătește pentru tipar volumul referitor la popoarele din Europa și din partea europeană a U.R.S.S. Acolo cititorul va găsi și descrierea populației ruse (și altor populații de origine europeană) din Siberia, Asia mijlocie și Kazahstan. — *Nota. red. sovietice.*

Cartea de față, ca și părțile precedente ale lucrării Etnografia continentelor, *a fost pregătită de colectivul Institutului de etnografie al Academiei de Științe a U.R.S.S. Diferitele capitole au fost întocmite de următorii colaboratori științifici ai institutului:*

„Popoarele din Caucaz" — V.K. Gardanov în colaborare cu T.F. Aristova, G.F. Debeț, B.A. Kaloev, G.A. Sergheeva, N.F. Takoeva, A.G. Trofimova[1]. *În această parte s-au folosit materiale din lucrarea „Popoarele din Caucaz" care se pregătește pentru tipar și urmează să apară în colecția „Popoarele lumii", precum și materialele defunctului E.M. Șilling.*

„Popoarele din Asia mijlocie și din Kazahstan" — T.A. Jdanko în colaborare cu S.P. Tolstov. Capitolul „Tadjicii" a fost scris de N.A. Kisleakov. S-au folosit materialele cuprinse în lucrarea colectivă „Popoarele din Asia mijlocie și din Kazahstan" pe care Institutul de etnografie o pregătește pentru tipar, ea urmînd să apară de asemenea în seria „Popoarele lumii".[2]

„Popoarele din Siberia" — B.O. Dolghih și M.G. Levin.

Hărțile cuprinse în cartea de față au fost întocmite de I.R. Vinnikov.

O mare parte dintre fotografiile privitoare la Asia mijlocie au fost executate de I.A. Arghiropulo.

La pregătirea lucrării pentru tipar au contribuit substanțial S.I. Bruk, R.S. Lipeț și G.A. Nersesov.

1 La capitolul despre armeni a colaborat D.S. Vardumian, cercetător al Academiei de Științe a R.S.S. Armene.

2 Studiile lui S.M. Abramzon, G.P. Vasilieva, E. G. Gafferberg, K.L. Zadihina ș.a.

POPOARELE DIN CAUCAZ

Caucazul este una dintre cele mai mari regiuni geografice și istorico-etnografice din U.R.S.S. Suprafața lui este de 440 000 km². Hotarul de miază-noapte al Caucazului îl constituie depresiunea Kuma-Manîci, iar hotarul de miază-zi — granița de stat a Uniunii Sovietice cu Turcia și Iranul[1]. Dinspre vest, Caucazul este scăldat de Marea Neagră și Marea de Azov, iar dinspre est de Marea Caspică.

Caucazul este în cea mai mare parte un ținut muntos. Dinspre nord-vest (de la Taman pe țărmul Mării Negre) spre sud-est (pînă la Apșeronsk pe malul Mării Caspice) se întinde pe o distanță de aproximativ 1 500 km sistemul muntos Principalul lanț al Caucazului sau Marele Caucaz care împarte Caucazul în două: Caucazul de nord (circa 250 000 km²) și Transcaucazia (aproximativ 190 000 km²). Spre sud de Marele Caucaz, pe teritoriul Transcaucaziei, între Marea Neagră și cursul inferior al rîului Arax, se întinde un al doilea sistem muntos, denumit Micul Caucaz. Ambele sisteme muntoase au o mulțime de ramificații și sînt legate între ele prin lanțul Meshi (în Gruzia).

Munții Marele Caucaz, care coboară treptat spre apus și răsărit, ajung la cea mai mare înălțime în partea centrală, unde sînt situate o serie dintre cele mai înalte piscuri din Caucaz: Elbrus — 5 633 m, Șhara — 5 250 m, Dagh-Tau — 5 198 m, Kazbek — 5 047 m ș.a. Principalul lanț al Caucazului este străbătut de un mare număr de trecători: Krestovoi, Kodor, Maruh, Mamison, Salavat, Nahar și altele. Trecătorile erau cunoscute din vremuri străvechi de locuitorii Caucazului și Principalul lanț n-a constituit

[1] Granița geografică sudică a Caucazului este convențională, deoarece acolo Caucazul este strîns legat de ținuturile muntoase din Asia anterioară.

niciodată pentru ei o barieră de netrecut. Între popoarele din Caucazul de nord și cele din Transcaucazia a existat veacuri de-a rîndul un permanent contact economic și cultural. Unele popoare au trăit și trăiesc și astăzi de ambele părți ale munților Caucaz (gruzinii, osetinii, lezghinii). Două din aceste trecători au jucat un rol deosebit de important în istoria Caucazului: una situată în centrul munților Caucaz, prin defileul Darial (în antichitate Porțile Alane) și a doua — de-a lungul coastei mării Caspice, în regiunea orașului Derbent (în antichitate Porțile Caspice sau de Fier).

Împărțirea Caucazului de către Principalul lanț în Caucazul de nord și Transcaucazia este convențională atît din punct de vedere geografic, cît și sub raport etnografic. Astfel, Azerbaidjanul de nord-est, considerat un teritoriu transcaucazian, este situat de fapt la nord de Principalul lanț, iar raionul Soci din ținutul Krasnodar, situat pe țărmul mării Negre și socotit ca făcînd parte din Caucazul de nord, este așezat de fapt la sud de Principalul lanț.

Deși cea mai mare parte a Caucazului reprezintă un ținut muntos, aici există și cîmpii întinse, mai cu seamă în Caucazul de nord și pe alocuri în Transcaucazia între Marele și Micul Caucaz. În Caucaz există de asemenea podișuri și șesuri situate în văile rîurilor mai mari.

Principalele rîuri din Caucaz sînt repezi, au o adîncime relativ mică, iar albia lor este variabilă. Navigația este posibilă numai pe cursul inferior al rîurilor mai mari, care în această parte a lor curg de obicei printr-un ținut relativ neted.

Clima, flora și fauna Caucazului se repartizează pe zone verticale. În zonele superioare se află minunate pășuni alpine și subalpine pe care vara pasc animalele, mai jos se întinde zona pădurilor și cea unde se cultivă cereale, iar și mai jos zona prielnică pomilor fructiferi și viței de vie. Depresiunile Rion și Lenkoran sînt de fapt o regiune subtropicală. Populația multor ținuturi, atît de șes, cît și a celor situate la altitudine mai mare, folosește din vremuri străvechi irigația artificială. Pe povîrnișurile munților sînt așezate ogoare și livezi, uneori (de pildă în Daghestan) pe terase în trepte. Un rol economic considerabil îl au pădurile, care cu un secol în urmă acopereau încă

cea mai mare parte din zona premontană și din cea muntoasă a Caucazului.

În Caucaz se găsesc în mari cantități tot felul de minerale utile: metale neferoase, fier, mangan, molibden, petrol, cărbune, prețioase materiale de construcție etc. Caucazul este unul dintre cele mai vechi centre ale metalurgiei. Aici se extrăgeau din timpuri îndepărtate cupru, fier, plumb. Existența argilei ceramice de calitate superioară a făcut ca în întregul Caucaz să se răspîndească pe larg olăritul.

Printre bogățiile naturale din Caucaz, un loc deosebit îl ocupă petrolul. Zăcămintele din Baku, Groznîi etc. sînt dintre cele mai importante din U.R.S.S., fiind vestite în întreaga lume prin calitatea superioară a petrolului. În Caucaz (raionul Ceatura din R.S.S. Gruzină) se găsește unul dintre cele mai mari zăcăminte de mangan din lume.

Condițiile naturale din Caucaz au influențat viața economică și cultura materială a populației, mai cu seamă în trecutul îndepărtat, cînd nivelul forțelor de producție era scăzut. Astfel se explică, printre altele, dezvoltarea principalelor ramuri ale agriculturii care în majoritatea cazurilor se îmbină cu un sistem aparte de creștere a animalelor, fie pe un teritoriu restrîns, fie ținîndu-se animalele la păscut vara în munți, iar iarna pe cîmpii. Prin aceasta se explică, de asemenea, răspîndirea pe care au căpătat-o în trecut multe meșteșuguri, folosindu-se baza de materii prime locale. Ca urmare, diferitele regiuni din Caucaz se distingeau printr-o specializare în producție.

Căile de comunicație și mijloacele de transport depindeau întru totul în trecut de caracteristicile reliefului neobișnuit de complex. Acest lucru a determinat construcția specifică a cărărilor și drumurilor, precum și numeroasele amenajări pentru circulația pietonilor, transportul cu animale de povară, călărit, deplasarea greutăților cu ajutorul tîrșitoarelor și al căruțelor cu roți. Specificul condițiilor geografice a influențat de asemenea, într-o anumită măsură, forma locuinței, hrana și îmbrăcămintea popoarelor din Caucaz. Astfel, aspectul satelor caucaziene — case îngrămădite, așezate în trepte sau, dimpotrivă, risipite — este strîns legat de caracterul reliefului și de vegetația ținutului respectiv.

Faptul că unele regiuni erau greu accesibile și izolate din pricina condițiilor naturale, precum și caracterul primitiv al vechilor căi de comunicație și mijloace de circulație din regiunea munților înalți au făcut ca în trecut să se mențină într-o serie de regiuni din Caucaz fărîmițarea lingvistică și tribală, vechile forme sociale, precum și o stare generală de înapoiere economică și culturală. Schimbînd radical viața popoarelor din Caucaz, victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie le-a ajutat să biruie și multe greutăți determinate de particularitățile naturale ale regiunii.

Înainte de Revoluția din Octombrie, tot acest teritoriu făcea parte din Ţinutul Caucazului, care, sub raport administrativ, reprezenta o parte separată a imperiului rus. Împărțirea administrativă internă a ținutului nu ținea seamă de componența națională a populației. Multe popoare din Caucaz erau despărțite în grupuri prin granițe administrative. Astfel, Gruzia era împărțită în două gubernii — Tiflis și Kutais, Azerbaidjanul în guberniile Baku și Elisavetpol ș.a.m.d.

În prezent, sub raport administrativ, Caucazul de nord face parte din Federația Rusă; pe teritoriul lui există patru republici sovietice socialiste autonome: Kabardină-Balkară, Osetină de nord, Ceceno-Ingușă, Daghestan, precum și două regiuni autonome: Adîgheie și Karaceaevo-Cercheză. În Transcaucazia se află trei republici sovietice socialiste unionale: Azerbaidjană, Armeană și Gruzină. Din R.S.S. Azerbaidjană fac parte R.S.S. Autonomă Nahicevan și Regiunea Autonomă Nagorno-Karabah, locuită în special de armeni; din R.S.S. Gruzină fac parte republicile autonome Abhază și Adjară, precum și Regiunea Autonomă Osetină de sud.

Caucazul, care din vremuri străvechi se distingea printr-o componență etnică și lingvistică complexă și era cunoscut încă în literatura de la începutul evului mediu sub denumirea de „Muntele limbilor", reprezintă și astăzi unul din teritoriile din U.R.S.S. pe care se vorbesc cele mai multe limbi. În munții înalți, în regiunea premontană și în ținuturile de cîmpie trăiesc aproximativ 50 de popoare cu limbi independente, făcînd parte din trei mari familii de limbi:

caucaziană propriu-zisă (sau ibero-caucaziană), indo-europeană și altaică.

De obicei se disting patru grupuri de limbi caucaziene propriu-zise: de nord-vest (adîgheie-abhază sau abhazo-adîgheie), centrală (veinah), de nord-est (daghestană) și de sud (iberică sau kartvelică).

Din grupul de nord-vest fac parte limbile adîgheie (adîgheie și kabardino-cercheză), abhază și abazină.

Din grupul veinah fac parte limbile cecenilor, ingușilor și bațbiilor (uneori aceasta din urmă este reunită cu grupa de limbi daghestane).

În limbile grupului de nord-est vorbesc numeroase popoare din Daghestan. Cea mai răspîndită limbă din acest grup este avara. Această limbă e vorbită de avarii propriu-ziși și de popoarele apropiate de ei din subgrupul andodidoic (sau ando-țez) — anzii, ahvahții, bagulalii, botlihii, godoberinii, karatinii, tindalii (sau tindinii), ceamalalii (sau ceamalinii), didoii și alții. Ramuri aparte ale grupului de limbi daghestane le constituie limba darghină (înrudite cu aceasta sînt limbile kaitagilor și kubacinilor), lakă, lezghină, precum și limbile care fac parte din subgrupul lezghin: agulă, rutulă, tabasarană, țahură. Subgrupul lezghin cuprinde și limbile hinalughilor, budugilor, krîzilor și udinilor care locuiesc în Azerbaidjanul de nord.

Din grupul sudic (kartvelik) al limbilor caucaziene propriu-zise fac parte limba gruzină și limbile înrudite cu ea: megrelo-ciană (sau zană) și svană.

Grupul tiurc (turanic) din familia limbilor altaice este reprezentat în Caucaz prin limbile azerbaidjană, kumîkă, nogaikă, karaciaie și balkară. Tot de limbă tiurcă (turanică) sînt turkmenii (truhmenii) din Caucaz (ținutul Stavropol). Familia de limbi indo-europene este reprezentată în Caucaz prin limbile armeană, osetină, kurdă și alte limbi iraniene[1], precum și prin limbile slave vorbite de populația rusă și ucraineană din Caucaz. Reprezentanții grupului semit din Caucaz sînt aisorii, puțini la număr.

Din punct de vedere antropologic, Caucazul se caracterizează printr-o relativă omogenitate. Majoritatea popoarelor din Caucaz fac parte din ramura sudică a rasei europeoide.

[1] Dintre popoarele de limbă iraniană fac parte de asemenea tații și talîșii.

Numai nogaii și turkmenii din ținutul Stavropol, ai căror strămoși s-au așezat în Caucaz în urmă cu cîteva secole, se disting prin predominanța tipurilor antropologice mongoloide. Printre rușii care au venit și mai tîrziu în Caucaz predomină caracteristicile ramurii nordice a rasei europeoide.

Faptul că toate celelalte popoare din Caucaz fac parte din ramura sudică a rasei europeoide nu înseamnă însă că ele sînt cu totul omogene. Deosebiri apreciabile se constată în primul rînd în ceea ce privește lățimea feței. Fața cea mai îngustă o au azerbaidjenii. În clasificarea antropologică, acest tip cu fața îngustă este denumit tipul caspic; în afara hotarelor U.R.S.S. el este larg răspîndit printre popoarele din Iran și Irak. Fața cea mai lată o au muntenii din Marele Caucaz, indiferent de apartenența etnică: karaciaii și balkarii, osetinii, kabardinii și grupurile etnografice de munteni ale gruzinilor (hevsurii, pșavii, tușinii, mtiulii, mohevii, racinii munteni, svanii). Acest tip cu fața lată este denumit în lucrările antropologilor gruzini — tipul caucasionic.

Tipurile caspic și caucasionic se deosebesc nu numai prin lățimea feței. La reprezentanții tipului caspic, părul și ochii sînt de culoare mult mai închisă. Ochii de culoare deschisă și părul blond se întîlnesc extrem de rar. Tipul caucasionic se caracterizează printr-un procent apreciabil de reprezentanți avînd părul și ochii de nuanță deschisă, deși tonurile închise predomină.

Ambele tipuri se întîlnesc, într-o formă mai mult sau mai puțin conturată, doar la grupuri izolate, relativ puțin numeroase. Cea mai mare parte a populației de baștină din Caucaz ocupă, în general, o poziție intermediară între cele două tipuri principale.

De altfel, unele grupuri se disting printr-un anumit specific, ceea ce permite să se deosebească, în afară de cele două tipuri menționate mai sus, cel puțin încă două tipuri antropologice, conturate într-o măsură mai mică. La armeni, la aisori și la unele grupuri de gruzini se constată o dezvoltare deosebită a bărbii, mustăților și sprîncenelor. Acest tip este denumit de obicei armenoid sau din Asia anterioară. Părerea larg răspîndită că tipului armenoid îi sînt caracteristice și îmbinarea brahicefaliei cu ceafa plată și nasul

de o formă deosebită nu se confirmă. În Caucaz, ca și în general în Asia anterioară, forma capului este determinată în mare măsură de deformarea lui sub influența leagănului și a modului de înfășare a copiilor, răspîndit prin aceste ținuturi și care duc la o aplatizare apreciabilă a cefii. În ceea ce privește forma nasului (coroiat și cu vîrful lăsat în jos) ea este larg răspîndită și printre alte tipuri antropologice din Caucaz și din Asia anterioară. La cerchezii din Kuban se mai distinge de obicei tipul antropologic pontic care diferă de cel caucasionic prin faptul că reprezentanții săi au capul mai alungit. Dar întrucît în Caucaz, forma capului s-a schimbat mult în cursul ultimelor cîteva secole, nu credem să fie cazul să se atribuie o importanță prea mare deosebirilor bazate pe acest indiciu.

Caucazul este, poate, unul din teritoriile unde a început procesul de formare a societății umane. Acest lucru îl dovedesc resturile unei maimuțe antropomorfe — udabnopitecul, găsite în Gruzia răsăriteană, precum și uneltele din paleoliticul timpuriu, descoperite în Armenia, Abhazia și Osetia de sud. Ceva mai tîrzii sînt uneltele paleolitice descoperite în regiunea Kuban. În ultima vreme, în Daghestan s-au făcut descoperiri ce datează din musterian. În Caucaz se cunosc și resturi ale așezărilor oamenilor din paleoliticul tîrziu. Epoca neolitică este reprezentată printr-un mare număr de așezări și necropole din mileniile IV — III î.e.n.

Complexele din epoca neo-eneolitică demonstrează că populația de aici a dus o viață sedentară și că baza economiei ei au constituit-o cultivarea plantelor și creșterea animalelor care se dezvoltau cu mai mult succes în Transcaucazia, în timp ce în Caucazul de nord, în epoca neolitică, populația se îndeletnicea, încă, mai ales cu vînătoarea și culesul. Caracterul culturilor din perioada eneolitică dovedește că de pe atunci existau legături între Transcaucazia și Caucazul de nord. Populația străveche din Caucaz a creat o bogată și originală cultură a aramei și bronzului (culturile Maikop și Koban din Caucazul de nord, cultura Colchida din Transcaucazia de vest și alte culturi dintre jumătatea mileniului al III-lea și începutul mileniului I î.e.n.), care aparținea, după cît se pare, diferitelor triburi — strămoșii popoarelor caucaziene de astăzi.

Caucazul (mai ales Transcaucazia) este unul dintre ținuturile de pe glob unde bronzul și fierul au apărut foarte timpuriu și au căpătat o largă răspîndire.

Excepțional de variate și bogate sînt în Caucaz mărturiile arheologice din epoca bronzului (mileniile III-II î.e.n.): diferite feluri de așezări, kurgane și necropole plane, construcții funerare complexe din lespezi mari de piatră, așezări fortificate cu ziduri de apărare alcătuite din blocuri de piatră necioplită. Vechile triburi de la care au rămas toate aceste monumente se îndeletniceau cu creșterea animalelor și cu agricultura. Spre sfîrșitul mileniului al II-lea î.e.n. era deja răspîndită agricultura cu plugul, legată în multe regiuni secetoase de irigațiile artificiale. În epoca bronzului, pe lîngă prelucrarea metalelor, au căpătat o mare dezvoltare în Caucazul de nord și mai cu seamă în Transcaucazia și diferite ramuri ale producției casnice și meșteșugărești: olăritul (în special ceramica pictată), torsul și țesutul, inclusiv al covoarelor.

Fierul a început să se răspîndească în Caucaz în primele secole ale mileniului I î.e.n. Prelucrarea fierului a atins o mare perfecțiune în Urartu — cel mai vechi stat sclavagist din Caucaz, format în secolul al IX-lea î.e.n. pe baza unei uniuni a triburilor urartu care locuiau pe podișul Armeniei între lacurile Van, Urmia și Sevan. Aceste triburi se ocupau cu agricultura și creșterea animalelor (în special a cailor), cunoșteau bine diverse meșteșuguri, trăiau în sate mari și în orașe, își făceau construcțiile din piatră sau cărămidă nearsă și amenajau drumuri ale căror urme s-au păstrat pînă astăzi. În statul Urartu se folosea pe larg munca sclavilor. Urarții aveau o scriere proprie, cuneiformă, și au realizat mari succese în domeniul prelucrării artistice a metalelor ca și în acela al arhitecturii. În anul 585 î.e.n. statul Urartu a fost cucerit de mezi. Urmașii urarților au intrat în componența popoarelor contemporane din Transcaucazia, în primul rînd a armenilor și gruzinilor. Poporul armean s-a format de altfel pe teritoriul statului Urartu. La prăbușirea statului Urartu, precum și la apariția unor elemente etnice noi pe teritoriul lui, au contribuit în mare măsură cimerienii și sciții care au invadat Transcaucazia și Asia anterioară la sfîrșitul secolului al VIII-lea î.e.n. și în timpul secolului al VII-lea î.e.n., venind de pe litoralul

nordic al Mării Negre. Așezîndu-se în regiunea granițelor de nord ale statului Urartu, cimerienii, iar mai tîrziu sciții, l-au pustiit sistematic prin incursiunile lor, pregătind prăbușirea lui definitivă.

La nord de urarți, pînă la litoralul caucazian al Mării Negre, trăiau numeroase triburi gruzine vechi, printre care și tribul colchilor. Bogata și înfloritoarea Colchidă — țara colchilor — este pomenită în cunoscutul mit antic grecesc despre expediția argonauților pentru descoperirea lînii de aur. În secolele VI-V î.e.n. au luat ființă în Colchida o serie de colonii grecești: Pityus (Pițunda de astăzi), Dioscurias (în apropiere de Suhumi), Phasis (actualul Poti) etc. În secolele IV—III î.e.n. s-a format cel de-al doilea stat antic gruzin — Iberia — care se afla la est de Colchida și ajungea spre nord pînă la Principalul lanț al Caucazului. În felul acesta, colchii din sud și iberii care vorbeau, probabil, în diferite limbi tribale ale grupului caucazian de sud (kartvelic) au devenit principalele componente etnice ale poporului (narodnost) gruzin în curs de formare și care avea o dezvoltată cultură materială și spirituală. Procesul unirii triburilor gruzine într-un singur popor (narodnost) s-a încheiat în momentul apariției monarhiei feudale în Gruzia (secolele XI—XIII e.n.).

În secolul al IV-lea î.e.n. dintr-o parte a Mediei antice s-a format statul Atropatena care cuprindea și unele teritorii din Azerbaidjanul de astăzi. După părerea unor cercetători, mezii, ca element etnic, au avut un rol anumit în formarea poporului (narodnost) azerbaidjan care, în ansamblu, s-a constituit în urma unui proces îndelungat și complex de turcizare a populației băștinașe, inclusiv a numeroaselor triburi albane care trăiau în regiunile nordice ale Azerbaidjanului.

După cuceririle lui Alexandru Macedon, popoarele din Transcaucazia, care din secolul al VI-lea î.e.n. se aflau sub stăpînirea Ahemenizilor, au intrat în secolul al IV-lea î.e.n. în componența imperiului lui Alexandru, iar după destrămarea acestuia în componența celui mai mare stat elenistic — imperiul Seleucizilor.

În cursul secolului I î.e.n. și în perioada cuprinsă între secolele I—IV e.n. popoarele din Transcaucazia au luptat cu înverșunare pentru independență și pentru păstrarea

specificului cultural cu cele mai puternice state din acea vreme: în apus cu Roma și apoi cu Bizanțul care i-a luat locul, iar în răsărit cu Parția și cu Persia Sasanidă (începînd din secolul al III-lea e.n.). Spre sfîrșitul acestei perioade, orînduirea sclavagistă a fost înlocuită treptat prin cea feudală. În urma dezvoltării relațiilor feudale și a legăturilor cu Bizanțul, în secolul al IV-lea a început să se răspîndească în Transcaucazia (iar mai tîrziu și în Caucazul de nord) creștinismul.

În Caucazul de nord-vest, între granițele nordice ale Colchidei și vărsarea fluviului Tanais (Don) au trăit în epoca antică diferite triburi de agricultori și crescători de animale, cunoscuți din secolul al VI-lea î.e.n. sub denumirile de meoți, sinzi, toreți și kerkeți. Termenul de „zihi", care a apărut în secolul I î.e.n., a înlocuit în epoca bizantină (secolele VI—X e.n.) majoritatea celorlalte denumiri tribale locale și a continuat să fie folosit în evul mediu, paralel cu denumirea de cerchezi (a se compara cu kerkeți), pentru indicarea întregului grup numeros al triburilor adîgheie.

În primele secole ale erei noastre au apărut în Caucazul de nord triburile alanilor care au venit în stepele din preajma Caucazului, urmîndu-i pe sciții și sarmații cu care erau înrudiți. În urma invaziei hunilor, alanii au fost împinși parțial, în secolul al IV-lea, spre sud, în regiunea premontană a Principalului lanț al Caucazului. În urma amestecului triburilor locale din Caucazul de nord cu alanii s-a format poporul osetin, ai cărui strămoși sînt pomeniți în izvoarele bizantine și armene de la începutul evului mediu sub denumirea de alani, în izvoarele gruzine — sub numele de osi sau ovsi, iar în cronicile rusești — sub denumirea de iasi.

Strămoșii popoarelor contemporane din Daghestan sînt menționați în mărturiile scrise din perioada antică sub denumirile de gheli, saviri, leghi, caspi ș.a. Prin cultura și limba lor, aceste triburi erau apropiate de albanii care au trăit în partea de sud a Daghestanului și care sînt bine cunoscuți din izvoarele antice.

Condițiile de trai în așezările din munți și fărîmițarea teritorială au făcut ca în Daghestan să se formeze o mulțime de grupuri etnice care, deși înrudite ca origine și limbă, erau totuși independente. La sfîrșitul mileniului I î.e.n. au pătruns pe teritoriul Caucazului de nord-est sarmații,

iar ceva mai tîrziu — în primele secole ale erei noastre — alanii. Noii veniți s-au amestecat cu triburile locale și au adoptat limba lor. Izvoarele scrise din secolele VII—X menționează etnonimele contemporane ale popoarelor din Daghestan. Cel mai mult s-au amestecat cu grupurile etnice de altă limbă (cu hunii în secolele IV—V, cu hazarii în secolele VII—X, cu kîpceakii în secolele X—XIII și cu alții) strămoșii kumîcilor (limba kumîkă contemporană face parte din grupul kîpceak al limbilor tiurce).

În Caucaz, ca și în multe alte regiuni, în epoca feudală s-a format în linii generale componența etnică contemporană a populației și s-au cristalizat trăsăturile specifice ale culturii diferitelor popoare (narodnosti). La începutul acestei epoci (secolele V—VI) la hotarele sudice ale Caucazului continua lupta dintre Bizanț și Persia, sub a căror stăpînire cădeau din cînd în cînd popoarele din Transcaucazia. Ele nu au încetat însă nici o clipă să opună rezistență cotropitorilor și nu și-au pierdut niciodată limba și cultura lor proprie. În a doua jumătate a secolului al V-lea gruzinii, armenii și albanii întreprind acțiuni comune de mari proporții împotriva cuceritorilor perși. În perioada dominației arabe (secolele VII—X), în Transcaucazia au avut loc de asemenea mari mișcări populare.

În secolul al IX-lea începe să se elibereze de sub stăpînirea arabă și bizantină regatul Gruziei, care a inclus treptat între granițele sale Kartlia (vechea Iberie) la răsărit, Lazika (țara lazilor) spre sud-vest și Abhazia spre nord-vest. Statul feudal gruzin a atins cea mai mare înflorire economică politică și culturală pe timpul reginei Tamara (1184—1213).

În Armenia, unde spre sfîrșitul secolului al IX-lea stăpînirea arabă devenise aproape formală, a luat ființă regatul feudal al Bagratizilor cu capitala în orașul Ani. În Azerbaidjan, care sub stăpînirea arabă și-a căpătat denumirea contemporană, existau în epoca respectivă o serie de domenii feudale unde se răspîndiseră scrierea arabă și islamismul. Din secolul al VIII-lea islamismul a început să pătrundă și în Daghestan. În Azerbaidjanul de nord continuau să existe principate feudale albane.

La începutul secolului al XI-lea cea mai mare parte a Azerbaidjanului și multe regiuni din Armenia au fost cucerite de triburile nomade oguzo-selgiucide, de limbă tiurcă,

înrudite cu turkmenii de astăzi. Aceste triburi, venite în Transcaucazia din Asia mijlocie prin Iran, se contopeau treptat cu populația locală (care din punct de vedere etnic nu era de loc omogenă[1]), îi transmiteau limba lor tiurcă, dar își însușeau și ele cultura înaltă a populației băștinașe, trecînd la viața sedentară și schimbînd multe particularități ale felului lor de trai. Astfel s-a desfășurat procesul îndelungat al etnogenezei azerbaidjenilor, care s-a terminat în perioada de dominație a mongolilor și tătarilor.

Invazia mongolo-tătară din perioada 1220—1250 a pricinuit popoarelor din Caucaz calamități incalculabile; o serie de regiuni au fost pustiite, multe orașe au fost ruinate, agricultura a decăzut, dezvoltarea culturii s-a oprit. Popoarele din Caucaz și-au pierdut din nou independența politică și, temporar, legăturile lor cu principatele rusești s-au întrerupt. Invazia a influențat într-o anumită măsură și componența etnică a populației din Caucaz. O parte din cumanii (din Kîpceak), care duceau o viață nomadă în stepele din Caucazul de nord au fost împinși în defileurile din Caucazul central, ceea ce a avut ca urmare tiurcizarea populației alane de aici și formarea karaceailor și balkarilor. În secolul al XIV-lea nogaii de limbă tiurcă, care proveneau din tătarii din Hoarda Nogai și care au inclus în componența lor rămășițele vechilor locuitori ai acestor stepe — kîpceakii — s-au așezat temeinic în stepele de la poalele munților Caucaz.

Invazia tătaro-mongolă a determinat deplasarea în masă a unei părți din triburile adîgheie (kabardinii) spre răsărit — din Kuban în bazinul Terekului, unde înainte trăiseră alanii; parte din ei au fost exterminați de hanii mongoli, iar parte au fost împinși în munții din Caucazul central unde trăiau consîngeni de-ai lor. Se poate presupune că nu toți alanii au părăsit valea Terekului. Cei rămași au intrat în componența poporului (narodnost) kabardin, amestecîndu-se cu adîgheii veniți de pe alte meleaguri.

În timp ce Caucazul de nord a căzut sub stăpînirea hanilor Hoardei de Aur, Transcaucazia, împreună cu Iranul,

[1] În perioada invaziei selgiucizilor, populația din Azerbaidjanul de nord vorbea mai ales limba albană, iar cea din sud — limba iraniană. La granița cu Daghestanul erau răspîndite de asemenea limbile din grupul caucazian de nord-est.

a devenit o feudă a unui alt stat mongol — statul Hulaghizilor, care și-au atribuit titlul de „il-hani". Ca urmare, Caucazul de nord și mai ales Transcaucazia, deveniră la sfîrșitul secolului al XIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIV-lea arena unei lupte înverșunate între hanii Hoardei de Aur și hanii Hulaghizi. Fiecare din ei căuta să stăpînească Caucazul. Nu se terminase încă bine această luptă, care pricinuise popoarelor din Caucaz noi suferințe, cînd s-a produs invazia pustiitoare a hoardelor lui Timur (1386—1402). Cuceririle Hulaghizilor și ale lui Timur au intensificat considerabil pătrunderea elementelor etnice tiurco-mongole în componența populației băștinașe a Transcaucaziei, în special pe teritoriul Azerbaidjanului de astăzi. După cît se pare, tiurcizarea definitivă a majorității populației din Azerbaidjan s-a încheiat tocmai în această perioadă. Abia au apucat popoarele din Caucaz să scape de sub jugul sîngeros al hanilor mongoli că au și început să-i amenințe alți dușmani. În secolele XVI—XVII s-a desfășurat lupta dintre Turcia și Persia care urmăreau să-și instituie dominația asupra întregului Caucaz. În cele din urmă Transcaucazia a fost de fapt împărțită, majoritatea regiunilor apusene ajungînd sub stăpînirea sultanilor turci, iar regiunile răsăritene sub cea a șahilor persani. Numai regatele și principatele gruzine au continuat lupta pentru independență, izbutind să păstreze temporar o oarecare neatîrnare. Cîtva timp a fost independent și hanatul Șirvan din Azerbaidjan. În ansamblu, însă, popoarele din Transcaucazia nu mai puteau să-și apere independența prin propriile lor forțe. Același lucru se petrecea în Caucazul de nord, unde s-a intensificat în acea perioadă agresiunea turcească, precum și în Daghestan, devenit obiect al agresiunii Persiei. Acum a început să pătrundă în Caucazul de nord, mai ales din Turcia, islamismul, care a contribuit într-o măsură foarte mare la extinderea influenței Turciei și a vasalului acesteia — hanatul Crimeii — asupra adîgheilor, kabardinilor și altor munteni din Caucaz.

Dependența tot mai accentuată față de statele asiatice înapoiate — Turcia și Persia — a exercitat o înrîurire extrem de nefavorabilă asupra vieții popoarelor din Caucaz, a împiedicat dezvoltarea lor social-economică și culturală, a contribuit la menținerea relațiilor feudale și patriarhale —

gentilice, a sclaviei și negoțului de sclavi. În secolele XVI—XVII în multe regiuni din Gruzia, Armenia și Azerbaidjan au avut loc răscoale populare împotriva cuceritorilor străini. Popoarele din Caucazul de nord au luptat de asemenea cu dîrzenie pentru independență. Această luptă nu putea să fie, însă, încununată de succes, deoarece popoarele din Caucaz erau fărîmițate atît economic, cît și politic, iar cîrmuitorii lor feudali se războiau adesea între ei. Singura forță reală care putea să elibereze în acea perioadă popoarele din Caucaz de sub jugul turc și persan era Rusia. Zdrobirea Hoardei de Aur și constituirea statului centralizat rus cu capitala la Moscova au schimbat radical și situația politică din Caucaz. De la sfîrșitul secolului al XV-lea a început să se observe o atracție tot mai puternică a popoarelor din Caucaz spre Rusia: gruzinii, precum și popoarele din Caucazul de nord și din Daghestan, armenii și azerbaidjenii au cerut în repetate rînduri Moscovei să-i apere și să le acorde supușenia rusă. În 1557, Kabardia și Adîgheia (Cerchezia) s-au alipit de bunăvoie la Rusia și astfel a început procesul de alipire la Rusia a întregului Caucaz. În secolul al XVII-lea regatele și principatele gruzine, precum și cîrmuitorii armeni, clerul și negustorii au încercat în repetate rînduri să obțină supușenia rusă. Aproape în tot cursul secolului al XVIII-lea, din momentul expediției lui Petru I la Derbent și pînă la alipirea Gruziei de răsărit la Rusia în 1801, posesiunile rusești în Caucaz s-au extins necontenit și în același timp s-au intensificat legăturile dintre poporul rus și popoarele din acest ținut întins. În primul pătrar al secolului al XIX-lea, aproape întregul Caucaz a intrat în componența imperiului rus.

În ciuda politicii coloniale a țarismului, alipirea popoarelor din Caucaz la Rusia a avut pentru aceste popoare o mare însemnătate progresistă. Ea le-a scutit de primejdia permanentă a unei invazii a dușmanilor dinafară, de luptele feudale interne, le-a eliberat de sub stăpînirea regimurilor feudale despotice din Turcia și Persia, înapoiate din punct de vedere economic și cultural, a întărit legăturile lor economice și culturale cu Rusia care era mult mai înaintată. Toate acestea au contribuit la dezvoltarea economiei popoarelor din Caucaz, la pătrunderea relațiilor capitaliste, la ridicarea nivelului cultural, iar mai tîrziu la

antrenarea lor la lupta revoluționară, condusă de clasa muncitoare din Rusia, împotriva autocrației, moșierilor și capitaliștilor.

După desființarea iobăgiei (1860—1880), în Caucaz au început să se formeze mai repede cadre muncitorești naționale. La sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, clasa muncitoare din Caucaz, în frunte cu Partidul Comunist și cu conducătorul acestuia V.I. Lenin, a jucat un rol de avangardă în lupta revoluționară a maselor populare din Caucaz.

După victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, în istoria popoarelor din Caucaz a început o eră nouă. În urma transformărilor socialiste și a aplicării politicii naționale leniniste, viața popoarelor din Caucaz s-a schimbat radical. În condițiile puterii sovietice, numeroase popoare din Caucaz, care înainte de Revoluția din Octombrie nu se transformaseră în națiuni burgheze, au devenit națiuni socialiste și și-au dobîndit o organizare statală.

În noiembrie 1920 s-au constituit republicile sovietice socialiste autonome Daghestan și Gorskaia. În cadrul organizării ulterioare a statelor naționale, în anii 1921—1924 s-au desprins treptat din componența R.S.S. Autonome Gorskaia, o serie de regiuni autonome (Kabardină-Balkară, Cecenă, Ingușă, Osetină de nord și Karaciaevo-Cercheză), iar R.S.S. Autonomă Gorskaia a încetat să existe. În baza Constituției U.R.S.S. din 1936, o serie de regiuni autonome din Caucazul de nord au fost transformate în republici sovietice socialiste autonome: Kabardină-Balkară, Cecено-Ingușă, Osetină de nord.

În 1920—1921, după căderea guvernelor burghezo-naționaliste, s-au constituit în Azerbaidjan, Armenia și Gruzia republici sovietice independente care s-au unit în 1922 formînd Federația Transcaucaziană.

La 30 decembrie 1922, la primul Congres al Sovietelor, Federația Transcaucaziană a intrat în componența Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste. Conform Constituției U.R.S.S. din 1936, Gruzia, Armenia și Azerbaidjanul au intrat direct în componența U.R.S.S. ca republici unionale.

Destinele istorice comune, mediul geografic, asemănător și apropierea etnică între o serie de popoare au determinat

o unitate etnografică sau istorico-culturală general-caucaziană.

Caucazul este una dintre cele mai vechi regiuni agricole. Popoarele din Caucaz au obținut independent multe specii de plante cultivate, printre care și grîul. În Transcaucazia există un număr mare de varietăți sălbatice și cultivate de grîu, dintre care multe sînt endemice *(dir, persidkum* etc. — pentru Armenia; *ipkli, dika, miha, zanduri, tavtuhi* — pentru Gruzia). Alături de țările din Asia anterioară, Transcaucazia a fost patria diferitelor soiuri de viță de vie, peri, corcoduși, cireși, nuci, gutui, migdali, smochini. Deși primele date certe despre folosirea plugului datează din perioada statului sclavagist Urartu, se consideră că agricultura cu plugul a apărut în Transcaucazia mult mai devreme. Aici, în antichitate, s-a dezvoltat mult și irigația; datele arheologice demonstrează că începînd din mileniul al II-lea î.e.n. a existat o rețea de canale și rezervoare de apă.

Creșterea animalelor s-a dezvoltat în Caucaz din vremuri străvechi. Materialul osteologic, obținut prin săpăturile arheologice, confirmă că încă în epoca bronzului se creșteau aici diferite rase locale de vite cornute mari și mici.

Popoarele din Caucaz, mai ales din Caucazul de nord, au contribuit mult la dezvoltarea creșterii cailor. La popoarele nomade și seminomade, care au trăit în stepele de la poalele munților Caucaz, creșterea cailor a devenit în mod firesc cea mai importantă ramură a economiei. În mileniul I î.e.n. la sciți și sarmați, iar în secolul I e.n. la alani, creșterea cailor a atins o mare dezvoltare. Mai tîrziu, prin selecție artificială, triburile adîgheie-cercheze au obținut o rasă de cai de călărie (kabardină) cunoscută în toată lumea. Pe la jumătatea mileniului I î.e.n. era foarte cunoscută în Transcaucazia o rasă de cai care creștea pe podișul Armeniei. Și astăzi sînt vestiți caii care se cresc în Nagorno-Karabah (rasa karabahă).

Din vremuri străvechi, în munții Caucaz s-a dezvoltat păstoritul transhumant, iar în stepe cel nomad. Creșterea animalelor de tip seminonad în care vara turmele erau duse pe pășunile din munți a apărut în Caucaz la începutul mileniului al II-lea î.e.n. Sistemul așa-numitei transhumanțe

verticale, vara pe pășunile din munți, iar iarna pe pășunile de la șes, este larg răspîndit și astăzi.

La popoarele din Transcaucazia (armeni, gruzini, azerbaidjeni) care se aflau pe o treaptă de dezvoltare social-economică mai înaltă decît popoarele din Caucazul de nord și din Daghestan, s-au dezvoltat încă din antichitate arhitectura, scrierea, științele, literatura etc.

Cele mai vechi monumente arhitectonice datează din epoca statului Urartu și a statelor antice din Armenia, Gruzia și Azerbaidjan. În primele secole ale erei noastre, popoarele din Transcaucazia au creat în peșteri orașul Uplistihe (secolele I—III), săpat în stîncile de pe malurile rîului Kura (Gruzia), templul păgîn din Garni (secolul al II-lea) care reprezintă un remarcabil monument al vechii arhitecturi armene ș.a.

În evul mediu, armenii, gruzinii și azerbaidjenii au creat un stil arhitectonic independent. În Armenia s-au construit în această perioadă bisericile în formă de cruce, cu cupolă — Repsime și Gaiane la Ecimiadzin (secolele V—VII), precum și o serie de biserici de construcție circulară. În Gruzia s-a dezvoltat arhitectura bisericilor cu cupolă centrală. Dintre monumentele remarcabile din Gruzia poate fi citată biserica Djvari (sfîrșitul secolului al VI-lea) din Mțheta cu o cupolă originală care se sprijină pe patru stîlpi. Sînt vestite de asemenea bisericile din Abhazia din secolele IV—XII.

La azerbaidjeni, printre minunatele monumente ale arhitecturii medievale se numără o serie de palate, cetăți și mausolee, printre care mausoleul lui Momine-Hatun din Nahicevan, mausoleul lui Iusuf-ibn-Kuseir (secolul al XII-lea), palatul din Baku al șahilor Șirvanului (secolul al XV-lea).

Tradițiile artei populare a construcțiilor au exercitat o mare influență asupra arhitecturii; printre altele s-a folosit pe larg bolta în trepte care se sprijină pe stîlpi de lemn rezistenți (denumirea gruzină — *darbazi*, armeană — *tun*, azerbaidjană — *karadam*).

O mare dezvoltare au avut-o la popoarele din Transcaucazia pictura monumentală, mai ales frescele, împodobirea artistică a manuscriselor cu miniaturi și ornamente, arta

mozaicului, precum și sculptura. Meșterii gruzini au creat minunate opere de artă. Printre acestea se numără fresca de la biserica din Aten (secolul al X-lea), mozaicurile de la bisericile din Mțheta, Ţromi, Ghelati etc. Pictura monumentală gruzină a atins cea mai mare înflorire în secolul al XIV-lea. În Armenia, pictura murală s-a dezvoltat în mod deosebit în secolele VI-VII, iar apoi în secolele XII-XIII.

Armenii, gruzinii și azerbaidjenii au cunoscut scrierea din vechime. Scrierea armeană a apărut în secolul al IV-lea. Tot în primele secole ale erei noastre s-a format scrierea gruzinilor. Scrierea strămoșilor azerbaidjenilor a apărut în Albania caucaziană în secolul al V-lea. După cucerirea arabă (secolul al VII-lea), alfabetul alban a fost înlăturat în Transcaucazia răsăriteană de cel arab.

La începutul evului mediu s-au dezvoltat în Transcaucazia științele naturii, matematica, astronomia, filozofia, istoriografia etc. La Ani, capitala Armeniei, s-a înființat în secolul al XI-lea o școală superioară, iar mai tîrziu Universitatea Gladzor; în Gruzia au luat ființă în secolele XI—XII școala superioară de la Ghelati și Academia din Ikaltoi; pe la mijlocul secolului al XIII-lea s-a înființat la Maraga în Azerbaidjan un observator astronomic care a devenit cunoscut în Orientul Apropiat și în Europa. O serie de poeți care au trăit în evul mediu în Caucaz, ca de pildă Șota Rustaveli (Gruzia), Nizami Gandjevi (Azerbaidjan), ocupă un loc de seamă în literatura mondială. Creația lor se baza pe bogatul folclor caucazian și operele lor, care și-au cîștigat o popularitate uriașă în rîndurile poporului, au fost transmise din gură în gură de multe generații, pînă în zilele noastre. Realizarea supremă a creației populare orale a popoarelor din Caucazul de nord o constituie epopeea eroică despre *narți*[1], care s-a elaborat timp de secole, după cum se presupune începînd din mileniul I î.e.n. Ea este răspîndită la osetini, kabardini și adîghei, la balkari, inguși și ceceni, este cunoscută în Daghestan și la unele popoare din Transcaucazia — abhazi, svani etc. În epopeile despre narți ale diferitelor popoare există elemente comune, dar la fiecare popor ele prezintă și trăsături naționale originale.

[1] *Narți* — eroi legendari din vechile epopei create de triburile din Caucazul de nord. — *N.T.*

Caucazul este vestit din vechime prin meșteșugurile și arta sa aplicată (prelucrarea artistică a metalului, inclusiv împodobirea armelor, prelucrarea artistică a lemnului și pietrei, țesutul covoarelor, broderiile — în special cu fir de aur și de argint). Astfel, din vremuri străvechi sînt cunoscuți bijutierii din Daghestan *(kubacini)*, a căror măiestrie o atestă izvoarele arabe din secolul al IX-lea.

Cultura veche a popoarelor din Caucaz s-a dezvoltat în strîns contact cu cultura popoarelor vecine, în primul rînd din sudul Rusiei, de pe litoralul Mării Negre și din Asia anterioară. Legăturile culturale și istorice ale Caucazului cu Orientul antic datează din vremurile cele mai vechi (mileniile III—II î.e.n.). Dată fiind apropierea de străvechile civilizații din Asia anterioară, Transcaucazia a stabilit cel mai devreme aceste legături. Popoarele din Caucazul de nord aveau relații cultural-istorice mai strînse cu sudul Rusiei. Aceste relații erau destul de intense încă în mileniul I î.e.n., fapt dovedit de materialele arheologice. Ele au devenit și mai strînse în primele secole ale erei noastre. În necropolele adîghee din secolele IV—IX s-au constatat elemente ale culturii slave atît în inventar, cît și în ceea ce privește ritul funerar. Și Transcaucazia avea legături intense cu Rusia veche. La sfîrșitul secolului al IX-lea și în prima jumătate a secolului al X-lea, rușii vechi au navigat pe Marea Caspică și au întreprins campanii în partea de răsărit a Transcaucaziei — la Tabaristan și Berdaa. În orașul Itil, capitala regatului hazarilor, existau cartiere întregi ale negustorilor ruși care desfășurau un vast comerț, inclusiv cu popoarele din Caucaz.

Legăturile culturale ale Caucazului cu Rusia veche s-au intensificat în special după constituirea principatului Tmutarakan, care a fost promotorul culturii ruse în Caucaz și al culturii caucaziene în Rusia veche.

Legăturile dintre Rusia și Caucaz, întrerupte temporar de invazia mongolo-tătară, au fost restabilite în secolul al XV-lea și s-au întărit în mod deosebit după alipirea Caucazului la Rusia.

În regiunile de șes, precum și în ținuturile premontane din Caucazul de nord, agricultura s-a dezvoltat considerabil în secolul al XIX-lea mai ales în perioada de după reformă. Ogoarele pustiite și lăsate în paragină în Armenia în timpul

stăpînirii persane și turcești au început să fie cultivate din nou. S-au extins suprafețele însămînțate în Gruzia și Azerbaidjan, s-au introdus culturi noi (roibă, indigo etc.). Muntenii au împrumutat de la populația rusă din Caucazul de nord un sistem superior de agricultură (asolament cu multe tarlale), unelte agricole perfecționate — grapa cu ramă, apoi treieratul cu tăvălug, precum și o serie de legume și culturi de cîmp (cartofi, hrișcă, varză). Muntenii au împrumutat de asemenea de la ruși mijloace de transport perfecționate (căruțe, telegi cu două roți etc.). Populația rusă din Caucaz a exercitat o mare influență asupra felului de trai al muntenilor și a culturii lor materiale. Satele construite de munteni pe cîmpiile din Caucazul de nord au început să semene ca plan cu satele rusești; noile locuințe erau și ele construite după tipul locuințelor populației rusești vecine. În locul acoperișurilor plate ale locuințelor din munți au apărut acoperișuri de țiglă și tablă de fier în două și patru ape. În ceea ce privește mobilierul, alături de mobila tradițională, în casele muntenilor au apărut mese, scaune, paturi de fier.

La rîndul său, populația rusă din Caucaz, mai ales cazacii, a împrumutat o serie de deprinderi de muncă și alte elemente ale culturii muntenilor (căruța cu două roți, tipul de harnașament, armele albe, îmbrăcămintea bărbătească, cursele de cai etc.). În secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, arta, literatura și știința popoarelor din Caucaz s-au dezvoltat sub influența culturii rusești pe care reprezentanții înaintați ai acestor popoare o prețuiau foarte mult. Cei mai buni fii ai poporului rus au arătat o deosebită atenție și au manifestat o profundă simpatie față de străvechea și originala cultură a popoarelor din Caucaz, au urmărit dezvoltarea ei. Viața popoarelor din Caucaz s-a reflectat în creația lui A.S. Pușkin, M.I. Lermontov, L.N. Tolstoi și a multor altor scriitori, compozitori și pictori ruși.

În perioada dinaintea Revoluției din Octombrie, sub raport economic și cultural, Caucazul a fost însă o regiune înapoiată a Rusiei, fapt la care contribuia politica colonială a țarismului. Cultura națională a popoarelor caucaziene nu se putea dezvolta liber, întrucît țarismul le ținea în beznă și ignoranță, căuta să păstreze trăsăturile arhaice

ale relațiilor sociale, atîța vrajba națională între numeroasele popoare din Caucaz.

În secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, orînduirea social-economică a multor popoare din Caucaz se caracteriza prin împletirea relațiilor patriarhale-gentilice și feudale cu sclavia casnică și cu un negoț de sclavi dezvoltat. Sectorul patriarhal contribuia la menținerea în condițiile societății împărțite în clase a unei serii de instituții și obiceiuri provenind din comuna primitivă (obștea familială și sătească, exogamia sau endogamia, kalîmul, răpirea fetelor, leviratul, răzbunarea sîngelui, instituția *atalîcilor*[1] și *kunacilor*[2]). Aceste vechi instituții sociale și familiale, care existau ca rămășițe în condițiile feudalismului și capitalismului, se adaptau adesea cerințelor clasei dominante, camuflînd diferite forme de exploatare și asuprire.

Studierea orînduirii sociale a muntenilor din Caucaz din secolele XVIII—XIX furnizează un material prețios pentru lămurirea istoriei vechi a omenirii. Pe baza datelor etnografice din Caucaz, M.M. Kovalevski și alți savanți au studiat în secolul al XIX-lea istoria gintii, familiei, obștei și a proprietății. În lucrarea „*Originea familiei, a proprietății private și a statului*", F. Engels a folosit datele lui M.M. Kovalevski despre orînduirea gentilică și obștea familială la popoarele caucaziene, relevînd marea valoare a acestor date.

Din materialele cercetătorilor din perioada dinaintea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, precum și ale cercetătorilor sovietici (M.M. Kovalevski, M.O. Kosven ș.a.) rezultă că obștea familială s-a menținut în secolul al XIX-lea (paralel cu forma dominantă a familiei mici) la balkari, osetini, ceceni, la popoarele din Daghestan, la armeni, gruzini etc.

La majoritatea popoarelor din Caucaz căsătoria a fost din timpuri străvechi exogamă (Caucazul de nord, Armenia, Gruzia, Abhazia). Interdicțiile privitoare la căsătorie, care se extindeau în trecut asupra grupului gentilic, se aplicau în secolul al XIX-lea numai reprezentanților aceleiași familii sau ai unei serii de familii înrudite, „provenite din aceeași

[1] Obiceiul de a da copilul să fie crescut pînă la majorat într-o altă familie. Cel care-l creștea era numit atalîk, fiind considerat un fel de rudă. — *N.T.*

[2] Obicei izvorît din îndatoririle de ospitalitate. Kunacii erau un fel de frați de cruce. — *N.T.*

rădăcină". La unele popoare din Daghestan, la azerbaidjeni și la kurzii din Transcaucazia existau rămășițe ale endogamiei. Chiar și în secolul al XIX-lea fetele erau adesea răpite. Se întîmplau cazuri de răpire prin forță, dar cu cît ne apropiem de zilele noastre, cu atît mai des răpirea avea un caracter fictiv și se făcea în urma unei înțelegeri între tineri cu scopul de a ocoli voința părinților sau de a evita cheltuielile enorme pentru complicatele ceremonii dinaintea și cu prilejul nunții. Kalîmul era considerat drept o răscumpărare pentru fata cedată. Dreptul cutumiar (*adet*[1]) stabilea cuantumul kalîmului în funcție de poziția socială a celor ce urmau să se căsătorească.

Toate aceste obiceiuri, determinate de adet și șariat[2] creau femeii o situație grea, de înjosire în familie și în societate.

În secolul al XIX-lea, răzbunarea sîngelui se mai menținea la majoritatea muntenilor din Caucaz, dar forma predominantă n-o mai constituia răzbunarea după principiul „ochi pentru ochi, dinte pentru dinte" (ca în societatea gentilică), ci împăcarea adversarilor, partea vinovată fiind obligată să plătească o compensație. În stabilirea compensației se aplica principiul de clasă. Dacă cel ucis făcea parte din vîrfurile sociale „prețul sîngelui" lui era mult mai ridicat decît „prețul sîngelui" la oamenii din rîndurile poporului muncitor. O dată cu instaurarea puterii sovietice răzbunarea sîngelui a fost interzisă prin lege, ca și plata kalîmului și răpirea fetelor. Aceste obiceiuri n-au fost însă lichidate dintr-o dată, ci numai în urma desfășurării unei vaste munci politico-educative în rîndul maselor.

La multe popoare din Caucaz (adîghei, kabardini, abazini, balkari, karaceai, osetini, abhazi ș.a.) a existat în secolul al XIX-lea instituția atalîcilor (de la cuvîntul turc „atalîk" în sensul de tutore, educator). După părerea lui M.O. Kosven, acest vechi obicei în baza căruia copilul era încredințat după naștere pentru un anumit timp (de cele mai multe ori pînă la majorat) unei alte familii, a apărut în epoca de trecere de la matriarhat la patriarhat. În secolul al XIX-lea instituția atalîcilor era răspîndită în Caucaz mai ales printre feudali și slujea interesele lor. De obicei,

[1] Cuvîntul adet se folosește în sensul de obicei, datină. Din limba tiurcă— adet.

[2] Normele juridice și religioase mahomedane bazate pe Coran. — *N.T.*

părinții și nobilii își dădeau copiii spre a fi crescuți în familiile vasalilor sau ale țăranilor dependenți.

În familia atalîkului, copilul (de cele mai multe ori băiat) — în fragedă copilărie — era crescut în partea casei rezervată femeilor, iar apoi de educația lui se ocupa chiar atalîkul. Copilul învăța arta militară, călăritul, eticheta stabilită printre munteni etc. La majorat, atalîkul, după ce-i dădea tînărului arme și un cal, îl trimetea înapoi în casa părintească. Pentru educația copilului, atalîkul primea o recompensă materială. În urma acestui obicei se stabileau între familii relații de rudenie, iar între copilul respectiv și familia educatorului — rudenia de lapte, care era considerată echivalentă cu rudenia de sînge. Acest obicei a început să dispară încă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Obiceiurile legate de ospitalitate au apărut în Caucaz, ca și la alte popoare, în condițiile orînduirii gentilice și au căpătat aici o formă originală (oaspeților li se rezervă o încăpere specială — camera kunacilor, există reguli privind primirea și protecția oaspetelui etc.). Cînd primea un oaspete, ginta îl considera reprezentant al unei alte ginte și își asuma răspunderea pentru el față de ginta lui. Primind un oaspete, fiecare gintă știa că și membrii ei, cînd vor pleca în călătorie, vor avea nevoie de ospitalitatea și protecția altor ginți. Condițiile economiei naturale aveau de asemenea un rol important în ceea ce privește ospitalitatea. De economia naturală era legată și instituția kunacilor, răspîndită la muntenii din Caucaz. Ea consta în stabilirea unor legături de prietenie permanentă între oameni făcînd parte din ginți diferite, iar mai tîrziu între familii și adesea chiar între popoare învecinate. Kunacii deveneau de multe ori frați de cruce.

În credințele religioase ale popoarelor din Caucaz se păstrau multe elemente precreștine și preislamice, mai cu seamă în ritul înmormîntării și al pomenirii morților. Astfel la multe popoare din Caucazul de nord se îndeplinea chiar și în secolul al XIX-lea vechiul rit al jertfirii calului în cinstea defunctului și ciclul anual de pomeni. Din vremuri străvechi în tot Caucazul erau legate de cultul tunetului o serie de dansuri rituale (*thas o hajuit* la kabardini, *țoppai* la osetini, *stiit toi* la balkari) și alte rituri.

În trecut, diferitele popoare din Caucaz s-au aflat în aceleași epoci istorice pe trepte diferite de dezvoltare social-economică și culturală. Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a pus capăt caracterului inegal al dezvoltării popoarelor din Caucaz și le-a ajutat să lichideze repede starea lor de înapoiere.

POPOARELE DIN CAUCAZUL DE NORD

ADÎGHEII, KABARDINII, CERCHEZII

Atît kabardinii, cît și cerchezii și adîgheii înrudiți cu ei, fac parte dintre popoarele adîgheie. În trecut, toate triburile adîgheie — adîgheii din Kuban, iar adesea și kabardinii — erau cunoscute rușilor și altor popoare sub denumirea de cerchezi. În prezent, este denumită cercheză populația adîgheie ce locuiește în Regiunea Autonomă Karaceaevo-Cercheză.

În vechime, triburile adîgheie au trăit în partea de vest a Caucazului de nord — în regiunea Kuban și pe litoralul Mării Negre. În secolele XIII—XIV o parte din ele au migrat spre răsărit — în bazinul Terekului, în regiunea de pe malul său stîng (Marea Kabardia), iar în secolul al XV-lea s-au răspîndit și pe malul drept (Mica Kabardia) unde locuiseră înainte alanii care în timpul invaziei hanilor mongoli au fost în parte exterminați, iar în parte împinși în munți. Alanii care mai rămăseseră acolo s-au amestecat cu adîgheii. Astfel s-a format poporul (narodnost) kabardin, iar dintre triburile adîgheie care au trăit în partea de nord-vest a Caucazului, în bazinul Kubanului și pe litoralul Mării Negre, în locurile lor de obîrșie, s-a format actualul popor (narodnost) adîghe. Populația cercheză din regiunea Karaceaevo-Cercheză este alcătuită, în parte, din urmașii triburilor adîgheie de apus, iar în parte din kabardinii care s-au strămutat în Kuban în perioada 1820—1850.

Potrivit datelor din 1959, numărul kabardinilor era de 204 000, al adîgheilor — 80 000, iar al cerkezilor — de 30 000 oameni.

Kabardinii își spun în două feluri: kabardei și adîghe. Ei trăiesc în special în R.S.S. Autonomă Kabardină-Balkară, precum și în R.S.S. Autonomă Osetină de nord (în regiunea orașului Mozdok). Cerchezii locuiesc mai ales în raioanele Adîghe-Habl și Habez din Regiunea Autonomă Karaceaevo-Cercheză.

Adîgheii (ei își spun *adîghe*) trăiesc mai ales în Regiunea Autonomă Adîgheie, precum și în apropiere de orașul Armavir, în raioanele Tuapse și Lazarev din regiunea Krasnodar.

În trecut adîgheii se împărțeau în numeroase triburi: *natuhai*, *șapsugi*, *abadzehi*, *bjeduhi*, *temirgoi*, *beslenieni* și altele. În prezent aceste împărțiri tribale au dispărut aproape complet, deși s-au păstrat, de pildă, beslenienii, care trăiesc mai ales în Regiunea Autonomă Karaceaevo-Cercheză și, într-un număr redus, în partea de răsărit a Regiunii Autonome Adîgheie. Scrierea în limbile kabardină și adîgheie, foarte apropiate și înrudite între ele, a fost creată după Revoluția din Octombrie. În Kabardia, rămășițele fărîmițării tribale au fost de mult lichidate și în limba kabardină nu există mari deosebiri dialectale. În regiunile autonome Karaceaevo-Cercheză și Adîgheie se mai mențin o serie de dialecte. Kabardinii și cerchezii au o limbă literară comună, care se dezvoltă pe baza dialectului din regiunea rîului Baksan. Limba literară adîgheie se dezvoltă pe baza dialectului din Temirgan.

Triburile adîgheie au avut din vremuri străvechi legături strînse cu Rusia veche. Încă în secolul al X-lea, după ce s-au eliberat de sub stăpînirea hazarilor, kasogii — adîghei au intrat în componența principatului rus Tmutarakan și, după mărturiile din cronici, au participat activ la treburile Rusiei vechi.

În secolul al XIII-lea hanii tătaro-mongoli care au cotropit Caucazul de nord au supus și pe adîghei.

Victoria istorică repurtată de oastea rusească sub comanda lui Dmitri Donskoi pe cîmpul de la Kulikovo a eliberat popoarele din Caucazul de nord, inclusiv pe adîghei de sub jugul greu al Hoardei de Aur. Dar nici n-au apucat bine popoarele din Caucazul de nord să-și revină de pe urma grozăviilor din perioada asupririi tătaro-mongole că au și început să fie amenințate de alți dușmani: hanatul

Crimeii (o rămășiță a Hoardei de Aur) și Imperiul Otoman care îl sprijinea.

Incursiunile pustiitoare ale hanilor din Crimeea i-au silit pe adîghei să caute să se unească cu puternica Rusie; ca și în vechime, Rusia și adîgheii aveau interese naționale comune și aceiași dușmani: hanatele tătărești, formate în urma destrămării Hoardei de Aur, precum și Imperiul Otoman care încerca să reunească aceste hanate sub stăpînirea sa și să le folosească împotriva Rusiei și pentru înrobirea muntenilor din Caucaz.

Victoriile repurtate asupra rămășițelor Hoardei de Aur de către statul rus, din ce în ce mai puternic, ușurau lupta popoarelor din Caucazul de nord pentru eliberarea de sub dominația despotică a hanilor tătari.

Tendința tot mai pronunțată a adîgheilor de a se apropia de statul rus a dus la alipirea lor la Rusia în 1557. Nevoind să admită întărirea Rusiei în Caucazul de nord, hanul Crimeii a trimis trupe în regiunea Kubanului și a Terekului ca să atace și să jefuiască pe cerchezi și kabardini. Mai tîrziu, în treburile din Caucazul de nord s-a amestecat intens și sultanul Selim al II-lea al Turciei. În 1569 sultanul a trimis o oaste mare alcătuită din turci și tătari din Crimeea într-o expediție pe Don, pe Volga și în regiunea Astrahan cu scopul de a tăia Caucazul de nord de statul rus, de a cuceri Astrahanul și de a amenința de acolo posesiunile rusești din regiunea Volgăi. Dar această expediție a eșuat.

În tot cursul secolului al XVII-lea și în cea mai mare parte a secolului al XVIII-lea, Turcia a încercat să-i alunge pe ruși din Caucazul de nord. Războaiele ruso-turce care au avut loc în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea au avut o mare însemnătate pentru soarta adîgheilor și a altor popoare din Caucazul de nord. Datorită faptului că armata rusească a izbutit să stăvilească agresiunea hanilor din Crimeia și sultanilor turci, iar apoi i-a silit pe agresori să se retragă din Caucazul de nord, adîgheii și alți munteni din Caucaz au scăpat de sub jugul tătaro-turc. Alipirea la Rusia a avut o mare însemnătate pozitivă pentru adîghei, ca și pentru alte popoare din Caucaz. Ea le-a asigurat securitatea pe plan extern și a contribuit la încetarea luptelor interne, sîngeroase și pustiitoare. Totodată ea le-a deschis calea spre o mai rapidă dezvoltare

Centrul minier Tîrnî-auz (R.S.S. Autonomă Kabardină-Balkară).

economică și culturală. Înțelegînd bine acest lucru, adîgheii, ca și gruzinii, armenii, osetinii și alte popoare din Caucaz au căutat în permanență să se apropie de ruși și să-și însușească cultura rusă. În această direcție s-a dezvoltat, de pildă, activitatea lui Șora Nogmov (decedat în 1844) remarcabil iluminist, filolog, istoric și poet kabardin. La sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, sub influența mișcării revoluționare ruse, s-a dezlănțuit lupta de eliberare a maselor de țărani muncitori adîghei.

Adîgheii, alături de celelalte popoare din Caucaz, au salutat cu nespus entuziasm instaurarea puterii sovietice în Rusia, dar, ca și toate celelalte popoare din Rusia, ei au trebuit să ducă o luptă crîncenă împotriva gardiștilor albi și a interven ționiștilor pentru a apăra marile cuceriri ale Revoluției din Octombrie și pentru a consolida puterea sovietică.

Un exemplu strălucit al succeselor realizate de popoarele adîgheie în construcția socialistă îl constituie kabardinii.

Kabardia, regiune agricolă înapoiată, care înainte de revoluție n-a avut nici un fel de industrie, s-a transformat

încă în perioada planurilor cincinale dinainte de război într-una din regiunile industriale dezvoltate din Caucazul de nord.

Kabardia a realizat succese extrem de mari și în domeniul transformării socialiste a agriculturii. Ea a fost una dintre primele regiuni naționale din Caucazul de nord care a pășit pe calea colectivizării și a obținut rezultate remarcabile în ceea ce privește întărirea organizatorico-economică a colhozurilor.

Popoarele adîgheie au din vremuri străvechi ca ocupații de bază agricultura și creșterea animalelor. Pretutindeni cele mai vechi ramuri ale economiei sînt cultivarea unei specii locale de mei și pomicultura. În prezent au căpătat o mare însemnătate grîul, porumbul, orzul, ovăzul, diferite bostănoase și plante industriale. Uneltele primitive nu se mai folosesc de mult. Dintre ele prezintă interes istoric plugul de tip vechi (care provine probabil din hîrleț) cu un suport vertical din lemn și cu un mîner pe care se sprijinea mîna plugarului. Partea de jos a suportului este îndoită și formează un călcîi îngust pe care e îmbrăcat brăzdarul de fier; tot în suport, aproape de călcîi, este fixată o oiște lungă și dreaptă.

Creșterea animalelor, în special a cailor, a constituit o veche și importantă ramură a economiei adîgheilor. Încă în secolul al XVI-lea se trimiteau argamaci (cai de rasă) cerchezi lui Ivan al IV-lea. Rasa kabardină este una dintre cele mai prețioase rase de cai de călărie din U.R.S.S. În perioada dinainte de revoluție, creșterea cailor era concentrată în Kabardia în mîinile marilor proprietari de herghelii, caii fiind destinați vînzării pe piață. În prezent, există în R.S.S. Autonomă Kabardină-Balkară șase herghelii de stat. Creșterea cailor este dezvoltată de asemenea în regiunile Karaceaevo-Cerchează și Adîgheie. Primăvara și vara se folosesc pășunile din regiunea premontană și din munți, iar toamna și iarna cele de la șes, caracteristic fiind păstoritul transhumant; în ultima vreme au început să se pregătească nutrețuri pentru iarnă.

La popoarele adîgheie sînt dezvoltate de mult industria casnică și meșteșugurile; fierăria, armurăria, giuvaergeria,

curelăria, confecționarea de postavuri *burci*[1], pîslă și diferite obiecte din pîslă, rogojini de stuf, broderii lucrate cu fir de aur. Meșteșugarii adîghei erau vestiți în trecut prin producția de șei și harnașamente, precum și de arme albe și de foc — pumnale, spade, puști și revolvere împodobite cu pietre prețioase. Pînă astăzi au mai păstrat o anumită importanță producția de curelărie, confecționarea burcilor și a obiectelor din pîslă.

Așezările din trecut ale popoarelor adîgheie se caracterizau prin faptul că locuințele erau risipite. Acest lucru este cel mai tipic pentru localitățile din apropierea Mării Negre. Particularitățile din trecut ale economiei (agricultura extensivă și păstoritul transhumant), precum și luptele dintre feudali și atacurile dușmanilor dinafară (turcii, tătarii din Crimeia ș.a). au determinat deplasarea frecventă a *aul*-urilor[2] kabardinilor și altor triburi adîgheie și cercheze care trăiau în regiunile de șes. În secolul al XIX-lea, gospodăria, împrejmuită cu un gard din nuiele sau piatră, era alcătuită din așa-numita curte „de locuit", ograda de vite și un lot unde se afla livada sau grădina de zarzavat. În fundul curții „de locuit", în afară de casă se aflau bucătăria și acareturile, precum și o încăpere separată pentru primirea oaspeților.

Casele de locuit aveau de obicei acoperișuri înalte în două sau patru ape. Tavan nu exista. Pereții se făceau din nuiele împletite și lipite cu lut. Casa, care avea forma unui dreptunghi alungit, era alcătuită dintr-o serie de camere separate, corespunzătoare numărului perechilor căsătorite care locuiau în ea. Ușa fiecărei odăi dădea în curte. Deasupra vetrei deschise, situată lîngă perete, care amintea întrucîtva căminul, se făcea un coș din nuiele lipite cu lut care dădea pe acoperiș, formînd hornul. Acest tip de case care a existat la adîghei din antichitate, a servit drept locuință pentru familiile mari pînă la începutul secolului al XX-lea.

Acareturile (bucătăria etc.) reprezentau de cele mai multe ori colibe rotunde sau ovale din nuiele împletite și lipite cu lut, și care aveau acoperișul conic.

[1] *Burca* — haină de pîslă sau lînă neagră, ce se poartă pe deasupra, foarte comodă pentru călătorii pe cai; e folosită în Caucaz.

[2] *Aul* — sat *N.T.*

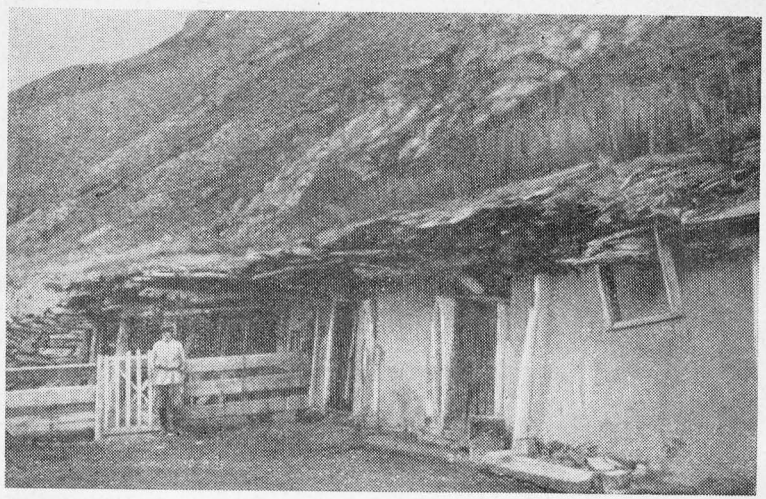

Tipuri de locuinţe din Caucazul de nord de la sfîrşitul secolului al XIX-lea.

1 — Locuinţă balkară; *2* — locuinţă kabardină

În interior, odăile se distingeau prin simplitate. În fund se afla un pat de lemn, iar pe pereţi erau aşezate poliţe unde se ţineau hainele, aşternutul şi vesela. Oamenii mîncau la o măsuţă scundă cu trei picioare, şezînd pe scăunaşe mici sau de-a dreptul pe podeaua acoperită cu o bucată de pîslă sau cu rogojini.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sub influenţa rusilor, adîgheii au început să facă în case podele de lemn şi tavane, sobe, ferestre cu geamuri, şi să-şi acopere locuinţele cu ţiglă sau tablă de fier.

Satele de astăzi ale kabardinilor, cerchezilor şi adîgheilor au străzi drepte şi largi. În centru se află Sovietul sătesc, consiliul de conducere al colhozului, şcoala, biblioteca şi clubul. Ca şi înainte, se păstrează unele trăsături originale în înfăţişarea gospodăriilor: curţi mari, înconjurate cu garduri, încăperi separate pentru bucătării şi acareturi. Spre deosebire de trecut, principalele materiale de construcţie devin chirpiciul şi cărămida. Casele de locuit se acoperă cu ţiglă roşie, iar pereţii se văruiesc. Casele sînt aşezate pe fundamente de piatră. Treptat, locuinţele alungite sînt înlocuite prin case pătrate, compuse din 3—4 odăi. De obicei există şi un cerdac sau un pridvor.

Îmbrăcămintea popoarelor adîgheie era caracteristică pentru majoritatea muntenilor din Caucazul de nord. În secolele XVIII-XIX ţesăturile de fabrică erau folosite în special de păturile privilegiate ale populaţiei, iar ţăranii purtau haine din ţesături făcute în casă; cei mai înstăriţi aveau podoabe din aur şi argint, iar ceilalţi din argint sau argintate. Îmbrăcămintea bărbătească era alcătuită dintr-o haină scurtă — *beşmet*, din ţesătură uşoară, de cele mai multe ori de fabrică, haină mai lungă de postav, curea îngustă cu catarame de argint, căciulă din blană de oaie şi cipici din saftian. Pe deasupra se purtau o burcă lungă păroasă cu umeri largi şi o şubă din blană de oaie.

Veşmîntul feminin de sărbătoare era alcătuit dintr-o cămaşă lungă purtată pe corp, cu croială în formă de tunică (în trecut ţărăncile îşi făceau aceste cămăşi din pînză ţesută în casă), rochie lungă şi largă strînsă în talie, cu decolteu, împodobită de obicei cu broderie de fir de aur sau aplicaţii, pieptar de argint, brîu, căciuliţă cu o carcasă tare, de cele mai multe ori de catifea, cu broderie de

Colhoznic adîghe în haine de toate zilele.

fir de aur, peste care se punea o basma de mătase, cipici din saftian.

În prezent, această îmbrăcăminte o folosesc numai membrii ansamblurilor populare de cîntece și dansuri și ai cercurilor artistice de amatori. Colhoznicii poartă de obicei îmbrăcăminte de tip orășenesc, îmbinată cu unele elemente ale costumului popular tradițional. Astfel, în mod obișnuit, bărbații poartă adesea căciulă, bundă, încălțăminte moale de saftian, mai rar beșmetul; femeile poartă încălțăminte de saftian, basmale special croșetate din mătase sau lînă, adesea de producție locală, iar uneori rochie lungă în talie, de croială tradițională.

În perioada alipirii popoarelor adîgheie la Rusia orînduirea lor socială se caracteriza prin îmbinarea relațiilor feudale cu cele partiarhale-gentilice, existînd sclavia casnică și negoțul de sclavi; sclavii, proveniți mai ales dintre prizonierii de război, erau puși să muncească în agricultură și la creșterea animalelor. La kabardini, beslenieni, bjeduhi și temirgoi relațiile feudale erau mai dezvoltate. Clasa dominantă o alcătuiau prinții — *pși* și nobilii — *uorki*; de ei depindeau membrii liberi ai obștei — *tfakotli*, iobagii — *pșizli* și sclavii lipsiți de drepturi — *unauți*. Uciderea sau jignirea gravă a cuiva atrăgeau de obicei răzbunarea sîngelui.

La popoarele adîgheie, mai cu seamă în mediul țărănesc, alături de familia mică se mai păstra în secolul al XIX-lea familia mare în care bărbatul cel mai în vîrstă — capul casei — dispunea de o putere despotică. Obștile familiale făceau parte din obștile teritoriale sătești. Membrii marilor familii destrămate (care adesea trăiau în obștii sătești diferite, uneori în localități îndepărtate una de alta) păstrau totuși ideea originii comune și se ajutau reciproc cu prilejul organizării nunților, pomenilor etc. Unitatea lor economică însă, nu mai exista de mult. Așadar, în legătură cu dezvoltarea relațiilor capitaliste, deși mai existau rămășițe considerabile ale orînduirii patriarhale-gentilice și feudale, la adîghei forma dominantă de familie devenise familia mică și se desfășura procesul de destrămare continuă a familiei mari și a obștei sătești.

Pînă la Revoluția din Octombrie, în viața popoarelor adîgheie, ca și a altor popoare din Caucazul de nord, s-au mai menținut normele dreptului cutumiar — adetul și șariatul, — precum și rămășițe ale orînduirii gentilice.

În vechime la popoarele adîgheie au existat cultul zeului furtunii — *Șible*, zeului agriculturii — *Șouzerîș*, zeului fierului și fierăriei — *Tlepș* etc. Din secolul al VI-lea a început să se răspîndească creștinismul, care a pătruns la adîghei din Bizanț și prin Transcaucazia. Mai tîrziu, după invazia tătaro-mongolă, a început să se răspîndească în Caucazul de nord, mai ales în rîndurile vîrfurilor feudale, mahomedanismul sunit. Din secolul al XVI-lea hanatul Crimeii și Imperiul Otoman au început să aibă un rol important în răspîndirea islamismului. Masele populare însă, s-au opus răspîndirii islamismului și au păstrat, de fapt, pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea credințe semipăgîne-semicreștine.

După Revoluția din Octombrie, în urma transformării socialiste a economiei naționale și datorită muncii intense în domeniul construcției culturale, viața de familie și obștească a popoarelor adîgheie s-a transformat radical. În jurul anului 1920 s-au organizat în auluri „case ale cerchezelor“ unde s-a desfășurat o muncă politico-culturală și educativă specială în rîndurile femeilor, s-a lichidat analfabetismul printre femei, s-au combătut kalîmul și răpirea fetelor, s-au aplicat măsuri pentru protecția mamei

și copilului. În aceeași perioadă multe femei au început să participe la viața obștească, să vină la adunări și în general să iasă cînd voiau din casă, ceea ce înainte le era interzis. Greutățile care au fost întîmpinate cu prilejul lichidării obiceiurilor dăunătoare pot fi apreciate, de pildă, după lupta care a trebuit să fie dusă pentru introducerea în uz a îmbrăcămintei călduroase pentru femei, întrucît după vechile obiceiuri femeia nu avea dreptul să poarte o asemenea îmbrăcăminte. În anii 1928—1929 s-a desfășurat cu succes în Kabardia, Cerkezia și Adîgheia o campanie sub lozinca „Fiecare munteancă să aibă palton". Statul a distribuit prin cooperativele de consum un mare număr de șube și paltoane. Femeile au numit cu recunoștință aceste paltoane — „leniniste".

Așadar, în viața popoarelor adîgheie s-au produs schimbări mari încă înainte de colectivizare. După colectivizare însă, viața s-a schimbat radical. Acum toți membrii familiei au drepturi egale. Femeile activează în toate domeniile vieții economice, culturale și de stat. S-au format numeroase cadre naționale de pedagogi, medici, ingineri, tehnicieni, oameni de știință și de artă.

În viața contemporană s-au mai păstrat, în parte, rituri vechi, mai ales cel al căsătoriei, dar într-o formă simplificată. Mirele și mireasa au început să ia parte la petrecerea comună (în trecut, mirele stătea în timpul căsătoriei la prieteni de-ai săi și se întorcea în casa sa, la mireasă, pe furiș, numai noaptea). La nunți, alături de vechile cîntece și dansuri tradiționale, se interpretează cîntece și dansuri care s-au răspîndit în perioada sovietică. Cu prilejul sărbătorilor sovietice se organizează curse de cai tradiționale, acrobații pe cai și alte întreceri sportive.

Foarte interesante sînt vechile cîntece adîgheie: istorice, lirice și de muncă (în legătură cu aratul, cositul și alte munci agricole). De multe secole este cunoscută la adîghei epopeea despre narți. În prezent se compun și se cîntă noi epopei și cîntece despre realitatea socialistă.

După Revoluția din Octombrie s-a creat scrierea în limbile kabardină și adîgheie, s-a dezvoltat literatura națională. În limbile naționale se editează cărți, manuale și ziare. La Nalcik, Maikop și Cerchessk au luat ființă

instituții științifice care studiază istoria, economia, limba și literatura kabardinilor, adîgheilor și cerchezilor.

Dintre instrumentele muzicale cele mai răspîndite sînt la adîghei flautul — *kamîl*, un instrument cu două coarde și cu corpul îngust și prelung — *șicepșin*, un instrument de percuție din plăcuțe de lemn de felul castanietelor — *phacici*. Cu șicepșinul se acompaniază cîntecele; cu kamîlul și phaciciul se acompaniază dansurile. Instrumentul preferat cu care cîntă femeile este armonica. Este dezvoltată de asemenea arta aplicată: se confecționează obiecte brodate cu fir de aur, covoare din pîslă și rogojini din stuf, este răspîndită sculptura în lemn și a pietrelor funerare. În ornamentul adîghe, original și complex, se distinge stilul geometric (în special pe covoare și rogojini) — triunghiuri, romburi, pătrate, creneluri, „grătare", „scări". Obiectele brodate cu fir de argint și aur se caracterizează printr-un stil amestecat în care, alături de figurile geometrice, apar motive ale ornamentului vegetal (trifoi, lăstare, rozete) și animalier (coarne de berbec, figuri de fiare sălbatice), precum și vechile semne gentilice — *tamga*. În prezent, ornamentul s-a îmbogățit cu elemente și motive noi.

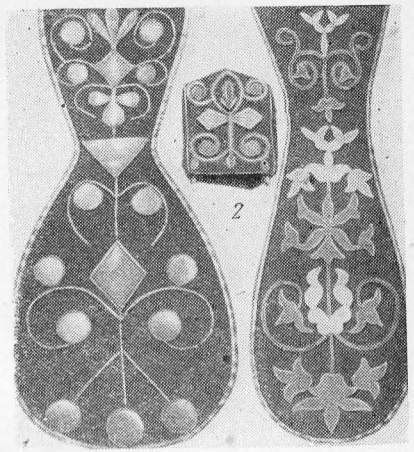

Broderii kabardine țesute cu fir de aur:
1 — aplicată pe mîneci; *2* — pandantiv.

ABAZINII

În vecinătatea popoarelor adîgheie și a nogailor trăiesc abazinii (ei își spun *abaza)*. Abazinii locuiesc în 15 comune din Regiunea Autonomă Karaceaevo-Cercheză. În afară de aceasta, unii abazini locuiesc în sate de kabardini și nogai,

Tipuri de abazini. Sfîrșitul secolului al XIX-lea.

precum și în Regiunea Autonomă Adîgheie. Potrivit datelor din 1959, numărul abazinilor era de circa 20 000 de oameni. Limba abazină face parte din grupul abhaz-adîghe al limbilor caucaziene, fiind cea mai apropiată de limba abhază. Din punct de vedere entografic, abazinii au multe trăsături apropiate cu ale popoarelor adîgheie. În vechime, strămoșii abazinilor trăiau pe litoralul Mării Negre, aproximativ între Tuapse și rîul Bzîb, în vecinătatea triburilor abhaze și adîgheie. În secolele XIV—XV, majoritatea abazinilor s-au strămutat în Caucazul de nord unde au continuat să trăiască printre popoarele adîgheie, ceea ce a făcut ca felul lor de trai și cultura lor să se apropie și mai mult de cele ale adîgheilor.

Sub puterea sovietică s-a creat pentru prima oară o scriere abazină. În limba abazină se publică cărți și ziare, se predă în școli. Din rîndul abazinilor s-au format intelectuali: a început să se dezvolte literatura abazină.

BALKARII ȘI KARACEAII

Balkarii și karaceaii sînt popoare (narodnosti) înrudite, de limbă tiurcă, din Caucazul de nord, care vorbesc limbi făcînd parte din subgrupul kîpceak al grupului limbilor tiurce. Din punct de vedere lingvistic și etnic se apropie de ei kumîcii.

Balkarii trăiesc în regiunile de munte din R.S.S. Autonomă Kabardină-Balkară. Potrivit datelor din 1959, numărul lor era de 42 000 de oameni. Ei își spun malkar. Karaceaii

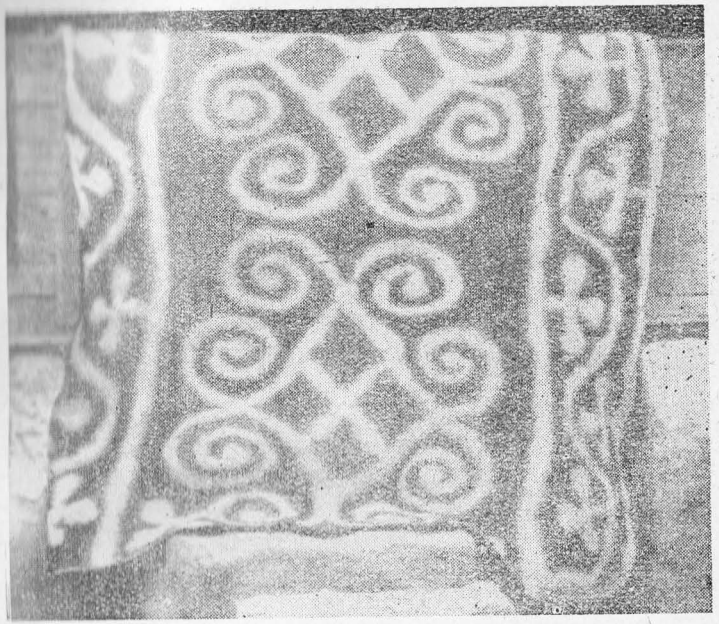

Covor de pîslă balkar.

trăiesc în Regiunea Autonomă Karaceaevo-Cercheză și sînt în număr de circa 81 000. Ei își spun kara-ceailî.

În momentul alipirii balkarilor și karaceailor la Rusia (începutul secolului al XIX-lea), aceste popoare trăiau în condițiile orînduirii feudale cu puternice rămășițe patriarhale. Feudalii — *taubi* — dețineau cea mai mare parte din pămîntul arabil și un număr uriaș de vite. Majoritatea populației era alcătuită din țărani liberi din punct de vedere juridic, dar aflați în dependență feudală față de taubi. Existau de asemenea iobagi și sclavi. După 1860, cînd s-a efectuat reforma agrară, s-au desființat aici sclavia și iobăgia, și au început să se dezvolte relațiile capitaliste.

În secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, principala ocupație a balkarilor și karaceailor era păstoritul transhumant. Se creșteau vite cornute mari și mici, precum și cai. Rasa karaceaie de oi cu lînă groasă era considerată una dintre cele mai bune din Caucaz.

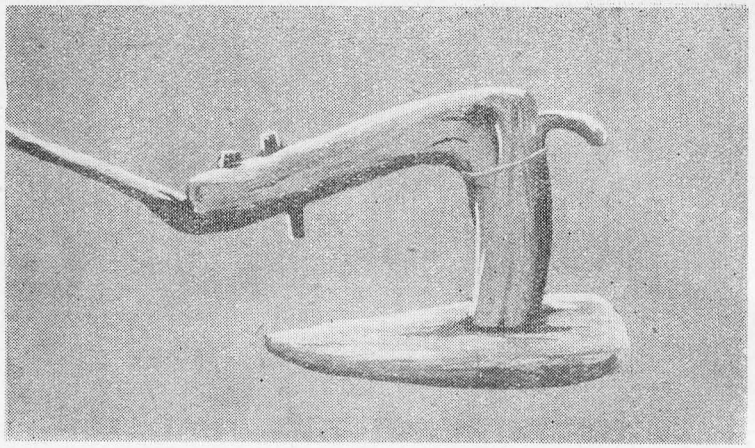

Vechi plug balkar.

În trecut, printre meșteșugurile de la țară erau dezvoltate prelucrarea lînii, a pieilor de oaie și a lemnului.

Creșterea animalelor a rămas și în perioada sovietică cea mai importantă ocupație a balkarilor și karaceailor, deși acum agricultura (care în trecut se afla într-o stare embrionară) și industria au un rol mai mare în economia lor. În colhozuri și sovhozuri se desfășoară o muncă intensă pentru îmbunătățirea raselor locale de vite. Încă înainte de război, oile cu lînă fină și semifină reprezentau un procent considerabil în turme. În perioada sovietică s-au realizat succese importante în domeniul culturii cîmpului. În afară de orz și porumb se seamănă acum grîu, ierburi furajere, floarea-soarelui, rădăcinoase etc. S-au dezvoltat mult ramuri noi ale agriculturii — cultivarea legumelor și pomicultura.

Combinatul de wolfram și molibden de la Tîrnî-auz, situat în R.S.S. Autonomă Kabardină-Balkară este de importanță unională. Aici, în munți, a apărut un oraș modern, cu case înalte, străzi asfaltate, stadion etc. În timpul puterii sovietice s-au construit în munții din Balkaria și alte întreprinderi industriale, printre care întreprinderi de prelucrare a lemnului și alimentare. În regiunea Karaceaevo-Cercheză se exploatează bogățiile subsolului și masivele forestiere. Lîngă

satul Pregradnaia, pe rîul Urup, unde există zăcăminte de calcopirită s-a început construcția unui combinat de preparare care va fi alimentat cu energie electrică de la hidrocentrala din Nevinnomîssk. De asemenea se lucrează la construirea sistemului de irigare Kuban-Kalaus care va permite irigarea a zeci de mii de hectare de pămînt. S-au înființat și întreprinderi de prelucrare a produselor animaliere.

În prezent există aici o rețea ramificată de autostrăzi.

Tipurile de locuințe ale balkarilor și karaceailor sînt variate. Tipul cel mai vechi este casa de piatră — *saklia* (în special la balkari), iar în locurile bogate în păduri — casa dreptunghiulară din bîrne (mai ales la karaceai).

La ambele tipuri este caracteristic acoperișul plat, mai rar în două ape, acoperit de un strat gros de pămînt. Sub influența vecinilor — adîghei și kabardini, — într-o serie de regiuni au apărut case din nuiele împletite și lipite cu lut. În secolul al XIX-lea sub înrîurirea rușilor, au început să se construiască case de lemn tencuite, așezate pe stîlpi înalți sau pe o temelie de piatră, cu acoperiș de țiglă în două ape. În satele din regiunea premontană, întemeiate în perioada sovietică, s-au construit case de un tip nou pentru karaceai: din chirpici cu acoperiș de țiglă sau de tablă. În ultima vreme se construiesc astfel de case și în regiunile de munte pe baza unor proiecte-tip, elaborate

Îmbrăcămintea unei femei karaceaie din secolul al XIX-lea.

atît pentru satele balkarilor, cît și pentru cele ale karaceailor.

Portul național al balkarilor și karaceailor se aseamănă cu îmbrăcămintea altor popoare din Caucazul de nord (kabardinii, adîgheii, osetinii). În prezent s-a răspîndit și la ei pretutindeni îmbrăcămintea de tip orășenesc, dar parțial se mai păstrează elemente ale tradiționalului port caucazian.

Produsele lactate și de carne ocupă un loc însemnat în alimentație. Băutura preferată este *airanul* (un fel de lapte acru); se fabrică brînzeturi, unt etc. Ca de altfel în tot restul Caucazului, în perioada sovietică au pătruns în hrana de zi cu zi a populației, pîinea de grîu, zahărul, ceaiul, crupele și produsele zaharoase.

Înainte de Revoluția din Octombrie, la karaceai și balkari se menținea familia mare nedivizată, instituția atalîcilor, kalîmul, răpirea fetelor, răzbunarea sîngelui. În perioada sovietică, aceste rămășițe dăunătoare ale trecutului au fost combătute cu hotărîre și în prezent au dispărut aproape cu desăvîrșire.

În arta aplicată a balkarilor și karaceailor s-a dezvoltat mult confecționarea de covoare din pîslă cu motive decorative, iar la karaceai a apărut în perioada sovietică și producția de covoare plușate. Broderia cu fir de aur și argint, precum și ceaprazeria au atins un înalt nivel calitativ.

Dansurile balkarilor și karaceailor prezintă multe trăsături comune cu dansurile celorlalte popoare caucaziene. Este vorba de *lezghinka* (în balkară — *aslamei*, iar în karaceaie — *sandîrak)* — dansul lent *tiuz-tepseu*, un dans asemănător cu hora și altele.

Dintre instrumentele muzicale, cele mai specifice sînt un instrument cu coarde de felul harpei, un instrument cu arcuș în genul viorii și fluierul—*sîbîzgî*. În prezent și aici cel mai mult este răspîndită armonica.

În afară de cîntece (istorice, lirice, legate de muncă), basme și legende, balkarii și karaceaii, ca și alte popoare din Caucazul de nord cunosc epopeea despre narți.

Literatura balkară a apărut în jurul anului 1880. Întemeietorii ei sînt poeții Kiazim Meciev și Saghid Șahmurzaev. De-abia în perioada sovietică s-au dezvoltat toate

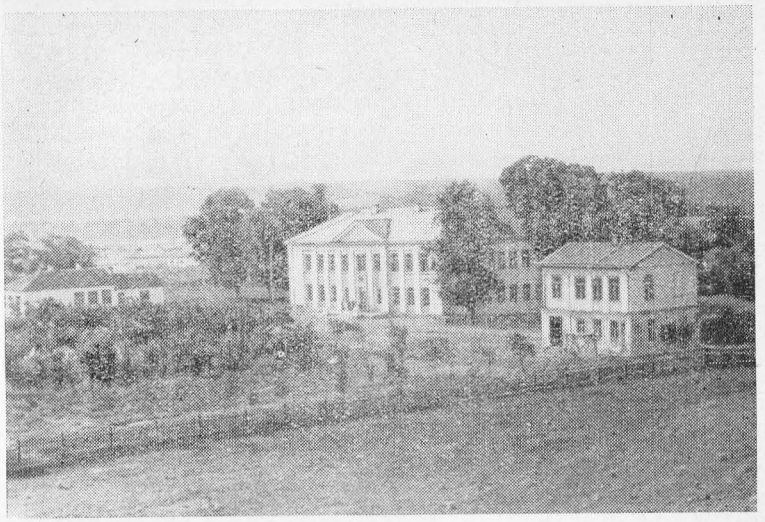

O școală medie modernă din regiunea Karaceaevo-Cercheză.

genurile literaturii balkare—proza, poezia și dramaturgia. A luat ființă acum și o literatură cultă a karaceailor, au apărut poeți și scriitori naționali.

Înainte de Revoluția din Octombrie popoarele balkar și karaceai foloseau scrierea rusă și cea arabă. Dar printre balkari, știutori de carte nu erau decît 0,9%, iar printre karaceai — 4,5%.

După instaurarea puterii sovietice s-a creat o scriere în limbile karaceaie și balkară, s-a înființat o rețea vastă de școli elementare, medii, tehnice, de pe lîngă uzine. Într-un timp scurt a fost lichidat aproape complet analfabetismul și s-a înfăptuit învățămîntul elementar general. A apărut o intelectualitate proprie. Istoria, economia, limba și literatura balkarilor și karaceailor sînt studiate de institutele de cercetări științifice și de muzeele din R.S.S. Autonomă Kabardină-Balkară și din Regiunea Autonomă Karaceaevo-Cercheză. S-au înființat și școli superioare. În 1957 s-a inaugurat la Nalcik o universitate kabardină-balkară cu o secție de limbă și literatură balkară.

Majoritatea nogailor trăiesc în raioanele din nordul Daghestanului *(kara-nogaii)*, în Regiunea Cecenă-Ingușă, în partea de răsărit a ținutului Stavropol și în Regiunea Autonomă Karaceaevo-Cercheză *(ak-nogaii)*. Potrivit datelor din 1959, numărul total al nogailor era de 41 000 oameni. Limba nogailor face parte din grupul limbilor tiurce.

În trecut, triburile nogailor duceau o viață nomadă pe stepele întinse de pe litoralul nordic al Mării Negre și din regiunea Volgăi. Nogaii care trăiesc în prezent în Regiunea Autonomă Karaceaevo-Cercheză, au venit în Caucazul de nord în secolele XVI—XVII, iar spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea au început să treacă la viața sedentară. În primii ani ai secolului al XX-lea au trecut la viața sedentară o parte dintre kara-nogai și nogaii din regiunea Piatigorîe[1].

În secolul al XVI-lea nogaii au fost alipiți la Rusia; alipirea definitivă a nogailor la Rusia s-a produs pe la mijlocul secolului al XIX-lea. În această perioadă la nogai predomina orînduirea feudală, dar cu puternice rămășițe ale relațiilor patriarhale-gentilice, mai cu seamă la triburile kara-nogailor. Casta privilegiată — alcătuită din murzi, sultani și cler — deținea cirezi uriașe de vite și mii de desiatine de pămînt. Majoritatea azaților sau a „nogailor liberi" plăteau murzilor și guvernului rus biruri și prestau diferite servituți. Pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea au pătruns la nogai relațiile capitaliste, ceea ce a contribuit la intensificarea diferențierii de avere, la apariția chiaburilor și la sărăcirea majorității populației. Mii de nogai săraci, care nu aveau vite și nici pămînt, plecau pe alte meleaguri după cîștig sau se angajau ca ciobani la *bai*.[2]

Înainte de trecerea la viața sedentară, principala ocupație a nogailor a fost creșterea animalelor. Ei creșteau cai, vaci, oi, capre, cămile. Animalele și produsele lor constituiau principala marfă în comerțul nogailor cu popoarele vecine. Dintre meșteșugurile casnice erau dezvoltate confecționarea de covoare, burci și pături de pîslă, precum

[1] Șir de munți acoperiți cu păduri din Caucazul de nord, în împrejurimile orașului Piatigorsk. — *N.T.*

[2] *Bai* — erau numiți bogătașii, cămătarii și negustorii de la sate — *N.T.*

și prelucrarea pielii. În schimbul produselor lor nogaii obțineau de la ruși și de la adîghei mei și grîu. O dată cu trecerea la viața sedentară și cu întărirea legăturilor cu populația rusă (secolele XVIII—XIX) nogaii au început să se ocupe, pe lîngă creșterea animalelor și cu agricultura; ei cultivau mei, orz, ovăz, grîu, porumb, legume, tutun.

Îmbrăcămintea unei femei nogaie din secolul al XIX-lea.

În anii puterii sovietice creșterea animalelor a căpătat la nogai un caracter intensiv. S-au obținut rase de animale de înaltă productivitate. S-a dezvoltat agricultura. Principalele culturi sînt grîul, porumbul și floarea-soarelui. În afară de aceasta, nogaii din Daghestan cultivă pomi fructiferi, viță de vie, orez și bumbac. Se extinde legumicultura.

În vremurile cînd nogaii duceau viață nomadă, principala lor locuință a fost *chibitca*[1] (mare și demontabilă — *terme* și mică, nedemontabilă — *otav)*. În timpul deplasărilor, chibitca era așezată pe un car cu două roți. Scheletul chibitcei era alcătuit din gratii din trestie sau de lemn legate cu curele; acestea erau acoperite apoi cu pîslă. În aul, chibitcele erau așezate în cerc, iar în mijloc se țineau animalele. O dată cu trecerea la viața sedentară au început să se contruiască case cu pereții din nuiele împletite și lipite cu lut (după tipul locuințelor adîgheie), cu acoperiș de paie și podea de pămînt; hornul era făcut tot dintr-un coș împletit

[1] Un fel de cort. — *N.T.*

din nuiele. În prezent aceste locuințe cedează locul caselor din chirpici cu 2—3 odăi, cu podea de lemn și acoperiș din țiglă sau tablă. Casa, împreună cu acareturile, este înconjurată de un gard din nuiele sau din chirpici. Interiorul odăilor se deosebește prea puțin de cel al caselor orășenești.

Elementele îmbrăcămintei bărbătești tradiționale au fost beșmetul peste care se punea un halat colorat, căciula de oaie cu partea de sus din postav, cizme sau cipici, șubă din blană de oaie, cu fața de postav, precum și burca. Femeile purtau o cămașă lungă, beșmet și șalvari din țesături în culori vii, un brîu larg și cipici. Femeile măritate purtau pe cap o basma mică, și pe deasupra ei un văl — *tastar*, iar fetele o căciuliță de blană cu vîrf ascuțit. În zilele noastre atît bărbații, cît și femeile, poartă în general îmbrăcăminte de tip orășenesc. Numai în îmbrăcămintea oamenilor mai în vîrstă se păstrează încă unele elemente tradiționale.

În secolul trecut, hrana nogailor era alcătuită aproape exclusiv din produse de carne și lapte. Pîinea și legumele se consumau în cantități mici. Băuturile tradiționale sînt kumîsul, ceaiul kalmîk și *araka*.[1] În perioada sovietică, hrana a devenit mai variată, păstrînd totodată multe particularități naționale.

La nogai, ca și la celelalte popoare din Caucaz, s-au produs mari schimbări în viața socială și de familie, dar continuă să se mențină tradițiile pozitive ale vechiului fel de trai — ospitalitatea, respectul față de cei mai în vîrstă, ajutorul reciproc.

S-a creat o scriere a nogailor; în limba maternă se editează ziare, manuale școlare și cărți, se dezvoltă literatura națională. Tinerii nogai învață în școli superioare și medii tehnice.

Folclorul poporului nogai este extrem de bogat și de variat. Din vremuri străvechi, cîntăreți populari, acompaniați de *domră*, interpretează legende epice și poeme în care sînt proslăviți eroii poporului. Se creează și opere folclorice noi, oglindind diferite aspecte din viața poporului în perioada sovietică.

[1] Băutură spirtoasă — *N.T.*

OSETINII

Majoritatea osetinilor — osetinii de nord — trăiesc în Caucazul de nord, în bazinul rîului Terek. Ei au o republică autonomă proprie — Osetină de nord care face parte din R.S.F.S.R. În Regiunea Autonomă Osetină de sud, care face parte din R.S.S. Gruzină trăiesc osetinii de sud.

În 1959 numărul total al osetinilor din U.R.S.S. era de 410 000 oameni; dintre ei mai mult de jumătate trăiau în Osetia de nord.

Procesul de etnogeneză al osetinilor a fost îndelungat și complex. O parte a populației locale din regiunile centrale ale Caucazului de nord a început încă din secolele VIII—VII î.e.n. să se amestece cu sciții veniți de pe alte meleaguri, iar la sfîrșitul perioadei cuprinse între secolele III—II î.e.n., cu sarmații. În primele veacuri ale erei noastre au apărut în Caucazul de nord alanii, un popor de limbă iraniană. Sînt considerați strămoși direcți ai osetinilor acei alani din Caucazul de nord care au trăit în regiunile centrale ale acestui ținut și s-au amestecat cu vechea populație locală. Așadar, poporul osetin și vechea lui cultură s-au format în urma interacțiunii acestor două elemente etnice.

Se disting două grupuri etnice ale osetinilor de nord: *digorii* (în partea de vest a R.S.S. Autonome Osetină de nord) și *ironii* (în partea de est a R.S.S. Autonome Osetină de nord). O ramură aparte o constituie osetinii de sud, apropiați ca limbă de ironi. Prin unele particularități etnografice se disting osetinii care în secolul al XVIII-lea s-au strămutat din munții din Osetia de nord în șesul din regiunea orașului Mozdok (pe malul stîng al Terekului); este vorba de așa-zișii *osetini din Mozdok*.

Limba osetină face parte din ramura iraniană a limbilor indo-europene. Totodată s-a demonstrat că în ea se simte o puternică influență a limbilor caucaziene băștinașe. În prezent limba literară a osetinilor se dezvoltă pe baza dialectului iranian. Majoritatea osetinilor cunosc limba și scrierea rusă. Cultura gruzinilor cu care se învecinează a exercitat o anumită influență asupra culturii materiale și spirituale a

osetinilor de sud; o parte dintre ei cunosc limba și scrierea gruzină.

În secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Osetia de nord și de sud a predominat orînduirea feudală timpurie cu puternice rămășițe ale relațiilor patriarhalo-gentilice. Formarea relațiilor feudale a fost influențată într-o anumită măsură în Osetia de nord de Kabardia, iar în Osetia de sud de Gruzia. Înainte de alipirea la Rusia, osetinii de nord au fost dependenți față de prinții kabardini, iar cei de sud față de regii gruzini. Relațiile feudale erau mai puternice în Osetia de sud, în regiunile de apus și de răsărit ale Osetiei de nord (Digoria și Tagauria) și mai slabe în regiunile centrale (defileul Kurtatin etc.).

După reforma agrară din 1861, sub influența dezvoltării relațiilor capitaliste, la osetini a început să dispară economia seminaturală și să se destrame obștea. În satele situate în regiunile de șes avea loc o intensă diferențiere a țărănimii. Tot mai mulți țărani săraci plecau în căutare de lucru nu numai în întreprinderile miniere din Alaghir-Sadon, dar și în Siberia și chiar peste graniță.

Totuși la osetinii din regiunile muntoase se mai păstrau în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea multe elemente ale traiului gentilic. Între altele, un rol important îl avea familia mare. În fruntea unei astfel de familii se aflau bărbatul cel mai în vîrstă — *hițau* și soția sa — *afsin*. Familia își ducea gospodăria în comun. Principalul sanctuar al obștei familiale era considerată vatra. Trebuie să subliniem că dintre toate popoarele din Caucazul de nord la osetini cultul vetrei ca sanctuar al grupului înrudit a căpătat cea mai mare dezvoltare. La osetini s-au menținut multă vreme obiceiuri ca răzbunarea sîngelui, răpirea femeilor și leviratul, care au fost lichidate numai în perioada sovietică.

Principala ocupație a majorității osetinilor de nord o constituie agricultura. Ei cultivă în special porumb, grîu, orz, mei, cartofi, plante oleaginoase și furajere. În prezent se seamănă și alte culturi, noi pentru Osetia de nord, — orez și bumbac. Se dezvoltă de asemenea cu succes pomicultura și bostănăriile; în ultima vreme s-a răspîndit pe larg viticultura. Vechile unelte agricole s-au păstrat numai pe alocuri în regiunile de munte. La șes cultivarea pămîntului este mecanizată. În trecut, cea mai răspîndită unealtă agricolă de arat a fost *dzîvîr*-ul, cunoscut și altor munteni din Caucazul de nord. Dar spre deosebire de unealta de arat a adigheilor care provine din hîrleț, dzîvîrul provine de la săpăligă. Se folosea și grapa, alcătuită din legături de crengi fixate de o prăjină de lemn, precum și seceri (din secolul al XIX-lea acestea se cumpărau).

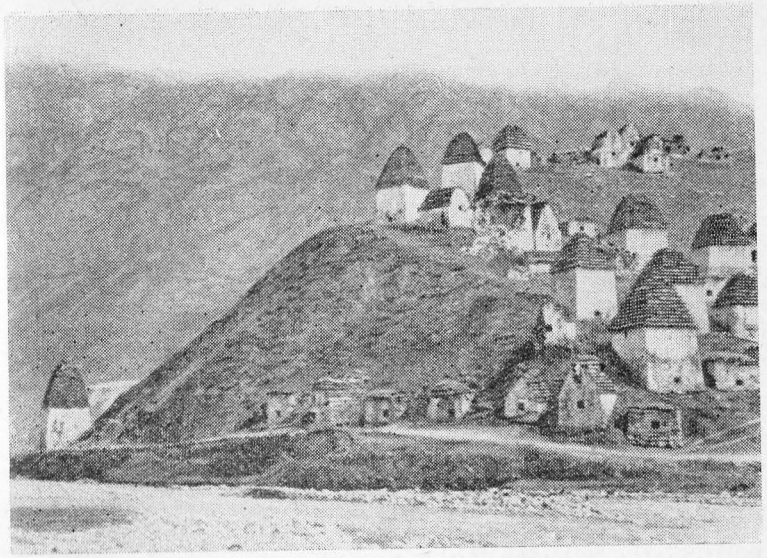

„Orașul mormintelor", din defileul Dargav.

Păstoritul transhumant — străveche îndeletnicire a osetinilor — ocupă și astăzi un loc important în gospodăria colhozurilor. În trecut se creștea rasa de oi „osetină", cu lînă groasă și aspră, iar acum se cresc oi cu lînă fină și semifină, precum și vite cornute mari. Pe baza creșterii oilor s-a dezvoltat pe scară largă fabricarea brînzeturilor (brînza de Kobi).

Din vremuri străvechi erau dezvoltate la osetini diferite meșteșuguri casnice: prelucrarea artistică a lemnului și argintului, confecționarea de postavuri, prelucrarea pieilor de oaie etc. În Osetia de nord, care are bogate resurse naturale (zinc, plumb etc.) în perioada sovietică s-a dezvoltat

considerabil industria extractivă, metalurgia neferoasă etc. În prezent, Osetia de nord a devenit o regiune industrial-agrară a Uniunii Sovietice.

Principala ocupație a osetinilor de sud este agricultura. În anii puterii sovietice, în Osetia de sud s-au dezvoltat agricultura și creșterea animalelor. În zona sudică de șes se cultivă grîu de toamnă, porumb și alte culturi agricole; sînt dezvoltate de asemenea creșterea animalelor și, în parte, viticultura. În regiunile de munte din Osetia de sud principala ocupație continuă să fie creșterea animalelor. În prezent se exploatează o serie de zăcăminte de minerale utile (marmură, talc etc.).

Așezările și construcțiile din partea de șes a Osetiei de nord se deosebesc considerabil de construcțiile din regiunile muntoase. La șes așezările sînt de cele mai multe ori mari și au un număr considerabil de locuitori. Ele amintesc satele rusești și kabardine. Ca tipuri de sate, majoritatea aparțin celor de uliță. Casele sînt din chirpici, cărămidă sau lemn, adesea de tip orășenesc. Cele mai multe au acoperișuri din țiglă sau tablă. Vechea vatră osetină construită lîngă perete, de tipul căminului, a fost de mult înlocuită

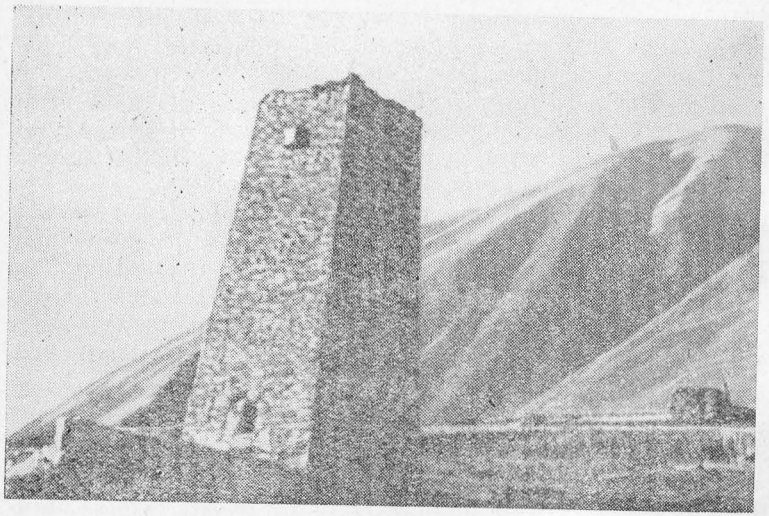

Vechi turn de apărare al osetinilor. Defileul Tursov.

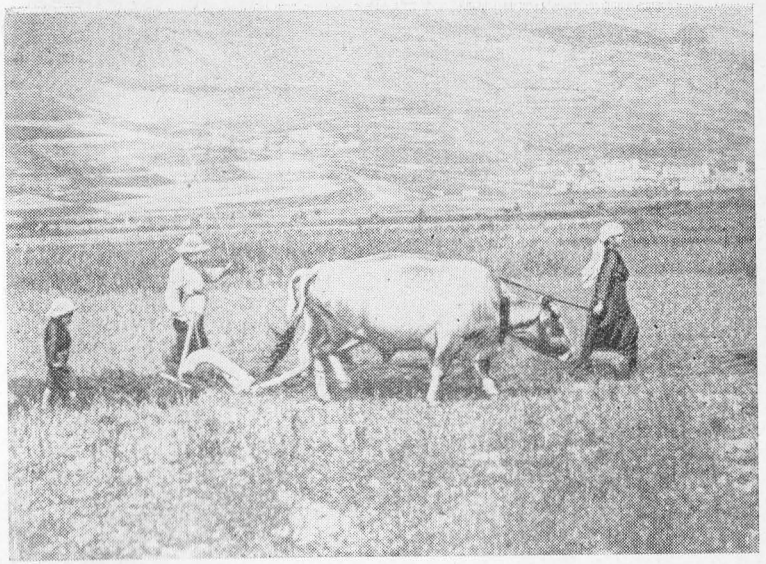

Aratul ogorului cu plugul de lemn (secolul al XIX-lea).

Ciobani colhoznici (raionul Kosta-Hetagurov).

1 2

Aşezări muncitoreşti:

— Aşezarea de pe lîngă minele din Sadon (R.S.S. Autonomă Osetină de nord);
— Aşezarea muncitorească de pe lîngă Direcţia minieră din Kvais (Regiunea Autonomă Osetină de sud).

prin cuptor sau plită. În zona de munte, aşezările sînt mici şi în trecut casele erau îngrămădite. În prezent cea mai mare parte dintre muntenii osetini s-au mutat la şes.

În perioada dinaintea Revoluţiei din Octombrie locuinţa obişnuită din munţii Osetiei era casa mică de piatră — *saklia* (alcătuită adesea dintr-o singură odaie) care se numea *hadzar*; lipită de ea era încăperea pentru vite. Uneori, în munţi, se întîlneau şi case cu etaj, avînd la parter diferite încăperi destinate treburilor gospodăreşti şi staulele de vite. În satele mici de munte (gentilice prin originea lor) construcţiile erau grupate în trecut în complexe speciale întărite — *galun*. Dintr-un galun făceau parte de obicei o locuinţă de piatră în formă de turn — *ganah*, avînd 2—3 etaje, cu acoperiş plat şi un turn de apărare — *masîk*, care avea forma unui trunchi de piramidă cu bază de patrulater, clădit din lezpezi mari de piatră. Casa de locuit, acareturile şi turnurile erau înconjurate de un zid înalt de piatră. În apropierea galunelor se aflau adesea criptele gentilice — *zapadzta* şi templele de familie — *dzuar*. În secolele XVIII—XIX în asemenea case-cetăţi trăiau mai ales feudalii.

În Osetia de sud se întîlnesc în regiunea de munte, alături de casele de piatră fără etaj şi cu un singur cat (asemănătoare cu casele din zona de munte din Osetia de nord), case de bîrne, precum şi case cu etaj, în care parterul este din piatră, iar etajul din lemn. În perioada sovietică s-au construit oraşe şi aşezări muncitoreşti.

În secolul al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea, osetinii purtau îmbrăcămintea tradiţională de tipul celei din Caucazul de nord. Acum ei o poartă numai cu prilejuri solemne. Pretutindeni se poartă îmbrăcăminte de gata, de croială orăşenească, adesea combinată cu unele elemente ale veşmintelor tradiţionale. Bărbaţii poartă adesea cămaşă „caucaziană“ ce se încheie drept, în faţă, cu nasturi mici de ceaprazerie şi cu guler tare, tighelit, o cingătoare îngustă de piele cu podoabe de metal şi cizme cu talpă moale; femeile poartă pe cap basmale de mătase sau lînă de producţie locală.

În perioada sovietică osetinii au început să consume mai multe feluri de mîncare cu carne şi legume, printre care unele necunoscute în trecut. Înainte se făcea pîine nedos-

Osetină în rochie națională de nuntă. Începutul secolului al XX-lea.

pită (din orz, mei și grîu, iar începînd din secolul al XIX-lea și din porumb); osetinii au învățat de la ruși să coacă pîinea dospită cu drojdie. În prezent predomină pîinea de grîu. Mîncărurile naționale tradiționale sînt diferitele plăcinte: cu carne crudă, tocată mare și coaptă în aluat cu brînză etc., precum și *livza* — carne înăbușită, pasăre cu cartofi și cu sos picant, frigărui. Se consumă cantități mari de produse lactate — brînză, chefir etc. În arta plastică populară a osetinilor sînt dezvoltate de mult sculptura în piatră și lemn, confecționarea de obiecte metalice și broderia. Vechile pietre funerare sînt bogat împodobite cu sculpturi. Sculptura originală a stîlpilor masivi de lemn din interiorul locuințelor reprezintă o îmbinare de motive solare cu alte motive ale ornamentului geometric. Mobila și vasele sînt acoperite de sculpturi în același stil. Obiectele din fier forjat (lanțurile de la vatră, făcliile suspendate etc.) erau împodobite cu capete sculpturale de berbeci, cerbi etc. Figuri asemănătoare se făceau pe cupele și cești de lemn. Pe covoarele de pîslă și pe broderii predomină ornamentele vegetale și zoomorfe.

Instrumentul muzical tradițional al osetinilor este *duadastînon*-ul, o harfă cu mai multe coarde (10—12), cu care

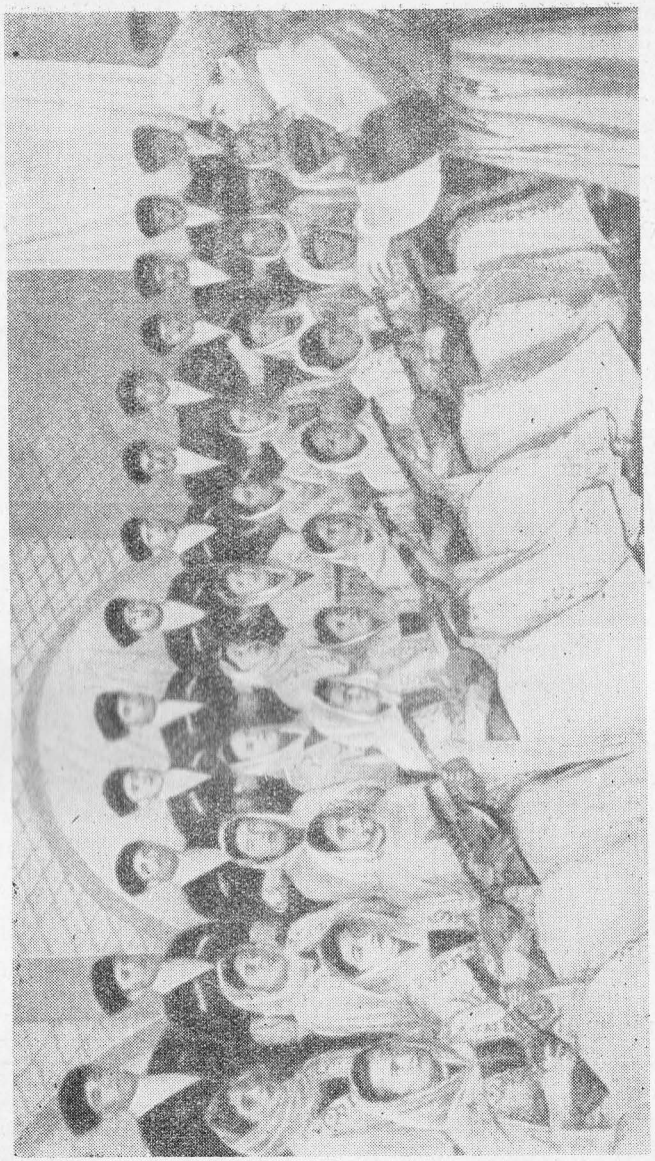

Spectacol al Ansamblului de stat de cîntece și dansuri (Regiunea Autonomă Osetină de sud).

se acompaniază cîntăreții populari care execută improvizații. Duadastînonul a încetat treptat de a mai fi folosit la sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, dar în prezent este iarăși în uz. Trebuie să menționăm de asemenea instrumentul muzical cu arcuș *(kisînfandîr)* cu corp rotund și plat și instrumentul de ciupit *(dala-fandîr)*.

Epopeea despre narți ocupă un loc de seamă în folclorul osetin. Principalii eroi ai epopeii osetine despre narți, care se împarte în cicluri, sînt: strămoșul narților *Uarhag*, *Satána* — „mama naturii", cea mai înțeleaptă dintre femei, idealul gospodinei, imagine care oglindește clar epoca matriarhatului, *Soslan* care biruie pe dușmani prin forța și deșteptăciunea sa, *Batradz*, eroul favorit al osetinilor, idealul bărbatului viteaz, *Ațamaz*, posesorul „fluierului veșnic" și ingeniosul *Sîrdon*.

Înainte de Revoluția din Octombrie, majoritatea osetinilor oficial erau creștini, iar o parte mahomedani. Creștinismul a pătruns încă de la alanii din Bizanț în secolul al VI-lea; mai tîrziu s-a răspîndit din Gruzia, iar de la mijlocul secolului al XVIII-lea s-a extins în urma activității misionarilor ruși. Mahomedanismul a pătruns în Osetia din Kabardia în secolele XVII—XVIII și s-a înrădăcinat în special printre feudali. În afară de aceasta, în Osetia s-au menținut timp de veacuri și au avut o mare însemnătate în traiul de toate zilele, vechile credințe păgîne și riturile legate de ele (cultul vetrei, cultul strămoșilor, credința în spirite bune și rele etc.).

În perioada dinaintea Revoluției din Octombrie, majoritatea osetinilor erau analfabeți (în Osetia de nord circa 90%, iar în Osetia de sud — 95%). În prezent analfabetismul a fost lichidat și s-a creat o rețea întinsă de școli. În Osetia de nord există școli superioare și numeroase instituții de învățămînt mediu special. În Osetia de sud există un institut pedagogic, școli medii tehnice, școli muzicale și de artă. Osetinii au avut o literatură proprie încă în secolul al XIX-lea. Întemeietorul limbii literare și literaturii osetine a fost Kosta Hetagurov (1859—1906), adeptal democraților revoluționari ruși. În perioada sovietică s-au dezvoltat toate genurile literare — proza, poezia, dramaturgia. În Osetia de nord și de sud se editează ziare, reviste și cărți în limbile osetină și rusă.

CECENII ȘI INGUȘII

Cecenii *(nahcio)* constituie cel mai numeros popor din Caucazul de nord (potrivit recensămîntului din 1959 — 410 000 oameni). Limba cecenă face parte din grupul veinah (sau *nah)* al limbilor caucaziene băștinașe.

În primii ani de după instaurarea puterii sovietice (1920—1922) Cecenia a fost inclusă în R.S.S. Autonomă Gorskaia, care făcea parte din R.S.F.S.R.; mai tîrziu ea s-a transformat în Regiunea Autonomă Cecenă Independentă care, în 1934, s-a unit cu Regiunea Autonomă Ingușă. În 1936 Regiunea Autonomă Cecenă-Ingușă a fost transformată în Republică Sovietică Socialistă Autonomă.

Legendele populare ale cecenilor arată că ei locuiesc din vremuri străvechi pe acest teritoriu. Numeroasele materiale arheologice, descoperite în necropolele din zona de munte și în kurganele de la șes, care datează din secolele XV—XVII e.n., demonstrează că Cecenia a avut o populație deasă încă în acea vreme.

Pînă în secolul al XVI-lea, cecenii au trăit exclusiv în munți, fiind împărțiți în diferite grupuri tribale care ocupau anumite regiuni și erau denumite de obicei după numele unui munte, unui rîu etc. din ținutul respectiv. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea au apărut la șes primii coloniști ceceni, care au stabilit legături de prietenie cu cazacii din Greben; aceștia din urmă s-au așezat pe malurile rîurilor Terek și Sunja, aproape în același timp cu muntenii — cecenii, kumîcii, kabardinii ș.a. O mare parte din regiunea locuită de ceceni (care, la început, au trăit în mici cătune) se afla sub stăpînirea feudalilor kabardini și kumîci, cărora muntenii erau obligați să le plătească tribut. Adesea acești feudali făceau incursiuni în așezările cecenilor pentru a le jefui. Aceste incursiuni au încetat abia după includerea Ceceniei în componența Rusiei.

Ingușii *(galga)* sînt înrudiți cu cecenii. Înainte de Revoluția din Octombrie ingușii au trăit în munții și pe cîmpia

situată la nord și nord-est de orașul Vladikavkaz. În 1959 numărul ingușilor era de 106 000 oameni. Limba ingușă este apropiată de cea cecenă și face parte din același grup al limbilor caucaziene.

Pînă astăzi nu s-a stabilit cînd au venit ingușii pe teritoriul unde trăiesc acum. Datele arheologice și legendele populare arată, însă, că ingușii sînt locuitori de baștină ai Caucazului de nord.

Prin apartenența lor la diferite „comunități", ingușii se împărțeau în *djerahi*, *kisti*, *galga*, *țorini* și alții, care locuiau de cele mai multe ori separat, în defileurile munților. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea — începutul secolului al XIX-lea au luat ființă în bazinul rîului Sunja încă două „comunități" — a *galași*-lor și a *nazrani*-lor. Primele așezări ingușe de la șes au apărut încă în secolul al XVII-lea, cînd întreaga cîmpie de la poalele munților era stăpînită de feudalii kabardini și, în parte, de cei kumîci. Coloniștii veniți din munți au ajuns dependenți față de acești feudali. Una dintre primele localități ingușe a fost, probabil, satul Anguș sau Inguș din valea Terekului. Astăzi în acest loc se află satul Tarskoe. Avînd o poziție avantajoasă în dreptul ieșirii din trecătorile munților, satul Inguș a avut o însemnătate extrem de mare în dezvoltarea legăturilor comerciale ale ingușilor cu popoarele vecine. Ulterior denumirea acestui sat a fost extinsă asupra întregului popor ingus; ingușii își spun galga, după numele uneia dintre „comunități". În 1817 s-a întemeiat cel mai mare sat al ingușilor — Nazran, care a devenit unul din centrele economice și culturale importante din ținutul ingușilor. Întemeierea satului Nazran a constituit un imbold pentru strămutarea în masă a ingușilor din munți pe cîmpie, proces care a durat aproape în tot cursul secolului al XIX-lea.

În momentul alipirii la Rusia, cecenii și ingușii se aflau în stadiul destrămării orînduirii comunei primitive în care sclavia casnică era destul de dezvoltată. În regiunile de șes din Cecenia au început să se formeze relațiile feudale, dar în cea mai mare parte a Ceceniei nu existau feudali locali. Deși toți cecenii erau denumiți uzdeni, adică membri liberi ai obștei, printre ei erau mulți săraci care nu aveau nici pămînt și nici vite; totodată s-a format o pătură de mari proprietari funciari și crescători de animale. Procesul

de diferențiere socială a cecenilor s-a intensificat îndeosebi după sfîrșitul războiului caucazian. Pe la mijlocul secolului al XIX-lea în Cecenia se mai menținea proprietatea asupra sclavilor; căpeteniile și negustorii bogați stăpîneau un număr considerabil de sclavi din rîndurile prizonierilor de război. Totuși rămășițele relațiilor patriarhale-gentilice aveau un rol foarte important. Diferitele familii — *taipe* — ocupau adesea, mai ales în munți, cîteva localități și se subîmpărțeau în grupuri înrudite mai mici.

Pînă nu de mult la ceceni, în special la cei din zona de munte, au existat cultele vechi legate de agricultură și de creșterea animalelor, deși din secolul al XV-lea pătrunsese aici din Gruzia creștinismul, iar în a doua jumătate a secolului al XVII-lea — mahomedanismul, în primul rînd în cîmpia Ceceniei (venind din Daghestan).

La sfîrșitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea în Cecenia ca și în Ingușetia principala celulă socială era familia mică. Soțul era stăpîn absolut în toate treburile de familie. La ceceni erau foarte răspîndite multe instituții ale orînduirii gentilice: răzbunarea sîngelui, răpirea mireselor, kalîmul, instituția kunacilor etc. Totodată, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Cecenia și Ingușetia au început să pătrundă relațiile capitaliste. La aceasta a contribuit în special exploatarea regiunii petrolifere Groznîi. Exploatările petrolifere de la Groznîi au jucat un considerabil rol progresist în viața poporului cecen.

Principalele ocupații ale cecenilor și ingușilor au fost din vremuri străvechi, în munți, creșterea animalelor, iar la șes agricultura. Pămînturile arabile și fînețele din munți se aflau în folosință privată, iar cele din regiunile de șes erau în folosința obștilor.

La șes, pămîntul era lucrat cu un plug greu de lemn, la care se înhămau 3—4 perechi de boi sau cai. După cît se pare, acest plug fusese împrumutat de la cazacii ruși, care trăiau în vecinătate. În perioada 1880—1900, el a fost înlocuit prin plugul ușor de fier, fabricat prin mijloace industriale. În munți se folosea o unealtă de arat de tip special, cu un singur brăzdar. Recolta se strîngea cu secerele. Metoda de treierat era aceeași ca la muntenii din vecinătate: cîteva perechi de vite cornute mari erau mînate peste snopii

împrăștiați pe jos. La cîmp se folosea uneori, în afară de aceasta, un tăvălug de piatră, cu 6—8 muchii, împrumutat de asemenea de la cazaci. Pomicultura ocupa și ea un loc important în economie.

După organizarea colhozurilor, economia cecenilor și ingușilor s-a schimbat radical. La șes, principalele munci agricole se efectuează în prezent cu mașinile. S-au construit cîteva canale de irigație, printre care și canalul Alhan-Ciurt. A sporit suprafața terenurilor arabile și a pășunilor. Se însămînțează soiuri noi de porumb, grîu, cartofi. S-a dezvoltat creșterea legumelor și a bostănoaselor.

În trecut, în regiunile de munte se creșteau în special oi; la șes predominau vitele cornute, inclusiv bivolii. Produsele creșterii animalelor erau folosite pentru satisfacerea nevoilor familiei și, parțial, erau vîndute pe piață. Vara, animalele erau duse în munți, iar iarna erau ținute la șes, pe pămînturi luate în arendă de la cazaci, deoarece nu existau suficiente pășuni de iarnă. Acum sînt asigurate pășuni de iarnă și de vară și se desfășoară o muncă intensă pentru îmbunătățirea raselor de animale.

Dintre meșteșugurile casnice, cel mai mult erau dezvoltate la ceceni fabricarea postavului și a obiectelor din pîslă, în special a burcilor. Olăritul și prelucrarea lemnului aveau de asemenea un rol important. Meșterii ceceni confecționau cu mult gust tot felul de urcioare, căni etc., folosind unelte simple. În prezent în regiunea Cecenă-Ingușă există o industrie dezvoltată. Industria petroliferă — complet reconstruită — a devenit cea mai importantă ramură a economiei naționale a republicii.

Satele de la șes ale ingușilor și cecenilor se caracterizează prin aceea că au casele înșirate de-a lungul malului unui rîu sau de ambele părți ale drumului principal; în regiunile de munte și în cele acoperite de păduri, dimpotrivă, satele sînt cu casele îngrămădite. La șes, ingușii și cecenii au trăit la început în case din nuiele împletite lipite cu lut, iar mai tîrziu în case de chirpici, dreptunghiulare, cu mai multe odăi și cu acoperișul în două ape; în regiunile din Cecenia situate deasupra văii Terekului erau răspîndite casele cu acoperiș plat de pămînt. În prezent, în R.S.S. Autonomă Cecenă-Ingușă se întîlnesc și case pătrate, de tip orășenesc, făcute de cele mai multe ori din cărămidă, cu acoperiș de

țiglă, mai rar de tablă. Suprafața încăperilor de locuit a crescut mult, iar aceea a acareturilor a scăzut, întrucît acum gospodăria personală a colhoznicului are un caracter auxiliar.

În munți, principalul tip de locuință este casa de piatră, cu etaj, răspîndită în tot Caucazul. În aproape toate satele de munte ale cecenilor și mai ales ale ingușilor se găsesc turnuri, dintre care unele erau folosite ca locuințe, altele pentru apărare, iar altele de pază. Aceste turnuri aveau de obicei 2—4 etaje. În construcția lor meșterii inguși au atins o măiestrie remarcabilă.

În perioada sovietică s-a schimbat mult înfățișarea satelor ingușilor și cecenilor, nu numai de la șes, dar și din munți. Pretutindeni au apărut școli, cluburi, case de citit, instituții medicale.

Principalele podoabe de interior în locuințele cecenilor și ingușilor sînt, din vremuri străvechi, covoarele de pîslă cu ornamente geometrice, precum și mobila de tipul caucazian de nord (dulăpioare, măsuțe cu trei picioare și scăunele scunde). În zilele noastre, paturile, mesele și scaunele fabricate de industrie au început să devină o parte importantă a mobilierului.

În trecut, hrana ingușilor și cecenilor nu era prea variată. Se preparau lipii nedospite din făină de porumb sau orz. Din mălai se fierbeau de asemenea un fel de găluști asemănătoare celor ucrainiene, se făceau fierturi și plăcinte umplute cu brînză, cartofi, sfeclă etc. Produsele lactate (brînza, laptele dulce și acru, untul topit) au avut un rol important în alimentație. Băutura preferată era ceaiul kalmîc. În prezent s-a răspîndit pe larg și prepararea mîncărurilor rusești.

Îmbrăcămintea cecenilor și ingușilor prezenta multe elemente comune, nu numai cu veșmintele popoarelor învecinate din Caucazul de nord, dar și cu cele ale muntenilor din Daghestanul de nord. Din postav (de obicei țesut în casă) se făceau un fel de caftane lungi și înguste, fără guler, strînse în talie și beșmete vătuite de tipul celor care se poartă în general în Caucaz, precum și pantaloni îngușți în partea de jos. Bărbații purtau căciuli din blană de oaie, încălțăminte din safian sau piele netăbăcită, șube de oaie. Cecenii purtau, în afară de aceasta, cojoace cu mîneci

înguste (de același tip ca în Daghestan), burci de pîslă și glugi.

Femeile purtau cămăși lungi, de culoare roșie sau albastră și șalvari legați la genunchi. Peste cămașă se îmbrăca beșmetul, iar capul și-l acopereau cu o basma lungă, albă. În familiile bogate, îmbrăcămintea se făcea mai des din țesături cumpărate din comerț.

În prezent, majoritatea covîrșitoare a colhoznicilor din R.S.S. Autonomă Cecenă-Ingușă, poartă haine de tip orășenesc, deși se mai păstrează unele elemente ale costumului național.

În folclorul cecenilor, un loc deosebit îl ocupă legendele istorice care se interpretează de cele mai multe ori, în acompaniamentul instrumentelor muzicale, dintre care cele mai răspîndite sînt: *ciondîrul* — un fel de vioară cu două coarde, *decii-pandur* — un fel de balalaică, *zurna*[1] și toba, precum și armonica rusească. Aceasta din urmă a apărut la sfîrșitul secolului trecut și s-a răspîndit cel mai mult în regiunea de șes a Ceceniei.

În perioada puterii sovietice s-au creat în R.S.S. Autonomă Cecenă-Ingușă o scriere și o literatură în limba populației locale, o rețea de școli medii și tehnice, un institut pedagogic, un institut de petrol și un institut de cercetări științifice în domeniul limbii, istoriei și literaturii. S-au format cadre naționale.

POPOARELE DIN DAGHESTAN

Daghestanul este una din regiunile Caucazului cu populația cea mai amestecată din punct de vedere lingvistic. Din populația băștinașă a R.S.S. Autonomă Daghestan fac parte numeroase popoare din familia lingvistică caucaziană, precum și popoare de limbi turce și iraniene.

Printre popoarele care vorbesc limbi caucaziene se numără avarii (conform recensămîntului din 1959 — 270 000, inclusiv ando-didoii), care trăiesc în cea mai mare parte în munții din partea de vest a republicii și în regiunile de graniță ale Azerbaidjanului de nord; după Revoluția din

[1] *Zurna* — instrument de suflat, răspîndit în Caucaz. — *N.T.*

Octombrie s-a creat o scriere în limba avară. *Ando-didoii* (în total 40 000 de oameni) locuiesc la apus de avari; ei vorbesc limbi proprii, dar în același timp folosesc limba și scrierea avară. În acest grup putem încadra în mod convențional și pe *arcini* (sub 1 000 oameni), care trăiesc la răsărit de avari; în afară de limba maternă, ei cunosc limbile avară și lahă și folosesc scrierea avară.

Lezghinii (peste 223 000 oameni) populează Daghestanul de sud și regiunile învecinate din Azerbaidjanul de nord; ei vorbesc limba lezghină. Vecini cu lezghinii sînt *tabasaranii* (aproximativ 35 000 de oameni) și *agulii* (circa 7 000 de oameni), ale căror limbi se înrudesc cu cea lezghină. În Daghestanul de sud, vecini cu lezghinii sînt de asemenea *rutulii* (aproximativ 7 000 de oameni) și *țahurii* (peste 7 000 de oameni), care trăiesc și în regiunile din Azerbaidjanul de nord situate în apropierea granitei cu Daghestanul de sud. Rutulii și țahurii vorbesc în limbile lor, înrudite cu cea lezghină, dar folosesc și limba azerbaidjană.

Darghinii (158 000 oameni, inclusiv *kaitagii* și *kubacinii)* trăiesc în cea mai mare parte în regiunile montane și premontane din Daghestanul central, la răsărit de avari și laki. După Revoluția din Octombrie s-a creat limba darghină o scriere pe care o folosesc de asemenea kaitagii și kubacinii înrudiți cu darghinii. Kaitagii (peste 14 000 de oameni) trăiesc în regiunile premontane și în munți, în vecinătatea darghinilor; kubacinii (peste 2 500 de oameni) locuiesc în munți, în așezări risipite printre cele ale darghinilor.

Lakii (aproximativ 64 000 de oameni) trăiesc în special în munții din Daghestanul central (în bazinul rîului Koisu din Kazikumuh, la răsărit de avari); ei vorbesc limba lakă, în care există și o scriere.

Printre popoarele de limbă turcă din Daghestan se numără kumîcii (circa 135 000 de oameni), care locuiesc în regiunea situată pe malul Mării Caspice, și nogaii, care trăiesc în număr mic pe cîmpia din Daghestanul de nord. În orașe și în unele regiuni premontane din R.S.S. Autonomă Daghestan trăiesc evrei munteni (peste 30 000 de oameni), care vorbesc limba tată.

Dat fiind că din populația băștinașă a republicii fac parte numeroase popoare, procesul de consolidare națională care se desfășoară în Daghestan în condițiile socialismului este foarte complex. Pînă la Revoluția din Octombrie, popoarele din Daghestan nu aveau o scriere proprie, cu toate că, cu mult timp în urmă, s-au făcut unele încercări de a se crea scrieri într-o serie de limbi (pe baza alfabetului arab), de pildă în limba țahură de pe la sfîrșitul secolului al XIV-lea și în limba avară, de pe la sfîrșitul secolului al XV-lea. În perioada sovietică s-au creat în Daghestan scrieri în limbile celor mai mari popoare — avarii, lezghinii, darghinii, lakii, kumîcii și tabasaranii. În momentul de față, la avari s-a încheiat procesul de unire a grupelor teritoriale („comunități"), numeroase în trecut; vecinii avarilor — la răsărit *arcinii*, iar la apus 12 mici popoare (narodnosti) *ando-didoice*, care folosesc limba și scrierea avară — se contopesc cu aceștia, formînd un popor unic. Darghinii, care înainte erau de asemenea împărțiți în mai multe „comunități", s-au contopit cu vecinii lor kaitagii și kubacinii, care folosesc limba și scrierea darghină, formînd un popor mare. O serie de popoare (narodnosti) din Daghestanul de sud au început să se unească cu lezghinii. Toți locuitorii Daghestanului cunosc în mare măsură limba rusă, care a devenit principala lor limbă de comunicare.

Majoritatea populației din Daghestan se ocupă în special cu agricultura, îmbinată cu creșterea animalelor. În funcție de condițiile naturale, în unele locuri predomină cultura cerealieră (grîu, orz, porumb) în altele — pomicultura (caiși, piersici, peri, meri), și viticultura, iar în altele — creșterea animalelor (vite cornute mici). Agricultura Daghestanului păstrează unele particularități tradiționale. Astfel, în unele regiuni de munte se aplică cultivarea pămîntului în terase. Aici sînt răspîndite culturile cerealiere și pomii fructiferi, folosindu-se irigația artificială. În cadrul acestui sistem sînt întrebuințate rațional chiar și cele mai mici loturi de pămînt.

În zilele noastre agricultura din Daghestan se află la un nivel tehnic ridicat. S-au construit vaste sisteme de irigație, s-au organizat consultații agronomice și asistență veterinară, s-au format cadre de specialiști. Nu se mai folosesc uneltele agricole primitive, răspîndite în trecut în

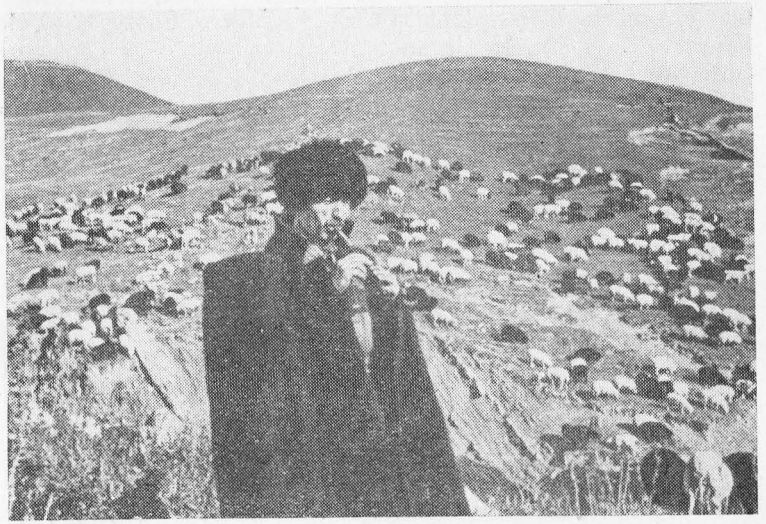

Turmă colhoznică pe o pășune de vară (raionul Kurah).

Daghestan, cu excepția, poate, a *puruț*-ului, — un plug ușor, foarte potrivit pentru lucrarea pămîntului în terase în zona muntoasă.

În regiunile de munte, unde alături de cultura pămîntului principala ramură este creșterea animalelor, predomină sistemul creșterii oilor prin transhumanță: vara, oile sînt duse pe pășuni situate la mare altitudine în munți, iar iarna pe cîmpii, pe pășuni denumite *kutan*. În trecut, mulți locuitori ai aulurilor erau nevoiți să pască iarna vitele pe povîrnișurile „însorite" ale munților din jur. Acum, colhozurile din munți au repartizate kutane permanente la șes. Aceste kutane au început să fie folosite nu numai pentru păscutul oilor în timpul iernii, dar și pentru agricultură, legumicultură și pomicultură, ceea ce a sporit considerabil veniturile colhozurilor.

În perioada dinaintea Revoluției din Octombrie, industria era cu totul neînsemnată. În prezent, industria din Daghestan are un rol important în economia republicii; ea are numeroase ramuri, dintre care cele mai importante sînt: cea petrolieră, de gaze, constructoare de mașini, a

sticlei, piscicolă (exploatările de la Marea Caspică) și de conserve de pește. În timpul puterii sovietice s-au construit hidrocentrala de la Gherghebil (situată la cea mai mare altitudine dintre toate hidrocentralele din Europa), precum și hidrocentrala de pe rîul Sulak. Au apărut orașe noi, importante din punct de vedere industrial — Izberbaș, Daghestanskie Ogni etc. Daghestanul reprezintă astăzi un ținut industrial-agrar. Numeroși locuitori ai Daghestanului lucrează în industrie. An de an crește numărul muncitorilor proveniți din rîndurile avarilor, lakilor, lezghinilor, darghinilor, kumîcilor etc. În prezent încep să lucreze în întreprinderi și femeile muntence.

În Caucaz, Daghestanul se situează la loc de frunte în ceea ce privește dezvoltarea vechilor meșteșuguri, în special a celor artistice. În trecut, acest lucru era determinat de marea densitate a populației și de dorința muntenilor de a găsi mijloace de existență suplimentare. Dintre meșteșuguri, deosebit de vestite sînt giuvaergeria, dezvoltată mai ales în satul Kubaci, unde se confecționează obiecte din metale prețioase și fildeș, împodobite prin gravare, ciocănire, încrustare cu argint înnegrit, filigran, email în culori; țesutul covoarelor este răspîndit la lezghini, tabasarani și kumîci; încrustarea artistică cu metal pe lemn este dezvoltată în satul avar Unțukul; olăritul — în aulul lak Balhar; confecționarea de burci — la andini, de postavuri — la karatini, iar confecționarea

Meșter în încrustarea lemnului (aulul Unțukul).

Meștere balhare cu produsele lor.

Torsul lînii (Daghestan).

de vase din aramă la avarii din satul Goțatl. În Daghestan sînt răspîndite de asemenea sculptura în lemn și piatră, prelucrarea pieilor, producția de covoare de pîslă simple și cu motive decorative etc.

În momentul de față funcționează o serie de cooperative meșteșugărești, dar o parte dintre meșteșuguri s-au păstrat ca îndeletniciri auxiliare ale colhoznicilor.

Pentru confecționarea covoarelor și postavurilor se folosesc în Daghestan războaie de țesut de trei tipuri: războiul vertical de covoare, fără călcător și spată, caracteristic și pentru alte regiuni din Caucaz; războiul orizontal, scund pentru postav, fără călcător și spată, răspîndit într-o serie de regiuni din Transcaucazia, iar pe alocuri, în ținuturile premontane, și războiul orizontal cu călcător și spată, apropiat de cel osetin.

În zona de munte a Daghestanului, satele se caracterizează prin aceea că au casele îngrămădite și așezate în trepte. Acoperișurile caselor situate mai jos servesc drept curți pentru cele de sus. Așa se prezintă, de pildă, aulul Kubaci. Se poate spune că prin răspîndirea acestui tip de așezări, Daghestanul ocupă primul loc din Caucaz. Multe auluri din Daghestan au dimensiuni foarte mari și cuprind numeroase monumente ale trecutului bine păstrate (turnuri, ziduri, poduri, bazine, moschei, mausolee). Dintre monumentele arhitectonice cele mai cunoscute, trebuie să menționăm zidurile de cetate de la Derbent, turnurile din aulurile avare Musruh, Tidib, Urada, zidurile și porțile din aulul kaitag Iți, moscheia din aulul lezghin Ahtî, monumentele funerare din aulul kumîk Tarki, basoreliefurile de piatră și alte detalii arhitectonice din aulul Kubaci (secolele XII — XIII și mai tîrziu). Arhitectura popoarelor din Daghestan se fundează pe marea măiestrie a constructorilor locali. La construcții se folosesc pe larg arcurile și arcadele întregi. Stîlpii de susținere, grinzile tavanului etc. se fac din lemn. Clădirile sînt împodobite cu sculpturi în piatră și lemn.

Locuințele de la șes ale popoarelor din Daghestan sînt făcute în cea mai mare parte din chirpici, iar cele de la munte din piatră. În tot Daghestanul predomină acoperișurile plate. Casele de la munte au în general mai multe etaje. De pildă, în aulul Kubaci există case vechi cu

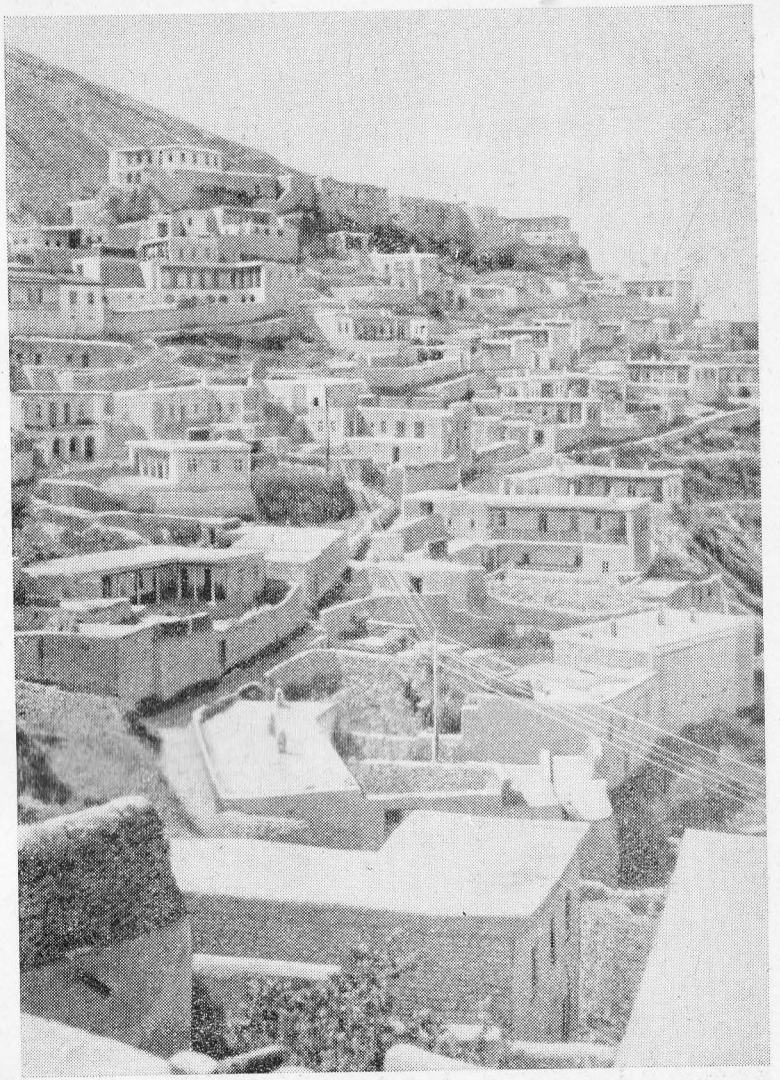

Aulul Kubaci.

Casa nouă a unui colhoznic darghin.

Darghini în veşminte de toate zilele.

3—4 etaje. Ele se încălzeau cu vetre, dar mai des cu cămine. În prezent, colhoznicii au case luminoase şi spaţioase. Vetrele şi căminele au fost înlocuite prin sobe.

O serie de popoare din Daghestan preferă mîncărurile cu carne: *şaşlîk*[1], *hinkal*, carne fiartă cu diferite ierburi aromate. În trecut, aceste mîncăruri erau accesibile numai oamenilor înstăriţi, săracii hrănindu-se în special cu găluşte şi brînză. Sînt de asemenea răspîndite mîncărurile cu lapte şi făinoase. Se fac plăcinte şi colţunaşi umpluţi cu brînză sărată şi brînză de vaci.

Ţahur în şubă de model vechi.

În Daghestanul de sud şi în regiunile de şes, în afară de mîncărurile enumerate mai sus se cunosc cele larg răspîndite în Azerbaidjanul vecin — *kiufta bozbaş*, *liulia-chebab*, *tava-chebab*[2] etc. În prezent, au început să se consume de asemenea mîncăruri de legume (cartofi prăjiţi şi copţi, salate de legume), precum şi articole de băcănie şi mezeluri.

Îmbrăcămintea tradiţională a popoarelor din Daghestan (în linii mari, de tipul răspîndit în Caucazul de nord) s-a păstrat în prezent doar parţial, folosindu-se pe larg îmbrăcămintea de tip orăşenesc. Dintre elementele originale, caracteristice şi astăzi în Daghestan, fac parte: un fel

[1] Frigărui — *N.T.*

[2] Mîncăruri pregătite din carne tocată; se servesc cu sos picant. — *N.T*

de cămașă-rochie în formă de tunică purtată de femei, șuba de oaie în formă de pelerină pentru bărbați și femei, cu mîneci false sau fără mîneci; îmbrăcămintea ciobanilor, alcătuită dintr-o burcă scurtă, îngustă în umeri, potrivită pentru mersul pe jos, o haină largă de pîslă de o croială foarte simplă și încălțăminte din piele netăbăcită, cu șnururi; pe cap femeile poartă *ciuhta*, care are multe variante locale; sînt originale podoabele feminine din argint — pe frunte, pe piept, pe spate, la brîu etc.

Rochia, lungă și largă, în formă de tunică, tipică în prezent îndeosebi pentru Daghestan, era răspîndită în trecut și în Osetia, Kabardia și Adîgheia. Se poate considera cert că ea a fost răspîndită încă acum un secol și jumătate în Caucazul de nord, pe un teritoriu întins între Marea Neagră și Marea Caspică. Rochia strînsă în talie (împrumutată probabil din Kabardia) era purtată la kumîci și într-o serie de „comunități" din regiunile de munte în zilele de sărbătoare. În prezent ea începe să dispară.

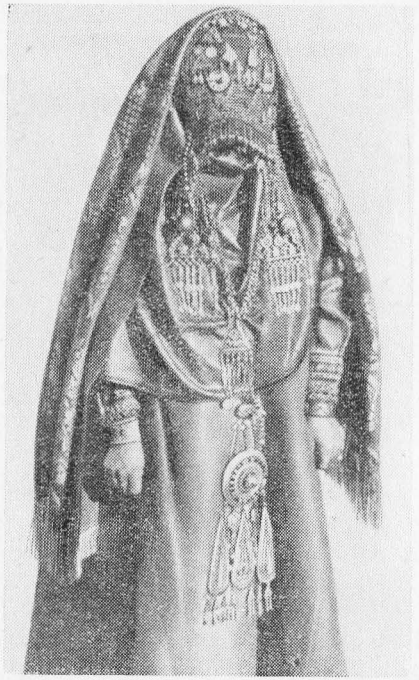

Mireasă avară în costum tradițional (satul Rugudja, raionul Gunib).

Orînduirea socială a popoarelor de aici avea în perioada alipirii Daghestanului la Rusia, un caracter semipatriarhal-semifeudal. Cele mai dezvoltate forme de feudalism se întîlneau în *șamhalst*-ul[1] Tarkob, în hanatele Avar, Derbent, Kazakumuh, Kiurin, Mehtulin, în *uțmiat*-ul[2] Kaitag

[1] *Șamhalst* — titlu al hanilor feudali din Daghestan — *N.T.*

[2] Posesiuni feudale la kartagi, care deși unite între ele nu avea un caracter stabil. — *N.T.*

Tineri colhoznici în costume naționale la o serbare (satul Palisma, raionul Lak).

și în alte posesiuni feudale. Feudalii acaparaseră cele mai bune pășuni de la munte și șes. În hanatele din Daghestan existau cîteva grupuri sociale: feudalii — *hanii* și *becii*, membrii liberi ai obștei — *uzdenii*, iobagii — *raiații* și *ceagarii*, servii lipsiți de drepturi, proveniți în cea mai mare parte dintre prizonieri — *kulii* și *lagii*. Hanatele și celelalte posesiuni feudale erau înconjurate de numeroase uniuni de obștii sătești — „comunități libere", în care s-au mai păstrat puternice rămășițe patriarhale, deși în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea s-a desfășurat un proces destul de intens, dar neuniform, de diferențiere de clasă. Populația acestor „comunități" era alcătuită din uzdeni, din rîndurile cărora se formau pe de o parte nobilimea și pe de alta lagii lipsiți de drepturi. „Comunitățile libere" luptau pentru independență cu feudalii din vecinătate. Locuitorii multor sate erau nevoiți să arendeze de la feudali pășunile, ajungînd astfel să fie înrobiți pentru datorii. Cu toate că de la sfîrșitul secolului al XIX-lea în Daghestan s-au dezvoltat relații capitaliste, relațiile feudale cu rămă-

şiţe considerabile ale orînduirii comunei primitive s-au menţinut pînă la Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie.

În secolul al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea populaţia aulurilor se împărţea în grupuri înrudite — *tohum*. Într-o serie de cazuri, diferitele tohume îşi aveau cartierele lor în sate, moschei proprii, locuri rezervate în cimitire, mori de apă, *uceare* (locuri unde se adunau bărbaţii), cuptoare de pîine folosite în comun etc. După ce şi-au pierdut unitatea economică, tohumele au păstrat unele obiceiuri ale ajutorului reciproc gentilic (de pildă, cu prilejul clădirii caselor), îndeplineau în comun riturile legate de nuntă, naştere şi de înmormîntare. În multe regiuni se mai menţinea la contractarea căsătoriilor tradiţia endogamiei tohumice. În prezent, toate acestea au dispărut din viaţa popoarelor din Daghestan. Se încheie liber căsătorii între oameni din tohume diferite. În auluri nu se mai respectă vechile cartiere pe grupuri de rudenie. A dispărut şi obiceiul diviziunii muncii după vîrstă şi sex. În viaţa de familie, bărbaţii şi femeile, bătrînii şi tinerii sînt egali. Dispare obiceiul ca bărbaţii şi femeile să mănînce separat, ca şi împărţirea locuinţei în partea rezervată femeilor şi încăperea de primire, unde stau cu precădere bărbaţii. Se menţine regula tradiţională a muntenilor — respectul faţă de cei mai în vîrstă — dar ea prezintă trăsături noi: comunicarea liberă între tineri şi bătrîni, prezenţa simultană în locurile publice a membrilor familiei (soţul, soţia, copiii), ceea ce înainte nu se obişnuia ş.a.m.d.

Din folclorul popoarelor din Daghestan deocamdată cel mai bine studiat este folclorul avarilor, darghinilor, lakilor, lezghinilor şi kumîcilor. În majoritatea cazurilor, popoarele (narodnosti) mici din Daghestan cunosc şi folclorul unuia din popoarele vecine. Deosebit de valoroase sînt cîntecele epice şi povestirile despre lupta împotriva cotropitorilor străini (Nadir-şah ş.a.) care au încercat să înrobească Daghestanul, despre Hocibar — erou popular care a luptat împotriva hanului hunzah, precum şi cîntecele eroico-lirice, care proslăvesc şi deplîng pe cei căzuţi vitejeşte în luptă. Basmele, povestirile, cîntecele de dragoste şi satirice cuprind un bogat material etnografic.

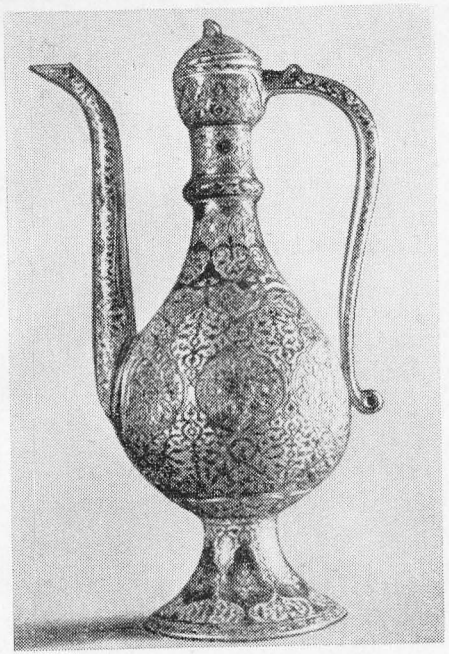

Kumgan[1]. Argint incrustat cu argint (Kubaci).

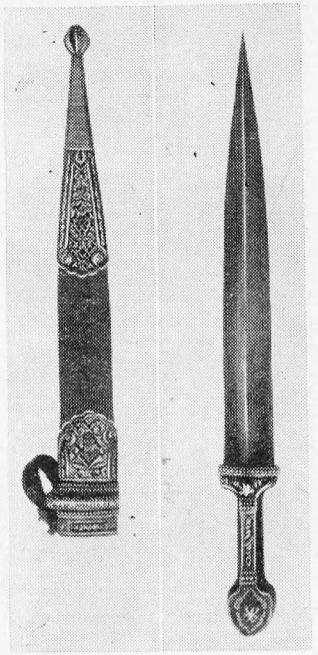

Pumnal cu teacă de argint incrustată, aurită şi gravată (satul Kumuh, raionul Lak).

În prezent, sînt foarte cunoscute operele barzilor populari — lezghinul Suleiman Stalski, avarul Gamzat Ţadasa etc.

Dintre instrumentele muzicale sînt cunoscute *zurna* şi toba, care acompaniază dansurile, un instrument de ciupit cu trei coarde — *kumuz*, care se foloseşte şi pentru acompaniatul cîntecului şi un instrument cu trei coarde şi cu arcuş, avînd corpul rotund şi plat, care aminteşte întrucîtva *fandîr*-ul osetin. Cei mai buni interpreţi de muzică, cîntece şi dansuri populare sînt încadraţi acum în Ansamblul de stat de cîntece şi dansuri. S-au format compozitori, pictori şi sculptori localnici.

[1] *Kumgan* — urcior (în limba turcă). — *N.T.*

Vase de aramă de producție locală (satul Țahur, raionul Rutuliski)

Obiecte dintr-un serviciu de argint (Kubaci).

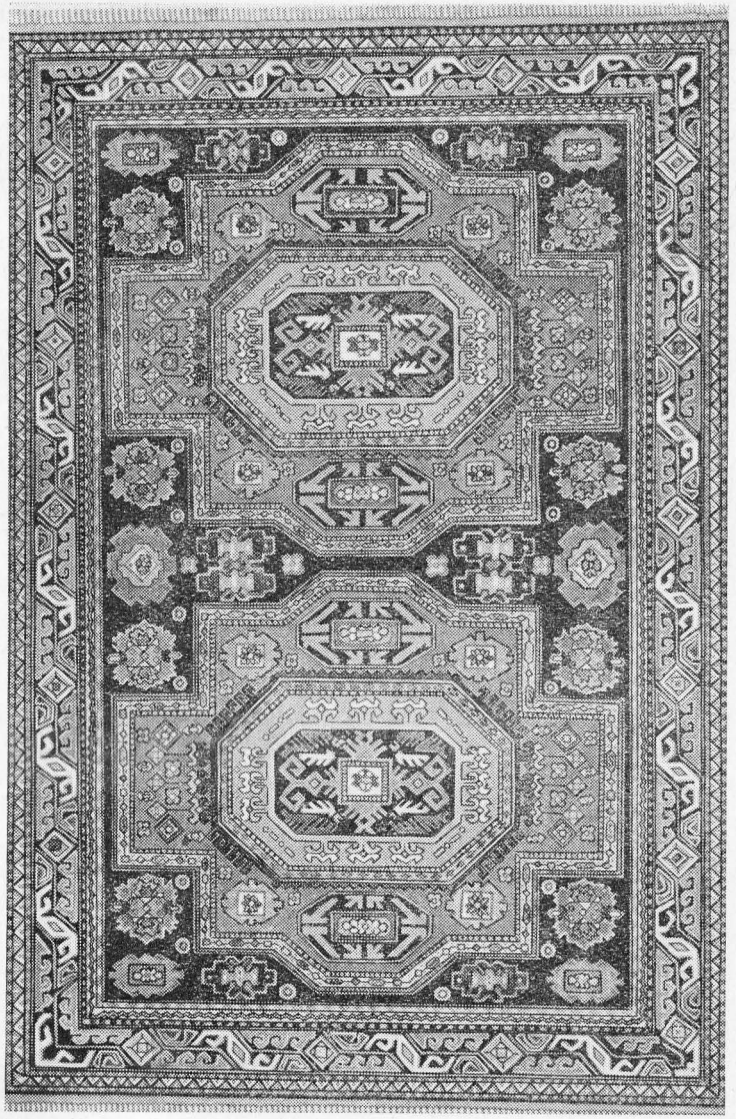

Covor daghestanez.

Daghestanul este de mult vestit prin arta plastică populară. Ornamentele originale sînt executate aici cu o măiestrie excepțională pe metale prețioase, aramă, fier, os, corn, piatră și lemn. Sînt bogate de asemenea ornamentele (vegetal și împletituri complexe) de pe produsele olăritului, covoare și broderii. Acest ornament, care apropie popoarele din Daghestan, Transcaucazia și țările din Orientul Apropiat, prezintă trăsături originale locale. Astfel, se disting numeroase stiluri locale cu motive geometrice și vegetale originale, cu imagini de păsări, animale, oameni, cadrane solare etc.

Sculptorii contemporani dintr-o serie de auluri avare (Sogratli etc.) au început să facă sculpturi monumentale pentru împodobirea piețelor și aulurilor (în trecut, islamismul interzicea zugrăvirea oamenilor în sculpturi). În operele de artă au apărut motive noi. Ornamentul obiectelor lucrate de giuvaergiii din Kubaci s-a îmbogățit cu motive noi, au început să fie tratate teme cu subiecte din zilele noastre, precum și portrete.

În prezent, popoarele din Daghestan au realizat succese importante în domeniul culturii și învățămîntului. Crearea scrierii în limbile materne a contribuit la lichidarea rapidă a analfabetismului. S-a înființat o rețea vastă de școli elementare și medii. În limbile popoarelor din Daghestan (avară, darghină, kumîkă, lezghină, lakă etc.) se face predarea în școli, se editează ziare, manuale, beletristică, se transmit emisiuni radiofonice. S-au înființat Universitatea de stat din Daghestan și o serie de alte școli superioare. Filiala din Daghestan a Academiei de științe a U.R.S.S. desfășoară munca de cercetări științifice în republică.

Germeni ai literaturii în limbile popoarelor din Daghestan au existat și înainte de Revoluția din Octombrie, cînd operele poeților locali erau notate în limba maternă cu ajutorul așa-numitei scrieri *adjame* (adică alfabetul arab, adaptat la limbile din Daghestan), dar literatura a căpătat o mare dezvoltare abia în prezent. În teatrele naționale se joacă piese în limbile kumîkă, avară și lezghină.

POPOARELE DIN TRANSCAUCAZIA

AZERBAIDJENII

Azerbaidjenii reprezintă majoritatea populației din R.S.S. Azerbaidjan; o parte dintre ei trăiesc de asemenea în Gruzia, în Armenia, în raionul Derbent din Daghestan, iar în afara hotarelor U.R.S.S. — în Azerbaidjanul de sud (Iran). Potrivit datelor din 1959, numărul azerbaidjenilor din U.R.S.S. depășea cifra de 2 940 000 oameni. În cadrul R.S.S. Azerbaidjan, după azerbaidjeni, poporul cel mai numeros sînt armenii, care trăiesc în Karabah, în zona de munte a raionului Kirovabad, în R.S.S. Autonomă Nahicevan și în orașele Baku, Șemaha etc. Un grup relativ mic de gruzini islamizați — *inghiloi* — trăiesc în partea de nord-vest a republicii, învecinată cu Gruzia. În partea de nord a Azerbaidjanului locuiește un număr destul de mare de munteni din Daghestan — lezghini, țahuri, *udini*, *budugi*, *krîzi*, *hinalughi* etc. Tații și un mic număr de evrei munteni care vorbesc limba tată trăiesc în special în regiunile răsăritene ale republicii; în partea de sud-est, la frontiera cu Iranul sînt răspîndiți *talîșii*; un mic număr de *kurzi* trăiesc în regiunile învecinate cu R.S.S. Armeană; tot aici se întîlnesc grupuri risipite de *aisori* și țigani transcaucazieni. În orașele din Azerbaidjan (Baku, Sumgait, Mingheceaur ș.a.) locuiesc mulți ruși.

Azerbaidjenii reprezintă cel mai numeros popor de limbă turcă din Caucaz. Prin originea lor însă azerbaidjenii sînt strîns legați de străvechea populație de baștină din Transcaucazia răsăriteană și din regiunile învecinate ale Asiei anterioare.

Din vechime, Azerbaidjanul reprezenta o țară unică din partea Caucazului dinspre Marea Caspică, locuită de diferite triburi locale, avînd o istorie comună. În partea de sud a Azerbaidjanului, triburile de baștină erau cele ale *mezilor*; la sfîrșitul secolului al VII-lea î.e.n., aceste triburi au constituit puternicul stat Media, care și-a extins posesiunile departe spre nord, dar care a fost distrus de perși în anul 550 î.e.n. Populația străveche a părții de nord a Azerbaidjanului au fost triburile *utilor*, caspilor, *miucilor*, albanilor

etc. Autorii din antichitate pomenesc pentru prima oară printre triburile din Transcaucazia răsăriteană pe albani (care probabil au trăit aici și mai înainte) în secolul al IV-lea î.e.n. în legătură cu cuceririle lui Alexandru Macedon. Albanii au unit sub hegemonia lor triburile care trăiau pe teritoriile Azerbaidjanului și în regiunile învecinate din Daghestan și au creat o puternică uniune tribală-militară. După numele lor, întreaga țară ocupată de uniunea tribală albană a început să fie denumită de autorii antici Albania, iar de autorii armeni din vechime Agvania. După Strabon, Albania a fost un ținut bogat, cu o populație deasă, unde trăiau 26 de triburi, fiecare avînd limba sa.

Teritoriul Azerbaidjanului, ușor accesibil și deschis dinspre sud și dinspre nord, a atras din vremuri străvechi multe popoare din alte părți atît nomade, cît și sedentare. Din această cauză, încă într-un trecut istoric îndepărtat, locuitorilor de baștină din Transcaucazia răsăriteană au început să li se adauge elemente etnice străine. Un factor important în etnogeneza poporului azerbaidjan l-a constituit penetrația în diferite epoci pe teritoriul Transcaucaziei răsăritene a elementelor etnice de limbă turcă: bulgaro-hunice, *hazare*, selgiucide etc. Factorul hotărîtor l-a constituit însă pătrunderea în Azerbaidjan (dinspre sud-est în secolele XI — XII) a triburilor *oguze* de limbă turcă, care s-au amestecat cu populația locală de origine foarte veche. Potrivit clasificării lingvistice contemporane, limba azerbaidjană face parte din așa-numitul grup de sud-vest al limbilor turce.

Cu toată situația politică externă nefavorabilă și în ciuda invaziilor frecvente ale cuceritorilor străini, care frînau dezvoltarea social-economică, Azerbaidjanul a pășit destul de timpuriu pe calea dezvoltării feudale, care a început aici încă din secolele V—VII e.n. În secolul al VII-lea, imperiul Sasanizilor, din care făcea parte Azerbaidjanul, a fost cucerit de arabi. Aceștia au răspîndit aici islamismul. Fiind anexat la Califatul arab, Azerbaidjanul a fost atras în schimbul intens cu țările învecinate și a avut un rol însemnat în comerțul dintre țările din Orient și Europa. În această perioadă, vechile orașe din Azerbaidjan — Barda, Șeka, Șemaha, Gandja, Nahicevan etc. au căpătat o însemnătate deosebită. În secolele IX — X, domeniile feudale

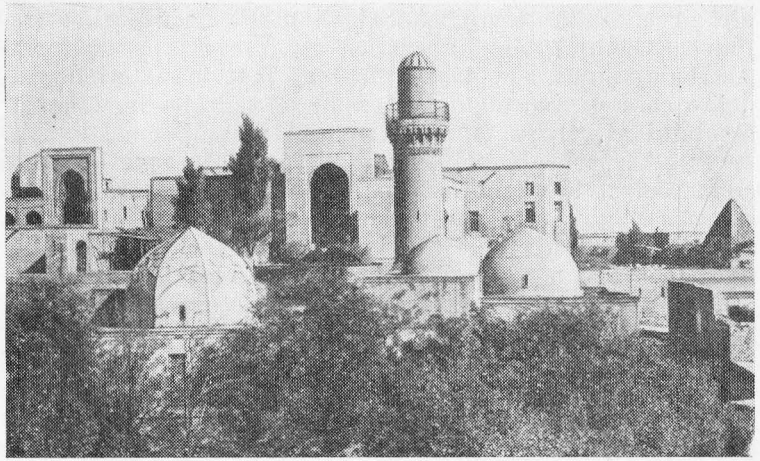

Palatul șirvanșahilor din Baku (secolele al XIV-lea și al XV-lea).

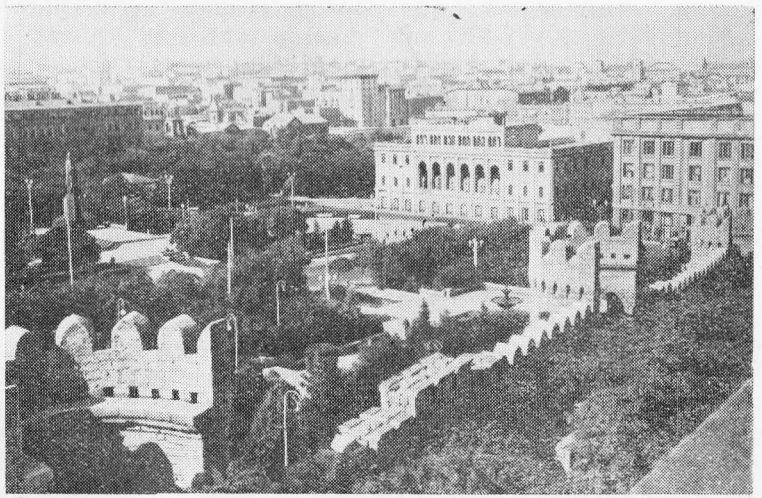

Piața Nizami din Baku.

ale şirvanşahilor (regiunea Şemaha), ale Seddadizilor (regiunea Gandja), ale Salarizilor etc., aflate pe teritoriul Azerbaidjanului, s-au transformat de fapt în state independente care depindeau doar formal de califat. La sfîrşitul secolului al XI-lea au năvălit în Azerbaidjan selgiucizii. În această perioadă s-au întărit în special şirvanşahii, care şi-au păstrat într-o măsură mai mare independenţa faţă de sultanii selgiucizi. În secolele XI — XII, Azerbaidjanul a atins un înalt nivel de dezvoltare economică şi culturală. Aceasta a fost o perioadă de înflorire a oraşelor medievale din Azerbaidjan, a meşteşugurilor, negoţului, arhitecturii şi poeziei.

Invazia mongolilor a frînat pentru multă vreme progresul economic şi cultural al Azerbaidjanului feudal. În urma acestei invazii, o serie de oraşe şi provincii au fost distruse şi au decăzut. Războaiele dintre statele mongole — Hoarda de Aur şi statul Hulaghizilor — care s-au desfăşurat pe teritoriul Azerbaidjanului timp de aproape 100 de ani (de la jumătatea secolului al XIII-lea pînă la jumătatea secolului al XIV-lea) — au provocat de asemenea mari pustiiri. La sfîrşitul secolului al XV-lea—începutul secolului al XVI-lea, pe teritoriul Azerbaidjanului s-a constituit statul Sefevizilor, care a supus multe popoare vecine. La începutul secolului al XVII-lea sub domnia şahului Abbas I, nobilimea feudală iraniană şi-a cucerit o poziţie predominantă în statul Sefevizilor şi centrul acestuia s-a deplasat în Iran. De atunci, cîrmuitorii feudali ai Azerbaidjanului au început să se elibereze treptat de sub stăpînirea dinastiei Sefevizilor. În preajma secolului al XVIII-lea s-au format pe teritoriul Azerbaidjanului, în jurul centrelor vechi şi noi o serie de hanate — Kubin, Şemaha, Karabah, Baku, Talîş etc. — care se orientau spre Rusia, întărind tot mai mult legăturile economice, politice şi culturale cu aceasta. În primul pătrar al secolului al XIX-lea, hanatele din Azerbaidjan s-au alipit definitiv la Rusia, ceea ce a avut o mare importanţă progresistă pentru dezvoltarea economiei şi culturii Azerbaidjanului.

O dată cu alipirea la Rusia, a fost lichidată fărîmiţarea feudală a Azerbaidjanului. Acum el era apărat cu nădejde de atacurile duşmanilor dinafară. A început procesul de încadrare a economiei azerbaidjene în sistemul economic

general al Rusiei. Şi în Azerbaidjan, procesul de formare a relaţiilor capitaliste s-a desfăşurat sub influenţa dezvoltării capitalismului în Rusia. Acest proces s-a intensificat considerabil în perioada de după reformă, mai ales în legătură cu dezvoltarea rapidă a industriei petroliere în peninsula Apşeron, unde, la Baku, s-au format cadre ale proletariatului industrial. Baku rămînea însă doar o oază capitalistă într-o ţară în care pînă la Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie au predominat relaţiile patriarhale-feudale. Deşi reforma agrară s-a efectuat în Azerbaidjan în 1870, hanii şi becii şi-au păstrat poziţia dominantă; ţăranii *(raiaţii* şi *randjbarii)* au continuat să depindă de feudalii locali şi să presteze în favoarea lor servituţi în natură, în muncă şi în bani.

Puterea sovietică a lichidat relaţiile feudale şi capitaliste în satul Azerbaidjan. Industria a fost naţionalizată, s-a înlăturat dominaţia capitalului străin. Azerbaidjenii care înainte de Revoluţia din Octombrie începuseră să constituie o naţiune burgheză, au format acum o naţiune socialistă.

Din vremuri străvechi, principala ocupaţie a azerbaidjenilor a fost agricultura în care, în funcţie de condiţiile locale, au predominat fie cultura pămîntului, fie creşterea animalelor. Materialele arheologice arată că agricultura s-a dezvoltat în Azerbaidjan încă în epoca de bronz. Strabon menţionează că în roditoarea depresiune Kura se făcea viticultură şi se foloseau irigaţiile artificiale.

Pentru o bună dezvoltare a culturilor agricole, în multe regiuni din Azerbaidjan este nevoie şi astăzi de irigaţie artificială. În anii puterii sovietice, în Azerbaidjan, nu numai că au fost refăcute toate sistemele vechi de irigaţie, care existau în special în stepele Mugani şi Mil, dar s-au creat şi o serie de noi canale importante: Samur-Divicin, Verhne-Karabah etc. Construirea hidrocentralei din Mingheceaur a permis irigarea unor suprafeţe întinse de pămînt. Pentru alimentarea cu apă a ogoarelor de bumbac se construiesc fîntîni arteziene, mai ales în Karabah, unde se folosesc acum în acest scop cele mai moderne maşini de foraj. Se amenajează bazine de acumulare în regiunile montane şi premontane. Se fac de asemenea lucrări pentru folosirea apelor provenite din topirea zăpezii; printre altele, în acest scop se construieşte un baraj pe rîul Tureanceai.

În prezent nu se mai folosesc aproape de loc vechile metode primitive de irigație artificială (instalațiile de scos apa cu căușele, fîntînile cu cumpănă, extragerea apei prin forța cailor etc.).

Principalele culturi agricole din Azerbaidjanul de azi sînt: grîul, porumbul, orzul, orezul, meiul, bumbacul, tutunul, vița de vie, ceaiul. Sînt dezvoltate pomicultura, legumicultura (ceapă, usturoi, pătlăgele vinete, pătlăgele roșii, varză, cartofi) și cultura bostănoaselor (pepeni galbeni, pepeni verzi, dovleci).

Cele mai importante culturi cerealiere sînt grîul de toamnă și orzul. Ele sînt răspîndite în general în raioanele Astrahan-Bazar, Șușa și Șemaha. Cultura orezului continuă să joace un anumit rol în agricultura republicii, fiind răspîndită în special în depresiunea Lenkoran, pe povîrnișul de sud-est al Principalului lanț al Caucazului, în valea Akara-ceai și în Berkușad-ceai. Porumbul și floarea-soarelui, care sînt răspîndite în Azerbaidjan de multă vreme, continuă să fie cultivate și astăzi, mai ales în partea premontană a zonei Șamhor-Kedabek.

Azerbaidjanul este astăzi una din principalele baze producătoare de bumbac ale Uniunii Sovietice. Semănăturile de bumbac reprezintă peste 9/10 din totalul semănăturilor de plante industriale. Trei sferturi din semănăturile de bumbac de diferite soiuri se află pe terenurile irigate din depresiunea Kura-Araks. Se dă o atenție deosebită sporirii recoltelor la hectar. Pentru extinderea semănăturilor de bumbac a fost necesar să se aplice noi metode de cultivare și să se sporească fertilitatea solului. Deosebit de importantă este metoda de însămînțare în cuiburi așezate în pătrat datorită căreia plantele folosesc în modul cel mai eficace umezeala, substanțele nutritive, căldura, aerul și lumina. Această metodă ușurează foarte mult și prelucrarea mecanizată a semănăturilor de bumbac.

Azerbaidjanul a devenit, după Gruzia, a doua bază de plante subtropicale a U.R.S.S. Într-o serie de raioane din depresiunea Lenkoran s-au dezvoltat mult o serie de culturi subtropicale, noi pentru Azerbaidjan: citrice (mandarine și lămîi), hurmă japoneză *(Diospiros kaki)*, ceai, tung, eucalipți, șofran, măslini etc. Plantațiile de ceai, create pentru prima oară abia în 1934, se întind astăzi pe mii de hectare.

Cultura tutunului, mai ales în zona premontană a masivului Zakatalo-Kutașen, precum și în raioanele Masalin, Lenkoran și Astarin, a căpătat o mare însemnătate în agricultura Azerbaidjanului. Prin recoltele de tutunuri galbene, Azerbaidjanul se situează pe primul loc în Uniunea Sovietică.

În trecut, din cauză că religia mahomedană interzicea consumul de vin, cu toate că pomicultura și viticultura erau dezvoltate de multă vreme, în Azerbaidjan strugurii erau păstrați numai sub formă uscată sau de diferite sucuri, dulcețuri și siropuri. În prezent se cultivă aici soiuri prețioase de viță de vie, din care se face vin. Viticultura și vinificația sînt răspîndite mai ales în raioanele Kirovabad, Hanlar, Șamhor, Șemah și Agdam.

Mai mult de jumătate din totalul livezilor din republică se află în zona Kuba-Hacimas. Aici sînt foarte răspîndiți merii și perii. În zona masivului Kuba-Hacimas se află sovhozul pomicol nr. 12, cel mai mare din U.R.S.S. Livezile din Kuba Kusarî, Hacimas și, în parte, din raionul Divicin, se întind pe sute de hectare și cuprind zeci de mii de pomi fructiferi. Plantații de pomi fructiferi de importanță industrială există în raioanele Kutkașen, Vartașen, Gheokceai, Agdam, în Regiunea Autonomă Nagorno-Karabah și în R.S.S. Autonomă Nahicevan. În raionul Nuha-Zakatal sînt concentrate plantațiile de pomi din familia nucului (nucul comun, alunul turcesc, castanul etc.). În anii puterii sovietice s-a format în Azerbaidjan o pleiadă de specialiști miciuriniști care lucrează la îmbunătățirea soiurilor de fructe existente și la obținerea de soiuri noi.

Înainte de încheierea colectivizării, în Azerbaidjan se mai foloseau unelte agricole de tip vechi. Unealta de arat din lemn — *hîș* — care seamănă cu tipurile corespunzătoare de unelte de arat gruzine, daghestaneze și osetine, devine acum o piesă de muzeu. Hîșul azerbaidjan este alcătuit dintr-un călcîi de lemn cu brăzdar în care sînt introduse un suport vertical cu mîner și o oiște îndoită. Unele pluguri vechi erau făcute dintr-o singură bucată de lemn. Azerbaidjenii aveau și un plug greu — *kiotan* — la care se înhămau 8—10 perechi de boi. Printre vechile unelte agricole se află de asemenea grapa de lemn — *topan* sau *mala* — făcută din crengi uscate, legate între ele, secera — *cin* sau *orag* — precum și o scîndură de treierat pe a cărei parte inferioară

Uscarea tutunului.

sînt bătute bucăți de cremene. În munți se treiera mînînd vite cornute mari peste snopii întinși pe arie.

În zilele noastre, agricultura în Azerbaidjan a atins un înalt nivel de mecanizare; colectivizarea agriculturii a permis să se folosească tractoare, combine și alte mașini agricole complexe, ceea ce a sporit enorm productivitatea muncii și a ușurat munca cîmpului. Astfel, cultivarea bumbacului este astăzi aproape complet mecanizată.

În Azerbaidjan creșterea animalelor este o ramură a economiei la fel de veche ca agricultura. În necropolele din epoca bronzului s-au descoperit resturi de oase de capră, oaie, bou, cal și alte animale domestice. În zilele noastre, colhozurile azerbaidjene cresc oi, capre, vite cornute mari

(vaci, bivoli), măgari, cai și uneori cămile. Creșterea cailor este o veche și tradițională ocupație a azerbaidjenilor. Sînt vestiți caii de rasă karabahă și kazahă (după denumirea regiunilor istorice respective din Azerbaidjan).

Deosebit de dezvoltată este creșterea oilor. În multe colhozuri continuă să se crească rase locale de oi. Printre oile cu lînă fină se numără oile merinos aduse aici încă de coloniștii ruși și oile de rasă karakul, aduse din Asia mijlocie.

Lucrînd în comun la obținerea unei noi rase de oi, oamenii de știință și inovatorii zootehniei socialiste au realizat succese însemnate.

Azerbaidjanul dispune de bogate resurse furajere. Pășunile de vară și de iarnă reprezintă circa 40% din suprafața totală a pămînturilor din întreaga republică. De aceea, o mare importanță o are păstoritul transhumant. Majoritatea pășunilor de iarnă se află în depresiunea Kura. Pentru regiunile de șes ale Azerbaidjanului este caracteristic sistemul de creștere a animalelor (care parțial se mai menține și astăzi în colhozuri) acela de a mîna sezonier turmele în munți pe pășunile de vară — *iailak*-uri; toamna turmele și o bună parte din populația care le însoțește se întorc la șes, în satele permanente, lîngă care se află pășunile de iarnă — *kișlak*-uri. Între pășunile de vară și cele de iarnă sînt așezate cele de primăvară și de toamnă.

Apicultura și în special sericicultura sînt ramuri străvechi ale agriculturii din Azerbaidjan. Mătasea brută din zona Șemaha era cunoscută din vechime pînă departe peste hotarele Azerbaidjanului. Timp de veacuri ea a constituit unul din principalele articole ale exportului în Rusia și încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea a atras atenția negustorilor ruși, fapt dovedit de vizita făcută la Șemaha de Afanasi Nikitin în timpul călătoriei sale spre India.

Sericicultura continuă să ocupe un loc însemnat în agricultura Azerbaidjanului și în zilele noastre. Ea este deosebit de răspîndită în raioanele Nuha, Zakatal, Belokan, Agdaș, Gheokceai, Agdjabedin, precum și în Regiunea Autonomă Nagorno-Karabah. În anii puterii sovietice sericicultura a fost complet reorganizată. Oamenii de știință, specialiști în sericicultură, au obținut varietăți noi de

sămînță de viermi de mătase. Prin amenajarea de noi plantații de duzi s-a extins considerabil posibilitatea de creștere a viermelui de mătase. În locul vechilor crescătorii de viermi de mătase, primitive, s-au amenajat în colhozuri crescătorii la construirea cărora s-a ținut seama de toate cerințele moderne ale acestei ramuri.

Dată fiind orientarea agriculturii, hrana azerbaidjenilor se compune în special din produse lactate, vegetale și carne cu condimente iuți. Mîncărurile favorite ale azerbaidjenilor sînt: *dolma* — un fel de sarmale din foi de viță și liulia-chebab — carne tocată, cu sos picant. Se mănîncă mult fructe — proaspete și uscate, sub formă de dulceață, jeleuri etc. Produsele standard ale industriei alimentare, preparate apoi acasă, dobîndesc — datorită condimentelor specifice — un gust aparte, propriu bucătăriei azerbaidjene.

Diferitele meșteșuguri, care există din vremuri străvechi — țesutul covoarelor, aurăria, confecționarea de vase de aramă forjată, olăritul, prelucrarea pieilor, baterea la piuă a lînii, împletitul rogojinilor — sînt în prezent cooperati-

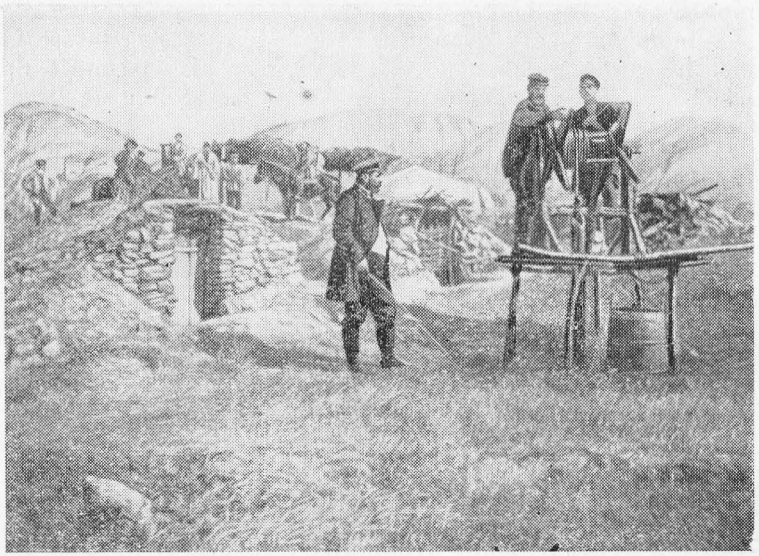

Pomparea petrolului în secolul al XIX-lea (zăcămîntul din Ceatma).

vizate. Cea mai importantă și mai răspîndită ramură meșteșugărească este țesutul covoarelor. Centrele acestui meșteșug sînt Kuba, Karabah, Baku (Surahanî), Șemaha, Kazah.

În legătură cu industrializarea, au crescut mult vechile orașe din Azerbaidjan — Baku, Kirovabad, Nahicevan, Șușa etc. Au apărut orașe industriale noi: Sumgait, Mingheceaur, Daşkesan. Procentul populației orășenești crește rapid.

În prezent, o mare parte dintre locuitorii Azerbaidjanului lucrează în industrie, care a crescut enorm în anii puterii sovietice. În afară de industria petrolieră, care nu numai că s-a extins, dar a și fost complet reconstruită, s-au creat în anii puterii sovietice și alte ramuri ale industriei grele — construcția de mașini, metalurgică, chimică, energetică, precum și industria ușoară. În Azerbaidjanul sovietic, energetica are un rol însemnat. Aici funcționează hidrocentrala din Mingheceaur, de pe rîul Kura, una dintre cele mai mari din Transcaucazia. O dată cu punerea ei în funcțiune, R.S.S. Azerbaidjan a început să producă încă în 1954 mai multă energie electrică decît producea în 1913 toată Rusia țaristă.

Înainte de Revoluția din Octombrie n-au existat în Azerbaidjan decît mici fabrici pentru depănatul și răsucitul mătăsii. Țesutul mătăsii avea un caracter meșteșugăresc. La sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, în Azerbaidjan au apărut numeroase întreprinderi mici de vinificație și de prelucrare a tutunului. Tot în acea vreme s-au organizat primele fabrici de egrenat bumbac și întreprinderi pentru fabricarea uleiului din semințe de bumbac. La începutul secolului al XX-lea, industria textilă era în față. În sfîrșit, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea au început să se dezvolte pe cale capitalistă exploatările piscicole de pe rîul Kura și de pe țărmul Mării Caspice.

Industria ușoară de astăzi din R.S.S. Azerbaidjan a atins un înalt nivel de dezvoltare și cuprinde numeroase ramuri. În afară de Baku s-au construit mari întreprinderi textile, fabrici de depănat mătase și țesătorii de mătase la Kirovabad, Nuha, Stepanakert. În anii puterii sovietice s-au creat mari fabrici de egrenat bumbac, de încălțăminte și confecții, un combinat de tricotaje, fabrici de piele, un

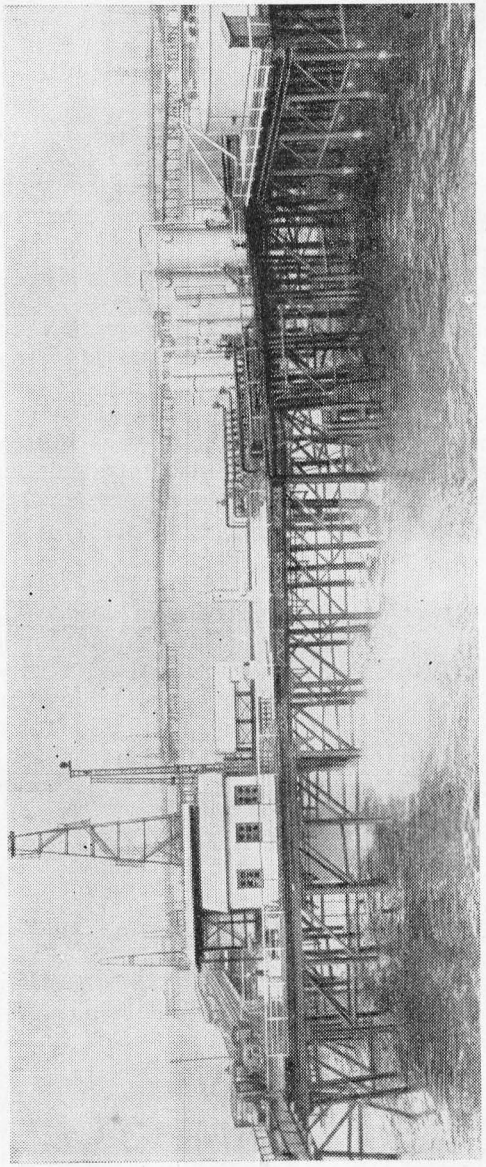

Prima exploatare a organizației Ghiurghiannefi. Punctul de colectare a petrolului.

combinat de carne, fabrici de conserve (inclusiv de pește și fructe) etc.

În anii puterii sovietice s-au format cadre de muncitori calificați azerbaidjeni. În viața clasei muncitoare s-au produs schimbări radicale. În epoca capitalistă, viața muncitorilor de la exploatările petroliere din Baku a fost extrem de grea. Exploatării crîncene i se adăuga asuprirea națională. Ziua de lucru dura 12—14 ore. Salariul scăzut nu îngăduia multor muncitori să-și întemeieze o familie, iar cei căsătoriți nu puteau să-și aducă familiile de la țară. Muncitorii, mai ales cei cu familii, flămînzeau. La exploatările din Baku, chiriile erau enorme. Mulți muncitori trăiau în colibe jalnice, făcute de ei din resturi de scînduri și tablă, în jurul cărora nu exista nici un pom, nici un fir de iarbă, dar în schimb se înălțau mormane de gunoaie. Potrivit expresiei plastice a lui A.M. Gorki, locuințele petroliștilor din Baku din acea perioadă semănau cu adăposturile oamenilor preistorici[1]. După instaurarea puterii sovietice, chiar din primii ani au început să se construiască planificat așezări muncitorești bine amenajate și prevăzute cu spații verzi în jurul orașului Baku și al altor orașe.

Satele din Azerbaidjan sînt în general de tip răsfirat; ele au multă verdeață și multe grădini cu pomi fructiferi. Tipul cel mai răspîndit de locuință la șes este casa din chirpici, cu acoperiș plat de pămînt, iar la munte, în afară de aceasta, casa cu acoperiș în două sau patru ape. Lîngă casă, lipit de ea, se construiește un *eivan* — terasă deschisă sau pridvor pe console, iar uneori și un balcon. În peninsula Apșeron se pot vedea pe acoperișul plat al casei cîte două coșuri de fum din piatră, conice, ridicate deasupra vetrei și a tondirului de lut. În raionul Nuha-Zakatal, casele se construiesc din cărămidă sau piatră, cu mortar, folosindu-se și lemnul; casele au acoperiș înalt de țiglă în două sau patru ape. În raioanele Bardin, Kareaghin și în alte raioane de șes, alături de casele din chirpici se fac case cu pereții din nuiele împletite și lipite cu lut și case de trestie, cu acoperișuri plate la mijloc și ușor povîrnite la margini. În Nagorno-Karabah și în raioanele învecinate din partea de vest a Azerbaidjanului se poate întîlni *karadam*-ul — o locuință

[1] Vezi M. G o r k i, *Opere*, M.—L., 1951, vol. 17, pp. 115—116

În secția de răsucit a combinatului de mătase din orașul Nuha.

semisubterană cu acoperiș piramidal în trepte, așezat pe stîlpi. Acest tip de locuință era răspîndit pe larg în Karabah în secolul trecut, dar în prezent nu se mai construiesc astfel de case.

Azerbaidjenii nomazi trăiau vara (iar uneori și tot anul) în *kibitce* din pîslă în formă de cupolă, ce aveau scheletul din pari, iar iarna în bordeie. La nomazii kurzi, locuința tradițională era cortul, cu un acoperiș cusut din bucăți de postav, întinse pe cîteva rînduri de pari.

Pînă în secolul al XIX-lea, locuințele de la sate se construiau aproape pretutindeni în Azerbaidjan fără ferestre, cu vatră și cu o deschizătură în acoperiș pe unde pătrundea lumina și ieșea fumul. Săracii se adăposteau de obicei în locuințe alcătuite dintr-o singură încăpere, unde iarna se țineau și vitele. Oamenii înstăriți își făceau case cu etaj, compuse din cîteva odăi, dintre care una era destinată special pentru primirea oaspeților. La parter erau încăperile de uz gospodăresc. În pereți se făceau nișe unde se țineau hainele, iar peste zi și așternutul de pat. Ceva mai sus de partea superioară a ușii, pe 2, 3 sau pe toți cei 4 pereți se făceau polițe speciale — *ref* — pe care se așezau vasele pentru

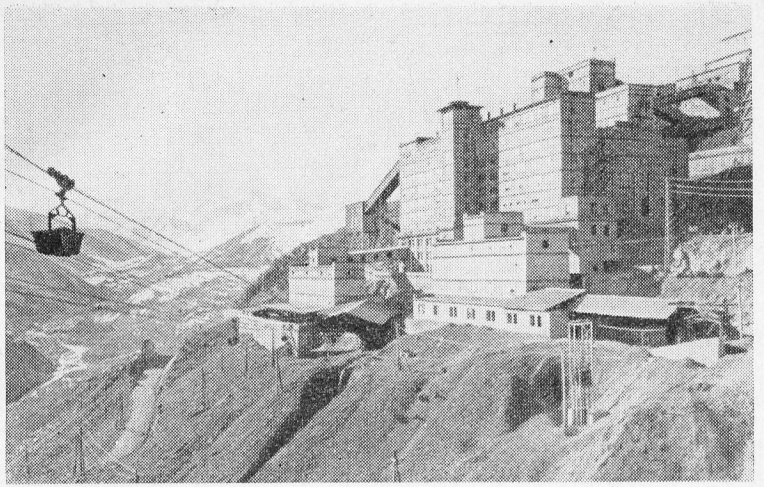

Fabrica de preparare a minereului fin din Daşkesan. Vedere generală.

Așezare muncitorească de pe lîngă fabrica de ceai din Lenkoran.

zilele de sărbătoare: la cei bogați — din argint și porțelan, iar la cei săraci — din aramă. Mobila de obicei nu exista. Oamenii lucrau, mîncau și dormeau pe jos.

Cam de pe la mijlocul secolului al XIX-lea, sub influența culturii ruse, locuința orășenească, iar apoi și cea sătească din Azerbaidjan au suferit schimbări considerabile: vatra a fost înlocuită prin căminul făcut în perete, iar deschiderea pentru pătrunderea luminii și evacuarea fumului — prin ferestre.

În zilele noastre, locuințele sînt mobilate cu piese fabricate de industrie (mese, scaune, paturi, șifoniere); în general, casele sînt electrificate și radioficate.

În orașe, iar în parte și la sate, la noile clădiri, mai cu seamă la cele publice, se folosesc în mod creator tradițiile arhitecturii populare azerbaidjene. În Azerbaidjan s-au păstrat numeroase monumente arhitectonice originale de mare preț din diferite epoci: construcții din piatră, cărămidă și lemn, împodobite cu sculpturi executate cu măiestrie în piatră și lemn, cu ornamente de ștuc, picturi murale, plăci de teracotă acoperite cu glazură etc.

Portul național al azerbaidjenilor, avînd variante locale, păstrează o anumită unitate. În trecut, costumul tradițional bărbătesc era compus dintr-o cămașă în formă de tunică, un *arhalîk* nu prea lung, strîns în talie, făcut din material cumpărat, șalvari, ciorapi de lînă cu desene, încălțăminte din piele tăbăcită în vîrtej, căciulă de oaie; peste arhalîk se purta o *ciuha* lungă, deschisă în față și strînsă în talie, de cele mai multe ori din postav țesut în casă. Vechiul costum pentru femeie era alcătuit dintr-o cămașă foarte scurtă — *keinek*, șalvari lungi și largi — *djutbajag*, un arhalîk scurt, strîns în talie și o fustă largă — *tuman* (acest tip de costum de femeie este puțin răspîndit în alte regiuni din Caucaz). Înainte de Revoluția din Octombrie, mai ales în orașele din Azerbaidjan, multe femei purtau feregea și *rubend* (un văl special, care acoperea toată fața, în afară de ochi).

Femeile aveau podoabe specifice pentru cap: *bogazaltî* (ceea ce înseamnă ad litteram „sub gît") — un lănțișor cu pandantive și cu plăcuțe ștanțate, care mergea de la bărbie spre tîmple, iar apoi se înfășura în jurul capului și *garmah*

La izvor. Într-un sat din Azerbaidjan.

(ad litteram — „cîrlig") — un lănțișor cu două cîrlige pentru fixarea basmalei de pe cap.

Femeile măritate purtau o tichie nu prea înaltă, din catifea lucioasă sau tafta, cu fundul rotund și plat, împodobită din belșug cu plăcuțe ștanțate sau cu broderie de aur — *ghiulebatîn*, iar la cei bogați și cu perle. Peste tichie se lega o mică basma de mătase sau bumbac, iar peste ea o basma mare de mătase — *kalagaî*, de producție meșteșugărească locală.

În prezent, bărbații azerbaidjeni poartă haine orășenești, cu excepția celor foarte bătrîni. La femei (în special la cele în vîrstă) s-a păstrat în mai mare măsură costumul tradițional; ele îl poartă mai ales cînd participă la nunți sau la alte ceremonii. Femeile tinere și fetele de la sate poartă costume naționale mult modificate, iar la orașe îmbrăcăminte obișnuită.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, în satele azerbaidjene, deși continuau să predomine relațiile feudale, se dezvoltau și cele capitaliste. Paralel cu aceasta se păstrau multe trăsături ale vieții

1

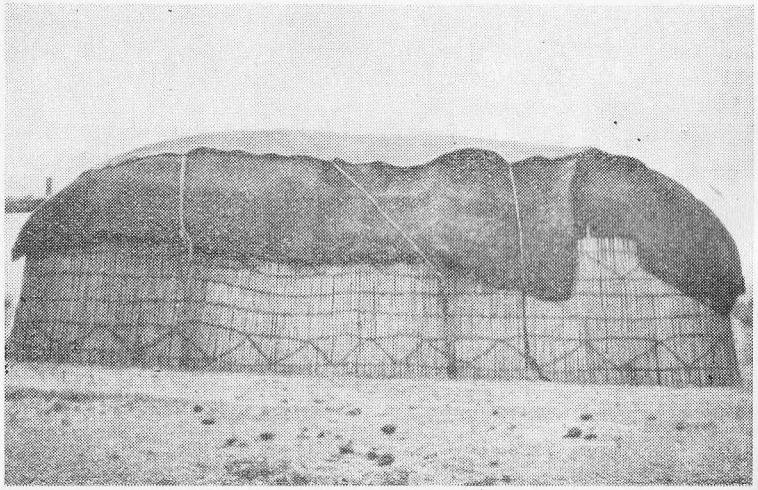

2

Tipuri de vechi locuinţe ale azerbaidjenilor:
1 — Satul Dag Bilidji din raionul Divicin; *2* — Kibitcă a nomazilor.

patriarhale şi rămăşiţe ale împărţirii tribale, mai cu seamă în regiunile unde predomina ca ocupaţie creşterea animalelor.

Bătrînii se bucurau de mare influenţă în treburile obşteşti. În fiecare sat exista o categorie aparte de bărbaţi dintre cei mai bătrîni şi respectaţi, care erau numiţi *agsakkal* („cei cu barba căruntă"). Ei erau principalii sfătuitori şi mediatori în toate treburile importante privind viaţa satului. Agsakkalii erau păstrătorii dreptului cutumiar — adet, pe baza căruia rezolvau treburile obşteşti, iar adesea şi cele de familie.

În fiecare sat existau unul sau mai multe (după numărul moscheelor) „locuri de adunare" *(igîndjag eri)*, unde bătrînii discutau treburile obşteşti sau pur şi simplu stăteau de vorbă. Tinerii şi copiii, precum şi femeile, nu numai că nu aveau dreptul să participe la aceste discuţii, dar nici măcar nu puteau să asiste. Un rol important îl aveau preoţii musulmani care judecau pricinile după preceptele şariatului.

În trecut, capul familiei era stăpîn atotputernic peste întregul avut mobil şi imobil al familiei, excepţie făcînd numai zestrea soţiei, enumerată amănunţit în contractul de nuntă — *kebin kagîzî* — care rămînea proprietatea ei, la fel ca şi darurile primite de ea la nuntă. În cazul cînd capul familiei nu lăsa un testament, avutul era împărţit pe baza prescripţiilor şariatului. Minorilor rămaşi orfani li se fixa un tutore, în majoritatea cazurilor un unchi după mamă sau după tată. Tinerii trebuiau să se supună fără cîrtire poruncilor tatălui, şi cu atît mai mult ale bunicului. Căsătoriile se încheiau conform voinţei părinţilor, în special a tatălui. În familiile înstărite era răspîndită poligamia, legiferată de islamism.

În prezent, soţii şi copiii, indiferent de sex, se bucură de deplină egalitate în drepturi.

Pînă la Revoluţia din Octombrie, în Azerbaidjan populaţia sătească era cu totul lipsită de asistenţă medicală şi recurgea la serviciile vracilor şi preoţilor musulmani. În anii puterii sovietice s-au creat cadre medicale naţionale cu calificare medie şi superioară, precum şi o reţea vastă de instituţii medicale. În prezent lucrează în Azerbaidjan mii de medici de diferite specialităţi şi s-au construit sute de spitale utilate cu cele mai noi aparate medicale.

Azerbaidjanul este o țară cu cultură străveche. Pe teritoriul Transcaucaziei de răsărit, scrierea a apărut la strămoșii azerbaidjenilor, în perioada „albană" (în secolul a V-lea e.n.). În timpul expansiunii arabe (secolul al VIII-lea) alfabetul „alban" a fost înlăturat de cel arab, care s-a introdus cu prilejul convertirii la islamism a popoarelor și triburilor din Azerbaidjan și s-a menținut pînă la perioada sovietică. Înainte de Revoluția din Octombrie însă majoritatea azerbaidjenilor erau analfabeți. Încă din primii ani ai instaurării puterii sovietice a început o luptă perseverentă pentru alfabetizare și pentru dezvoltarea învățămîntului. În prezent, în Azerbaidjanul sovietic există o rețea vastă de școli și numeroase instituții științifice, în frunte cu Academia de Științe a R.S.S. Azerbaidjan.

Poporul azerbaidjan a obținut succese foarte mari în dezvoltarea instituțiilor de cultură. Nu numai în Azerbaidjan, dar și dincolo de hotarele lui sînt cunoscute Teatrul de operă și balet „M.F. Ahundov", decorat cu Ordinul Lenin, și Teatrul de dramă „Azizbekov", precum și o serie de colective artistice — Corul de stat din Azerbaidjan, Ansamblul de cîntece și dansuri din Azerbaidjan etc.

Folclorul azerbaidjan — literar și muzical — a atins o înaltă dezvoltare în diferite genuri. Din vremuri vechi sînt vestiți aici *așughii* — creatorii și interpreții operelor poetice și muzicale (lirice, eroice etc.), pe care ei le povesteau și le cîntau, acompaniindu-se cu *saz*-ul. Adesea se organizau întreceri între așughi. Și astăzi, întregul popor azerbaidjan cunoaște bine numele multor așughi.

Cîntecele populare azerbaidjene sînt de obicei pe o singură voce. În general, ele se cîntă solo, dar uneori și în cor la unison. Principalele instrumente muzicale sînt: de ciupit — *saz* și *tar*, cu arcuș — *kemancea*, de suflat — *zurna* și *duduk*, de percuție — toba și tamburina. Există piese populare instrumentale speciale pentru ansamblurile muzicale. Este vestită interpretarea *mugamelor* — opere ciclice vocale și instrumentale de mari proporții.

Înainte de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, poporul azerbaidjan a dat deja o serie de compozitori remarcabili, printre care U. Gadjibekov și M. Maganaev. După Revoluția din Octombrie s-au format compozitori

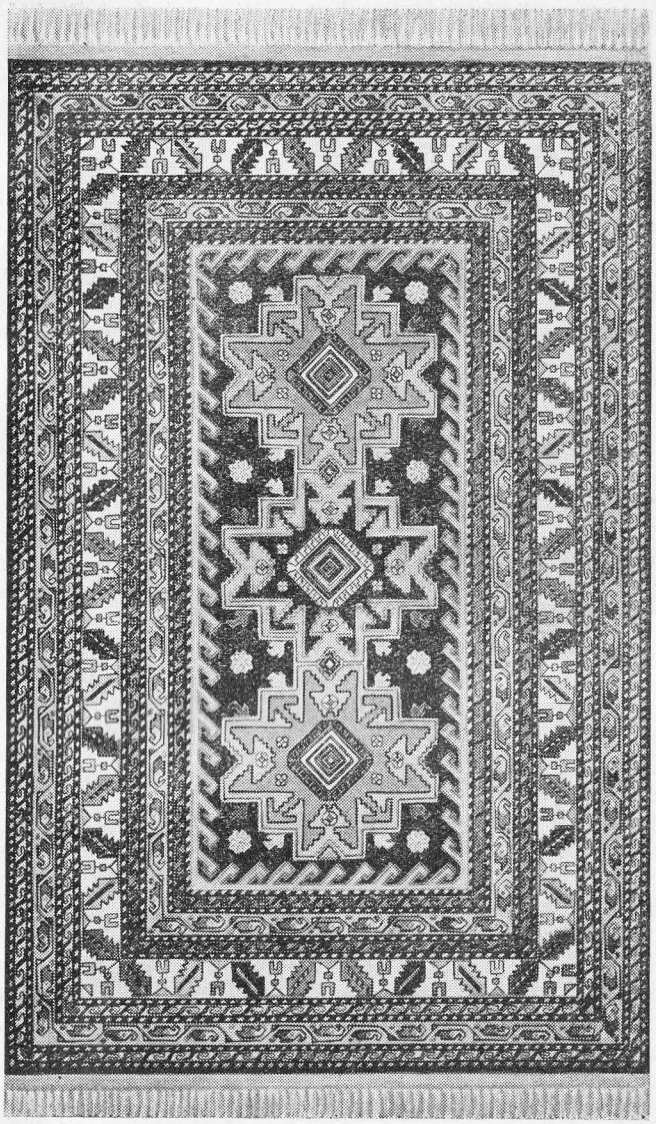

Covor azerbaidjan.

Meşter în broderie.

din rîndul absolvenţilor Conservatorului de stat din Azerbaidjan creat în anii puterii sovietice.

Literatura poporului azerbaidjan s-a născut cu multe veacuri în urmă. În secolul al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea, în Azerbaidjan s-a format o pleiadă de scriitori şi poeţi, iluminişti şi umanişti, adepţi ai democraţilor-revoluţionari ruşi, în frunte cu M.F. Ahundov. După Revoluţia din Octombrie, literatura azerbaidjană a înregistrat mari succese.

Arta plastică şi arhitectura azerbaidjană au adînci rădăcini în trecut. În evul mediu s-au dezvoltat foarte mult arhitectura monumentală şi arta ornamentală. În secolele XIII — XIV şi mai ales în secolul al XVI-lea a înflorit vestita miniatură azerbaidjană, care a jucat un rol însemnat în dezvoltarea artei miniaturii în tot Orientul Apropiat. În secolul al XIX-lea, sub influenţa culturii ruse, a luat naştere aici noua pictură realistă, care se dezvoltă în prezent pe calea realismului socialist.

Arta aplicată din Azerbaidjan se caracterizează printr-un ornament bogat şi dezvoltat, în general vegetal sau din arabescuri. În prezent, ornamentul s-a îmbogăţit cu tematică din viaţa şi munca oamenilor sovietici. Au apărut de asemenea opere ale meşterilor din popor cu scene şi portrete, îmbinate cu un cadru ornamental. Avînd strînse legături cu arta din Gruzia, Armenia, Daghestan, precum şi din ţările vecine din Asia anterioară, arta plastică populară azerbaidjană este foarte dezvoltată şi totodată profund originală. În prezent, ea se dezvoltă din plin.

TALÎŞII

Talîşii sînt un mic popor (circa 77 000 oameni după recensămîntul din 1926), care trăieşte în sud-estul R.S.S. Azerbaidjan, precum şi în partea de nord a Iranului (în Ghilian, Azerbaidjanul de sud şi Mazanderan). Ei îşi spun *tolîşon*; prin limbă, talîşii fac parte din ramura iraniană a familiei de limbi indo-europene, iar în prezent majoritatea folosesc în afară de limba maternă şi pe cea azerbaidjană.

Talîşii locuiesc într-o zonă îngustă de pe litoral a cîmpiei Lenkoran şi în regiunea munţilor Talîşi. Clima de aici este subtropicală, umedă, la fel ca cea de pe litoralul dinspre Marea Neagră al Gruziei. În acest ţinut sînt multe rîuri mici de munte, iar în trecut erau o mulţime de lacuri şi mlaştini, focare ale malariei, care acum au fost asanate.

Istoria poporului (narodnost) talîş nu este suficient studiată. În antichitate, regiunea unde trăiau ei făcea parte din Media, iar apoi, ca şi restul Azerbaidjanului, a cunoscut nenumărate invazii străine. Pînă în 1813, cînd Azerbaidjanul s-a alipit la Rusia, regiunea Talîşă depindea de Iran.

În Rusia ţaristă, talîşii au reprezentat o minoritate naţională asuprită, dar în acelaşi timp alipirea la Rusia i-a adus pe o cale mai progresistă de dezvoltare. Cot la cot cu azerbaidjenii, talîşii au luptat pentru instaurarea puterii sovietice în Azerbaidjan.

Pînă la Revoluţia din Octombrie, majoritatea talîşilor erau ţărani; la ei erau dezvoltate de asemenea şi diferite meşteşuguri. Un număr mic de talîşi lucrau la exploatările petroliere din Baku. Acum, procentul de muncitori printre talîşi creşte necontenit, dar majoritatea lor continuă să se ocupe cu agricultura. În trecut, principalele ocupaţii ale talîşilor erau aceleaşi cu cele ale azerbaidjenilor, dar, în afară de acestea, în ţinutul lor era larg răspîndită cultivarea orezului. În prezent, specificul economiei regiunii îl constituie cultivarea plantelor subtropicale: ceai, tung, feihoa (Feijoa selloviana), guaiul (Parthenium argentatum Gray).

În general, satele talîşilor nu sînt prea mari, mai ales cele situate în munţi şi zona de pădure. La şes şi în zona de

pădure, satele sînt de tip risipit, predominînd gospodăriile mari, iar în zona muntoasă fără păduri sînt îngrămădite.

Locuințele din zona muntoasă cu păduri se făceau din lemn, cu acoperiș în două sau patru ape, iar în cea fără păduri, din piatră și cărămidă nearsă, cu acoperiș plat. La șes, casele se făceau adesea din trestie cu lipitură sau din lut. De multe ori, oamenii și vitele trăiau în aceeași încăpere; numai podeaua din partea locuită de oameni era ceva mai înaltă. În loc de ferestre erau deschideri pe unde pătrundea lumina și se evacua fumul. Băi nu existau în sate.

În prezent, niciodată locuința și grajdul de vite nu mai sînt reunite sub același acoperiș. În general, în fiecare casă sînt cel puțin 2—3 camere care au ferestre cu geamuri. La talîși sînt răspîndite din vremuri străvechi un fel de foișoare așezate pe stîlpi, unde oamenii dorm vara ca să scape de zăduf și de țînțari.

Talîșii, care în trecut se ocupau cu păstoritul transhumant, aveau locuințe de iarnă—bordeie, și de vară—kibitce. Mai ales în bordeie condițiile de trai erau foarte grele.

Portul talîșilor ca tip este apropiat de cel azerbaidjan. Una din deosebiri o constituiau în trecut șepcile bărbătești de stofă. Talîșii purtau o cămașă lungă, uneori pînă sub genunchi, despicată de jos pînă la șolduri. Acum se răspîndește costumul de tip orășenesc.

Înainte de alipirea la Rusia, la talîși a predominat orînduirea feudală, cu multe rămășițe patriarhale, printre care răzbunarea sîngelui și rămășițe ale împărțirii tribale. Stăpînitorul feudal al regiunii era hanul. În secolul al XIX-lea au continuat să predomine în Talîșia relațiile feudale patriarhale; capitalismul pătrundea aici încet.

Ca religie, talîșii erau musulmani—suniți și șiiți—dar la ei se menținеau multe elemente ale credințelor preislamice (adorarea copacilor, pietrelor).

După instaurarea puterii sovietice, viața talîșilor s-a schimbat radical. Înainte de Revoluția din Octombrie, numărul știutorilor de carte printre talîși era sub 1%. Acum analfabetismul este lichidat. Toți copiii învață în școli. În anii puterii sovietice s-au format dintre talîși cadre de intelectuali sovietici.

TAȚII

Tații sînt un popor (narodnost), care trăiește în Uniunea Sovietică (în R.S.S. Azerbaidjan și R.S.S. Autonomă Daghestan), iar peste hotarele ei, în Azerbaidjanul de sud. Potrivit recensămîntului din 1959, numărul tații din U.R.S.S. era de peste 11 000 de oameni.

Limba tată face parte din grupul apusean al limbilor iraniene. Se consideră că tații s-au strămutat aici din Persia pe timpul domniei Sasanizilor. Ca religie, majoritatea sînt musulmani-șiiți, iar o parte sînt adepți ai religiei armeană-gregoriană. În limba tată vorbesc și evreii munteni.

Principalele ocupații ale tații sînt agricultura, pomicultura, viticultura și, într-o măsură mai mică, creșterea animalelor. În trecut aveau o mare dezvoltare industria casnică și meșteșugurile (țesutul covoarelor, producția de vase de aramă etc.). Un mare număr de tați se angajau sezonier la muncă în afara satelor lor, inclusiv la exploatările petroliere din Baku. Acum mulți tați lucrează în industria petrolieră și în alte ramuri ale industriei din Azerbaidjan și Daghestan.

Cele mai vechi ocupații ale tații sînt agricultura și pomicultura. În ceea ce privește agricultura, practicarea ei este asemănătoare cu cea a azerbaidjenilor, dar pomicultura se distinge printr-un anumit specific. Este caracteristic că la tați numele unor pomi fructiferi sînt azerbaidjene, iar ale altora—tate. Se cultivă meri, peri, pruni, nuci, corcoduși, vișini, coarnă, cireși, duzi etc. În perioada strîngerii fructelor, întreaga populație aptă de muncă se mută în livezile colhoznice, în construcții temporare din nuiele lipite cu lut, în fața cărora se fac niște șoproane speciale pentru uscatul fructelor. Tot aici se amenajează în pămînt cuptoare speciale pentru uscatul fructelor—*tonur*, de același tip ca tondirul general-caucazian, dar de dimensiuni mai mari. Pentru uscatul fructelor se folosesc vase speciale de lut, avînd o formă ovală, cu borduri verticale, nu prea înalte.

Creșterea animalelor a avut întotdeauna un rol auxiliar în economia tații. Se cresc în general vaci și bivoli, precum și vite cornute mici (mai cu seamă în raionul Konahkend), cai, măgari etc. Vitele (mai ales oi și capre) sînt ținute în

tot cursul anului pe pășuni. Pășunile de iarnă sînt situate în raioanele Hacimas și Divicin.

În prezent, datorită colectivizării și mecanizării, organizarea agriculturii la tați, ca și în întregul Caucaz, s-a schimbat radical în comparație cu perioada dinaintea Revoluției din Octombrie.

Meșteșugurile, care pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea erau foarte dezvoltate la tați, în prezent și-au pierdut în mare măsură însemnătatea. În unele ramuri (de pildă țesutul covoarelor) au luat ființă cooperative meșteșugărești. Covoarele țesute de tați sînt vestite de multă vreme în Transcaucazia și peste hotarele ei. Raioanele Kuba și Baku sînt principalele centre unde se țes covoare. Covoarele țesute de tați sînt împodobite cu ornamente geometrice (cele mai vechi), precum și cu ornamente vegetale stilizate și zoomorfe (cele mai recente). Pentru vopsitul lînii, tații foloseau tot felul de coloranți naturali.

Un alt meșteșug foarte dezvoltat la tați era producția de vase de aramă. Satul Laghici din raionul Ismailinsk (fostul județ Șemaha) este cunoscut în tot Caucazul ca centru al producției de vase de aramă forjate cu bogate ornamente gravate.

Majoritatea satelor taților din Azerbaidjan sînt situate în partea muntoasă a țării. În aceste sate, casele sînt pretutindeni îngrămădite. De obicei, curțile cu locuința și cu acareturile se țin lanț. În prezent, majoritatea taților au case cu etaj; la parter se află încăperile cu destinație gospodărească.

Locuințele taților din peninsula Apșeron, de tipul cel mai vechi, sînt din piatră (din calcar cochilifer local), fără etaj, de formă dreptunghiulară sau în unghi drept. Din cauză că în peninsula Apșeron lipsea lemnul de construcție, locuințele se făceau cu un acoperiș boltit de piatră la care nu era nevoie să se folosească lemnul.

Casele taților din raionul Kuba sînt de cele mai multe ori cu etaj; ele au un eivan și o terasă deschisă, pe care se usucă de obicei fructele și unde se fac muncile casnice.

În prezent una sau chiar două camere sînt mobilate cu mobilă orășenească. În gospodăria taților se folosesc și astăzi destul de mult vasele de aramă și de lut; cele de

aluminiu și emailate capătă însă o răspîndire din ce în ce mai mare.

Portul vechi s-a mai păstrat la tați, într-o mică măsură la femeile mai în vîrstă. Astăzi se folosesc țesături de fabrică. În complexul îmbrăcămintei femeilor tate s-a menținut *ciutka* (un săculeț în care se ascunde părul împletit în cozi), peste care se poartă o basma de culoare închisă din satin sau mătase; se mai poartă de asemenea cămăși scurte dedesubt și deasupra, șalvari largi cu cute, prinși cu o manșetă la gleznă cu un nasture și fustă largă cu crețuri, care se îmbracă peste șalvari.

În trecut, femeile tate n-aveau îmbrăcăminte de iarnă pentru stradă, cu excepția șalurilor călduroase.

Femeile tate purtau în mod obligatoriu, mai ales la hainele de sărbătoare, podoabe din argint și bronz, iar cele bogate, din aur. Deosebit de răspîndit era brîul larg, din argint sau piele, cu monezi de argint cusute pe el. În prezent, un astfel de brîu se pune foarte rar, în ocazii deosebit de solemne.

Tinerele femei tate au păstrat în costumul lor numai unele detalii vechi, de pildă basmaua și fusta în crețuri, largă și relativ lungă, precum și ciorapi de lînă în culori vii, împletiți de mînă, peste care se pun galoși înalți.

Locuitorii în vîrstă, de la sate, poartă uneori căciuli din blană de oaie de tip vechi și încălțăminte moale confecționată în casă, de cele mai multe ori din piele de bivol, sub care se poartă obiele de lînă sau ciorapi de lînă.

Orînduirea socială a taților se caracteriza prin faptul că la începutul secolului al XX-lea se mai mențineau rămășițe patriarhale și mai ales feudale. Prescripțiile șariatului jucau un rol important în viața socială și de familie. Toate acestea au fost înlăturate abia în anii puterii sovietice, cînd în viața taților, ca și a tuturor celorlalte popoare din Caucaz, s-au produs schimbări radicale.

GRUZINII

Gruzinii alcătuiesc majoritatea populației din Republica Sovietică Socialistă Gruzină, care ocupă partea centrală și de vest a Transcaucaziei, împreună cu republi-

cile autonome Abhază și Adjară, precum și cu Regiunea Autonomă Osetia de sud, incluse în componența ei. Mai mult de jumătate din teritoriul R.S.S. Gruzine este acoperit de munți, peste o treime de podișuri și numai 13% reprezintă șes.

Lanțul Surami împarte Gruzia în două: Gruzia de vest în cea mai mare parte un ținut de șes (depresiunea Rion sau Colchida), cu climă subtropicală umedă și cu vegetație bogată, și Gruzia de est, cu două podișuri cu cîmpii întinse (Kartalinia și Kahetia), situate pe cursul mijlociu al rîurilor Kura și Alazan, unde clima este mai uscată și mai aspră, cu sol pietros și o vegetație mai săracă.

Din punct de vedere etnografic, Gruzia poate fi împărțită de asemenea în Gruzia de vest (Adjaria, Guria, Imeretia etc.) și de est (Kartalinia, Kahetia etc.). Economia și cultura diferitelor regiuni din Gruzia au particularități formate în cursul dezvoltării istorice a acestor regiuni, în condiții naturale specifice. Împărțirea în zone verticale are o mare însemnătate. Dintre regiunile muntoase, deosebit de interesante din punct de vedere etnografic sînt Hevsuretia în Gruzia de est și Svanetia, în Gruzia de vest.

Potrivit datelor din recensămîntul pe 1959, numărul gruzinilor (ei își spun *kartveli)* din U.R.S.S. era de 2 692 000, iar împreună cu cei din străinătate — aproximativ 3 500 000 oameni.

În afara hotarelor R.S.S. Gruzine, gruzinii trăiesc în mase compacte în R.S.S. Azerbaidjan, unde *gruzinii-inghiloi* ocupă trei raioane vestice (în trecut, ele alcătuiau provincia gruzină Ereti). În afară de cei amintiți mai trăiesc gruzini în Turcia și Iran.

Gruzinii propriu-ziși se împărțeau în trecut într-o serie de grupuri teritoriale de la care s-au păstrat pînă în prezent unele deosebiri etnografice. Principalele dintre aceste grupuri sînt: *kartalinii*, *kahetinii*, *inghiloii*, *hevsurii*, *pșavii*, *tușinii*, *imeretinii*, *gurii*, *adjarii*, *meshii*. Deosebirile dintre grupuri — care proveneau de la împărțirile tribale și politice din trecut — au dispărut treptat și în prezent nu mai au o însemnătate reală. Dintre gruzini fac parte de asemenea *svanii*, *megrelii* (sau *mingrelii)*, *lazii* (sau *ceanii)*, care păstrează, în parte, limbile lor proprii, înrudite cu cea gruzină. Svanii (peste 20 000 de oameni) trăiesc în munți, mai ales

pe cursul superior al rîului Inguri. Megrelii (aproximativ 250 000 de oameni) locuiesc în zona de litoral, în cea mai mare parte de șes, și în regiunea premontană din Gruzia de vest, dintre rîurile Inguri, Țhenis-Țkali și Rioni. Lazii sau ceanii (circa 1 000 de oameni) trăiesc în R.S.S. Autonomă Adjară, în apropiere de orașul Batumi (majoritatea lazilor trăiesc în Turcia). Toate grupurile enumerate mai sus alcătuiesc în prezent națiunea socialistă gruzină, care are o limbă și o literatură unică.

În R.S.S. Gruzină mai locuiesc de asemenea *armeni*, *azerbaidjeni*, *osetini*, *abhazi*, *greci* (cea mai mare parte strămutați în secolul al XIX-lea din Turcia), *evrei gruzini* (care vorbesc limba gruzină, dar au păstrat unele deosebiri etnografice); *kistinii*, *tova-tușinii* (ei își spun *batbi)*, *te* și alte grupuri vorbesc atît în limbile lor materne, cît și în cea gruzină; în Gruzia mai există de asemenea un număr mic de *kurzi*, *aisori* și *udini*.

Limba gruzină propriu-zisă, limba *megrelo-lază (zană)* și limba svană avînd o serie de dialecte, alcătuiesc grupa lingvistică kartvelikă.

Principalele dialecte ale limbii gruzine sînt: *kartli*, *kahetin* (cu graiul *kizic)*, *pșav*, *hevsur*, *tușin*, *mohev* și *mtiul*; *imeretin* (cu graiul *lecihum)*, *racin*, *guric* și *adjar* foarte apropiat de el (toate pe teritoriul R.S.S. Gruzine), *imerhev* (în Turcia, apropiat de dialectul adjar) și o serie de dialecte asemănătoare cu cel kahetin: *inghiloi* (în R.S.S. Azerbaidjan) și *fereidan* (în Iran). Limba literară gruzină s-a format pe baza dialectului kartli, iar apoi s-a îmbogățit împrumutînd cuvinte din toate celelalte dialecte gruzine.

Gruzinii sînt urmașii vechii populații de baștină din Transcaucazia și din regiunile învecinate ale Asiei anterioare. Din punct de vedere istoric și etnic, ei sînt legați de protohitiți și hitiți, de huriți și subari — locuitori din Mitanni și mai ales de urarți — locuitorii statelor Nairi și Urartu. O dată cu slăbirea și cu declinul regatului Urartu, în secolele VII—VI î.e.n. și după invadarea teritoriului său de alte popoare, triburile urartu au început să se deplaseze parțial spre nord și să se amestece cu triburile vechi gruzine, înrudite cu ele prin limbă și cultură.

Cele mai vechi formațiuni statale ale triburilor gruzine de pe teritoriul Gruziei de astăzi pe care le cunoaștem după

izvoarele scrise sînt Colchida și Iberia. Colchida (Gruzia de vest) era bine cunoscută în epopeea greacă antică (mitul despre argonauți și lîna de aur) și de mulți autori antici; Herodot vorbește despre Colchida în secolul al V-lea î.e.n. Datele despre Iberia (Gruzia de est) datează dintr-o perioadă mai tîrzie; pe baza izvoarelor antice se poate afirma că Iberia exista ca stat independent încă în secolul al IV-lea î.e.n. La hotarul dintre secolul al III-lea și secolul al II-lea, regatul Iberiei ocupa un teritoriu întins care se învecina la apus cu Colchida, la miază-zi cu Armenia, la răsărit cu Albania (caucaziană), iar la miază-noapte ajungea pînă la Principalul lanț al Caucazului. Termenii de „*iber*", „*Iberia*" provin de la biblicul și asirianul „*tubal*" — „*tabalii*", care sînt identici cu „*tibarenii*" din izvoarele antice grecești. Iosefus Flavius (secolul I e.n.) consideră că acest din urmă nume este identic cu cel de „iberi". Într-o serie de cazuri, denumirile unor grupuri etnice și teritoriale gruzine care există în prezent, coincid cu termenii etnici corespunzători din antichitate, care se referă la aceste grupuri. Așa sînt „*meshii*" contemporani (denumire care provine de la biblicul „*meșehii*" și asirianul „*muscii*"), „*taoii*" (denumire care provine de la „*taohii*" lui Xenofon) și „*svanii*" (denumire care provine de la „*soanii*" lui Strabon).

După descrierile lui Strabon (secolul I î.e.n.), în Iberia exista o societate sclavagistă împărțită în clase, populația fiind divizată în basileusi, preoți, oșteni, agricultori și sclavi. Datele lui Strabon sînt confirmate de descoperirile arheologice recente de la Mțheta, care arată că în epoca antică Gruzia atinsese un înalt nivel de dezvoltare social-economică și culturală.

Poziția strategică și economică importantă a Gruziei a făcut ca ea să atragă privirile cuceritorilor. Legiunile romane, comandanții de oști sasanizi, bizantini și arabi au pustiit în repetate rînduri această țară bogată și înfloritoare. Dar în ciuda condițiilor externe neprielnice, Gruzia a continuat să se dezvolte și a pășit destul de timpuriu în perioada feudală. Creștinismul a început să se răspîndească în Gruzia încă în secolul al IV-lea. Cel mai vechi dintre monumentele scrise cunoscute de noi datează de la sfîrșitul secolului al V-lea, deși este posibil ca scrierea gruzină să fi apărut mult mai devreme. În secolele al XI-lea, al XII-lea și la începutul

secolului al XIII-lea, Gruzia feudală a cunoscut cel mai mare avînt economic și cultural, a avut cea mai mare putere politică. Pe atunci regatul Gruziei cuprindea nu numai Gruzia de est și de vest, dar și aproape toată Transcaucazia, precum și regiunile învecinate din Asia anterioară și din Caucazul de nord, avînd o populație totală de circa 5 000 000 de oameni. Pe atunci s-a format în linii mari structura societății feudale gruzine, care a existat pînă în secolul al XIX-lea. Clasa feudalilor se împărțea în prinți, nobili — *aznauri* — și clerici, care se aflau pe diferite trepte ale ierarhiei feudale. Țăranii se împărțeau de asemenea în grupuri, care depindeau într-o măsură diferită de feudali. Ei plăteau biruri și prestau diverse servituți. În această perioadă au crescut orașele, s-au dezvoltat meșteșugurile și negoțul, au înflorit știința și arta. În Gruzia apare pe atunci o școală filozofică proprie, în frunte cu originalul gînditor Ioan Petriți, își creează operele o pleiadă de poeți remarcabili printre care se distinge genialul Șota Rustaveli.

Dar invaziile hoardelor dușmane, începînd cu Ginghis-han și terminînd cu Timur, pustiesc din nou țara, această calamitate fiind agravată de permanentele lupte interne.

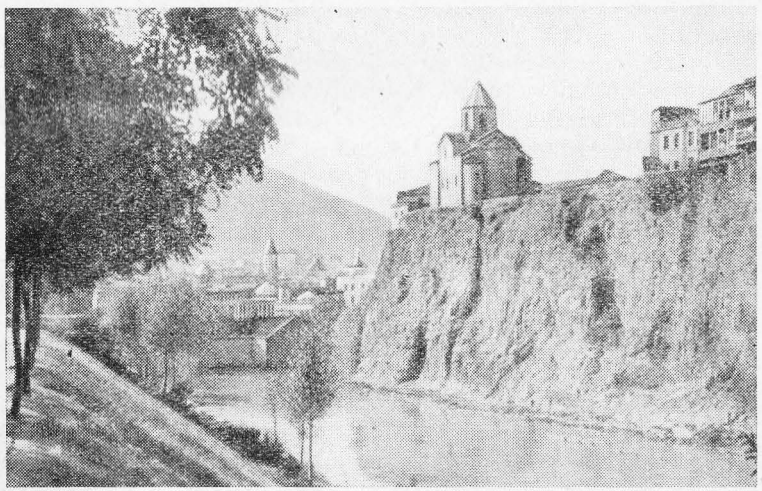

Castelul din Meteh, de pe malul rîului Kura.

După perioada de dominație a hanilor mongoli, Gruzia a căzut sub stăpînirea șahilor Persiei și sultanilor Turciei, care luptînd pentru preponderență în Caucaz jefuiau Gruzia și întreprindeau mereu incursiuni, ruinînd sistematic țara, exterminînd populația sau supunînd-o la asimilare forțată. Poporul gruzin, sfîșiat de luptele dintre feudali, încerca zadarnic să-și apere libertatea și independența, luptînd eroic contra dușmanilor, ale căror forțe erau superioare.

În aceste condiții grele, cei mai înaintați și mai clarvăzători oameni de stat ai Gruziei au început să caute sprijin și protecție la statul rus. Începînd din secolul al XV-lea, domnitorii Gruziei au cerut în repetate rînduri ajutor Moscovei și și-au exprimat dorința de a se alipi la Rusia. Această atracție seculară a Gruziei spre Rusia s-a încheiat prin alipirea definitivă la Rusia a regatului Gruziei de răsărit (Kartalinia-Kahetia) în 1801, iar mai tîrziu și a Gruziei de apus.

Legîndu-și pe veci soarta de Rusia, poporul gruzin s-a salvat de la exterminare și a dobîndit posibilitatea renașterii naționale. Gruzia era acum ferită de atacurile dușmanilor dinafară, fărîmițarea ei politică era lichidată. Sub influența economică progresistă a Rusiei, Gruzia a pășit pe calea dezvoltării capitaliste, care a dus la desființarea iobăgiei, după înfăptuirea reformei agrare în Rusia. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, construirea de căi ferate, dezvoltarea industriei și comerțului au avut drept urmare întărirea legăturilor economice dintre diferitele regiuni ale Gruziei, formarea națiunii burgheze gruzine. O dată cu dezvoltarea capitalismului se dezvoltă în Gruzia și mișcarea revoluționară sub conducerea clasei muncitoare și a partidului ei. Bolșevicii gruzini au jucat un rol însemnat în evenimentele revoluționare din întreaga Rusie, au contribuit activ la victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie.

Agricultura este ocupația străveche a gruzinilor. Sistemul agricol al gruzinilor este complet și diferitele lui elemente s-au format în decursul multor secole. În Gruzia se cultivă din timpuri străvechi grîu și viță de vie. Tot de atunci este cunoscută vinificația. Țăranii gruzini știau de foarte multă vreme să obțină grîu de toamnă din semințe de grîu de primăvară și foloseau semințe de soiuri amestecate, capabile să reziste la secetă. Timp de veacuri, în Gruzia s-au elaborat diferite tipuri de unelte de arat, adaptate condițiilor

locale de sol și diferitelor moduri de lucrare a pămîntului. Potrivit cercetărilor lui G.S. Citaia, principalele tipuri de unelte de arat tradiționale gruzine sînt:

1. *Kavțera (sațera).* Această unealtă era alcătuită dintr-o oiște, un pivot, un cuțit și un mîner; la kavțera se înhăma o pereche de boi. Inițial, ea reprezenta un cîrlig făcut dintr-o bucată întreagă de lemn sau chiar un copăcel, cu o rădăcină sau o ramură, fapt indicat de denumirea uneltei — „*kavi*“ (ad litteram — *cîrlig)*; cealaltă denumire — „*sațera*“ — indică funcția uneltei — a ara. În multe regiuni din Gruzia se cultivau în mod special copaci pentru oiștea acestei unelte de arat. În acest scop, coroana copacului era încovoiată cu ajutorul unei sfori de care se atîrna o piatră și copacul creștea astfel îndoit pînă la un moment dat. Uneori, copacul era scos din sol și replantat cu rădăcina în sus. Această unealtă a dăinuit pînă nu de mult la *tușini* (kavțera), la *hevsuri* (sațera) și la svani *(sakvtel)*. Kavțera cu cuțit de fier era folosită pentru aratul solului tare, pe brazda trasă de ea trecîndu-se de obicei cu o altă unealtă de arat — *aceacea* — care răsturna brazda trasată. *Aceacea* era alcătuită din oiște, talpă (tălpigă), mîner, pivot, brăzdar de fier și cuțit de fier. Particularitatea ei caracteristică era oiștea îndoită, fixată de tălpigă. La aceacea se înhăma de asemenea o singură pereche de boi.

2. *Orhela.* Această unealtă era alcătuită dintr-o oiște scurtă — grindei, un cîrlig de lemn, o talpă, un mîner dublu, brăzdar și lanțuri. În timpul aratului, partea lucrătoare a uneltei (talpa cu brăzdarul) era ridicată și coborîtă cu ajutorul mînerului, în conformitate cu relieful locului, ceea ce era deosebit de important în condițiile de munte. La orhela se puteau înhăma cîteva perechi de boi (2—4) ceea ce permitea să se afîneze solurile mai dificile, în special cele neirigate.

3. *Djilga gogora.* Era alcătuită dintr-o unealtă de arat cu grindei și cu o cotigă pe două roți de aceeași mărime. Această unealtă era destinată pentru aratul relativ adînc. Ea avea pentru tăierea brazdei un cuțit fixat vertical în grindei, iar pentru răsturnarea ei un brăzdar fixat orizontal în capătul tălpigii.

4. *Aneulis gutani.* Unealtă cu cotigă și cormană, destinată pentru arătura de toamnă pe solurile dificile, în special

pe cele neirigate. La ea se înhămau 10—12 perechi de boi sau bivoli. Roțile acestei unelte aveau diametre diferite, diferența dintre ele fiind egală cu adîncimea brazdei.

O unealtă de același tip, dar de dimensiuni mai mari, se folosea pentru a ara adînc pămîntul destinat viilor și pentru săparea canalelor de irigație. La ea se înhămau 15 perechi de animale.

În epoca capitalistă, tălpiga și suportul uneltei aneulis gutani au început să fie confecționate din fier. În această formă, aneulis gutani a continuat să fie răspîndită în Gruzia, alături de uneltele de arat confecționate de industrie, pînă la colectivizarea agriculturii.

În timp ce înainte de Revoluția din Octombrie principalele unelte de muncă din gospodăriile țărănești din Gruzia erau plugul primitiv, săpăliga, plugul de lemn și grapa, în anii puterii sovietice, agricultura republicii a fost complet reutilată din punct de vedere tehnic. În prezent, peste 70% din suprafața însămînțată a colhozurilor este lucrată cu mijloace mecanizate.

Între agricultura din Gruzia de est și cea din Gruzia de vest există deosebiri esențiale. După cum am mai arătat, Gruzia de vest, cu umiditate abundentă și vegetație bogată, reprezintă principala bază a culturilor subtropicale; aici au de asemenea o mare importanță viticultura, vinificația, pomicultura, cultivarea porumbului etc. În Gruzia de est, mai săracă în precipitații și cu o vegetație mai puțin luxuriantă, se cultivă cereale; totodată, ea este o regiune extrem de bogată în ceea ce privește viticultura, vinificația (celebrele vinuri de Kahetia) și pomicultura.

În anii puterii sovietice, Gruzia s-a transformat în principala regiune de cultivare a citricelor și ceaiului din U.R.S.S. În prezent, R.S.S. Gruzină dă peste 90% din producția de ceai a U.R.S.S. În Gruzia se cultivă de asemenea plante prețioase și rare din sud, ca de pildă tungul, dafinul și plante de uleiuri eterice. Suprafețele cultivate cu viță de vie, pomi fructiferi și plante industriale s-au extins considerabil. Suprafața însămînțată a republicii s-a dublat. Porumbul, care încă înainte de Revoluția din Octombrie ocupa un rol de seamă în agricultura Gruziei, a devenit acum planta cerealieră predominantă.

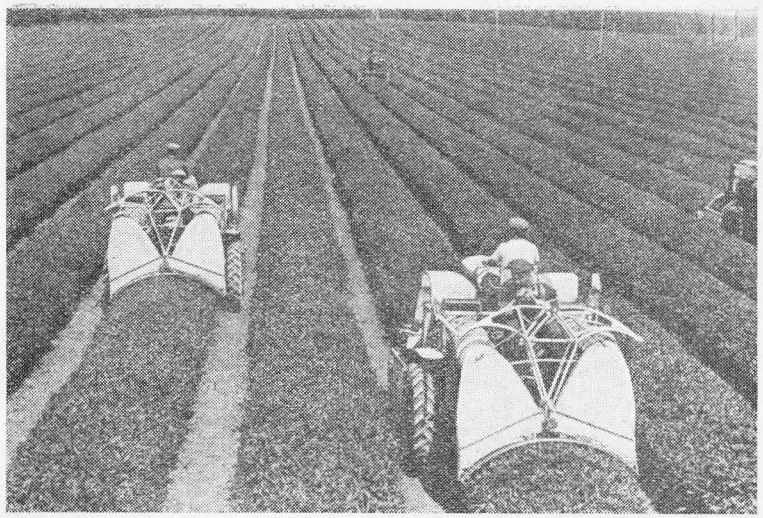

Mașini pentru recoltarea ceaiului lucrînd pe plantațiile unui sovhoz (raionul Maharadz).

Vița de vie se cultiva în Gruzia din vechime; vinurile gruzine erau vestite pînă departe peste hotarele ei și se exportau în multe țări. Cu prilejul incursiunilor invadatoare pe care le făceau, cuceritorii străini căutau să distrugă această importantă ramură a economiei. Astfel, în timpul invaziei lui Timur, de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, și a lui Abbas-șah, de la începutul secolului al XVII-lea, viile din Gruzia au fost aproape complet tăiate.

În secolul al XIX-lea, viticultura ocupa un loc de seamă în economia Gruziei, dar, în perioada 1880—1917, aproape 40 000 de hectare de vie au fost distruse de dăunători și de boli, astfel că în momentul Revoluției din Octombrie această ramură a economiei se afla în total declin. Viticultura a renăscut în Gruzia abia în anii puterii sovietice. În Gruzia se cultivă numeroase soiuri de viță de vie, dintre care 16 au o mare importanță industrială. În vii, astăzi se plantează cele mai importante soiuri industriale. În multe raioane, viticultura este ramura principală a agriculturii. Principalele regiuni viticole sînt: Kahetia, Imeretia (regiunea

Kutaisi-Ceatura), cursul superior al rîului Rioni (Hvanci-kara) și raionul Borcealo (la sud de Tbilisi).

În Gruzia există două tipuri de vii: *dablari* — viță pe araci și *maglari* — viță cultivată pe copaci. În prezent predomină tipul dablari, răspîndit în toată Gruzia, în timp ce maglari se întîlnește în cantități mici numai în Gruzia de vest.

În decursul celor peste două milenii de cînd există vinificația gruzină s-au elaborat o mulțime de metode variate de preparare a vinului. Una dintre metodele vechi cele mai interesante este cea din Kahetia. Ea constă din următoarele:

Înainte de a se umple cu struguri teascul de lemn, pe fundul lui se așază niște grătare, peste care se pune un strat gros de trestie. În felul acesta se formează un soi de sită prin care zeama stoarsă se scurge — complet curățată de coajă, miez și sîmburi — printr-un orificiu special al teascului. Mustul se strînge în *tagari* de lut, iar apoi se toarnă în *kvevri*[1] sau se scurge pe niște jgheaburi de lemn direct în urcioare. Urcioarele se umplu cu must atîta încît după ce i se adaugă o anumită cantitate de drojdie de vin să mai rămînă un spațiu liber. De obicei drojdia — *ceacea* — se adaugă la must după 12—18 ore. Atît pentru vinurile albe, cît și pentru cele roșii, se adaugă toată cantitatea rămasă de *ceacea*. Conținutul urcioarelor este bine amestecat cu un amestecător special — *sarevi* — și este lăsat pînă cînd începe să fermenteze cu violență. De obicei fermentarea are loc în urcioare deschise, dar uneori ele sînt închise cu un capac — *sarkveli* sub care se lasă o deschidere pe unde să iasă gazele care se formează la fermentare. Fermentarea durează 7—10 zile, în funcție de vreme și de calitatea mustului. Masa care fermentează se amestecă de 3—4 ori pe zi. După terminarea fermentării, vinurile roșii se scot de pe drojdie. Urcioarele umplute cu vin se închid ermetic cu capac și se acoperă cu un strat de pămînt. Vinurile albe sînt lăsate pe drojdie pînă în ianuarie-februarie. În cursul anului, vinul este pritocit de 3—4 ori cu ajutorul unor urcioare mari de aramă denumite *helceapi* sau *tuanghi*. În felul acesta, vinul de tipul kahetin se obține prin fermentarea sucului de struguri pe marc; tocmai

[1] *Kvevri* — vase mari de lut, urcioare fără toartă ce ating uneori mărimi considerabile, folosite în Gruzia pentru fermentatul și păstratul vinului. — *N.T.*

de aceea vinurile albe din Kahetia se caracterizează printr-un mare conținut în extract și tanin.

Pentru transportul vinului, în Gruzia s-au folosit tot felul de burdufuri denumite *rumbi*, *tiki* ș.a. Rumbi se fac dintr-o piele întreagă de bou, întoarsă pe dos și unsă cu catran pe partea dinăuntru, acoperită cu păr. În ceea ce privește capacitatea, rumbi diferă: unele din ele puteau să cuprindă pînă la 50 de *ceapi* (68 de vedre) de vin. Pentru transportul cantităților mici se foloseau așa-numitele tiki, adică burdufe care se confecționau în același mod ca și rumbi, făcute însă, nu din piei de bou, ci de capră. Tiki puteau să cuprindă pînă la 5—6 ceapi (7—8 vedre) de vin. Tiki de dimensiuni mai mici, cu o capacitate pînă la 2 ceapi, se numesc *tikciora* sau *kuprieli*.

Pomicultura era dezvoltată din vremuri străvechi în toate regiunile locuite de gruzini. În ultimii ani, ea a pătruns și în ținuturile situate la o altitudine de 1 500—2 000 m, unde au început să se cultive copaci din soiurile miciuriniste rezistente la frig. Unul din principalele centre ale pomiculturii industriale este raionul Gori. Din fructele cultivate de colhozurile locale, fabrica de conserve din Gori produce milioane de borcane de compot și dulceață. Livezile ocupă suprafețe mari și în raioanele Kvareli și Kan. Cultura tutunului a devenit una din principalele ramuri ale agriculturii din R.S.S. Gruzină.

Construcția de canale de irigație și lucrările de asanare au un rol de seamă în dezvoltarea agriculturii în Gruzia. Construcția complexelor de irigație transformă regiunile secetoase din răsăritul republicii în pămînturi roditoare. În anii puterii sovietice a început să se înfăptuiască visul secular al poporului gruzin: asanarea depresiunii Colchidei. Aceasta a permis să se extindă considerabil suprafețele ocupate de culturile subtropicale. Lucrări de asanare se efectuează și în alte regiuni din Gruzia de vest.

Creșterea animalelor — de asemenea o veche ramură a economiei poporului gruzin — este răspîndită în prezent pretutindeni, mai ales în regiunile de munte. Încă în antichitate, diferiți autori vorbeau despre vacile scunde din Colchida, care se distingeau prin marile cantități de lapte muls. Este posibil ca vacile scunde din rasele de Hevsuretia și de Megrelia să provină tocmai din această veche rasă de

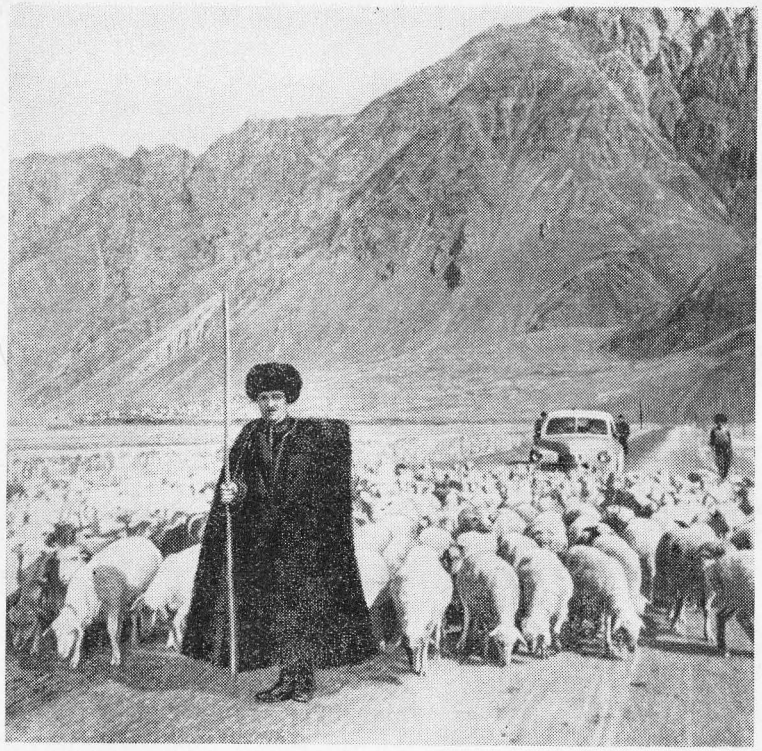

Turmă de oi a unui colhoz (satul Ceartali din Gruzia de est).

Colchida. Trebuie menționate de asemenea alte rase locale de animale domestice: oaia de Tușin, calul de Tușin, capra de Megrelia.

Ca și în alte regiuni din Caucaz, în Gruzia se practică și astăzi păstoritul transhumant și creșterea animalelor pe pășuni alpine.

Pentru Gruzia de est este caracteristică creșterea de animale cornute mici și practicarea păstoritului transhumant. Aici, pășunile de vară, situate pe podiș, sînt mai numeroase decît cele de iarnă. Această lipsă este compensată prin ducerea animalelor pe pășunile aflate în afara hotarelor republicii. Colhozurile crescătoare de oi din regiunile răsăritene își

mînă animalele pe pășunile de iarnă de pe cîmpia Kura din Azerbaidjanul vecin. Crescătorii de animale munteni din raioanele răsăritene folosesc, împreună cu cei din Daghestan, din R.S.S. Autonomă Cecenă-Ingușă și din alte regiuni ale Caucazului de nord, pășunile de iarnă din stepa nogaică și de pe Ciornîie Zemli.

Tipul alpin de creștere a animalelor, în care predomină vitele cornute mari, este răspîndit îndeosebi în Gruzia de vest, dar e practicat și în unele regiuni din Gruzia de est.

Creșterea porcilor și păsărilor este dezvoltată mai ales în raioanele apusene ale Gruziei — în zona premontană și în depresiunea Colchidei. Aceasta se datorește faptului că aici există suprafețe mari cultivate cu porumb, care oferă un nutreț bun și abundent.

În ultimii ani s-au realizat succese importante în îmbunătățirea raselor de animale și s-au obținut rase locale de oi cu lînă semifină, prin încrucișarea oilor de Tușin cu oi merinos.

Apicultura, care este dezvoltată în Gruzia din vremuri străvechi, reprezintă și astăzi o ramură importantă și foarte rentabilă a agriculturii. Albinele cenușii din munții Gruziei se disting printr-o mare productivitate și se bucură de un renume mondial. În fiecare an se exportă din Gruzia mii de mătci ale acestor albine, în diferite republici unionale (R.S.F.S.R., Uzbekistan, Letonia etc.) și peste granițe. La dezvoltarea apiculturii contribuie condițiile climatice favorabile și abundența de plante melifere. Multe colhozuri din Gruzia au prisăci mari.

Sericicultura a căpătat o dezvoltare considerabilă în Gruzia încă din evul mediu. După cum arată diferite izvoare, țesăturile și broderiile gruzine de mătase erau foarte prețuite în secolele XII—XIII pe piețele din Asia anterioară și din Europa. La dezvoltarea acestei ramuri a economiei contribuie plantațiile mari de duzi. O serie de soiuri locale de duzi se disting printr-un frunziș bogat și prin bune însușiri ale frunzei pentru hrana viermilor. În prezent, în ceea ce privește cantitățile de gogoși de mătase, Gruzia ocupă locul al doilea în U.R.S.S., după Uzbekistan.

Colhozurile din Gruzia și Institutul de cercetări științifice în domeniul sericiculturii din Tbilisi desfășoară o muncă

intensă pentru obținerea unor varietăți noi de viermi de mătase, de mare productivitate.

Înainte de Revoluția din Octombrie, în Gruzia nu a existat o industrie dezvoltată. Majoritatea întreprinderilor erau de tip semimeșteșugăresc. Chiar și exploatarea manganului și a cărbunelui, atît de importante pentru industria capitalistă din Gruzia, aveau un caracter primitiv, întregul proces de producție era manual, iar manganul din Ceatura, care se exporta în mare parte, se aducea la gările de cale ferată cu căruțe și coșuri. Un rol însemnat îl aveau meșteșugurile tradiționale legate de prelucrarea metalelor (fier, aur, aramă, argint), pieilor, lemnului, lutului și coarnelor. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, însă, sub influența mărfurilor industriale importate din Rusia centrală, în Gruzia, ca și în alte regiuni din Caucaz, se desfășura „un proces de eliminare a secularelor «meșteșuguri» băștinașe... decădea vechea producție de arme din cauza concurenței fabricatelor aduse de la Tula și din Belgia; decădea producția meșteșugărească a fierului din cauza concurenței produselor rusești, precum și prelucrarea meșteșugărească a cuprului, a aurului și argintului, a argilei, a grăsimilor și sodei, a pieilor etc."[1]. În privința Gruziei, V.I. Lenin menționează în mod special și faptul că în epoca de după reformă „decădea confecționarea cupelor din coarne de animale din cauza decăderii orînduirii feudale din Georgia și a petrecerilor ei istorice, decădea meseria de căciular din cauza înlocuirii costumului asiatic cu cel european, decădea producția de burdufuri și de urcioare necesare pentru vinul din partea locului, care pentru întîia oară a început să fie vîndut (contribuind la dezvoltarea dogăriei), cucerind la rîndul său, piața rusă"[2].

În anii puterii sovietice, în Gruzia a luat ființă o industrie puternică și dintr-o țară agrară înapoiată, ea s-a transformat într-o republică socialistă industrial-agrară înaintată. În R.S.S. Gruzină s-au construit numeroase întreprinderi industriale mari, s-au creat ramuri industriale noi: energetică, metalurgică, de automobile, de mașini-unelte, chimică, a cimentului, hîrtiei, textilă, alimentară etc.

[1] V. I. LENIN, *Opere*, vol. 3, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 559.
[2] *Ibidem*.

Industria cărbunelui și a manganului s-au extins considerabil și au fost înzestrate cu tehnică modernă. Multe ramuri ale industriei din Gruzia au dobîndit o însemnătate unională.

În comparație cu anul 1913, producția globală a industriei din Gruzia era în 1955 de 27 de ori mai mare, iar a industriei grele — de 73 ori mai mare (din care a construcției de mașini de peste 100 de ori, iar a extracției de cărbune de aproape 39 de ori).

Centrele industriei grele din Gruzia sînt în prezent: Tbilisi (prelucrarea metalului și construcțiile de mașini), Kutaisi (industria de automobile, construcția de mașini etc.), Rustavi (industria metalurgică și chimică), Tkvibuli și Tkvarceli (cărbune), Ceatura (mangan), Zestafoni (electrometalurgia, Batumi (prelucrarea petrolului, construcția de mașini etc.).

Construcția de hidrocentrale are un rol extrem de important în crearea bazei energetice pentru economia națională a Gruziei. Uriașele rezerve de energie hidraulică ale rîurilor din Gruzia au permis să se construiască numeroase centrale electrice. În anii puterii sovietice s-au construit aici hidrocentrala de la Zemo-Avceal (pe rîul Kura), cele din Rion, din Adjaris-Țhal, din Hram, din Ortoceal etc. Se construiesc hidrocentralele din Ladjapur, Tkvibuli, a doua tranșă a hidrocentralei din Hram și altele.

Transformînd radical economia țării, industrializarea socialistă a Gruziei a contribuit la creșterea rapidă a clasei muncitoare și a populației de la orașe. În 1939, la orașe locuiau peste 30% din locuitori, în timp ce în momentul instaurării puterii sovietice, populația de la orașe reprezenta mai puțin de 20% din populația țării. Totodată, trebuie să ținem seama de faptul că după proclamarea puterii sovietice întreaga populație a Gruziei, inclusiv cea sătească a crescut rapid. În 35 de ani (1921—1956), ea s-a mărit cu 66,6%. Acesta a fost rezultatul creșterii bunăstării oamenilor muncii și al succeselor în domeniul ocrotirii sănătății. Printre altele, s-a mărit cu mult populația din regiunile de munte, care timp de secole se menținuse cam la același nivel.

Au apărut noi orașe socialiste, importante centre industriale. Așa este Rustavi, care s-a înălțat într-un timp scurt într-o stepă pustie (întemeiat în 1948); aici există cea mai

mare uzină metalurgică din Transcaucazia, care folosește minereu de fier din Daşkesan şi cărbuni cocsificabili din Tkvarceli şi Tkvibuli, precum şi o uzină de îngrăşăminte azotoase. În urma construcţiilor industriale, au crescut foarte mult vechile oraşe din Gruzia — Tbilisi, Kutaisi, Gori, Zestafoni, Batumi, Poti ş.a.

Uriaşa construcţie industrială din Gruzia a fost însoţită de o extindere considerabilă şi de reconstrucţia radicală a reţelei de căi ferate. Deosebit de rapid se dezvoltă în Gruzia transportul auto, care acum a înlăturat aproape complet vechile mijloace de transport. Şosele bune leagă regiunile situate la mare altitudine de oraşele republicii. În trecut, aceste regiuni erau despărţite de restul lumii din pricina lipsei de drumuri. Drumuri bune s-au făcut şi spre staţiunile climaterice de la mare altitudine. O mare însemnătate o au vechile şosele — şoseaua militară gruzină şi şoseaua militară osetină, care leagă Gruzia de Caucazul de nord.

Succesele uriaşe din construcţia economică a Gruziei s-au realizat datorită ajutorului frăţesc al altor republici unionale, în primul rînd al R.S.F.S.R. şi al Ucrainei. Un exemplu în acest sens îl pot constitui uzina metalurgică din Rustavi sau uzina de automobile din Kutaisi, pentru care marile întreprinderi din R.S.F.S.R. şi din R.S.S. Ucraineană nu s-au rezumat să fabrice utilajul, dar au pregătit şi cadrele necesare. Sute de tineri muncitori gruzini s-au calificat la Moscova, Gorki, Volgograd, Gorlovka, Makeevka, Taganrog, Pervouralsk şi în alte centre industriale din U.R.S.S. Totodată, s-au instruit cadre şi în Gruzia, de către ingineri, meşteri şi muncitori calificaţi veniţi din alte republici unionale.

În Gruzia sovietică continuă să existe diferite meşteşuguri tradiţionale, organizate în prezent în cadrul cooperaţiei meşteşugăreşti. Printre aceste meşteşuguri trebuie menţionate aurăria, prelucrarea pietrei şi lemnului, olăritul, ţesutul covoarelor şi broderia. Aurarii gruzini au păstrat vechile tradiţii în domeniul turnării, cizelării, filigranului şi argintului înnegrit; aceste tradiţii s-au menţinut în cea mai mare măsură în raioanele muntoase din Gruzia — Svanetia, Lecihumi, Hevsuretia. O particularitate caracteristică a aurăriei în vechea Gruzie o constituia faptul că în această ramură, alături de bărbaţi, lucrau şi femei.

În producţia olăritului, un loc important îl ocupă din vremuri străvechi confecţionarea urcioarelor mari pentru fermentatul şi păstratul vinului. Aceste urcioare, cunoscute în Gruzia de est sub denumirea de *kvevri*, iar în Gruzia de vest sub denumirea de *ciuri* (în limba megrelă — *lagvani*) erau de dimensiuni diferite, avînd de obicei o capacitate între 50—200 vedre, dar adesea ajungeau chiar şi la 450—500 vedre. Pentru curăţarea acestor urcioare intrau de obicei în ele, cu ajutorul unor scări, cîţiva oameni.

În Gruzia, mai cu seamă în Kartalinia şi Kahetia, au căpătat de asemenea o mare răspîndire vasele speciale de lut de formă cilindrică pentru coptul pîinii, cunoscute sub denumirea de *tornia*. Tornia era confecţionată atît în casă, cît şi de meşteşugari. La fabricarea ei lucrau şi femei. De obicei, tornia era îngropată în pămînt, lăsîndu-se la suprafaţă numai marginea de sus; adesea i se adapta şi un coş pentru a se înlesni arderea.

În trecut, aşezările şi construcţiile săteşti din Gruzia erau extrem de variate, cele din Gruzia de est se deosebeau de cele din Gruzia de vest; în diferite regiuni etnografice, de asemenea, tipurile de aşezări erau deosebite. În momentul de faţă deosebirile dintre tipul aşezărilor din Gruzia de est şi de vest sînt mai puţin pregnante. Deşi în Gruzia de vest continuă să predomine vechiul tip de cătune izolate, se observă şi aici tendinţa de a se crea aşezări săteşti mari, de tip nou. În Gruzia de est, unde înainte clădirile erau de obicei foarte îngrămădite, fără să se respecte vreo sistematizare a străzilor, acum casele au început să fie construite de-a lungul a 1—2 străzi principale (în Kartalinia), sau în jurul unei pieţe centrale (în partea de şes a Kahetiei). Un element nou îl constituie aici livezile şi grădinile de zarzavat de lîngă curţile colhoznicilor, care în trecut nu existau în Gruzia de est, spre deosebire de cea de vest. Noul tip de aşezări, care oferă mult spaţiu pentru construirea caselor şi acareturilor, pentru extinderea curţii şi a suprafeţei plantate cu pomi fructiferi, corespunde mai bine nevoilor casnice şi economice ale oamenilor muncii din satele gruzine, nivelului lor material mai ridicat. A devenit posibilă construirea satelor de tip nou în urma lichidării proprietăţii moşiereşti şi chiaburești asupra pămîntului, precum şi în urma victoriei sistemului colhoznic.

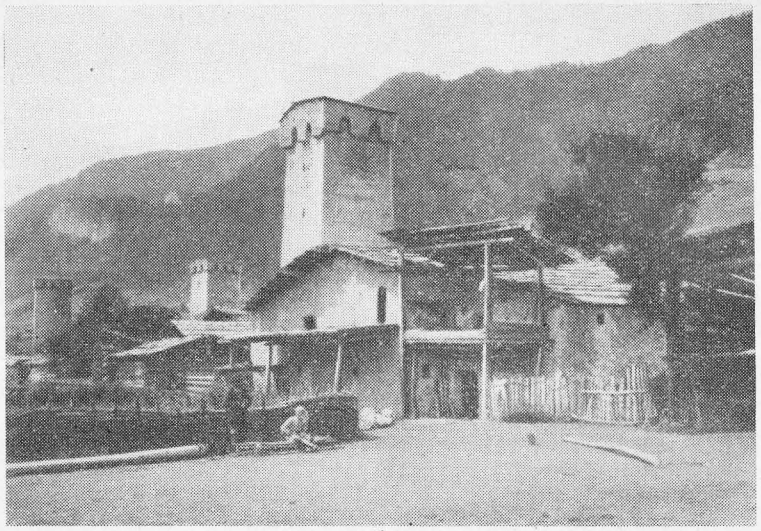

1

2

Tipuri de vechi case țărănești din secolul al XIX-lea:
1 — Casă a svanilor *2* — casă gruzină

Printre vechile tipuri de locuințe din Gruzia merită o atenție deosebită casa cu boltă de lemn în trepte, sub formă de cupolă, așa-numita *darbazi* (tip larg răspîndit din timpuri străvechi în toată Transcaucazia, precum și în multe regiuni din Asia anterioară), caracteristică în trecut în special pentru Kartalinia. Tot în Kartalinia s-a păstrat pînă nu de mult unul din tipurile cele mai primitive de locuințe, reprezentînd un semibordei, care se construia de obicei pe povîrnișul muntelui și unde lumina pătrundea prin deschiderea de evacuare a fumului, făcută în acoperișul plat. Tipul tradițional de locuință din Kahetia este casa construită din piatră netedă de rîu, cu mortar de var și nisip sau din chirpici, avînd un acoperiș plat sau în două ape din șindrilă și țiglă; uneori, astfel de case sînt făcute din cărămidă sau din lemn.

Foarte originale și variate sînt construcțiile muntenilor din Gruzia; așa sînt: 1) locuința hevsurilor — o casă de piatră cu 1—2 etaje și cu acoperiș plat, în care (ca și în casele tușinilor și svanilor), la parter, erau ținute vitele și păstrate rezervele de alimente și inventarul agricol; 2) locuința tușinilor — din piatră, avînd o formă pătrată, în chip de turn, ajungînd uneori pînă la 3 etaje. Aceasta era un fel de casă-cetate — *țihe*, cu acoperiș de ardezie în două ape; 3) casa svanilor — o construcție mare de piatră cu etaj, cu acoperiș de ardezie în două ape, avînd o vatră centrală la parter. Aceste tipuri de construcții ale gruzinilor munteni (ca și multe altele neenumerate aici) erau legate de forme arhaice de economie și de trai, acum de domeniul trecutului, cu toate că și condițiile natural-istorice au avut un rol important în formarea lor. In această privință, ele se aseamănă cu locuințele similare ale popoarelor din Daghestan și din alte regiuni din Caucaz, deși sub raport tipologic și prin multe particularități legate de trai, aceste construcții sînt cu totul originale. Un grup aparte de construcții gruzine (răspîndite în cea mai mare parte în Gruzia de vest) sînt construcțiile din lemn (din bîrne, scînduri, împletitură), avînd acoperiș de țiglă, șindrilă sau paie în două ape sau în formă de cort. Uneori aceste construcții au și un etaj; cîteodată sînt construite pe piloți. Arhitectura veche din Gruzia de vest seamănă cu cea a abhazilor și a popoarelor adîgheie.

În regiunile rurale din Gruzia s-au păstrat numeroase monumente ale arhitecturii populare, care dovedesc înalta măiestrie și gustul artistic al creatorilor lor. Atît la monumentele vechi, cît și la unele case de locuit din zilele noastre atrage atenția decorarea exterioară și interioară extrem de bogată — sculptura în lemn și piatră, caracteristică artei aplicate vechi gruzine.

În zilele noastre locuința țărănească tot mai tipică devine casa cu etaj. În Gruzia de est (în Kartalinia și Kahetia) se construiesc acum de obicei case cu acoperișul de țiglă în două sau patru ape, cu podele de lemn, cu pod și cu cămin în perete. Apariția căminului și a cuptorului în perete a impus o rearanjare a bucătăriei; aceasta, ca și *mavani* (cămara pentru rezervele de alimente și inventarul gospodăresc) se află la parter. La etaj sînt camerele de locuit — dormitoarele, sufrageria și salonul. La construcția de locuințe se folosesc tot mai mult piatra cioplită, cărămida, iar în ultimul timp betonul armat, care înlătură treptat piatra. În aceeași direcție se dezvoltă construcția de locuințe țărănești în regiunile de șes din Gruzia de vest (Imeretia, Megrelia, Guria) unde se construiesc intens case cu etaj, de tip nou. Trebuie să menționăm că și locuința de tip vechi era relativ mai dezvoltată decît în alte regiuni ale Gruziei, în special din cele de munte și a putut fi mai ușor reconstruită în conformitate cu noile cerințe, amenajîndu-se ferestre suplimentare și podea de lemn, deplasîndu-se vatra din mijlocul încăperii spre unul din pereți, despărțindu-se suprafața de locuit în camere separate. Din tradiție, în Gruzia de vest se folosește pe scară mai largă lemnul, adesea bogat ornamentat, se amenajează balcoane mari și verande, care acum sînt parțial sau în întregime cu pereți de sticlă. De obicei, etajul este alcătuit din 3—4 odăi: dormitoare, o sufragerie mare și un salon.

Schimbări deosebit de mari s-au produs în locuința gruzinilor din regiunile de munte, unde s-a început de asemenea construirea caselor de tip nou. În prezent, acest tip este unic, atît pentru regiunile de munte, cît și pentru cele de șes din Gruzia de vest și de est.

S-a schimbat mult și amenajarea interioară a locuinței. Saloanele au dimensiuni mari și sînt mobilate cu multă

grijă. Se amenajează confortabil dormitoarele, unde mobila de fabrică de ultimul tip (dulapuri cu oglinzi, șifoniere, paturi, măsuțe de toaletă etc.) înlătură mobila veche.

În anii puterii sovietice s-a schimbat apreciabil aspectul orașelor și așezărilor muncitorești din Gruzia. Un exemplu îl poate constitui capitala republicii — Tbilisi, unul din vechile orașe ale lumii (Tbilisi este menționat pentru prima dată în secolul al IV-lea e.n.). În prezent, Tbilisi este unul din orașele cele mai pitorești și mai bine amenajate din Uniunea Sovietică.

În numeroase centre industriale din Gruzia se desfășoară mari lucrări de construcții de locuințe.

Transformarea socialistă a economiei naționale a Gruziei a schimbat radical viața oamenilor muncii de la orașe și sate. Nivelul lor material de trai a crescut foarte mult.

Înainte de Revoluția din Octombrie, țărănimea gruzină, care reprezenta majoritatea covîrșitoare a populației (peste 80%) suferea din pricina jugului dublu al exploatării feudale și capitaliste și trăia într-o mizerie cruntă. Reforma agrară, efectuată în Gruzia în perioada 1860—1870, a avut ca urmare o jefuire cumplită a țăranilor care au plătit sume uriașe pentru eliberarea lor, pierzînd totodată cea mai mare parte a pămîntului, rămas în mîinile moșierilor. Astfel, după reformă, țăranii din gubernia Tiflis (Gruzia de est) aveau de 7 ori mai puțin pămînt decît nobilii. Mulți țărani gruzini (peste 28 000) au fost eliberați din iobăgie, fără să li se dea nici un petic de pămînt. După reformă, țăranii au rămas într-o stare de dependență semiiobagă față de moșieri, cărora trebuiau să le dea, ca și înainte, mai mult de jumătate din veniturile lor. Căpătînd, după desființarea iobăgiei, loturi minuscule de pămînt arabil, țăranii au fost totodată lipsiți și de pădure și de pășuni pentru vite; viile au trecut de asemenea în mîna moșierilor. Profitînd de mizeria țăranilor, de lipsa acută de pămînt arabil, pădure și pășuni, moșierii dădeau țăranilor pămîntul în arendă, în condiții înrobitoare, extrem de grele. Tot pămîntul primit de țărani în folosință după reformă era considerat proprietatea moșierilor, iar țăranii trebuiau să plătească în fiecare an o dijmă în bani pentru lotul de casă și o dijmă în natură pentru lotul de pămînt,

dijmă care depășea pe cea dinainte de reformă. Așadar, pînă cînd țăranii nu-și răscumpărau locurile de casă și loturile de pămînt, ei rămîneau de fapt semiiobagi ai moșierilor; pentru răscumpărare se cerea în mod obligatoriu consimțămîntul moșierului. În afară de toate acestea, țăranii erau împovărați de impozitele către stat și de prestațiile către zemstvă pentru achitarea cărora se ducea aproape tot ce mai rămînea după socoteala cu moșierul. După desființarea iobăgiei, în afară de exploatarea moșierească, în satul gruzin s-a intensificat tot mai mult exploatarea exercitată de către chiaburi și cămătari. Abia după instaurarea puterii sovietice în Gruzia s-a lichidat exploatarea feudalo-moșierească, iar înfăptuirea colectivizării agriculturii i-a izbăvit pe țăranii gruzini de exploatarea chiaburească și le-a deschis calea spre o viață înstărită și civilizată.

An de an, o dată cu succesele economiei socialiste a Gruziei cresc veniturile colhozurilor și se ridică nivelul de trai al colhoznicilor. Numeroase colhozuri din Gruzia au devenit de mult milionare. Colhoznicii capătă mereu pentru zilele-muncă mai multe grîne, carne, legume, struguri etc.

Economia intensivă și cu multe ramuri a colhozurilor din Gruzia, creează acum pentru familia țărănească o bază economică stabilă, dînd de lucru tuturor membrilor apți de muncă și retribuind bine această muncă; astfel, s-a înlăturat practica plecării la lucru în alte părți, larg răspîndită în satul gruzin înainte de Revoluția din Octombrie, ca și căutarea unei munci întîmplătoare sau sezoniere. Membrii colhozurilor care cultivă plante prețioase ce cer un volum mare de muncă, cum sînt ceaiul, vița de vie, citricele, obțin mari venituri bănești.

În prezent, sute de colhoznici sînt fruntași și inovatori ai producției agricole, maeștri ai recoltelor bogate.

Țăranii din Gruzia, ca și din alte republici ale Uniunii Sovietice folosesc veniturile lor sporite nu pentru a organiza gospodării bazate pe exploatare, nu pentru a cumpăra pămînt și a angaja argați ca pe vremea capitalismului, ci pentru a-și îmbunătăți traiul, pentru a-și satisface nevoile sporite. Colhoznicii își cheltuiesc banii adunați pentru ca să-și construiască case frumoase, luminoase, spațioase și comode, să cumpere mobilă de tip orășenesc, îmbrăcăminte, automobile, motociclete, cărți, instrumente muzicale etc. Colhoznicii își opresc

pentru nevoile familiei cele mai bune din produsele obținute pentru zilele-muncă sau de pe loturile de pe lîngă casă, în timp ce înainte de Revoluția din Octombrie majoritatea țăranilor erau nevoiți, din cauza sărăciei, să ducă la piață, după cum se spunea înainte — „cea mai bună bucată de la gură".

Veniturile obținute de toți membrii familiei de pe urma muncii în colhoz și de pe lotul de lîngă casă alcătuiesc fondul general al familiei. Ele sînt cheltuite și consumate, indiferent cît a lucrat fiecare, ținîndu-se seamă de nevoile tuturor membrilor familiei, inclusiv ale celor inapți de muncă (bătrîni, copii). Aceasta nu provoacă conflicte în familie și acel membru al ei care cîștigă mai mult decît ceilalți nu cere să i se dea separat partea lui. Împărțirea bunurilor este determinată, în general, de creșterea firească a familiei, de căsătorii.

În cazul împărțirii bunurilor între frații căsătoriți se împarte de obicei numai casa; locuința fiecăruia se izolează complet, inclusiv scara și pridvorul, pe cînd partea din față a curții nu se împarte și porțile rămîn comune. În majoritatea cazurilor și *marani* (pivnița de vinuri) rămîne în stăpînire comună, dar fiecare își are *kvevrii* săi (urcioarele mari de lut umplute cu vin). Uneori *tornia* (cuptorul pentru pîine), precum și grajdul de vaci, cotețul de găini și alte acareturi rămîn de asemenea în folosință comună. În prezent, mai ales în Gruzia de est, adesea la construirea casei se prevede posibilitatea ca ea să fie împărțită în viitor între fiii căsătoriți și planul se face în mod corespunzător.

Se întîmplă (mai ales în Gruzia de vest), ca după ce și-au împărțit bunurile, frații, locuind în case diferite, să aibă o curte și un șir de acareturi comune. În trecut acest lucru nu se obișnuia. Dimpotrivă, cu prilejul diviziunii familiei se împărțeau de obicei nu numai casa, dar și curtea și acareturile. Așadar, după împărțire, fiecare își avea curtea proprie. În cazul cînd se ridica o casă nouă, mai întîi se îngrădea de obicei curtea și se construiau acareturile (marani, grajdul de vaci etc.).

Deși în vremurile vechi femeia gruzină nu era atît de înrobită ca femeile altor popoare din Caucaz și din Orient, caracterul patriarhal al familiei o punea totuși într-o situație umilitoare și o silea să depindă de voința tatălui și a soțului. Acum, femeia gruzină a dobîndit deplină egalitate

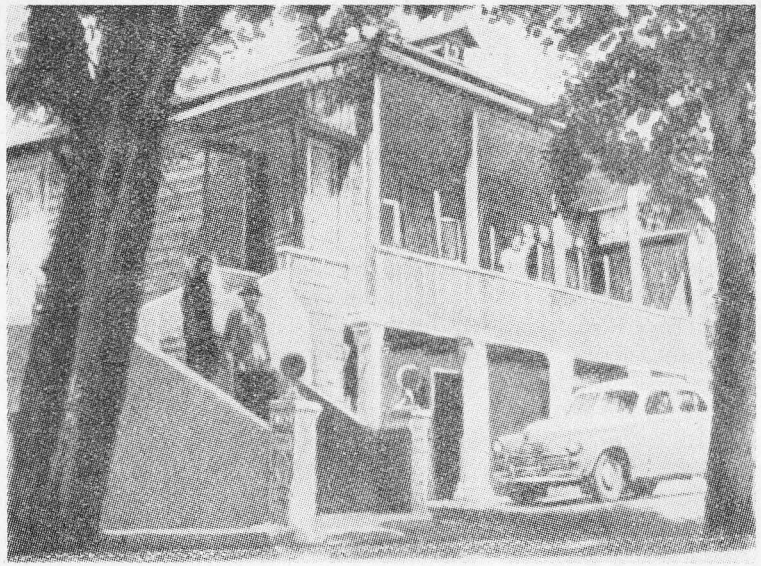

Casă de colhoznic.

în drepturi și libertate, atît în viața socială, cît și în familie. La fel ca bărbatul, ea participă activ la construcția comunistă de la orașe și sate și poziția ei în societate și familie este determinată de cunoștințele ei, de experiența ei, de priceperea de a lucra bine, de a conduce treburile gospodărești și familiale. Acum, adesea, femeia gruzină este sprijinul familiei, capul ei.

În anii puterii sovietice s-au produs schimbări radicale în viața și modul de trai al muncitorilor gruzini. Clasa muncitoare din Gruzia, care are minunate tradiții revoluționare, pășește astăzi în primele rînduri ale constructorilor societății comuniste. Datorită industrializării socialiste, clasa muncitoare, nu numai că a crescut numeric, dar a dobîndit și o înaltă calificare și specializare, care erau de neconceput în condițiile economiei înapoiate dinainte de Revoluția din Octombrie. În această privință, rolul hotărîtor l-au jucat noile ramuri industriale create în anii puterii sovietice, precum și reconstrucția tehnică și extinderea industriei de mangan și de cărbune. În anii puterii sovietice, cadrele calificate

ale clasei muncitoare din Gruzia s-au format mai ales din tinerii colhoznici pregătiți în școlile speciale de pe lîngă fabrici și uzine și în școli profesionale. Se îmbunătățește necontenit situația materială a muncitorilor, se ridică nivelul lor cultural.

Înainte de Revoluția din Octombrie existau în Gruzia deosebiri în ceea ce privește îmbrăcămintea între locuitorii din diferite regiuni, precum și între diferite pături sociale: țărani, meșteșugari, mineri, negustori, nobili. Totodată, încă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, în legătură cu dezvoltarea capitalismului, portul național a început să fie înlăturat tot mai mult de îmbrăcămintea europeană de tip orășenesc.

Portul național gruzin este foarte variat. Alături de trăsăturile gruzine generale, el prezintă elemente caracteristice diferitelor regiuni etnografice (Kahetia, Imeretia, Guria, Adjaria, Svanetia, Hevsuretia ș.a.).

Tipul național general al portului gruzin femeiesc și bărbătesc s-a format, în linii mari, în secolul al XIX-lea în regiunile centrale ale Gruziei (Kartalinia și Kahetia) de unde s-a extins în toată țara.

Elementele principale ale îmbrăcămintei bărbătești gruzine (în regiunea Kartalinia și Kahetia) erau cămașa care se purta direct pe corp — *peranghi* și pantalonii — *șatvali*. Peranghi se făceau din țesături de bumbac și mătase, atît lucrate în casă, cît și cumpărate. Reprezentanții claselor privilegiate își făceau peranghi numai din mătase. Culoarea preferată era cea roșie. Dacă peranghi se făcea dintr-o țesătură de altă culoare, ea era totuși tivită cu țesătură roșie (uneori galbenă).

Îmbrăcămintea bărbătească de deasupra de tip general gruzin era alcătuită din *cioha* și *ahalohi*, asemănătoare cu îmbrăcămintea similară a azerbaidjenilor și armenilor. Cioha țăranilor gruzini (un fel de haină circaziană de tip general caucazian) reprezenta un veșmînt lung, care se purta fără încheietoare, astfel că în față se vedeau șalvarii și ahalohi care se purtau sub cioha. Ahalohi era croit la fel ca cioha țărănească, dar puțin mai scurt, de obicei peste genunchi. El era în întregime căptușit, cu guler tare, scund, iar uneori și fără guler, dar nu avea tecile specifice de pe piept pentru gloanțe, caracteristice la cioha. Ahalohi se încheia cu copci

Costum de gruzină de la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

sau nasturi din șnur de mătase neagră. Cioha pe care o purtau prinții — *kaba* — era scurtă, îngustă pînă la talie, iar sub talie largă, cu cute laterale. Kaba avea mîneci foarte lungi, cusute numai sus și jos; mîinile se băgau prin despicături, iar mînecile atîrnau liber în jos sau erau aruncate peste umăr pe spate.

Spre deosebire de cioha, kaba se încheia în partea de jos a pieptului. La kaba tecile pentru gloanțe erau făcute din argint.

La gruzini, brîul constituia un element obligatoriu al îmbrăcămintei bărbătești. Încă în Gruzia veche era răspîndit brîul din ștofă — *sartkeli*, care, alături de brîiele de alte tipuri, a fost purtat pînă nu de mult mai ales în Kartalinia și Kahetia.

Pentru Gruzia de est este caracteristică de asemenea căciula de pîslă, de culoare neagră, pe fundul căreia este cusut în cruce un șnur de mătase de aceeași culoare. Această căciulă este de origine tușină și se numește *tușuri kudi* (căciulă tușină).

Din secolul al XIX-lea s-a răspîndit pe larg în toate păturile societății gruzine, îmbrăcămintea bărbătească de tip caucazian nordic (beșmet, circaziană, burcă, glugă, ghetre și căciulă), care pînă atunci era purtată numai în Gruzia de vest, unde pătrunsese la rîndul său dîn Adîgheia.

La sfîrșitul secolului trecut, în regiunile industriale din Gruzia de vest a apărut, pe baza costumului bărbătesc al țăranilor, costumul de miner, care ulterior s-a răspîndit

în toate regiunile industriale din Gruzia. La orașe și în așezările de tip orășenesc din Gruzia de est (Tbilisi, Gori, Telavi, Signahi, Dușeti, Tianeti, Ahalțih, Ahalkalaki etc.) unde erau dezvoltate meșteșugurile și existau uniuni de breaslă ale meșteșugarilor a apărut costumul *mokalaka*-ului (tîrgoveților, ad-litteram „orășeanului") și al meșteșugarului.

Costume de gruzini de la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Principalele elemente ale portului tradițional femeiesc, original și foarte pitoresc, de tip gruzin general sînt: rochia lungă, strînsă în talie, cu decolteu — *kartuli kaba*; pieptar cu broderie — *gulispiri*; brîu dintr-o panglică lată brodată — *sartkeli*; pe cap poartă *tavsakravi*, făcut dintr-o calotă joasă împodobită cu broderie și o basma triunghiulară — *leceaki*.

Îmbrăcămintea bărbătească și femeiască la hevsuri se distinge prin multă originalitate; ea este făcută din postav bleumarin, țesut în casă și bogat împodobit cu mărgele. Cele mai caracteristice piese de port sînt cămașa bărbătească — peranghi (*kvarti*), cu încheietoare în partea dreaptă, care se poartă cu pantaloni lungi și înguști și rochia lungă femeiască, fără talie — *sadiațo*. Cămașa hevsurilor se deosebește nu numai de celelalte tipuri de costume gruzine, dar și în general de toate tipurile de îmbrăcăminte ale popoarelor din Caucaz. Între peranghi purtat de hevsuri și portul locuitorilor antici ai Colchidei există o legătură istorică. Îmbră-

cămintea de acest tip era larg răspîndită printre popoarele antice din Asia anterioară — urarții, hitiții, asirienii, casiții. Foarte original este vechiul port bărbătesc al *gurilor* și *adjarilor*, alcătuit dintr-o haină scurtă, un brîu lat de stofă și șalvari — *ceakura*. Acum în majoritatea regiunilor din Gruzia se poartă numai unele elemente ale îmbrăcămintii naționale gruzine (căciuli de pîslă, ciorapi de lînă, încălțăminte din piele tăbăcită în vîrtej, unele podoabe etc.), în timp ce în Hevsuretia se întîlnește uneori și astăzi întregul complex al portului național atît bărbătesc, cît și femeiesc.

Poporul gruzin a obținut în anii puterii sovietice succese excepționale în dezvoltarea culturii naționale, a științei și a învățămîntului, care au o istorie seculară.

În prezent, în Gruzia există aproximativ 20 de școli superioare și peste 100 de școli tehnice și alte școli speciale. În economia națională a republicii lucrau încă în 1956 peste 150 000 de oameni cu studii superioare și medii speciale. În 1941 a luat ființă Academia de Științe a R.S.S. Gruzine. Oamenii de știință din Gruzia au adus o importantă contribuție la dezvoltarea multor domenii ale științei.

În anii puterii sovietice literatura gruzină, care are tradiții vechi și remarcabile, a realizat succese însemnate. Sînt bine cunoscute numele poeților și prozatorilor contemporani, care au contribuit mult și la răspîndirea creației clasicilor literaturii ruse și universale, precum și a celor mai bune opere ale scriitorilor sovietici și de peste hotare, traducîndu-le în limba gruzină. La rîndul lor, operele clasicilor literaturii gruzine și ale scriitorilor sovietici gruzini au fost traduse în limba rusă și în limbile altor popoare sovietice precum și într-o serie de limbi străine.

Creația populară orală a gruzinilor, care a apărut în timpuri străvechi, este extrem de bogată și de variată. Mitu-rile, legendele, basmele și cîntecele gruzine se disting prin mari calități artistice și reflectă foarte viu trecutul istoric și caracterul național al poporului gruzin. Folclorul gruzin este de mult folosit în creația lor de poeții și scriitorii gruzini, iar mai tîrziu și de compozitori. Astfel, minunatul poem gruzin din evul mediu despre dragostea dintre fiul de rege Abessalom și păstorița Eteri, care-și apără cu

abnegație dragostea luptînd împotriva unui duh rău, l-a inspirat pe Vaj Pșavel (1861—1915), care a creat pe această temă o lucrare epică ca și pe Z.P. Paliașvili (1871—1933). La rîndul lor, în folclorul gruzin au intrat temeinic unele opere clasice ale literaturii scrise. Un exemplu îl poate constitui poemul *Viteazul în blană de tigru* de Șota Rustaveli, creat în mare măsură pe motive ale epopeii populare. Versurile acestui poet se bucură de o popularitate uriașă în Gruzia și chiar și astăzi sînt declamate adesea pe dinafară, nu după textul tipărit, ci după tradiția orală păstrată în popor. Firește că totodată textul poemului este modificat în mod creator, apărînd diferite variante locale. Printre operele creației poetice orale sînt deosebit de interesante poemele istorice și cîntecele care înfățișează lupta istorică a poporului împotriva asupritorilor (*Cîntecul despre Arsen*, *Nimicirea prinților Areșidze* etc.). În folclorul gruzin contemporan, alături de operele tradiționale din trecut, sînt răspîndite multe opere cu tematică sovietică.

Joc sportiv călare, cu mingea.

În anii puterii sovietice a devenit foarte cunoscută arta teatrală gruzină. Teatre profesioniste există nu numai la Tbilisi (Teatrul de operă și balet „Z.P.Paliașvili", teatrele de dramă „Ș. Rustaveli" și „K. Mardjanișvili"), dar și în multe alte orașe din Gruzia.

Baletul gruzin a realizat succese remarcabile. Ansamblul de dansuri populare din Gruzia este renumit atît în U.R.S.S. cît și în străinătate. Înspirîndu-se din bogata muzică populară, compozitorii gruzini au creat o serie de opere monumentale.

ABHAZII

Abhazii sau *abhazienii* (65 000 de oameni potrivit datelor recensămîntului din 1959) trăiesc în R.S.S. Autonomă Abhază, care face parte din R.S.S. Gruzină, mai ales în raioanele Oceamcire și Gudauta. În prezent, un procent însemnat de abhazi trăiesc în orașele Suhumi, Gudauta, Oceamcire, Tkvarceli. Abhazii trăiesc de asemenea în unele raioane din Adjaria. O mare parte dintre abhazi au emigrat în secolul al XIX-lea în Turcia, Siria, Iordania, Egipt, Grecia.

Popoarele adîgheie îi numesc pe abhazi — *azega*, iar turcii — *abaza*. Abhazii își spun *apsua*, iar țara lor o numesc *Apsnî*.

Limba abhază, împreună cu limbile adîgheie formează grupul abhazo-adîghe, sau de nord-vest al familiei de limbi caucaziene; principalele dialecte ale limbii abhaze sînt *bzîb* vorbit în nordul Abhaziei[1] și *abjui*, vorbit în sudul Abhaziei[2].

Tipul etnic local s-a format pe la mijlocul mileniului I î.e.n., cînd Abhazia era o parte a Colchidei. În secolele VI—V î.e.n. au apărut pe teritoriul Abhaziei o serie de așezări comerciale grecești — Pithyus, Dioscurias etc. — care au jucat un rol important în viața comercială, meșteșugărească, social-politică și culturală a triburilor locale.

[1] Teritoriul de răspîndire a dialectului bzîb coincide cu actualul raion Gudaut.

[2] Teritoriul de răspîndire a dialectului abjui coincide cu actualul raion Oceamcire.

În urma descompunerii relațiilor sclavagiste, regatul Colchidei a început să se împartă, spre sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n., într-o serie de regiuni tribale, care au fost supuse de regele Mitridate IV Eupator (132-63 î.e.n.) al Pontului. Înfrîngîndu-l pe Mitridate IV în anul 65 î.e.n., romanii au ocupat Colchida. Bizantinii, care au luat apoi locul romanilor, au transformat Pithyus și Sebastopolis (Suhumi de astăzi) în principalele lor puncte de sprijin de pe litoralul Caucazului, răspîndind de aici și creștinismul.

În secolele IV—VI, Abhazia a făcut parte din regatul Lazilor din Gruzia de vest. Pe atunci au avut loc îndelungate războaie între perși și bizantini pentru dominație în Transcaucazia; aceste războaie s-au încheiat cu victoria Bizanțului. Ca urmare, Abhazia s-a aflat multă vreme în sfera de influență politică, economică și culturală a Bizanțului. Creștinismul, devenit în anul 523 religie de stat, a căpătat aici o largă răspîndire; limba greacă a devenit limba folosită în comerț, de către clerici și în biserică. În secolul al VII-lea, în Abhazia au pătruns cuceritorii arabi, dar într-o serie de lupte înverșunate ei au fost înfrînți și nevoiți să părăsească țara. Din nou și-au întărit aici dominația bizantinii.

În secolul al VIII-lea s-a încheiat procesul de consolidare etnică a *abazgilor*, *apsililor* și *sanigilor* într-un popor (narodnost) *abhaz* unitar, fapt legat de constituirea statului feudal abhaz. Ulterior, regatul unit abhazo-gruzin a ajuns să dețină o mare putere politică și a atins un înalt nivel de dezvoltare economică și culturală, dar luptele continue dintre feudali au avut drept urmare decăderea țării și ocuparea ei de dușmanii dinafară.

În 1578 s-au instalat la Suhumi turcii și astfel a început perioada de dominație turcească, care a durat 300 de ani. Stăpînirea turcă a avut consecințe grele pentru abhazi. Ea a dus la declinul culturii materiale și spirituale, precum și la dezvoltarea comerțului de sclavi. În această perioadă, în Abhazia pătrunde islamismul. Stăpînirii turcești i s-a pus capăt prin alipirea Abhaziei la Rusia, la începutul secolului al XIX-lea.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea s-a desfășurat în Abhazia procesul dezvoltării capitaliste: s-au înființat întreprinderi industriale, s-au

construit căi ferate, relațiile de producție capitaliste pătrundeau în toate ramurile economiei naționale și în viața de toate zilele, avea loc diferențierea țărănimii. În ansamblu însă, Abhazia reprezenta, ca și întregul Caucaz, o provincie înapoiată a Rusiei țariste.

O dată cu Marele Octombrie a început era de înflorire a economiei și culturii Abhaziei.

Agricultura, păstoritul transhumant, apicultura și vînătoarea ocupau din vremuri străvechi un loc important în economia abhazilor. Se creșteau în special vite cornute mari și o rasă aparte de capre. Creșterea animalelor continuă să aibă un rol însemnat și în economia Abhaziei socialiste. În acest domeniu se păstrează multe tradiții și deprinderi elaborate în decursul veacurilor, îmbinate cu metode noi, științifice.

Agricultura este cunoscută în țara abhazilor din vremuri străvechi. În secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea se mai foloseau unelte agricole primitive, ca de pildă plugul primitiv de lemn, cu brăzdar de fier, toporul de fier, săpăliga de fier și de lemn, tîrnăcopul etc. Se cultivau porumb, grîu, orz, mei, tutun, bumbac, cînepă. O mare parte a veniturilor populației provenea din pomicultură, viticultură și vinificație. Abhazii au învățat de la ruși să cultive varză, cartofi și alte cîteva legume.

O dată cu victoria sistemului colhoznic, în Abhazia s-au creat mari posibilități de dezvoltare a agriculturii. În locul micilor gospodării țărănești, cu unelte înapoiate moștenite de la strămoși s-au creat zeci de sovhozuri și colhozuri, înzestrate într-o măsură tot mai mare cu tehnică modernă.

S-a dat o atenție deosebită specializării economiei (în cultivarea ceaiului, tutunului, viței de vie, citricelor etc.). Cultivarea porumbului și pomicultura s-au dezvoltat și mai mult.

După Revoluția din Octombrie s-a dezvoltat și apicultura. În orașul Suhumi s-a creat o mare pepinieră pentru creșterea și aclimatizarea albinei abhaziene.

În anii puterii sovietice în Abhazia s-au dezvoltat industria extractivă (a cărbunelui), alimentară și forestieră. Abhazia este astăzi una dintre regiunile cele mai bogate în stațiuni climaterice din U.R.S.S. Capitala Abhaziei — Suhumi — s-a transformat într-un important centru portuar, industrial și cultural.

În trecut, dintre meșteșugurile casnice era larg dezvoltată țesătoria; astăzi se folosesc țesături de fabrică și confecții, iar în casă nu se fac decît țesături pentru prosoape — *ampahși* și se împletesc brîie — *ahumdjar*. Foarte rar se mai întîlnește producția de pălării de pîslă.

Meșteșugul fierarilor s-a păstrat pînă în zilele noastre; se confecționează *țalda* — unealtă pentru tăiatul tufișurilor și al copacilor mărunți, cuțite, seceri, topoare etc. Conform tradiției, fierarul își pune semnul propriu pe fiecare obiect confecționat de el.

Portul tradițional al bărbaților abhazi este alcătuit din pantaloni de lînă sau bumbac, o cămașă de deasupra din lînă groasă, beșmet, circaziană, burcă, căciulă de pîslă, glugă, cipici și ghetre, cordon de piele cu podoabe metalice și pumnal.

În trecut, abhazii purtau căciuli conice de pîslă. Țăranii din raioanele învecinate cu Megrelia au împrumutat acoperămîntul de cap din postav negru, specific pentru Megrelia și Imeretia.

La fel ca și megrelii, abhazii foloseau adesea gluga pe care o legau într-un chip deosebit în jurul capului, înlocuind cu ea căciula.

Portul femeiesc se compunea din șalvari largi, cu încheietori la glezne, rochii cu guler înalt și cu mîneci lungi, un beșmet lung de stambă cu încheietori metalice. De la vîrsta de 8—10 ani, fetițele își puneau un corset de piele pe care nu-l scoteau timp de cîțiva ani. Ele îl purtau și după căsătorie, pînă la nașterea primului copil. Fetele purtau pe cap o basma mare în formă de patrulater, iar femeile căsătorite purtau sub această basma încă una triunghiulară. Ca încălțăminte se foloseau cipicii confecționați în casă sau niște saboți de lemn.

Dintre elementele portului național abhaz s-au păstrat și astăzi cele pentru cap, cu trăsăturile lor originale, ghetrele, brîul caucazian, burca și circaziana (ca haină de sărbătoare).

Dintre mîncărurile naționale abhaze își păstrează importanța *abîsta* (mămăliga). *Adjika* — sare amestecată cu piper roșu și cu alte condimente, care se pune ca adaos iute la mîncăruri — a căpătat o largă răspîndire și dincolo de hotarele Abhaziei. Pe masa colhozniculuiabhaz poți vedea dife-

Colhoznic în costum național.

rite murături, produse lactate, (brînză, lapte acru), ouă fierte cu sos din dracilă, corcoduşe sau pătlăgele, carne fiartă sau friptă, carne de găină cu sos de nuci, fructe etc. În anii puterii sovietice a început să se consume mai mult pîine de grîu, cartofi, produse zaharoase, ceai. Vinul de producţie locală se serveşte întotdeauna cînd se primesc musafiri, la nunţi şi la pomeni.

În vechime, predominau în Abhazia construcţiile de lemn; ele formau următoarele trei tipuri principale: 1) coliba rotundă din nuiele împletite, întărită cu stîlpi de sprijin, cu un acoperiş conic din trestie, paie sau stuf; 2) construcţia din nuiele împletite în formă de patrulater, cu acoperiş de paie în patru ape; de acelaşi tip erau casele alungite în care trăiau înainte familiile mari; 3) casa de scînduri construită pe stîlpi, cu o verandă deschisă înaintea faţadei şi cu acoperiş în patru ape, cu ferestre, podea, tavan şi cămin.

Casele prinţilor şi nobililor se deosebeau mult de cele ţărăneşti prin materialul din care erau făcute, prin planul şi dimensiunile lor. Ele erau nişte construcţii rotunde, semicirculare sau în formă de patrulater cu pridvor deschis, cu acoperiş de paie şi cu două uşi (una în faţa celeilalte). Într-unul din pereţii laterali se făcea o ferestruică fără geamuri, care se închidea cu un oblon.

În anii puterii sovietice, tipurile vechi de construcţii, în care trăia înainte de Revoluţia din Octombrie majoritatea ţăranilor, au dispărut aproape în întregime; se

Urcioare cu vin îngropate în pămînt.

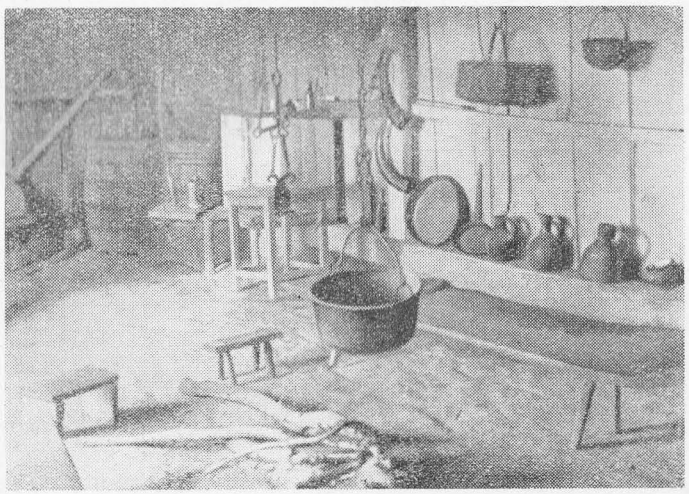

Interiorul unei vechi locuinţe abhaze: *amaţa-urta* (satul Kvitauli).

construiesc tot mai multe locuințe de cărămidă sau piatră, cu etaj, de tip orășenesc. Etajul acestor case cuprinde salonul și dormitoarele. În general, însă, viața familiei se desfășoară la parter, care, în parte, este folosit și pentru scopuri gospodărești.

Schimbări uriașe s-au produs și în viața de familie, în primul rînd în situația femeii. Participarea activă la munca obștească asigură femeilor abhaze o poziție bună în familie și în societate. Înainte de Revoluția din Octombrie, femeile abhaze erau analfabete în proporție de 100%; în prezent, multe abhaze își fac, nu numai studiile medii, dar și cele superioare. O trăsătură caracteristică a vieții de familie din Abhazia sovietică o constituie scăderea mortalității copiilor, datorită dezvoltării rețelei de maternități, spitale și puncte medicale. Au dispărut o serie de obiceiuri dăunătoare ca răpirea fetelor, kalîmul, poligamia etc.

Vînător de prepelițe.

Se dezvoltă cultura națională abhază. În republică s-a creat o rețea vastă de școli elementare și medii (în școlile elementare, limba de predare este cea abhază), cluburi, palate de cultură, biblioteci. Există o serie de școli superioare. De multă popularitate se bucură Teatrul de dramă din Abhazia. La Institutul abhaz de limbă, literatură și istorie al Academiei de Științe a R.S.S. Gruzine și în alte instituții științifice se studiază problemele actuale legate de dezvoltarea economică și culturală a republicii.

ARMENII

Istoria poporului *armean* este strîns legată, din vremuri străvechi, de podișul Armeniei; în prezent, o mare parte a acestuia aparține Turciei. Ca urmare a politicii de represalii și a prigoanelor din Turcia sultanilor, populația armeană de acolo a fost exterminată sau alungată din vechile sale locuri de baștină, astfel că în prezent n-a mai rămas în Turcia aproape de loc populație rurală armeană.

Primele informații istorice cu privire la Armenia și la poporul (narodnost) armean datează din secolul al VI-lea î.e.n. În vestita inscripție în trei limbi a regelui Darius I din dinastia Ahemenizilor, fiul lui Hystaspes, săpată în jurul anului 520 î.e.n. în stînca Behistun (Bisutin) din Media, teritoriul statului Urartu, figurează în textul persan sub noua denumire de „Armina" (Armenia), în timp ce în textul babilonian este folosită vechea denumire — „Uraștu" (Urartu).

Așadar, în această inscripție sînt menționate simultan Armenia și Urartu, ca denumiri ale aceleiași țări, ceea ce arată în mod indiscutabil înlocuirea istorică a unui termen prin celălalt.

Savanții nu știu prea bine nici în zilele noastre cum s-a format poporul (narodnost) armean, dar este cert că el s-a constituit prin încrucișarea populației băștinașe locale de origine urartă cu triburile cimerienilor, sciților și mai ales ale *armenilor* și *hailor*, venite de pe alte meleaguri.

Armenii, al căror nume a început să indice uniunea diverselor triburi care a apărut după destrămarea statului Urartu și care a alcătuit poporul armean, au venit pe teritoriul statului Urartu dinspre sud, spre deosebire de cimerieni și sciți, care au năvălit dinspre nord. De aceea și uniunea de triburi, sub supremația armenilor, a început să se formeze în regiunile sudice ale fostului stat Urartu. Teritoriul ocupat de această uniune s-a extins treptat, cuprinzînd partea interioară a podișului Armeniei, iar spre sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n. și valea rîului Arax, care, după numele vechilor săi locuitori — urarții, a căpătat numirea de Airarat (de aici și numele cunoscutului munte din Armenia — Ararat). Din secolul al III-lea î.e.n., valea

Ararat a devenit centrul așezărilor armene și al vieții politice din vechea Armenie.

În afară de denumirea de *armen*, este cunoscută și o altă veche denumire a armenilor — *haii*, iar a țării ocupate de ei — *Haik* sau *Haiastan*. Izvoarele hitite din secolele XV—XIV î.e.n. pomenesc în repetate rînduri de țara Haias așezată pe cursul superior al Eufratului și la răsărit de acest fluviu. În acea perioadă, haii alcătuiseră o puternică uniune tribală, condusă de „regii" lor. După cît se pare, haii au avut un rol foarte însemnat în formarea poporului (narodnost) armean, întrucît, conform unei vechi legende răspîndite între armeni (notată de Moise din Horen, părintele istoriei armene), Haik a fost strămoșul direct al poporului armean, iar armenii înșiși — în perioada cînd au devenit conștienți că formează un popor aparte — își spuneau *hai*, în timp ce popoarele învecinate (inclusiv vechii perși și greci) îi numeau armeni.

Este cazul să menționăm că vechile legende armene ne-au păstrat amintirea originii etnice complexe a poporului armean. Astfel, printre strămoșii armenilor, vechea tradiție locală cunoaște în afară de Haik pe Gamira și Torgoma (tatăl lui Haik). Gamira reprezintă eponimul adoptat în literatura armeană veche pentru cimerieni *(Gimira* din textele asiriene), ceea ce este confirmat și de faptul că izvoarele vechi armene denumesc regiunea din Asia Mică unde s-au așezat cimerienii veniți de pe țărmul nordic al Mării Negre — țara Gimirk (țara Gamirr din textele asiriene, Capadochia de mai tîrziu). În ceea ce privește termenul de *Torgoma*, unii istorici contemporani din Armenia înclină să-l considere drept vechea denumire a țării de unde au venit armenii pe teritoriul statului Urartu, cunoscută pe atunci sub numele de *Tegarama (Togarma* din Biblie, sau „feuda *Torgoma*" din operele scriitorilor armeni din vechime). După cît se pare, la această deplasare a strămoșilor poporului armean se referă Moise din Horen cînd spune că ei au străbătut „feudele" *Gamera*, *Torgoma* și *Haika*. Așadar, haii și armenii au fost principalele elemente din care s-a format poporul (narodnost) armean.

Pe la mijlocul secolului al VI-lea î.e.n., Armenia a fost cucerită de regii persani din dinastia Ahemenizilor și inclusă în componența imperiului lor. Acest fapt a dus la întărirea

elementelor societății sclavagiste și a accelerat procesul de descompunere a comunei primitive. Dominația Ahemenizilor a durat aproximativ 200 de ani, pînă cînd statul lor s-a destrămat sub presiunea trupelor lui Alexandru Macedon.

După moartea lui Alexandru Macedon, Armenia (ca și majoritatea celorlalte posesiuni asiatice ale regelui Macedoniei) a trecut sub stăpînirea comandantului său de oști Seleukos și a urmașilor lui. Armenii s-au răsculat împotriva dominației străine și au obținut de la Seleucizi o autonomie aproape deplină.

Deși ulterior au făcut parte ca satrapii din statul Seleucizilor, Armenia Mică și regiunea armeană *Sofena*, învecinată cu ea, s-au bucurat de independență și au fost cîrmuite de dinastiile regilor locali.

La sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n., regii Sofenei au refuzat fățiș să se mai supună Seleucizilor și au încetat să le mai plătească tribut. Curînd după aceasta, statul Seleucizilor a fost nevoit să ducă o luptă înverșunată împotriva Romei care se întărise și care începuse o largă expansiune în Asia. În anul 189 î.e.n., Artaxias — Artașes, satrapul seleucid al Armeniei Mari, care provenea din vechea aristocrație armeană, s-a proclamat domnitor independent și a pus bazele unui nou regat armean de sine stătător, care a început să se mărească și să se întărească rapid.

Artașes I (189—161 î.e.n.) a proclamat capitală a statului orașul Artașat, întemeiat de el, care era situat pe marele drum de caravane ce ducea de pe țărmul Mării Mediterane, prin Asia Mică, Armenia, Iran și Asia mijlocie în China. Armavir, capitala dinainte a Armeniei Mari, așezat în valea rîului Arax, a continuat să rămînă cel mai mare oraș al acestui regat și unul din centrele cele mai importante ale culturii elenistice în Transcaucazia.

Vechea Armenie a ajuns la apogeul puterii sale sub domnia regelui Tigran al II-lea cel Mare (95—55 î.e.n.), nepotul lui Artașes I. Sub domnia lui Tigran al II-lea, Armenia, reunită pentru prima oară într-un singur stat puternic, a cunoscut o perioadă de avînt general social-economic și cultural. Modul de producție sclavagist a căpătat în această perioadă o mare răspîndire în principalele regiuni armene.

Cu toate că pe atunci împărțirea societății armene corespundea structurii de clasă a formației sclavagiste (societatea se împărțea în două clase principale: *azați* — liberi, „nobili" și *anazați* — neliberi, „nenobili"), totuși, sub Tigran cel Mare, în Armenia se mai menținea o pătură numeroasă de membri liberi ai obștei — agricultori și crescători de animale. După cît se pare, obștea gentilică armeană se transformase acum definitiv în obște vicinală și continua să se descompună; din ea se separa noua aristocrație sătească, care, împreună cu *nahararii*, intensifica exploatarea și înrobirea țăranilor membri ai obștei.

Tigran al II-lea a fost totuși nevoit să recunoască dependența sa față de Roma. În secolele III—IV, în Armenia s-au desfășurat lupte înverșunate între Imperiul Roman, iar apoi între Bizanț și Persia Sasanizilor, care pe atunci se întărea mereu.

În urma dezvoltării relațiilor feudale, în Armenia s-a răspîndit creștinismul, care la începutul secolului al IV-lea a fost proclamat religie de stat. Prin acest act, nobilimea feudală a căutat nu numai să-și întărească puterea în interiorul țării, dar să și afirme independența Armeniei față de statul Sasanizilor.

În anul 387, Armenia a fost împărțită, cea mai mare parte a teritoriului revenind Persiei, iar restul Bizanțului. Armenia și-a pierdut pentru multe secole independența politică. După aceea, ea a fost succesiv sub stăpînirea Califatului arab, a hanilor mongoli, a șahilor iranieni și a sultanilor turci. Poporul armean continua însă să-și apere eroic libertatea și specificul național-cultural.

Căutînd să scape de sub jugul străin apăsător, armenii au emigrat timp de secole în grupuri numeroase în diferite țări din Europa și Asia, iar mai tîrziu și în America.

În secolul al XVII-lea și mai ales în secolul al XVIII-lea reprezentanți ai poporului armean fărîmițat au cerut tot mai stăruitor ajutor Rusiei pentru eliberarea de sub jugul persan și turcesc și pentru alipirea Armeniei la Rusia. După alipirea Gruziei a apărut posibilitatea reală de a se alipi la Rusia și teritoriile armene. În 1828, după ce Rusia a ieșit învingătoare în războiul purtat cu Persia, partea de răsărit a Armeniei a fost alipită la Rusia în baza tratatului de pace de la Turkmanceai. Ca urmare, o parte considerabilă a poporului armean a scăpat de primejdia exterminării și deznaționalizării. Sub influența progresistă a Rusiei, economia și cultura Armeniei au început să se dezvolte. Armenia a pășit pe calea dezvoltării capitaliste.

După Revoluția din Octombrie, teritoriul R.S.S. Armene, unde a renăscut independența politică a poporului armean, devine centrul culturii armene. Armenii din toate colțurile lumii se repatriază în Republica Sovietică Socialistă Armeană.

Potrivit recensămîntului din 1959, în U.R.S.S. existau circa 2 787 000 armeni, care locuiau mai ales în R.S.S. Armeană, unde armenii reprezintă aproape 90% din populație. Restul de 10% sînt ruși, azerbaidjeni, kurzi, greci, *țigani armeni* sau *boșa*, precum și un număr mic de aisori. În afară de R.S.S. Armeană, în U.R.S.S, armenii trăiesc în grupuri compacte în Azerbaidjan și Gruzia, precum și în Caucazul de nord. Numărul armenilor dinafara hotarelor U.R.S.S. se ridică la 1 500 000 oameni.

Limba armeană reprezintă o ramură independentă a familiei de limbi indo-europene.

Prin particularitățile etnografice și prin dialectele pe care le vorbesc, armenii pot fi împărțiți în cîteva grupuri: armenii de răsărit — din valea Ararat, precum și din regiunile Zanghezur, Nagorno-Karabah, Lori, Kazah, Nahicevan; armenii de apus, care trăiesc în regiunile Van (Vaspurakan), Bitlis, Erzerum (Armenia Înaltă) și în Armenia Mică; armenii de sud și sud-vest, care trăiesc în regiunile Sasun, Zeitun, Cilicia, Dersim etc.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în urma dezvoltării capitalismului, armenii s-au constituit în națiune burgheză. În 1920, după instaurarea puterii sovietice și după proclamarea Republicii Sovietice Socialiste Armene, partea cea mai mare a poporului armean a dobîndit posibilitatea de a se dezvolta liber, pe baza vechii culturi armene. În R.S.S. Armeană se desfășoară procesul unei uniri tot mai strînse a poporului armean, ca urmare a repatrierii neîncetate a armenilor de peste hotare. În prezent, armenii reprezintă una din națiunile socialiste mari din Uniunea Sovietică.

Limba literară armeană avea două ramuri cu o bază comună: ramura răsăriteană, care s-a dezvoltat de la începutul secolului al XIX-lea la armenii din Transcaucazia,

și ramura apuseană, care era răspîndită la armenii din Armenia „turcească". În Armenia Sovietică, limba oficială este limba literară răsăriteană, la baza căreia se află dialectul armenilor din valea Ararat. Această limbă literară a devenit în Armenia Sovietică limba vorbită a maselor populare și ca atare se observă dispariția dialectelor.

Cu toate că în Armenia există bogății naturale considerabile, în special minerale utile, înainte de Revoluția din Octombrie industria era slab dezvoltată, fiind reprezentată în general prin întreprinderi de tip semimeșteșugăresc. Cea mai importantă ramură era industria cuprului, concentrată în județele Lori-Bambak și Zanghezur. Cea mai mare întreprindere capitalistă era uzina de cupru din Alaverdî, unde se prelucra minereu din minele de la Alaverdî, precum și din alte mine. La sfîrșitul secolului al XIX-lea, uzina din Alaverdî a fost preluată de concesionari francezi.

Principala ramură industrială care prelucra materiile prime agricole locale era producția de coniac și băuturi spirtoase. În fosta gubernie Erevan existau aproximativ 200 de mici fabrici de egrenat bumbacul cu caracter meșteșugăresc. Întreprinderile care fabricau ulei din semințe de in, susan și bumbac, sau din nuci și migdale și care erau foarte numeroase în Armenia înainte de Revoluția din Octombrie aveau de asemenea un caracter meșteșugăresc. Presele de ulei care reprezentau construcții destul de mari și complicate deserveau de obicei, fiecare cîteva sate. Producția de pielărie avea și ea un caracter meșteșugăresc.

În producția textilă, care avea cu precădere caracterul de industrie casnică sau meșteșugărească, lucrau în general femei. Fiecare armeancă trebuia să știe de la vîrsta de 10 ani să toarcă, iar de la 15 ani să țească. Femeile lucrau atît pentru nevoile familiei, cît și pentru piață sau la comandă. Existau și țesători de profesie, care angajau alți meșteri sau aveau calfe. Se confecționau țesături de lînă, mătase, bumbac și, mai rar, in. O mare dezvoltare a căpătat-o țesutul covoarelor, adesea la comandă. Se țeseau covoare, covoraşe — *hurdjinî*, *djivalî* și alte obiecte. În afară de plata pentru covor, clientul trebuia, potrivit obiceiului, să facă țesătoarei un dar: stambă pentru o rochie, o căpățînă de zahăr, 10 kilograme de brînză, un pud de orez sau vreo două puduri de făină.

În Armenia (mai ales la Erevan și Aleksandropol) a existat pînă la începutul secolului al XX-lea o producție meșteșugărească variată. Meșteșugarii erau reuniți în bresle — *amkarii* — care păstrau numeroase tradiții medievale.

În toate întreprinderile de tip capitalist, muncitorii lucrau în condiții foarte grele și foloseau mijloace tehnice extrem de primitive. Astfel, pînă la începutul secolului al XX-lea, minereul era adus la uzina de cupru din Alaverdî în saci încărcați pe spinarea cailor, catîrilor sau măgarilor. Muncitorii scoteau minereul din mină în spinare, în saci de piele, riscînd să se prăbușească în timp ce urcau panta povîrnită, iar în cuptor minereul era aruncat cu coșuri uriașe de nuiele. La uzina mecanică din Erevan, flacăra necesară pentru topitul metalelor era atițată cu foale de fierărie, iar în întreprinderile de pielărie, pielea era înmuiată la spălare cu picioarele, de obicei într-un rîu din apropiere.

Formal, ziua de lucru dura 14 ore, dar de fapt era nelimitată. Proprietarul întreprinderii, sau meșterul șef care-l înlocuia, aveau dreptul să dispună cum voiau de timpul muncitorilor. Muncitorii povestesc că proprietarul uzinei mecanice din Erevan îi trimitea toamna în livezile sale la strînsul recoltei, silindu-i să lucreze din zori și pînă în noapte. Mutilările și accidentele mortale în uzine erau ceva obișnuit.

Procesul de producție era condus de obicei de proprietarul întreprinderii sau de vreun meșter — specialist străin. În general, între muncitorii locali și meșterii străini relațiile erau ostile. Străinii nu-i lăsau pe muncitori să învețe de la ei, pentru ca să nu poată fi înlocuiți de aceștia. Astfel, cînd se făcea proba unui lingou de cupru, muncitorii erau îndepărtați din uzină sub diferite pretexte. Lucrătorilor de la fabricile de pielărie li se legau ochii cu o basma ca să nu poată vedea în ce doze și ce substanțe se puneau în gălețile lor, cînd se pregătea compoziția pentru argăsirea pieilor. Meșterii străini persecutau în fel și chip pe muncitori, îi tratau cu dispreț. De aceea nu este de mirare că în timpul grevelor, una din revendicările principale ale muncitorilor era să se îndepărteze meșterii străini din uzine.

În prezent, Armenia este o republică industrială; aici industria a atins o înaltă dezvoltare. În Armenia s-au creat ramuri noi ale industriei grele, ușoare și alimentare. Între-

prinderile industriale care au existat în Armenia înainte de Revoluția din Octombrie au fost complet reconstruite și considerabil lărgite. Astfel, în 1955, producția globală a industriei din Armenia depășea de 41 ori nivelul din 1913.

Industria energetică s-a dezvoltat în proporții uriașe. S-au construit o serie de mari hidrocentrale (la Erevan, Kanaker, Leninakan, Dzara). Deosebit de importante sînt hidrocentralele din cascada Sevan-Razdan.

S-a dezvoltat mult industria cuprului din Alaverdî și Kafan. Pe baza deșeurilor din industria cuprului și a bogatelor zăcăminte de calcar, se dezvoltă cu succes industria chimică, iar în ultimii ani și cea electro-chimică. Multe din întreprinderile industriale construite în R.S.S. Armeană au o importanță unională. Armenia este bogată în ciment, tuf, marmură, argilă refractară și alte materiale de construcție, pe baza cărora s-au creat mari întreprinderi mecanizate. Una dintre principalele ramuri ale industriei din Armenia este cea textilă. Leninakan a devenit centrul industriei textile din republică. Industria alimentară este reprezentată prin diferite ramuri. Vinurile și coniacul armenesc sînt vestite din vremuri mai vechi. Fabricile de conserve din Erevan, Megri și Airum au fost înzestrate cu utilajul cel mai modern. Industria tutunului a fost reconstruită și lărgită.

Dezvoltarea industriei a contribuit la creșterea considerabilă a clasei muncitoare din R.S.S. Armeană. În perioada primelor planuri cincinale, clasa muncitoare rusă a ajutat în mare măsură la industrializarea Armeniei. Utilajul care se primea în acei ani era pus în funcțiune cu ajutorul specialiștilor ruși. Ulterior, cadrele naționale s-au format în mare parte din tineretul de la sate venit să lucreze în industrie. Mai tîrziu, cadrele calificate de muncitori au început să fie pregătite în general de școlile de pe lîngă fabrici și uzine, precum și de școlile profesionale. În legătură cu aceasta, denumirea de *varpet* (meșter), care se dădea înainte numai muncitorilor bătrîni și cu experiență a început să fie aplicată și tinerilor, inclusiv femeilor.

Cultura cerealelor, viticultura, pomicultura și creșterea animalelor sînt ramuri străvechi ale agriculturii poporului armean. După relief, culturile se repartizează pe zone climatice verticale: de șes, premontană, montană și alpină.

Pe terenurile irigate din zona de șes se cultivă bumbac, viță de vie, legume și pomi fructiferi. Viticultura și pomicultura sînt răspîndite și în zona premontană. Soiuri de pomi fructiferi rezistenți la frig (peri, meri, vișini, pruni etc.) se cultivă în zone ajungînd pînă la o înălțime de 2 200 m deasupra nivelului mării. Dintre cereale, în zona de șes se cultivă grîul de toamnă și porumbul. Zona orzului este situată la o înălțime mai mare. Secara, cartoful, tutunul și sfecla de zahăr se cultivă în special în zona premontană. Creșterea animalelor este răspîndită în zona premontană și la munte.

În valea Ararat, pe cîmpiile Șirak și Lori, în bazinul Sevan și în alte regiuni, majoritatea muncilor agricole grele sînt mecanizate. Mecanizarea muncii se extinde treptat și în zona de podiș. În 1953 s-a arat pentru prima dată cu tractoarele pe suprafețele greu accesibile ce urmau să fie însămînțate dintr-o serie de colhozuri din raioanele Kagan și Kirovakan. Totuși, relieful muntos dintr-o serie de regiuni ale Armeniei îngreuiază deocamdată mecanizarea deplină a muncilor agricole. Pînă de curînd, în unele raioane se foloseau uneltele agricole tradiționale: *aror* sau *vețki*[1], reprezentînd un trunchi cu o cracă pe care se îmbrăca brăzdarul și un plug de dimensiuni foarte mari denumit *sev-gutan*, cu cuțit și brăzdar lat, la care se înhămau 8—12 perechi de boi, ceea ce îi obliga pe țărani să se întovărășească în grupuri denumite *amkal*. Spre sfîrșitul celui de-al treilea deceniu al secolului nostru aceste unelte au început să fie înlăturate de plugul perfecționat de fabrică, tras tot de boi, care este folosit încă și astăzi în colhozurile din zona muntoasă, paralel cu plugul tras de tractor, în special la lucrările auxiliare care necesită un volum mare de muncă (la amenajarea răzoarelor în grădinile de zarzavat, la cultivarea loturilor de pe lîngă casă ale colhoznicilor). Scîndura de treierat — *kam* a dispărut aproape pretutindeni; acum se treieră cu mașinile.

De mulți ani în colhozuri se cultivă noi soiuri de grîu, adaptate diferitelor zone din Armenia.

Viticultura și pomicultura au căpătat o dezvoltare considerabilă. Obținerea unor soiuri de viță de vie rezistente la

[1] Uneaita de arat *vețki* își trage denumirea de la *veț*, ceea ce înseamnă în limba armeană șase.

frig a permis extinderea acestei culturi în zona de podiș — în raioanele Șirak, Vaioț-dzora, Zanghezur și Lori. În regiunile de munte se răspîndesc și soiuri de meri de calitate superioară.

În raioanele Idjevan, Șamșadin, Ehegnadzor etc. se cultivă diferite soiuri de tutun, iar în colhozurile din valea Ararat — bumbac.

Irigarea pămîntului și folosirea îngrășămintelor sînt cunoscute pe teritoriul Armeniei din vremuri străvechi. Pînă la începutul secolului al XX-lea însă solul era îngrășat în mod primitiv: de obicei, bălegarul era aruncat pur și simplu pe cîmp. Găinațul și cenușa erau folosite în special pentru îngrășarea grădinilor de zarzavat. În prezent, se întrebuințează, în conformitate cu regulile științei agrotehnice, diferite tipuri de îngrășăminte, mai ales chimice și minerale.

Irigația cu ajutorul unor canale mici era răspîndită mai ales în cîmpia Ararat, pe platoul Șirak și, în parte, în bazinul Sevan și în Zanghezur. În prezent, întreaga republică este acoperită de o rețea de canale mari și mici. În afară de canale, în ultimul deceniu, se folosesc pe larg pentru irigație stațiuni de ridicat apa, rezervoare de apă, instalații de pompe și amenajări pentru reținerea zăpezii (bazinul Sevan).

Creșterea animalelor, care pînă nu de mult se făcea aproape exclusiv prin transhumanță (în *iailag*) are o mare însemnătate în economia națională a Armeniei. Vara, o parte din populație pleca cu vitele pe pășunile din munți. Înainte de Revoluția din Octombrie, în fruntea membrilor familiei care plecau în munți se afla cea mai în vîrstă femeie din familie — *tantikin*. Cu ea plecau în munți celelalte femei și copiii. De obicei, tot satul se pregătea de plecare în același timp. Pe pășuni se așezau corturi sau se construiau colibe ușoare, în care oamenii se instalau pe grupuri vicinale — *oba*. Aici stăteau femeile și prelucrau laptele, făcînd brînză și unt. Animalele erau supravegheate de ciobani. Majoritatea bărbaților însă rămîneau în sat și lucrau la cîmp și în livezi.

După transformarea socialistă a agriculturii s-au extins considerabil suprafețele cultivate cu plante furajere, iar animalele sînt îngrijite acum în concordanță cu cerințele zootehnicii. Toate acestea au modificat esențial sistemul

Vedere generală a unui iailag, tipic pentru Armenia dinainte de Revoluția din Octombrie.

Metodă veche de batere a untului folosită pe o pășune de vară (raionul Lori).

creșterii animalelor. Ca și în trecut, în domeniul creșterii animalelor, anul se împarte în două perioade principale: de iarnă — cînd animalele sînt ținute în grajduri și staule, și restul timpului — cînd sînt ținute pe pășuni. În perioada pășunatului, mai ales în toiul verii, turmele se îndepărtează la distanțe mari de sat. La începutul primăverii ele pasc pe ogor înainte de arătură, iar toamna tîrziu — pe miriște. Crearea unei baze furajere trainice și folosirea planificată a pășunilor au permis colhozurilor dintr-o serie de raioane să renunțe la practicarea transhumanței pe distanțe mari și la ducerea vitelor cornute mici pe pășuni de iarnă.

Se lucrează intens la îmbunătățirea rasei de vite prin încrucișarea celor locale rezistente, dar puțin productive, cu vite de rasă. Înainte de Revoluția din Octombrie, în Armenia existau puține vite obținute prin încrucișare. Vite de rasă se găseau numai în raionul Stepanavan (fost Djalal-Oglin), în gospodăriile moșierești și, în parte, la *molokanii* din unele sate. În 1923 a fost organizat sovhozul din Lori, specializat în creșterea de animale de rasă, iar în 1934—pepiniera de stat pentru vite de rasă din Stepanavan, care furnizează colhozurilor vite cornute mari de rasă. În sovhozul din Lori s-a obținut o rasă de vaci cu aceeași denumire, care dau o producție mare de carne și lapte. În colhozurile din republică se cresc de asemenea rase noi de oi, inclusiv rase cu lînă fină. Multe procese din domeniul zootehnic care necesită un volum mare de muncă au fost mecanizate.

La fermele pentru creșterea animalelor s-au construit grajduri, staule și saivane mari și luminoase. Colhoznicii continuă ca și în trecut să-și țină vitele proprii în staule mici și saivane de pe lîngă casele de locuit, iar podurile staulelor acoperite cu țiglă sînt folosite pentru depozitarea fînului. Mai sînt răspîndite obiectele locale tradiționale folosite la întreținerea animalelor: *kîtoț* — un coș din nuiele de salcie pentru bălegar și pentru transportul nutrețului, *išuk* — suport pentru sprijinirea coșurilor, așternutul din frunziș etc.

În agricultură și în zootehnie se întrebuințează în prezent pe scară largă energia electrică. Pentru electrificarea producției colhoznice se folosesc bogatele resurse hidroenergetice ale republicii, pe baza cărora, în afara marilor

hidrocentrale de stat, se creează numeroase hidrocentrale colhoznice mici.

Locuitorii satelor din Armenia continuă să se ocupe și astăzi de meșteșugurile tradiționale: țesutul covoarelor, cioplitul pietrei, fierăria, confecționarea roților, tîmplăria, olăritul etc. Dar și în acest domeniu s-au produs schimbări importante. Încă în deceniul al treilea al secolului nostru, vechile foale de fierărie, cu un singur burduf — *mitikani* — au fost înlocuite prin foale cu două burdufuri, de asemenea manuale, dar perfecționate — *erktikani*. În ultimii ani, în colhozurile din valea Ararat, din Șirak și Zanghezur, foalele au fost înlocuite cu motoare electrice.

Armencele din Zanghezur, Lori, Idjevan și Șamșadin confecționează din vremuri străvechi covoare vestite prin calitatea lor superioară și execuția artistică. Covoarele, care sînt de două tipuri — plușate *(gork* sau *hali)* și neplușate *(kapert* sau *karpet)* continuă să fie țesute pe războiul vertical — *tork*. În prezent, țesătoarele de covoare s-au reunit în cooperative meșteșugărești. Asemenea cooperative există și la orașe.

În trecut, cuptoarele de lut — *tonir* — erau făcute de femei. Într-o serie de raioane și astăzi femeile, în special cele mai în vîrstă, se îndeletnicesc cu acest meșteșug. În Șirak este vestit în producția de tonire de lut pentru piață satul Djadjur, unde la fabricarea lor lucrează și bărbați. Satul Șaumian (fost Iuva), din raionul Artașat, aprovizionează cu obiecte de lut — căni, oale, urcioare etc. — pe țăranii din cîmpia Ararat, în parte pe cei din bazinul Sevan etc. În acest sat, producția de vase de lut este una din principalele ocupații ale locuitorilor, care obțin de pe urma ei venituri considerabile. În cîteva colhozuri din Lori, o ramură auxiliară a gospodăriei colhoznice o constituie fabricarea țiglei pentru satele vecine. O serie de meșteșuguri, inclusiv olăritul, au fost înlăturate acum de producția de fabrică, dar mai există totuși raioane unde se folosesc încă vasele de lut.

În Armenia Sovietică mijloacele de transport s-au schimbat considerabil. Acum se folosesc pentru transportul pasagerilor și încărcăturilor căile ferate, avioanele, iar acolo unde terenul permite — automobilele. În regiunile rurale se mai întrebuințează și vechile mijloace de transport:

care pe două roți la care se înhamă boi etc. Ca animale de povară se folosesc măgarul, catîrul și calul. Armenii cunosc din vremuri străvechi transportul cu roți, dar pînă pe la mijlocul secolului trecut, în multe regiuni din Armenia s-a folosit mai des transportul cu animale de povară decît cu carul.

Industrializarea Armeniei și colectivizarea agriculturii au schimbat radical aspectul orașelor și satelor. Capitala Armeniei, Erevan — în trecut un mic oraș de provincie, cu ulicioare strîmte și cu căsuțe de lut înghesuite una într-alta — s-a transformat acum într-unul din cele mai mari și mai frumoase orașe din Uniunea Sovietică. Erevanul are piețe admirabile și străzi drepte, ansambluri arhitectonice monumentale, cuprinzînd clădiri publice și locuințe la a căror construire s-au folosit tradițiile arhitecturii naționale armene. S-au reconstruit orașele Leninakan, Kirovakan, Kafan, Goris etc. Alaverdî, orașul cuprului, a devenit de nerecunoscut. În ultimii ani, muncitorii de la uzinele de cupru din Alaverdî și minerii din așezarea muncitorească învecinată Șamlug și-au făcut sute de case individuale, frumoase și confortabile. Tot aici s-au construit numeroase instituții culturale, medicale, precum și întreprinderi comunale și de deservire.

În așezările muncitorești, la construcția de locuințe se ține seamă de condițiile locale. Se fac balcoane mari, deschise, pe care oamenii le folosesc cea mai mare parte a primăverii, vara și toamna. În unele regiuni casele se construiesc în așa fel încît calcanul să fie spre partea de unde bate vîntul. De obicei și balcoanele care dau în curte au spre partea de unde bate vîntul unul sau amîndoi pereții laterali compacți. În regiunile sudice se clădesc case fără etaj, cu pivnițe, iar la munte case cu parter și mezanin, o parte a clădirii formînd pe povîrnișul muntelui un demisol. În locul tradiționalelor acoperișuri plate de pămînt, în toate așezările muncitorești se fac acoperișuri de țiglă în două și patru ape.

Vechile așezări armene se caracterizau prin aceea că aveau casele îngrămădite; adesea, satele se împărțeau în cartiere, locuite de diferite grupuri înrudite. În astfel de așezări, casele se prezentau ca un adevărat labirint de încăperi de locuit și încăperi de uz gospodăresc. Fiecare construcție nouă în cadrul unui cartier putea să bareze cărările și ulicioarele. Comunicarea interioară între locuințe se făcea prin deschideri practicate în pereți, denumite *aknat*. Acoperișurile plate serveau drept „uliță" pentru pietoni. Vederea generală a acestor așezări, adesea pe jumătate subterane, reunite sub un singur acoperiș cu coșuri de fum în formă de coline, era foarte originală. Uneori, se foloseau pentru locuit peșterile, ca de pildă în Zanghezur, unde ca să se adăpostească de vînturile puternice și să evite înzăpezirile, locuitorii își construiau casele pe rîpele abrupte și adînci ale rîurilor, folosind pentru pereții din spate și laterali adîncițurile naturale în formă de peșteră și construiau doar fațada cu balcoane din piatră.

Firește că în condițiile de viață din anii puterii sovietice a dispărut necesitatea fortificării satelor pentru apărare și tradiția așezării în cartiere locuite de grupuri înrudite. Aceasta a permis ca în satele colhoznice armene să se treacă la construirea caselor de-a lungul uliței de o parte și de alta a acestora, în șir, sistem care înainte se întîlnea numai în satele rusești din Armenia.

Dintre toate tipurile de locuințe sătești din Armenia, cel mai vechi și mai original este tipul *tun* sau *glhatun*, care se întîlnește de asemenea în Azerbaidjan *(karadam)* și în Gruzia *(darbazi)*. Acest tip de case este răspîndit pe un teritoriu întins în jurul lacului Sevan, care cuprinde o serie de raioane din R.S.S. Armeană, situate la vest de lac, din R.S.S. Azerbaidjan — la est, și din R.S.S. Gruzină — la nord (mai ales raioanele Tbilisi și Ahalțih). În afara hotarelor U.R.S.S., acest tip de locuințe este răspîndit spre sud-vest în jumătatea de răsărit a Turciei (podișul Armeniei și teritoriile așezate spre apus, dincolo de Baiburt, Șapin-Karahisar și Sivas) și spre est — în Iran, Afganistan și India.

Tun-ul reprezintă o construcție arhitectonică specifică, care a influențat arhitectura monumentală în piatră, răspîndită în evul mediu în Armenia. Este caracteristică construcția boltei cu mai multe trepte — *azarașenk* — care se sprijină pe stîlpi rezistenți de lemn și se ridică în etaje sau cununi, alcătuite din grinzi; aceste etaje se micșorează treptat și au în mijloc o deschidere pentru pătrunderea luminii și evacuarea fumului, denumită *erdik*. Bolta se acoperă pe dinafară cu un cofraj de lemn sau cu crengi, iar

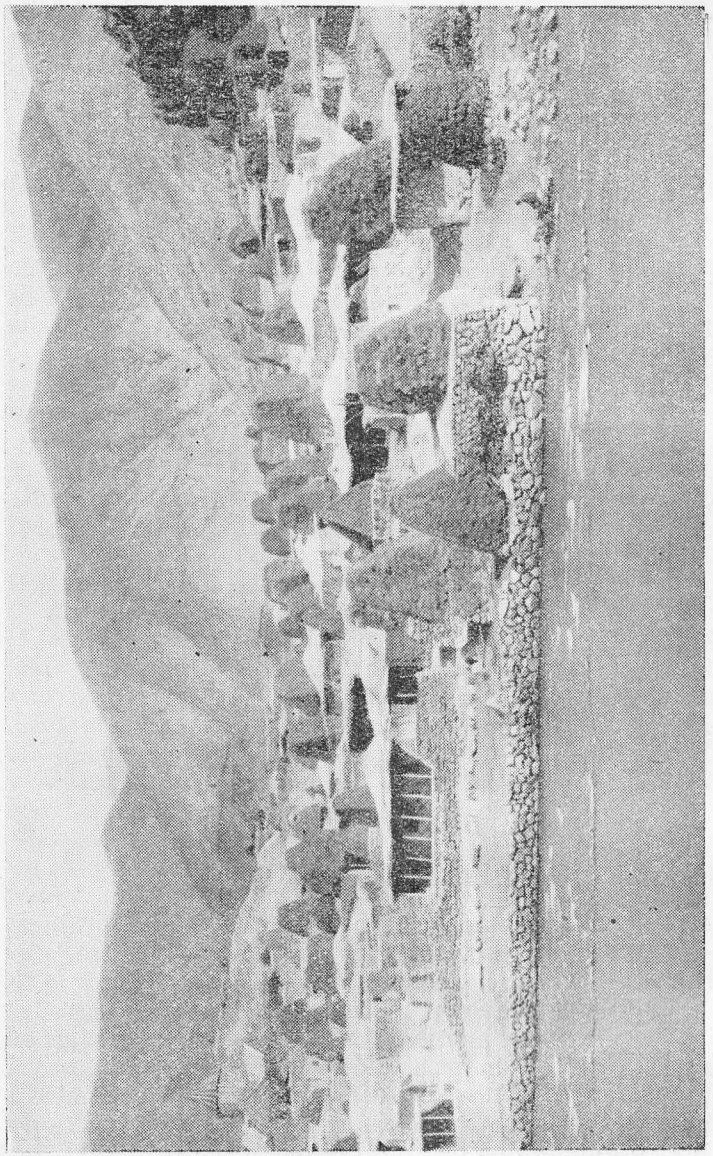

Sat armean. Pe acoperișurile caselor sînt așezate grămezi de tizic.

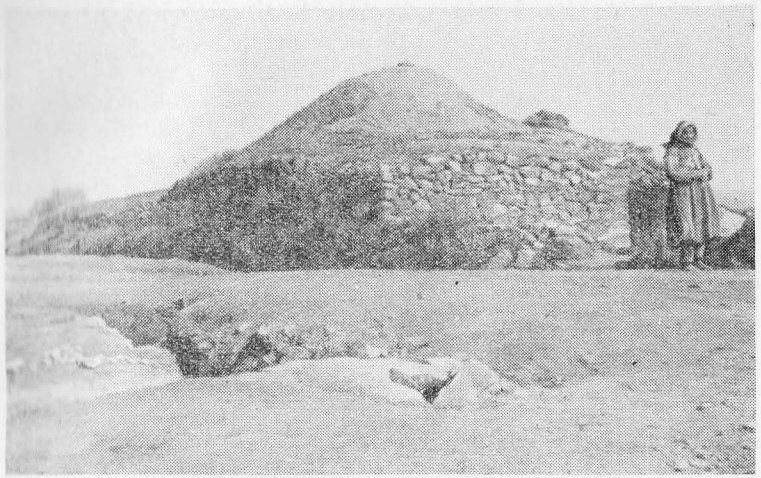

Veche locuință armeană — tun.

pe deasupra se așază pămînt bine bătătorit, pînă capătă o formă de cupolă. De cele mai multe ori, casele sînt în formă de pătrat. Zidurile sînt făcute din piatră (în unele regiuni, din tuf, iar în altele din bazalt), folosindu-se diferite metode.

În regiunile de munte continuă să se mențină deocamdată vechiul obicei de a se așeza pietrele zidurilor în șiruri paralele între care se toarnă noroi cu pietriș sau pămînt cu pietriș. În valea Ararat, acareturile se fac aproape exclusiv din cărămidă nearsă, dar o mare parte din casele de locuit se fac din piatră locală sau din tuf de Artik de diferite nuanțe.

La construirea caselor de la sate se mai menține și astăzi vechea metodă de consolidare a întregii clădiri în scopuri antiseismice, cu grinzi de lemn avînd o secțiune de 15×15 cm. Așezarea grinzilor diferă: unele înconjură pereții pe dinafară și pe dinăuntru, în două șiruri orizontale paralele, altele consolidează orizontal numai colțurile, fațada și ramele ferestrelor.

Locuința sătească contemporană din Armenia poate fi încadrată în cîteva tipuri principale: casa de piatră, cu acoperiș în două ape, din țiglă sau tablă, care înlătură treptat vechile tipuri de construcții și este răspîndită în întreaga

republică, în special în raioanele Lori, Megri și Idjevan; casa de piatră cu acoperiș de pămînt în formă de cupolă, răspîndită mai ales în regiunea premontană și în munții neîmpăduriți (Aragoțoti, Pambak, Șirak, unele raioane din bazinul lacului Sevan etc.); casa din cărămidă nearsă și din lut, cu acoperiș plat de pămînt care se întîlnește în regiunile de șes fără păduri (cîmpia Ararat, Zanghezur etc.).

În majoritatea cazurilor, casele de locuit și acareturile colhoznicilor se îmbină și astăzi în unghi drept, trăsătură caracteristică a vechii Armenii.

În regiunile de șes, casa de locuit se clădește, nu în lățimea, ci în lungimea lotului individual. Acareturile se construiesc ca o continuare a casei de locuit.

De obicei, casele de locuit sătești au următoarele acareturi:

1. În regiunile de șes — *ați-ceardah* (ceea ce înseamnă ad litteram „șopron pentru coptul pîinii"), care reprezintă de fapt bucătăria; la munte și în regiunea premontană, ea este înlocuită prin bucătăria închisă — *tonratun*.

2. *Marran* — magazie unde se păstrează grînele, făina, crupele, produsele lactate, se atîrnă struguri și alte fructe proaspete, legături de fructe uscate — *șaran*, sfori cu sugiuc sau *ierșik*, carne uscată, preparată pentru iarnă — *basturma* și carne friptă — *gavurma*, precum și murături. Tot aici se află o poliță — *kahkal*, pe care se ține o rezervă de pîine — *lavaș*, sau o ladă pentru pîine — *ați-sinduk*. În raioanele viticole, în marran se țin urcioarele cu vin — *karas*; de aceea acolo magazia poartă numele de *ghinetun*, adică „casa vinului" (în armeană, vinul se numește *ghini*).

3. *Nîkug* — pivniță, care adesea înlocuiește și magazia.

4. *Marag* — șopron pentru paie, care pentru a se preveni incendiile se construiește separat de celelalte acareturi. În afară de paie și fîn se păstrează aici inventarul agricol.

5. *Gom* — grajd. Saivanul — *parah* — este în prezent aproape pretutindeni contopit cu grajdul. Încăperea care exista înainte pe lîngă grajd — *gomi oda* — și care avea un rol important în vechiul tun, ca odaie pentru bărbați, s-a transformat acum în șopron pentru paie, iar uneori servește drept bucătărie.

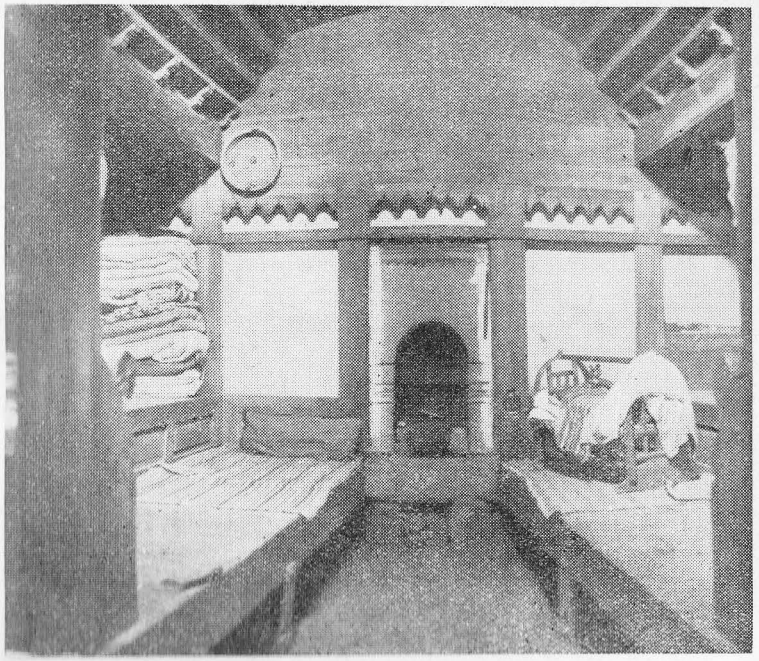

Gomi oda. Vedere interioară (raionul Bhalkalak).

6. *Indzan* — teascul de struguri (în raioanele viticole).

Mobilierul din locuința țăranului armean s-a schimbat considerabil. În trecut, ca și pretutindeni în Caucaz, în case erau numai paturi de pîslă, covoare, rogojini, perne, măsuțe scunde, scaune și lăzi toate de tip oriental; acum în toate casele se găsește mobilă orășenească — paturi, mese, scaune, dulapuri etc. Vechile vase de lut, aramă și lemn, care înainte erau așezate pe polițe în bucătărie, sînt înlăturate de vasele de aluminiu, emailate și de porțelan, care se păstrează în bufete sau dulapuri. Menținerea parțială în uz a vaselor de tip vechi se explică prin faptul că ele sînt adaptate la tradiționalul cuptor armean — tonir, o construcție de lut în formă de urcior, făcută într-o groapă special săpată în podea.

Mîncărurile naționale preferate ale armenilor continuă să rămînă *haș* — mîncare caldă din picioare și cap de berbec

și de viței, iar uneori de vacă și de porc, condimentată cu usturoi; *arisa* — găină fiartă cu crupe de grîu; *kașovi* — carne de vacă fiartă cu crupe de grîu; *hașil* — cașă de grîu cu unt; *havitț* — mîncare dulce din făină de grîu cu smîntînă sau unt, la care se adaugă zahăr sau miere; *ceanag* — supă deasă de carne cu crupe de grîu, preparată într-o oală mică de lut, care poartă aceeași denumire; *tanapur* — supă din zer de lapte, la care se adaugă crupe de grîu, unt și diferite verdețuri; diverse genuri de jumări, sarmale în foi de viță sau varză, umplute cu carne, larg răspîndite în tot Caucazul, vinete umplute, mere și pătlăgele roșii, cunoscute sub denumirea generală de *dolma* (sau *tolma*).

Un loc important în alimentație îl ocupă fructele proaspete și uscate, dulciurile făcute din ele, ca de pildă sugiucul, rahatul etc., precum și dulcețurile din nuci, struguri, trandafiri, gutui, piersici, caise, coarne, vișine, cireșe, prune, mure, zmeură, iar în ultimul timp și din căpșuni.

Portul național armean este în prezent foarte rar folosit. De obicei, oamenii umblă în haine orășenești. Numai în unele regiuni de munte (Zanghezur, Șirak, Aparan, Martunin), femeile în vîrstă poartă zilnic îmbrăcămintea națională completă. Portul național este folosit pe larg în teatre, ansambluri și colective artistice de amatori.

Vechea îmbrăcăminte bărbătească a armenilor răsăriteni *(arhaluh* și *ciuha)* se aseamănă cu îmbrăcămintea azerbaidjenilor și gruzinilor; la femei, îmbrăcămintea tradițională păstrează o serie de trăsături originale, deși în unele regiuni se aseamănă cu cea gruzină: arhaluh lung, strîns în talie, cu cataramă la brîu și cu decolteu, un acoperămînt pentru cap, înalt, în chip de turnuleț, peste care se leagă o basma. Exista obiceiul ca femeile măritate să-și acopere cu basmaua partea de jos a nasului și gura atunci cînd ieșeau din casă. Îmbrăcămintea armenilor apuseni se aseamănă considerabil cu cea a kurzilor și a turcilor din Anatolia. Costumul bărbătesc al armenilor apuseni este alcătuit din cămașă brodată, șalvari, vestă fără mîneci, haină scurtă, un brîu lung de stofă și căciulă de pîslă. Îmbrăcămintea de femeie se aseamănă cu aceea a armenilor răsăriteni. Armenii repatriați mai în vîrstă, care trăiesc în Armenia sovietică, păstrează și astăzi principalele elemente ale acestui costum.

În colhozuri, fetele și tinerele femei măritate poartă *deira* — rochie făcută dintr-o bluză — *kurtik* și fustă — *pes* (ad litteram „poală") cusute la un loc, precum și costum orășenesc, alcătuit din jachetă și fustă. Încălțămintea și ciorapii se cumpără de gata. Pe cap, femeile poartă basma pătrată albă sau colorată — *liceak*, împăturită în triunghi, precum și basma triunghiulară (în trecut nu se purtau astfel de basmale). Capetele basmalei se leagă la spate, sub bărbie sau se înfășoară în jurul gîtului. Multe femei umblă și cu capul descoperit. Fetele își împletesc părul în două cozi care atîrnă pe spate, sau îl tund scurt, ceea ce înainte nu se îngăduia. Femeile poartă coc. În trecut, nu se cuvenea o asemenea pieptănătură: de sub acoperămîntul greu pentru cap, cădeau pe spate două cozi mari sau o mulțime de cozi mici (pînă la 40). În trecut se împleteau adesea în cozi bile de argint și pămătufuri din fire de lînă — simboluri ale culorilor și fructelor legate de fecunditatea femeii. Adesea, aceste pămătufuri erau foarte mari, în special în regiunile Șatah și Muș din Armenia de vest. Fetele și tinerele femei măritate poartă acum paltoane de tip orășenesc în locul paltoanelor de catifea roșie, tivite cu blană — *kurup* sau *katiba*. Femeile în vîrstă poartă astăzi aproape pretutindeni o fustă încrețită în talie — *potavor* și bluze de culoare închisă. În Șirak, în bazinul lacului Sevan, pe platoul Ahalkalaki și în regiunea din jurul muntelui Aragaț, femeile lasă colțurile basmalei să atîrne de ambele părți ale feței. În perioada friguroasă a anului, ele leagă colțurile sub bărbie. În cîmpia Ararat, în Zanghezur, Lori și în alte regiuni,

La cules de vie (raionul Artașat).

Armeancă în costum vechi.

unele femei își mai acoperă cîteodată gura și vîrful nasului cu o basma.

Bărbații tineri poartă de obicei costum orășenesc, palton, vestă, șubă, ciorapi de bumbac sau lînă, ghete, pantofi, cizme. Bărbații mai în vîrstă, pe lîngă îmbrăcămintea orășenească, continuă să poarte șalvari și căciulă. Opincile — *treh (lapti)* — s-au păstrat în special la păstori, dar și mulți țărani preferă să le poarte la munca cîmpului.

Încă în perioada 1920 — 1930, țesăturile făcute în casă au fost aproape complet înlăturate de cele de fabrică. Împletitul însă continuă să fie răspîndit și astăzi. Femeile împletesc ciorapi de lînă, mănuși, fulare, șaluri, jachete, veste etc.

Îmbrăcămintea de lucru păstrează adesea particularitățile naționale formate de veacuri pentru fiecare regiune.

În prezent, fetele și tinerele femei măritate au renunțat aproape complet la podoabele vechi (în afară de cerceii în formă de bile — *ghind)* și poartă inele, coliere și medalioane obișnuite.

Obștea teritorială sătească — *șen* — formată pe baza comunității gentilice, a cărei denumire a și adoptat-o, avea un rol important în viața economică și socială a satelor armene dinaintea Revoluției din Octombrie, fiind alcătuită din familii mari — *gherdastan* — ce făceau parte din diferite ginți. Familiile înrudite care se separau, căutau însă să se așeze în apropiere una de alta. În Armenia răsăriteană, pînă la începutul secolului al XX-lea, cartiere întregi ale

satelor purtau numele unei familii sau alta, ca de pildă cartierul familiei Erzikian la Ahpat, cartierele familiilor Ceatinian și Tumanian la Dseh, cartierul familiei Abovian la Uzunlar etc. Dar aceste cartiere de rudenii nu mai constituiau unități economice autonome, ci făceau parte din obștea sătească.

Viața de familie și socială a armenilor care s-au strămutat la date diferite din Armenia „turcească" avea mult mai multe trăsături arhaice decît cea a armenilor care au trăit din vremuri străvechi în Armenia răsăriteană, unde dezvoltarea obștei sătești și a legăturilor teritoriale a contribuit la dispariția rapidă a legăturilor de rudenie de sînge și a familiei mari.

În viața țărănească, familia era indicată prin termenul *odjah* (vatră), prin care se înțelegea un grup înrudit, folosind o vatră comună. În prezent s-a răspîndit în popor termenul *întanik* (ad litteram „sub același acoperiș"), care înainte se folosea în special în literatură. În secolul al XIX-lea trăiau „sub același acoperiș", în obștea familială, cîteva generații, uneori pînă la 50 de persoane, avînd în frunte pe bărbatul cel mai în vîrstă — *tanter* (ad litteram „domn", „stăpînul casei"). El conducea singur și adesea despotic gospodăria și se sfătuia numai în cazurile deosebit de importante cu ceilalți membri mai în vîrstă ai familiei. Femeia cea mai în vîrstă — *tantikin* — se bucura de multă autoritate în familie și în societate, iar în casă chiar tanter-ul se supunea rînduielilor stabilite de ea. Potrivit vechilor obiceiuri, fetele se bucurau pînă la nuntă de o relativă libertate. După ce năștea un copil, tînăra femeie dobîndea toate drepturile celorlalte femei din obștea familială respectivă. În general, femeile măritate aveau o situație inferioară față de cea a bărbaților. Numai tantikin avea dreptul să mănînce la masă cu bărbații și să discute cu ei de la egal la egal despre treburile casnice și obștești.

Multe elemente arhaice se păstrau în obiceiurile legate de nuntă, înmormîntare și naștere. În viața de familie se menținеau cu persistență obiceiuri potrivit cărora se interzicea soților să-și zică pe nume sau să spună „soțul meu," „soția mea", „copilul meu".

Rudenia de sînge, chiar îndepărtată, era foarte prețuită, deși cînd au început să se dezvolte în satele armene relațiile

capitaliste, acolo domnea o pronunțată inegalitate socială și de avere. Rudenia de sînge se indica prin termenul de *teg* (trib), mai des însă, *azg*, *azgakan* (ad litteram „rudă", „tiz"). Cu toate că în secolul al XIX-lea, majoritatea membrilor ginții sau „familiei" — azgakanii — nu aveau legături economice între ei, trăiau separat și duceau gospodării aparte, potrivit obiceiului, toți membrii ginții respective trebuiau să participe la riturile de nuntă și înmormîntare.

În primii ani ai puterii sovietice, în satele armene au mai existat familii mari — gherdastan — care s-au destrămat însă repede în familii mici — *obar*, devenite de pe atunci forma predominantă a familiei.

În regiunile de munte mai izolate se întîmplă uneori și astăzi ca reprezentanții a 3—4 generații: bunic (străbunic), fii și nepoți (strănepoți) să trăiască la un loc.

Familiile sătești numeroase de astăzi (cuprinzînd uneori pînă la 15 persoane) se formează de obicei ca urmare a faptului că frații căsătoriți și familiile lor locuiesc în comun. Chiar și în cazurile cînd frații cu familiile lor trăiesc separat, în localități diferite (după locul de muncă), ei continuă

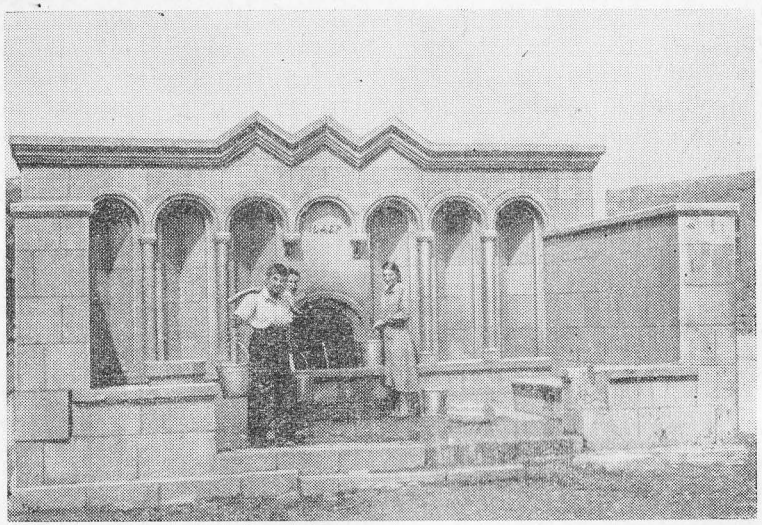

Izvor -monument înălțat în cinstea ostașilor căzuți în Marele Război pentru Apărarea Patriei (satul Verhne Talin).

să se considere membri ai unei singure familii și multă vreme nu împart casa și avutul părintesc.

În cadrul familiei armene de astăzi există deplina egalitate a membrilor majori de ambele sexe. În prezent, respectul față de cei mai în vîrstă nu mai are la bază, ca în trecut, teama față de ei și de puterea lor despotică. Membrii familiei — bărbați, femei și copii — acum mănîncă împreună la masă. Femeile au început să participe activ alături de bărbați la rezolvarea tuturor problemelor familiei, ele au un rol important în producția colhoznică și industrială, în domeniul învățămîntului, științei și culturii. Aceste schimbări s-au reflectat și în obiceiurile legate de căsătorie, dispărînd multe practici vechi, cum ar fi deplîngerea de către mireasă a libertății pierdute, acoperirea chipului miresei în ziua nunții etc., ceea ce marca trecerea ei în situația dependentă de femeie măritată. Devin de domeniul legendei interdicția pentru tînăra noră de a sta de vorbă cu socrul, cu soacra și cu ceilalți membri mai în vîrstă ai familiei soțului. Obiceiurile legate de căsătorie s-au transformat în ansamblu, pierzînd într-o serie de cazuri semnificația din trecut, iar cele mai arhaice dintre ele au dispărut.

Colectivizarea agriculturii a lichidat toate contradicțiile în relațiile de familie ale țăranilor, care erau provocate înainte atît de rămășițele relațiilor orînduirii comunei primitive și de inegalitatea de avere și socială a diferitelor familii, cît și de inegalitatea de sex și vîrstă din cadrul familiei și societății. Dar în timp ce în colhoz femeia a început să participe la toate muncile alături de bărbat, în cadrul familiei mai există, în parte, diviziunea muncii după sex și vîrstă. Bărbatul continuă să considere că nu se cuvine să îndeplinească unele munci casnice — să coacă pîine, să gătească masa sau să coasă îmbrăcăminte, ceea ce constituie o îndatorire tradițională a femeii. La brutăria obștească însă, la cantină sau la atelierul de croitorie, bărbații lucrează cu plăcere ca brutari, bucătari și croitori.

Armenia este o țară cu o cultură străveche. Ea a fost unul dintre cele mai importante centre ale culturii elenistice. La începutul secolului al IV-lea, după trecerea la creștinism, Armenia a început să aibă un rol de seamă în cultura creștină din Orientul Apropiat. În condiții grele pe plan extern, Armenia, dezvoltînd vechile tradiții, a creat o bogată lite-

ratură bisericească și laică, monumente arhitectonice remarcabile, diferite genuri ale artei teatrale, muzicale și plastice. După alipirea la Rusia, cultura armeană s-a dezvoltat în strînsă legătură cu cultura rusă înaintată.

În condițiile țarismului însă, nivelul cultural general al populației din Armenia era relativ scăzut. Doar puține familii țărănești izbuteau să-și trimită copiii la învățătură. Școli parohiale existau numai în satele mari și nu puteau cuprinde decît un număr limitat de elevi. Țăranii își trimeteau rar copiii să învețe la orașe, deoarece acest lucru nu-l puteau face decît familiile cele mai înstărite. Lucrurile nu stăteau mai bine în ceea ce privește posibilitățile de învățătură pentru copiii muncitorilor.

După instaurarea puterii sovietice, în Armenia a fost, în primul rînd, complet lichidat analfabetismul și s-a extins rețeaua de școli. Dacă în 1914 numărul elevilor din toate școlile de cultură generală din Armenia era de numai 35 000, în 1940 el a atins cifra de 333 000. În satele și orașele din republică, în afară de cursurile de zi, există școli serale pentru tineretul muncitoresc și țărănesc, ceea ce permite tinerilor să-și termine studiile medii fără a fi scoși din producție.

Înainte de Revoluția din Octombrie, în Armenia nu a existat nici o școală superioară. Astăzi există la Erevan, capitala Armeniei, o universitate, institutul politehnic, institute de agronomie, medicină, pedagogie etc. Școlile medii speciale au căpătat o largă răspîndire. În 1940, numărul lor era de 62, în timp ce în 1914 n-a existat decît o singură școală de acest tip. Academia de Științe a R.S.S. Armene reprezintă un important centru științific. Numele multor savanți din Armenia sînt cunoscute în U.R.S.S. și în străinătate.

În Armenia, înainte de Revoluția din Octombrie, n-a existat aproape de loc o asistență medicală organizată, populația, mai ales cea de la sate, fiind nevoită să recurgă la serviciile moașelor și vracilor. Acum există în republică o rețea vastă de instituții medicale de stat. Numărul paturilor de spital era încă în 1956 de 47 ori mai mare decît în 1913, iar numărul medicilor era de 60 de ori mai mare.

Teatrul de operă și balet „Spendiarov“ (Erevan).

Școală din Erevan.

Literatura și arta au în Armenia tradiții vechi și bogate. La sfîrșitul secolului al IV-lea, o dată cu crearea scrierii naționale și cu introducerea limbii literare armene generale, a căpătat o mare dezvoltare literatura științifică și beletristică, au apărut numeroase lucrări de istorie, filozofie, teologie, matematică, astronomie, geografie, medicină etc. Literatura armeană a avut un rol uriaș în menținerea specificului cultural al poporului armean în decursul istoriei sale.

Folclorul armean cuprinde diferite genuri: basme, cîntece, legende epice, mituri etc. Printre basme, deosebit de populare sînt cele cu vrăjitori. Dintre numeroasele cîntece vechi se disting cele legate de muncă și cîntecele pribeagului — *harib* — căruia îi e dor de meleagurile natale. Este remarcabil ciclul de vechi legende epice *Voinicii din Sasun*, în care se reflectă lupta eroică a poporului armean, în frunte cu David din Sasun, împotriva cuceritorilor străini. Primele variante ale epopeii au fost notate în limba armeană în 1864. În anii puterii sovietice, folcloriștii și-au intensificat munca de culegere a diferitelor variante ale epopeii. În 1939, opinia publică sovietică a sărbătorit solemn împlinirea unui mileniu de la crearea epopeii *David din Sasun*. Cu acest prilej s-a editat o culegere științifică fundamentală a textelor acestei epopei.

Foarte interesante sînt diferitele improvizații muzicale-poetice complicate, interpretate de cîntăreți din popor — *gusani*. Principalele instrumente muzicale sînt *kamancea*, *saz*-ul, *tar*-ul, *zurna*, toba și tamburina. În antichitate era cunoscut *pandirul*.

Una din cele mai mari realizări ale poporului armean o constituie înflorirea muzicii naționale, care a început în condițiile puterii sovietice, atît în domeniul muzicii populare, cît și al celei profesioniste. Teatrele de dramă, de operă și balet din Armenia au obținut mari succese. Folosind în mod creator moștenirea vechii arhitecturi și arhitecturii clasice ruse, arhitecții armeni au realizat o serie de clădiri remarcabile în Erevan și în alte orașe ale republicii.

A apărut o pleiadă de pictori, sculptori și graficieni talentați. Se dezvoltă toate genurile literaturii sovietice armene.

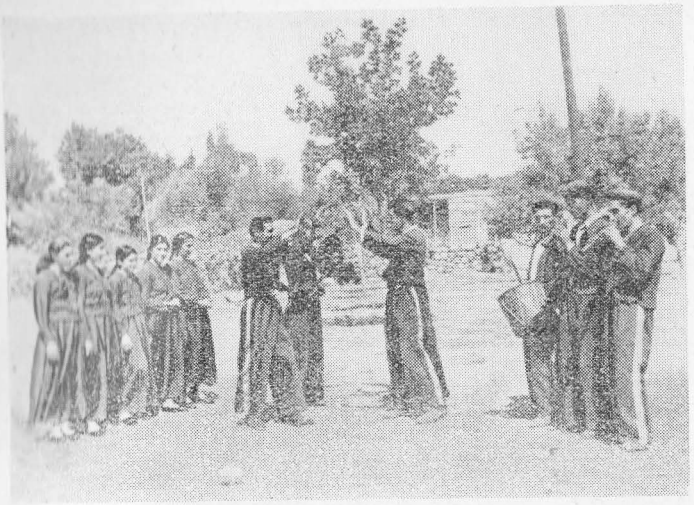

1

2

Dansuri armene:

1 — Dansul *iarhușta* din Sasun (satul Așnak, raionul Talin). *2* — Spectacol al Ansamblului armean de cîntece și dansuri populare.

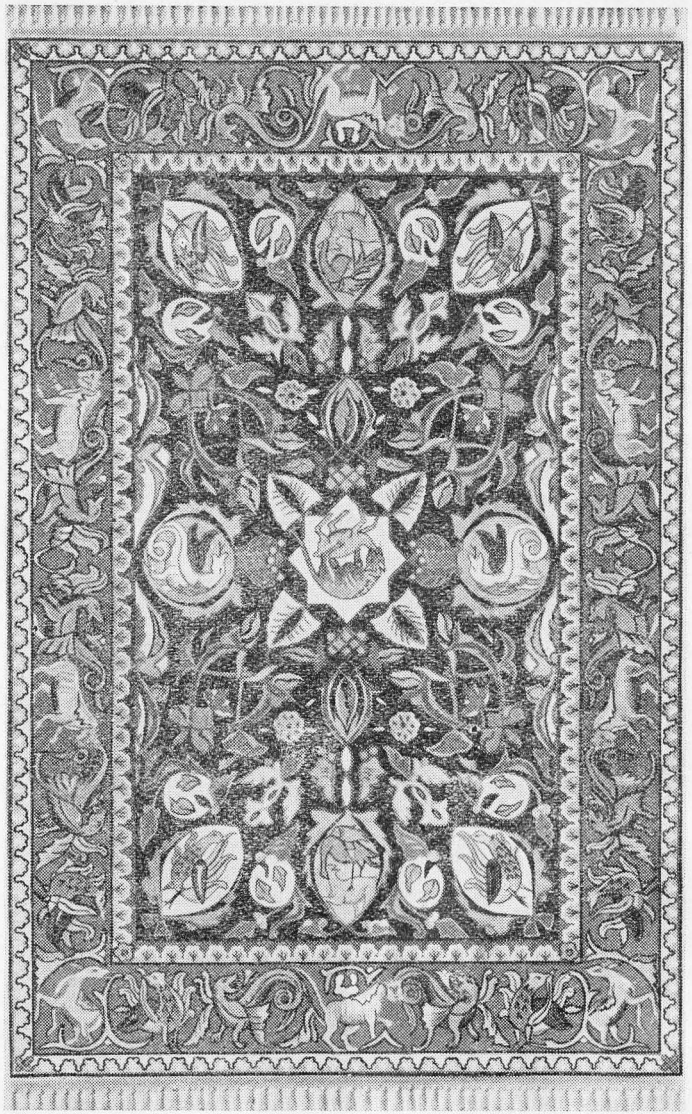

Covor armean.

KURZII

În Transcaucazia, *kurzii* trăiesc în trei republici unionale: Azerbaidjană, Armeană și Gruzină. Potrivit datelor din 1959 numărul kurzilor din U.R.S.S. este de circa 59 000 oameni.

Kurzii din Transcaucazia vorbesc în *kurmendji* — un dialect al limbii kurde —, precum și în limbile armeană, azerbaidjană și gruzină, în funcție de regiunea în care trăiesc.

În Azerbaidjan, kurzii sînt concentrați în special în raioanele Kelbadjar, Laci, Kubatlin și Zanghelan; în Armenia — în raioanele Aparan, Aștarak, Artașat, Vedin, Basarghecear, Talin, Ecimiadzin. În Gruzia, kurzii locuiesc în special la orașe (Tbilisi). Kurzii credincioși din Transcaucazia practică religia musulmană șiită (R.S.S. Azerbaidjan), musulmană sunită (R.S.S. Armeană) și ezidă (R.S.S. Armeană și R.S.S. Gruzină).

În anii puterii sovietice, kurzii din Transcaucazia au trecut cu toții la viața sedentară.

Colectivizarea agriculturii a schimbat radical viața țăranilor kurzi. În regiunile de munte din Azerbaidjan și Armenia, ei se ocupă de creșterea animalelor, iar cei care trăiesc în regiunile premontane și de șes se ocupă cu agricultura. Colhozurile kurde obțin recolte bogate de cereale, plante industriale (bumbac) și bostănoase, iar în valea Ararat — viță de vie. Kurzii ezizi au început să se ocupe de legumicultură, care înainte nu se putea dezvolta din pricina interdicțiilor religioase. O îndeletnicire relativ nouă pentru kurzi este apicultura. Toate colhozurile kurde din Transcaucazia (cu excepția regiunilor situate la înălțime mare în munți) folosesc mașini agricole.

Kurzii din Transcaucazia sovietică lucrează și în întreprinderile industriale din Tbilisi, Baku, Erevan și din alte orașe.

Satele kurde au căpătat un aspect cu totul nou. Aproape pretutindeni, colhoznicii își construiesc case noi.

Toate casele kurde noi, care, potrivit cu regiunile unde trăiesc kurzii, se construiesc după tipul caselor moderne din Azerbaidjan și Armenia, au ferestre mari, ceea ce constituie o inovație pentru locuința kurdă; în trecut ea reprezenta

doar un bordei cu o deschidere sus, prin care pătrundea lumina și se evacua fumul. Vechile locuințe kurde se folosesc acum pentru păstrarea rezervelor de alimente sau se țin în ele animale și păsări.

În locul cailor de călărie și a carelor, principalul mijloc de transport a devenit cel auto. În prezent, satele kurde din munți, odinioară rupte de restul lumii, sînt legate prin șosele de centrele raionale și republicane.

Viața socială și de familie a kurzilor s-a schimbat radical. Au dispărut o serie de obiceiuri ca răzbunarea sîngelui, poligamia, răpirea femeilor și căsătoria între minori, care în trecut era foarte răspîndită. Endogamia este pe cale de dispariție. Astăzi au loc adesea căsătorii ale kurzilor cu ruși, armeni, azerbaidjeni. Femeia kurdă își alege singură soțul, după căsătorie nu mai respectă obiceiurile care o împiedicau să comunice cu alți oameni etc.

Schimbări deosebit de izbitoare s-au produs în cultura kurzilor sovietici. Au apărut intelectuali kurzi — cadre didactice, medici, agronomi, ingineri, oameni de știință. S-a creat o scriere kurdă, în care se editează un ziar și întreaga literatură beletristică și științifică. Prin crearea unui alfabet kurd și a gramaticii limbii kurde s-au pus bazele formării literaturii naționale.

Bogata creație orală kurdă, care-și are rădăcinile în trecutul îndepărtat, constituie izvorul unde găsesc multe subiecte scriitorii kurzi. Este vorba de vechile legende epice și poeme lirice (*Mam* și *Zin*, *Zambilfruș*, *Levli Madjnun* ș.a.). Se lucrează intens la culegerea folclorului. Operele scriitorilor și poeților kurzi devin cunoscute și altor popoare din Uniunea Sovietică.

*
* *

Un eveniment de o uriașă însemnătate istorică în viața popoarelor din Caucaz, ca și a tuturor popoarelor din U.R.S.S., l-a constituit Congresul al XXI-lea al partidului, care a adoptat planul septenal de dezvoltare a economiei naționale, plan ce marchează o etapă hotărîtoare în crearea bazei tehnico-materiale a comunismului în U.R.S.S.

În hotărîrile Congresului al XXI-lea se subliniază că în elaborarea planului septenal Partidul Comunist al Uniunii

Sovietice s-a călăuzit după politica națională leninistă și a ținut seamă de necesitatea de a se repartiza just forțele de producție pe teritoriul țării în vederea folosirii cît mai eficace a resurselor ei naturale și de muncă, urmărindu-se avîntul cît mai rapid al economiei și culturii tuturor popoarelor din U.R.S.S.

Cifrele de control pe anii 1959—1965, aprobate de Congresul al XXI-lea al P.C.U.S., prevăd în mod special sarcinile de plan pentru toate republicile unionale, inclusiv pentru republicile din Transcaucazia. În decursul septenalului, în R.S.S. Gruzină urmează să se dezvolte în continuare industria chimică, construcția de mașini, producția de ceai și citrice, pomicultura și sericicultura, viticultura și vinificația, precum și alte ramuri ale industriei alimentare. În R.S.S. Azerbaidjan se vor dezvolta în continuare în anii 1959—1965 industria petrolului, a gazelor și chimică, siderurgia și metalurgia neferoasă, construcția de mașini, industria textilă, iar dintre ramurile agriculturii — cultura bumbacului, creșterea vitelor, pomicultura și viticultura. În R.S.S. Armeană se prevede o mare dezvoltare a industriei chimice pe baza folosirii gazelor naturale, dezvoltarea industriei de mașini și aparate de precizie, a industriei alimentare și ușoare, precum și întărirea bazei energetice.

În decursul septenalului se va dezvolta de asemenea în continuare economia regiunilor și republicilor din Caucazul de nord. Ca și înainte, se dă o atenție deosebită dezvoltării cît mai rapide a industriei.

Însuflețite de hotărîrile istorice ale Congresului al XXI-lea al P.C.U.S., popoarele din Caucaz, ca și din întreaga Uniune Sovietică, luptă astăzi pentru îndeplinirea înainte de termen și pentru depășirea sarcinilor septenalului.

POPOARELE DIN ASIA MIJLOCIE ȘI DIN KAZAHSTAN

În sud-vestul părții asiatice a U.R.S.S., pe un teritoriu întins, cuprins între Marea Caspică și granițele dintre U.R.S.S. și China sînt așezate republicile unionale din Asia mijlocie — R.S.S. Turkmenă, R.S.S. Uzbekă, din care face parte R.S.S. Autonomă Karakalpakă, R.S.S. Tadjikă, cu Regiunea Autonomă Gorno-Badahșană și R.S.S. Kirghiză. La sud, aceste republici se învecinează cu Iranul și Afganistanul. La nord de ele se află R.S.S. Kazahă, al cărei teritoriu întins depășește limitele Asiei mijlocii. Asia mijlocie și Kazahstanul, ale căror popoare sînt legate prin comunitatea destinelor istorice și prin asemănarea multor trăsături ale culturii, alcătuiesc o mare regiune istorico-etnografică.

Natura Asiei mijlocii este plină de contraste, dar în general e prielnică omului: oazele, așezate în mijlocul deșerturilor, în văile rîurilor și regiunilor premontane, au fost din antichitate centre agricole. Clima uscată și caldă, precum și felul cum sînt repartizate apele freatice au făcut necesare irigațiile artificiale. Ca și în țările cu civilizație veche din Asia anterioară, în Asia mijlocie agricultura bazată pe irigații a apărut cu peste cinci milenii în urmă.

Asia mijlocie reprezintă unul din cele mai vechi centre de civilizație ale lumii. Popoarele din Asia mijlocie au făurit o cultură bogată și originală. Datorită cercetărilor întreprinse de arheologii și istoricii sovietici, care scot la iveală izvoarele culturii popoarelor din Asia mijlocie și din Kazahstan, această regiune istorico-etnografică se conturează tot mai precis.

Suprafața totală a republicilor din Asia mijlocie este de 12 327 000 km²; populația acestor republici se cifrează, conform recensămîntului din 1959, la 13 678 000 oameni.

R.S.S. Kazahă are o suprafaţă de 2 756 000 km² şi, potrivit datelor aceluiaşi recensămînt, numără 9 301 000 locuitori. În Asia mijlocie, densitatea populaţiei variază în funcţie de condiţiile naturale şi economice. Densitatea medie este de 11,1 oameni pe km². Densitatea cea mai mare este în Uzbekistan — 20,3 oameni, iar cea mai mică în Turkmenia, al cărei teritoriu este ocupat în cea mai mare parte de deşerturi — 3,1 oameni pe km². În unele regiuni agricole din Uzbekistan, densitatea populaţiei se apropie de cea din regiunile industriale centrale ale R.S.F.S.R. şi Ucrainei (astfel, în regiunea Andijan, densitatea este de 171,7 locuitori pe km²). Totodată, numeroase regiuni situate la mare altitudine şi o parte din deşerturi nu sînt de loc locuite. În Kazahstan, unde densitatea medie este numai cu puţin mai mare decît cea din Turkmenia şi anume de 3,4 locuitori pe km², populaţia este repartizată de asemenea neuniform.

În urma procesului istoric complex, a migraţiilor şi a invaziilor cuceritorilor, în Asia mijlocie şi în Kazahstan s-au format, în decursul istoriei lor seculare, popoare (narodnosti) mari, dintre care o parte au păşit înainte de Revoluţia din Octombrie pe calea constituirii în naţiuni burgheze; în condiţiile puterii sovietice s-au format aici şase naţiuni socialiste: uzbekă, kazahă, tadjikă, kirghiză, turkmenă şi karakalpakă.

Potrivit datelor recensămîntului din 1959, Asia mijlocie şi Kazahstanul aveau următoarea populaţie:

	Mii oameni		Mii oameni
Uzbeci	5 973	Kirghizi	962
Kazahi	3 233	Turkmeni	897
Tadjici	1 387	Karakalpaci	172

O parte a populaţiei din Asia mijlocie şi din Kazahstan o alcătuiesc minorităţile naţionale[1]:

	Mii oameni		Mii oameni
Uiguri	95	Evrei din Asia mijlocie	23
Dungani	22	Ţigani din Asia mijlocie	17,7
Coreeni	314	Arabi	8
Beludji	7,8		

În afară de aceasta, în toate republicile din Asia mijlocie, precum şi în Kazahstan, există un număr considerabil de ruşi, ucraineni şi reprezentanţi ai altor popoare din U.R.S.S.

În afara hotarelor U.R.S.S., o parte a populaţiei din Sinţzian, din regiunile nordice ale Afganistanului şi din Iran are aceeaşi origine cu popoarele care în majoritatea lor locuiesc în U.R.S.S. (kazahi, kirghizi, tadjici, uzbeci, turkmeni). Kazahii şi kirghizii care trăiesc în Sinţzian (denumit în trecut Turkestanul de răsărit), ca şi celelalte minorităţi naţionale din Republica Populară Chineză, se bucură de deplină egalitate în drepturi şi au posibilităţi nelimitate de a-şi dezvolta cultura naţională.

Dintre cele şase naţiuni din Asia mijlocie, cinci — *uzbecii*, *kazahii*, *kirghizii*, *karakalpacii* şi *turkmenii* — vorbesc în limbi din familia turcă, iar una — *tadjicii* — vorbeşte o limbă din grupul iranian. Tot din grupul iranian fac parte limbile grupurilor etnice care în prezent se asimilează cu tadjicii: *iagnobii* (valea rîului Iagnob), şi popoarele (narodnosti) din regiunea Pamirului: *şugnanii*, *ruşanii*, *vahanii*, *işkaşimii*, *iazgulemii* etc.

Limba tadjică, care din vremuri străvechi s-a dezvoltat pe teritoriul Asiei mijlocii şi a fost cunoscută în evul mediu sub denumirea de *dari*, a avut un rol însemnat în formarea limbii literare persane, care a început să se închege în statul *Samanizilor* (secolele IX—X). Pînă în secolul al XIV-lea, dari a fost limba literară a tadjicilor, cît şi a perşilor. Mai tîrziu, ea s-a modificat şi pe baza ei s-au dezvoltat în Asia mijlocie limba tadjică contemporană, iar în Iran limba persană contemporană — *farsi*.

Limbile tiurce, vorbite de popoarele din Asia mijlocie, fac parte din diferite ramuri ale marii familii de limbi tiurce. Limba turkmenă (ca şi limba azerbaidjană, turcă şi limbile triburilor tiurce din Iran) face parte din ramura de sud-vest sau *oguză* a limbilor tiurce. Ea este legată prin origine de

[1] Datele cu privire la numărul *uigurilor*, *arabilor* şi *coreenilor* sînt indicate după recensămîntul din 1939, iar cele cu privire la numărul *dunganilor*, *beludjilor*, *evreilor* şi *ţiganilor* din Asia mijlocie — după recensămîntul din 1926 şi după cercetările expediţiilor Institutului de etnografie al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S.

limbile oguzilor și triburilor care au făcut parte din Uniunea selgiucidă (secolul al XI-lea). Limbile kazahă, karakalpakă și kirghiză se încadrează în ramura de nord-vest sau kîpceakă. Primele două s-au format, după cît se pare, relativ tîrziu — în perioada destrămării Hoardei de Aur (secolele XIV—XV) pe baza limbii cumanilor din Kîpceak, cu participarea limbii pecenege și, în parte, bulgare. Limba kirghiză s-a format de asemenea în mediul kîpceak, dar la începuturile procesului său de constituire a avut legături mai strînse cu limbile triburilor și popoarelor tiurce care trăiau mai spre răsărit. Faptul că vreme îndelungată kirghizii au trăit în imediată vecinătate cu triburile mongole s-a reflectat asupra lexicului și morfologiei limbii kirghize. În comparație cu alte limbi tiurce ale popoarelor din Asia mijlocie, limba kirghiză este cea mai apropiată de limbile tiurcilor din Siberia, în special ale celor din partea de sud a ținutului Altai.

Limbile uzbekă și uigură fac parte din ramura de sud-est sau ceagataică; ele s-au format prin tiurcizarea vechii populații a oazelor din Asia mijlocie *(horezmienii, sogdienii)*, care vorbea limbi din grupul iranian. Victoria limbilor tiurce a fost determinată de faptul că în Asia mijlocie au pătruns în permanență, în cea mai mare parte în calitate de cuceritori, grupuri considerabile din triburile și popoarele tiurce din stepele vecine. Limba uzbekă a început să se formeze în posesiunile din Asia mijlocie ale statului Karahanizilor (limba din operele lui Hogea Ahmed Iasavi, secolul al XII-lea), s-a dezvoltat apoi în *ulus*-ul[1] Ceagatai și în statul Timurizilor (limba uzbecă veche), ajungînd în secolul al XV-lea la forma limbii literare, folosită în operele marelui poet uzbek Alișer Navoi, ale lui Babur, ale lui Mohamed-Salih ș.a.

În regiunile unde uzbecii și tadjicii trăiesc amestecați (mai ales în Buhara și Samarkand), majoritatea locuitorilor cunosc bine ambele limbi.

Înainte de instaurarea puterii sovietice, popoarele din Asia mijlocie și din Kazahstan foloseau grafia arabă, care nu corespunde foneticii limbilor tiurce și iraniene. În prezent,

[1] *Ulus* — la vechii mongoli uniune gentilico-tribală, ocupînd un anumit teritoriu, sub conducerea unui han — *N.T.*

toate popoarele din Asia mijlocie au o scriere proprie, elaborată pe baza grafiei rusești, în funcție de fonetica fiecărei limbi.

Dunganii vorbesc într-un dialect al limbii chineze, iar coreenii în limba lor maternă. Evreii din Asia mijlocie folosesc un grai aparte al limbii tadjice. Urmașii arabilor din Asia mijlocie, care au mai rămas în unele raioane, vorbesc limba uzbekă sau cea tadjică, în funcție de populația în mijlocul căreia sînt răspîndite aceste mici grupuri etnografice; doar în puține familii se mai cunoaște limba arabă. Țiganii din Asia mijlocie vorbesc în limba tadjică, iar beludjii, în limba lor maternă. Rușii și ucrainenii care trăiesc demult prin aceste ținuturi cunosc, de obicei, în afară de limba lor maternă, limba populației înconjurătoare.

Pe măsura întăririi legăturilor cu poporul rus, limba rusă a început să exercite o mare influență asupra limbilor din Asia mijlocie. Majoritatea termenilor științifici, politici și tehnici care au îmbogățit limbile contemporane din Asia mijlocie sînt de origine rusească.

La popoarele din Asia mijlocie și din Kazahstan se constată o mare varietate de tipuri antropologice. Din punct de vedere antropologic, tadjicii și uzbecii fac parte din rasa europeoidă, și anume sînt reprezentanți ai tipului Pamir-Fergana, denumit în prezent mai des tipul mesopotamian din Asia mijlocie, care se caracterizează printr-o pigmentare mai pronunțată a părului și ochilor, prin brahicefalie și prin statură mijlocie. La tadjicii din regiunile de șes și, într-o măsură mai mică, la tadjicii munteni din Karateghin și Darvaz se observă un amestec de elemente mongoloide. Tadjicii din Pamirul de vest nu prezintă nici o urmă a caracterului mongoloid.

Printre uzbeci există de asemenea grupuri cu caracteristici mongoloide relativ pregnante (de pildă kîpceacii din Fergana, uzbecii din raioanele nordice ale Horezmului); uzbecii din Horezmul de sud (raionul Hiva) și din Fergana sînt însă mai apropiați prin trăsăturile lor antropologice de tadjicii de la șes — europeoizi.

Kazahii și kirghizii aparțin tipului antropologic siberian de sud, care s-a format prin amestecul mongoloizilor din Asia centrală cu vechea populație europeoidă din Kazahstan. De aceea, deși la kazahi și mai ales la kirghizi trăsă-

turile mongoloide sînt mai pregnante decît la tadjici şi la alte popoare din Asia mijlocie, ei nu sînt reprezentanţi tipici ai rasei mongoloide.

Karakalpacii ocupă o poziţie intermediară între uzbeci şi kazahi, fiind mai apropiaţi de aceştia din urmă. În general, ei fac parte din tipul siberian de sud, dar cu un amestec de elemente europeoide.

O poziţie oarecum aparte o ocupă turkmenii. În tipul lor fizic predomină trăsăturile rasei europeoide, dar, spre deosebire de tadjici, turkmenii sînt dolicocefali şi de statură mai înaltă. Acest tip, denumit uneori tipul Horasan, face parte din grupul tipurilor antropologice mediteraneene, care este foarte răspîndit (din India pînă în Maroc). La acest tip, care constituie baza antropologică a turkmenilor, se adaugă o parte mică, dar foarte distinctă, de elemente mongoloide.

Arheologii sovietici au descoperit şi au studiat pe teritoriul Asiei mijlocii un număr considerabil de complexe arheologice din epoca orînduirii comunei primitive. Cele mai vechi dintre ele datează din paleoliticul inferior, mai ales din perioada sa finală — din musterian, după periodizarea arheologică. Printre ele se numără binecunoscuta peşteră Teşik-Taş şi altele. În peştera Teşik-Taş, pe lîngă nişte unelte de piatră s-a descoperit scheletul unui copil de tipul Neanderthal.

Complexele din epoca neolitică sînt studiate mult mai bine, atît în Asia mijlocie, cît şi în Kazahstan. Din neoliticul timpuriu datează cele mai vechi dintre desenele în culori pe stîncă din grota Zaraut-kamar (regiunea Surhan-Daria, Uzbekistan), care înfăţişează oameni înarmaţi cu arcuri şi însoţiţi de cîini la vînătoare de bouri. Cultura materială a triburilor din epoca neolitică timpurie este bine reprezentată prin obiectele provenite din numeroase aşezări descoperite în peşterile din munţi şi pe cîmpie. În neoliticul timpuriu, baza economiei triburilor care locuiau în Asia mijlocie o constituiau vînătoarea, pescuitul şi culesul.

Dar încă din mileniile V—IV î.e.n., pe teritoriul actual al Turkmeniei de sud, la poalele munţilor Kopet-dag, apare cea mai veche cultură a agricultorilor şi crescătorilor de animale din Asia mijlocie. Primele materiale aparţinînd acestei culturi (Djeitun, Ciopan-tepe) datează în întregime din epoca neolitică. Mărturiile arheologice din Turkmenia

de sud, precum şi din unele raioane ale Uzbekistanului şi Kirghiziei (cursul inferior al rîului Zeravşan, Fergana) fac parte din sfera aşa-numitelor „culturi ale ceramicii pictate". Aceste ţinuturi din Asia mijlocie reprezentau pe atunci regiunea periferică extremă de nord-vest a vechilor civilizaţii sclavagiste timpurii din Orient. Cei mai vechi agricultori din Turkmenia de sud foloseau metode primitive de irigaţie, întrebuinţînd apa pîraielor de munte ale căror guri mlăştinoase prielnice pentru agricultură erau aşezate pe marginea deşerturilor nisipoase din acea vreme.

Cultura din epoca neo-eneolitică a regiunilor nordice din Asia mijlocie şi a unei părţi din Kazahstan este bine reprezentată prin aşezările culturii Kelteminar (mileniul al IV-lea — începutul mileniului al II-lea î.e.n.); delta rîului Akcea-Daria, partea centrală şi de nord a deşertului Kzîl-Kum, cursul superior şi mijlociu al bazinului Uzboi[1], unele regiuni din Kazahstanul de vest prin aşezările din peşteri şi de terasă din regiunea situată la răsărit de Marea Caspică (Djebel I, straturile IV—II; Kuba-Senghir ş.a.) şi prin aşezările din Kazahstan (Ust-Narîm ş.a.). Aceste aşezări sînt caracterizate prin ceramică avînd întreaga suprafaţă împodobită cu ornamente incizate şi ştanţate, precum şi prin diferite obiecte de piatră, care păstrează trăsături microlitice. Alături de pescuit şi vînătoare, de la mijlocul mileniului al III-lea î.e.n. începe să aibă un anumit rol în viaţa economică a acestor aşezări şi creşterea animalelor (Djebel I, stratul III; Saksaul).

Din epoca eneolitică datează pe teritoriul de astăzi al Turkmeniei de sud aşezarea de pe măgura nordică de la Anau şi cele din straturile inferioare ale măgurii Namazga (culturile Namazga I şi Namazga II, mileniul al IV-lea î.e.n.). Apar primele obiecte din aramă, iar casele sînt construite din cărămidă nearsă de formă alungită. Pereţii încăperilor erau acoperiţi uneori cu ornamente realizate în mai multe culori. Cu prilejul săpăturilor s-au găsit boabe de grîu şi de orz, precum şi oase de animale domestice — bovine, capre, oi, porci, cai. În epoca evoluţiei culturii

[1] Denumire care indică totalitatea albiilor de rîuri şi depresiunilor din deşertul Kara-Kum (R.S.S. Turkmenă) — *N.T.*

Namazga II apar ceramica pictată policromă și figurine feminine de lut.

Etapa următoare de dezvoltare a societății primitive — epoca bronzului — este reprezentată prin numeroase complexe ale culturii Andronovo[1] din stepele Kazahstanului, la baza căreia se află creșterea animalelor de către populații de păstori și cultivarea primitivă a plantelor; aceeași etapă este reprezentată și prin cultura agricultorilor din Asia mijlocie. În această perioadă (mileniile II—I î.e.n.) a apărut agricultura în oazele de pe cursul inferior al fluviului Amu-Daria, de pe rîurile Murgab, Tedjen etc. Printre descoperirile arheologice se întîlnesc seceri făcute din segmente de lame de silex și rîșnițe.

Influența reciprocă dintre cele două tipuri de culturi — de stepă și agricolă — este dovedită pregnant de așezările din epoca bronzului din Horezm, descoperite în deșertul Kzîl-Kum, pe teritoriul R.S.S. Autonome Karakalpace (culturile Tazabaghiao și Suiargan). Prima din ele era răspîndită și pe malurile vechii albii a rîului Uzboi — brațul vestic al fluviului Amu-Daria — care în epoca neolitică și în epoca bronzului se vărsa în Marea Caspică. Culturile epocii bronzului de pe teritoriul Horezmului vădesc strînse legături cu culturile mai sudice (Turkmenistanul de sud, culturile de tipul Anau). Aceste legături, care se observă și în perioada mai timpurie a epocii neolitice (cultura Kelteminar) se pot urmări deosebit de bine pe baza materialelor culturii Suiargan din Horezm (mileniul al II-lea î.e.n.).

Trecerea de la epoca bronzului la cea a fierului datează în Asia mijlocie și în Kazahstan de la începutul mileniului I î.e.n. În această perioadă încep să se formeze tipurile economico-culturale caracteristice pentru Asia mijlocie și pentru Kazahstan.

Principalul tip economico-cultural din Kazahstan, al cărui teritoriu se află în cea mai mare parte în zona stepelor secetoase a fost pînă nu de mult creșterea nomadă a animalelor (păstoritul nomad), în care predominau creșterea oilor și a cailor. Aici s-a format tipul de transhumanță meridională, care se caracterizează prin deplasarea nomazilor cu turmele lor dinspre sud la nord în perioada călduroasă și prin reîntoarcerea pe timp de iarnă în regiunile sudice; o parte din populație rămînea de obicei în locurile de iernat și pe timpul verii; aceasta deoarece aici se ducea o mică gospodărie agricolă a nomazilor, ce avea o însemnătate auxiliară.

[1] Cultura populației din Siberia de vest și din Kazahstan în a doua jumătate a mileniului al II-lea și la începutul mileniului I î.e.n.; denumită astfel după primele săpături de lîngă satul Andronovo (în apropiere de Acinsk).

Datele arheologice dovedesc însă că în epoca bronzului populația din zona stepelor secetoase era sedentară. Vechii crescători de animale sedentari au izbutit să treacă la creșterea nomadă a animalelor, mai perfecționată pentru acea vreme, abia în secolele IX—VIII î.e.n., în condițiile dezvoltării considerabile a forțelor de producție, care a determinat apariția diviziunii sociale a muncii între agricultori și crescători de animale. Dar și mai tîrziu, păstoritul nomad n-a fost singurul tip de economie de pe teritoriul Kazahstanului, ci era îmbinat cu agricultura. Cele mai recente cercetări arheologice întreprinse în Kazahstan arată că în antichitate și în evul mediu au existat aici așezări permanente și orașe, iar agricultura bazată pe irigație se practica, nu numai în regiunile sudice învecinate cu stepa, dar și în bazinele rîurilor Sarî-Su, Kanghir și Turgai.

Condițiile naturale din deșerturile din Asia mijlocie au contribuit ca aici creșterea nomadă a animalelor să devină principalul tip economico-cultural.

Dar economia bazată pe creșterea nomadă a animalelor în zonele de deșert, caracteristică mai ales pentru turkmeni, se deosebea de cea din stepă printr-o serie de trăsături specifice. Nutreturile sărace, de calitate inferioară, împiedicau dezvoltarea masivă a creșterii cailor; în turme predominau oaia, capra și cămila. Aceasta din urmă are și în prezent o mare importanță ca animal de povară pe întinderile uriașe de teritorii lipsite de apă; în plus, cămila furnizează lapte și lînă de calitate superioară. La fel ca și locuitorii deșerturilor din Asia anterioară (de pildă din Arabia), populația deșerturilor din Asia mijlocie a crescut din vremuri străvechi cai de luptă de rase superioare.

Caracterul deplasărilor făcute de nomazi în deșerturi își re de asemenea specificul său. Aici, deplasările sînt legate e existența puțurilor și de-aceea acestea se făceau de obicei e teritoriile învecinate cu puțurile.

Ca și în regiunile de stepă unde populația s-a ocupat cu creșterea nomadă a animalelor, în deșerturile din Asia mijlocie s-au păstrat numeroase mărturii arheologice, care arată că, începînd din epoca bronzului, creșterea animalelor se îmbina aici cu agricultura.

Multe regiuni întinse din deșerturile de astăzi Kara-Kum și Kzîl-Kum reprezintă terenuri irigate în vechime, care apoi au rămas pustii și au fost părăsite în virtutea unei serii de cauze istorice; în evul mediu sau și mai înainte, în epoca antică, ele au reprezentat oaze înfloritoare cu o civilizație dezvoltată.

În partea de sud și de sud-est a Asiei mijlocii, în munții din Kirghizia și într-o parte a Tadjikistanului s-a format tipul muntean al creșterii nomade a animalelor. Trăsătura lui distinctivă o constituie direcția verticală în care erau mînate animalele — din satele așezate în văile munților, bine apărate de vînturile reci și de viscole, pe timpul verii acestea sînt mînate în zona de pășuni alpine situate la mare altitudine. Aici creșterea vitelor cornute mari, mai ales a iacilor de munte, ocupa din vechime un loc relativ important.

Pe povîrnișurile munților, pe cîmpiile de la poalele lor și în văile numeroaselor rîuri care izvorăsc din munții Pamiro-Altai și Tian-șan se află o zonă întinsă în care din timpuri străvechi s-a practicat agricultura irigată. În condițiile climei secetoase din Asia mijlocie, agricultura nu se putea dezvolta fără irigații artificiale. Agricultura irigată a apărut pentru prima oară încă în mileniile IV—III î.e.n., în regiunile premontane. Aici a luat naștere tipul cel mai vechi de irigare prin scurgerea de la sine a apei pe canale mici — *arîk*; folosirea apei pîraielor de munte pentru irigarea semănăturilor nu cerea eforturi mari și era accesibilă omului chiar și în orînduirea comunei primitive, cînd forțele de producție erau slab dezvoltate.

Mai tîrziu a apărut așa-numita agricultură *kairă*[1], care s-a răspîndit mai ales în deltele fluviilor Amu-Daria, Sîr-Daria și a altor rîuri mari. Aici se foloseau drept canale magistrale, brațele naturale ale deltelor; o mare parte din pămînturile cultivate erau alcătuite din solurile umede din

[1] Agricultura pe pămînturi neirigate. — *N.T.*

deltă și din depresiunile formate de lacuri, care erau secate în mod artificial. De obicei, agricultura se îmbina aici cu pescuitul și cu creșterea seminomadă a animalelor.

Și pe pămînturile *kaire*[1] agricultura era accesibilă omului la un nivel încă relativ scăzut de dezvoltare a forțelor de producție și al orînduirii sociale. Abia într-o etapă mai înaltă de dezvoltare social-economică, în epoca sclavagistă, devine posibil tipul intensiv de agricultură irigată, prin folosirea de mari instalații de irigație (diguri, canale etc.) la construirea cărora se întrebuința pe larg munca sclavilor. Acest tip de agricultură a căpătat cea mai mare răspîndire pe teritoriul Uzbekistanului de astăzi, al Tadjikistanului și în sudul Turkmeniei — în oazele Horezm, Samarkand, Buhara, Tașkent, Murgab și în alte oaze[2]. El a determinat înflorirea economiei puternicelor state sclavagiste antice din Asia mijlocie, cu civilizația lor înaltă și originală.

Datele arheologice cele mai recente permit să se presupună că pe teritoriul Asiei mijlocii au existat mari formații statale, cu mult înainte de cucerirea celei mai mari părți a ei de către Ahemenizi (secolul al VI-lea î.e.n.). Unele din aceste state — Sogdiana, Horezm, Baktria, Marghiana — sînt pomenite în epopei și într-un vechi izvor scris — *Avesta*, cartea sfîntă a religiei zoroastriene.

În listele popoarelor supuse regilor Ahemenizi și în izvoarele grecești de la mijlocul mileniului I î.e.n. găsim primele date despre componența etnică a strămoșilor populației din Asia mijlocie. Aceștia sînt agricultorii sogdieni, care trăiau în bazinul rîului Zeravșan, horezmienii care locuiau pe cursul inferior al fluviului Amu-Daria, baktrienii, care trăiau la sud de lanțul Ghissar, ocupînd o mare parte din teritoriul populat astăzi de tadjici, precum și numeroasele triburi nomade și seminomade ale *sacilor* și *massageților*, reunite de autorii greci sub numele general de *sciți*.

[1] Adică neirigate — *N.T.*

[2] Trebuie să menționăm specificul tehnicii irigațiilor pe cîmpiile secetoase de la poalele munților din Turkmenia de sud și Uzbekistan. Aici s-a dezvoltat tipul de irigație cu *kearizuri*, bazat pe folosirea apelor freatice. Kearizurile, care au apărut, după cît se pare, în antichitate, sînt galerii subterane pentru colectarea apei, săpate în stratul acvifer, cu puțuri-mine prin care se săpau și se curățau. Pîraiele subterane, formate în galeriile kearizurilor ieșeau la suprafață pe povîrnișurile dealurilor premontane și erau folosite pentru irigație.

Sacii trăiau pe un teritoriu care cuprindea Pamirul, munții Tian-șan, pămînturile învecinate și malul nordic al fluviului Sîr-Daria; mai la vest, pînă la Marea Caspică, în stepe și deșerturi trăiau diferite triburi massagete: *apasiacii*, *sakaravacii*, *derbicii*, *dahii (toharii)* etc.; pe cursul inferior al fluviului Sîr-Daria locuiau *augasii*; teritoriul dintre cursul mijlociu al fluviului Sîr-Daria și ramurile răsăritene ale lanțului Tian-șan era locuit de *assiani (usuni)* — cea mai numeroasă populație a Kazahstanului. În secolele III—II î.e.n., în regiunile de pe litoralul nordic și estic al Mării Aral, pînă la Marea Caspică și pînă în regiunea Volgăi trăiau *alanii*.

Problema apartenenței lingvistice a vechilor popoare care au trăit în Asia mijlocie și în Kazahstan nu este definitiv clarificată, dar, potrivit tuturor datelor, majoritatea lor făceau parte din ramura nordică (sau conform altei terminologii — răsăriteană) a grupului de limbi iraniene.

Scrierea arameică, creată prin modificarea alfabetului fenician, care s-a răspîndit în această perioadă în Asia anterioară, a stat la baza scrierii horezmice, parte și sogdiene, ale cărei texte datînd din mileniul I î.e.n. au fost găsite de arheologii sovietici în Turkmenia, Horezm și Tadjikistan.

Izvoarele arheologice și cele scrise demonstrează că în secolele VI—IV î.e.n. economia Asiei mijlocii a avut un nivel ridicat; în oaze existau mari instalații de irigație create prin munca sclavilor. Pe terenurile irigate în vechime din Horezm s-au păstrat resturi de stăvilare, canale și diguri.

Procesul de constituire a societății sclavagiste împărțită în clase s-a caracterizat în Asia mijlocie prin îmbinarea puterii centralizate a statelor sclavagiste cu rămășițe ale comunității patriarhale-gentilice și cu rămășițe și mai vechi ale matriarhatului. Rămășițe ale matriarhatului se păstraseră în mod deosebit de puternic la triburile massagete și la saci, ale căror oști aveau adesea în fruntea lor femei.

În această perioadă au existat credințe și culte variate. Pe teritoriul Asiei mijlocii a apărut zoroastrismul, religie dualistă, ale cărei baze sînt expuse în cărțile *Avesta*. În Horezm s-au găsit cele mai vechi *osuare*[1] zoroastriene din

[1] *Osuare* — lăzi de piatră sau lut, cu capac, în care, potrivit ritualului zoroastrian, se puneau craniul și o parte din oasele defunctului, cu prilejul înmormîntării.

1

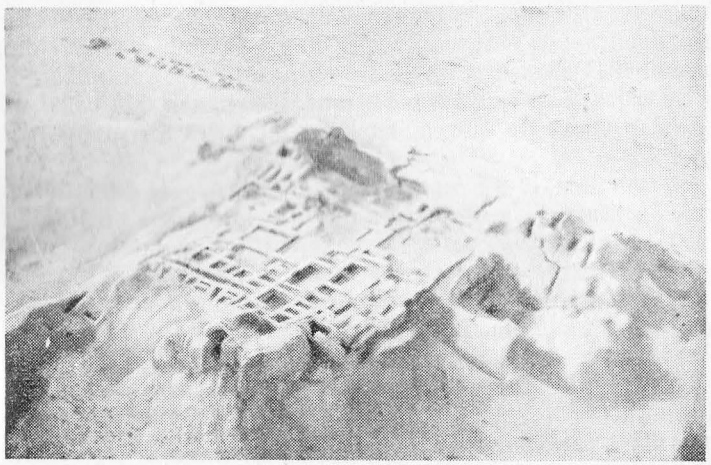

2

Săpături arheologice în Asia mijlocie.

1 — Koi-Krîlgan-Kala, monument antic din secolele IV î.e.n. —I.e.n.; *2*— Toprak-Kala, ruinele palatului cîrmuitorilor Horezmului (secolul al III-lea e.n.).

secolele IV—III î.e.n. Exista cultul zeului soarelui, Mitra, și al zeiței pămîntului, apei și fecundității, *Anahit*. În Horezm și în Sogdiana era răspîndit de asemenea cultul eroului local divinizat *Siavuș*, întruchipare a vegetației care moare și învie, al cărui chip, prin intermediul vechilor epopei, a intrat în lucrarea lui Firdousi — *Șah-name*. Printre massageți și printre alte triburi nomade era răspîndit șamanismul.

În secolul al IV-lea î.e.n., posesiunile Ahemenizilor din Asia mijlocie au fost cucerite de Alexandru Macedon. Cu toate că în decursul dominației lor în Asia mijlocie, care a durat 150 de ani, grecii au pătruns considerabil în mediul populației locale, ei nu au exercitat o influență simțitoare asupra componenței etnice a populației. În jurul anului 140 î.e.n., popoarele din Asia mijlocie, unindu-se cu triburile sace și massagete *(iuecijii* [iue] din izvoarele chineze), au zdrobit statul Greco-Baktrian.

La începutul erei noastre existau în Asia mijlocie o serie de state mari: Kanghiui, din care făceau parte Horezmul, Sogdiana și Ceaci (regiunea Tașkent); Parkan (Davan la autorii chinezi), care cuprindea valea Fergana; statul dahilor-tohari (Dahia din izvoarele chineze), care includea actualul Tadjikistan de sud și regiunea Surhan-Daria din Uzbekistan. Partea de sud a Turkmeniei intra în componența Parthiei.

În secolele II—I î.e.n., în stepele care se întindeau la nord de statul Kanghiui au năvălit hunii, ce se deplasau din Mongolia spre vest. O parte dintre ei s-au așezat în regiunea Mării Aral și au fost asimilați triburilor locale ale sacilor și massageților, ceea ce a influențat ulterior tipul antropologic (elementele mongoloide) al popoarelor din Kazahstan și din regiunile nordice ale Asiei mijlocii.

Statele din Asia mijlocie și populația din stepele învecinate cu ele întreținеau strînse legături comerciale cu alte țări antice din Orient. În secolul al II-lea î.e.n. s-a deschis un drum de caravane din China în Asia anterioară, care străbătea valea Fergana, Sogdiana și regiunea Tohar-Dahia. Legăturile strînse cu China au permis chinezilor să împrumute de la populația din valea Fergana metodele de cultivare a viței de vie și tehnica vinificației. Tot atunci, chinezii au învățat de la meșterii din Asia mijlocie tehnica

fabricării sticlei. În secolele I—IV e.n., majoritatea populației din Asia mijlocie s-a reunit în cadrul unui imperiu întins, avînd în frunte dinastia iuecijiză a kușanilor. În acest imperiu au fost incluse de asemenea teritoriul Afganistanului și o mare parte din India de nord unde se afla reședința regilor kușani. În cadrul imperiului kușanilor, economia și cultura Asiei mijlocii au căpătat o mare dezvoltare; se întreținеau intense legături comerciale și politice cu China, cu Europa răsăriteană și cu Roma. În această perioadă orașele din Asia mijlocie au atins cea mai mare înflorire din tot cursul istoriei antice. Un document remarcabil din perioada kușană este gorodiștea Toprakkala (la granița deșertului Kzîl-kum, din Karakalpakia) din secolul al III-lea, unde s-au făcut săpături arheologice în anii 1946—1950; această gorodiște reprezintă ruinele unui oraș mare, cu un palat împodobit cu picturi și sculpturi, un templu, o piață și ateliere meșteșugărești. Tot aici s-a găsit o arhivă întreagă de documente horezmiene vechi scrise pe piele și tăbliță de lemn. Pe timpul regilor kușani, la curtea lor s-a adoptat budismul, care pătrunsese din India; în panteonul zeilor budiști au fost incluse și divinități locale. Arta din acea vreme, denumită *gandhară*, se remarca prin sinteza formelor locale din Asia mijlocie, cu formele elenistice și indiene.

În secolele IV—V, *eftaliții* [ephtaliții] („hunii albi") — triburi massagete care s-au amestecat cu hunii veniți din Asia centrală — au exercitat o mare influență asupra componenței etnice și a vieții culturale a popoarelor din Asia mijlocie. În secolul al V-lea, triburile din stepă ale eftaliților au ocupat regiunile sudice ale Asiei mijlocii. Statul eftaliților a fost distrus în secolul al VI-lea de kaganatul tiurc. Din secolul al VI-lea a început în Asia mijlocie procesul de feudalizare, care a cuprins în primul rînd regiunile agricole.

Kaganatul tiurc (secolele VI—VIII) se întindea de la fluviul Amu-Daria pînă în China și de la Altaiul de sud pînă la Pamir, fiind împărțit în două regiuni: răsăriteană și apuseană. În regiunea apuseană a kaganatului trăiau toate popoarele de pe teritoriul Asiei mijlocii și Kazahstanului, atît cele de limbă tiurcă, cît și cele de limbă iraniană.

Centrul kaganatului tiurc de apus se afla în Semirecie.[1] Procesul de tiurcizare a populației din Asia mijlocie, care începuse încă la hotarul erei noastre în urma invaziei hunilor și se intensificase considerabil în perioada *hioniților*-eftaliți, a devenit deosebit de pronunțat pe vremea kaganatului tiurc, cînd un mare număr de tiurci nomazi s-a amestecat cu populația din oazele agricole.

În secolul al VII-lea au năvălit în Asia mijlocie arabii; după ce au cucerit Asia anterioară și Iranul sasanid, ei au ocupat în perioada 730—740 Maverannahr (astfel numeau arabii regiunea dintre Amu-Daria și Sîr-Daria). Cucerirea arabă a fost însoțită de introducerea unei religii noi — islamismul, care s-a răspîndit repede în păturile dominante ale societății; poporul însă a continuat multă vreme să practice zoroastrismul și alte credințe preislamice. În această perioadă a căpătat o largă răspîndire, de asemenea în păturile dominante ale societății, limba arabă; masele populare continuau să vorbească în limbile (iraniene, tiurce etc.) și dialectele locale.

În acea perioadă, nivelul de dezvoltare al popoarelor din Asia mijlocie era mult mai ridicat decît al cuceritorilor care năvăliseră aici — triburile nomade și seminomade arabe. Acest lucru îl atestă nu numai izvoarele scrise, dar și multe date arheologice, inclusiv castelul de pe muntele Mug din Tadjikistan, unde s-a găsit o arhivă de manuscrise în cîteva limbi, precum și templele și palatele descoperite în apropiere de Piandjikent cu minunate picturi murale și sculpturi.

Stăpînirea arabă nu se extindea asupra întregului teritoriu de astăzi al Kazahstanului. În regiunile de stepă continuau să trăiască în chip independent diferite triburi de limbă tiurcă. În Kazahstanul de sud-est (Semirecie) s-au format uniuni ale tiurcilor *tiurghesi* (secolul al VIII-lea), iar apoi ale *karlucilor (karluk)* (secolele VIII—X). Pe vremea karlucilor s-au strămutat aici din Turkestanul de răsărit mulți uiguri. Mai spre vest, pe cursul inferior al fluviului Sîr-Daria se întindea teritoriul marii uniuni de triburi tiurce — oguzii, care, la fel ca și karlucii, îmbinau

[1] Regiune geografică din partea de sud-est a R.S.S. Kazahe, situată între lacul Balhaș și munții Alatau din Țungaria și Tian-șanul de nord — *N.T.*

creșterea animalelor cu agricultura și aveau orașe ca centre comerciale.

Spre sfîrșitul secolului al IX-lea dominația arabă a fost înlocuită în Asia mijlocie de puterea dinastiilor locale. S-a constituit puternicul stat al Samanizilor, cu capitala la Buhara, care a existat în perioada 874—999 și a avut un rol însemnat în istoria etnică și culturală a țării. Acest stat reunea Maverannahr, Horezm, regiunile din bazinul fluviului Sîr-Daria, o parte din Turkmenia și teritorii întinse din Afganistan și Iran. Au crescut orașele medievale din Asia mijlocie (Samarkand, Buhara etc.) cu o numeroasă populație alcătuită din meșteșugari și negustori. Meșteșugurile artistice (în special ceramica), arta, literatura și știința, au atins în această perioadă o dezvoltare deosebit de mare. Tot de atunci datează dezvoltarea limbii *dari*. În această limbă și-au creat minunatele opere poetul Abu Abdallah Rudaki și marele Firdousi, creatorul lucrării *Șah-name*. Tot pe atunci au scris în limba arabă (devenită limbă a științei, cum a fost ulterior latina în Europa medievală) o serie de remarcabile lucrări științifice învățații din Horezm: matematicianul, astronomul și geograful Abu-Djafar ibn Musa al-Horezmi, care a făcut cunoscut arabilor și europenilor sistemul algebric indian, și un alt învățat la fel de talentat, Abu-Raihan al-Biruni din Horezm. Vestitul învățat din Buhara — filozof, medic, matematician, zoolog și botanist — Abu-Ali ibn Sina (Avicenna), care a trăit la hotarul secolelor al X-lea și al XI-lea, a scris *Canonul științei medicale* — enciclopedie medicală, care în secolul al XII-lea a fost tradusă în limba latină și s-a bucurat de renume mondial.

Din secolele X—XI, relațiile feudale au devenit predominante în Asia mijlocie, deși s-au menținut totodată rămășițe ale sclavagismului și ale comunei primitive. Acestea din urmă și-au păstrat cel mai mult importanța în regiunile cu populație nomadă și seminomadă unde — la triburile tiurce — au continuat să persiste grupurile gentilico-tribale și vechile obiceiuri patriarhale. Aici, în orînduirea socială, rolul conducător îl aveau relațiile feudale, dar se mențineau puternice rămășițe patriarhale.

Din epoca feudală, în istoria etnică a Asiei mijlocii a început o etapă nouă de dezvoltare, și anume formarea popoa-

relor (narodnosti) contemporane. Astfel, în perioada statului Samanizilor s-au format poporul tadjik și limba tadjikă. Pe teritoriul învecinat se forma în aceeași perioadă viitorul popor uzbek. Încă din primele secole ale erei noastre, pătrundeau în valea rîului Zeravșan, în Fergana și Horezm triburi tiurce crescătoare de animale. Amestecul cu aceste triburi provoca tiurcizarea populației locale, care s-a intensificat în mod deosebit în secolul al XI-lea, cînd Asia mijlocie a fost cucerită de o nouă și puternică uniune de triburi tiurce, condusă de dinastia Karahanizilor. Din perioada Karahanizilor s-au păstrat la Buhara, Uzghen, Termez și Samarkand multe monumente ale noii culturi dezvoltate, în special arhitectonice, clădirile fiind căptușite cu plăci de teracotă sculptate, nesmălțuite, caracteristice artei karahanide. Un monument bine cunoscut al limbii și literaturii din perioada karahanidă îl constituie operele lui Iusuf Balasagun — *Kutadgu bilig*. Un material prețios referitor la limbile tiurce este cuprins în lucrarea *Divan lugat at-tiurk* (Dicționarul limbilor tiurce) de Mahmud din Kașgaria, scris în limba arabă.

Statul Selgiucizilor, care a apărut la oguzii de pe cursul inferior al fluviului Sîr-Daria a pornit lupta împotriva dinastiei Karahanizilor. În secolul al XI-lea, el a cucerit nu numai posesiunile Karahanizilor și statul Gaznevizilor, cu care acestea se învecinau la sud, dar și o mare parte a Asiei anterioare. Capitala statului Selgiucizilor era orașul Marî.

Deplasarea tiurcilor-oguzi selgiucizi din regiunea fluviului Sîr-Daria pe teritoriul Turkmeniei de astăzi și amestecul lor cu populația locală au încheiat în linii generale formarea poporului (narodnost) turkmen. În afară de aceasta, ea a avut o influență covîrșitoare asupra tiurcizării populației din Horezm și din unele regiuni din Buhara.

Deplasarea în aceeași perioadă istorică a unei alte părți a oguzilor *(uzii* sau *torcii* din izvoarele rusești*)*, în urma pecenegilor în direcția stepelor din sudul Rusiei și strămutarea de pe Irtîș în regiunea Mării Aral a *kîpceacilor (polovțenii*[1] din izvoarele rusești) au avut o mare însemnătate în procesul formării poporului (narodnost) karakalpak care începuse.

[1] Cumanii — *N. T.*

Kîpceacii au constituit cîteva uniuni tribale în Kazahstanul de vest și central încă în secolele X—XI. În secolul al XII-lea dominația lor s-a extins de la Irtîș pînă la Nipru. Stepele din Kazahstan au început să fie numite Dești-kîpceac. În regiunile statului lor, învecinate cu Rusia, cu Horezmul și cu alte ținuturi agricole, kîpceacii nomazi, crescători de animale, treceau la viață sedentară; la ei a existat o cultură agricolă și în unele regiuni din Dești-kîpceak-ul propriu-zis, în apropierea munților Ulutau și pe rîurile Sarî-su și Ișimu.

Intrarea triburilor tiurce de pe tot teritoriul stepelor din Kazahstanul de astăzi în uniunea kîpceacă, amestecarea lor cu kîpceacii, procesele lingvistice care s-au petrecut cu acest prilej și care s-au încheiat prin subordonarea limbilor locale celei kîpceace dominante au contribuit, fără îndoială, extrem de mult, la formarea poporului (narodnost) kazah. În această perioadă, kîpceacii au intrat de asemenea în componența altor popoare tiurce în curs de formare — uzbecii, kirghizii, karakalpacii, *nonaii*, *baskirii* etc. În componența gentilico-tribală a tuturor acestor popoare s-au păstrat subdiviziunile *kîpceak*.

În secolul al XII-lea s-a constituit în Semirecie statul nomazilor *kidani* sau *kara-kitai*, popor ce s-a strămutat aici din Extremul Orient. Curînd după aceea, kara-kitaii au cucerit și Maverannahr. Prezența kara-kitailor în Asia mijlocie a influențat componența etnică a populației acesteia. O parte dintre ei s-au așezat, probabil, printre triburile tiurce și au adoptat limba acestora. Se consideră că de acest lucru este legată răspîndirea la uzbeci, karakalpaci și kazahi a denumirilor gentilice și tribale — *ktai*.

Kara-kitaii au deținut dominația în Asia mijlocie doar scurtă vreme. La sfîrșitul secolului al XII-lea a început să crească puterea politică a Horezmului. Cîrmuitorii lui i-au înfrînt pe selgiucizi și au creat puternica monarhie feudală a Marilor Șahi din Horezm care, la începutul secolului al XIII-lea, a reunit sub conducerea sa toată Asia mijlocie, Iranul și Azerbaidjanul. Aceasta a fost epoca de apogeu a dezvoltării feudalismului, a creșterii orașelor și a dezvoltării negoțului, a meșteșugurilor și culturii.

Acest stat a pierit în urma invaziei mongole. Hoardele lui Ginghis-han au invadat Asia mijlocie în anii 1219—1221,

au devastat orașele și satele, au distrus instalațiile de irigație, au exterminat în masă pe locuitori sau i-au transformat în sclavi. Cucerirea mongolă a fost una din principalele cauze ale stării de înapoiere economică și culturală a Asiei mijlocii, care n-a mai putut fi lichidată timp de multe veacuri. În urma cuceririi mongole, în Asia mijlocie au pătruns un număr considerabil de mongoli. Cea mai mare parte a oștilor mongolilor era alcătuită, însă, din triburi de kîpceaci și alte triburi tiurce, dependente de comandanții lor mongoli — *noionii* și care, potrivit obiceiului, adoptau denumirile tribale ale acestora. Așadar, răspîndirea la uzbeci, karakalpaci și kazahi a etnonimelor mongole *(kungrad, kiat, mangît, baiaut, bagrin* etc.) nu demonstrează nici pe departe întotdeauna originea mongolică a ginților care purtau denumirile enumerate mai sus. Pe lîngă aceasta, și mongolii propriu-ziși, mai ales în ulusul Ceagatai, treceau parțial la viața sedentară și se asimilau ușor cu populația locală, adoptînd limba tiurcă, islamismul și cultura specifică Asiei mijlocii.

În secolul al XIV-lea, din ginta mongolă tiurcizată Barlas s-a ridicat vestitul cuceritor Timur. În urma expedițiilor sale, care au durat 38 de ani în șir, el a ajuns să stăpînească un stat uriaș, care se întindea de la Ind pînă la Volga și din Siria pînă în China. Timur a devastat și a distrus numeroase centre culturale, inclusiv marile orașe din Asia mijlocie (de pildă Urghenci).

Din țările înrobite (Mesopotamia, Siria, India, Iran, Horezm etc.), Timur aducea în capitala sa, Samarkand, sclavi prizonieri — meșteșugari, arhitecți, artiști. Aceștia au înălțat o serie de clădiri mărețe (moscheia Bibi-hanîm, mausoleul Gur-emir, precum și palatul lui Timur din Sahrisiabz), care reprezintă capodopere ale arhitecturii medievale din Asia mijlocie. Atît arhitecții din Asia mijlocie, cît și cei din alte părți, urmau de obicei tradițiile arhitectonice locale (între care și cele din Horezm). Pe timpul lui Timur și al urmașilor săi, literatura, arta și știința au atins de asemenea o mare dezvoltare. Ulugbek, nepotul lui Timur, care a fost el însuși mare învățat, a construit lîngă Samarkand, pe timpul domniei sale, un observator astronomic, ale cărui observații erau folosite pe larg în țările din Orient și din Europa. La Buhara și Samar-

Moscheea Bibi-hanîm. Secolul al XIV-lea (Samarkand)

kand se predau în afară de teologie și discipline laice, se țineau congrese ale învățaților din diferite state din Orient și se organizau discuții științifice.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea centrul statului Timurizilor a devenit Gherat. Pe atunci a trăit și a scris aici nemuritoarele sale opere Alișer Navoi. Limba poemelor sale — uzbeca veche — a atins o mare perfecțiune. Alișer Navoi este întemeietorul literaturii uzbece.

Perioada de destrămare a Hoardei de Aur și a altor ulusuri mongole, care a început în ultimii ani ai secolului al XIV-lea, a avut o mare însemnătate în istoria dezvoltării

popoarelor din Asia mijlocie și din Kazahstan. În legătură cu aceasta, în secolul al XV-lea au apărut în Dești-kîpceak noi mari uniuni tribale.

Una din ele se afla pe teritoriul Hoardei albe, în regiunile de pe cursul inferior al fluviului Sîr-Daria. Din această uniune făceau parte uzbecii: astfel se numea încă din secolul al XIV-lea o parte din triburile cu denumiri tiurce, mongole etc., care duceau o viață nomadă în Dești-kîpceak. La sfîrșitul secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea, aceste triburi din stepă conduse de Șeibani-han, au cucerit statul Timurizilor, care începuse să se destrame. Numeroase triburi uzbece care s-au strămutat în Asia mijlocie urmînd oștile lui Șeibani-han s-au așezat aici și s-au contopit treptat cu populația tiurcă și tadjikă locală. Termenul de *uzbek* a început să se aplice nu numai celor veniți de pe alte meleaguri, dar și populației de baștină, care trăia aici din vremuri străvechi și care a constituit baza etnogenezei actualului popor uzbek, deși adesea, alături de această denumire comună, se păstrau și denumirile vechilor grupuri etnice. Pe la mijlocul secolului al XV-lea, încă înainte de strămutarea uzbecilor din Dești-kîpceak în Asia mijlocie, o parte considerabilă a populației uzbece, din pricina disensiunilor feudale care începuseră în cadrul uniunii tribale uzbece, s-a mutat în bazinul rîului Ciu, unde s-a constituit un nou stat separat, care a crescut treptat și care a căpătat în secolul al XVI-lea denumirea de hanatul Kazah. Locuitorii hanatului, care la început erau denumiți *uzbeci-kazahi*, au adoptat ulterior numele de *kazahi*.

Timp de aproximativ trei secole — din secolul al XVI-lea pînă la alipirea Asiei mijlocii la Rusia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, iar în parte și după aceasta — popoarele din Asia mijlocie s-au aflat sub stăpînirea hanilor din dinastiile uzbece; în toate cele trei hanate, care s-au constituit în Asia mijlocie — Buhara, Hiva și Kokand[1] — predomina orînduirea feudală-despotică. La sfîrșitul secolului al XVI-lea, pe teritoriul Kazahstanului de astăzi au apărut trei state feudale kazahe — Juzul Mare, Juzul Mijlociu și

[1] Hanatul Kokand s-a constituit mult mai tîrziu decît hanatele Buhara și Hiva, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

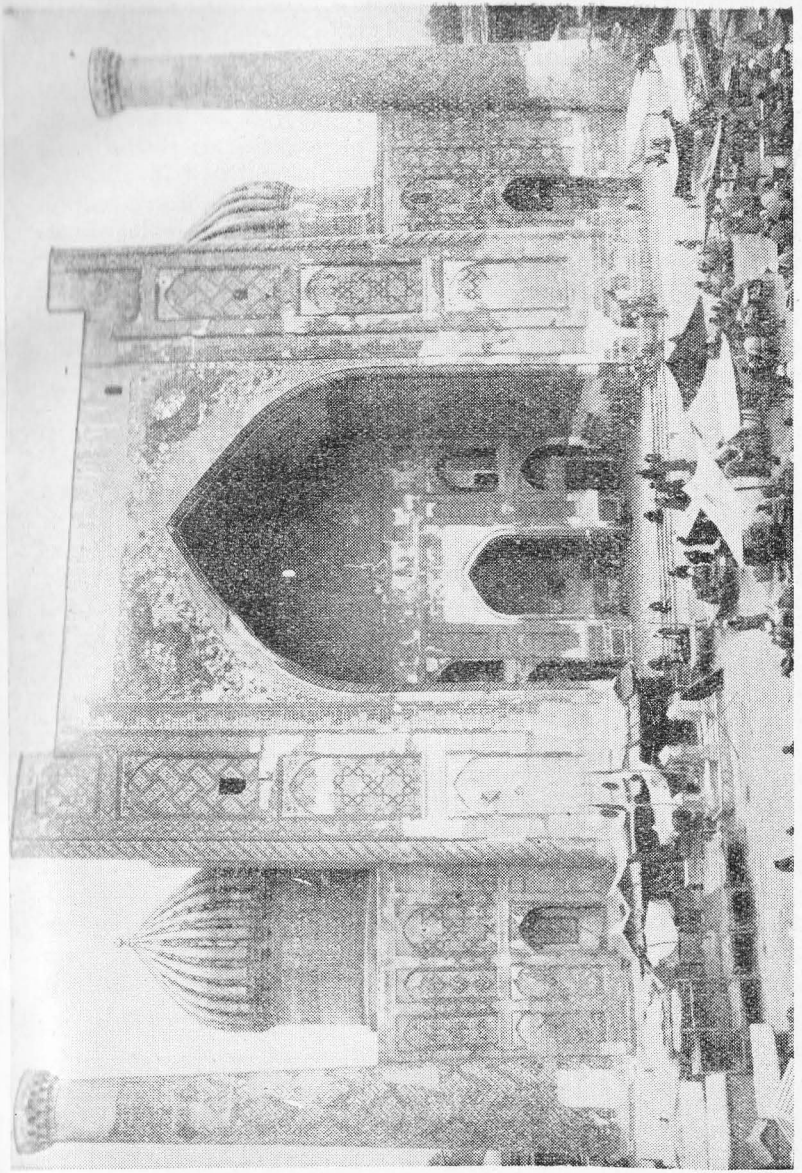

Medrese (școală teologică) Șirdor, secolul al XVII-lea (Samarkand).

Juzul Mic (în literatura rusă veche — Hoarde)[1], cîrmuite de hani și sultani, care potrivit legendelor lor genealogice se socoteau urmașii lui Ginghis-han. În juzuri predominau la nomazi relațiile patriarhale-feudale. Nobilimea gentilico-feudală, care stăpînea turme mari de vite și dispunea de cele mai bune pășuni, exploata pe crescătorii de animale săraci, care se aflau într-o stare de dependență înrobitoare față de nobilime; totodată, exploatarea feudală era camuflată prin vechile obiceiuri gentilice tradiționale legate de ajutorul reciproc.

În urma unui îndelungat proces istoric, în condițiile feudalismului dezvoltat s-au format toate popoarele (narodnosti) principale din Asia mijlocie și Kazahstan. Să redăm pe scurt calea etnogenezei lor.

Cel mai devreme s-a încheiat procesul de formare a poporului tadjik, ai cărui strămoși îndepărtați au fost baktrienii și sogdienii. Procesul de formare a poporului tadjik și a limbii tadjice s-a încheiat la hotarele secolelor al IX-lea și al X-lea în cadrul statului samanizilor.

Strămoșii îndepărtați ai uzbecilor au fost de asemenea popoarele și triburile locale din Asia mijlocie — horezmienii, sogdienii, massageții din regiunea Mării Aral, sacii din regiunile Ceacea și Fergana. Amestecîndu-se cu triburile tiurce, care s-au strămutat aici încă cu mult înainte, din stepe, populația agricolă locală de limbă iraniană a adoptat limba lor, transmițîndu-le la rîndul său deprinderile economice și culturale. Procesul de amestecare etnică, de tiurcizare și de formare a viitorului popor uzbec a fost deosebit de activ în statele karahanizilor și horezmșahilor (secolele XI—XII), precum și — în perioada postmongolică — în ulusul Ceagatai și în statul Timurizilor.

Ultima componentă importantă din etnogeneza poporului uzbec au fost uzbecii din Dești-kîpceak, înrudiți îndeaproape prin origine, limbă, religie, iar, în parte, și prin cultură cu populația tiurcă din Asia mijlocie. Acești cuceritori de la începutul secolului al XVI-lea au transmis poporului uzbec și denumirea lor etnică.

[1] Juzurile kazahe, căutînd protecție împotriva atacurilor permanente ale vecinilor puternici— *țungarii*, s-au alipit la Rusia în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, mai devreme decît Asia mijlocie.

Etnogeneza turkmenilor începe cu uniunile tribale ale populației autohtone din stepele dintre Marea Aral și Marea Caspică (dahii și massageții) a căror tiurcizare a avut loc încă în vechime. O importantă etapă în formarea poporului turkmen a constituit-o deplasarea, în secolul al XI-lea, a triburilor selgiucide din regiunea fluviului Sîr-Daria spre apus, cînd pe teritoriul Turkmeniei de astăzi au năvălit mase considerabile de oguzi, care s-au amestecat cu populația de aici și i-au transmis limba lor. În denumirile gentilico-tribale ale turkmenilor s-au păstrat pînă la începutul secolului al XX-lea denumiri atît ale triburilor vechi din Asia mijlocie, cît și ale unui șir de triburi oguze.

Cei mai îndepărtați strămoși ai karakalpacilor sînt triburile din regiunea Mării Aral („massageții din mlaștini și de pe insule" ai autorilor greci), inclusiv predecesorii pecenegilor — *apasiacii*. În evul mediu, după ce o parte dintre pecenegi și oguzi au plecat spre vest, grupurile acestor triburi, rămase în regiunea Mării Aral, s-au apropiat între ele. În continuare, poporul (narodnost) karakalpak s-a format în acest mediu alcătuit din oguzi și pecenegi. O etapă importantă în etnogeneza karakalpacilor a constituit-o cucerirea regiunii Mării Aral în secolul al XII-lea de către kîpceaci — *(kimaci)* și includerea populației acestei regiuni în componența uniunii kîpceace; ca urmare, karakalpacii au adoptat limba cuceritorilor. Din secolul al XII-lea este cunoscut etnonimul karakalpaci („căciulile negre" din cronicile rusești). Formarea poporului (narodnost) karakalpak s-a încheiat în perioada postmongolică. La sfîrșitul secolului al XVI-lea, karakalpacii figurează în izvoarele din Asia mijlocie sub denumirea lor actuală.

Etnogeneza kazahilor a început în vechime, mai ales pe baza triburilor nomade ale sacilor și usunilor; un rol însemnat l-au jucat în ea și elementele etnice hune. Kaganatul tiurk și statele medievale timpurii din sudul Kazahstanului, conduse de dinastii tiurce (statul tiurgheșilor, statul karlucilor etc.), au jucat un rol important în etnogeneza kazahilor. Etapa principală a formării poporului (narodnost) kazah a fost consolidarea triburilor tiurce medievale din stepă, în cadrul uniunilor tribale kîpceace (cumane) din secolele XI—XII. Etnogeneza kazahilor s-a încheiat de asemenea în perioada postmongolică, cînd în valea rîului

Ciu a apărut o formație statală independentă. După cum am arătat mai sus, în ultima sa etapă, etnogeneza kazahilor a fost strîns legată de etnogeneza poporului uzbek.

Poporul kirghiz a început să se formeze în afara teritoriului Asiei mijlocii, probabil în regiunea munților Altai din Mongolia și a șirurilor răsăritene ale munților Tian-șan, unde s-a format și limba kirghiză. În secolele VI-IX, kirghizii au avut un stat pe cursul superior al fluviului Ienisei. În legătură cu deplasarea diferitelor grupuri de kirghizi spre vest, care a început în epoca feudală timpurie, și poate chiar mai devreme, procesul amestecului lor cu populația băștinașă din regiunea munților Tian-șan și din Semirecie s-a desfășurat timp de secole. Cele mai recente cercetări arheologice, istorice și etnografice ne îndreptățesc să presupunem că kirghizii din Asia mijlocie au adoptat unele elemente de cultură (în special agricole) ale vechilor locuitori din regiunea munților Tian-șan (sacii, usunii și alte popoare, inclusiv sogdienii, care, în epoca feudală timpurie aveau colonii în Semirecie), și, parțial, s-au amestecat cu ele. Multe trăsături ale culturii materiale a kirghizilor s-au format după strămutarea lor în Asia mijlocie, în condițiile unui contact economic și cultural îndelungat cu populația locală. În secolul al XVI-lea, kirghizii ocupau principalele regiuni unde locuiesc și astăzi în Asia mijlocie, situate în apropierea lacului Issîk-Kul,

Istoria *kirghizilor din Ienisei* nu este complet studiată. În secolul al XVII-lea, rușii au avut ciocniri cu ei în Siberia și încercările lor de a supune „principatele" kirghize au dat greș. În 1703, domnitorii *oirați* au strămutat o mare parte din kirghizii de pe Ienisei în Țungaria. Unele grupuri de kirghizi s-au amestecat, poate, cu *hakasii* și *tuvinii*, iar în prezent urmașii lor fac parte din populația regiunii autonome Hakasă și R.S.S. Autonome Tuvină[1].

În decursul istoriei lor, popoarele din Asia mijlocie au creat o civilizație dezvoltată și originală. Realizările lor în domeniul irigațiilor și agriculturii, arhitecturii, meșteșugurilor, artei militare, științelor exacte, literaturii și artei pot

[1] În această ordine de idei este interesantă originea denumirii *hakasilor*. Înainte de Revoluția din Octombrie ei nu aveau un nume comun și erau fărîmițați într-o serie de triburi. După Revoluția din Octombrie, aceste triburi au format un popor unic, care a adoptat numele vechilor kirghizi, în transcripția lui chineză — *hakas*.

rivaliza cu realizările popoarelor celor mai civilizate din antichitate și din evul mediu. Adoptînd și prelucrînd în mod creator elemente ale civilizației din țările vecine — India, China, Mesopotamia, Iranul — populația din Asia mijlocie a exercitat la rîndul său o mare influență culturală asupra dezvoltării acestor țări. China a împrumutat din Asia mijlocie cultura viței de vie și a lucernei, rasa de cai de luptă obținută de vechii locuitori din valea Fergana și arta confecționării sticlei. Arta din Asia mijlocie a influențat dezvoltarea artei chineze medievale. Tiurcii de pe Orhon, mongolii și manciurienii au preluat de la sogdieni scrierea, ale cărei urme se păstrează și astăzi, în alfabetul mongol și în cel manciurian. Toate popoarele din Europa și Asia au împrumutat din Asia mijlocie tactica militară a cavaleriei înarmate cu arme grele. Prin Asia mijlocie a pătruns în Europa din China arta confecționării hîrtiei și mătăsii. Bazele științei matematice și astronomice arabe, iar apoi ale celei europene medievale, au fost elaborate de învățați din Asia mijlocie. Vechea arhitectură din Asia mijlocie a exercitat o puternică influență asupra dezvoltării arhitecturii medievale din țările învecinate.

Studierea istoriei complexe a formării popoarelor din Asia mijlocie a arătat că nici unul din ele nu se trage direct din vreun grup etnic din antichitate. Sogdienii au intrat în componența uzbecilor și tadjicilor. Massageții — în componența turkmenilor, uzbecilor și, în parte, a tadjicilor; triburile tiurce din vechime au participat la etnogeneza majorității popoarelor din Asia mijlocie, nu numai a celor de limbă tiurcă, dar, în parte, și a celor de limbă iraniană; mai tîrziu, kîpceacii au intrat în componența uzbecilor, kazahilor și în parte a karakalpacilor etc. Așadar, popoarele din Asia mijlocie și din Kazahstan din punct de vedere etnic sînt strîns înrudite. Aceasta a fost una din cauzele care au determinat comunitatea unui șir de fenomene din economie, felul de trai și cultura lor. Totodată, destinele istorice ale acestor popoare, care perioade îndelungate, uneori de secole, au făcut parte din aceleași state mari din antichitate și din evul mediu, și lupta lor comună împotriva cuceritorilor străini au avut drept urmare un permanent contact și o strînsă legătură culturală între ele.

Pe măsura formării diferitelor popoare, alături de trăsăturile comune se formau și caracteristici tot mai precise ale culturii fiecăruia dintre ele, se acumulau elemente care caracterizează viitorul lor specific național. Acest proces este denaturat de „teoriile" burgheze reacționare și antiștiințifice ale paniranismului și pantiurcismului. Concepția paniranienilor neagă dezvoltarea originală a culturii popoarelor din Asia mijlocie, atribuind-o exclusiv influenței Iranului. Se consideră că toate tradițiile culturale au fost împrumutate de la Iranul ahemenid sau sasanid, că toate monumentele culturii materiale, arhitecturii și artei ar fi monumente ale culturii iraniene. Falsificînd faptele istorice și etnografice, paniranienii nu recunosc popoarelor din Asia mijlocie, moștenirea lor culturală. Nu are nimic comun cu realitatea nici concepția pantiurcismului, care reunește în mod arbitrar diferitele popoare de limbă tiurcă și culturile lor sub denumirile generale de „poporul tiurc", „cultura tiurcă" și neagă dezvoltarea istorică independentă și deosebirile naționale din cultura numeroaselor popoare (narodnosti) și națiuni de limbă tiurcă din Orientul sovietic și din restul Orientului. Amîndouă aceste „teorii", în fond cosmopolite, au aceeași menire: ele sînt folosite de forțele reacțiunii internaționale în lupta împotriva suveranității naționale a popoarelor din Orient.

Dezvoltarea națională ulterioară a popoarelor din Asia mijlocie și din Kazahstan, pînă la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, s-a desfășurat în condiții nefavorabile.

Hanatele uzbece — Buhara, Hiva și Kokand — erau state neomogene prin componența etnică. În hanatul Hiva trăiau uzbeci, turkmeni, karakalpaci, kazahi; uzbecii de acolo se împărțeau însă destul de net în *sarți* — urmașii vechii populații locale și uzbecii propriu-ziși, seminomazi, care își păstrau împărțirea gentilico-tribală. Turkmenii și karakalpacii erau în situația de popoare asuprite; hanii Hivei îi așezau în pămînturile puțin fertile de la marginile oazei și în delta fluviului Amu-Daria, îi puneau să plătească biruri ce depășeau posibilitățile lor, îi obligau la prestații în muncă și militare, reprimau cu cruzime răscoalele care izbucneau adesea. În hanatul Buhara, cei asupriți erau tadjicii, pe care nobilimea feudală uzbekă privilegiată îi alunga de pe pămînturile cele mai roditoare în munți. În

afară de aceasta, aici existau destul de mulți turkmeni, kazahi, karakalpaci și mici grupuri etnice de arabi, evrei, perși etc. O componență etnică tot atît de pestriță o avea și hanatul Kokand. Pe lîngă uzbeci, aici locuiau mulți tadjici, kazahi și kirghizi, precum și un număr oarecare de karakalpaci, uiguri și arabi.

Diferite popoare din Asia mijlocie erau divizate prin granițele hanatelor, iar în interiorul acestora erau și mai fărîmițate, trăind în mici posesiuni feudale între care aveau loc disensiuni permanente; uneori, acest lucru era agravat de apartenența la uniuni gentilico-tribale închise și care se dușmăneau între ele.

În hanatele din Asia mijlocie n-au existat în secolele XVI—XIX condiții favorabile pentru dezvoltarea națională și pentru consolidarea popoarelor (narodnosti) din Asia mijlocie în națiuni burgheze, deși elemente ale comunității naționale (comunitatea de limbă și cultură, conștiința națională) începuseră să se manifeste pe atunci destul de clar. În această perioadă, Asia mijlocie a rămas mult în urmă în ceea ce privește dezvoltarea social-economică și politică, ceea ce se explică prin destinul ei istoric din perioada cuceririi mongole, care a întrerupt dezvoltarea progresistă a marelui stat centralizat al horezmșahilor. Fărîmițarea statului în feude, care s-a produs încă de pe vremea stăpînirii mongole, a jucat un rol extrem de negativ. Nesfîrșitele războaie feudale dintre hani, nivelul scăzut de dezvoltare a forțelor de producție, tehnica primitivă din agricultură și meșteșuguri, sclavia, care a existat timp de secole, amestecul relațiilor feudale cu rămășițe ale relațiilor patriarhale (în special în Kazahstan, Kirghizia, la karakalpaci și la turkmeni) și, în sfîrșit, rolul reacționar al clerului musulman conservator în viața popoarelor din Asia mijlocie au frînat dezvoltarea Asiei mijlocii și au împiedicat trecerea ei la orînduirea nouă capitalistă. Elemente ale capitalismului, care au apărut încă la sfîrșitul evului mediu, dar erau foarte slabe (elemente ce determină dezvoltarea națiunilor burgheze), au început să se dezvolte în Asia mijlocie și în Kazahstan abia după alipirea lor la Rusia.

Alipirea hanatelor feudale înapoiate din Asia mijlocie la Rusia care se afla la un nivel de dezvoltare mai înalt, a avut un rol istoric progresist. Războaiele feudale au înce-

tat. O dată cu pătrunderea relațiilor capitaliste, în economia Asiei mijlocii a început să se lichideze treptat stagnarea feudală. Dezvoltarea comerțului, construirea de căi ferate, creșterea producției de culturi agricole-marfă, în primul rînd de bumbac, atrăgeau această regiune periferică îndepărtată a imperiului rus în sfera pieței mondiale. Apariția unei piețe interne considerabile, creșterea legăturilor economice, adîncirea diferențierii de clasă au dus la lichidarea rînduielilor patriarhale, la descompunerea obștilor sătești și a breslelor meșteșugărești, la creșterea conștiinței de clasă a maselor largi ale populației de la orașe și sate. Clasa muncitoare din Asia mijlocie s-a încadrat în lupta revoluționară a proletariatului rus. În aceste condiții, popoarele (narodnosti) din Asia mijlocie au pășit pe calea formării națiunilor burgheze. Dar în condițiile regimului țarist, acest proces nu s-a încheiat.

Victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie a deschis popoarelor din Asia mijlocie și din Kazahstan calea spre dezvoltarea națională. Principiile politicii naționale a partidului comunist și-au găsit expresia într-unul din primele decrete ale puterii sovietice, dat publicității în noiembrie 1917 — Declarația drepturilor popoarelor din Rusia, care a proclamat egalitatea și suveranitatea tuturor popoarelor din Rusia și dreptul lor la autodeterminare liberă și la constituirea de state independente. În 1918 s-a început organizarea de state naționale sovietice în Asia mijlocie. Congresul al V-lea al sovietelor din ținutul Turkestan a proclamat autonomia sovietică a Turkestanului și a constituit R.S.S. Autonomă Turkestană. În 1920, în baza unei hotărîri a C.E.C. pe întreaga Rusie și a Consiliului Comisarilor Poporului al R.S.F.S.R., a fost constituită pe teritoriul Kazahstanului — R.S.S. Autonomă Kirghiză (în 1925, denumirea ei a fost schimbată în R.S.S. Autonomă Kazahă). În același an, după răsturnarea puterii hanilor de către masele muncitoare din hanatele Buhara și Hiva, s-au constituit republicile populare Horezm și Buhara.

În 1922, primul Congres al Sovietelor din U.R.S.S. a adoptat hotărîrea de a se include Republica Turkestan în componența Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste. În această perioadă, republicile populare Buhara și Horezm

continuau să aibă raporturi cu U.R.S.S. numai în baza tratatelor.

În cursul perioadei de refacere economică, cu ajutorul permanent și activ al poporului rus și al statului sovietic în Republica Turkestan a fost lichidată ruina provocată de intervenția străină, de războiul civil, de răscoalele basmacilor și de acțiunile contrarevoluționare ale naționaliștilor burghezi și ale panislamiștilor, care încercau să folosească ideologia mahomedană în lupta împotriva puterii sovietice. În republicile sovietice consolidate din Asia mijlocie a devenit actuală problema reunirii popoarelor lor în state naționale. Încă în 1920, tocmai în legătură cu pregătirea împărțirii Asiei mijlocii în state naționale, V.I. Lenin a dat indicația „să se întocmească o hartă (etnografică etc.) a Turkestanului cu împărțirea în Uzbekia, Kirghizia și Turkmenia" și „să se stabilească condițiile în vederea contopirii sau despărțirii acestor trei părți"[1].

În septembrie 1924, cea de a treia sesiune extraordinară a Comitetului Executiv Central din Turkestan a adoptat hotărîrea de a se împărți Republica Turkestan în state naționale. În acea perioadă *kurultai*-urile[2] din republicile Buhara și Horezm au adoptat hotărîrea cu privire la transformarea acestora în republici socialiste, după care ele au intrat în componența U.R.S.S.

În decembrie 1924 s-au constituit republicile sovietice socialiste Uzbekă și Turkmenă. În componența R.S.S. Uzbece au intrat principalele teritorii din Asia mijlocie locuite de uzbeci, inclusiv cea mai mare parte a fostelor hanate Buhara și Hiva și a fostei regiuni Fergana. Tadjicii au fost reuniți în R.S.S. Autonomă Tadjikă, care a intrat în componența Uzbekistanului. Karakalpacii, care înainte de Revoluția din Octombrie erau împărțiți între hanatul Hiva și secția Amu-Daria a provinciei Turkestan, au constituit Regiunea Autonomă Karakalpacă, inclusă în componența R.S.S. Autonome Kazahe. În cadrul R.S.S. Turkmene a fost reunită populația turkmenă din fosta regiune Transcaspică a provinciei Turkestan, precum și din hanatele Buhara și Hiva. În sfîrșit, s-a constituit Regiunea Autonomă

[1] *Leninskii sbornic*, vol. XXXIV, Gospolitizdat, p. 326.
[2] *Kurultai* — organ suprem al puterii de stat — *N.T.*

Kara-Kirghiză, care a intrat în componența R.S.F.S.R. (în 1926, ea a fost transformată în R.S.S. Autonomă Kirghiză).

Reunirea popoarelor din Asia mijlocie, despărțite pînă atunci, în republici sovietice naționale suverane a constituit un act de o uriașă însemnătate istorică.

Crearea primelor state naționale sovietice a constituit o premisă importantă a procesului de formare a națiunilor socialiste în Asia mijlocie și în Kazahstan.

Pe măsura dezvoltării continue a republicilor și regiunilor naționale, formele statalității lor naționale se modificau și se ridicau pe trepte superioare. Astfel, în 1925, în cadrul R.S.S. Autonome Tadjice s-a constituit Regiunea Autonomă Gorno-Badahșană. În 1929, Republica Tadjică a fost transformată în republică unională. În 1936, în conformitate cu noua constituție a U.R.S.S., R.S.S. Autonomă Kazahă și Kirghiză au fost transformate în republici unionale. În 1932, Karakalpakia a fost transformată în R.S.S. Autonomă și inclusă în R.S.F.S.R. (din 1936, ea face parte din R.S.S. Uzbekă).

Încă în 1921, la Congresul al X-lea al P.C. (b) din Rusia, s-a trasat calea trecerii popoarelor din Asia mijlocie, din Kazahstan și din alte regiuni periferice răsăritene înapoiate la socialism, depășind stadiul capitalismului.

Ținîndu-se seama de toate particularitățile situației economice, a trecutului istoric, a felului de trai și a culturii acestor popoare, au fost elaborate ample măsuri pentru lichidarea inegalității lor moștenită de la vechiul regim, pentru crearea și dezvoltarea industriei, în special a industriei grele, pentru transformarea agriculturii pe baze socialiste, pentru înfăptuirea revoluției culturale și pentru pregătirea de cadre naționale ale clasei muncitoare și ale intelectualității.

Partidul comunist și guvernul sovietic au tradus în viață programul național leninist. În cadrul realizării lui, popoarele din Asia mijlocie și Kazahstan au străbătut calea dezvoltării naționale și au format națiuni socialiste. Economia republicilor din Orientul sovietic s-a ridicat la nivelul înalt de țări industrial-agrare; cultura a obținut succese nemaivăzute. Dezvoltarea impetuoasă a republicilor sovietice din Orient constituie pentru țările din Orient, înrobite de imperialism, un exemplu convingător care demonstrează în mod grăitor caracterul progresist al orînduirii socialiste și realizările politicii naționale ale partidului comunist. Aplicînd în mod consecvent politica națională leninistă, partidul și guvernul au tradus în viață hotărîrile Congresului al XX-lea al P.C.U.S. cu privire la extinderea continuă a drepturilor republicilor unionale în ceea ce privește conducerea industriei și construcțiilor, în domeniul justiției, învățămîntului, științei, culturii, finanțelor etc. Aceasta a contribuit la o și mai mare înflorire economică și culturală a națiunilor și popoarelor (narodnosti) socialiste, la întărirea sentimentului de încredere reciprocă, la dezvoltarea suveranității republicilor unionale din Asia mijlocie și din Kazahstan.

Hotărîrile Congresului al XXI-lea extraordinar al P.C.U.S. marchează începutul unei noi etape în măreața colaborare a națiunilor socialiste. Se prevede folosirea cît mai eficace a resurselor naturale ale fiecărei republici, îmbinarea justă a intereselor locale cu cele unionale și dezvoltarea multilaterală și continuă — pe baza colaborării tovărășești și a ajutorului reciproc — a economiei și culturii tuturor națiunilor socialiste, în vederea apropierii lor tot mai strînse în condițiile construcției desfășurate a societății comuniste.

UZBECII

Uzbecii reprezintă cea mai mare dintre națiunile socialiste din Asia mijlocie. Potrivit datelor recensămîntului din 1959, numărul uzbecilor din U.R.S.S. se cifrează la 6 015 000 oameni; dintre ei 5 038 000 trăiesc în Uzbekistan. Mai există uzbeci în R.S.S. Tadjikă (regiunea Leninabad și o serie de raioane de subordonare republicană), în R.S.S. Kazahă (în orașele Cimkent și Djambul, precum și în raioanele din împrejurimile lor), în R.S.S. Kirghiză (orașele Djalalabad, Oș și Uzghen, precum și în raioanele învecinate), în R.S.S. Turkmenă (regiunile Ceardjou și Tașauz). În afara hotarelor U.R.S.S. există uzbeci în partea de nord a Afganistanului și în Sințzian.

Procesul complex al formării poporului uzbek a determinat menținerea îndelungată a specificului etnografic al

unor grupuri care fac parte din acest popor. Fără a se deosebi simțitor de restul uzbecilor sub raport economic, cultural sau lingvistic, uzbecii din aceste grupuri păstrează legendele istorice ale originii lor și vechile denumiri.

În trecut, la o parte din uzbeci se menținea împărțirea gentilico-tribală și, în afară de denumirea comună de uzbeci, ei mai păstrau denumirea tribală sau gentilică *(mangît, kongrat, ming, keneghes, ktai, sarai, naiman* ș.a.). Unele grupuri de uzbeci își ziceau și după regiunea în care trăiau *(tașkenlik, hivalik, kokanlik* ș.a.).

Locuitorii multor orașe, precum și ai unor regiuni rurale (de pildă în Horezm și în valea Fergana), care erau urmași ai vechii populații băștinașe, își ziceau *sarți*; acum această denumire nu se folosește. În trecut, adesea întreaga populație uzbekă și tadjikă de la orașe era încadrată în mod greșit în literatură și în terminologia uzuală în rîndurile „sarților". În prezent, păstrează unele trăsături etnice distinctive *kîpceacii* (în valea Fergana), *tiurcii* (în valea Fergana și în regiunile Samarkand, Surhan-Daria și Kașka-Daria din Uzbekistan, precum și în Tadjikistanul de sud), *turkmanii* (în regiunea Samarkand și în munții Nuratau) și alte cîteva grupuri. Dar toate grupurile de uzbeci enumerate mai sus și-au pierdut treptat, în procesul de consolidare a națiunii socialiste uzbece, izolarea din trecut și acum se consideră uzbeci.

Înflorirea actuală a economiei Uzbekistanului constituie rezultatul luptei îndelungate pentru lichidarea stării de înapoiere din trecut, moștenire grea a stăpînirii despotice a hanilor feudali și a perioadei îndelungate de înrobire a țării de către țarism.

Înainte de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, experiența seculară a uzbecilor în dezvoltarea diferitelor ramuri ale agriculturii a fost încătușată de condițiile social-politice în care trăia poporul uzbek. Dorind să asigure bumbac ieftin industriei textile din Rusia, țarismul a căutat să transforme Turkestanul, Buhara și Hiva în anexe agrare, producătoare de materii prime ale metropolei. În regiunile cultivatoare de bumbac se introdusese un sistem de exploatare a țăranilor uzbeci — *dehkan*-ilor, care reprezenta o îmbinare a asupririi capitaliste cu cea feudală și cu cea patriarhală-feudală. Prin intermediul bailor locali, firmele

Construcție pentru ridicarea apei—*cighir*.

producătoare de bumbac angajau în condiții înrobitoare pe dehkanii cultivatori de bumbac, care de obicei lucrau ca dijmași pe pămînturile bailor. Această dublă exploatare îi ruina cu totul pe dehkani, care nu aveau posibilitatea să-și achite datoriile și erau nevoiți să lucreze familii și generații întregi în contul datoriilor tot mai mari. În regiunile cultivatoare de bumbac, diferențierea de clasă ajunsese înainte de Revoluția din Octombrie extrem de acută.

Dintre plantele alimentare se cultivau în Uzbekistan în special grîu, orez, orz, păstăioase și uleioase.

Tehnica irigațiilor și agriculturii rămînea arhaică. Cu prilejul construirii și exploatării canalelor de irigație — *arîk*, nu se ținea seama în modul cuvenit de forța și viteza curentului de apă din care cauză canalele erau adesea distruse. Construcțiile de cap ale canalelor, digurile și stăvilarele se construiau după metode vechi, primitive și se distrugeau mereu. Instalațiile de ridicare a apei — *cighir* — erau aceleași ca la începutul evului mediu. Atît pe pămînturile irigate din oaze, cît și pe terenurile neirigate situate în regiunile premontane unde se semănau cereale,

contîndu-se pe umezeala provenită din ploile de primăvară, se foloseau uneltele agricole de tip vechi. Plugul de lemn *(omoci*, în Horezm-*kunde*), cu brăzdar de fier sau fontă, fără cormană, afîna pămîntul la o adîncime mică, fără să întoarcă brazda; atunci cînd se pregătea solul pentru însămînțarea bumbacului, cîmpul trebuia arat de cîteva ori de-a lungul și de-a latul. Nivelarea se făcea cu o grapă tîrșitoare — *mola* — alcătuită dintr-o ramă de lemn împletită cu crengi sau dintr-o simplă scîndură pe care se așeza dehkanul ca să-i mărească greutatea. Unealta universală pentru lucrarea solului și pentru construirea instalațiilor de irigație era ketmenul *(ketmen)* — un fel de săpăligă grea (aproximativ 3 kilograme), cu un tăiș mare de fier, rotunjit. Forma acestei unelte, elaborată timp de veacuri, era bine adaptată la solurile dificile din Asia mijlocie și, spre deosebire de alte unelte agricole vechi,

Ogorul de bumbac al unui artel agricol (raionul Mirzaciul, regiunea Tașkent).

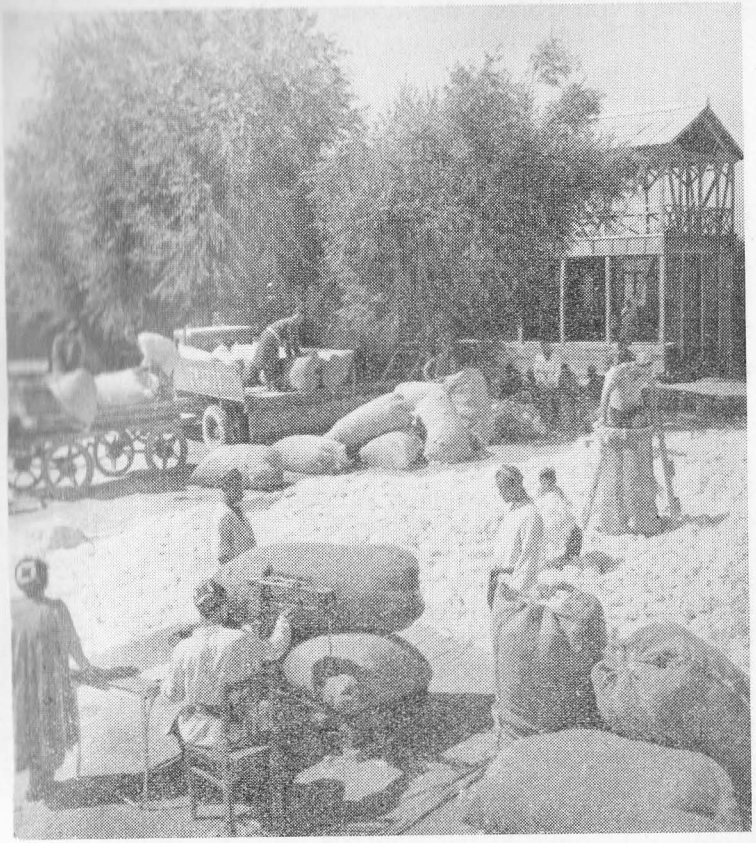

Recepționarea bumbacului brut de la colhozuri (raionul Bagdad).

ketmenul își păstrează încă o oarecare importanță în cultura cîmpului. Recoltarea cerealelor se făcea cu secera — *urak*; forma locală a secerei se deosebea printr-o curbură aparte a tăișului și de cele mai multe ori prin lipsa de crestături. Se treiera pe terenuri special amenajate — *hirmon*, mînîndu-se cai sau boi peste snopii așezați în cerc.

După alipirea la Rusia, uzbecii au avut pentru prima dată posibilitatea să cunoască unelte agricole mai perfecționate — plugul de fier, grapa etc. — care au început să

se aducă din Rusia, dar aceste unelte existau numai în gospodăriile coloniștilor ruși înstăriți și ale unor bai, mari proprietari, fiind cu totul inaccesibile dehkanilor.

În perioada dinaintea Revoluției din Octombrie, de sericicultură se ocupau numai femeile în casă, folosind mijloace foarte primitive. Astfel, pentru încălzirea ouălor de viermi de mătase, femeile purtau săculețele cu ouă legate sub braț sau pe piept.

În raioanele cu agricultură irigată, creșterea animalelor constituia o ocupație auxiliară. Uzbecii seminomazi, care trăiau în regiunile premontane și în stepe, se ocupau cu creșterea oilor și a cailor.

Numai victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie a făcut posibilă transformarea radicală a agriculturii Uzbekistanului.

Unul dintre primele și cele mai importante acte prin care Rusia Sovietică a dat ajutor Turkestanului în transformarea socialistă a economiei lui a fost decretul Consiliului Comisarilor Poporului al R.S.F.S.R., semnat de V.I. Lenin în mai 1918, prin care se alocau 50 milioane ruble pentru lucrări de irigație în Turkestan, în vederea refacerii culturii bumbacului și a îmbunătățirii situației economice a dehkanilor. În anii 1926—1932 s-a înfăptuit colectivizarea și s-a efectuat o totală reconstrucție tehnică a agriculturii și a sistemelor de irigație. În decursul planurilor cincinale dinainte de război s-au construit o serie de noi canale de irigație importante, printre care Marele canal Fergana; s-au amenajat rezervoare de apă la Katta-Kurgan etc. Se irigă și se valorifică deșerturile și stepele (Stepa Flămîndă ș.a.). Mașini agricole de diferite tipuri asigură mecanizarea cultivării ogoarelor. Uzbekistanul este principala bază producătoare de bumbac din Uniunea Sovietică, furnizînd două treimi din totalul bumbacului cultivat în U.R.S.S. În afară de bumbac, mai au importanță unională următoarele ramuri ale agriculturii: sericicultura, domeniu în care R.S.S. Uzbekă ocupă de asemenea primul loc, dînd jumătate din cantitatea de gogoși de mătase realizată în U.R.S.S., creșterea oilor karakul, pomicultura și viticultura. În același timp se dezvoltă industria, care dă mai mult de jumătate din venitul național al R.S.S. Uzbece.

Industria din Uzbekistan a fost în întregime creată în anii puterii sovietice. Înainte de Revoluția din Octombrie, dezvoltarea industriei în Uzbekistan era frînată în mod artificial de către țarism. Aici nu se construiau decît întreprinderi pentru prelucrarea incipientă a materiilor prime: mici fabrici de pielărie și de egrenat bumbacul, uscătorii de gogoși de mătase etc. Cele mai multe dintre ale aveau o tehnică semimeșteșugărească. Uzbecii reprezentau mai mult de jumătate din numărul muncitorilor, dar industria slab dezvoltată nu putea să absoarbă masa dehkanilor ruinați și o parte dintre ei se angajau la bai ca zileri și argați.

Cel mai puternic detașament al clasei muncitoare din Uzbekistan erau feroviarii, care deserveau calea ferată Transcaspică și calea ferată Tașkent, construite la sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Feroviarii uzbeci pășeau, alături de muncitorii ruși, în avangarda mișcării revoluționare.

În anii puterii sovietice, cu ajutorul frățesc acordat de ruși, de ucraineni și de alte popoare din Uniunea Sovietică, în Uzbekistan s-a dezvoltat o puternică industrie socialistă. Din Moscova, din Leningrad, din Ural și din Ucraina se trimiteau utilaj pentru industrie, precum și muncitori calificați și specialiști. O mare parte a muncitorilor, tehnicienilor și inginerilor uzbeci au fost pregătiți în uzinele și fabricile, în școlile superioare și medii tehnice din R.S.F.S.R. Încă de la sfîrșitul primului plan cincinal s-au pus bazele transformării Uzbekistanului într-o republică socialistă industrial-agrară. În prezent, Uzbekistanul este una dintre republicile înaintate din U.R.S.S. în ceea ce privește dezvoltarea industriei. În Uzbekistan s-a creat industria grea (energetică, de prelucrare a metalelor), industria petrolieră, chimică, de construcții, textilă și s-au reutilat în întregime întreprinderile de egrenat bumbacul. Uzbekistanul aprovizionează întreaga țară cu mașini agricole necesare culturii bumbacului; produse ale industriei sale sînt exportate în alte țări. Dezvoltarea industriei gazelor are mari perspective. S-au format cadre naționale ale clasei muncitoare cu o înaltă calificare și tehnicieni de cele mai diferite specialități.

Schimbări radicale s-au produs și în dezvoltarea meșteșugurilor. Pînă la Revoluția din Octombrie, în producția meșteșugărească uzbekă se menținea rutina caracteristică breslelor feudale. Meșteșugarii erau reuniți în bresle, din care făceau parte meșterii cu ateliere proprii — *usta*, calfele — *halifa* și ucenicii — *șaghird*, care trebuiau să facă în mod obligatoriu ritul inițierii. Perioada de ucenicie dura 8—9 ani. Fiecare meșteșug — fierăria, prelucrarea lemnului, olăritul etc. — își avea un întemeietor și protector legendar — *pir* și un statut — *risala*. Adunările membrilor breslei erau însoțite de mese rituale; existau rituri consacrate pir-ului breslei. În fruntea breslei era un staroste — *bobo* — ales de meșteri, care trebuia să reglementeze relațiile dintre patronii atelierelor — usta, calfe și ucenici, dar care de fapt apăra în special interesele meșterilor. Din pricina obiceiurilor, era foarte dificil pentru calfe și ucenici să-și părăsească patronii și acest lucru îl puteau face extrem de rar.

În Uzbekistanul sovietic s-au creat toate condițiile pentru dezvoltarea diferitelor ramuri ale industriei meșteșugărești cooperatiste — alimentară, de confecții, de pielărie, de prelucrare a lemnului, giuvaergerie etc. Meșteșugarii sînt reuniți în cooperative meșteșugărești, unde se folosește tehnica modernă.

Reconstrucția vechilor orașe și sate, precum și crearea unor orașe și sate noi au constituit un factor important în transformarea socialistă a culturii și a traiului poporului uzbek. La începutul secolului al XX-lea, orașele mai păstrau încă aspectul din evul mediu; ele reprezentau un labirint de ulicioare strîmte și prăfuite în care dădeau fațadele fără ferestre ale caselor de lut și zidurile de lut — *duval*. Un loc important îl ocupau clădirile monumentale de cult — moscheile, *medrese* (școli în care era pregătit clerul musulman), precum și diferite *mazare*[1] cu morminte ale „sfinților" venerați și cimitirele situate în apropierea numeroaselor moschei de cartier; în centrul orașului se afla piața cu șiruri de prăvălii acoperite, iar în apropiere se găseau cartierele meșteșugarilor și hanurilor; orașele erau înconjurate de ziduri înalte și aveau cîteva porți.

[1] *Mazar* — mormînt de „sfînt" musulman — *N.T.*

Policlinica combinatului textil din Tașkent.

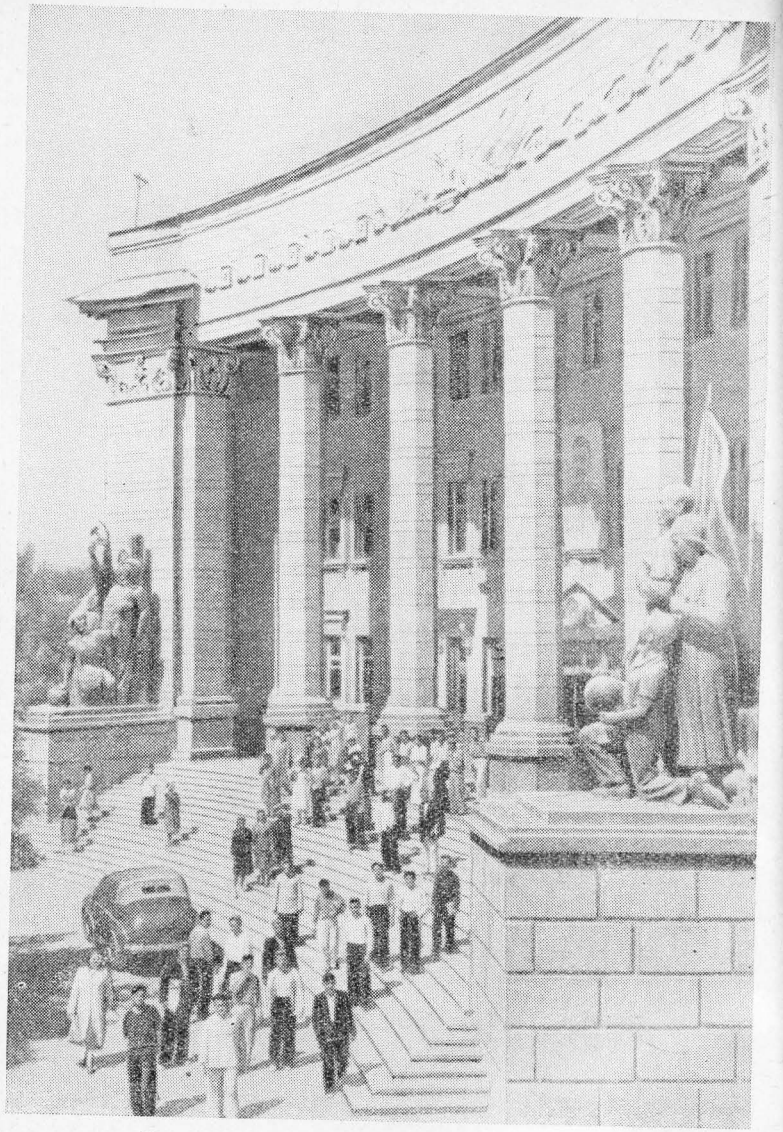

Institutul pedagogic „Nizami“ (Taşkent).

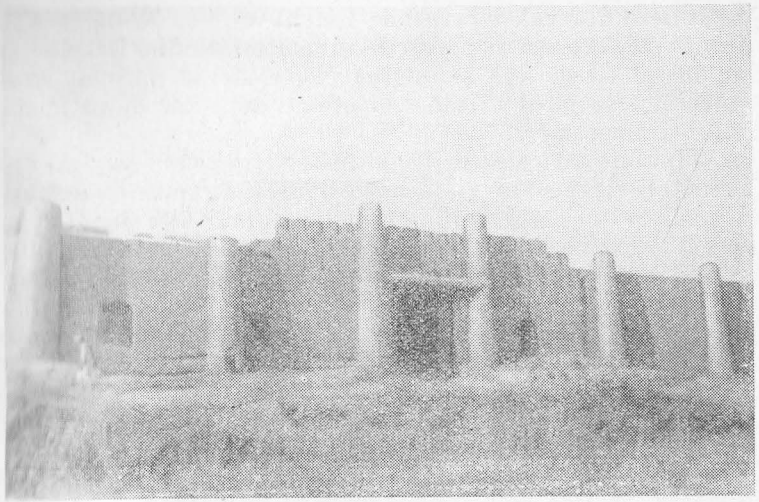

Casă veche — *hauli* în regiunea Horezm.

După alipirea la Rusia, alături de vechile oraşe s-au construit aşa-numitele oraşe „noi“, după modelul celor europene, cu case de cărămidă şi străzi largi, străjuite de copaci. Aici locuiau reprezentanţii administraţiei militare a ţinutului, funcţionarii de stat şi puţinii intelectuali ruşi. Din pricina contradicţiilor naţionale şi religioase întreţinute de clasele dominante, legăturile între oraşul rusesc şi cel „băştinaş“ erau slabe.

În anii puterii sovietice, vechile oraşe din Uzbekistan (Taşkent, Samarkand, Buhara, Kokand ş.a.) au fost aproape în întregime reconstruite; acest lucru îl demonstrează clar exemplul Taşkentului, unde „oraşul vechi“ este străbătut de bulevarde largi, cu case înalte şi frumoase, cu parcuri şi scuaruri. Atît în centru, cît şi la marginea oraşelor se construiesc noi drumuri asfaltate, se ridică ansambluri arhitectonice admirabile.

Au apărut tinere oraşe sovietice: Circik — oraşul electricienilor, chimiştilor şi constructorilor de maşini, construit la poalele munţilor Ceatkal; Angren — oraşul cărbunelui, a cărui construcţie s-a început abia în 1941, în apropiere de un mic sat în munţi; Leninsk — noul centru al industriei

petroliere din valea Fergana; Ianghi-iul ș.a. Noile case de locuit din orașele și așezările muncitorești din Uzbekistan au instalații de apă și lumină electrică; s-a început să se introducă și gazul metan. La sate au avut loc de asemenea mari transformări.

Tipul de sat cel mai răspîndit în Uzbekistan (*kișlak*) este caracteristic pentru viața uzbecilor din timpuri de demult. Numai în unele regiuni ale republicii (mai ales în Horezm și în valea rîului Zeravșan) s-au mai păstrat în virtutea condițiilor naturale și istorice speciale, rămășițe de așezări cu gospodării izolate — *hauli* sau *kurgancea* — înconjurate de ziduri înalte de lut. Acest tip de așezare cu casele risipite complică considerabil organizarea muncii, deservirea culturală și transformarea felului de trai al colhoznicilor și de aceea este înlăturat acum prin mutarea colhoznicilor în așezări socialiste bine amenajate.

Vechiul kișlak era alcătuit din case de lut cu fațade fără ferestre, așezate de-a lungul unor ulițe înguste. În centrul kișlakului erau moscheea și un iaz — *hauz*, pe malul căruia erau plantați copaci; alături de hauz se afla *ceaihanaua*, unde își petreceau bărbații timpul liber.

În centrul kișlakului de astăzi se află clădirile publice: consiliul de conducere al colhozului etc., precum și instituțiile de culturalizare — școala, clubul sau ceaihanaua roșie. La împodobirea clădirilor publice se folosesc motivele decorative ale arhitecturii populare uzbece. Multe colhozuri construiesc adevărate palate de cultură, cu camere de odihnă, holuri, săli de lectură și de spectacol, putînd primi sute de vizitatori. Se introduce o planificare nouă, rațională, a așezărilor, de-a lungul străzilor largi se plantează copaci umbroși, se amenajează numeroase parcuri și scuaruri; cea mai mare parte a colhozurilor din Uzbekistan sînt radioficate și electrificate; în unele din ele se instalează gaze.

Locuința populară a uzbecilor din orașe și kișlakuri are trăsături comune. Tradițiile populare sînt folosite în prezent în cea mai mare măsură în arhitectura colhoznică; aceasta se referă atît la metodele de construcție, cît și la compoziția și tipul elementelor decorative. Principalul material de construcție este lutul (loess); zidurile caselor sînt fie din lut, fie din carcase (carcasă de lemn umplută cu cărămidă nearsă

sau cu bulgări de lut), fie din cărămidă nearsă; în unele raioane este caracteristică tehnica construirii zidurilor din *guval* — bulgări rotunzi sau ovali de lut, uscați la soare. În ultimul timp se folosește pe scară tot mai largă cărămida nearsă și cea arsă, numeroase colhozuri organizîndu-și o producție proprie de cărămizi. Acoperișul este plat. Peste niște grinzi așezate orizontal se pun lemne semicirculare în secțiune, care alcătuiesc tavanul, iar pe deasupra rogojini din stuf, un strat de stuf, apoi unul de pămînt. Acoperișul se lipește cu un strat gros de lut amestecat cu pleavă.

În trecut, casa uzbecilor se caracteriza prin faptul că era împărțită în două jumătăți: exterioară — *taşkari* sau *birun* și interioară — *icikari* sau *darun*. În jumătatea exterioară („bărbătească") se afla *mihmon-hona* — încăperea pentru musafiri, iar în jumătatea interioară locuia familia. Din cauză că femeilor le era interzis să se arate străinilor, aici nu aveau dreptul să pătrundă oameni dinafară. În prezent această împărțire a locuinței a dispărut. Alte elemente ale locuinței populare, cum sînt terasele acoperite, răcoroase — *aivan*-uri; ridicăturile de lut din curtea casei, acoperite cu covoare — *sufa*; canalele — *arîk*-urile, iar uneori și rezervoarele de apă — hauz, pe malurile cărora sînt plantați copaci mari și umbroși; împodobirea detaliilor arhitectonice cu ornamente în multe culori, precum și cu sculpturi în lemn și alabastru se păstrează încă și astăzi în arhitectura populară.

În interiorul caselor se fac nișe în pereți, unde se așază cufere și se țin păturile. Înainte, în loc de ferestre erau deschizături cu obloane — *darceea*, care se deschideau numai vara. În prezent, toate casele din orașe și sate au ferestre cu geamuri; ele sînt făcute în pereții ce dau spre stradă, ceea ce înainte nu se admitea. Podeaua de lut este înlocuită tot mai mult cu cea de lemn. Răspîndirea sobelor, care iau locul vechiului *sandal*, are o mare însemnătate în îmbunătățirea tipului de locuințe.

În trecut, uzbecii mîncau și dormeau pe jos. În casele bogate se puneau pe jos rogojini și pături de pîslă, iar pe deasupra covoare. Țăranii și sărăcimea de la orașe nu aveau decît rogojini și bucăți de pîslă. La intrarea în casă, încălțămintea se lăsa în mod obligatoriu la ușă. În anii puterii sovietice a apărut în casele uzbece mobila: paturi, dulapuri, mese, scaune. Generația vîrstnică păstrează însă obiceiul

de a ședea și a dormi pe podeaua acoperită cu un covor, mai ales vara.

În îmbrăcămintea uzbecilor se mențin în mare măsură elementele naționale, în special la sate, cu toate că și aici costumul tradițional este îmbinat de obicei cu elemente ale îmbrăcămintei orășenești. Costumul tradițional bărbătesc al uzbecilor este alcătuit din cămașă — *koinak*, cu o croială în formă de tunică, cu mîneci largi, drepte, fără manșete; gulerul tivit cu o panglică imprimată este despicat orizontal. În valea Fergana, cămășile sînt despicate în față. Cămașa se îmbracă peste pantaloni, care sînt largi. Drept brîu se folosește o basma, de obicei în culori vii, împodobită uneori cu broderii, care se împăturește în diagonală și se leagă cu capetele înguste în față. În timp ce îmbrăcămintea de dedesubt de tip vechi o poartă acum în special bărbații în vîrstă, cea de deasupra — halatul — este răspîndită peste tot. Croiala și culoarea preferată a halatului diferă întrucîtva în diversele regiuni din Uzbekistan (Buhara, Fergana,

Primirea oaspeților lîngă *sandal*, într-o familie uzbekă.

Horezm). Astfel, portul național al uzbecilor din valea Fergana are drept element caracteristic halatul din satin negru, precum și dintr-o țesătură cu amestec de mătase — *bekasab*, cu dungi alternînde de culoare verde închis, violet și albă și cu mîneci care se îngustează în partea de jos. În Horezm, halatele se fac dintr-o țesătură lucioasă de producție meșteșugărească — *alacea*, de culoare roșie închis sau violet, cu dungi negre înguste. Halatul este de asemenea încins cu basma. Bărbații poartă pe cap *tiubeteica*, care prezintă în diferitele regiuni forme și ornamente specifice. În prezent, cea mai răspîndită este tiubeteica de Fergana (de Ciust) — neagră cu fundul pătrat, plat, care este prins de o bordură rotundă și formează patru colțuri. Această tiubeteică a pătruns și dincolo de hotarele Uzbekistanului. Fundul este împodobit cu broderie albă, cu imagini de „ardei" stilizate. În timpul iernii se poartă o căciulă rotundă de blană, iar la uzbecii din Horezm — *ciugurma*, joasă și largă din piele de oaie neagră. În trecut, uzbecii din majoritatea regiunilor purtau turbane — o bucată lungă de țesătură de bumbac care se înfășura pe cap în jurul tiubeteicii. În zilele noastre puțini oameni poartă încă turban, mai ales bătrînii. Turbanul — *cealma* continuă să fie răspîndit ceva mai mult în regiunile din sud-vestul Uzbekistanului și din sudul Tadjikistanului. Bărbații poartă acum de obicei îmbrăcăminte orășenească (cizme, ghete), dar se mai întîlnesc adesea și *mahsi* specifice Asiei de mijloc — niște cizmulițe, de obicei din piele de vițel, cu talpă subțire și moale, peste care oamenii își pun cînd ies din casă galoși de piele sau cauciuc cu vîrful ascuțit;

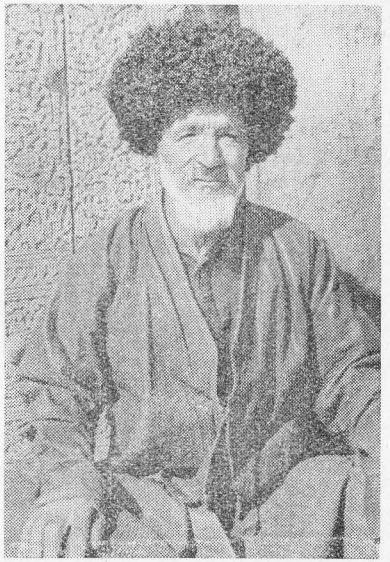

Uzbek din Hiva.

se poartă de asemenea cizme de lucru de tip local și cizme cu toc înalt — *etik*.

La uzbeci, vechea îmbrăcăminte femeiască este alcătuită dintr-o cămașă lungă, neîncinsă, cu croiala în formă de tunică, și pantaloni largi, tiviți în dreptul gleznelor cu un șiret împletit cu desene. Costumul național contemporan însă se caracterizează printr-o cămașă de alt model, cu guler răsfrînt sau ridicat și o platcă confecționată din țesături de fabrică, cele de sărbătoare fiind de mătase. Această cămașă are rolul de rochie și sub ea se poartă acum rufele de corp.

Femeie măritată într-un costum vechi din cele care se purtau în casă.

Se poartă de asemenea ciorapi. Îmbrăcămintea de deasupra — o vestă scurtă, strînsă în talie, din catifea sau pluș — se face acum cu mîneci cusute și se apropie oarecum de jachetă și palton. Un element tipic din costumul fetelor îl constituie vesta scurtă, neagră sau colorată, fără mîneci, făcută din catifea (cu excepția regiunilor Surhan-Daria și Kașka-Daria). Nu se mai poartă feregeaua, care simboliza izolarea femeilor și pe care înainte femeile erau obligate s-o pună cînd ieșeau din casă. Feregeaua era un halat-mantie cu mîneci false fixate la spate și cu un *ceacivan* — plasă deasă de culoare închisă, care acoperea fața.

Fetele, iar la orașe adesea și femeile măritate, au început să poarte pe cap tiubeteică, pe care înainte o purtau numai bărbații (vechile tichii purtate de fete se deosebeau considerabil

Fete lucrînd la culesul bumbacului.

de tiubeteici prin croiala lor). Femeile își leagă pe cap o basma. Pieptănîndu-se, uzbecele își fac două cozi, dar fetițele și fetele tinere își împletesc adesea și astăzi, după vechiul obicei, părul într-o mulțime de codițe mici în care prind la capete panglici cu mărgele. Femeile poartă rar mahsi, preferînd pantofi de tip orășenesc.

Industria și cooperația meșteșugărească din republică confecționează pentru portul național un sortiment special de țesături cu desene naționale uzbece. Cooperativele meșteșugărești produc țesături de mătase uzbece, colorate cu cîteva tonuri vii, care devin tradiționale.

Bucătăria națională uzbecă se caracterizează printr-o îmbinare variată a făinoaselor, lactatelor și felurilor de mîncare cu carne, precum și a legumelor (inclusiv cartoful, care s-a răspîndit recent și pătlăgelele), fructelor proaspete și uscate. Lipiile — *non*, de diferite feluri, din aluat dospit și nedospit, se coc în cuptoare speciale din lut — *tandîr*.

Dintre mîncărurile tradiționale, deosebit de răspîndit este pilaful, care se pregătește din orez și carne de ovine, adăugîndu-se cantități mari de morcovi, ceapă, grăsime și

În sala de lectură a unei biblioteci colhoznice.

piper roșu. Se consumă diferite caşe din orez, fierte cu lapte sau zeamă de carne — *şavlea* sau *şirguruci*, supe de carne cu legume—*şurpa*, *mastaba* etc., tăiței — *lagman*, pateuri — *samsa*, colțunași — *ciucivara* sau *manta*. Băutura preferată este ceaiul verde denumit *kok-ceai*. Mîncarea națională se prepară într-un cazan de fontă sferic cu patru urechi. Pentru a se aduce mîncarea, se folosesc tăvi de ceramică pictate, cești de porțelan și faianță, iar pentru ceai — *piala*, mici cești de formă conică, fără toartă. În afară de cele naționale, sînt răspîndite și formele obișnuite de vase.

Ca și alte forme de cultură materială, s-au schimbat și mijloacele de transport ale uzbecilor. În trecut, uzbecii, ca și tadjicii de la șes, se deplasau la distanțe mari în special călare (pe cai sau măgari), iar pentru transportul femeilor cu copii se folosea carul cu două roți, uneori acoperit. Acum, principalele mijloace de transport au devenit automobilele, trenurile și avioanele. În regiunile sătești, însă, mai sînt răspîndite mersul călare și cu carul. Din timpuri străvechi există care de trei forme principale: 1) cel din Taşkent și Fergana, cu roți înalte, avînd diametrul pînă la 2 m, cel care îl conduce stă în șa și mînă calul cu ajutorul căpăstrului; 2) cel din Samarkand și Buhara, cu roți mai puțin înalte, condus cu ajutorul hățurilor și 3) cel din Hiva — cu roți grele, masive, la care obada nu este îndoită, ci alcătuită din bucăți mici de lemn; la acest car, pentru vizitiu există o capră specială — *altahta*, care atîrnă deasupra crupei calului. În prezent, mulți colhoznici își cumpără biciclete, motociclete, iar uneori și autoturisme.

În viața de familie a uzbecilor s-au instituit în epoca feudală reguli severe, ce prevedeau izolarea femeii, reguli legate de situația ei umilitoare. Un obicei foarte dăunător era acela de a se plăti kalîmul pentru soție, ceea ce transforma femeia într-o sclavă în familia bărbatului; mult rău făceau și alte forme de contractare a căsătoriei potrivit vechilor obiceiuri, precum și leviratul și căsătoria minorilor. La nici unul din popoarele Rusiei izolarea femeii nu a fost atît de dezvoltată și n-a căpătat forme atît de monstruoase (*icikari*, *feregeaua* cu *ceacivan*) ca în Turkestanul dinainte de Revoluția din Octombrie.

Chiar din primii ani de după Revoluția din Octombrie, dezrobirea efectivă a femeii uzbece a devenit una din sarcinile primordiale ale partidului și guvernului în republică. S-au emis legi prin care se interzic kalîmul și căsătoria cu fetele minore. În 1927, în urma unei vaste munci politice de masă pregătitoare, s-a organizat *hudjum* — o mare campanie împotriva legilor reacționare ale șariatului și adetului, împotriva tradițiilor patriarhale care prevedeau izolarea și umilirea femeilor. În această perioadă, în ciuda împotrivirii înverșunate a bailor și preoților musulmani, precum și a numeroaselor acte de terorism, aproximativ 100 000 de femei uzbece și-au aruncat și și-au ars feregelele și au început să lucreze în industrie și cooperație sau au fost trimise la învățătură.

Astăzi, femeile reprezintă aproape jumătate din numărul muncitorilor din industria republicană, își însușesc profesiuni complicate, „bărbătești". Și mai important este rolul femeilor în producția colhoznică. Femeile ocupă un loc de frunte în viața de stat, obștească și culturală a republicii. Sute de uzbece au titluri științifice și desfășoară activitate științifică; printre uzbece se numără multe actrițe talentate, poete, pictorițe și muziciene ale căror nume sînt cunoscute în întreaga țară și dincolo de hotarele ei. În general, au fost înlăturate din viața de familie rămășițele relațiilor feudalo-patriarhale și ale tradițiilor reacționare, dar în unele cazuri ele se mai fac simțite și opinia publică sovietică luptă împotriva acestor rămășițe, care încalcă egalitatea în drepturi și colaborarea dintre bărbat și femeie.

Includerea unei părți din teritoriul locuit de poporul uzbek în componența Rusiei, în a doua jumătate a secolului

al XIX-lea, a exercitat o mare influență pozitivă asupra dezvoltării culturale a populației, care a progresat mult în comparație cu hanatele feudale-despotice înapoiate (Buhara și Hiva) unde predominau dogmele conservatoare ale islamismului. O dată cu venirea rușilor au apărut pentru prima dată pe teritoriul Uzbekistanului școli laice, cursuri serale pentru femeile uzbece, spitale, biblioteci, muzee, teatre. Prin intermediul intelectualilor ruși progresiști și al muncitorilor ruși, ideile marxismului pătrundeau în rîndurile populației locale. Totuși, asuprirea colonială exercitată de țarism frîna progresul cultural al poporului uzbek.

Înainte de Revoluția din Octombrie, peste 98% din uzbeci erau analfabeți. Copiii uzbeci, care învățau la școlile religioase — *maktab*, nu studiau disciplinele de cultură generală și nici nu știau măcar să citească în limba maternă, deoarece în maktaburi studiile se rezumau la învățarea pe de rost a cîtorva cărți religioase în limba arabă.

Chiar din primii ani ai puterii sovietice, poporul uzbek a pășit pe calea revoluției culturale și în prezent a lăsat cu mult în urmă țările vecine din Orient care se află sub jugul imperialismului.

Încă în preajma Marelui Război pentru Apărarea Patriei, peste 95% din populația Uzbekistanului era știutoare de carte, în timp ce în Iran, de pildă, numărul știutorilor de carte atinge doar 15%. În orașele din Uzbekistan s-a introdus de mult învățămîntul general și obligatoriu de 7 ani, iar din anul 1949—1950 el se înfăptuiește și la sate. Studiile în școli sînt completate de activitatea extrașcolară în casele de pionieri, în stațiunile tinerilor tehnicieni și naturaliști, în casele de educație artistică etc. Printre numeroasele cadre didactice se numără mii de uzbece cu studii pedagogice superioare și medii. Știința a atins un nivel ridicat. În Uzbekistan se află una din cele mai mari academii de științe din U.R.S.S. Intelectualitatea uzbekă, ieșită din popor, crește nu numai la orașe, dar și în kișlakuri (învățătorii, medicii, zootehnicienii și mecanicii din colhozuri sînt adesea originari chiar din satele unde lucrează).

Ceaihanaua roșie a devenit cea mai răspîndită instituție de culturalizare din Uzbekistan. În vechea ceaihana se adunau numai bărbații pentru încheierea de tranzacții comerciale, pentru a se întîlni și a sta de vorbă cu cunoscuții;

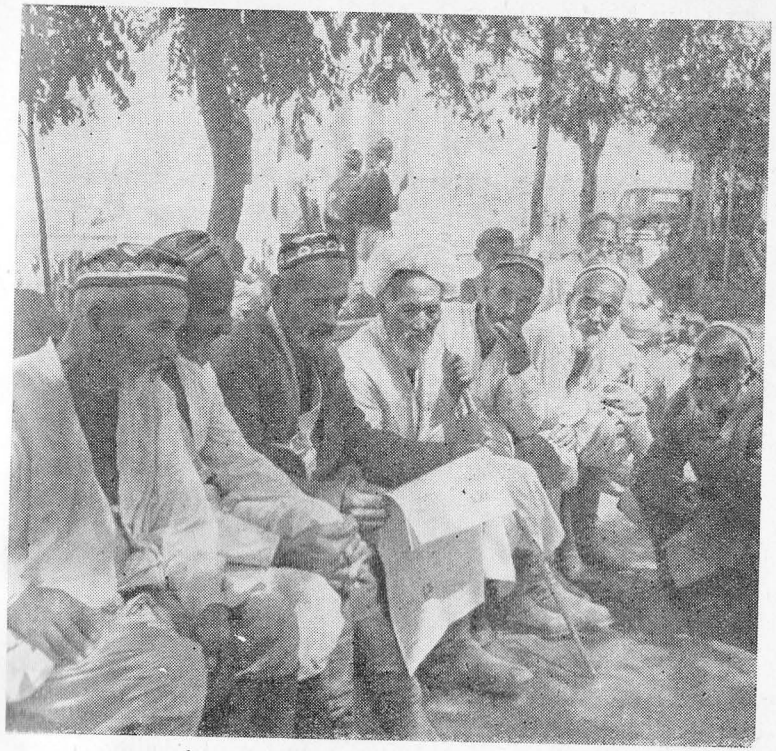

Într-un scuar (orașul Marghelan).

în afară de aceasta, aici dormeau drumeții. Actualele ceaihanale roșii sînt adevărate centre culturale. Ele sînt radioficate, aici se organizează convorbiri, lecturi cu glas tare din ziare, se produc povestitorii populari și muzicanții; femeile vin acum la ceaihana împreună cu bărbații. Ca și înainte, ceaihanalele se amenajează de obicei lîngă arîkuri sau hauzuri la umbra copacilor mari. Mobilierul lor păstrează un caracter național; ceaiul se bea pe *sufa*-le sau bănci joase de lemn acoperite cu covoare. Printre instituțiile de culturalizare mai mari se numără cluburile din colhozuri și de la orașe, casele și palatele de cultură.

Înainte de Revoluția din Octombrie, numărul lucrătorilor medicali și al instituțiilor medicale era infim, neasi-

gurînd asistența necesară populației, care, în baza tradiției, se adresa pretutindeni numeroșilor șeici ignoranți, vracilor, care tratau prin rugăciuni și descîntece, șamanilor, ghicitoarelor, precum și preoților musulmani de pe lîngă mazare. În anii puterii sovietice, spitalele bine amenajate, dispensarele, clinicile, stațiunile balneo-climatice și numerosul personal medical calificat au asigurat succesul în combaterea bolilor caracteristice în trecut pentru aceste regiuni din Asia mijlocie — malaria, bolile de ochi, lepra etc.

Trebuie să menționăm dezvoltarea rapidă pe care au căpătat-o în Uzbekistan cultura fizică și sportul. Printre sporturile naționale, deosebit de populare sînt lupta — *kuraș* și jocul sportiv călare — *ulok*. Participanții la acesta din urmă caută să pună stăpînire pe corpul unui țap pe care unul din călăreți îl pune pe șaua sa. O distracție specifică o constituie luptele de prepelițe.

Poporul uzbek a creat opere de un înalt nivel artistic, în domeniul creației orale, al literaturii, al muzicii, al dansului, al teatrului și al artei plastice aplicate profesioniste.

Interpreții epopeilor — *bahșii* sau *șoirii* (*șoin*) — sînt și astăzi îndrăgiți de masele populare și se produc adesea la serbări în colhozuri și la orașe; ei cîntă poeme eroice — *doston* — acompaniindu-se cu un instrument de ciupit cu două coarde — *dombra*. Creația cîntăreților populari este studiată cu grijă. În afară de epopee, un loc important în folclorul uzbek îl ocupă basmele, povestirile satirice și zicătorile. Și astăzi, la serbările populare, în ceaihanale, în orele de odihnă din taberele de pe cîmp, se produc, întrecîndu-se între ei, oameni buni de glumă — *askiaboz* — care au o rezervă nesecată de glume și improvizații. Cîntecele, pe care le interpretează femeile, sînt bogate și variate.

Istoria creației populare orale și a literaturii uzbecilor are o vechime de multe veacuri. Străvechile legături culturale dintre populația de limbă turcă și cea de limbă iraniană din Asia mijlocie au determinat influențe reciproce între folclorul și literatura uzbekă și tadjikă. Literatura clasică uzbekă își are începuturile în secolul al XV-lea; la baza ei stă creația lui Alișer Navoi. După alipirea la Rusia, în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, ideile democrat-revoluționare și tradițiile literaturii ruse au exercitat o influență binefăcătoare asupra literaturii uzbece. Din această perioadă datează creația poeților democrați uzbeci Mukumi, Furkat etc. Dar literatura de diferite genuri a atins o adevărată înflorire la uzbeci în anii puterii sovietice. Este semnificativ că tocmai în Uzbekistan, la Taşkent, a avut loc în 1958 Congresul literaților de pe două mari continente — Asia și Africa — la care s-a născut „spiritul de la Taşkent", ce marchează întărirea continuă a prieteniei și solidarității popoarelor din țările Asiei și Africii în lupta lor pentru pace, pentru prietenia între popoare.

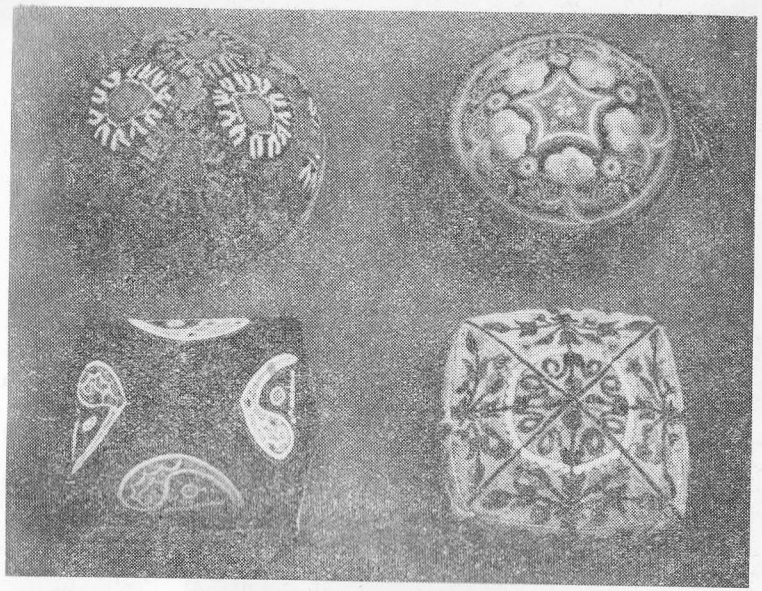

Tipuri de tiubeteici contemporane.

Muzica este larg răspîndită în viața uzbecilor; rar găsești o casă unde să nu existe instrumente muzicale. Printre uzbeci se numără mulți muzicieni remarcabili — interpreți, compozitori, teoreticieni în domeniul muzicii. Muzica clasică uzbekă are la bază elementele cîntecului popular.

În anii puterii sovietice au apărut în Uzbekistan mulți cîntăreți și muzicieni talentați din popor. În cîntece și muzică s-au ivit genuri noi; cîntece și strigături de fabrică și

Kumgan de aramă.

colhoznice; s-a răspîndit corul. Sînt mult îndrăgite cîntecele rusești și cîntecele altor popoare din U.R.S.S.

Cultura muzicală a uzbecilor s-a dezvoltat în decurs de multe secole sub forma cîntecului pe o singură voce. Acum, uzbecii au o operă cu trăsături specific naționale, balet și genuri simfonice; ei își însușesc în mod creator realizările muzicii clasice ruse și mondiale.

S-a creat o orchestră din instrumente populare reconstruite. Dansul a atins o mare înflorire. Este renumit, nu numai colectivul coregrafic de la Teatrul uzbek de operă și balet „Alișer Navoi", dar și tînărul Ansamblu popular de cîntece și dansuri „Bahor" („Primăvara").

Dansul popular uzbek posedă o mare bogăție de ritm și plastică. Rolul principal îl joacă brațele și mai ales mîinile. În vechiul Uzbekistan dansau mai mult femeile; acum dansează și bărbații. Dansurile sînt acompaniate cu tamburina. Dansurile populare din diferitele regiuni ale Uzbekistanului prezintă trăsături caracteristice: cele din Fergana sînt reținute și cu mișcări line, cele din Buhara sînt ușoare și grațioase, iar cele din Horezm se disting prin mișcări precise și brusce. Dansurile contemporane au uneori o tematică bazată pe muncă: așa sînt dansul culesului bumbacului sau dansul brodatului.

Arta teatrală profesionistă contemporană, care este mult apreciată, ca și muzica, are un trecut bogat. În vechiul teatru popular erau caracteristici comicii — *kîzîkci*, care prezentau un repertoriu satiric în piețe, în zilele de sărbă-

Plafoane de la Teatrul „Alișer Navoi" (Taşkent).
Sculptură în alabastru.

toare. În scurte farse, ei ironizau pe bai, pe negustori, pe cămătari, pe preoții musulmani, pe vraci și pe hoți. Teatrul de păpuși, de asemenea foarte popular la uzbeci, prezintă două variante: de tipul păpușii rusești „Petruşka" — *kul kughirciok* și teatrul de marionete — *ciodir haiol*. La spectacolele populare uzbece participau întotdeauna dansatori acrobați cu tăvi sau urcioare grele, scamatori, dresori de urși și capre, precum și echilibriști pe picioroange — *darvoz*. Teatrul popular înflorește și astăzi, alături de un mare număr de teatre profesioniste de dramă și muzicale. Kîzîkci talentați se produc în cluburi și parcuri, ironizînd pe trîntori, pe cei care lipsesc nemotivat de la lucru, biciuind rămășițele traiului vechi. Tradițiile păpușarilor și acrobaților din popor se dezvoltă în teatrele naționale de păpuși și la circ.

Arta aplicată și meșteșugurile artistice au atins în Uzbekistan un nivel ridicat. Cel mai mult este răspîndită broderia pe îmbrăcăminte (tiubeteicile, basmalele care se poartă la brîu etc.), precum și pe obiecte de uz casnic (cuverturi decorative, broderii care se pun pe perete — *suzani* etc.). Prin-

cipalele genuri de broderii sînt broderia plină în diagonală, în cruciulițe etc. În ornament predomină motivele vegetale; cu ele se împletesc și imagini stilizate ale obiectelor obișnuite, arcuri cu flori și coloane. Brodezele din zilele noastre introduc în ornamentul național motive noi, sovietice. Arta țesutului mătăsii (atlas, catifea) este de asemenea foarte dezvoltată. În cooperativele meșteșugărești din Buhara, Taşkent, Samarkand și Marghelan se fabrică țesături de mătase în culori vii, cu desene tradiționale uzbece. Se menține și o altă metodă de confecționare a țesăturilor artistice — imprimarea desenului în culori, cu ajutorul unor tipare de lemn. Reînvie străvechea artă a ceramicii ornamentate, precum și sculptura și pictura pe lemn și alabastru. Panourile sculptate din alabastru se disting prin faptul că, atunci cînd sînt luminate puternic de soare, produc un joc de lumină și umbră de mare efect.

În locul moscheelor și caselor bailor, meșterii din popor împodobesc astăzi clădirile publice — teatre, cinematografe, cluburi, palate de cultură. Împodobirea clădirii Teatrului de operă și balet „Alișer Navoi" din Taşkent constituie o capodoperă a celor mai buni meșteri uzbeci, care se bucură de o faimă binemeritată.

Meșter sculptor în lemn lucrînd.

Nu dispar nici alte genuri de artă aplicată a uzbecilor: baterea și gravarea vaselor de aramă, sculptura în piatră și marmură etc. Creația populară din Uzbekistan, ca și diversele genuri de artă profesionistă, cunoaște o adevărată înflorire.

TADJICII

Potrivit datelor recensămîntului din 1959, numărul total al tadjicilor din U.R.S.S. era de 1 397 000 oameni. Tadjicii trăiesc compact, în special în regiunile muntoase din Tadjikistanul central (fosta regiune Garm și o parte din fosta regiune Kuliab) și pe cursul superior al rîului Zeravșan. În celelalte raioane din Tadjikistan, tadjicii trăiesc amestecați cu uzbecii, kirghizii, turkmenii și kazahii; pe cîmpii și în regiunea premontană din partea de sud-vest a republicii, precum și într-o serie de raioane nordice ale Tadjikistanului, populația de alte neamuri este mai numeroasă decît tadjicii.

În afara hotarelor R.S.S. Tadjice locuiesc tadjici, îndeosebi în Uzbekistan: într-o serie de raioane din regiunile Surhan-Daria și Kașka-Daria, în orașele Buhara și Samarkand, în satul Urgud și în raioanele învecinate; cîteva mii de tadjici trăiesc în munții Nuratin, la nord-vest de orașul Djizak; în valea Fergana există tadjici în bazinul rîului Soh la sud de orașul Kokand, precum și la sud de orașul Fergana și în împrejurimile orașului Namangan. Un șir de așezări tadjice există în R.S.S. Kazahă, la răsărit de Taşkent. Un număr considerabil de tadjici trăiesc în Afganistan. În Regiunea Autonomă Gorno-Badahșană locuiește un grup de popoare din regiunea Pamirului, care vorbesc limbi iraniene, deosebite de cea tadjică: *vahanii*, *ișkașimii*, *șugnanii*, *rușanii*, *hufii*, *bartangii* și alții.

Un grup aparte îl constituie de asemenea *iagnobii*, care locuiesc în valea rîului Iagnob din partea de nord a Tadjikistanului. Prin limbă, iagnobii se apropie mai mult decît celelalte popoare din Asia mijlocie de sogdienii din antichi-

tate, fiind urmași direcți ai acestora. În prezent, toate aceste grupuri adoptă limba tadjicilor și se contopesc cu națiunea socialistă tadjică.

Înainte de Revoluția din Octombrie, principala ocupație a tadjicilor era agricultura. Din cauza stării de înapoiere social-economică, vechea agricultură a tadjicilor a rămas neschimbată timp de milenii. Pămînturile arabile se împărțeau în terenuri irigate artificial — *obi* și terenuri udate de precipitațiile atmosferice — *lialmi*. Pe terenurile irigate artificial se însămînțau grîu, orz, orez, bumbac și leguminoase, iar pe lialmi — în special, grîu, orz, in și porumb. În regiunile muntoase, pentru crearea unei rețele de canale de irigație era nevoie de o muncă susținută și de construirea unor instalații speciale. Tadjicii arau cu un plug de lemn cu vîrf de fier, la care se înhăma o pereche de boi; celelalte unelte — secera de fier, furcile de lemn, lopata, săpăliga de fier — nu erau nici ele prea complicate. În locul grapei se folosea o împletitură din crengi — *ceapar* sau o simplă scîndură — *mola*. În regiunile muntoase erau larg răspîndite sănii-tîrșitoare.

Pomicultura și viticultura au avut un rol important în economia tadjicilor; o mare parte din fructe se conservau în stare uscată. În văile munților și la șes, acolo unde existau plantații de duzi, s-a dezvoltat întrucîtva și sericicultura. Dudele se mîncau proaspete și uscate. Din cauza lipsei de cereale, tadjicii munteni făceau din dude uscate un fel de făină din care se coceau turte.

În regiunile muntoase, pe lîngă agricultură, tadjicii se ocupau cu creșterea animalelor (la șes, creșterea animalelor avea doar un caracter auxiliar). Dat fiind că predomina economia naturală, vitele furnizau tadjicilor o mare parte din produsele alimentare și material pentru îmbrăcăminte. În timpul iernii, muntenii își țineau vitele în grajd, iar primăvara și vara plecau cu ele pe pășunile alpine, unde se mutau pentru această perioadă femeile cu copiii și unde se preparau produsele lactate pentru iarnă. În multe raioane din Tadjikistanul muntos exista obiceiul de a se organiza întovărășiri ale femeilor pentru prelucrarea laptelui, denumite *peivoz* sau *naubati șir*.

Printre tadjicii din regiunile de șes, în special la orașe, meșteșugurile, care se separaseră de mult de agricultură,

reprezentau ocupația principală a unei părți considerabile din populație.

În regiunile îndepărtate de munte, relațiile marfă-bani aproape că nu pătrundeau și de aceea se mențineau aici meșteșugurile casnice, dintre care doar puține furnizau produse pieței interne restrînse.

Dintre meșteșuguri trebuie să menționăm torsul, țesutul, împletitul și broderia, prelucrarea lemnului, confecționarea obiectelor de metal, olăritul. În satele din munți, femeile confecționau oale fără roata olarului. La șes se folosea roata olarului; aici olăritul era o ocupație a bărbaților.

În Tadjikistanul muntos avea o mare importanță angajarea la muncă în alte regiuni, angajare determinată de mizerie, de lipsa de pămînt și de birurile mari. Totuși, pînă la instaurarea puterii sovietice, Buhara de răsărit a fost o țară în care a predominat economia naturală.

Înainte de Revoluția din Octombrie, destinele politice ale tadjicilor de pe teritoriul actualei R.S.S. Tadjice erau diferite în partea de nord și în cea de sud-est a țării. După alipirea Asiei mijlocii la Rusia, regiunile nordice ale Tadjikistanului (Ura-Tiube, Hodjent, Matcea, Falgar) au intrat în componența provinciei Turkestan. Situația tadjicilor din aceste regiuni era aceeași cu a uzbecilor (vezi capitolul „Uzbecii"). Partea de sud-est a Tadjikistanului se afla sub stăpînirea emirului din Buhara (provincia Buhara de răsărit). În regiunea Pamirului (Rușan, Șugnan și Vahan) exista o stăpînire dublă: a guvernatorului din Buhara și a comandantului detașamentului rus din Pamir.

În momentul Revoluției din Octombrie, în Buhara de răsărit domneau relațiile feudale. Oamenilor muncii din agricultură li se opunea clasa nobilimii feudale locale. Țăranii stăpîneau loturi mici de pămînt, în timp ce nobilimea concentrase în mîinile sale domenii întinse. Dijma (în natură și în bani) și produsele muncii clăcașilor erau însușite fie direct de cîrmuitor — *bek*, care aduna prin intermediul aparatului administrativ impozitele de la țăranii ce lucrau pe pămîntul statului, fie de moșierii feudali, care stăpîneau zeci și sute de gospodării ale dehkanilor, percepeau de la ei impozite și îi sileau să muncească pe pămînturile lor. Această posesiune feudală se numea *tanho*, iar

proprietarul era numit *tanhohur*. Gospodăriile țărănești se împărțeau în două grupuri: *fukaro*, care plăteau o rentă direct bekului, și *bîna*, care plăteau tanhohur-ului respectiv.

Dijma era de numeroase feluri: astfel, în Karateghin, locuitorii kișlakurilor dădeau cîrmuitorului lor a zecea parte din recoltă — *ușr*, o oaie pe an de la fiecare gospodărie — *amal*, iar în afară de aceasta, îi furnizau unt, lemne, lînă, halate, țesături, frînghii, harnașamente etc. Mai existau și tot felul de alte biruri în natură și în bani, care se încasau în folosul diferiților funcționari de stat, clericilor și starostilor satelor. Foarte împovărătoare era și renta în muncă, care consta atît în claca pe ogoarele feudalului sau cîrmuitorului, cît și în munca neplătită la construirea și repararea clădirilor, drumurilor etc. Deosebit de grea era situația țăranilor care ajungeau în posesiunea feudală a marilor tanhohuri; profitînd de puterea lor, aceștia măreau, după bunul lor plac, cuantumul birurilor și durata clăcii, iar adesea atentau și la libertatea personală a țăranilor care depindeau de ei, se amestecau în viața lor personală și de familie, îi judecau și îi pedepseau.

În țară domnea o totală samavolnicie: un reprezentant al administrației sau un feudal putea — fără teamă de pedeapsă — să bată, să tortureze și să chinuiască un sărac, să-l maltrateze la interogatoriu și la judecată, să-l țină fără nici un temei în fiare sau în închisoare.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea în Buhara de răsărit au avut loc tulburări și răscoale țărănești îndreptate împotriva autorităților și feudalilor locali. Dar toate aceste răscoale, de obicei spontane și prost organizate, au fost reprimate cu cruzime.

Locuitorii kișlakului tadjik alcătuiau obștea sătească; fînețele, terenurile nearate, pășunile de vară, loturile de pe care se aduna combustibil și alte terenuri se aflau în proprietatea obștei. Comunitatea din kișlak stabilea îndatoririle în legătură cu întreținerea sistemului de irigație și cu repararea drumurilor și podurilor de pe teritoriul satelor. În regiunile de munte era caracteristică pentru obștea sătească existența unei „case a focului", specială, denumită *alouhona*, care mai ales în lunile de iarnă reprezenta un fel de club al bărbaților. Tot aici erau primiți oaspeții și funcționarii care veneau în kișlak.

În unele regiuni muntoase din Tadjikistan s-au menținut pînă la Revoluția din Octombrie familiile patriarhale mari. Obiceiul ca familiile să rămînă neîmpărțite s-a păstrat multă vreme și în rîndurile populației de la șes din Asia mijlocie. La tadjicii munteni persistau și urme ale relațiilor gentilice, odinioară dominante; adesea grupul înrudit — *kaun* sau *toifa* — popula un kișlak întreg sau un cartier aparte.

Forma predominantă a relațiilor de familie la tadjici era familia monogamă. Pentru contractarea unei căsătorii era necesară plata kalîmului; în regiunile în care era dominantă economia naturală era răspîndit un obicei mai arhaic, și anume munca în casa viitorului socru în schimbul soției. Se practicau căsătoriile între minori, se menținea obiceiul leviratului și erau larg răspîndite căsătoriile între veri, mai ales cu fetele din ginta mamei. La tadjicii munteni, femeile căsătorite nu-și acopereau fețele. La șes, ele purtau feregea cu ceacivan. În general, situația femeii era umilitoare la ambele grupuri de tadjici, dar în special la cei de la șes.

Religia oficială a tadjicilor era islamismul. Majoritatea locuitorilor erau mahomedani suniți. Alături de aceasta, mai ales la tadjicii munteni se păstrau și urmele altor credințe și rituri religioase mai vechi. Din punct de vedere religios popoarele din regiunea Pamirului se deosebeau net de tadjici; ei făceau parte din secta ismailiților și se supuneau ișanilor și califilor — conducători spirituali ai sectei; aceștia la rîndul lor erau subordonați căpeteniei spirituale a întregii secte, care-și avea reședința la Bombay.

În anii puterii sovietice, dintr-o țară feudal-colonială înapoiată, Tadjikistanul s-a transformat într-o republică industrial-agrară înaintată a Uniunii Sovietice. S-au creat diferite ramuri industriale și o parte a populației tadjice a părăsit agricultura și a început să lucreze în mine de minereu și cărbune, întreprinderi pentru prelucrarea metalelor, în fabrici pentru egrenarea bumbacului, la prese de ulei, în întreprinderi de vinificație și în fabricile de conserve. În industrie lucrează și femeile, în special în cea textilă, precum și la fabricile de bobinat mătase și de confecții.

În agricultura Tadjikistanului, în locul micilor gospodării individuale, s-au creat mari gospodării socialiste colective cu o puternică bază tehnică. Rețeaua de irigație a fost

reconstruită și lărgită. Prin metoda șantierelor s-au construit importante canale de irigație (de pildă Marele canal Ghissar). S-au valorificat suprafețe uriașe de pămînturi noi — de pildă valea rîului Vahș, care în trecut reprezenta un deșert lipsit de viață. S-a dat în exploatare marea hidrocentrală de la Kairak-Kum, pe fluviul Sîr-Daria, s-a construit hidrocentrala Perepadnaia pe rîul Vahș. S-a început construirea puternicii hidrocentrale din Nurek. Cei strămutați pe noile pămînturi primesc împrumuturi, sînt scutiți o perioadă de timp de impozite și li se aduc cherestea și alte materiale pentru lucrările de construcție.

Cultivatorii de bumbac din Tadjikistan au adus un aport însemnat la dezvoltarea culturii acestei plante în Uniunea Sovietică. În ceea ce privește recoltele de bumbac la hectar, Tadjikistanul ocupă primul loc în lume, iar prin producția globală de bumbac brut — locul al doilea în U.R.S.S.

Un rol considerabil continuă să-l aibă în Tadjikistan și culturile cerealiere, care în răsăritul republicii, în regiunea Gorno-Badahșană, reprezintă baza agriculturii.

În Tadjikistan se cultivă diferite soiuri de caiși, piersici, gutui, pruni, vișini, cireși, meri, peri, nuci și viță de vie. Principala bază a pomiculturii și viticulturii este regiunea Leninabad. Fructele care se culeg aici constituie materia primă pentru fabricile de conserve și vinuri din Tadjikistan. O mare dezvoltare a căpătat-o în prezent sericicultura, în legătură cu măsurile luate pentru extinderea plantațiilor de duzi.

Creșterea animalelor, în special a oilor, ocupă un loc de seamă în economia națională. Rasa de oi Ghissar este una dintre cele mai bune din lume și furnizează cantități mari de carne și grăsime; se mai cresc oi karakul, capre (în nord, rasa de Angora), vite cornute mari, cai, iar în Pamir — iaci.

Dezvoltarea pe scară largă a transportului a avut un rol important în avîntul economiei naționale din Tadjikistan. Lipsa de drumuri a devenit de domeniul trecutului, republica este brăzdată în toate direcțiile de autostrăzi largi (Marea șosea a Pamirului etc.) și de linii aeriene.

Satele tadjice — kișlakurile — diferă foarte mult în funcție de data cînd au fost întemeiate — în trecut sau în anii puterii sovietice.

Satele vechi continuă să alcătuiască un labirint de ulițe înguste și întortocheate, iar zidurile caselor care dau în stradă

sînt fără ferestre. În munți, satele sînt adesea formate din cartiere separate și planul lor este pus în concordanță cu relieful locului.

La șes, casele de tipul local tradițional se construiau pe o temelie înaltă; zidurile erau alcătuite dintr-o carcasă de lemn umplută cu cărămidă nearsă sau bulgări de lut — *gualea*; peste grinzile tavanului se puneau prăjini subțiri, iar pe deasupra lor un strat de stuf, pămînt și lut. Zidurile se lipeau cu un strat de lut amestecat cu paie. Casa, de formă dreptunghiulară, era alcătuită de obicei dintr-o singură încăpere cu tindă și cu o terasă deschisă în față. Aproape de ușă se făcea sandalul: în podea se săpa o adîncitură în care se puneau în perioada rece a anului cărbuni aprinși; deasupra adînciturii se așeza o masă scundă de lemn care se acoperea pe deasupra cu o pătură. Locatarii, șezînd în jurul sandalului, își încălzeau picioarele la foc, sub pătură. În pereți se făceau mai multe nișe dreptunghiulare; în nișele mari se așezau cuferele și se punea așternutul, iar în cele mici se ținea vesela.

În regiunile de munte, casele se făceau fără fundament; zidurile se clădeau din pietre necioplite, legate între ele cu lut, din cărămidă nearsă sau din lut amestecat cu paie. De-a lungul zidurilor și în interiorul casei se așezau stîlpi pe care se fixau grinzile tavanului, deasupra se puneau cergi, un strat de pămînt și în cele din urmă acoperișul era lipit cu lut. Podeaua locuințelor, ca și la cîmpie, se făcea din lut. Ferestrele erau înlocuite prin mici deschizături făcute în pereți sub tavan sau în tavan.

În Karateghin, în Darvaz și în Pamirul de vest locuința reprezenta o singură încăpere, cu o trecere la mijloc și cu ridicături de lut de-a lungul pereților laterali și al peretelui din fund. Într-una dintre aceste ridicături exista o adîncitură — vatra, unde se prepara hrana și se coceau lipii, care, în acest scop, erau lipite de pereții vetrei. În mijlocul tavanului era o deschidere pentru evacuarea fumului, care se limita la cîteva rame pătrate, puse una peste cealaltă și din ce în ce mai mici în sus.

În partea de sud a văii Fergana și în regiunea Piandjikent era răspîndit un tip de locuință care îmbina unele trăsături ale celor de la șes și de la munte, avînd un cămin cu coșul de fum în perete.

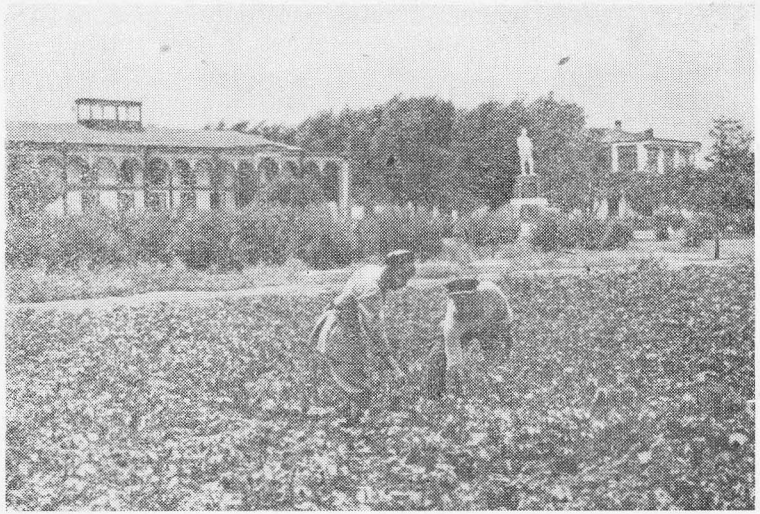

Clădiri publice într-un colhoz tadjik (regiunea Leninabad).

Dezvoltarea construcției socialiste în Tadjikistan a dus la transformarea radicală a vieții populației. Noile forme ale culturii materiale s-au reflectat în primul rînd asupra locuinței. În Tadjikistan, alături de orașele noi de felul Dușambeiului și de numeroase așezări socialiste, se pot întîlni și acum orașe și sate vechi. Dar și ele sînt reconstruite treptat (de pildă, orașele Leninabad și Ura-Tiube).

Kișlakurile noi, construite în ultimele decenii, se deosebesc cu totul de cele vechi. În așezările colhoznice moderne (de pildă, în valea rîului Vahș), casele sînt clădite pe baza unui anumit plan de-a lungul străzilor drepte; în centru se află de obicei clădirea consiliului de conducere al colhozului, curtea colhozului cu construcțiile aferente, școala, clubul, magazinul, creșa și alte clădiri publice.

An de an, tot mai mulți colhoznici tadjici se mută în case noi, moderne. Aceste case se clădesc, în funcție de regiune, din cărămidă arsă sau nearsă, din piatră sau din lut bătut — *pahsa* și se văruiesc atît pe dinafară, cît și pe dinăuntru. Alături de acoperișurile plate tradiționale, se construiesc adesea acoperișuri în două ape din tablă și mai rar din

ardezie sau țiglă. De-a lungul fațadei se construiește ca și înainte o terasă, iar casa este înconjurată de o grădină. De cele mai multe ori, aceste case au mai multe camere și sobe. În regiunile unde există suficient lemn se fac podele de lemn. Mobila orășenească — mese, scaune, paturi — s-a răspîndit pretutindeni, dar generația vîrstnică păstrează adesea tradiția de a dormi, de a mînca și de a lucra pe jos și de aceea pe podea se așternpături de pîslă și covoare. În locuințele colhoznicilor apar tot mai multe obiecte casnice și vase noi.

Colhoznicii din Tadjikistan se pot mîndri îndeosebi cu noile lor clădiri publice, printre care se întîlnesc tot mai des minunatele modele ale arhitecturii populare.

Creșterea bunăstării poporului tadjik se constată în îmbunătățirea considerabilă a alimentației.

Carnea, în trecut aproape inaccesibilă maselor muncitoare, a devenit un aliment de fiecare zi; mîncarea cu carne preferată a tadjicilor, ca și a altor popoare din Asia mijlocie, este pilaful. Se consumă în special carne de ovine, iar în perioada de vară — carne de țap. Sînt răspîndite făinoasele: supă cu tăiței, colțunași, pateuri. În orașe și în regiunile din jurul orașelor, populația tadjică consumă

În casa unui colhoznic (regiunea Leninabad).

Tadjică în costum național (fosta regiune Garm).

pîine fabricată, care înlătură tradiționala lipie din făină de grîu măcinată grosier. Fructele, legumele, pepenii verzi și galbeni ocupă în cea mai mare parte a anului un loc important în alimentație.

Costumul național al tadjicului s-a păstrat cel mai bine în regiunile de munte, cu toate că și acolo îmbrăcămintea se confecționează de mult din țesături de fabrică.

Tadjicii din regiunile de munte poartă, de obicei, și astăzi cămăși cu croiala în formă de tunică (femeile — ceva mai jos de genunchi, iar bărbații mai scurtă) și șalvari (la femei, strînși la gleznă, iar la bărbați, mai scurți și mai largi). Peste cămașă se poartă un halat vătuit, iar în perioada rece a anului — un halat de postav. Halatul se încinge cu un brîu sau o basma. Muntenii poartă în picioare ciorapi de lînă colorați, peste care se înfășoară o pangliță lată, ghete de piele tăbăcită în vîrtej sau saboți de lemn făcuți cu grijă.

Tadjicii de la șes își rad capul și poartă tiubeteică, iar cei din regiunea Pamirului poartă o tichie aparte; în unele regiuni, peste tiubeteică se poartă turban. Fetele și femeile tinere își împletesc părul în cîteva cozi, iar cele mai în vîrstă, în două cozi; femeile poartă pe cap basmale.

La femei sînt larg răspîndite diferite podoabe: inele de argint, brățări, pandantive prinse în cozile de păr, cercei etc.; orășencele poartă adesea podoabe de aur.

Alături de portul național local, în ultimii ani, tadjicii au început să poarte îmbrăcăminte de tip orășenesc — haină și pantalon, iar de pe vremea Războiului pentru Apărarea Patriei — costumul semimilitar și cizme. Adesea, costumul bărbaților și femeilor tadjice reprezintă o îmbinare a elementelor vestimentare rusești și naționale. Bărbații își pun peste haină un halat de bumbac sau de mătase, încins cu o basma brodată. Femeile păstrează mai multe elemente naționale ale costumului, cămașă și șalvari de croială locală, dar confecționate exclusiv din țesătură de fabrică. La bărbați se mențin cel mai mult acoperămintele de cap naționale, iar la femei — podoabele, care sînt considerate un element necesar al costumului femeilor și fetelor tinere. Se păstrează obiceiul desenării sprîncenelor, care, potrivit concepțiilor locale despre frumusețe, trebuie să fie foarte evidențiate și să se unească la rădăcina nasului.

Uriașele schimbări care s-au produs în situația femeii tadjice au exercitat o mare influență asupra transformării vieții de familie și a felului de trai din trecut al tadjicilor. Puterea sovietică a dezrobit femeia tadjică, transformînd-o într-un membru egal în drepturi al societății. Femeile, care în trecut nu participau aproape de loc la munca cîmpului, lucrează în prezent în brigăzile și echipele colhoznice cot la cot cu bărbații. Printre ele se numără mulți maeștri ai recoltelor bogate și conducători ai producției colhoznice, membri ai consiliilor de conducere ai colhozurilor, responsabili de ferme, brigadieri și șefi de echipe. Un mare număr de femei lucrează în industrie.

În anii puterii sovietice femeile tadjice au căpătat pentru prima oară accesul la învățătură, putînd să frecventeze nu numai școlile medii, dar și pe cele superioare. Femeile participă activ la viața obștească și la conducerea statului, multe dintre ele sînt deputați în sovietele locale, în Sovietul Suprem al R.S.S. Tadjice și în Sovietul Suprem al U.R.S.S. Antrenarea femeii în munca de producție și în activitatea obștească a sporit prestigiul ei și importanța sa în viața de familie, a făcut imposibilă menținerea vechilor relații de familie, bazate pe dominația bărbatului și pe supunerea oarbă a femeii. Au dispărut dependența economică a femeii față de bărbat și izolarea femeilor în case. Femeia participă alături de bărbat la educarea copiilor. Au fost lichidate aproape cu desăvîrșire o serie de fenomene caracteristice pentru vechile relații de familie, ca de pildă căsătoria între

minori, contractarea forțată a căsătoriei din voința părinților, plata kalîmului pentru mireasă etc.

Statul sovietic și partidul comunist manifestă o grijă deosebită pentru mamă și copil. În Tadjikistan s-a creat o rețea vastă de instituții pentru copii — creșe, grădinițe și terenuri pentru copii, bucătării pentru prepararea mîncărurilor din produse lactate, consultații și policlinici pentru copii. Pentru odihna copiilor există un mare număr de tabere pionierești și sanatorii.

Înainte de Revoluția din Octombrie în Tadjikistan a existat doar un număr mic de școli clericale, unde învățau în special copiii oamenilor înstăriți. Majoritatea populației rămînea analfabetă. Abia în anii puterii sovietice, populația muncitoare din Tadjikistan a dobîndit posibilitatea de a învăța. Trecerea scrierii tadjice de la alfabetul arab la un alfabet nou, alcătuit pe baza grafiei rusești, a avut o mare însemnătate pentru dezvoltarea culturală a poporului tadjic.

Pentru pregătirea cadrelor didactice funcționează în republică institute și școli pedagogice; se editează în tiraje mari manuale în limba tadjikă. În republică există și multe alte școli superioare (printre care Universitatea de stat tadjikă) și școli medii tehnice, care pregătesc specialiști în diferite domenii ale științei, tehnicii și culturii. Casele de cultură, cluburile, bibliotecile și ceaihanalele-săli de lectură desfășoară o intensă muncă de culturalizare în rîndurile populației de la orașe și sate. În Tadjikistan s-a înființat o academie de științe, există cîteva muzee, se editează un număr mare de cărți, ziare și reviste în limbile tadjikă și rusă. Creația populară orală a tadjicilor este bogată și variată.

Numeroase legende sînt legate de viața istorică a poporului. Basmele și cîntecele ocupă un loc deosebit de important în creația orală. Înainte de Revoluția din Octombrie, poporul tadjik se plîngea în cîntecele sale de viața grea pe care o ducea, protesta împotriva exploatării. Acum, poporul compune cîntece pline de optimism despre viața sa actuală; folclorul se îmbogățește cu subiecte noi.

Literatura este indisolubil legată de creația populară orală. Literatura tadjikă are o istorie îndelungată și glorioasă, dar abia după Revoluția din Octombrie ea a dobîndit toate posibilitățile pentru a se dezvolta.

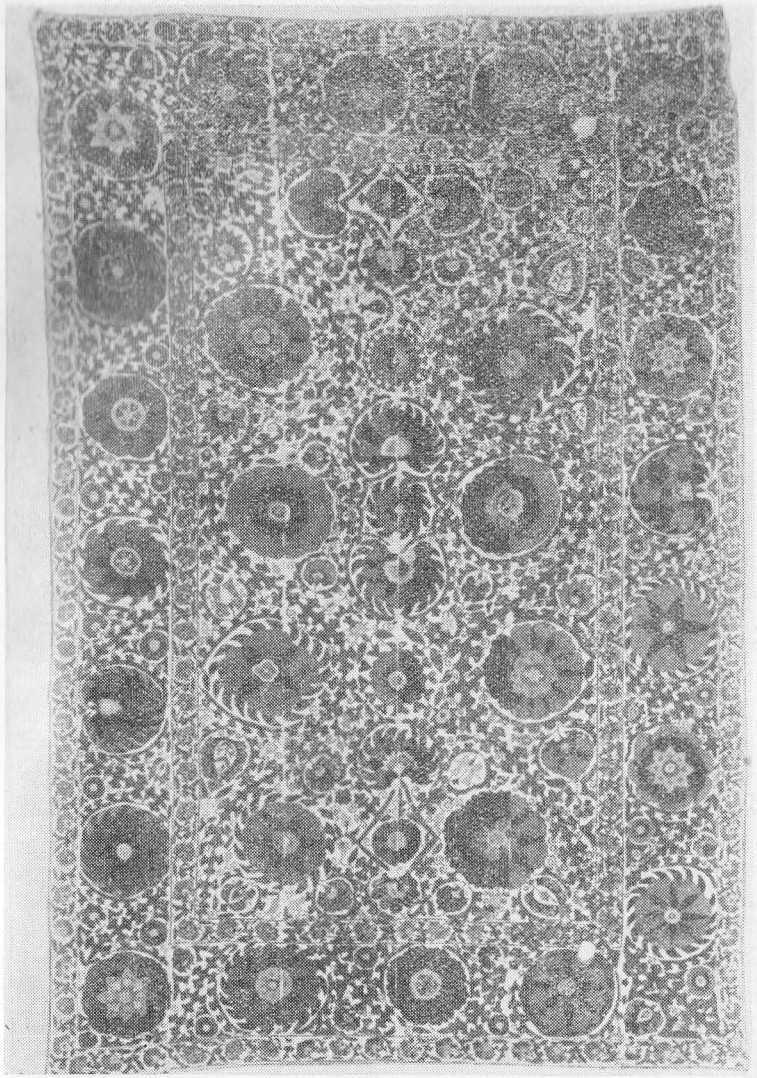

Siuzani.

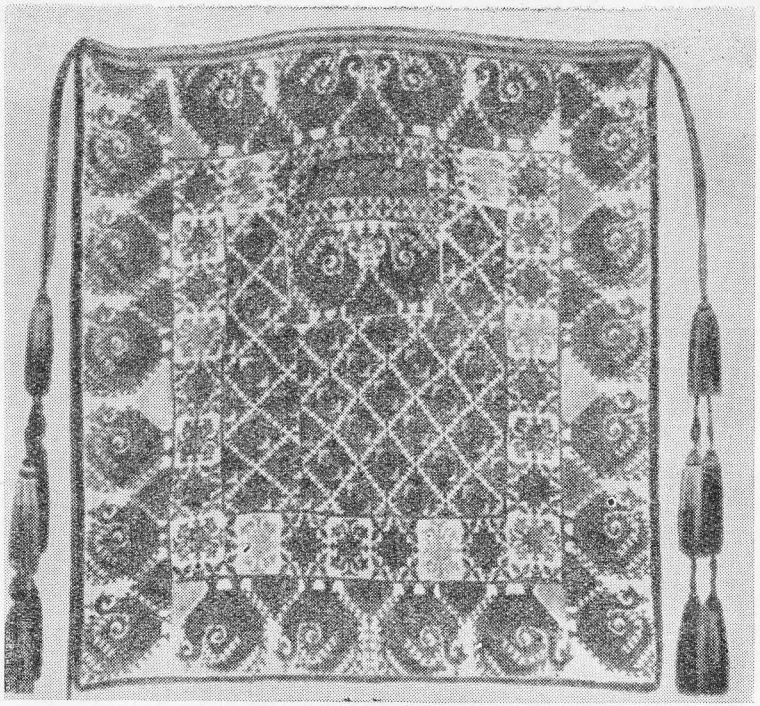

Perdea brodată (*rui-band*) răspîndită la tadjicii munteni.

Teatrul tadjik a apărut încă în evul mediu. La serbările orășenești din secolele XIV—XV se produceau muzicanți, cîntăreți, comedianți, echilibriști pe frînghie. În tot decursul istoriei ulterioare, la tadjici au fost foarte populare distracțiile de masă, la care participau povestitori, oameni buni de glumă, dansatori, scamatori și comedianți care jucau farse și scurte scenete satirice. Deosebit de interesante erau reprezentațiile *masharaboz*-ilor care interpretau scenete comice și satirice, acompaniate de cîntece populare, cu subiecte din viața de toate zilele. Teatrul profesionist tadjik contemporan a moștenit cele mai bune tradiții ale teatrului popular, dar și-a însușit și arta profesionistă teatrală sovietică și mondială, atingînd un înalt nivel artistic.

Arta aplicată a fost din vremuri străvechi foarte dezvoltată la poporul tadjik. Broderiile tadjice de pe îmbrăcămintea femeiască și de pe *suzani* acoperiți cu motive decorative, picturile de pe pereții și tavanele caselor se disting prin bogate ornamente vegetale și prin îmbinarea armonioasă a tonurilor vii. La tadjicii din Pamir și din alte regiuni muntoase, în afară de broderie, este răspîndită împletirea de ciorapi colorați cu ornamente specifice. Din vremuri străvechi au apărut în Tadjikistan centre de imprimerie artistică, sculptura în lemn și producția de ceramică pictată.

În anii puterii sovietice, arta tadjikă s-a îmbogățit cu genuri noi, inclusiv pictura de șevalet, grafica și sculptura, care în subiectele lor reflectă construcția socialistă în republică și traiul nou al poporului. În Tadjikistan există o școală de artă plastică, un muzeu de artă plastică, case ale creației populare, școli muzicale. Păstrînd cu grijă cele mai bune tradiții naționale, tînăra artă sovietică din Tadjikistan se dezvoltă impetuos.

TURKMENII

Potrivit datelor recensămîntului din 1959, din numărul total de 1 002 000 turkmeni, cîți trăiesc în U.R.S.S., 741 500 locuiesc în Turkmenia, iar restul în R.S.S. Uzbekă și Tadjikă, în regiunea Astrahan și în Caucazul de nord.

În afara hotarelor U.R.S.S. există turkmeni în provinciile de nord-est ale Iranului, în nordul Afganistanului, în Anatolia (Turcia), în Irak și Siria.

În literatura rusă din secolul al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea, turkmenii sînt menționați sub denumirea deformată de *truhmiani* sau *truhmeni*. Turkmenii erau împărțiți într-o mulțime de triburi; cele mai mari dintre ele erau: *teke*, *ersari*, *iomut*, *salor*, *sarîk*, *goklen* ș.a. De aceea, la denumirea de *turkmen* se adaugă de obicei denumirea tribului.

Turkmenia este populată extrem de neuniform. În regiunea deșerturilor și munților revin mai puțin de un om pe km², iar în oaze densitatea este de 200 oameni la km². Populația cea mai deasă este în valea Murgab, unde s-au

așezat de la mijlocul secolului al XIX-lea o parte considerabilă din cel mai numeros trib turkmen — teke și tribul sarîcilor. Teke a devenit populația de bază a oazelor Ahal și Tedjen din sudul Turkmeniei. Iomuții trăiau pe un teritoriu întins, situat la răsărit de Marea Caspică, între Horezm la nord și Kzîl-Arvat la răsărit, ersarii — pe ambele maluri ale fluviului Amu-Daria, între Kelif și Karabe-kaul, salorii — în apropiere de Ceardjou și în raionul Serahs, iar goklenii — în raionul Kara-Kalin. Așa-numiții turkmeni din Stavropol, care fac parte în special din triburile *ciaudor*-ilor și *igdîr*-ilor, reprezintă un grup care s-a strămutat în primul pătrar al secolului al XVIII-lea din peninsula Mangîșlak în bazinele rîurilor Manîci și Kumî. Turkmenii care trăiesc în Uzbekistan (regiunile Buhara și Samarkand) au fost asimilați în mare măsură de populația uzbekă înconjurătoare.

În Turkmenia dinainte de Revoluția din Octombrie, cuprinsă în cea mai mare parte în regiunea Transcaspică a provinciei Turkestan, nu exista industrie, cu excepția extracției rudimentare semimeșteșugărești a petrolului și a unui număr mic de întreprinderi pentru prelucrarea primară a materiilor prime (fabrici de egrenat bumbacul etc.). Principalele ocupații ale turkmenilor au fost din vremuri străvechi agricultura și creșterea animalelor. Între agricultori — *ciomur* și crescătorii de vite nomazi — *cearva* nu exista o delimitare precisă; adesea, o parte din membrii unei familii se ocupau cu agricultura, iar ceilalți plecau cu turmele la păscut în deșertul Kara-Kum. Importanța agriculturii a sporit tot mai mult de la mijlocul secolului al XIX-lea, după strămutările în masă ale celor mai mari triburi, provocate de dezordinile politice și de războaiele din secolul al XVIII-lea. Alipirea Turkmeniei la Rusia a avut o mare influență pozitivă asupra dezvoltării agriculturii. Au încetat incursiunile turkmenilor în Iran și ale iranienilor în oazele fertile din Turkmenia de sud. Construirea căii ferate Transcaspice de către guvernul rus a însemnat un eveniment istoric extrem de important în viața turkmenilor, care a influențat foarte mult economia țării, dezvoltarea culturii bumbacului. Dar pînă la Revoluția din Octombrie tehnica agriculturii turkmene a rămas extrem de înapoiată. Pămînturile irigate prin scurgerea de la

sine a apelor, cu ajutorul roților de ridicat apa — *cighire* sau, în sfîrșit, prin instalații subterane speciale pentru colectarea apei — *kearize*, caracteristice pentru regiunea premontană din sudul Turkmeniei, erau lucrate cu plugul de lemn cu brăzdar de fier, răspîndit pe atunci în toată Asia mijlocie; drept grapă se folosea o scîndură grea — *mala* sau o tîrșitoare cu dinți de lemn. Ca și la alte popoare din Asia mijlocie, ketmenul și lopata jucau un rol important în lucrarea pămîntului.

Sistemul de folosire a apei reflecta relațiile patriarhale-feudale, care predominau în satul (aulul) turkmen. Canalele magistrale erau considerate proprietate a tribului, iar ramificațiile mai mici aparțineau subdiviziunilor tribului — ginților *tire*. În sud, obștea era, în general, vicinală; ea folosea în comun apa și pămîntul. Această obște vicinală cuprindea rămășițe ale diferitelor grupuri gentilice; în nord, ea păstra într-o măsură mai mare tradițiile gentilice și era alcătuită în special din membri ai aceleiași ginte, dar diferențierea de clasă în cadrul aulului era extrem de pregnantă. Întinderi considerabile din pămînturile obștilor, mai ales în regiunile în care se cultiva bumbac, deveniseră posesiuni feudale ale hanilor, ale comandanților militari — *serdari*, ale starostelor ginților — *aksakali*, ale bogătașilor cămătari și negustori de la sate — bai și ale clerului, care acaparaseră, sub diferite pretexte, o parte din pămînturile irigate ale tribului lor. Tot ei dispuneau de distribuirea apei, aplicînd în interesul lor normele dreptului cutumiar cu privire la folosirea apei.

În secolul al XIX-lea s-a introdus în interesul claselor avute, cu scopul de a se micșora numărul membrilor cu drepturi depline ai obștii vicinale — „dreptul conjugal": se acordau loturi de pămînt numai celor căsătoriți și mulți săraci nu se puteau căsători din pricină că pentru mireasă trebuia plătit în mod obligatoriu kalîmul. În afară de aceasta, mulți țărani —*daihani*, care ajungeau să fie înrobiți cămătarilor — bai, trebuiau să-și dea pămîntul pentru plata datoriilor. În 1912, numărul daihanilor fără pămînt ajungea în unele raioane la 30% din populația sătească. În raioanele în care populația se ocupa mai ales cu creșterea animalelor, majoritatea daihanilor erau de asemenea dependenți de

feudali și bai care acaparaseră puțurile și alte surse de apă indispensabile pentru practicarea creșterii vitelor.

În prezent, R.S.S. Turkmenă este o țară industrial-agrară; rolul principal în economia națională îl are industria creată în anii puterii sovietice: cea petrolieră, a gazelor, chimică, a materialelor de construcție, textilă, de sticlă etc. S-au construit noi rezervoare de apă și canale, inclusiv canalul care străbate deșertul Kara-Kum și are o lungime totală de 500 km. Acest canal a legat fluviul Amu-Daria de rîurile Murgab și Tedjen, cu lacul de acumulare din Hauzhan, cel mai mare din Turkmenia. Principalele culturi agricole sînt bumbacul și cerealele. În colhozurile din sudul Turkmeniei se cultivă soiuri de bumbac de calitate superioară, cu fibră lungă; aici s-au introdus de asemenea noi plante industriale: plante de uleiuri eterice și plante cauciucofere. Un rol important îl au bostănăriile, pomicultura, viticultura și legumicultura.

În domeniul zootehniei predomină creșterea oilor karakul și a oilor bune pentru carne și lînă. Turkmenia ocupă primul loc în lume în ceea ce privește producția de oi karakul. În colhozurile turkmene se cresc cai de rasa ahaltekină și iomută, care au căpătat un renume mondial. Se cresc de asemenea vite cornute mari și cămile. În regiunile de pe litoralul Mării Caspice s-au organizat colhozuri de pescari.

Unele orașe din R.S.S. Turkmenă sînt situate în apropierea vechilor așezări și cetăți din evul mediu (Marî, Ceardjou, Kunea-Urghenci, Kerki, Kzîl-Arvat), iar altele au apărut și au devenit importante centre comerciale la sfîrșitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea, după alipirea Turkmeniei la Rusia (Krasnovodsk, Așhabad). Multe orașe au fost întemeiate în anii puterii sovietice (Nebit-Dag, Kazandjik ș.a.) și în scurt timp au devenit centre industriale și culturale ale republicii.

În perioada dinaintea Revoluției din Octombrie, satele, ca tipuri de așezare, se deosebeau mult în diferitele regiuni. În zona de frontieră, la poalele munților Kopet-Dag și în oazele Ahal și Atrek, turkmenii construiau în secolul al XIX-lea cetăți cu ziduri de lut — *kala*, unde se adăpostea populația din împrejurimi în cazul unui atac inamic. Satele așezate în apropierea cetăților erau alcătuite dintr-un

număr mare de case construite din piatră, cărămidă nearsă sau lut. La marginea satului se ridica de obicei un turn de pază.

În oazele așezate departe de frontiere, satele turkmene nu erau întărite și se compuneau dintr-un grup de iurte, care erau mutate, în funcție de nevoile gospodărești, la marginea cîmpurilor cultivate sau în deșerturi, lîngă puțuri și pășuni.

În Horezm și pe cursul mijlociu al fluviului Amu-Daria, o parte dintre turkmeni își construiau case de tip uzbek — *houli*; majoritatea turkmenilor însă trăiau în iurte și în așa-numitele *kepbe* — construcții care se făceau din rogojini de stuf fixate între stîlpi de lemn așezați în colțuri și lipite pe dinafară și pe dinăuntru cu lut. La unele triburi (tekinii din Marî, goklenii) kepbe aveau o formă circulară.

Iurta turkmenă (*oi* sau *kara-oi*), care mai dăinuie și astăzi la sate, se deosebește prea puțin prin construcția sa de iurtele altor popoare din Asia mijlocie. Ca aspect, ea se apropie destul de mult de iurta karakalpakă (vezi mai jos), dar cupola acoperișului ei este mai joasă. Amenajarea interioară a iurtei turkmene produce o impresie foarte puternică din cauza numărului mare de covoare frumoase, care se deosebesc la diferite triburi prin specificul ornamentului lor. Pe podea, peste rogojinile și păturile de pîslă se așternc covoare, iar pe pereții iurtei se atîrnă desagi de diferite forme, făcuți tot din țesătură de covoare, în care se țin hainele, vesela pentru ceai, lingurile, furcile de tors și alte obiecte casnice.

În anii puterii sovietice, aspectul satelor turkmene s-a schimbat mult. S-au construit numeroase case confortabile pentru colhoznici și clădiri publice — case pentru consiliile de conducere ale colhozurilor, cluburi, hoteluri, școli, grădinițe de copii, băi etc.

Casele moderne de la sate sînt de obicei de dimensiuni mici, cu acoperiș plat și în mod obligatoriu cu o terasă acoperită — *eivan*, spre partea umbroasă. În regiunea Tașauz, eivanul se află în interiorul casei, fiind un fel de încăpere centrală; acoperișul său este cu 0,5—1 m mai înalt decît acoperișul restului clădirii.

Majoritatea caselor sînt din lut şi au zidurile clădite după metoda *pahs*[1]. În regiunile Aşhabad şi Marî predomină casele din cărămidă nearsă, iar în satele din munţii Kopet-Dag şi din apropiere de Balhan — construcţiile din piatră. Pe ţărmul Mării Caspice şi pe insulele acesteia se foloseşte pentru construcţii, în afară de piatră, cherestea care se aduce din alte locuri, întrucît lutul este îmbibat aici de sare şi nu poate fi folosit ca material de construcţie. Din pricina umidităţii solului, în aşezările pescarilor, locuinţele se construiesc pe piloţi. Pereţii sînt împodobiţi cu covoare şi amintesc interioarele iurtelor. Iurta, ca şi kepbe din stuf continuă să fie folosite doar ca locuinţe de vară.

La turkmeni persistă multe elemente ale costumului strămoşilor îndepărtaţi ai acestui popor. Adesea, după costum, mai ales după cel femeiesc, se poate stabili din ce trib face parte un anumit grup de turkmeni.

Îmbrăcămintea bărbătească tradiţională din trecut a turkmenilor era alcătuită dintr-o cămaşă cu croiala în formă de tunică, pantaloni şi halat. Cei bogaţi purtau cîteva halate unul peste altul. Cămăşile se confecţionau în special din ţesătură albă de bumbac făcută în casă sau din mătase roşie cu platcă şi cu gulerul frumos brodat. Deschizătura gulerului se făcea pe umăr sau în partea dreaptă pe piept. Halatele se confecţionau din postav sau mătase, de obicei roşie închisă, în dungi. Iarna se purtau halate vătuite şi cojoace. Pe cap, bărbaţii purtau tiubeteică, iar peste ea o căciulă înaltă din piele de oaie — *telpek*. La tekini, telpekul este înalt, iar la iomuţi — turtit şi foarte lat, ca şi la karakalpaci. Ersarii şi sarîcii purtau turban. Cizmele aveau tocuri subţiri şi înalte, adaptate la scările de şa şi comode la călărit; încălţămintea de zi cu zi era de tipul opincilor; în afară de aceasta, se purtau pantofi decupaţi cu toc înalt. Săracii foloseau de asemenea sandale alcătuite din talpă de piele, care se fixau de picior cu nişte şireturi de lînă. În prezent, atît bărbaţii de la oraş, cît şi cei din aulurile colhoznice poartă de obicei costum orăşenesc: haină, pantalon, cămaşă. În zilele de sărbătoare, însă ei îmbracă uneori pe deasupra un halat de mătase, iar telpekul îl poartă

din lut bătut — *N.T.*

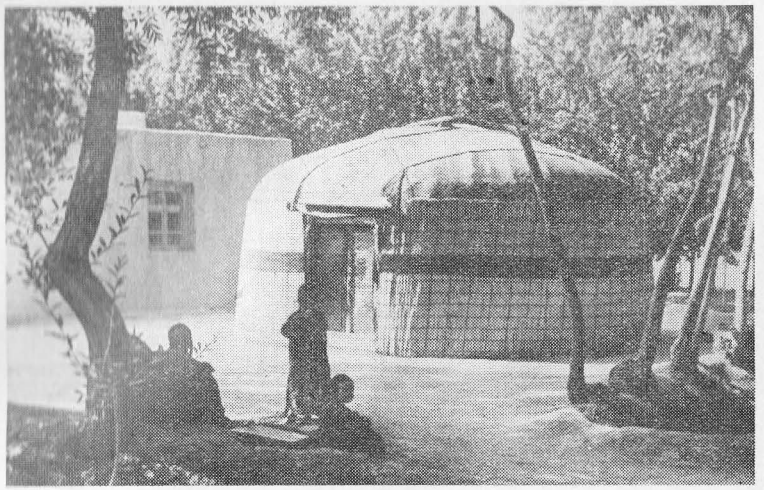

1

2

Tipuri de locuinţe ale turkmenilor:

1 — Iurtă şi casă de chirpici în gospodăria unui colhoznic (raionul Kunea-Urghenci); *2* — Vedere interioară a unei iurte (raionul Krasnovodsk).

Colhoznic turkmen în haine obișnuite de azi.

Îmbrăcămintea unui turkmen bătrîn.

foarte des combinat cu costumul orășenesc. La orașe, forma telpekului s-a modificat acum întrucîtva, apropiindu-se de tipul căciulii caucaziene; telpekul se face din piei de karakul, are dimensiuni mici și fundul este din stofă colorată. Căciula de acest tip a ajuns în Turkmenia prin intermediul iomuților de pe litoralul Mării Caspice, care au împrumutat-o din Caucaz; acest model a fost denumit *lezghin*.

Portul național al femeilor turkmene era alcătuit dintr-o cămașă-rochie; pentru această îmbrăcăminte se țesea o mătase specială, de culoare roșie închisă. Numai iomutele purtau rochii în mai multe culori. Sub rochia lungă se purtau pantaloni cu o croială tipică pentru Asia mijlocie — înguști la gleznă și largi mai sus. Peste rochie purtau halate. Încălțămintea semăna ca model cu cea bărbătească.

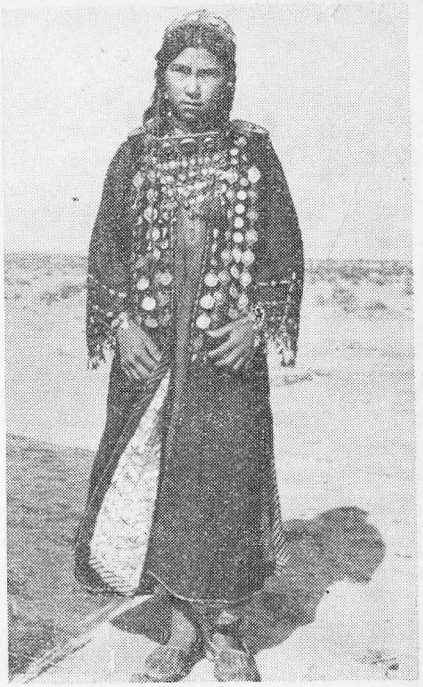

Fete în îmbrăcămintea veche de toate zilele și de sărbătoare.

Pînă nu de mult, deosebirile tribale se puteau observa și în acoperămintele pitorești de cap purtate de femei, care s-au păstrat și care variau la diverse triburi; ele erau cilindrice, sau lățite în sus, sau, de pildă la sarîci, aminteau o ciupercă și erau împodobite cu broșe cizelate din argint. Femeile tekine purtau o căciulă înaltă cilindrică — *borik*, acoperită de o basma mare din mătase roșie, cu bordură și cu franjuri. Un capăt al basmalei trecea pe sub bărbie. Femeia trebuia să-și acopere cu el gura atunci cînd erau de față bărbați. Unele triburi, de pildă ersarii, purtau în loc de borik un acoperămînt de cap care amintește *kokoșnik*-ul[1] rusesc. Femeile iomute purtau o basma înnodată în față sau

[1] Vechi acoperămînt de cap național rusesc, constînd dintr-un cerc lat, cu partea din față înaltă și fundul împodobit cu panglici care atîrnă pe spate. — *N.T.*

o legătură specială pe frunte peste care puneau o basma grea de mătase în carouri. Fetele purtau tiubeteică — *tahia*, cu o podoabă de argint în formă de cupolă, încununată de un vîrf ascuțit și acoperită cu numeroase monede sau plăcuțe de argint. În prezent, nu se mai poartă borikul, care este greu și incomod la lucru, în timp ce tahia rămîne pălăria preferată a fetelor. Dispar halatele-mantii cu mîneci false, care în trecut erau răspîndite aproape pretutindeni și care, asemenea feregelei uzbece și *jegde*-ii karakalpace, se puneau peste acoperămîntul pentru cap.

Turkmenelor le plac în mod deosebit podoabele de argint, care se poartă din fragedă copilărie și pînă la bătrînețe. În afară de podoabele de argint sub formă de monezi, broșe și pandantive, care se prind de acoperămîntul pentru cap, podoabe asemănătoare se cos pe rochie, în față, de la guler pînă la talie. În afară de aceasta, se poartă broșe mari, cu filigran în ajur și cu clopoței care clincăne la orice mișcare. Cu astfel de broșe se încheie gulerul rochiei. Sînt răspîndiți de asemenea cerceii, alcătuiți uneori din 7—8 bucăți și ajungînd pînă la umeri; se mai poartă inele și bră-

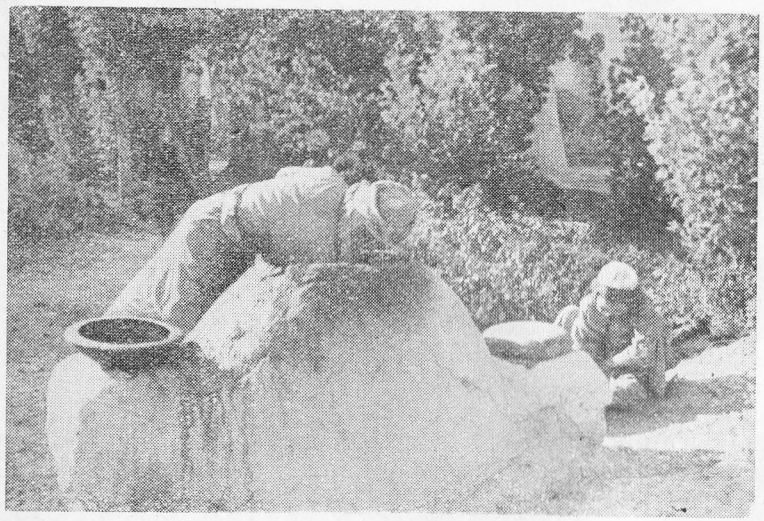

Coacerea lipiilor în tandîr.

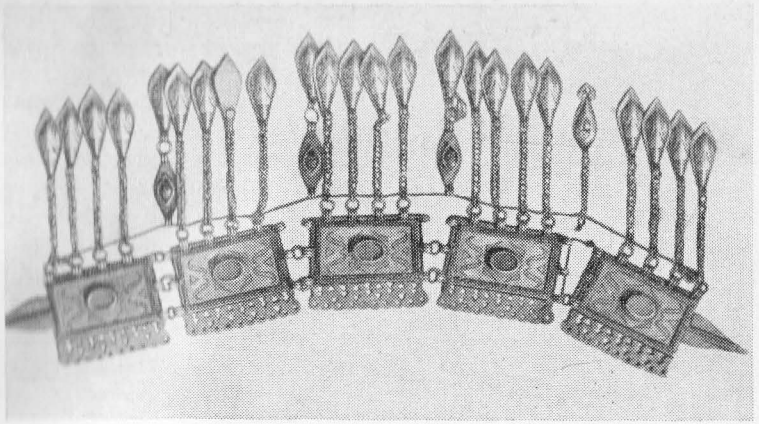

1

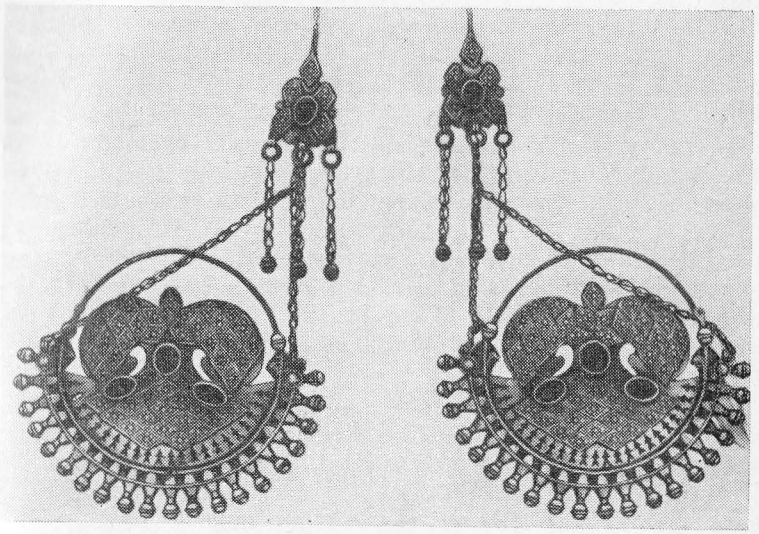

2

Podoabe femeiești de argint.

1 — Podoabă care se poartă la acoperămîntul pentru cap; *2* — Cercei cu pandantive (regiunea Tașauz).

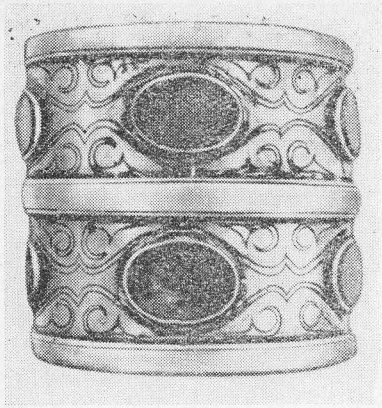

Brățară de argint.

țări masive. Femeile din tribul ersari purtau înainte cercei în nas. Celelalte tipuri de podoabe se poartă și acum atît la oraș, cît și la sat.

În alimentația turkmenilor predomină produsele de carne, făinoasele și produsele lactate. Mîncărurile de carne preferate sînt ciorba, pilaful și *govurma* (bucățele de carne de berbec fripte în grăsime). Pîinea se consumă sub forma unor lipii mari și subțiri din aluat dospit și nedospit. În afară de lipii, se fac din făină tăiței, colțunași și plăcinte cu carne. Din lapte de vacă se face unt și lapte acru, din cel de capră și oaie — brînzeturi, iar din cel de cămilă — o băutură răcoritoare, *ceal* — care le place foarte mult turkmenilor. O altă băutură răspîndită este *airan*-ul.

Fructele și bostănoasele se consumă în formă crudă și conservată; dulciurile preferate sînt pepenele galben uscat și melasa din suc de pepene verde. Ceaiul verde se bea în cantități mari. Abia în anii puterii sovietice, zahărul și produsele de cofetărie au devenit accesibile maselor largi; s-au adoptat multe mîncăruri rusești. În baza vechii tradiții, la sate se mănîncă pe podea, nu la masă; cînd se mănîncă, peste pătura de pîslă și covor se așterne o față de masă curată.

Pînă la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și chiar în primii ani ai puterii sovietice, în viața socială și de familie a turkmenilor au persistat rămășițe ale felului de trai patriarhal gentilic. Împărțirea în triburi — *taifa*, subdiviziuni ale triburilor — *urug* și ginți — *tire* avea o mare însemnătate în viața economică, socială și de familie. Am vorbit mai sus despre faptul că se mai păstrase obiceiul de a se repartiza pămîntul și apa în obști după subdiviziunile gentilice. În baza dreptului cutumiar (adet) răspunderea pentru o crimă săvîrșită de o persoană revenea întregii ginți. Exista obiceiul răzbunării sîngelui, care era însă de cele mai multe ori înlocuit printr-o amendă — *kun*. Înainte de alipirea turkmenilor la Rusia organizarea social-politică era de asemenea legată de împărțirea gentilico-tribală; fiecare gintă mare își avea căpetenia sa — *aksakal*, *vekil* sau *kedhuda* și comandantul său militar — *serdar*. Cînd se ivea pericolul de război, chiar și în secolul al XIX-lea se mai întruneau consiliile triburilor, care uneori alegeau dintre membrii lor un han, ca de pildă la tekini, iomuți și la alte triburi mari. De obicei, puterea hanilor nu depășea cadrul unui trib.

Cu toată viabilitatea organizării gentilice, în fond societatea turkmenă era o societate feudală, împărțită în clase. Vîrfurile privilegiate ale obștii aulului se transformaseră în nobilime semigentilică-semifeudală față de care membrii săraci „tutelați" ai ginții se aflau într-o stare de dependență înrobitoare. Căpeteniile triburilor și starostele ginților organizau incursiuni armate — *alamane* — în regiunile învecinate. Organizatorul unui alaman aduna o ceată din oștenii de rînd. Scopul urmărit era capturarea de pradă, în primul rînd de sclavi și diferite valori. Conducătorul alamanului își lua cea mai mare parte din pradă, iar restul era împărțit membrilor cetei. Majoritatea sclavilor erau vînduți la Hiva, Buhara și Kokand, iar ceilalți erau folosiți ca forță de muncă în gospodărie. Sclavii erau lipsiți de drepturi; copiii care se nășteau dintr-o sclavă și un turkmen liber nu aveau nici ei drepturi depline. Limitarea drepturilor se aplica nu numai diferitelor persoane, dar și ginților printre strămoșii cărora se aflau sclavi — *kul*; aceste ginți se opuneau turkmenilor „pur-sînge" — *ig*.

Alipirea Turkmeniei la Rusia, interzicerea sclaviei și introducerea unui nou sistem administrativ, independent de împărțirea gentilico-tribală, au slăbit întrucîtva organizarea social-politică conservatoare și au limitat puterea căpeteniilor și starostelor ginților turkmene. O dată cu includerea Turkmeniei în componența Rusiei, organizarea militară a unora dintre triburi, atît de caracteristică înainte pentru societatea turkmenă, a dispărut. Totuși, în decursul întregii perioade dinaintea Revoluției din Octombrie rămă-

ştiţele patriarhale gentilice s-au menţinut trainic în viaţa obştii din aul şi mai ales în viaţa de la sate.

În comparaţie cu tadjicii şi uzbecii, la turkmeni islamismul a avut un rol mai mic în viaţa de familie; relaţiile conjugale erau reglementate de normele dreptului cutumiar, ale cărui legi erau însă folosite cu dibăcie în interesul lor de baii şi feudalii din aul. Nu se prevedea o anumită vîrstă pentru căsătorie; de acest lucru profitau bogătaşii, care încheiau căsătorii între minori pentru a obţine pe baza dreptului conjugal un lot de pămînt în plus şi cantităţile de apă respective pentru fiii lor „căsătoriţi", care adesea se aflau încă în leagăn, dar plătiseră kalîmul pentru mirese.

După săvîrşirea ritului căsătoriei, care avea loc în casa soţului şi era oficiată de un preot musulman, tînăra mireasă, potrivit obiceiului *kaitarma*, se întorcea în casa părinţilor, unde mai rămînea cîţiva ani. Oficial, soţul nu avea dreptul s-o viziteze, ceea ce nu înlătura însă întîlnirile secrete. La turkmeni exista şi obiceiul răpirii mireselor. Bogătaşii aveau cîteva soţii. În baza obiceiului leviratului — *dakîlma* — văduva trebuia să se mărite cu un frate sau cu o rudă a soţului defunct. Majoritatea triburilor erau endogame, dar în vechime, potrivit amintirilor bătrînilor, unele triburi şi ginţi erau legate prin căsătorii reciproce obligatorii. Se menţinea vechiul obicei al „evitării": femeile se adresau bărbaţilor, rude mai în vîrstă ale soţului, numai prin intermediul membrilor mai tineri de sex bărbătesc ai familiei. La turkmeni, ca şi la celelalte popoare de religie musulmană, femeia era lipsită de drepturi.

În anii puterii sovietice, viaţa şi concepţiile turkmenilor s-au schimbat radical. Au încetat să se mai aplice normele dreptului cutumiar — adet, s-a lichidat împărţirea societăţii în ginţi sau triburi, s-au desfiinţat privilegiile din trecut pentru cei „pur-sînge", ca şi restricţiile pentru *kul* şi pentru turkmenii care nu erau „pur-sînge", rînduielile gentilice din trecut nu mai au nici un rol. O dată cu victoria sistemului colhoznic ţăranii au încetat să mai ştie ce înseamnă lipsa de pămînt, au dispărut conflictele pentru păşuni şi surse de apă. Transformarea socialistă a societăţii a influenţat şi relaţiile de familie ale turkmenilor. S-a schimbat situaţia femeilor, care, în baza legilor sovietice au devenit membri cu drepturi depline ai societăţii.

Sistemul de ocrotire a sănătăţii a căpătat o mare dezvoltare. S-a creat o reţea vastă de sanatorii, case de odihnă, spitale. Dezvoltarea masivă a culturii fizice şi sportului are un rol important în ocrotirea sănătăţii. Pe lîngă disciplinele sportive cunoscute pretutindeni, sporturile favorite ale turkmenilor sînt cursele de cai şi întrecerile de tir. Jocul de şah este de asemenea foarte răspîndit.

În urma înfăptuirii cu succes a revoluţiei culturale, în anii puterii sovietice, Turkmenia s-a transformat dintr-o ţară în care toată populaţia era analfabetă, într-una din republicile înaintate din Asia mijlocie în ceea ce priveşte nivelul învăţămîntului public. Procentul de ştiutori de carte a crescut de la 0,7% la 96%. În republică există peste 1 500 de şcoli medii, cîteva şcoli superioare, o universitate şi o academie de ştiinţe.

Creaţia populară a turkmenilor dovedeşte marele talent artistic al poporului. Unul dintre cele mai importante monumente ale folclorului este epopeea eroică populară *Ghioroglî*; ideea principală a epopeii este unirea triburilor turkmene în vederea luptei împotriva cuceritorilor străini. Basmele au subiecte variate; unele au un caracter satiric,

Ţesutul unui covor.

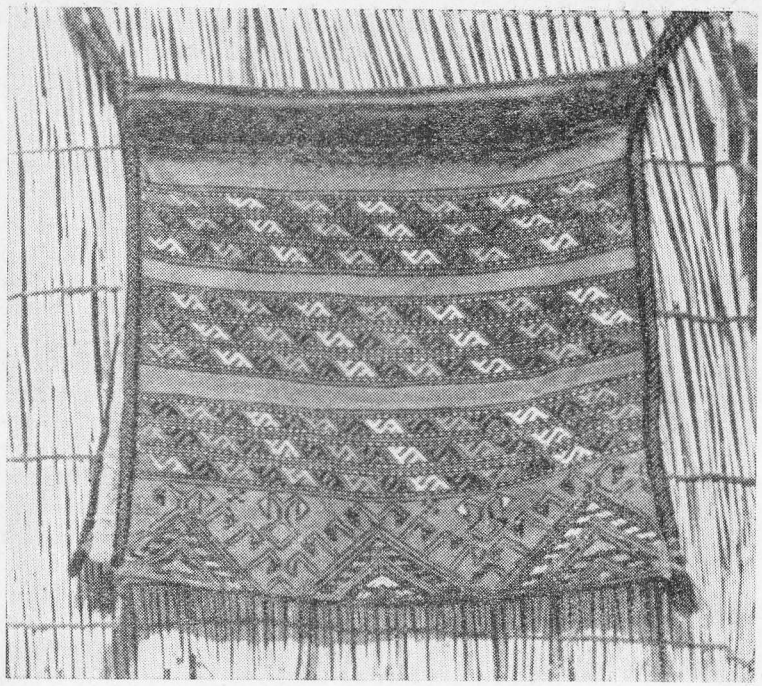

Desagă — *hurdjum* (raionul Lenin, regiunea Taşauz).

iar altele fantastic; eroii lor sînt denumiţi *devî*. Basmele-legende înfăţişează trecutul îndepărtat al turkmenilor. Sînt răspîndite de asemenea anecdotele realiste cu tendinţă socială, în care de obicei săracul iese învingător din conflictul cu bogătaşul sau cu preotul musulman. Eroii anecdotelor sînt flecarul Aldar-Kose, Nasredin[1], popular în toată Asia mijlocie, cunoscut la turkmeni sub numele de Eppendi etc. Cîntăreţii populari — *bakşi* — cîntă uneori cîteva seri în şir şi interpretează în recitativ opere epice, — *destan (Şasen şi Garib, Iusuf şi Zuleika* etc.). Sînt larg răspîndite cîntecele, printre care sînt deosebit de interesante cele de fete — *leale*, care se disting prin înaltul nivel artistic al imaginilor şi prin lirismul lor. În prezent, aceste cîntece au o

[1] Nastratin Hogea. — *N.T.*

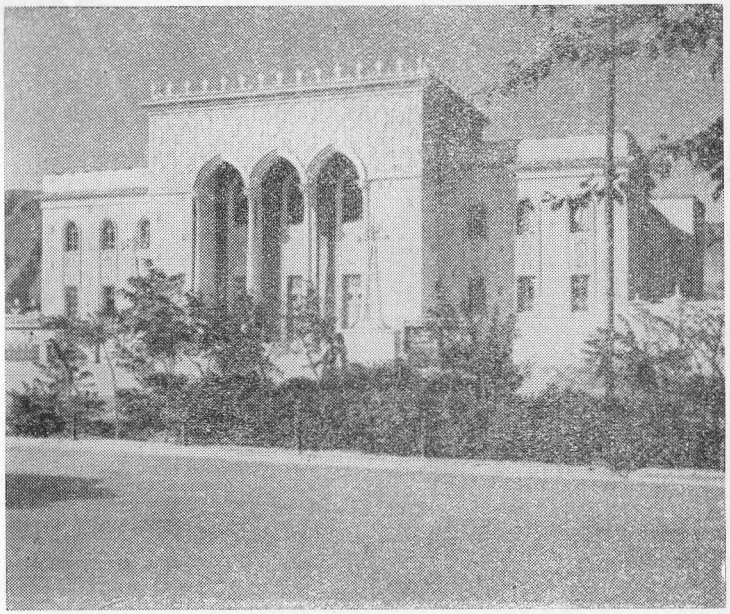

Palatul de cultură al petroliştilor (Nebit-Dag).

tematică nouă; uneori ele se cîntă şi în cor. Foarte interesante sînt şi noile proverbe care reflectă viaţa actuală a poporului. Creaţia populară orală a constituit întotdeauna un izvor dătător de viaţă pentru literatura turkmenilor, al cărei întemeietor a fost Mahtum-kuli, poet şi gînditor din secolul al XVIII-lea.

Arta muzicală este de asemenea dezvoltată la turkmeni. Principalele instrumente pentru executarea solo sau în ansamblu a melodiilor populare sînt *dutarul* cu două coarde, flautul — *tuiduk* şi vioara — *ghidjek*. Unele dintre melodiile naţionale clasice au fost create încă în evul mediu. În Turkmenia a apărut o pleiadă de compozitori, s-au înfiinţat Teatrul de stat de operă şi balet şi Filarmonica de stat pe lîngă care s-a organizat în 1942 un studio de coregrafie. În trecut, la turkmeni nu erau răspîndite dansurile; această artă a apărut abia în zilele noastre. Cu ajutorul maeştrilor

Cinematograf din Ceardjou.

baletului rus s-au creat și s-au răspîndit zeci de dansuri turkmene de diferite genuri.

În anii puterii sovietice, arta turkmenă s-a îmbogățit cu pictura de șevalet, grafica și sculptura, care de asemenea n-au existat în trecut. La dezvoltarea artei plastice profesioniste din Turkmenia au contribuit în mare măsură maeștrii ruși — pictori, sculptori etc.

Cea mai importantă ramură a artei aplicate a turkmenilor este țesutul covoarelor. Covoarele turkmene se disting printr-un foarte înalt nivel artistic. Este dezvoltată de asemenea producția de diferite obiecte mici din țesătură de covoare; carpete pentru consolidarea scheletului de lemn al iurtei, desagi etc. Culoarea predominantă a covoarelor este roșu închis. Covoarele diferitelor triburi s-au deosebit întotdeauna prin motivul principal și prin felul în care erau lucrate. Foarte prețuite erau covoarele tekinilor, salorilor, iomuților și sarîcilor. La începutul secolului al XX-lea, țesutul covoarelor se afla într-o stare de declin. Calitatea lor se înrăutățise simțitor din cauza înlocuirii coloranților vegetali prin culori de anilină. În prezent, minunata artă a țesătoarelor turkmene de covoare, reunite

în cooperative meșteșugărești, a înflorit din nou. Alături de covoare împodobite cu ornamentul geometric tradițional, se creează minunate covoare cu portrete și covoare-tablouri cu o compoziție complexă („Toi în colhoz", „Prietenia popoarelor din U.R.S.S." etc.).

KARAKALPACII

Potrivit recensămîntului din 1959, din numărul total al karakalpacilor (173 000 oameni), circa 80% trăiesc în R.S.S. Autonomă Karakalpacă. În afara hotarelor ei, există karakalpaci în unele regiuni din R.S.S. Uzbecă, și un număr mic în R.S.S. Turkmenă și în R.S.S. Kazahă.

Izvoarele istorice, legendele și datele culese de cercetătorii ruși din prima jumătate a secolului al XVIII-lea arată că la karakalpaci, care pe atunci trăiau pe cursul inferior al fluviului Sîr-Daria, agricultura se îmbina cu creșterea animalelor și cu pescuitul.

În secolele XVI-XVIII, karakalpacii au valorificat pentru agricultură trei regiuni întinse situate în semideșerturile de la sudul Mării Aral: bazinele rîurilor în prezent secate Kuvan-Daria și Janî-Daria, unde s-au păstrat pînă astăzi urmele sistemului de irigație din secolul al XVIII-lea și delta fluviului Amu-Daria. Dar în perioada stăpînirii hanilor hivini (secolul XIX-lea), karakalpacii și-au dezvoltat cu greu agricultura. Din pricina impozitelor ruinătoare și a prestațiilor, precum și din cauza incursiunilor pustiitoare ale feudalilor turkmeni, o parte dintre karakalpacii agricultori erau nevoiți să-și părăsească pămînturile și să se ocupe cu creșterea animalelor în regiunile nordice, pustii ale deltei.

După alipirea Asiei Mijlocii la Rusia țaristă, teritoriul actualei Karakalpacii a fost divizat în două părți, din care una a revenit imperiului rus, iar cealaltă a rămas sub stăpînirea hanatului din Hiva. Granița dintre ele o constituie fluviul Amu-Daria. Includerea karakalpacilor de pe malul drept al fluviului Amu-Daria în componența Rusiei a avut un rol progresist în dezvoltarea vieții lor economice, în special a agriculturii. În jurul anului 1897, peste 80% dintre ei se ocupau cu agricultura. Ei cultivau în special

1.

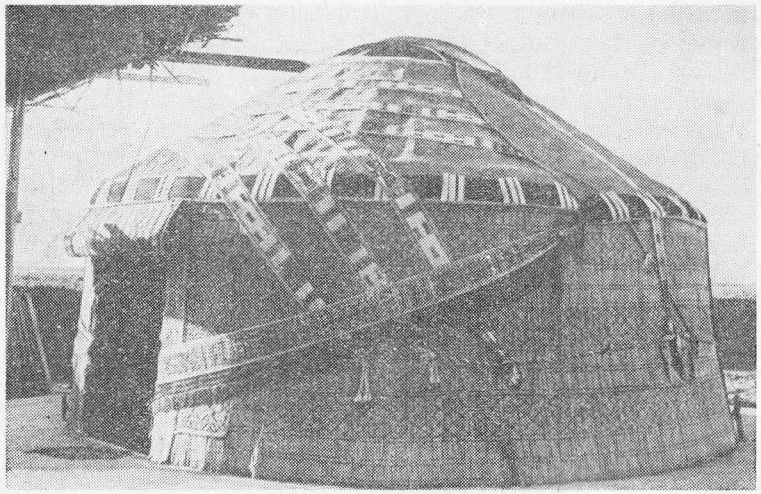

2.

Iurtă karakalpacă:
1. Scheletul; *2.* aspect exterior

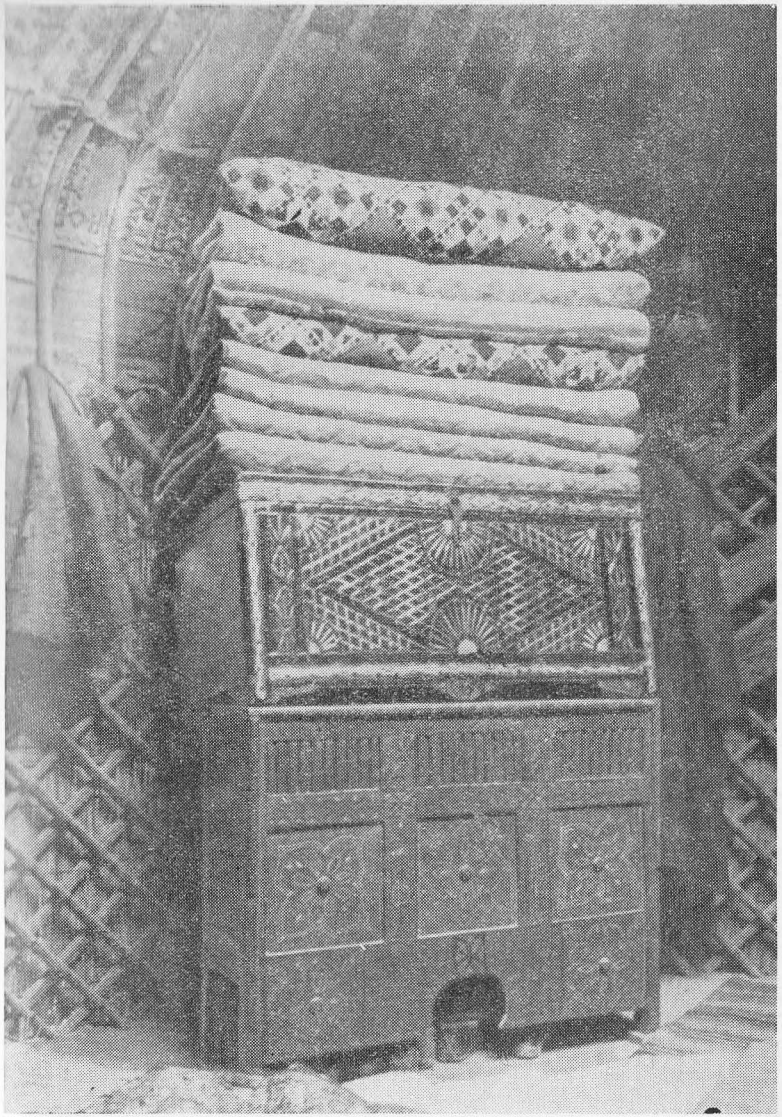

Dulăpior cu sculptură în lemn; peste el sînt puse o ladă și așternutul de pat

cereale — grîu, *djugara*[1], mei, precum și bostănoase, lucernă și cantități mici dintr-un soi local de bumbac — *guzu*. Dar tehnica agricolă rămînea primitivă: se menținea unealta de arat din lemn, de tip vechi — *kunde* și scîndura grea — *mala*, cu ajutorul căreia se nivela ogorul înainte de irigare; pentru irigare se folosea instalația de ridicat apă inventată încă în evul mediu — *cighirul*. Creșterea animalelor și pescuitul constituiau în economie un adaus substanțial pe lîngă agricultură; mai puțin importante erau meșteșugurile, iar industria se limita la două mici fabrici de egrenat bumbac, în care lucrau circa 50 de muncitori.

După Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și după reunirea poporului karakalpak în cadrul Republicii Sovietice Autonome Karakalpace, dezvoltarea lui economică și culturală a cunoscut un ritm nemaivăzut de rapid. În prezent, Karakalpakia este o țară cu o agricultură socialistă înaintată, în care principalele ramuri sînt cultura bumbacului și a lucernei, precum și creșterea animalelor. Pe litoralul Mării Aral este dezvoltat pescuitul. O mare parte din populație lucrează în industrie.

În anii puterii sovietice s-au construit în Karakalpakia fabrici noi, bine utilate, pentru egrenarea bumbacului, fabrici de ulei și prima fabrică din U.R.S.S. pentru curățirea semințelor de lucernă de calitate superioară. S-au construit de asemenea o filatură și o țesătorie, precum și Combinatul de conserve din carne și pește din Muinak, unul dintre cele mai mari din U.R.S.S. Cresc cadrele clasei muncitoare și intelectualității tehnice. Noua cale ferată Ceardjou-Kungrad are o mare importanță pentru dezvoltarea industrială a republicii.

Înainte de Revoluția din Octombrie, în Karakalpakia nu existau aproape de loc orașe. Cele mai multe dintre ele — Nukus, Turtkul (Orașul nou), Kara-Uzeak, Șumanai ș.a. — au apărut în anii puterii sovietice. Vechile orașe (Cimbai, Hodjeili, Kungrad) care înainte de revoluție se deosebeau de sate numai prin faptul că aveau ziduri și piețe mari, au fost complet reconstruite și au devenit importante centre industriale și culturale.

[1] *Djugara* — cereală anuală din familia sorgului. — *N.T.*

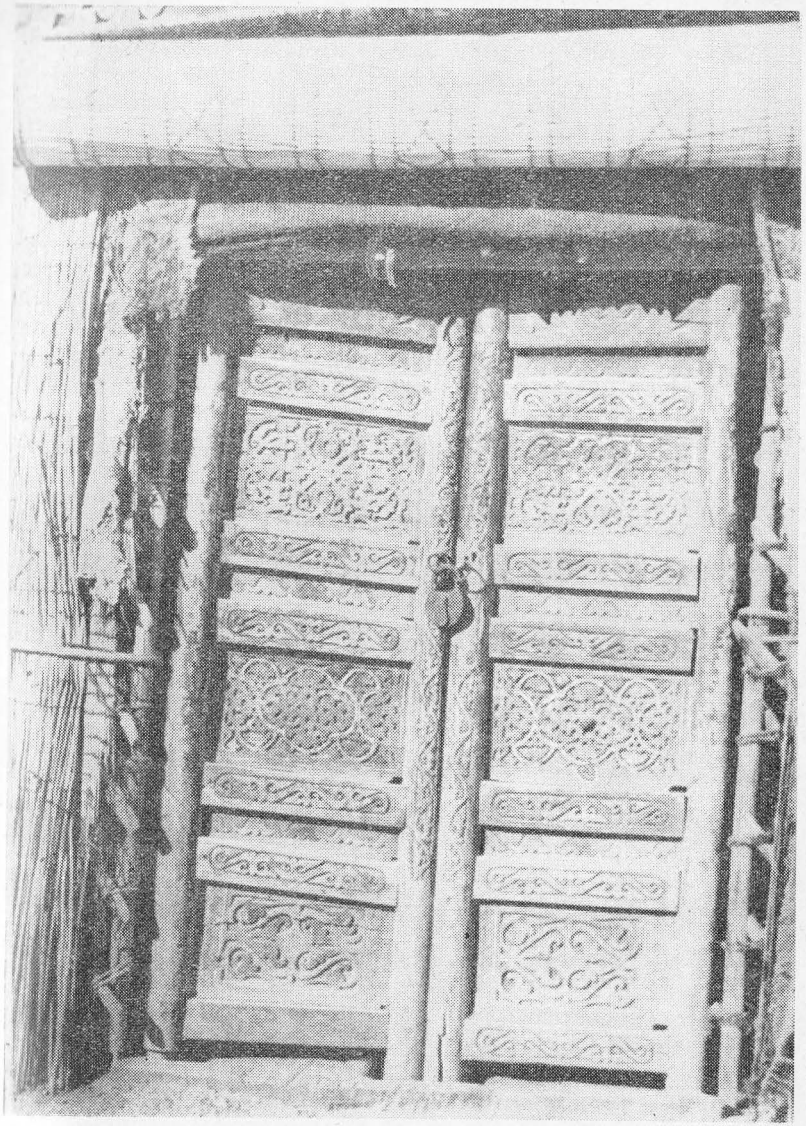

Ușa de lemn sculptată a unei iurte.

Majoritatea așezărilor sătești cu multe gospodării au apărut, de asemenea, abia în anii puterii sovietice. Înainte karakalpacii locuiau de-a lungul canalelor mici de irigație în grupuri de familii înrudite. Reconstrucția rețelei de irigație contribuie la mutarea colhoznicilor din gospodării risipite la distanțe mari una de alta în așezări socialiste, ceea ce înlesnește deservirea comunală și culturală a populației.

În trecut, la karakalpaci existau două tipuri de locuințe — iurta și casa de lut. Iurta era tipul predominant și în ea se trăia atît iarna, cît și vara. Case de lut aveau în special baii. Acestea se construiau după tipul hauli din Hiva.

Iurta karakalpakă, care continuă să existe și astăzi ca locuință de vară, seamănă cu cea kazahă (vezi capitolul „Kazahii"), dar se deosebește prin unele detalii: stinghiile care formează acoperișul sînt mai drepte, din care cauză acesta nu are o formă sferică, ci una apropiată de cea conică. Acoperișul se îmbracă cu pîslă, iar pereții în formă de gratii se acoperă cu rogojini de stuf. Rogojinile se fixează pe dinafară cu frînghii și cu prețuri late, cu franjuri lungi — *djanbau*, iar pîsla se acoperă în cruce cu fîșii albe, ornamentate, de pînză de bumbac. În interior, iurta karakalpakă este de asemenea foarte frumos împodobită cu diverse prețuri care consolidează scheletul de lemn, desagi din țesătură de covoare în care se țin diverse lucruri și covorașe mici deasupra ușii.

Forma predominantă a locuinței karakalpace actuale de la sate este casa de lut, cu acoperiș plat. Ea este alcătuită din două (sau mai multe) odăi, dintre care una de zile mari și un coridor larg, răcoros. Toate casele colhoznicilor au ferestre mari și sînt prevăzute cu sobe de tablă sau de cărămizi. În unele case există de asemenea încăperi înalte, speciale sau curți interioare acoperite — *uijai* — unde se așază iurta în cursul perioadei friguroase a anului. În satele colhoznice, clădirile publice sînt de asemenea făcute din lut și au acoperișuri plate. Întrucîtva deosebită este tehnica construcțiilor în raionul Muinak, unde se folosește pe larg ca material de construcție stuful; legăturile de stuf fixate de șipcile scheletului de lemn al casei, formează pereții, care se lipesc apoi pe dinăuntru și pe dinafară cu straturi de lut. Casele de acest tip au acoperișul în două ape.

Populația karakalpakă de la sate păstrează obiceiul de a locui în iurtă. În prezent, iurta însoțește adesea casa călduroasă și confortabilă, constituind o locuință comodă și răcoroasă de vară. În perioada călduroasă a anului, ea este instalată în apropierea casei la umbra copacilor, lîngă arîk; vatra și vasele de bucătărie nu se țin în ea, ci sub un șopron — *șertek*, iar în iurtă se așază o masă, un pat, aparatul de radio.

Portul național al karakalpacilor este frumos și original, îndeosebi cel femeiesc. El s-a păstrat aproape în întregime la generația vîrstnică, în timp ce la oamenii de vîrstă mijlocie și la tineri a fost înlocuit prin costumul orășenesc sau se îmbină cu elemente ale acestuia. Îmbrăcămintea națională bărbătească este alcătuită dintr-o cămașă largă cu croiala în formă de tunică, cu tăietura orizontală a gulerului, pantaloni largi, vestă dintr-o țesătură groasă de culoare închisă, cu mîneci sau fără mîneci, și un halat din *alaci* (țesătură hivină din amestec de mătase, de producție meșteșugărească), de nuanță liliachie-roșie, cu dungi de culoare închisă, sau din bumbac, în general de culoare închisă; iarna se poartă halat de postav și șubă din piele de oaie. Pe cap, bărbații poartă o căciulă mare, rotundă, cu fundul plat, din piele de oaie neagră sub care se pune tiubeteica.

Îmbrăcămintea femeiască este alcătuită dintr-o rochie-cămașă lungă, cu croiala în formă de tunică, cu despicătură verticală și cu marginile brodate. În vechime, se brodau de asemenea mînecile și poala cămășii. Șalvarii sînt de croială obișnuită în Asia mijlocie. Peste rochie se poartă o vestă strînsă în talie, de cele mai multe ori din catifea sau mătase, iar uneori o vestă de catifea fără mîneci. Pe cap, femeile poartă turbane din basmale colorate — *oramal*, îngroșate lateral sau în față. Unele piese de port ale vechiului costum au încetat să mai fie folosite; astfel, nu se mai poartă *jegde* — halat de tipul feregelei, cu mîneci false prinse la spate, care înainte se punea pe cap, lăsînd însă fața descoperită. A ieșit de asemenea din uz *kimeșek*-ul — un fel de mantie scurtă de mătase, cu glugă, cu pieptar triunghiular din postav roșu împodobit cu broderie; kimeșekul îl purtau pe cap femeile măritate. El acoperea părul, gîtul și umerii. În vechime, pe șubele și rochiile femeiești se coseau mînecuțe brodate și tivite cu blană —

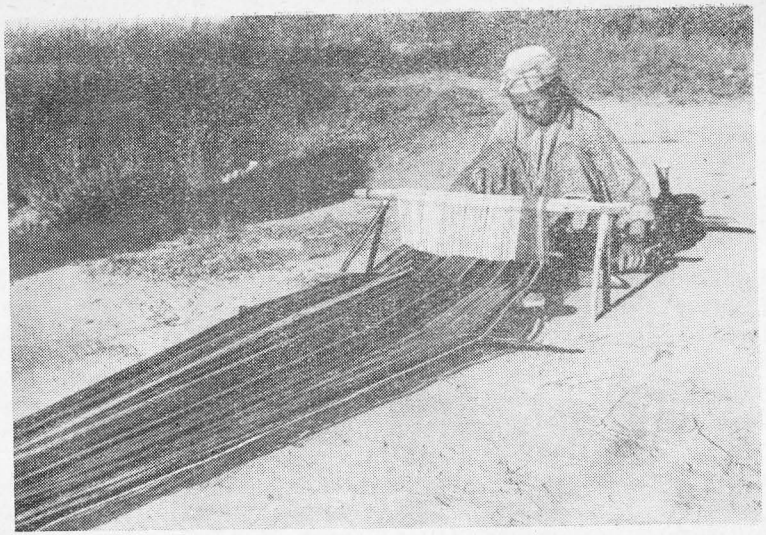

Confecționarea țesăturii cu desene pentru covoare.

jengse. Acest element al costumului femeiesc, necunoscut la alte popoare din Asia mijlocie, se întîlnește la popoarele din regiunea Volgăi și este zugrăvit în arta antică din Horezm. A dispărut și *saukele*, un fel de căciulă femeiască, împodobită cu mărgele și plăcuțe din argint cizelat. Căciulile de acest fel — cu urechi și cu o prelungire peste ceafă — sînt de asemenea cunoscute din imaginile de pe monezile din Horezmul antic. Dintre giuvaericale sînt răspîndite brățările masive de argint, inelele și cerceii. Nu se mai poartă podoabe grele din argint pe piept, iar diversele amulete și inelul subțire din sîrmă de aur care se purta la nara nasului au devenit de asemenea piese de muzeu.

Îmbrăcămintea femeiască adoptă acum unele elemente ale costumului orășenesc uzbek și european. Karakalpacele înlocuiesc turbanul greu și incomod prin basmale de mătase și tiubeteici împrumutate de la uzbeci. Croiala cea mai răspîndită a rochiei (cu platcă) se apropie de asemenea de cea uzbekă. S-au răspîndit pe larg paltoanele, jachetele, încălțămintea de fabrică, ciorapii.

Alimentația karakalpacilor se deosebește de cea uzbekă prin abundența făinoaselor, lactatelor și mîncărurilor de pește. Mîncarea cu carne preferată este carnea de berbec fiartă cu bucăți de aluat în foaie subțire. Produsele lactate sînt diverse: lapte acru, caimac, brînză; se produc cantități mari de unt. Din lapte acru se prepară o băutură denumită *airan*. Bostănoasele, mai ales pepenele galben, ocupă din vremuri străvechi un loc important în alimentație. În anii puterii sovietice a crescut consumul de alimente bogate în substanțe nutritive — carne, grăsimi, zahăr.

În secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, în orînduirea socială a karakalpacilor au continuat să se mențină relațiile patriarhale-feudale: au început să pătrundă slabe elemente ale relațiilor capitaliste. Deși predominau formele feudale de exploatare, se mențineau și rămășițe ale vieții patriarhale-gentilice. Pînă la Revoluția din Octombrie, la karakalpaci au existat două uniuni gentilico-tribale — *arîs*. Arîsul *Om-tort uru*, era alcătuit din opt triburi, iar arîsul *Kongrat* — din șapte triburi. Triburile se împărțeau în ginți al căror număr se ridica la o sută. Cînd voiau să-și definească apartenența etnică, karakalpacii indicau întotdeauna, în afară de denumirea poporului, denumirea tribală, iar de cele mai multe ori și pe cea gentilică.

Triburile și unele ginți mari aveau semne proprii *(tamghi)* pentru însemnatul vitelor și strigăte de luptă — *uran*. Obștile sătești care foloseau în comun pămîntul și apa păstrau tradițiile comunităților gentilice. Se considera că canalele de irigație și terenurile situate în apropierea lor (ogoare, pășuni) aparțin în egală măsură fiecărui membru al ginții. De fapt însă, ele se aflau în mîinile nobilimii gentilice — ale *bii*-lor [1], precum și ale bogătașilor — *bai* și clerului — *ișani*, *șeici* etc.

Renta feudală (dijma pe jumătate — *jarîmși*, diferite biruri și prestații) era camuflată prin diverse forme ale „ajutorului gentilic"; săracii pășteau vitele membrilor bogați ai ginții în schimbul dreptului de a folosi produsele lactate; alții munceau zeci de ani în schimbul făgăduielii de a fi „căsătoriți", adică de a se plăti kalîmul la căsătorie;

[1] *Bii* se numea starostele de la sate, care exploata și el pe țăranul karakalpak — *N.T.*

se practica înfierea orfanilor care erau transformați în argați pe viață. Obiceiul *kumek* — adică ajutorul obștesc în perioada muncilor cîmpului sau la lucrările de construcție — a fost de asemenea folosit de bai pentru a-și însuși munca gratuită a țăranilor care depindeau de ei. Majoritatea poporului karakalpak ducea pe atunci o existență de mizerie și flămînzea.

Rămășițele gentilice se mențineau și în viața de familie. Dăinuiau vechile obiceiuri ale exogamiei gentilice și leviratului. În riturile de nuntă, în relațiile tradiționale dintre rude, în termenii de rudenie se mențineau adesea rămășițe nu numai ale patriarhatului, dar și ale matriarhatului. Se obișnuiau căsătorii cu minori, poligamia, kalîmul. În familia soțului ei, femeia era complet lipsită de drepturi, viața sa era încătușată de obiceiuri umilitoare și absurde, de legile islamismului, de nenumărate superstiții și prejudecăți. Cu toate că la karakalpaci femeia nu trebuia să stea închisă în casă, situația ei era umilitoare.

În condițiile de viață din anii puterii sovietice, poporul karakalpak a străbătut calea dezvoltării necapitaliste de la relațiile patriarhale-feudale la societatea socialistă. Obiceiurile care umileau femeia au fost interzise prin legislația sovietică (kalîmul, poligamia, căsătoriile cu minori etc.). Împărțirea gentilico-tribală și-a pierdut importanța din trecut în viața socială și, împreună cu celelalte rămășițe patriarhale-gentilice, devine de domeniul istoriei, păstrîndu-se doar în amintirea bătrînilor. Predomină formele noi, sovietice, ale familiei și căsătoriei. Femeia karakalpakă activează, alături de bărbat, în toate domeniile vieții de stat, economiei naționale și culturii.

Karakalpacii, care înainte de Revoluția din Octombrie erau aproape complet lipsiți de asistență medicală și erau nevoiți să se adreseze vracilor, șamanilor și șeicilor, au în prezent la dispoziție o vastă rețea de instalații medicale, spitale, maternități, ambulatorii, policlinici, puncte medicale.

Nivelul cultural al poporului, în rîndurile căruia în trecut oamenii științori de carte erau rare excepții, a crescut enorm. În anii puterii sovietice s-au deschis în republică

sute de școli, unde copiii învață limba maternă, școli medii tehnice și un institut pedagogic. Creșterea cadrelor de oameni de știință a permis să se organizeze filiala din Karakalpakia a Academiei de Științe a R.S.S. Uzbeke.

În creația orală a karakalpacilor, alături de opere epice *(Kîrk-kîz, Mas-patșa* ș.a.*)* un loc însemnat îl ocupă cîntecele lirice și cu subiecte din traiul de toate zilele. Sînt originale cîntecele-dialoguri denumite *juap*, care se improvizează în întrecerile dintre tineri și tinere la șezători. Povestitorii și cîntăreții populari se produc și astăzi în orașe și colhozuri și sînt îndrăgiți de popor.

O dată cu dezvoltarea limbii naționale și cu crearea unei scrieri proprii a apărut în anii puterii sovietice literatura karakalpakă. În Karakalpakia există numeroși scriitori, poeți și dramaturgi.

La karakalpaci se menține și în prezent tradiția serbărilor populare de masă — *mareke*, la care și în vechime participau și femeile. În prezent, serbările populare au loc cu prilejul sărbătorilor revoluționare, de Ziua recoltei și cu ocazia nunților. Distracțiile preferate la aceste serbări sînt spectacolele date de echilibriștii pe frînghie și de luptători, precum și scrînciobul. În trecut, spectacolele teatrale la serbări se limitau la apariția unor comici populari; acum, la ele iau parte uneori artiști profesioniști de la teatrele de stat, de la filarmonică etc.

Arta aplicată populară a karakalpacilor a atins din vremuri străvechi un nivel înalt, mai ales broderia (executată cu cusătura în cruce) pe îmbrăcămintea femeiască și diferitele feluri de covoare (preșuri, covorașe) pentru împodobirea iurtei. Aceste produse se caracterizează printr-o gamă fină de tonuri cafenii, trandafirii, verzi și galbene, care deosebesc țesătura și broderia artistică a karakalpacilor de cele ale kazahilor și turkmenilor. Este dezvoltată de asemenea sculptura în lemn pe ușile iurtei.

Se pictează cu diferite culori (predominînd roșul) dulăpioarele pentru obiecte casnice mărunte. În Karakalpakia este răspîndită de mult arta populară a giuvaerelor. În prezent, arta plastică a karakalpacilor nu se limitează la meșteșugurile artistice. Au apărut artiști profesioniști-pictori, graficieni, sculptori.

KAZAHII

Numărul total al kazahilor este de 3 622 000 oameni (în 1959); majoritatea lor trăiesc în R.S.S. Kazahă, iar restul, în republicile din Asia mijlocie şi în regiunile din R.S.F.S.R. învecinate cu Kazahstanul. Un grup însemnat de kazahi (circa 500 000 oameni) trăiesc în afara hotarelor U.R.S.S. — în Republica Populară Chineză (Sinţzian) şi în Republica Populară Mongolă. În literatura rusă prerevoluţionară ei erau denumiţi greşit *kirghizi* şi *kirghizkai saci*. După Revoluţia din Octombrie s-a restabilit denumirea naţională justă a acestui popor.

În decurs de veacuri, principala ocupaţie a kazahilor a fost creşterea nomadă şi seminomadă a animalelor. Ei creşteau cai, oi, capre, cămile. Atît creşterea vitelor, cît şi agricultura care era slab dezvoltată aveau un caracter extensiv.

Vitele erau ţinute în tot cursul anului pe păşuni, şi deplasările lor erau sezoniere. Distanţa dintre regiunile călduroase din sud, unde se ierna (ţărmul Mării Caspice, regiunea fluviilor Sîr-Daria, Talas şi Ili), pînă în nord era uriaşă. În regiunile de munte predomina tipul vertical de transhumanţă. Ca animale de povară se utilizau cămilele şi caii, iar în gospodăriile sărace uneori şi boii.

În gospodăria nomadă, păşunile şi sursele de apă au rolul hotărîtor. Deoarece bogăţaşii au acaparat principalele păşuni şi puţuri, toţi ceilalţi nomazi crescători de animale depindeau de ei. Construcţii de iarnă pentru vite nu se făceau: la iernat se făceau doar garduri din crengi sau trestie, iar cînd vremea era rea, vitele erau pur şi simplu mînate în stuf şi în crînguri. În iernile aspre, cu îngheţ sau zăpadă mare, cînd vitele nu găseau nutreţ pe păşuni slăbeau şi mureau, iar gospodăria nestabilă a nomadului se ruina. Abia în secolul al XIX-lea, sub influenţa ruşilor, kazahii au început să construiască grajduri acoperite şi să pregătească nutreţ pentru iarnă; în unele regiuni pentru cositul fînului au folosit coasa împrumutată de la ruşi. Dar cantitatea redusă de fîn nu ajungea decît pentru hrănirea vitelor de muncă şi a animalelor tinere. Aceasta nu schimba metoda principală, extensivă a gospodăriei crescătoare de animale, prea puţin productivă din cauza lipsei permanente

de furaje, a predominanţei raselor inferioare de vite şi a îngrijirii lor primitive, bazată doar pe experienţa populară, fără nici un fel de cunoştinţe zootehnice şi cu o lipsă totală de asistenţă veterinară.

În anii puterii sovietice, orînduirea social-economică a poporului kazah s-a schimbat radical. Kazahstanul este o republică industrial-agrară. El dispune de resurse naturale variate şi bogate, care sînt folosite raţional pentru dezvoltarea multor ramuri ale economiei naţionale.

În ceea ce priveşte rezervele de cupru, plumb şi zinc, Kazahstanul ocupă primul loc în U.R.S.S. Principala ramură a industriei sale este metalurgia neferoasă. Bazinul carbonifer din Karaganda, unde înainte de Revoluţia din Octombrie cărbunele se extrăgea numai din mine mici, a ocupat acum al treilea loc printre bazele carbonifere din U.R.S.S. Minele din Karaganda sînt înzestrate cu tehnica cea mai modernă. Kazahstanul ocupă locul al treilea în U.R.S.S. şi în ceea ce priveşte extracţia petrolului. În republică s-au creat industria energetică, constructoare de maşini, de prelucrare a metalelor, chimică etc., s-au amenajat noi căi ferate şi zeci de mii de kilometri de şosele.

Republicile frăţeşti au acordat un mare ajutor poporului kazah în pregătirea cadrelor de muncitori. În noile centre ale industriei socialiste se trimiteau cadre de muncitori experimentaţi, ingineri şi tehnicieni pentru instruirea tinerilor kazahi; mulţi muncitori kazahi au acumulat experienţă în minele din Donbas, în uzinele din Ural, la exploatările petrolifere din Baku. Foştii nomazi şi-au însuşit cu succes profesii noi, devenind meşteri, ingineri, tehnicieni. S-au creat cadre de muncitori kazahi cu înaltă calificare, care lucrează în întreprinderi industriale cu un nivel ridicat de mecanizare şi cu mijloace tehnice de prim rang.

Stepele întinse din Kazahstanul central şi de est, bogate în diferite ierburi furajere, sînt păşuni admirabile. Păşunile constituie circa 60% din teritoriul republicii, care este cea mai mare regiune de creştere a animalelor din U.R.S.S. Păşunile sezoniere sînt valorificate de colhozuri şi sovhozuri care organizează creşterea animalelor prin practicarea transhumanţei; aceasta permite să se folosească mai complet resursele furajere şi se îmbină mai bine cu agricultura şi cu viaţa sedentară, civilizată a crescătorilor de animale. Se

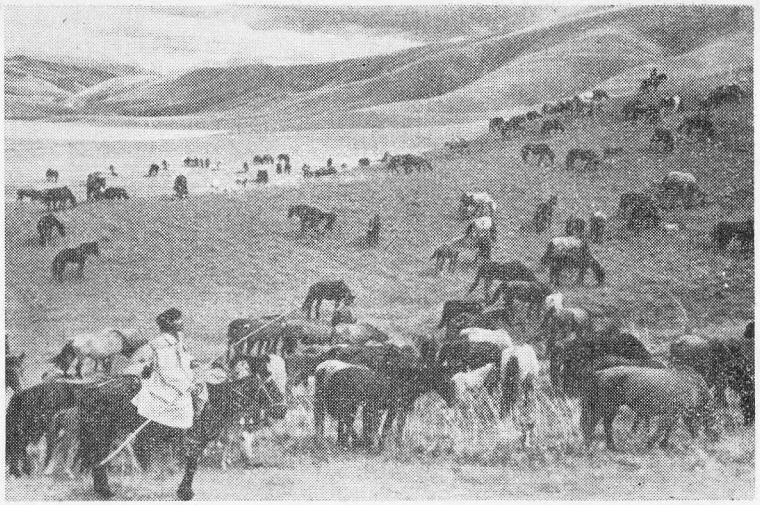

Hergheliile unui colhoz pe pășunile de vară (raionul Narînkol, regiunea Alma-Ata).

folosesc cele mai moderne mașini pentru pregătirea nutreturilor în sectoarele de pășunat și se fac rezerve mari de fîn, se construiesc încăperi pentru vite, case de locuit pentru păstori; s-a organizat legătura prin radio și telefon între ferme și centrele raionale. În regiunile secetoase se amenajează fînețe irigate, care dau recolte bogate; vitelor le este asigurată apa necesară. În deșerturi și stepe s-au construit o mulțime de puțuri noi, inclusiv arteziene.

Kazahstanul de sud este una din principalele regiuni agricole ale republicii. Aici se folosesc din vremuri străvechi apele rîurilor de munte pentru irigații artificiale, iar acum, în urma perfecționării sistemelor de irigație se cultivă plante prețioase: bumbac, tutun, sfeclă de zahăr, mac etc. În regiunea fluviului Sîr-Daria este dezvoltată cultivarea orezului. Populația care trăiește în satele de pe malul apelor se ocupă cu pescuitul. Pe pămînturile fertile ale cîmpiilor din partea de nord a Kazahstanului este dezvoltată marea gospodărie cerealieră mecanizată. Aici se seamănă secară, orz și grîu.

În Kazahstan există uriașe întinderi de pămînturi fertile nefolosite. Aici s-au valorificat milioane de hectare de pămînturi virgine și înțelenite. Oamenii muncii din Kazahstan, împreună cu tineretul venit la chemarea partidului și guvernului, din diferite regiuni ale U.R.S.S., s-au încadrat activ în munca noilor sovhozuri cerealiere și îndeplinesc cu succes sarcinile trasate de guvern.

Colhozurile și sovhozurile din Kazahstan, care sînt înzestrate cu tehnica înaintată și folosesc pe larg cele mai noi realizări ale științei agronomice, reprezintă gospodării cu mai multe ramuri — agricole și crescătoare de animale prin practicarea transhumanței — și cu o înaltă rentabilitate. În republică au crescut numeroase cadre de specialiști kazahi în domeniul agronomiei, zootehniei, mecanizării și irigațiilor, sute de mii de brigadieri, șefi de echipe, tractoriști, șoferi, combineri și mecanici.

Majoritatea orașelor contemporane din Kazahstan au apărut în anii puterii sovietice. În ele s-au construit case spațioase și confortabile, cu apă curgătoare, încălzire centrală, electricitate, radio. Mobila confortabilă se îmbină cu obiecte tipice pentru amenajarea cu elemente specific naționale a locuinței. Pe pereți atîrnă de obicei covoare ornamentate în culori vii, făcute din covorașe de lînă țesute în casă și cusute la un loc, pe jos sînt puse pături de pîslă și covoare. Adesea se mănîncă la măsuța tradițională, scundă și rotundă. Deasupra patului se atîrnă un polog alb înfrumusețat cu motive naționale.

Viața nomadă a dispărut în prezent în Kazahstan. În locul aulurilor sărăcăcioase, alcătuite din iurte, colibe construite din pămînt sau lut și bordeie, au apărut așezări colhoznice cu școli, cluburi, case de lectură, spitale, stadioane, creșe și grădinițe pentru copii. Electricitatea se folosește pe larg atît pentru mecanizarea lucrărilor care necesită un volum mare de muncă, cît și în viața de toate zilele.

În așezările moderne, casele sînt situate în șiruri uneori de-a lungul a două sau mai multe străzi paralele. Lîngă fiecare casă se află lotul individual. În regiunile de stepă, principalul material de construcție îl constituie cărămida nearsă. În regiunile împădurite sînt răspîndite casele din bîrne, care se construiesc din 10—13 bîrne „în unghi".

Acoperișul este de obicei în două ape și e susținut de 3 bîrne longitudinale, care formează o pantă de 20—25 cm. În planificarea satelor și în tehnica construirii caselor se observă influența rusească.

Casele colhoznicilor sînt alcătuite de obicei din 2—3 camere, cu tindă și bucătărie și au întotdeauna sobe. În camera unde trăiește familia mai mult se află un pat cu polog alb și volan de dantelă, plăpumi vătuite și perne cu fețe de pernă în culori vii sau albe, brodate. Podeaua este așternută cu pîslă. În camera pentru oaspeți, care se cheamă *tior-ui* sau *konak-ui*, atîrnă pe perete un covoraș — *tuskiiz* sau *alașa*; primul din ele este confecționat prin broderie sau aplicație, iar al doilea este cusut din fîșii de țesătură de covor cu desene.

Menținerea unor deprinderi tradiționale ale vieții nomade este dovedită de faptul că în case se întîlnește adesea *djuk* — mai multe pături de pîslă, așezate în cîteva șiruri pe cîte o ladă sau pe un suport special denumit *djuk-aiak*, mici lăzi în huse de piele și plăpumi vătuite peste care se așază perne. Un astfel de djuk era nelipsit în orice iurtă. Cu toate că există mobilă orășenească comodă, o parte din familie doarme pe jos și mulți kazahi preferă să mănînce șezînd pe covoare și pături de pîslă în jurul unei mese rotunde. Totodată, în amenajarea interioară a casei, în afară de obiectele de tip orășenesc, se constată existența multor trăsături, ce dovedesc influența culturii țăranilor ruși și ucrainieni (prosoape brodate, perdele, dantele etc.); aceștia din vremuri străvechi trăiesc în vecinătate cu kazahii în așezările pentru coloniști.

Tipul de iurtă kazahă, care se mai menține în Kazahstan, în special în regiunile creșterii transhumante a vitelor și care servește drept locuință temporară mobilă pentru păstori, este extrem de stabil; iurtele sînt folosite și de brigăzile de cîmp în toiul muncilor agricole, cînd colhoznicii se mută împreună cu familiile lor pe ogoarele care se află adesea departe de sat.

Iurta kazahă reprezintă un tip foarte perfecționat de locuință nomadă. Iurtele altor popoare nomade și seminomade din Asia mijlocie au un schelet mai greu și contururile cupolei diferă, dar în general construcția lor este identică cu cea a iurtei kazahe. Scheletul din lemn al iurtei este

alcătuit din 4 părți principale: pereți în formă de grătare — *kereghe*; niște stinghii — *uîk*, din care se face scheletul acoperișului; un cerc din lemn masiv — *șangrak*, care încununează cupola iurtei; o ușă cu două canaturi. Cînd se instalează, se așază în primul rînd pereții ei. Grătarele mobile din care sînt alcătuiți pereții se îmbină cu ajutorul unor frînghii din lînă, formînd scheletul cilindric. În același mod se fixează ușorii ușii; diametrul iurtei depinde de numărul grătarelor, care este de obicei de patru pînă la opt bucăți. De bifurcațiile de sus ale pereților alcătuiți din grătare se leagă capetele de jos, ușor îndoite, ale stinghiilor acoperișului; capetele opuse se introduc în găurile făcute în *șangrak*. Toate părțile din lemn sînt vopsite în roșu sau galben. Scheletul și partea de sus în formă de cupolă se acoperă cu bucăți mari și lungi de pîslă legate între ele prin covorașe frumos ornamentate; culoarea și desenul ornamentului care împodobește aceste covorașe-carpete, ca și pîsla și covoarele din interiorul iurtelor prezintă întotdeauna trăsături naționale specifice; confecționarea acestor obiecte reprezintă una din formele cele mai răspîndite ale artei populare kazahe. Instalarea iurtei și confecționarea obiectelor de pîslă și din țesături de covoare pentru împodobirea ei constituie o îndatorire tradițională a femeilor.

În prezent, costumul național îl poartă pretutindeni în special oamenii mai în vîrstă; bărbații de vîrstă mijlocie și tinerii poartă haine orășenești, combinate adesea cu unele elemente ale portului național (căciulile etc.).

Cămașa bărbătească kazahă — *kioilek* — este dreaptă, lungă și largă; gulerul este înalt sau răsfrînt, iar tăietura lui — verticală, dreaptă. Cămășile se fac de cele mai multe ori din țesătură albă. Pantalonii — *dambal* — sînt largi. Peste cămașă se poartă uneori o haină fără mîneci, dar cel mai adesea o vestă îngustă, lungă, strînsă în talie — *beșpent*, din catifea sau postav de culoare închisă, cu guler înalt. Se poartă de asemenea halate, iar iarna bărbații îmbracă cojoace și șube. În trecut, cojoacele și șubele erau încinse cu o curea de piele împodobită cu plăcuțe de fier sau argint; de curea se atîrnau genți de piele și teci pentru cremene, amnar, sulă, precum și un cuțit în teacă de piele.

Acum se poartă cordoane simple de piele, fără aceste obiecte devenite inutile.

Bărbaţii poartă cel mai adesea pe cap *biorik* — o căciulă rotundă, tivită cu blană pufoasă. În stepă se poartă *tumak* — căciulă din blană de vulpe sau piele de oaie, cu urechi lungi şi late şi cu o prelungire pe ceafă, care fereşte bine de vînturile reci şi de viscol. Este răspîndit şi *kalpak*-ul din pîslă albă subţire, cu părţile ce acoperă urechile căptuşite cu catifea sau postav. Iarna peste ciorapii de lînă se încalţă cizme. Sînt larg răspîndiţi pîslarii. Atît în oraş, cît şi în colhozuri, bărbaţii poartă adesea un costum semimilitar (pantaloni bufanţi şi bluză) precum şi cămăşi tipic ruseşti sau ucrainene. Pretutindeni sînt răspîndite hainele din stofă de lînă de fabrică. Bărbaţii poartă de asemenea căciuli cu urechi, şepci şi pălării de fetru confecţionate de fabrică.

În îmbrăcămintea femeiască se păstrează mai multe particularităţi ale portului popular din trecut. Femeile kazahe mai în vîrstă poartă de obicei cămăşi-rochii, albe, cu despicătură sub talie, lungi, cu guler înalt şi cu mîneci drepte lungi. Peste rochie se poartă vestă sau haină fără mîneci. Femeile tinere poartă rochii în culori vii şi de o croială modificată — mîneci cu manşete şi gulere răsfrînte. În prezent, ca urmare a creşterii nivelului material, foarte adesea rochiile se fac din mătase. Peste rochie se pune o jachetă la două rînduri sau palton. Kazahele preferă paltoanele din catifea şi pluş, avînd astfel un gust asemănător cu femeile kirghize şi karakalpace.

Femeile măritate poartă pe cap un kimeşek din material alb, care seamănă cu cele karakalpace. Kimeşekul acoperă capul, umerii şi pieptul. Pentru faţă se face o tăietură ovală, iar capătul lung al kimeşekului se lasă pe spate. Uneori, kazahele înfăşoară peste kimeşek un turban alb, dar de cele mai multe ori îl poartă fără turban. Fetele poartă o tichiuţă rotundă, tivită cu blană şi cu fund de catifea denumită *tebetei* sau *takia*. În afară de tichiile cu blană există şi tichii din stofă, cu carcasă cilindrică. A ieşit de mult din uz vechiul *saukele*, o căciulă înaltă, conică, cu plăcuţe de argint şi cu un şal colorat care atîrnă din vîrful calotei pe spate şi care se purta la nunţi. Acum pe cap se poartă cel mai adesea basmale de mătase. Continuă să se poarte giuvaerele naţionale (cercei de argint, brăţări şi inele împodobite cu peruzele, karneol sau sticlă colorată). În magazine sînt mult cerute rufăria de damă, ciorapii, încălţămintea şi confecţiile de ţesături de calitate superioară — mătase, catifea etc. Colhoznicele kazahe mai poartă încă de obicei rochii de croială tipică şi veste, dar le îmbină cu pantofi şi ciorapi cumpăraţi de gata; îmbrăcămintea de deasupra este de obicei de tip orăşenesc.

Date fiind particularităţile vieţii economice a kazahilor, la ei s-a format în trecut o alimentaţie naţională, alcătuită în special din produse lactate, carne şi numai în parte din produse vegetale. Deosebit de variate sînt produsele lactate; caimac, unt topit, diferite brînzeturi, lapte acru, care se diluează cu apă, obţinîndu-se o băutură ce potoleşte bine setea — *airan*; dar băutura preferată a kazahilor este *kumîs*-ul *(kîmîz*-ul*)*, care se prepară din lapte de iapă. În acest scop, laptele se toarnă într-un sac făcut dintr-o piele întreagă de oaie — *saba*, împreună cu resturi de kumîs, sau se pune pentru fermentare o bucăţică de cheag. În unele regiuni se face de asemenea *şubat* — kumîs din lapte de cămilă. Pîinea se consumă de obicei sub formă de lipii, care se coc într-un cazan, sau pe tigăi, iar în sudul republicii — în tandîre de lut. Mîncarea naţională este *baursak* — mici bucăţi de aluat prăjite în grăsime de berbec sau unt. Kazahii preferă carnea fiartă, iar în supă adaugă bucăţi de aluat. În prezent, alimentaţia kazahilor a devenit mai bogată, consumîndu-se legume, cartofi şi fructe. A crescut mult cererea pentru pîinea de brutărie, ca şi pentru zahăr şi produsele de cofetărie. S-au adoptat multe mîncăruri ruseşti şi ucrainene. Prepararea şi consumarea hranei se fac în condiţii mai igienice. În aulurile colhoznice vasele din piele şi lemn sînt înlocuite cu cele din aluminiu şi faianţă sau emailate. Colhoznicii folosesc tot mai des sobele de gătit, primusurile şi lămpile de petrol.

Înainte de alipirea la Rusia, în Kazahstan a domnit orînduirea feudală. Kazahii se împărţeau în trei *juz*-uri (hoarde) — Mare, Mijlociu şi Mic. Fiecare dintre ele reprezenta o uniune teritorială şi politică de diferite grupuri gentilico-tribale. Sultanii şi hanii — vîrfurile conducătoare ale juzurilor, — alcătuiau clasa privilegiată a aristocraţiei feudale — *tiore*; feudalii stăpîneau păşuni întinse, care numai formal (în baza obiceiului) erau considerate proprie-

tate colectivă a comunităților gentilico-tribale. Curînd după alipirea Kazahstanului la Rusia, independența politică a hanilor și multe privilegii ale sultanilor au fost abrogate.

Poporul simplu — *karașii* — care se opunea nobilimii feudale, nu era nici el omogen. Majoritatea o alcătuiau țăranii — crescători nomazi de animale, și în parte, semisedentari care îmbinau creșterea animalelor cu agricultura. Dar în procesul diferențierii de clasă se desprindeau treptat vîrfurile exploatatoare și din rîndurile karașilor. Cei mai mulți erau bai semifeudali și aksakali — staroste, care conduceau diferitele obști și dispuneau de pășunile și locurile de adăpat ale „ginților"; deși formal ei dețineau numai funcțiile de staroste și de judecători ai ginților de fapt se transformau în feudali bogați care îi exploatau și îi înrobeau pe membrii săraci ai obștii.

Formele de exploatare din aulul nomad și seminomad kazah erau patriarhale-feudale. Cea mai răspîndită era *saun*-ul, formă de exploatare a crescătorilor de animale săraci, care exista și la nomazii kirghizi (vezi mai jos). În preajma Revoluției din Octombrie, mulți mari proprietari de vite au început să se îndeletnicească cu negoțul și camăta; numeroși țărani și agricultori le erau datori vînduți.

Rămășițele izolării gentilice și ale traiului gentilic aveau un rol reacționar, întrucît împiedicau creșterea conștiinței de clasă și lupta de clasă a maselor muncitoare. Ele aveau un efect cît se poate de negativ asupra vieții de familie a kazahilor, mai ales asupra situației femeilor. Se mențineau interdicții legate de căsătorie (exogamia), care se extindeau asupra subdiviziunilor gentilice și chiar asupra unor ginți întregi. Căsătoria se contracta după voința tatălui, a cărui putere și autoritate reprezenta o lege absolută în familia kazahă. Exista obiceiul ca părinții să cadă de acord asupra căsătoriei copiilor minori, ba chiar să se înțeleagă asupra căsătoriei înainte de nașterea copiilor. În alegerea mirelui, rolul hotărîtor îl juca de obicei cuantumul kalîmului plătit de el. Era răspîndit obiceiul leviratului. Ca la toți musulmanii, și la kazahi era legiferată poligamia. Femeile erau lipsite de drepturi nu numai în familie; astfel, ele nu puteau fi chemate ca martori și nici să depună jurămînt. Pentru uciderea unei femei se percepea numai jumătate din amenda — kun — care se cuvenea pentru uciderea unui bărbat.

Alături de vechiul obicei gentilic al kunului (răscumpărarea pentru sîngele vărsat) exista la kazahi și *barîmta* — obiceiul de a răzbuna o jignire printr-un atac armat asupra aulului rudelor celui care jignise. Barîmta (în literatura rusă *baranta*) era folosită pe larg de căpeteniile ginților și de bai, care ațîțau dușmănia dintre ginți, cu scopul de a se deda la prădăciuni; la kazahi se întîmpla adesea ca auluri întregi să fie devastate în urma barîmtei.

Islamismul, îmbinat cu credințe preislamice — cultul strămoșilor, cultul cerului, cultul focului — exercita o mare influență asupra vieții kazahilor. Potrivit reprezentărilor din trecut ale kazahilor, lumea era populată de o mulțime de duhuri, în cea mai mare parte dăunătoare omului *(jîn, peri, șaitan, deu, alîp)*. Pentru a se apăra de duhurile rele, oamenii foloseau tot felul de amulete. Se îndeplineau și rituri magice: astfel, pentru a se „purifica", omul trecea printre două focuri. În caz de boală erau chemați șamanii — *baksî*, ca să alunge duhurile care s-ar fi aciuit în trupul bolnavului.

În primii ani de după Revoluția din Octombrie, rămășițele patriarhale-gentilice și rînduiala înapoiată a vieții au frînat mult transformarea socialistă a aulului kazah. În perioada colectivizării, biii și baii ostili puterii sovietice, au încercat, sub conducerea naționaliștilor burghezi, să transforme lupta de clasă a sărăcimii kazahe într-o luptă între ginți și să profite în scopuri contrarevoluționare de autoritatea tradițională a fostelor căpetenii ale ginților.

În anii puterii sovietice, relațiile sociale, viața de familie și felul de trai al poporului kazah s-au schimbat radical.

Legislația sovietică a avut rolul hotărîtor în lupta împotriva obiceiurilor patriarhale și feudale, care înrobeau femeia kazahă. În condițiile orînduirii socialiste s-a schimbat întregul aspect al familiei kazahe, la baza căreia stau acum egalitatea juridică și economică, precum și colaborarea dintre soți. Cu prilejul contractării căsătoriei, factorul hotărîtor îl constituie acum simpatia și prietenia reciprocă, au dispărut restricțiile de tot felul din trecut și vechile obiceiuri înjositoare pentru femei, ca de pildă kalîmul. Totodată, se mențin unele rituri vechi, în special cele de nuntă.

Ceremonia nupțială — *toi* — este însoțită de jocuri naționale — curse de cai, lupte, întreceri între cîntăreți. Se păstrează sărbătoarea legată de nașterea unui copil *(besik-toi)*, cu prilejul căreia noul născut este așezat după un anumit ritual în leagăn și i se dă numele. În familiile kazahe sînt foarte răspîndite numele legate de realitatea sovietică, de viața nouă.

Înainte de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, numai 2% dintre kazahi erau știutori de carte. Ca în toate regiunile din Asia mijlocie, puținele școli elementare — *maktab* — aveau un caracter religios. Preoții musulmani se deplasau împreună cu aulul care-și mîna turmele la pășune și îi învățau pe copiii kazahilor bogați să citească Coranul. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-a întărit în Kazahstan influența preoților tătari, care, în afară de dogmele religioase, predau științe laice, propovăduind în același timp panislamismul reacționar. „Școlile pentru ruși și băștinași", înființate în aceeași perioadă de guvernul rus au avut o mare importanță culturalizatoare, deoarece îi ajutau pe kazahi să cunoască cultura rusă; dar numărul elevilor din aceste școli era foarte mic.

Piuarea unei pături de pîslă (raionul Ciu).

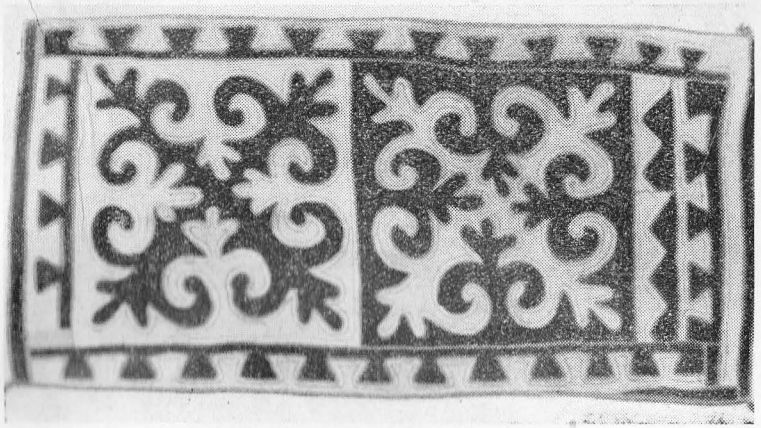

Pătură de pîslă kazahă.

Influența forțelor progresiste din Rusia, activitatea intelectualilor revoluționari ruși dintre care mulți au fost deportați în Kazahstan, au făcut ca dintre kazahi să se ridice oameni instruiți, inclusiv personalități progresiste ca remarcabilul învățat iluminist Ciokan Valihanov, pedagogul Ibrahim Altînsarin, care a alcătuit pentru prima oară un alfabet kazah pe baza alfabetului rus, poetul Abai Kunanbaev ș.a.

Dar abia după instaurarea puterii sovietice a început adevăratul avînt al culturii poporului kazah care s-a manifestat în primul rînd prin dezvoltarea largă a învățămîntului. Ca urmare a măsurilor adoptate de partid și guvern, în Republica Kazahă analfabetismul a fost complet lichidat. Limba de predare în școli este cea kazahă, dar dată fiind dorința puternică de a cunoaște limba rusă, copiii kazahi învață adesea în școli rusești. În republică există peste o sută de școli tehnice și mai bine de douăzeci de școli superioare, printre care și Universitatea de stat kazahă. Academia de Științe a R.S.S. Kazahe, Academia de științe agricole și alte instituții științifice, desfășoară o intensă activitate de cercetări.

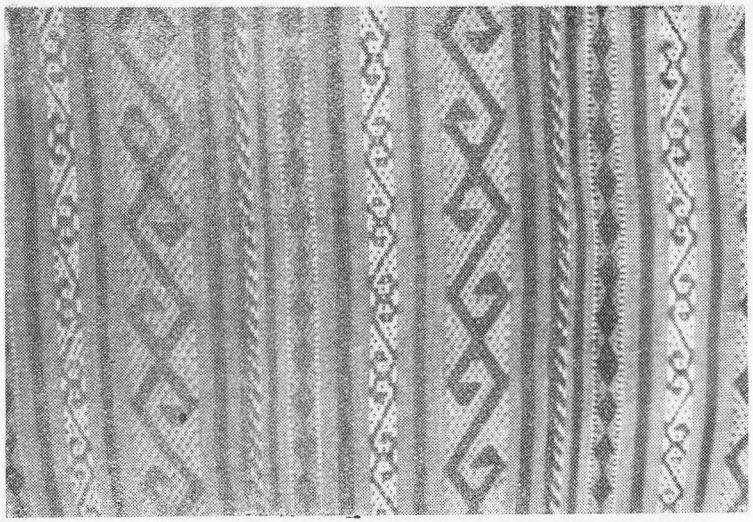

Fragment de covor țesut (raionul Ciu).

S-a creat un vast sistem de ocrotire a sănătății. În cele mai depărtate sate au apărut spitale și dispensare.

Creația populară a kazahilor — folclorul, muzica, arta aplicată — are un conținut bogat. Pînă nu de mult, un loc important în folclor îl ocupau cîntecele rituale, care se interpretau cu prilejul nunților, nașterii copiilor sau pomenirii morților. Basmele kazahe despre animale, despre viața de toate zilele și cele satirice sînt foarte variate. Eroii basmelor sînt *Tazșa* (Pleșuvul), un om sărac, dar care nu-și pierde niciodată curajul, *Aldar-kose*, care își bate joc de diferitele defecte, *Jirenșeșeșen*, care întotdeauna, fiind bun de gură, se arată mai tare în discuțiile cu oamenii bogați, influenți, dar proști. Foarte interesante sînt epopeea istorică kazahă *Koblandî*, *Kambar-batîr* și poemele epice *Kozî Korpeș* și *Baian-slu*, *Kîz-Jibek* etc. Una din formele artei poetice populare a kazahilor o constituie *aitîsî* — concursuri poetice publice, la care cîntăreți și poeți se întrec în arta improvizației. Operele de artă populară sînt create și povestite de povestitori — *jîrșî*, cîntăreți improvizatori — *akîni* și interpreți de cîntece și poeme lirice — *engși*, care și astăzi

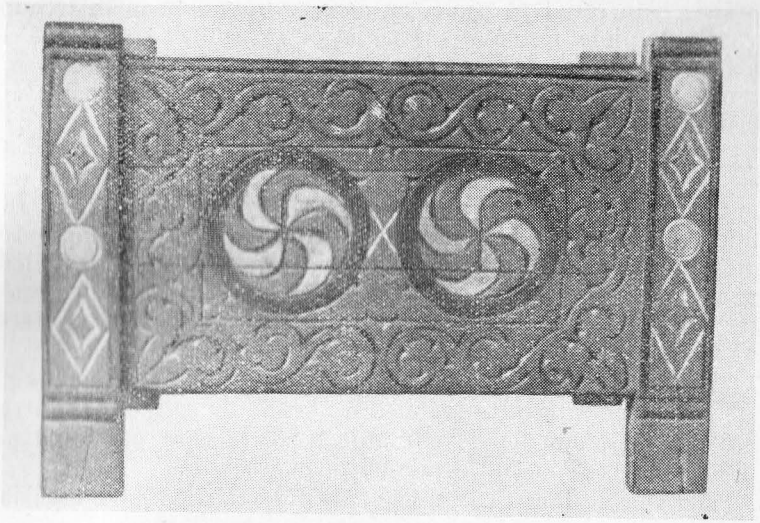

Ladă de lemn pentru alimente — *kebeje*.

se bucură de multă popularitate în rîndurile poporului. *Akînul* se acompaniază întotdeauna cu *dombra* — instrument muzical de ciupit, cu coarde, cu gîtul lung și cu despărțituri pentru digitație, avînd coardele făcute din vine de berbec, precum și cu instrumentul cu coarde *kobîz*.

În condițiile puterii sovietice, arta poetică și muzicală populară a înflorit. Akînul kazah Djambul a intrat în istoria literaturii universale ca unul din cei mai mari poeți ai epocii sovietice. Sînt cunoscuți și alți poeți populari, care reflectă în operele lor realitatea sovietică. Uniunea scriitorilor din Kazahstan îi ajută să-și ridice nivelul cultural și să-și dezvolte creația.

Arta aplicată populară a kazahilor se distinge prin bogăția ornamentelor vegetale, animaliere și geometrice. Păturile de pîslă sînt cu aplicații; se confecționează de asemenea pîslă cu desene țesute din lînă colorată. Arta broderiei este foarte răspîndită. Sculptura în lemn, încrustația și sculptura în os sînt originale. Mai rar se întîlnesc acum sculptori în piatră și metal, precum și meșteri în imprimarea

artistică în relief pe piele, cu care se împodobeau în trecut vasele de piele. Cercetătorii sovietici au stabilit că la kazahi a fost răspîndită înainte şi pictura murală. Pînă astăzi, în multe mazare (mausolee) s-au păstrat pe pereţi picturi înfăţişînd scene de război, din viaţa nomadă etc.

În anii puterii sovietice s-a dezvoltat ceramica artistică — confecţionarea de căni cu pereţi subţiri, vase, cupe cu ornamente fine, care păstrează trăsăturile naţionale. În unele raioane, artizanate ale sculptorilor fac dulăpioare de lemn şi paturi. În ornamentul broderiilor şi ţesăturilor apar motive noi — „aripi de avion", „roţi dinţate de tractor" etc. În arta populară, mai ales în broderie, este puternică influenţa populaţiei ruse şi ucrainene.

Jocurile sportive şi distracţiile naţionale sînt variate. De multă popularitate se bucură cursele de cai, lupta între doi călăreţi, cursele de cai buiestraşi la care participă şi fetele, tragerea la ţintă, acrobaţia pe cai etc.

Arta profesionistă kazahă, care foloseşte pe larg creaţia populară, se dezvoltă sub influenţa artei ruse. În anii puterii sovietice au înflorit teatrul profesionist kazah, arta muzicală, cinematografia. În 1934, pe scena teatrului kazah a fost prezentată prima dramă muzicală naţională — *Kîz-Jibek*. De atunci, repertoriul teatrelor din Kazahstan s-a îmbogăţit mereu; pe lîngă piesele istorice s-au creat piese pe teme contemporane, au apărut în repertoriu lucrări ale clasicilor ruşi şi străini. Regizorii şi actorii din republicile frăţeşti au acordat un mare ajutor poporului kazah în organizarea teatrelor de operă şi dramă.

Continuînd minunatele tradiţii ale iluminiştilor din secolul al XIX-lea, scriitorii şi poeţii din Kazahstan au creat o literatură nouă, sovietică, în limba kazahă. Pentru prima oară au apărut lucrări literare kazahe în proză. Se desfăşoară o muncă intensă de traduceri pentru ca masele cele mai largi ale poporului să poată cunoaşte cele mai bune opere ale literaturii clasice ruse şi mondiale, precum şi lucrările scriitorilor contemporani din republicile frăţeşti. Printre artiştii plastici din Kazahstan se numără mulţi maeştri remarcabili ai picturii, graficii şi altor genuri de artă plastică.

KIRGHIZII

În literatura dinainte de Revoluţia din Octombrie, kirghizii erau cunoscuţi sub denumirea de *kara-kirghizi* („kirghizii negri") sau *kirghizii dikokamennîe*[1]; etnonimul „kirghizi" era folosit adesea în mod greşit în trecut, după cum am mai arătat, pentru indicarea kazahilor, iar uneori cele două popoare erau considerate drept unul singur, denumit *kaisak-kirghizi*. În izvoarele chineze din secolul al XVIII-lea şi la kalmîci, kirghizii erau cunoscuţi sub denumirea de *burut*.

Din vremuri străvechi, kirghizii se împărţeau în triburi; deosebirile dintre ele însă nu erau atît de pronunţate ca, de pildă, la turkmeni. Unele deosebiri etnografice printre kirghizi aveau mai curînd un caracter local, decît tribal; din acest punct de vedere kirghizii pot fi împărţiţi în mod convenţional în două mari grupe principale: de sud (populaţia din valea Fergana, de pe povîrnişurile munţilor situaţi la marginea ei şi din Pamir) şi de nord (populaţia din Tian-şan, din partea de sud a regiunii Semirecie şi din văile rîurilor Ciu şi Talas). În afară de aceasta, se distinge printr-o serie de trăsături etnografice grupul de nord-vest alcătuit de populaţia din valea rîului Talas, din Ceatkal şi din partea învecinată a regiunii Djalalabad. Kirghizii reprezintă majoritatea populaţiei din R.S.S. Kirghiză în care locuiesc circa 85% din numărul total al kirghizilor din U.R.S.S. (969 000 oameni). Mai există kirghizi în republicile învecinate — Kazahă, Uzbekă şi Tadjikă. În afara hotarelor U.R.S.S. trăiesc kirghizi în raionul autonom Sinţzian-Uigur din Republica Populară Chineză, în nordul Afganistanului şi în regiunile de munte din Pakistan. Numărul total al kirghizilor dinafara hotarelor U.R.S.S. este de 80—90 mii oameni.

Economia contemporană a R.S.S. Kirghize se caracterizează printr-o dezvoltare considerabilă a industriei extractive (cărbune, petrol, minereuri metalice), de prelucrare a metalelor, constructoare de maşini, precum şi a întreprinderilor care prelucrează materiile prime locale (textile, alimentare, chimice, farmaceutice). Producţia

[1] *Dikokamennîi* în limba rusă înseamnă „ai pietrelor sălbatice" — *N.T.*

industrială reprezintă aproximativ 70% din producția economiei naționale a republicii.

În agricultura Kirghiziei, un loc important îl ocupă cerealele. Este foarte mare însă și însemnătatea culturilor tehnice — bumbac, sfeclă de zahăr, mac medicinal, plante de uleiuri eterice, kenaf etc. Agricultura se bazează pe noile instalații de irigație (Marele canal Ciu etc.) și pe o puternică mecanizare. Pe bogatele pășuni ale republicii se cresc oi, cai, vite cornute mari. Se aplică cele mai noi realizări ale zootehniei.

În trecut, principala ocupație a kirghizilor era creșterea nomadă extensivă a animalelor. Deplasările cu animalele aveau un caracter sezonier. Iarna, vitele pășteau în apropierea așezărilor — *kîștoo*, primăvara crescătorii se deplasau împreună cu vitele în regiunea premontană, pe pășunile de primăvară — *kioktioio*, cînd începeau căldurile se mutau pe pășunile de vară situate la mare înălțime — *jailoo*, iar pe măsură ce vremea se răcea, se întorceau în regiunea premontană — pe pășunile de toamnă, — *kiuzdioio*, de obicei aceleași cu cele de primăvară, dar unde, în timpul verii, nutrețurile se reînnoiau; după ce se termina recoltarea grînelor în văi, vitele erau aduse din nou pe pășunile de iarnă, iar în parte erau mînate pe pășunile unde se practica transhumanța.

Ciclul complet al acestor migrări îl săvîrșeau numai gospodăriile care aveau turme mari; săracii rămîneau vara în văi, lucrînd pe ogoarele proprii sau ale bailor, iar uneori se deplasau împreună cu rudele lor bogate, de la care primeau ceva vite, prestînd în schimb diferite munci.

Tehnica creșterii animalelor se afla la un nivel scăzut. Cositul fînului a început să se dezvolte abia după venirea rușilor și sub influența acestora; pînă atunci se pregăteau pentru iarnă numai cantități infime de nutreț destinat animalelor tinere și celor bolnave.

Pentru recoltarea fînului se foloseau secera — *orok* și coasa rusească, pe care kirghizii o numeau „*cealgî*". Lipsa rezervelor de nutreț provoca pieirea în masă a vitelor, cu prilejul frecventelor înghețuri care făceau imposibil pășunatul. Din pricină că nu exista asistență veterinară, se răspîndeau epizootiile care provocau de asemenea pieirea în masă a vitelor.

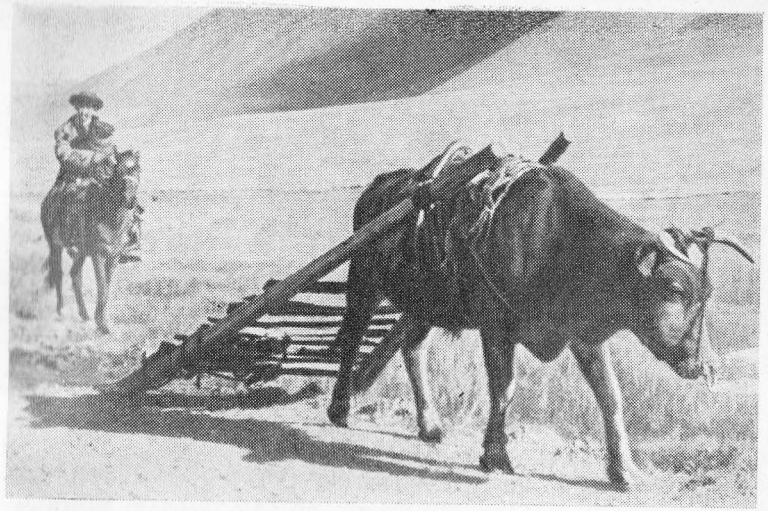

Sanie-tîrșitoare, care se folosea în regiunile de munte.

Agricultura, care era dezvoltată într-o măsură mai mare la kirghizii de sud, dar se practica și pe malurile lacului Issîk-kul, în valea Talasului și în alte regiuni, se baza pe irigația artificială. În regiunile de munte se cultivau în special mei, orz și grîu, iar în văile cu climă caldă se semănau, în afară de acestea, bumbac, djugara și bostănoase. Agricultura era îmbinată cu creșterea animalelor; numai pentru gospodăriile sărace, care nu aveau vite, agricultura reprezenta singura sursă de existență.

Unealta de arat a kirghizilor era din lemn, cu un vîrf de fier și se chema *buursun*. Celelalte unelte agricole (săpăliga — *ketmen*, secera — *orok*) erau de asemenea de tipul general pentru Asia mijlocie. Pentru grăpat se foloseau de obicei mala sau o legătură de crengi. Pentru transportul snopilor se întrebuința tîrșitoarea — *ciine*. În perioada dinaintea Revoluției din Octombrie s-a dezvoltat agricultura și crescătorii nomazi de animale au început să treacă la viața sedentară, în special în urma intensificării diferențierii de clasă în aul și a faptului că țarismul confisca de la populația locală întinderi însemnate din cele mai bune pășuni pentru a da pămînt coloniștilor ruși. În general

însă trecerea unei părți a nomazilor la o formă superioară de economie — agricultura, și la viața sedentară a avut o însemnătate progresistă.

În trecut, vînătoarea, mai ales cu păsări dresate (vulturi, șoimi, ulii) și cu cîini, a avut un rol anumit în economia kirghizilor.

Meșteșugurile casnice erau legate în cea mai mare parte de prelucrarea produselor creșterii animalelor (confecționarea de țesături de lînă, a pîslei, a vaselor din piele etc.). În sudul Kirghiziei se confecționau covoare păroase. În afară de aceasta, erau dezvoltate prelucrarea lemnului și a metalelor, inclusiv confecționarea giuvaericalelor.

În primii ani ai puterii sovietice, în nordul Kirghiziei, iar curînd după împărțirea națională a Asiei mijlocii și în partea de sud, s-a înfăptuit o reformă agrară, în urma căreia săracii și argații au căpătat pămînt și inventarul agricol al gospodăriilor moșierești lichidate. Dar gospodăriile kirghize nomade și seminomade nu puteau trece la viața sedentară decît pe baza colectivizării. Această măsură economico-politică de cea mai mare importanță a schimbat radical modul de viață înapoiat al kirghizilor. S-au creat așezări unde s-au construit case de locuit, clădiri necesare pentru producție, instituții culturale etc. S-au construit de asemenea drumuri. După trecerea kirghizilor la viața sedentară, sistemul de creștere a animalelor a căpătat o altă formă: transhumanța. În timpul verii, turmele colhozurilor și ale sovhozurilor pasc pe pășunile situate la mare înălțime în munți unde fermele își au bazele lor, iar iarna cea mai mare parte a vitelor sînt ținute la ferme, în grajduri încălzite, special amenajate. În afară de aceasta, se pregătesc pentru vite nutrețuri hrănitoare — fîn, porumb însilozat — și se însămînțează ierburi. S-a organizat o asistență zootehnică calificată și s-a creat o rețea de instituții veterinare.

În republică s-au construit căi ferate noi, care leagă centrele industriale din Kirghizia de calea ferată Turkestan—Siberia. Din pricina reliefului muntos, transportul auto a căpătat o largă răspîndire; folosirea lui este înlesnită de noile șosele mari (Frunze-Rîbacie-Prjevalsk, Frunze-Rîbacie-Narîn-Atbahși etc.).

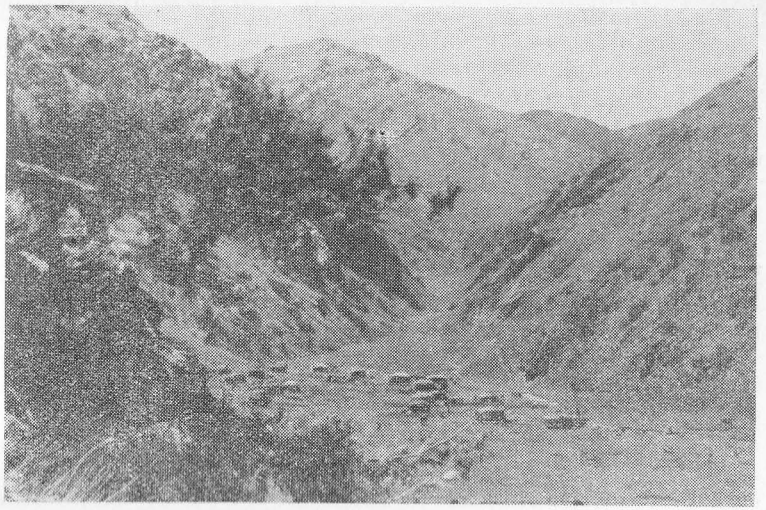

Iurte pe pășunile de vară.

Punct veterinar pe o pășune situată la mare altitudine.

Arba și carele rusești, care au început să fie folosite în Kirghizia doar cu puțin timp înainte de Revoluția din Octombrie, au devenit acum un mijloc de transport obișnuit. Transportul de poveri cu animalele, ca și mijloacele de transport călare, își păstrează importanța pentru drumurile de munte și pășunile îndepărtate.

În secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, în Kirghizia existau puține orașe. Cele mai mari dintre ele erau Karakol (astăzi Prjevalsk) și centrul administrației ruse Pișpek (în prezent capitala republicii — Frunze). Majoritatea orașelor din Kirghizia au fost construite în anii puterii sovietice.

Vechile așezări kirghize de tip nomad — aulurile *aiîl* se măreau și se micșorau în funcție de sezon și de perioada de deplasare cu animalele la pășuni. Abia după alipirea la Rusia, cînd gospodăriile sărace au trecut la viața sedentară au început să apară la kirghizi sate permanente — *kîștak*, care în regiunile nordice se aseamănă cu satele vecine ale coloniștilor ruși, iar în sud se apropie de kișlakurile uzbece și tadjice.

Înainte de Revoluția din Octombrie, principalul tip de locuință din aul era iurta. Prin construcția sa, iurta kirghiză, mai ales din regiunile nordice, se apropia foarte mult de cea kazahă, dar prezenta particularități naționale în ceea ce privește aranjamentul exterior și interior, precum și ornamentele de pe fîșiile țesute din lînă, care acoperă și consolidează scheletul din grătare de lemn al iurtei.

În kîșlakuri, majoritatea locuințelor erau din lut, nu aveau ferestre și nici sobe. În locuințele kirghizilor de sud, ca și în satele lor, unele caracteristici au fost împrumutate din arhitectura populară a populației sedentare din valea Fergana.

În locul vechilor aiîluri, risipite printre munți și în văi, în anii puterii sovietice au apărut sute de așezări colhoznice bine amenajate. Repartizarea de pămînturi nomazilor trecuți de către stat la viața sedentară a avut un rol deosebit de important în construirea noilor sate. Pînă la terminarea aplicării acestei măsuri (anii 1938—1939) s-au construit sedii centrale pentru 842 colhozuri și în jurul acestora au început să se dezvolte satele.

Satele colhoznice kirghize, situate în văi, au de obicei una sau cîteva străzi paralele, lungi și drepte, străjuite de case, în spatele cărora se află loturile individuale. În centru este un complex de clădiri publice — consiliul de conducere al colhozului, școala, clubul etc. O serie de colhozuri au parcuri proprii de cultură și odihnă. Fermele zootehnice se construiesc la o oarecare distanță de centrul aiîlului.

În cîteva regiuni de munte, satele au un alt aspect: ele sînt situate în defileuri, în apropierea rîurilor de munte și, din pricina reliefului, nu au un plan anumit și sînt mici; în fiecare din ele locuiește de obicei o brigadă dintr-un colhoz mare.

În prezent, casele se construiesc de cele mai multe ori din cărămidă nearsă, mai rar din lut, iar în raioanele învecinate cu Uzbekistanul — cu carcase. Acoperișurile în două ape, dar cu pantă mică, sînt făcute din lut amestecat cu paie; tavanul este finisat cu grijă. În încăperile de locuit ale caselor din sudul Kirghiziei se fac mai multe nișe în pereți (acest detaliu este caracteristic pentru arhitectura populară din Fergana). Odăile casei kirghize dau de obicei într-o terasă mare, unde vara oamenii mănîncă, lucrează și dorm.

În casa kirghiză de astăzi există de obicei o încăpere separată pentru bucătărie, ferestre, sobe, plite pentru prepararea hranei și de multe ori podelele sînt din lemn. În interior se păstrează parțial aranjarea obiectelor casnice caracteristice pentru iurtă, dar a apărut și mobilă — paturi, mese și scaune. Podeaua este acoperită cu covoare de pîslă ornamentate — *șîrdak*. Pereții sînt împodobiți cu covoare de catifea — *tușkiiz*, cu broderii de mătase colorată. Există însă și podoabe de tip rusesc; perdele la ferestre, cuverturi de pat cu volane lucrate de mînă, prosoape brodate, fețe de pernă cu dantele etc. Contactul strîns cu populația învecinată rusă și ucraineană i-a ajutat pe nomazi să-și însușească cultura contemporană.

Iurta nu și-a pierdut încă însemnătatea în viața kirghizilor; ea a devenit însă numai o locuință de vară și este folosită cel mai adesea de păstorii colhoznici pe pășunile de munte sau de agricultori în taberele de pe cîmp, în timpul muncilor sezoniere — însămînțarea și recoltarea. În unele raioane, iurta se așază vara în curtea casei, alături de

aceasta, ca și la karakalpaci. În zilele călduroase, în iurtă se menține răcoare și familia o folosește ca încăpere auxiliară pentru odihnă și dormit.

Portul național al kirghizilor se menține la sate, dar de obicei este îmbinat cu unele elemente ale îmbrăcămintei de tip orășenesc. Îmbrăcămintea bărbătească națională este alcătuită dintr-o cămașă cu croială dreaptă, cu guler înalt și pantaloni largi; oamenii de vîrstă mijlocie și tineretul poartă pantaloni de tip orășenesc. Peste cămașă se îmbracă un fel de vestă — *beșmant* sau o haină de tip orășenesc. Se poartă și halate, vătuite sau din postav, iar în regiunile sudice uneori de mătase. În regiunile nordice, bătrînii își mai încing încă halatul cu un brîu din stofă. În regiunile sudice, bărbații de toate vîrstele poartă și astăzi în loc de cordon o basma îndoită pe diagonală. Iarna se poartă cojoc — *ton* sau șubă din blană de oaie — *icik*. Pe gerurile mari, păstorii poartă pantaloni din piele de oaie cu lîna înăuntru, iar pe vreme ploioasă, în unele raioane, se poartă halatul de pîslă — *kementai*. Ca încălțăminte se poartă de obicei cizme de gata. Mai există și *maiasî* moi, peste care se îmbracă galoși — *miokiu* — cizme fără tocuri, dar cu talpă groasă

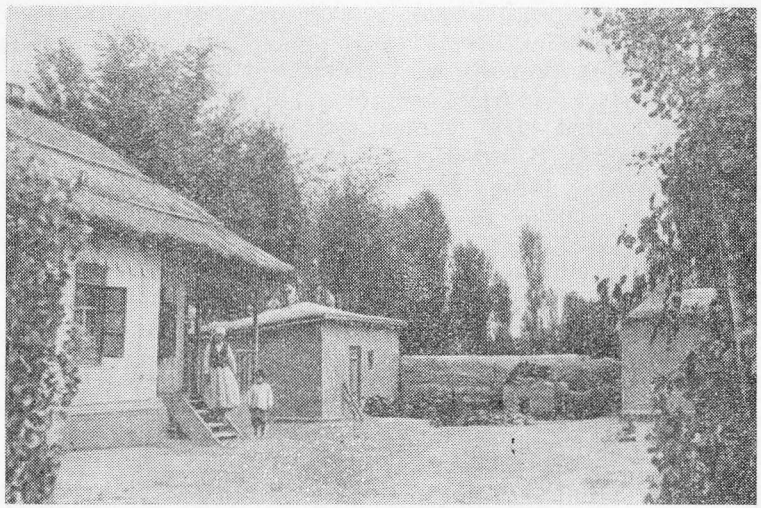

Casa unui colhoznic (raionul Pokrovski, regiunea Issîk-Kul).

Îmbrăcămintea obișnuită a unui bărbat mai în vîrstă.

Vechea îmbrăcăminte de sărbătoare a unei femei tinere.

și cu vîrfurile îndoite în sus etc. Pe cap se poartă vara *kalpak* — pălărie de pîslă avînd borurile tivite de obicei cu catifea de culoare închisă, iar iarna *tebetei* — o căciulă de postav cu bordură pufoasă de blană și cu *tulea*, căptușită cu blană. În raioanele sudice se poartă vara tiubeteică.

Îmbrăcămintea națională femeiască este alcătuită dintr-o rochie-cămașă largă — *kioiniok*, din țesătură în culori vii, care înainte era cu croiala dreaptă, iar acum este despicată mai jos de talie, și pantaloni lungi—*îlazîm* sau *dambal*. Toate femeile poartă veste fără mîneci — *kîrmo* din țesătură de bumbac sau catifea de culoare închisă. Peste rochie se pune o haină lungă din catifea sau pluș de culoare roșie, verde sau albastră, ori o jachetă de tip orășenesc. Pînă în jurul anului 1920, un element original în costumul kirghi-

zelor mai în vîrstă era fusta de croială despicată, cu brîu lat — *beldemci*. Iarna, femeile poartă șubă — *icik* sau halate vătuite. Este original acoperămîntul de cap al femeii măritate, care acum dispare din uz: un turban alb, uneori de dimensiuni foarte mari — *elecek*. Există cîteva moduri de a se lega acest turban, care diferă după regiuni. Sub turban se pune o tichie, care are o prelungire ce atîrnă pe ceafă; în sud, tichia e brodată cu fir de mătase. În trecut, fetele purtau pe cap căciulițe rotunde, tivite cu blană pufoasă de jder sau vidră, cu pene fixate în partea de sus. Acum, în locul acestei căciulițe se poartă basmale de mătase și baticuri în culori vii. Uneori se poartă șaluri din păr de capră lucrate în casă.

Femeile poartă multe podoabe: cercei de argint, brățări, inele, șiruri de mărgele. Femeile măritate își împletesc părul în două cozi; mai ales în sud, poartă, ca și uzbecele, o mulțime (pînă la 16) de codițe mici.

Dintre confecții, în satele kirghize sînt foarte răspîndite hainele bărbătești, cizmele, ghetele, șepcile și pălăriile de fetru. Femeile își cumpără cel mai adesea jachete de tip orășenesc, paltoane din pluș, șaluri tricotate din mătase albă, rufărie, pantofi. Îmbinarea portului național tradițional cu cel rusesc creează complexul original al costumului actual al kirghizilor.

În trecut, la kirghizi predominau alimentele lactate și vegetale și doar cei mai înstăriți consumau des carne. Majoritatea populației consuma mîncăruri lichide: *maksîm* — orz sfărîmat și fermentat, opărit cu apă fiartă; *talkan* — făină de orz subțiată cu lapte; *kiodjio* — un fel de supă din crupe de mei. Lipiile — *tokoci* se coceau în cazane, iar în regiunile sudice în tandîrul de tipul celui răspîndit în valea Fergana, împrumutat de la uzbeci. Băuturile naționale ale kirghizilor erau din vremuri străvechi kumîsul și *bozo* din mei. Din lapte de oaie se prepară brînză — *kurgut*.

Alimentația actuală a colhoznicilor de rînd s-a îmbogățit cu multe feluri de mîncare care în trecut erau accesibile numai bogătașilor. În afară de kumîs și airan, ei prepară din lapte caimac și unt; mîncărurile preferate din făinoase sînt: *boorsok*, bucățele de aluat prăjite în grăsime de berbec, tăiței, prăjituri uscate, tot felul de gogoși.

Este original un fel de mîncare răspîndit la kirghizi *olobo* — un plămîn de oaie, care se umple cu lapte și unt, și apoi se fierbe. Înainte carnea friptă era mîncată fără nici o garnitură; acum ea se consumă adesea cu cartofi prăjiți. Se mănîncă și carne fiartă, mărunțită și amestecată cu tăiței — *tuuragan et*. S-au răspîndit și diverse mîncăruri rusești, precum și unele mîncăruri uzbece (pilaf etc.) și uigure.

Mîncarea se prepară în general într-o căldare de tuci; produsele lactate se păstrează în vase de lemn și, în parte, în vase de piele, care sînt însă înlocuite tot mai mult prin vase mai igienice emailate, din aluminiu, sticlă și faianță.

Înainte de Revoluția din Octombrie, în viața kirghizilor dăinuiau multe rămășițe patriarhale-gentilice. Se păstra împărțirea gentilico-tribală; kirghizii se împărțeau în două „aripi" — *ong* (dreapta) și *sol* (stînga), cuprinzînd circa 40 de triburi. Triburile din aripa dreaptă *(saiak, cerik, azîk, bagîș, basîz, mongoldor, sarîbagîș, bugu, solto* ș.a.) trăiau mai ales în regiunile nordice ale țării — bazinul lacului Issîk-kul, șirurile munților Tian-șan, văile rîurilor Narîn, Susamîr, Ciu etc. Triburile din aripa stîngă *(kușciu, saru, munduz, kitai* ș.a.) locuiau în valea Fergana și pe malurile rîului Talass. Un grup întrucîtva aparte îl alcătuiau *icikiliki*, care locuiau în regiunea Oș. Împărțirea în triburi și ginți avea o însemnătate efectivă în viața economică, socială și de familie a kirghizilor: locuitorii fiecărui aul făceau parte dintr-o anumită gintă sau o subdiviziune a ei și alcătuiau o obște căreia i se repartizau pășuni sezoniere și terenuri arabile. Se mențineau rămășițele gentilice — exogamia, participarea comună la înmormîntarea membrilor ginții și la pomeni, plata răscumpărării pentru vărsare de sînge — kun ș.a. Dar cu toată menținerea obiceiurilor gentilice, în obște exista diferențierea de clasă. Masa membrilor obștii — *bukara* se afla sub stăpînirea vîrfurilor feudale — baii și manapii, care aveau turme mari și dispuneau de cele mai bune pășuni, pe care le transformau treptat în proprietate privată.

În societatea kirghiză existau forme patriarhale-feudale de exploatare. Înainte de Revoluția din Octombrie, în schimbul „ajutorului de rudenie" acordat unei rude sărace, bogătașii (manapii și baii) pretindeau acestuia tot felul de prestații și rentă în produse. O formă de prestație era, de pildă,

obiceiul *saan*: — săracilor li se puneau la dispoziție vite cu dreptul de a folosi laptele și celelalte produse ale lor; în schimb, ei erau datori să îngrijească vitele rudei bogate — „binefăcătorului" sau să lucreze pe pământul lui. Feudalii manapi nu numai că dispuneau de avutul sărăcimii de sub stăpînirea lor, dar și practicau predarea unor grupuri întregi de gospodării altor manapi, mutînd cu forța familiile „dăruite". În ultimii ani dinaintea Revoluției din Octombrie au apărut în aulul kirghiz și forme capitaliste de exploatare, ca de pildă angajarea de argați.

În terminologia rudeniei întîlnim la kirghizi urme ale sistemului de clasificare. Rămășițele matriarhatului se manifestau în unele obiceiuri privind relațiile dintre rude pe linie maternă. Așa era, de pildă, obiceiul, în baza căruia existau relații foarte apropiate între unchi și nepoții lui (fiii surorii sale). La contractarea căsătoriei se plătea kalîm.

Rămășițele gentilice s-au păstrat deosebit de persistent în viața de familie; erau răspîndite leviratul i sororatul. Femeile kirghize erau lipsite de drepturi; ele nu puteau moșteni, nu puteau depune mărturie la judecată etc. Totodată, femeia era principala forță de muncă a familiei: ei îi revenea grija pentru întreaga gospodărie, făcutul hainelor și al vaselor, educarea copiilor. În familiile bogate se practica poligamia.

Islamismul a pătruns la kirghizi relativ tîrziu și riturile musulmane se îndeplineau în special sub influența clerului uzbek și nu pretutindeni; credințele preislamice, mai ales cultul spiritelor strămoșilor morți — *arbak* și rămășițele șamanismului erau foarte larg răspîndite.

Dintre vechile credințe face parte de asemenea adorarea locurilor sfinte — copaci, izvoare, pădurici, în apropierea cărora se făceau rugăciuni și se jertfeau oi înainte de plecarea cu animalele la pășune și în timpul calamităților naturale. În cazurile de boală sau sterilitate, oamenii veneau să-și caute tămăduirea la mormintele „sfinților" — mazare.

Un element caracteristic al credințelor kirghize îl constituiau ființele demonice despre care se spunea că fac rău omului sau vitelor *(mite* — vampir, *jeztîrnak* — femeia cu cioc și gheare de aramă, care îl atacă pe vînător, *albarstî* — care făcea rău lăuzelor, *jersuu* — o divinitate rea etc.).

șamanii — *bakși*, prezicătorii — *sînci* și ghicitorii jucau un rol însemnat în viața kirghizilor.

Ridicarea nivelului cultural și dezvoltarea învățămîntului public au înlăturat superstițiile din conștiința kirghizilor. Rețeaua vastă de instituții medicale a făcut să dispară metodele de tratament ale vracilor — incantațiile, descîntecele și diversele mijloace „tămăduitoare", care aveau o influență nefastă asupra sănătății populației. În Kirghizia există numeroase cadre medicale cu înaltă calificare, inclusiv din rîndurile kirghizilor.

Actuala viață de familie și socială se deosebește radical de cea din trecut, se bazează pe relații noi, socialiste. Au dispărut deosebirile gentilice și tribale, iar o dată cu ele și rămășițele vieții patriarhale-gentilice. Actualele relații de familie și conjugale se caracterizează prin independența tineretului în ceea ce privește contractarea căsătoriilor și prin înlăturarea kalîmului. Căsătoriile dintre kirghizi și ruși, deosebit de frecvente printre intelectuali, au devenit un lucru obișnuit.

În Kirghizia s-au construit mii de școli. Pe lîngă multe dintre ele există internate, care creează condiții bune pentru învățătura copiilor ai căror părinți, datorită muncii pe care o îndeplinesc, locuiesc departe de școli (de pildă, pe pășunile îndepărtate ale colhozurilor). În ultimii ani, în legătură cu înfăptuirea învățămîntului obligatoriu de 7 ani, se construiesc școli și în raioanele cele mai îndepărtate, situate la mare altitudine în munți. În afară de școlile de cultură generală, în Kirghizia există alte numeroase instituții de învățămînt — școli tehnice, școli pedagogice și școli superioare, printre care și o universitate.

Dezvoltarea scrierii și literaturii în limba națională, editarea unei gramatici științifice a limbii kirghize și a dicționarelor rus-kirghiz și kirghiz-rus au un rol important în ridicarea nivelului cultural al poporului. În fiecare an se editează în tiraje mari opere ale clasicilor marxism-leninismului, manuale, cărți literare (naționale și traduceri).

Dintre jocurile sportive și exercițiile fizice naționale, cele mai răspîndite sînt diversele curse de cai și lupta — *kiurioș*. Atletismul, voleiul și fotbalul au devenit foarte populare printre kirghizi. Încep să se dezvolte alpinismul

Fată brodînd un covoraș de pus pe perete.

și schiul. Dintre celelalte distracții și jocuri populare trebuie să menționăm scrînciobul și arșicele — *ordo*.

Dintre minunatele epopei eroice ale kirghizilor cea mai importantă este *Manas*, care înfățișează viața și faptele de arme ale voinicilor legendari Manas, Semetei ș.a. În afară de înaltele sale calități artistice, această epopee reprezintă un prețios izvor istorico-etnografic. Akînii, care interpretează operele populare, fac adesea și improvizații pe teme contemporane. Sînt răspîndite și alte genuri de folclor — legendele, basmele, zicătorile, ghicitorile și cîntecele.

Piesele interpretate la instrumente muzicale *(kîiak* — instrument cu două coarde și arcuș, *komuz*, *cioor* — fluier păstoresc și *vargan)* sînt foarte variate, iar unele au o origine veche. Printre cîntăreții populari, cel mai cunoscut a fost Toktogul Satîlganov (1865—1933), care a închinat una dintre cele mai bune opere ale sale lui V.I.Lenin.

Arta plastică aplicată, în care se manifesta înalta măiestrie a poporului kirghiz se limita în trecut la împodobirea iurtei și la confecționarea obiectelor casnice. Era larg răspîndită lucrarea covoarelor de pîslă și alte obiecte din pîslă ornamentată, foarte asemănătoare cu cele kazahe. Se țeseau covoare de lînă plușate, în care predominau culorile roșu și albastru, cu ornamente din romburi, octogoane îmbinate cu meandre, fructe de rodie stilizate și desenul „coarne de berbec". Amîndouă aceste tipuri de covoare se fabrică și în prezent. Kirghizele brodează cu multă măiestrie, împodobind obiectele mărunte din locuință și covoarele mari de perete din catifea. Sînt răspîndite mai multe tipuri de broderii. Ornamentul broderiei este de asemenea apropiat de cel kazah. În ultima vreme se răspîndesc motivele ornamentului rus și ucrainean; s-a adoptat broderia în cruciulițe.

Genuri originale ale artei aplicate sînt imprimarea și aplicația pe obiecte din piele, lăzi, vase, elemente ale harnașamentului. Din păcate, aceste două genuri de artă sînt în prezent pe cale de dispariție.

Este specifică sculptura în lemn, plată și adîncită, cea plată fiind îmbinată de obicei cu pictura. De cele mai multe ori se împodobeau cu sculpturi ușile iurtelor, instrumentele muzicale și unele obiecte casnice. În domeniul sculpturii în lemn, ca și al producției de giuvaere lucrau bărbații.

Creația populară a kirghizilor a influențat formarea genurilor naționale ale artei contemporane (pictura, arhitectura) și își găsește o largă aplicare în anii puterii sovietice. Clădirile publice sînt decorate cu picturi murale cuprinzînd ornamente naționale și cu fresce. Obiectele artistice —

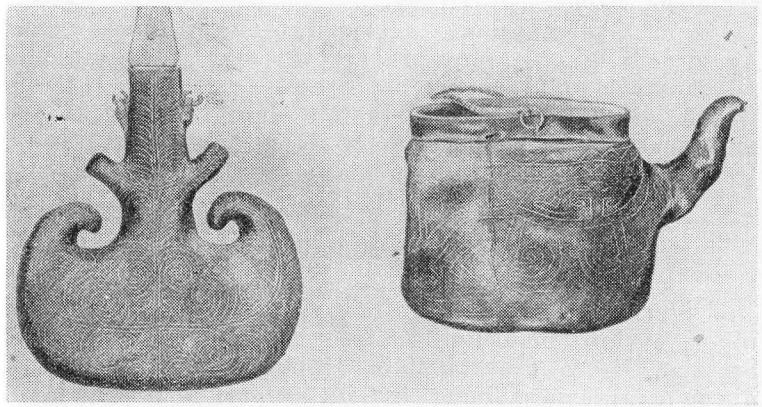

1 *2*

Vase de piele:

1 — bidon; *2* — vas pentru mulsul laptelui.

covoare, broderii, *tuşkiize* — împodobesc locuinţele colhoznicilor şi ale locuitorilor de la oraşe. Ornamentul se îmbogăţeşte cu motive noi; multe brodeze au primit distincţii guvernamentale.

Filarmonica de stat kirghiză, creată în anii puterii sovietice, ai cărei membri — sub conducerea maeştrilor ruşi — au cunoscut pentru prima dată muzica clasică şi şi-au însuşit notele, contribuie la dezvoltarea creaţiei muzicale a kirghizilor. Pe lîngă filarmonică s-a înfiinţat şi un ansamblu de dansuri populare, care înainte nu existau la kirghizi. În prezent, în Kirghizia există mari colective teatrale — Teatrul de stat de operă şi balet, Teatrul de stat de dramă etc. Uniunea scriitorilor din Kirghizia reuneşte pe poeţii, scriitorii şi dramaturgii naţionali.

*

* *

Pe teritoriul Asiei mijlocii sovietice trăiesc o serie de grupuri etnografice şi minorităţi naţionale. Dintre primele fac parte evreii din Asia mijlocie, ţiganii, arabii etc. După cum am arătat mai sus, ei au adoptat în mare măsură limba şi cultura popoarelor mari în mijlocul cărora trăiesc şi sînt treptat antrenaţi în procesul de consolidare a naţiunilor socialiste uzbekă şi tadjikă.

Minorităţile naţionale — uigurii, dunganii (huei), coreenii şi beludjii — reprezintă grupuri mai mult sau mai puţin importante ale unor popoare care trăiesc în ţări din Orient, situate dincolo de hotarele Uniunii Sovietice; ele au ajuns în Asia mijlocie relativ recent şi păstrează multe trăsături ale vieţii şi culturii naţionale.

UIGURII

Uigurii din Asia mijlocie reprezintă o parte a poporului uigur, a cărui majoritate trăieşte în Regiunea Autonomă Sinţzian-Uigură din Republica Populară Chineză. Uigurii din Asia mijlocie se împart în două grupuri — din Semirecie şi din Fergana. Uigurii din primul grup trăiesc în masa cea mai compactă în raionul Uigur din regiunea Alma-Ata (Kazahstan); în alte cîteva raioane din această regiune şi

în raionul Panfilov din regiunea Taldî-Kurgan ei alcătuiesc aproximativ jumătate din populaţie. Numeroşi uiguri locuiesc în oraşul Panfilov (fostul Djarkent). Un mic grup de uiguri din Semirecie trăiesc în Kirghizia, în oraşele Frunze, Tokmak, Prjevalsk, Oş, pe teritoriul sovietului sătesc Kaşgar-Kişlak şi al altor cîtorva comune. Uigurii din Fergana trăiesc în regiunea Andijan din Uzbekistan şi în cîteva raioane învecinate. În total, potrivit recensămîntului din 1959, în U.R.S.S. existau 95 000 de uiguri, majoritatea făcînd parte din grupul din Semirecie.

Înainte de Revoluţia din Octombrie, uigurii nu aveau o denumire unică. Ei îşi spuneau după locul unde trăiau sau unde se născuseră: *kaşgarlîk* (din oraşul Kaşgar), *iarkendlik* (din oraşul Iarkend) etc. Uigurii din ţinutul Ili erau cunoscuţi sub numele de *taranci*, ceea ce înseamnă „agricultori". Denumirea de *uiguri* a fost adoptată pentru toate aceste grupuri la Congresul uigurilor sovietici din 1921.

Uigurii reprezintă unul dintre cele mai vechi popoare de limbă turcă. Apropierea dintre limbile uigurilor şi uzbecilor, care dovedeşte că aceste popoare au o origine comună şi destine istorice asemănătoare în vechime, corespunde apropierii dintre culturile lor. Totodată, în cultura uigurilor se poate observa uşor influenţa culturii chineze (în ornamente şi încroiala hainelor). Uigurii s-au strămutat în Asia mijlocie ca să scape de feudalii manciuriano-chinezi, care cuceriseră Kaşgaria şi îi asupreau. După luptele de eliberare naţională din 1828, 1830, 1847 şi 1855—1857 şi după represaliile care au urmat apoi, mii de familii uigure au fugit în Fergana. Ele s-au aşezat aici în grupuri mici, în mijlocul populaţiei locale. De aceea, uigurii din Fergana s-au contopit în mare măsură cu uzbecii şi se deosebesc prea puţin de aceştia. Uigurii din Semirecie au venit mai tîrziu. În timpul ocupaţiei ţinutului Ili de către trupele ruseşti (1871—1881), grupul de uiguri care trăia acolo din secolul al XVIII-lea a dus o viaţă ceva mai uşoară decît sub asuprirea dinastiei manciuriene aflată la putere în China. De aceea, cînd în baza tratatului ruso-chinez din 1881 Rusia a restituit Chinei ţinutul Ili, majoritatea covîrşitoare a uigurilor (împreună cu dunganii), au preferat supuşenia rusă şi s-au strămutat de bună voie în Semirecie. În perioada 1881—1884 au venit aici zece mii de familii uigure, adică peste 45 000 de oameni.

Ei s-au așezat în grup compact și și-au păstrat cultura originală.

Coloniștii uiguri foloseau pămîntul în obști. În perioada 1890—1900 s-a produs o rapidă diferențiere socială a agricultorilor uiguri, în urma căreia obștea s-a destrămat, pămînturile ei au fost acaparate de mici feudali și bai, iar majoritatea țăranilor s-au transformat în argați și arendași dijmași.

Marea Revoluție Socialistă din Octombrie i-a eliberat pe uiguri, ca și pe celelalte popoare din Asia mijlocie, de sub jugul social și național; de atunci s-au produs schimbări radicale în economia și cultura lor. Uigurii se îndeletnicesc în colhozuri și sovhozuri în special cu agricultura (se cultivă mai ales cereale și pomi fructiferi). Pe lîngă aceasta, sînt dezvoltate la ei creșterea animalelor și sericicultura. Mulți uiguri locuiesc la orașe, fiind muncitori și intelectuali.

Satele tipice ale uigurilor sînt alcătuite din cîteva străzi, care se încrucișează și care sînt străjuite de copaci. Locuința uigură este o construcție de lut, cu acoperiș plat, cu ușa și ferestrele spre stradă, ca și în vechime. În interior ocupă mult loc *kan*-ul, care este o ridicătură de lut străbătută de un canal și care se încălzește cu jăratecul dintr-o sobiță specială. Casa uigură se compune de obicei din 2—3 odăi, dintre care cea mai mare servește drept bucătărie și dormitor. La uiguri sînt răspîndite mobila orășenească și vasele de fabrică.

Îmbrăcămintea uigurilor din Semirecie (fără a mai vorbi de cei din Fergana), în special cea bărbătească, este foarte apropiată de cea uzbekă. Costumul femeiesc cuprinde un element chinez — bluza strînsă în talie și decoltată, împodobită cu broderii și aplicații; ea se și numea *htai koinak* (adică „cămașă chinezească"). În zilele de sărbătoare, femeile purtau pe cap căciulițe rotunde de brocart cu vîrf ascuțit, împodobite cu pietre colorate. Peste căciulițe, ele își puneau basmale albe, lungi, de muselină. Uigurele nu-și acopereau fața cu ceacivan, deși purtau feregea, dar cînd întîlneau un bărbat își acopereau puțin fața cu basmaua.

În prezent, la bărbați, costumul tradițional a fost înlocuit aproape în întregime prin cel orășenesc obișnuit. Femeile păstrează vechea croială a rochiilor, dar îmbrăcămintea de deasupra și încălțămintea sînt de fabrică.

La începutul secolului al XX-lea, la uiguri predomina încă familia mare, patriarhală. În Fergana, femeile n-aveau voie să iasă din casă, ca și la populația uzbekă înconjurătoare. În prezent familia mare, ca și celelalte rămășițe patriarhale, dispar din viața uigurilor sovietici.

În U.R.S.S. s-au creat mari posibilități de dezvoltare a culturii uigure. În limba uigură se editează cărți și reviste.

În folclorul, muzica și dansurile uigurilor s-au păstrat numeroase trăsături originale.

DUNGANII

Dunganii din Asia mijlocie reprezintă o parte a poporul lui huei care trăiește în Republica Populară Chineză. Ei locuiesc în Kirghizia și Kazahstan (potrivit recensămîntului din 1959, numărul lor este de aproximativ 22 000 oameni). Dunganii din Asia mijlocie sînt originari din provinciile chineze Șensi și Gansu, de unde au fugit după înfrîngerea răscoalei musulmanilor din China de nord-vest. În perioada 1870—1880 s-au strămutat în Asia mijlocie trei grupuri de dungani, care s-au așezat lîngă Oș, Aulieat (astăzi orașul Djambul) și Prjevalsk. În anii 1881—1884 s-a strămutat aici împreună cu uigurii, al patrulea grup — dunganii din ținutul Ili. Înainte de Revoluția din Octombrie, dunganii nu prea aveau legături cu popoarele vecine din Asia mijlocie, deși se apropiau de ele prin religie (credința lor este islamismul sunit).

La baza limbii dunganilor stau dialectele din Șensi și Gansu ale limbii chineze. Există și cuvinte împrumutate din limbile tiurce, arabă și rusă. În general, dunganii din U.R.S.S. cunosc, în afară de limba maternă, limbile kazahă, uzbekă sau kirghiză, precum și limba rusă.

Dunganii se ocupă din vremuri străvechi cu agricultura. În locurile unde s-au strămutat, ei au construit o rețea de irigație, dar din pricina lipsei de pămînt strîngeau recolte foarte mici și periodic bîntuia printre ei foametea. Un mic grup de căpetenii ale obștilor sătești profitau de situația grea a consîngenilor lor și acaparau pămînturile obștilor, care pînă în momentul Revoluției din Octombrie, de fapt, se destrămaseră. În prezent, dunganii, ca și celelalte popoare

din Asia mijlocie, sînt reuniți în colhozuri și folosesc bogata lor experiență în domeniul agriculturii. Cele mai răspîndite culturi agricole sînt orezul, legumele și macul medicinal. Dunganii au trecut de la agricultura pe răzoare la marea gospodărie colhoznică mecanizată. Ei au păstrat tipul chinez de locuințe și îmbrăcăminte. Tipul de case cel mai răspîndit se apropie prin construcție de cel al țăranilor din nordul Chinei care reprezintă o construcție dreptunghiulară cu carcasă și acoperiș în două ape. Se folosesc cărămizi nearse, uscate și arse, precum și chirpici. Ușile și ferestrele dădeau în trecut spre curtea interioară, dar acum se fac ferestre la fațadă. O trăsătură caracteristică a casei dunganilor, ca și a uigurilor este *kan*-ul, adoptat de la chinezi, care reprezintă un pat de lut, înalt ca de un metru, încălzit pe dinăuntru. Membrii familiei dorm, mănîncă și lucrează pe kan.

Îmbrăcămintea dunganilor a păstrat croiala tipică a celei chinezești. În prezent dunganii poartă din ce în ce mai mult îmbrăcăminte de tip orășenesc, combinînd-o cu cea tradițională. Costumul național complet îl poartă numai femeile în zilele de sărbătoare. Deosebit de originali sînt pantofii — *ghiodîrhei* — cu tocul în mijlocul tălpii.

La dungani s-a menținut și bucătăria chineză, cu metodele specifice de preparare a hranei și cu vase speciale (de pildă prepararea hranei în aburi, grătarele cu cîteva feluri de mîncare așezîndu-se unul peste altul, folosirea bețișoarelor în locul furculițelor etc.). În hrana dunganilor ocupă un loc important orezul și făinoasele — tăițeii, colțunașii.

Cultura originală a dunganilor se manifestă deosebit de pregnant în ornamentele cu care își împodobesc hainele și în cromolitografiile pe care le pun pe pereți (executate pe hîrtie de orez). Ornamentele reprezintă o stilizare a lumii vegetale și animale. Cu toate că dunganii sînt mahomedani, la ei s-au păstrat reprezentările răspîndite și la chinezi cu privire la semnificația magică a diferitelor imagini și hieroglife cu care își împodobesc casa. La dungani, aceste simboluri și-au pierdut caracterul religios și se mențin numai în virtutea tradiției.

Învățămîntul și literatura au început să se dezvolte la dungani abia după Revoluția din Octombrie. În locul alfabetului arab, greu accesibil, dunganii au adoptat grafica rusească, ceea ce a înlesnit lichidarea analfabetismului.

În prezent, în raioanele locuite de dungani există o vastă rețea de instituții de culturalizare, apar ziare și alte publicații în limba dungană.

COREENII

Numărul total al coreenilor din republicile Asiei mijlocii este de 314 000 oameni, potrivit recensămîntului din 1959. Coreenii s-au strămutat aici în perioada 1930—1940, din diferite regiuni ale Extremului Orient sovietic. Ei trăiesc în grupuri compacte în regiunile Tașkent și Horezm din Uzbekistan, în valea Fergana, în R.S.S. Autonomă Karakalpakă, în regiunile Kzîl-Orda și Taldî-Kurgan din R.S.S. Kazahă. Coreenii sînt reuniți în colhozuri, adesea mixte, unde lucrează alături de uzbeci, kazahi etc. Mulți coreeni lucrează de asemenea în sovhozuri și în întreprinderile industriale de la orașe. Ei vorbesc în dialectul nordic al limbii coreene. În limba coreeană se editează un ziar. Coreenii au un teatru național. Predarea în școli se face și în limba rusă.

Coreenii sînt un popor harnic, cu o bogată experiență în domeniul agriculturii irigate. Principala cultură este orezul. În prezent s-au introdus culturile tehnice (bumbacul sfecla de zahăr etc.). Este dezvoltată legumicultura. Coreenii păstrează particularitățile naționale în viața de familie și, în parte, în cultura materială — locuința (sistemul de încălzire, așezarea și destinația camerelor) și hrană (orez, soia etc.).

În credințele religioase ale coreenilor se observă elemente de șamanism și de concepții budiste și confucianiste. Mulți reprezentanți ai generației vîrstnice au trecut la creștinism.

BELUDJII

Majoritatea beludjilor trăiesc în afara hotarelor U.R.S.S., mai ales în Pakistan (provinciile Belucistan, Sind și Pundjab), în Iran (Belucistanul iranian), precum și în Afganistan (Sistan).

Mai departe, spre nord se întîlnesc așezări ale lor, mai rare, de ambele părți ale granitei dintre Iran și Afganistan, în Horasan și în tot Afganistanul de nord.

Un grup de beludji cuprinzînd aproximativ 7 800 de oameni trăiește în R.S.S. Turkmenă, în raioanele Iolotan, Turkmen-Kalin și Bairam-Ali din regiuna Marî. Ei sînt reuniți în colhozuri. Un număr mic de beludji, care vorbesc dialecte ale limbii tadjice, trăiește în R.S.S. Tadjikă, în raioanele Parhar, Kolhozabad și în sudul raionului Șurobad din fosta regiune Kuliab.

Patria beludjilor este, după cît se pare, Iranul de nord-vest, de unde, din pricina invaziei eftaliților, s-au strămutat în secolul al VI-lea în sudul Iranului, iar mai tîrziu — începînd din secolul al X-lea — s-au deplasat treptat spre răsărit, în Sistan, apoi în Belucistan (denumit astfel după numele lor), în Sind și în Pundjabul de sud.

Beludjii din U.R.S.S. sînt în majoritatea lor originari din Sistanul afgan. Primii coloniști beludji au apărut în Asia mijlocie la sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, dar majoritatea lor s-au strămutat în R.S.S. Turkmenă din Afganistan, prin Iran, în perioada 1923—1928.

Limba lor — beluci — face parte din grupul de nord-vest al limbilor iraniene.

Pînă nu de mult, beludjii au păstrat tipul național al locuinței (cortul) și al îmbrăcămintei. În prezent, ei locuiesc în case colhoznice confortabile și tradiția vieții nomade este pe cale de lichidare. Totuși, în viața de familie se mențin multe obiceiuri vechi.

Pe tot teritoriul întins pe care locuiesc beludjii, din vremuri străvechi au trăit alături sau împreună cu ei, *braguii*, un popor (narodnost) de limbă dravidiană, care se deosebește foarte puțin de beludji prin modul de trai și este asimilat treptat de aceștia. Pe teritoriul U.R.S.S. procesul de contopire a braguilor cu beludjii este aproape încheiat. Braguii din Turkmenia își spun beludji din ginta „bragui", deși o parte dintre ei mai cunosc încă limba maternă.

POPOARELE DIN SIBERIA

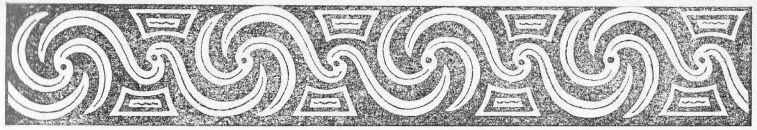

Datele etnografice privitoare la popoarele din Siberia au o importanță deosebită pentru studierea problemelor etnografice generale, deoarece aici s-au păstrat pînă la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, într-o mai mare măsură decît în celelalte regiuni ale Rusiei, cele mai arhaice forme de producție, precum și multe rămășițe ale orînduirii comunei primitive și ale concepțiilor primitive. În afară de aceasta, materialele etnografice privind popoarele din Siberia contribuie, împreună cu datele lingvistice și arheologice, la rezolvarea unui șir de probleme concrete legate de istoria omenirii, și anume: problema apariției omului în nordul Asiei și în America, precum și problema originii unei serii de popoare (narodnosti) contemporane, care trăiesc atît în Asia, cît și în Europa.

Materialele etnografice referitoare la Siberia au și o mare însemnătate politică, deoarece ne arată căile concrete ale dezvoltării necapitaliste, pe care, datorită Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, au păşit popoarele înapoiate din Siberia.

Siberia, inclusiv Extremul Orient, ocupă o foarte mare parte din teritoriul Uniunii Sovietice (circa 40%).

Acest teritoriu uriaș se distinge printr-o mare varietate a florei și faunei. În Siberia există trei zone fizico-geografice principale: arctică (cu subzonele — deșertul arctic și tundra); de pădure (taiga) și de stepă (cu subzona de silvostepă). Insulițele de stepe se întîlnesc de asemenea departe spre nord de zona principală de stepă, pe cursul mijlociu al fluviului Lena și în alte regiuni din Iakuția.

Încă din trecutul îndepărtat, destinele istorice ale Siberiei de sud și de nord au fost diferite. În timp ce primele așezări omenești din regiunile sudice datează din paleolitic

(cele mai vechi unelte găsite în Altai datează, probabil, din musterian), regiunile nordice ale Siberiei au fost populate de om mult mai tîrziu. Datorită cercetărilor întreprinse de arheologii sovietici, în prezent se cunosc în Siberia zeci de aşezări din paleoliticul tîrziu. Aproape toate sînt situate în văile rîurilor mari din sudul Siberiei. Se pot distinge trei regiuni principale de concentrare a complexelor din paleoliticul tîrziu: izvoarele fluviului Obi, cursul superior al fluviului Ienisei (de la Minusinsk pînă la Krasnoiarsk) şi regiunea din jurul lacului Baikal (Angara, cu afluenţii ei — rîurile Belaia şi Irkut, Selenga, Onon şi izvoarele Lenei). În ceea ce priveşte stratigrafia, fauna şi caracterul industriei, complexele din paleoliticul tîrziu descoperite în Siberia, datează din perioade diferite. Cele mai vechi dintre ele datează de la sfîrşitul perioadei glaciare şi sînt contemporane cu aşezările din Europa din fazele solutreană sau magdaleniană timpurie. Din această perioadă datează cunoscutele aşezări Malta şi Buret de lîngă Irkutsk. În cursul săpăturilor efectuate aici, M.M. Gherasimov şi A.P.Okladnikov au descoperit locuinţe ale omului paleolitic, găsind un număr mare de unelte de muncă şi obiecte de artă, printre care şi figurine de femei, unele din ele cu îmbrăcăminte.

Problema începutului populării Siberiei de către om rămîne o problemă de discuţie. Unii cercetători (A.P. Okladnikov) consideră că străvechea populaţie a Siberiei provenea din Europa, în timp ce alţii sînt de părere că ea este originară din Asia centrală şi de răsărit.

Dintr-un stadiu mai tîrziu al paleoliticului superior datează numeroase aşezări din Siberia: Verholenskaia gora de lîngă Irkutsk, aşezările de pe Selenga şi de pe Lena, de pe cursul superior al fluviului Obi şi de pe Ienisei, inclusiv binecunoscuta aşezare Afontova gora de lîngă Krasnoiarsk.

Ultimul stadiu al paleoliticului tîrziu din Siberia coincide cu începutul contemporaneităţii noastre geologice.

În această perioadă, cînd se produc modificări considerabile în condiţiile naturale din Siberia, au loc schimbări însemnate în economia şi modul de trai al omului paleolitic, care valorifică teritorii noi. Dispariţia mamutului şi a rinocerului precum şi trecerea la vînătoarea de animale din epoca postglaciară (renul nordic, cerbul nobil, căprioara

ş.a.) au determinat mai multă mobilitate în felul de viaţă al grupurilor de vînători.

Unii cercetători încadrează culturile din această perioadă în mezolitic. Într-adevăr, în Siberia trecerea de la paleolitic la mezolitic n-a fost legată de schimbări atît de importante ca cele caracteristice pentru alte regiuni.

Neoliticul timpuriu din regiunea Baikalului, unde el a fost studiat cel mai complet, vădeşte o strînsă succesiune cu paleoliticul de pe acest teritoriu. Inventarul de obiecte de piatră găsite în cele mai vechi complexe neolitice din această regiune — aşa-numitul stadiu Hin — prezintă încă numeroase trăsături arhaice, deşi aici apar vîrfuri de săgeţi care dovedesc inventarea arcului; după cum se ştie, această invenţie marchează o etapă importantă în dezvoltarea tehnicii erei de piatră şi este legată de creşterea considerabilă a forţelor de producţie ale populaţiei străvechi.

Epoca neoliticului dezvoltat, caracterizat prin unelte de piatră şlefuite şi prin olărit, este reprezentată în regiunea Baikalului prin numeroase monumente care oglindesc dezvoltarea treptată a culturii vechilor locuitori ai acestei zone de taiga. A.P. Okladnikov distinge aici cîteva etape sau stadii succesive: Isakovo (mileniul al IV-lea î.e.n.), Serovo (mileniile IV—III î.e.n.), Kitoikă (mileniul al III-lea — începutul mileniului al II-lea î.e.n.). Inventarul de piatră şi os, bogat reprezentat în necropolele şi aşezările din diferite etape (sînt caracteristice vîrfurile de os ale suliţelor cu tăişuri laterale de cremene din lame în formă de cuţit), dovedeşte rolul predominant al vînătorii în etapele mai vechi şi însemnătatea crescîndă a pescuitului în perioada mai tîrzie, mai ales în etapa Kitoikă. În necropolele ce aparţin etapei Serovo sînt interesante imaginile de peşti făcute din piatră. Judecînd după materiale comparative etnografice, ele erau folosite ca momeală, cînd se prindea peştele iarna în copci, metodă pe care o foloseau pînă nu de mult unele popoare din Siberia de nord. În etapa Kitoikă apar deosebiri în ceea ce priveşte bogăţia inventarului din diverse necropole, fapt care poate fi considerat drept reflectare a deosebirilor sociale şi de avere intervenite în cadrul grupurilor populaţiei străvechi.

Regiunea Baikalului reprezintă centrul de răspîndire al unei culturi neolitice extrem de caracteristice, care cuprindea

un ținut întins situat între Ienisei la vest și cursul mijlociu al fluviului Amur, la est. Această cultură este cunoscută sub denumirea de cultura baikalică. În alte regiuni ale Siberiei existau în epoca neolitică culturi care se deosebeau de cultura baikalică. A.P.Okladnikov distinge cîteva culturi neolitice: de pe Obi, de pe cursul mijlociu al Lenei, de pe cursul inferior al Lenei, de pe Amur, din Sahalin și din Primorie. Culturile neolitice de pe cursul mijlociu al Lenei (Iakuția de sud) și de pe cursul inferior al Lenei (Iakuția de nord) vădesc o anumită apropiere de cultura baikalică; culturile de pe Amur, din Sahalin și din Primorie sînt de asemenea legate între ele într-o anumită măsură.

Cu toate deosebirile care există între cultura baikalică, cultura de pe cursul mijlociu al Lenei și cea de pe cursul inferior al Lenei, în ansamblu, ele diferă apreciabil de culturile neolitice de pe cursul inferior al Amurului și din ținutul Primorie. În timp ce populația neolitică din regiunea Baikalului și din alte regiuni ale Siberiei răsăritene se caracterizează prin rolul predominant, sau în orice caz important, al vînătorii și prin modul de viață mobil legat de aceasta (fapt căruia îi corespund locuințele ușoare de suprafață de tipul *cium*-ului[1], existente aici), locuitorii din neolitic de pe cursul inferior al Amurului se distingeau printr-o altă economie: ei duceau o viață sedentară pe malurile apelor, se îndeletniceau cu pescuitul, își construiau locuințe trainice de tipul bordeielor și semibordeielor, iar în inventarul lor predominau uneltele de pescuit. Deosebirile se referă nu numai la orientarea economiei și a modului de trai al populației neolitice din regiunile menționate, ci se manifestă în întreaga cultură materială. Astfel, ceramica din regiunea Amurului este cu fundul plat și cu ornamentul în linii frînte; în complexele neolitice din regiunea Baikalului și din Iakuția s-a găsit numai ceramică cu fundul ascuțit și rotund, cu ornament geometric alcătuit din linii drepte. Inventarul din regiunea Amurului, format din unelte de piatră neolitice, este și el cu totul diferit. În ansamblu, cultura triburilor de pe cursul inferior al Amurului și din Primorie din mileniile al III-lea și al II-lea î.e.n. se deosebește profund de cultura populației neolitice din zona de

[1] *Cium* — un fel de cort specific siberian — *N.T.*

taiga și silvo-tundră din Siberia de răsărit. Legăturile culturale ale populației neolitice din regiunea Amurului duc nu spre nord — în Siberia, ci într-o altă direcție — spre Manciuria, China și Coreea.

În momentul de față, neoliticul din zona de taiga din Siberia de vest nu este încă suficient studiat. Materialele existente însă ne permit să considerăm că populația neolitică din această zonă a fost alcătuită din pescari care duceau o viață sedentară și trăiau în bordeie făcute pe malurile apelor. Cultura neolitică din bazinul fluviului Obi prezintă o serie de trăsături asemănătoare cu cultura de pe cursul inferior al Amurului, ceea ce se explică prin faptul că populația străveche a acestor regiuni, atît de îndepărtate una de alta a aparținut aceluiași tip economico-cultural.

Trecerea de la piatră la metal are loc în regiunile sudice — în Altai, în ținutul Minusinsk, în Transbaikalia — mai devreme decît în regiunea de taiga din nord. De la sfîrșitul mileniului al III-lea și începutul mileniului al II-lea î.e.n. datează cultura Afanasievo[1] din ținutul Minusinsk și din Altai. Aici apar pentru prima oară obiecte de aramă. De cultura Afanasievo sînt legate și primele începuturi ale creșterii animalelor în Siberia. În necropolele din această epocă s-au găsit oase de animale domestice — oi, cai, vite cornute mari. Cultura Afanasievo prezintă legături cu culturile contemporane din regiunile situate spre vest și spre sud, în primul rînd din Asia mijlocie (cultura Kelteminar de pe cursul inferior al fluviului Amu-Daria). Studierea resturilor osteologice ale omului din necropolele culturii Afanasievo a permis să se constate că, prin tipul său antropologic, vechea populație de pe acest teritoriu făcea parte din rasa europeoidă (elementele mongoloide sînt reprezentate aici într-o măsură neînsemnată).

În această perioadă, ca și în neo-eneolitic, în zona de păduri din Siberia continuau să fie răspîndite, ca tip antropologic, grupuri mongoloide. Elemente mongoloide pătrundeau și în regiunile de stepă. La rîndul lor, grupurile europeoide din stepe înaintau departe spre răsărit; astfel, se observă elemente europeoide în neolitic și eneolitic la

[1] Cultură din epoca bronzului, descoperită lîngă muntele Afanasiev din Siberia, în apropiere de Minusinsk. — *N.T.*

populația taigalei din regiunea Baikalului. Ținutul situat la vest de Ienisei era o zonă în care tipurile europeoide și mongoloide erau de mult amestecate. Este posibil ca grupurile mongoloide să fi pătruns din Siberia dincolo de Ural încă în paleoliticul superior.

După cultura Afanasievo în ținutul Minusinsk și în Altai urmează cultura Andronovo din epoca bronzului (aproximativ 1 500—1 200 î.e.n.). Arealul acestei culturi cuprinde o regiune foarte întinsă și dincolo de hotarele Siberiei de vest: stepele din Kazahstan și regiunea Uralului. S-au descoperit legături ale ei și cu regiuni mai îndepărtate (bazinul Volgăi și Kirghizia de nord). În această epocă, metalurgia locală din Siberia de sud-vest atinge un nivel ridicat. Alături de dezvoltarea continuă a creșterii animalelor, în economia vechii populații începe să aibă un rol considerabil și cultivarea primitivă a plantelor, ceea ce determină modul de viață sedentar al triburilor din cultura Andronovo. Materialele arheologice atestă o dezvoltare considerabilă a schimbului și o pronunțată diferențiere de avere.

Etapa următoare a epocii bronzului în Siberia de sud este legată de cultura Karasuk[1] (aproximativ 1 200—800 î.e.n.). În această perioadă populația din depresiunea Minusinsk a realizat noi succese în domeniul metalurgiei; tehnica turnării obiectelor de aramă și bronz se afla la un nivel foarte ridicat. Rolul principal în economia triburilor din cultura Karasuk îl avea creșterea animalelor; se pare că aceste triburi cunoșteau și cămila. Păstoritul era de tip nomad. Cultura Karasuk era răspîndită și dincolo de hotarele ținutului Minusinsk — în Altai, pe cursul mijlociu al fluviului Ienisei și la izvoarele fluviului Obi. Legăturile strînse dintre triburile din cultura Karasuk și marea dezvoltare a schimbului sînt dovedite de obiectele de bronz de tipul Karasuk, găsite în pădurile din regiunea Uralului și mai departe spre vest, pe Angara, pe cursul superior al fluviului Lena și în regiunile mai nordice.

Trebuie să menționăm în mod deosebit legăturile culturii Karasuk din Siberia de sud cu China. După părerea lui S.V.Kiselev, în perioada In s-a produs o deplasare a populației din răsăritul în sudul Siberiei; locuitorii din răsărit au

[1] Denumită astfel după rîul cu același nume. — *N.T.*

adus cu ei o cultură nouă, mai înaltă, și au exercitat o influență simțitoare asupra triburilor locale. În epoca de care ne ocupăm, influența Chinei se observă și în cultura triburilor din Transbaikalia. În această regiune, pînă la rîul Selenga, pătrund obiecte care dovedesc legăturile populației locale cu regiuni îndepărtate din Asia de răsărit. O dată cu metalul, apar aici pentru întîia oară animalele domestice.

În regiunea Baikalului, prima apariție a metalului este legată de complexele etapei Glazkovo (1 800—1 300 î.e.n.), care ia aici locul etapei Kitoice — ultima perioadă a neoliticului dezvoltat. În necropolele tîrzii ale culturii Glazkovo sînt reprezentate, alături de inventarul de piatră și aramă, diferite obiecte din bronz. În această regiune de taiga, unde nu existau condiții prielnice pentru păstorit și agricultură, baza economiei o constituia și în perioada Glazkovo pescuitul, ce atinsese o mare dezvoltare — tip de economie care, după cum arată A.P. Okladnikov, poate fi comparat cu economia indienilor de pe litoralul de nord-vest al Americii, cunoscută pe baza materialelor etnografice.

Influența triburilor din cultura Glazkovo din regiunea Baikalului s-a extins departe spre nord. La sfîrșitul mileniului al II-lea î.e.n., în regiunile nordice ale Iakuției nu numai că apăruseră obiecte de bronz, dar se și dezvolta metalurgia locală. Multe obiecte de bronz se făceau după metodele împrumutate din regiunile mai sudice ale Siberiei și din îndepărtata Chină. La sfîrșitul mileniului al II-lea și la începutul mileniului I î.e.n., principalele ocupații ale triburilor din bazinul Lenei și din alte regiuni ale Iakuției continuau să rămînă pescuitul și vînătoarea.

După cît se pare, există temeiuri de a se considera că aceste triburi și, probabil, triburile din neo-eneolitic din regiunea Baikalului sînt strămoșii direcți ai iukaghirilor care erau răspîndiți pe întinderi uriașe în taigaua și tundra din Siberia de răsărit.

Cele mai mari schimbări intervenite în harta etnică a acestui teritoriu au fost determinate de răspîndirea într-o perioadă mai tîrzie a triburilor de limbă tungusă. După cît se pare, tungușii au fost inițiatorii creșterii renilor în Siberia de răsărit. Răspîndindu-se în Siberia de nord, triburile de limbă tungusă au asimilat populația pretungusă, paleo-

asiatică, adoptînd la rîndul lor multe trăsături ale economiei şi culturii băştinaşilor.

Dezvoltarea istorică s-a desfăşurat neuniform în Siberia de sud şi de nord. Cu timpul se manifestă tot mai mult deosebirile în ceea ce priveşte nivelul dezvoltării social-economice a populaţiei din regiunile sudice şi din cele nordice — zonele de taiga şi tundră. Evenimentele politice care aveau loc în Siberia de sud, schimbarea formaţiilor statale care au apărut aici în diferite timpuri, afectau într-o măsură mult mai mică popoarele din îndepărtatele regiuni periferice de la nord.

În mileniul I î.e.n., în regiunea cursului superior şi mijlociu al fluviului Ienisei se dezvoltă cultura Tagarsk[1] (secolele VII—II î.e.n.). În perioada Tagarsk se dezvoltă mult în depresiunea Minusinsk agricultura irigată (se cunosc sisteme complexe de irigaţie). Într-o serie de regiuni îşi păstrează importanţa predominantă creşterea animalelor; zăbalele găsite arată că pe atunci se folosea calul pentru călărit. În etapele timpurii ale culturii Tagarsk, turnarea bronzului a atins o mare perfecţiune. Obiectele de bronz din această perioadă au căpătat o răspîndire foarte largă şi prin schimb ajungeau chiar dincolo de Ural. Cam prin secolul al V-lea î.e.n. apare fierul, care, ulterior, înlătură bronzul ca material pentru facerea uneltelor de muncă. Materialele arheologice dovedesc o separare a nobilimii şi faptul că în societatea patriarhală-gentilică a reprezentanţilor culturii Tagarsk exista o pronunţată inegalitate de avere. Cultura Tagarsk prezintă asemănări cu cultura sciţilor de pe litoralul Mării Negre şi cu culturile contemporane răspîndite în stepele din regiunea Ural, din Kazahstan, din Transbaikalia şi din Mongolia.

Dintre aşezările din Altai din mileniul I î.e.n., un interes deosebit îl prezintă celebrele kurgane din Pazîrîk (Pazîrîk este o vale situată pe malul drept al rîului Bolşoi Ulagan), cercetate de S.I. Rudenko şi M.P. Greaznov. În aceste kurgane, datorită îngheţului veşnic ce s-a format sub movila de pietre, s-au păstrat excepţional de bine corpurile oamenilor înmormîntaţi, trupurile cailor de călărie cu harnaşament complet — frîuri, şei etc., o serie de obiecte din

[1] Denumită astfel după insula cu acelaşi nume de pe fluviul Ienisei.—*N.T.*

lemn, inclusv un car de luptă la care erau înhămaţi patru cai, rămăşiţe de covoare (cel mai vechi monument din lume al artei ţesutului de covoare), obiecte din lînă, piele, pîslă etc.

Kurganele din Pazîrîk, care datează din secolele V—III î.e.n., aparţin unui vechi trib nomad, crescător de animale, care înmormînta în kurgane pe reprezentanţii nobilimii sale tribale. Cultura constructorilor acestor kurgane este apropiată de cultura sciţilor de pe litoralul Mării Negre (există asemănări în construcţiile funerare, în ritul înmormîntării, se constată aşa-numitul „stil animalier" scito-siberian în artă etc.). Inventarul bogat al kurganelor dovedeşte existenţa unor legături strînse cu Asia mijlocie şi — prin intermediul popoarelor de acolo — cu Iranul (s-au găsit ţesături iraniene şi covoare din perioada Ahemenizilor); în kurgane sînt reprezentate şi obiecte de provenienţă chineză.

Problema apartenenţei etnice a acestei culturi nu este încă rezolvată definitiv. S-ar putea ca aceste kurgane să fi rămas de la iueciji, care în secolul al III-lea î.e.n. au stăpînit întinderi mari de stepă din Asia mijlocie pînă în China.

Ne-am apropiat de acea perioadă a istoriei popoarelor din sudul Siberiei în privinţa căreia ştiinţa dispune nu numai de materiale arheologice, dar şi de izvoare scrise, în special chineze. Chiar şi creatorii culturii Tagarsk, descrisă mai sus, pot fi puşi în legătură — cu o anumită certitudine — cu *dinlinii* din cronicile chineze. Populaţia din ţinutul Minusinsk din primele veacuri ale erei noastre este cunoscută în izvoarele chineze sub denumirea de *ghian-gun*. Din această perioadă datează cultura Taştîk[1] (secolul I î.e.n. — secolul al V-lea e.n.). Economia reprezentanţilor culturii Taştîk se baza pe creşterea animalelor şi pe agricultura în care se folosea irigaţia artificială. Ea continua tradiţiile epocii precedente. În ceea ce priveşte cultura însă, se constată schimbări apreciabile. În ritul înmormîntării predomină incinerarea cadavrelor. O particularitate caracteristică a mormintelor culturii Taştîk o constituie măştile-portrete din argilă albă de caolin, care erau făcute după chipul morţilor şi puse în morminte. După aceste măşti poate fi

[1] Denumită astfel după rîul cu acelaşi nume. — *N.T.*

apreciat și tipul antropologic al populației în care se manifestă clar rezultatele amestecului componentelor europeoide și mongoloide. În epoca culturii Taștîk se manifestă legăturile foarte strînse ale populației din sudul Siberiei cu China, fapt indicat, printre altele, de resturile de țesături de mătase chinezească, obiecte de lac și umbrele de ceremonie găsite în morminte. Acestea din urmă reprezentau în China veche semne ale puterii. Lîngă Abakan s-au descoperit resturile unei clădiri din această perioadă, construită în stil chinez.

Regiunea cursului superior al fluviului Ienisei intra în orbita formației statale întinse, care fusese creată în secolele III—II î.e.n. pe teritoriul Mongoliei și Transbaikaliei de către *huni* sau *hunnu* (cum este numit acest popor în cronicile chineze).

La sfîrșitul secolului al III-lea, uniunea militară a triburilor hune și-a extins puterea pe o întindere uriașă, din care făcea parte și Siberia de sud. În Transbaikalia se cunosc numeroase așezări arheologice rămase de la huni, printre care și una din puținele așezări sedentare ale acestui popor nomad — gorodiștea de pe rîul Ivolga, din apropierea orașului Ulan-Ude.

Evenimentele politice legate de constituirea statului hunilor au avut influență și în regiunile mai nordice, provocînd și aici o deplasare a populației. În acea perioadă, pătrund în taiga din regiunea Baikalului grupuri de crescători de animale din ținuturile de stepă; cultura lor este cunoscută din mormintele cu lespezi asemănătoare celor caracteristice pentru Transbaikalia. Problema apartenenței etnice a hunilor nu este încă lămurită. Se pare că uniunea militară tribală a hunilor reprezenta un conglomerat de triburi cu limbi diferite. În ceea ce privește nucleul acestei uniuni — hunii propriu-ziși — cuvintele din limba lor, cunoscute din izvoarele chineze, vădesc o apropiere, pe de o parte cu limbile tiurce, iar pe de altă parte, cu cele mongole.

În urma înfrîngerii suferite în războiul cu China și datorită contradicțiilor sociale interne, statul nomad al hunilor s-a destrămat. Pe la mijlocul secolului al II-lea e.n. triburile nomade ale sianbilor cuceresc dominația pe teritoriul stăpînit înainte de huni. În secolele IV—VI, rolul conducător în Asia centrală aparține *jou-janilor* (juan-juan) — uniune de triburi nomade, care s-a format în secolul al IV-lea în Mongolia și în Manciuria de vest.

Pe la mijlocul secolului al VI-lea, în urma victoriei triburilor tiurce din Altai (cunoscute în cronicile chineze sub denumirea de *tughin*) asupra jou-janilor, pe teritoriul Asiei centrale și în Semirecie ia ființă Kaganatul tiurc. De atunci încep să predomine în Siberia de sud popoarele de limbă tiurcă.

În anul 558, Kaganatul tiurc s-a împărțit în două regiuni — de est și vest. Existența independentă a acestor kaganate a fost de scurtă durată. În anul 630 tiurcii de est au fost supuși de China și abia după o dominație chineză de o jumătate de veac s-a restabilit statul tiurcilor cu capitala pe rîul Orhon.

Tiurcii din vechime au atins un înalt nivel de dezvoltare a culturii. Ei aveau o scriere proprie, pe care o cunoaștem după așa-numitele inscripții Orhon-Ienisei. Aceste monumente ale scrierii tiurce vechi cu caractere runice, descoperite în Semirecie, în Mongolia și în Siberia de sud, datează din secolul al VIII-lea. Pe la mijlocul secolului al VIII-lea și-a instituit dominația în Asia centrală un alt popor tiurc — uigurii — care în anul 745 au înfrînt Kaganatul de est.

În perioada de dominație a Kaganatului tiurc de est și apoi a statului uigur care i-a luat locul, în depresiunea Minusinsk trăiau *kîrgîzii* (*hiagasii* din cronicile chineze), care fiind tributari ai hanilor uiguri, au purtat împotriva lor o luptă îndelungată. Pe la mijlocul secolului al IX-lea, kîrgîzii și-au instaurat dominația în partea de est a Asiei centrale. Kîrgîzii reprezentau o serie de triburi care se îndeletniceau cu creșterea animalelor și agricultura. Ei creșteau cămile, vite cornute mari, oi și cai care erau ținuți tot anul pe pășuni. Kîrgîzii lucrau pămîntul cu o unealtă de arat, ce avea un brăzdar de fier și foloseau irigația artificială. Meșteșugurile, mai ales metalurgia fierului, au atins la kîrgîzi o înaltă dezvoltare.

Kîrgîzii întrețineau legături comerciale cu China și cu țările arabe. Orînduirea lor socială era apropiată de cea a altor popoare tiurce vechi din Asia centrală: grupul dominant îl constituiau vîrfurile aristocratice, care exploatau atît triburile supuse, cît și pe consîngenii lor. Menținîndu-se

obiceiurile gentilice patriarhale, existau totodată sclavia și diferite forme de exploatare feudală timpurie.

Dominația îndelungată a popoarelor tiurce în Siberia de sud a avut drept urmare o tiurcizare pronunțată a diferitelor triburi *samodiice* și de limbă *ketă*, care trăiau în regiunea podișului Saian-Altai.

În epoca dominației tiurcilor (tughiu, a uigurilor, iar mai tîrziu a kîrgîzilor), în regiunea Baikalului, pe cursul inferior al rîului Selenga, pe Angara și pe cursul superior al Lenei trăiau triburi cunoscute sub numele de *kurîkani* (*guligan* din cronicile chineze). Lor le aparțin monumentele arheologice ale așa-numitei culturi Kurumci (secolele V—X e.n.), care îi caracterizează pe kurîkani ca păstori semisedentari și agricultori, posedînd o metalurgie dezvoltată a fierului. Asemenea vechilor tiurci și kîrgîzilor, ei cunoșteau scrierea runică.

Limba kurîkanilor aparținea limbilor tiurce. Conform unor păreri, kurîkanii se numără printre strămoșii iakuților și cultura lor este considerată drept izvor din care provine componenta sudică a culturii iakute.

După cum am văzut, mileniul I e.n. este bogat în evenimente importante în istoria etnică a Siberiei de sud. Dar și popoarele din Nordul îndepărtat au fost atrase într-o măsură sau alta, fie măcar datorită legăturilor comerciale, în orbita influenței regiunilor sudice. Această influență s-a manifestat deosebit de puternic la triburile din regiunea fluviului Obi, unde încă în mileniul I î.e.n. erau cunoscute obiectele de bronz, care ajungeau aici din regiunile de stepă. Aceste legături ale ținutului de taiga din Siberia de nord-vest cu Siberia de sud s-au întărit continuu. În limba și cultura populației de mai tîrziu din regiunea fluviului Obi — *hanții* și *mansii* — se pot urmări (alături de vechiul strat băștinaș) multe elemente care dovedesc pătrunderea triburilor din regiunile sudice.

Am menționat mai sus caracterul specific al culturii neolitice de pe cursul inferior al Amurului și din Primorie, care vădește legături stînse cu China și Coreea. Aceste legături nu s-au întrerupt nici mai tîrziu. În mileniul I î.e.n. au locuit în Primorie triburi ale căror urme sînt reprezentate prin numeroase grămezi de scoici de pe malul Oceanului Pacific, în regiunea Vladivostok și mai departe spre nord.

În economia triburilor din Primorie, care se îndeletniceau cu pescuitul și cu vînătoarea de animale marine, cu timpul începe să aibă un rol important creșterea animalelor domestice; ca și la popoarele din Asia de sud-est, aici principalul animal domestic era porcul. Locuitorii din Primorie cunoșteau și agricultura. La sfîrșitul mileniului al II-lea și începutul mileniului I are loc în Primorie trecerea de la piatră la metal.

Triburile din Primorie și din regiunea Amurului din primele veacuri ale erei noastre sînt cunoscute din izvoarele chineze sub numele de *ilou* și *mohe*. Ele sînt descrise ca triburi de agricultori și păstori. Mohe semănau orez, mei și grîu. Dintre animalele domestice, cunoșteau porcul și calul. De la sfîrșitul secolului al V-lea e.n., aceste triburi stabilesc legături foarte strînse cu China și Coreea, iar la începutul secolului al VIII-lea ia ființă aici statul Bohai, care cuprindea Primorie și regiunile învecinate din Manciuria de sud-est și din Coreea de nord. Acest stat, creat de triburile mohe și de coreeni, care și înainte pătrundeau în țara ocupată de triburile mohe, se caracterizează în perioada sa de înflorire printr-un înalt nivel al dezvoltării sale culturale. Aici existau numeroase orașe.

În anul 926, statul Bohai s-a prăbușit sub loviturile *kidanilor*. Problema apartenenței etnice a kidanilor nu este încă rezolvată: unii cercetători consideră că ei fac parte dintre popoarele de limbă tungusă, iar alții — dintre popoarele de limbă mongolă. În secolul al X-lea, kidanii au format un stat întins cunoscut sub numele de Liao. Acest stat cuprindea Mongolia, Ținhai și o parte din Manciuria. Sub stăpînirea statului Liao se aflau și o serie de regiuni din China de nord. Constituirea statului Liao a influențat și istoria popoarelor din Siberia de sud. În urma războaielor cu kidanii, statul *kîrgîzilor de pe Ienisei* s-a destrămat. Kidanii și-au extins stăpînirea și asupra ținutului Altai. Spre sfîrșitul secolului al XII-lea, în urma slăbirii kidanilor, în partea de răsărit a Asiei centrale apar pe arena istorică *naimanii* — triburi de limbă mongolă; din sfera lor de dominație făceau parte regiunile ce se întindeau spre vest pînă la Irtîș. Populația din Altai se afla sub stăpînirea hanilor naimani.

Un rol important în istoria popoarelor din Extremul Orient l-au avut *ciurcenii* (*cijurcijenii*) — triburi de limbă tungusă, care pot fi considerate drept strămoşi direcţi ai manciurienilor de mai tîrziu. După ce i-au supus pe kidani, ciurcenii au reunit sub stăpînirea lor întinderi uriaşe din Manciuria, Coreea şi Mongolia, precum şi China de nord-est şi de nord, unde în anii 1115—1234 a domnit dinastia ciurcenă Ţzin. Resturi ale oraşelor şi aşezărilor din perioada Ţzin s-au găsit într-o serie de localităţi din ţinutul Ussuri.

La sfîrşitul secolului al XII-lea se formează în Asia centrală o nouă uniune statală. Triburile de limbă mongolă din Mongolia de nord-est s-au unit în jurul tribului mongolilor propriu-zişi, în frunte cu Temucin, care a adoptat titlul de Ginghis-han.

Sub presiunea hoardelor lui Ginghis-han s-au prăbuşit atît statul Ţzin, cît şi statul naimanilor. Uriaşul imperiu mongol, creat la începutul secolului al XIII-lea, şi-a extins puterea asupra celei mai mari părţi a Siberiei; regiunile ei nordice, însă, au rămas independente faţă de domnitorii mongoli, după cum se întîmplase şi înainte în timpul dominaţiei statelor feudale nomade precedente în Siberia de sud.

Stăpînirea mongolă a avut efecte dezastruoase şi pentru popoarele din Siberia de sud; atît în Altai, cît şi în alte regiuni se observă în această perioadă o sărăcire a populaţiei şi un declin al culturii. După împărţirea imperiului lui Ginghis-han, Siberia de răsărit a fost inclusă în ulusul „Marelui han" Ughedei, iar regiunile apusene ale Siberiei — în ulusul „Djuci" (Hoarda de Aur).

În secolul al XV-lea, în urma destrămării Hoardei de Aur, în Siberia de vest s-a constituit Hanatul siberian sau Iurtul siberian, stat care, spre sud-est, se întindea pînă în stepa Barabinsk, iar la nord cuprindea regiunile unde erau răspîndiţi *ostiacii* (*hanţii*), *vogulii* (*mansii*) şi *samoezii* (*nenţii*). Principalul nucleu al populaţiei din Hanatul Siberiei erau triburile de limbă tiurcă — aşa-numiţii tătari siberieni.

Tocmai de Hanatul Siberiei s-au ciocnit cetele ruseşti de sub comanda lui Ermak (1581—1585). Cucerirea rapidă a Hanatului Siberiei, unde domnea pe atunci hanul Kucium, se explică în primul rînd prin instabilitatea acestui stat şi prin contradicţiile interne care îl sfîşiau. Diversele triburi şi popoare (narodnosti), care făceau parte din acest stat,

erau asuprite de hanii din Siberia de apus şi nu voiau să-l sprijine pe Kucium. Prin campaniile lui Ermak a început includerea Siberiei în componenţa statului rus.

Primele ştiri despre Siberia, din izvoarele ruseşti, datează de la sfîrşitul secolului al XI-lea; iar în secolele XII-XIV, locuitorii Novgorodului întreţineau legături comerciale cu popoarele din Siberia de nord-vest şi trimiteau expediţii dincolo de Ural. În secolul al XVI-lea, pomorii ruşi şi *komii* (*zîrianii*) ajungeau în călătoriile lor pe mare, de-a lungul litoralului arctic, departe, în Siberia, pînă la vărsarea rîului Taz.

După campaniile lui Ermak, ruşii s-au răspîndit foarte repede în Siberia. Primele oraşe ruseşti din Siberia apuseană au fost întemeiate la sfîrşitul secolului al XVI-lea (Tiumen în 1586, Tobolsk în 1587), iar în 1632 a luat fiinţă Iakutsk, pe cursul mijlociu al Lenei. În jurul anului 1640 vînători şi negustori ruşi au ajuns pînă la Kolîma la nord şi pînă în bazinul Amurului, la sud. În anul 1639, cete ruseşti au atins ţărmurile Oceanului Pacific. În 1647 a fost întemeiată cetăţuia Ohotsk, iar în 1649 — punctul de iernat de pe rîul Anadîr.

Înaintarea atît de rapidă s-a datorat în mare măsură faptului că multe popoare din Siberia au adoptat de bună voie supuşenia rusă. Aşa s-a întîmplat cu triburile hanţilor, mansilor şi cu alte grupuri din Hanatul Siberiei, cu buriaţii şi cu alte popoare.

În înaintarea lor spre Altai şi pe cursul mijlociu al fluviului Ienisei, în secolele XVII—XVIII, ruşii s-au ciocnit de împotrivirea prinţilor kîrgîzi şi ţungari (oiraţi), care stăpîneau acest teritoriu şi percepeau tribut de la triburile locale. Populaţia din această regiune a intrat mai tîrziu decît altele în componenţa Rusiei, ca şi populaţia din regiunea Amurului, unde ruşii s-au ciocnit cu manciurienii care cîrmuiau atunci în China.

Includerea Siberiei în componenţa statului rus a fost însoţită de valorificarea ei economică şi de colonizarea ei cu ţărani agricultori. În secolul al XVIII-lea a început să se dezvolte în Siberia industria extractivă. Populaţia rusă de aici creştea tot mai mult.

Alipirea Siberiei la Rusia a avut o uriaşă însemnătate progresistă. Ruşii au adus în Siberia forme mai înalte şi

mai productive de economie, precum și o cultură înaintată, ceea ce a dus la dezvoltarea economică și culturală a populației băștinașe. Includerea în componența Rusiei a pus capăt războaielor și disensiunilor dintre triburi, a salvat popoarele din Siberia de sud de ruinarea lor de către statele feudale nomade.

Dar cînd apreciem rezultatele alipirii Siberiei la Rusia, nu trebuie să trecem cu vederea greutățile pe care le-au îndurat popoarele siberiene din pricina politicii țariste. Povara iasakului[1] și exploatarea exercitată de negustori și cămătari au avut efecte grele pentru populația băștinașă, mai ales din Extremul Nord. Guvernul țarist a căutat să se sprijine pe nobilimea locală, acordînd privilegii vîrfurilor dominante. Politica țarismului față de populația băștinașă și-a găsit expresia juridică în „Statutul cu privire la administrarea celor de alt neam" din 1822, care consfințea poziția privilegiată a nobilimii patriarhale-feudale.

Dezvoltarea capitalismului în Rusia a exercitat o mare influență asupra vieții economice și sociale a popoarelor siberiene, dar orînduirea capitalistă n-a devenit predominantă nici măcar la cele mai mari popoare din Siberia — buriații, iakuții, popoarele din Altai — deoarece politica țaristă frîna dezvoltarea populației băștinașe.

Numai Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a dat popoarelor din Siberia posibilitatea de a-și dezvolta pe deplin și nestînjenit economia și cultura, a inaugurat pentru ele era egalității în drepturi a națiunilor.

Numai în condițiile puterii sovietice au putut aceste popoare să-și lichideze starea de înapoiere, determinată de destinul lor istoric din trecut și să pășească, alături de toate popoarele din Uniunea Sovietică, pe calea construirii comunismului.

*
* *

Rușii pătrundeau dincolo de Ural cu mult înainte de secolul al XVI-lea, dar de la sfîrșitul acestui secol, după campania lui Ermak din 1581, colonizarea rușilor în Siberia

[1] Bir care se percepea de la popoarele băștinașe din Siberia, în special în natură. — *N.T.*

a căpătat un caracter de masă. Încă la sfîrșitul secolului al XVII-lea, cînd alipirea Siberiei la statul rus s-a încheiat, în general, numărul populației ruse din Siberia depășea întrucîtva numărul băștinașilor. După 200 de ani, conform recensămîntului din 1897, rușii alcătuiau peste 80% din populația Siberiei (circa 4 700 000 de oameni). În 1926 existau în Siberia aproximativ 9 milioane de ruși, iar în 1939, numărul total al populației din Siberia atinsese cifra de 17 milioane de oameni, sporul datorîndu-se în cea mai mare parte afluxului de ruși.

În ultimele decenii, datorită industrializării rapide a Siberiei și a dezvoltării marii agriculturi, afluxul de populație rusă și de oameni veniți din alte republici naționale din U.R.S.S. s-a desfășurat într-un ritm tot mai rapid. Siberia, în trecut înapoiată, a devenit un ținut cu o industrie puternică și cu o tehnică agricolă înaintată.

În diferite regiuni ale Siberiei, inclusiv în Extremul Nord, au apărut noi orașe și așezări muncitorești; s-au construit sate pe pămînturile înțelenite. Numeroase orașe din Siberia au devenit centre importante ale științei și culturii.

Numărul populației băștinașe din Siberia (conform datelor din 1959) este ceva mai mare de 900 000 de oameni, dar din el fac parte peste 30 de popoare și grupuri etnografice diferite. În Siberia s-au constituit trei republici autonome — Buriată, Iakută, și Tuvină, două regiuni automone — Gorno-Altai, și Hakasă precum și districtele naționale — Iamalo-Nenet, Hantî-Mansi, Taimîr, Dolgano-Nenet, Evenk, Ciukot, Koriak, Ust-Ordî, Aghin.

Prin limbă, popoarele băștinașe din Siberia fac parte din familiile de limbi altaică și uralică. Se disting aparte așa-numitele limbi paleoasiatice. În cadrul familiei de limbi altaice, un grup numeros îl alcătuiesc popoarele de limbă tiurcă, printre care se numără *iakuții*, *altaienii*, *șorii*, *hakasii*, *tuvinii*, *tofalarii* și *tătarii siberieni*.

Iakuții reprezintă populația de bază a R.S.S. Autonome Iakute; numărul lor este de peste 233 000 oameni. În limba iakută vorbesc și *dolganii*, care trăiesc în districtul național Taimîr (circa 4 000 de oameni).

Altaii locuiesc în Regiunea Autonomă Gorno-Altai (peste 45 000 oameni). De ei se apropie șorii (mai bine de

15 000 oameni), care trăiesc în raioanele sudice ale regiunii Kemerovo.

Hakasii trăiesc în special în Regiunea Autonomă Hakasă (aproximativ 57 000 oameni). Înainte de Revoluția din Octombrie ei erau cunoscuți sub numele de *tătarii din Minusinsk* și sub diferite denumiri tribale. Pe rîul Ciulîma, la nord de hakasi, trăiesc *ciulîmii*, cunoscuți în trecut sub denumirea de *tătarii de pe Ciulîm* sau *tiurcii de pe Ciulîm*.

Tuvinii alcătuiesc populația de bază a Republicii Autonome Tuvine (peste 100 000 de oameni). Înainte, ei erau denumiți *soioți* și *urianhai*. Apropiați de tuvinii crescători de reni din nord-est sînt tofalarii (*karagasii*), care trăiesc pe povîrnișul nordic al munților Saian de răsărit, la izvoarele rîului Uda din regiunea Irkutsk (aproximativ 400 de oameni).

Tătarii siberieni trăiesc în special într-o serie de raioane din regiunile Tiumen și Omsk. Grupuri răzlețe ale lor trăiesc de asemenea în regiunile Novosibirsk (*barabinii*) și Tomsk. Numărul tătarilor siberieni este de circa 80 000. Această cifră cuprinde și pe așa-numiții *buharieni* siberieni — originari din Asia mijlocie.

Cea de-a doua ramură a familiei altaice o alcătuiesc limbile mongole. Un popor de limbă mongolă sînt *buriații* — populația de bază a R.S.S. Autonome Buriate și a districtelor naționale Aghin și Ust-Ordîn (aproximativ 253 000 oameni).

Din grupul lingvistic tunguso-manciurian al familiei de limbi altaice fac parte limbile evencilor, evenilor și neghidalților, care alcătuiesc subgrupul tungus propriu-zis sau nordic, și limbile nanaiților, ulcilor, orokilor, orocilor și udegheiților, care fac parte din așa-numitul subgrup manciurian sau sudic.

Evencii, cunoscuți în trecut sub denumirile de *tunguși* și *orocioni*, sînt răspîndiți în mici grupuri răzlețe în regiunile de taiga din Siberia, de la Ienisei pînă la Marea Ohotsk. Ei formează populația de baștină a districtului național Evenk. Numărul total al evencilor este de circa 25 000 oameni. Apropiați de evenci prin limbă sînt *neghidalții*, care trăiesc pe rîul Amgun, afluent pe stînga al Amurului (aproximativ 300 de oameni).

Evenii sînt răspîndiți, ca și evencii, în grupuri mici, mai ales în raioanele răsăritene ale Iakuției, în Kamciatka,

în partea de vest a districtului național Ciukot și în partea de nord a litoralului Mării Ohotsk. În trecut, ei erau cunoscuți sub denumirea de *lamuți*. Numărul lor este de 9 400 oameni.

Nanaiții (*golzii*) trăiesc în special pe Amur, în raioanele Nanaisk și Komsomolsk din ținutul Habarovsk (aproximativ 8 000 de oameni). De ei se apropie prin limbă *ulcii* (circa 2 000 de oameni), care locuiesc în raionul Ulci din același ținut, pe cursul inferior al Amurului, *orokii* (aproximativ 400 de oameni), care trăiesc în Sahalin, *orocii* (circa 800 de oameni), care locuiesc la nord-vest de Sovetskaia Gavan[1] și *udegheiții* (aproximativ 1 400 de oameni) — în regiunea Primorie, de-a lungul lanțului muntos Sihote-Alin.

Din familia lingvistică uralică fac parte limbile finougrice și samodiice (sau samoeze).

Limbile hanților și mansilor fac parte din ramura ugrică a grupului limbilor ugro-finice. În trecut, hanții și mansii erau denumiți *ostiaci* și *voguli*. Ei sînt cunoscuți de asemenea sub denumirea de *ugrii de pe Obi*. Aceste două popoare (narodnosti), apropiate între ele, alcătuiesc populația de baștină a districtului național Hantî-Mansi. Numărul hanților este de 19 400 de oameni, iar al mansilor — de 6 400 de oameni.

Printre popoarele din grupul lingvistic samodiic se numără în Siberia nenții, enții, nganasanii și selkupii.

Nenții (neneții) formează populația de baștină a districtelor naționale Nenet și Iamalo-Nenet, precum și a părții de vest a districtului național Taimîr, de la rîul Mezen la apus pînă la fluviul Ienisei la răsărit. Un grup aparte de *nenți de pădure* trăiește în bazinul rîului Pur. Numărul total al nenților este de peste 23 000 oameni. Prin limbă și printr-o serie de trăsături ale culturii se apropie de nenți, *nganasanii* (circa 700 de oameni) și *enții* (aproximativ 300 de oameni), care trăiesc în districtul național Taimîr. În trecut, nenții erau denumiți *samoeziiuraci*, nganasanii — *samoezi-tavgieni*, iar enții — *samoezi de pe Ienisei*.

Selkupii (numiți în trecut *ostiako-samoezi* sau *osteaci*) sînt împărțiți în două grupuri: *selkupii de sud*, sau din

[1] Portul sovietic. — *N.T.*

Narîm, trăiesc pe rîurile Tîm și Ket, precum și pe fluviul Obi, în partea de nord a regiunii Tomsk; *selkupii de nord* locuiesc pe rîurile Taz și Turuhan, în nord — în regiunea Tiumen și în ținutul Krasnoiarsk. Numărul total al selkupilor este de 3 800 oameni.

Limbile *samoeze* au fost răspîndite în trecut mult mai spre sud. În ele vorbeau *motorii* (*koibalii*), care au trăit în secolele XVII—XIX la poalele munților Saian, *kamasinii* și strămoșii *karagasilor*, care mai tîrziu au adoptat limbi tiurce.

Limbile cîtorva popoare (narodnosti) din Siberia de nord-est și din Extremul Orient nu pot fi incluse în comunitățile lingvistice mari, menționate mai sus, deoarece se deosebesc considerabil de ele prin fondul principal de cuvinte, au o altă structură gramaticală și prezintă trăsături specifice în ceea ce privește fonetica.

Aceste limbi sînt cunoscute sub denumirea de limbi paleoasiatice. Trebuie să arătăm însă că nu toate limbile reunite în grupul limbilor paleoasiatice sînt înrudite. Această denumire, introdusă în știință pentru prima oară pe la mijlocul secolului al XIX-lea de academicianul L. Schrenck reflectă doar caracterul vechi, de relicvă al acestor limbi.

Din popoarele paleoasiatice, prin limbă fac parte *ciukcii*, *koreacii* și *itelmenii*, ale căror limbi sînt apropiate între ele, formînd grupul limbilor paleoasiatice de nord-est, precum și *iukaghirii* și *nivhii*.

Ciukcii formează populația băștinașă a districtului național Ciukot (11 100 de oameni).

Koreacii trăiesc pe teritoriul districtului național Koreak (6 300 oameni).

În secolul al XVIII-lea, itelmenii populau întreaga peninsulă Kamciatka. La recensămîntul din 1959 au fost înregistrați circa 1 100 de itelmeni, în special în raionul Tighil din districtul național Koreak, de pe litoralul vestic al peninsulei. Dintre ei, circa 400 de oameni au păstrat limba maternă.

Iukaghirii alcătuiau vechea populație din Siberia de nord-est. În prezent, vorbesc în limba iukaghiră numai circa 400 de oameni, care trăiesc pe rîul Alazeia și în regiunea izvoarelor Kolîmei. În trecut, iukaghirii se împărțeau în numeroase triburi. Unele dintre ele (de pildă *ciuvanii*), erau

considerate chiar popoare aparte. În prezent, numărul ciuvanilor este de circa 600 de oameni, dar aproape toți au ca limbă maternă limba rusă.

Nivhii, denumiți în trecut *ghileaci*, trăiesc la gurile Amurului, în limanul Amurului și în Sahalinul de nord (3 700 de oameni).

Limbile popoarelor paleoasiatice enumerate mai sus sînt într-o măsură mai mare sau mai mică încorporate. Dar încorporarea — contopirea unui șir de cuvinte-rădăcini în propoziții — se manifestă la ei neuniform. Ea este caracteristică în cea mai mare măsură grupului de nord-est (limbile ciukotă, koreakă și itelmenă), și într-o măsură mai mică pentru limbile nivhă și iukaghiră. În aceasta din urmă, încorporarea este exprimată doar într-o măsură slabă, ea fiind caracterizată în general prin structura aglutinantă. Fonetica unor limbi paleoasiatice se caracterizează prin sunete difuze complexe. În timp ce limbile paleoasiatice din nord-est sînt înrudite, limbile iukaghiră și nivhă n-au nimic comun nici între ele și nici cu limbile paleoasiatice de nord-est, în ceea ce privește gramatica sau vocabularul.

Limbile eschimoșilor și aleuților (aleutinii) apropiate între ele, se deosebesc de limbile paleoasiatice și de celelalte limbi ale popoarelor din Siberia. Eschimoșii, care în majoritate (circa 50 000 de oameni) trăiesc pe litoralul nordic al Americii și în Groenlanda, există și în cîteva sate din U.R.S.S de pe malul mării Bering, în districtul național Ciukot și pe insula Vranghel (circa 1 100 de oameni). În cadrul U.R.S.S., aleuții populează insulele Komandorskie[1] (insulele Bering și Mednîi). Numărul lor este de peste 400 de oameni. Majoritatea aleuților (aproximativ 4 000) trăiesc în S.U.A. — în Alaska și pe insulele Aleutine.

Un loc aparte îl ocupă limba ketilor, care sînt răspîndiți pe fluviul Ienisei, în special la vărsarea rîului Podkamennaia Tunguska, pe rîul Elogui și pe rîul Kureika (în total circa 1 000 de oameni). Problema locului limbii kete în clasificările lingvistice este încă nerezolvată. Această limbă ocupă un loc cu totul aparte printre limbile din Asia de nord. Alături de aglutinare și flexiune, ea se caracterizează prin distincția între categoriile de obiecte însuflețite și ne-

[1] Insulele Comandorului. — *N.T.*

însufleţite şi prin existenţa genurilor masculin şi feminin pentru obiectele însufleţite, ceea ce nu se constată în limbile altor popoare din Siberia. Se presupune că limba ketă este înrudită cu limbile tibetano-birmane. În trecut, limbile din grupul ketic erau răspîndite mai larg. În secolele XVII—XVIII, triburi înrudite cu keţii prin limbă — *kottii*, *arinii* etc. — trăiau pe teritoriul unde s-au construit mai tîrziu oraşele Ieniseisk, Krasnoiarsk, Kansk şi Minusinsk.

Prin tipul lor antropologic, popoarele din Siberia — dacă excludem populaţia venită de pe alte meleaguri — fac parte din diferite variante ale rasei mongoloide mari. Complexul mongoloid cel mai complet apare la popoarele din Siberia centrală şi de răsărit. La diferite grupuri răspîndite la vest de Ienisei se observă o slăbire apreciabilă a particularităţilor mongoloide pe seama vechiului adaos europeoid. Un amestec de tipuri nemongoloide se constată şi pe litoralul Oceanului Pacific, dar aici el are o altă origine, fiind legat de vechea populaţie din Asia de sud-est şi de pe insulele din Oceanul Pacific.

În componenţa populaţiei preruse, băştinaşe a Siberiei se pot separa cîteva tipuri antropologice principale, formate în decursul istoriei pe anumite teritorii şi reprezentate de diferite grupuri etnice. În rîndurile populaţiei din Siberia de vest predomină rasa uralică, ale cărei trăsături fundamentale ocupă un loc intermediar între rasele mari mongoloidă şi europeoidă[1]. Cei mai caracteristici reprezentanţi ai rasei uralice sînt mansii şi hanţii; un tip asemănător este reprezentat la selkupi şi la nenţii din apus. Caracteristicile rasei uralice apar de asemenea la şori, la altaienii de nord, la unele grupuri de hakasi şi la tătarii siberieni. O variantă specifică a rasei uralice (aşa-numitul tip ieniseic) este caracteristică pentru keţi care, în comparaţie cu hanţii şi mansii se disting printr-o pigmentare mai puternică, printr-o mai slabă dezvoltare a bărbii şi printr-un nas relativ mai mare. Graniţa răsăriteană de răspîndire a rasei uralice o constituie fluviul Ienisei.

La popoarele care trăiesc la răsărit de Ienisei predomină rasa asiatică de nord, reprezentată prin două tipuri principale — baikalic şi central-asiatic. Tipul baikalic se caracterizează printr-o dezvoltare excepţional de slabă a bărbii, printr-o dezvoltare foarte pronunţată a *epicantusului*[1], prin faţa foarte înaltă, lată şi extrem de turtită, cu pomeţii ieşiţi în afară, cu un nas puţin proeminent şi cu rădăcina nasului foarte joasă. Reprezentanţii tipului baikalic, ca şi ai celui uralic au părul relativ moale, pielea de culoare deschisă şi un procent destul de mare de reprezentanţi cu ochi de altă culoare decît cea neagră; totuşi, în ansamblu, tipul baikalik prezintă trăsături mongoloide pronunţate. Tipul baikalic care este caracteristic pentru diferite grupuri ale evenilor (lamuţilor), apare evident la popoarele de limbă tungusă de pe cursul inferior al Amurului şi din Sahalin şi constituie una din componentele tipului antropologic al iakuţilor. Se poate presupune că tipul baikalic era caracteristic pentru triburile iukaghire din Siberia de nord-est.

Tipul central-asiatic, care se deosebeşte de cel baikalic printr-o pigmentare mai puternică, păr mai aspru, o dezvoltare ceva mai mare a bărbii şi un nas mai proeminent este reprezentat la buriaţi, la iakuţi şi la tuvinii din regiunile de stepă; unele trăsături ale acestui tip antropologic sînt de asemenea una din componentele întîlnite la popoarele hakas, altaian de sud şi la grupurile sudice ale evencilor.

La popoarele de limbă tiurcă din Siberia de sud — altaienii, unele grupuri ale hakasilor — se constată de asemenea trăsăturile altei rase — *siberiene de sud* — al cărei areal principal se află însă în afara hotarelor Siberiei (cei mai caracteristici reprezentanţi ai rasei siberiene de sud sînt kazahii şi, în parte, kirghizii).

Popoarele din regiunea Amurului prezintă din punct de vedere antropologic, un tablou neomogen. Nivhii sînt reprezentanţi ai unui tip aparte, cunoscut sub denumirea de tipul Amur-Sahalin. Particularitatea specifică a acestui tip o constituie dezvoltarea relativ considerabilă a bărbii, păstrîndu-se înfăţişarea generală mongoloidă. Tipul Amur-Sahalin este răspîndit şi la ulci şi, în parte, la oroci; se poate presupune că în trecut, înainte de pătrunderea popoarelor de limbă tungusă pe cursul inferior al Amurului, acest tip era răspîndit mai mult.

[1] Aceasta este o grupă de contact între cele două rase mari. În acest sens este folosită aici denumirea de rasă. — *N.T.*

[1] *picantus* — cuta de pe plica pleoapei superioare — *N.T.*

Popoarele din Siberia de nord-est — ciukcii, koreacii, itelmenii, eschimoşii şi aleuţii — fac parte din rasa arctică, care se caracterizează prin dezvoltarea relativ slabă a epicantusului, pielea smeadă, păr şi ochi negri, nas puternic pronunţat, adesea coroiat şi barba ceva mai mare decît a mongoloizilor siberieni.

Rasa arctică prezintă diferite variante. Ciukcii şi koreacii crescători de reni se deosebesc întrucîtva de cei de pe litoral şi mai ales de eschimoşi; la ei se observă trăsături de amestec al tipului baikalic.

În componenţa antropologică a diferitelor popoare se reflectă dezvoltarea lor istorică îndelungată şi materialul antropologic constituie, alături de datele etnografice, arheologice şi lingvistice, un important izvor pentru elucidarea principalelor etape ale istoriei etnice a unui popor.

În virtutea unui şir de condiţii istorice şi geografice, la popoarele din Siberia, mai ales din Extremul Nord, s-au păstrat pînă nu de mult forme extrem de înapoiate în domeniul producţiei materiale, orînduirii sociale şi ideologiei. Clima aspră, întinderile greu de străbătut din taiga şi tundră, prea puţin potrivite pentru dezvoltarea creşterii animalelor şi agriculturii, distanţa mare de centrele culturale din regiunile sudice au frînat dezvoltarea forţelor de producţie, au contribuit la izolarea unor grupuri etnice şi la păstrarea la aceste grupuri a formelor arhaice în economie, în cultură şi modul de viaţă. În timp ce regiunile de stepă şi silvostepă din Siberia au fost populate de popoare relativ mari (buriaţii, iakuţii, altaii, tătarii siberieni), legate prin limbă de popoarele mongole şi tiurce din alte regiuni, în zona de tundră şi taiga au trăit grupuri etnografice puţin numeroase, care erau în mare măsură izolate din punct de vedere lingvistic şi cultural. În regiunile de stepă s-au dezvoltat din vremuri străvechi creşterea animalelor şi, în parte, agricultura; economia populaţiei băştinaşe din taiga şi tundră se baza pe vînătoare, pescuit şi creşterea renilor.

Pe teritoriul Siberiei se pot distinge cîteva tipuri economico-culturale, formate în decursul istoriei în condiţii geografice diferite şi în perioade diferite, care au existat pînă la reconstrucţia socialistă a economiei popoarelor siberiene: pescarii sedentari din bazinele rîurilor mari; vînătorii arctici de animale marine; vînătorii — crescători de reni din taiga; crescătorii de reni din tundră; crescătorii de animale şi agricultorii din stepe şi silvostepe.

Din tipul economico-cultural al pescarilor sedentari făceau parte nivhii, nanaiţii, ulcii, o parte dintre koreaci, itelmenii, selkupii din Narîm (de sud), hanţii, mansii de pe Obi.

Aceste popoare au trăit în bazinele unor rîuri şi lacuri bogate în peşte, precum şi pe litoral, lîngă gurile rîurilor. Pescuitul constituia aici principala sursă de existenţă în tot cursul anului, vînătoarea avînd doar un rol auxiliar. De dezvoltarea pescuitului era legat modul de viaţă sedentar.

Pescarii sedentari foloseau ca animal de transport cîinele. Trebuie să menţionăm că dezvoltarea creşterii cîinilor pentru transport este legată tocmai de economia pescarilor sedentari şi a vînătorilor de animale marine, deoarece întreţinerea unui număr mare de cîini, special dresaţi pentru transport, impune pregătirea unor cantităţi însemnate de hrană. În Siberia existau diferite tipuri de creştere a cîinilor pentru transport, care se deosebeau prin construcţia nartelor[1], forma harnaşamentelor şi modul de înhămare a cîinilor : tipul de nord-est, răspîndit la ciukci, koreaci şi itelmeni; tipul de Amur — la popoarele (narodnosti) de pe cursul inferior al Amurului şi din Sahalin; tipul siberian de vest — la hanţi, mansi şi la unele grupuri de nenţi. Aceste trei tipuri au apărut, după cît se pare, independent unul de altul, în regiunile unde erau dezvoltate pescuitul şi vînătoarea de animale marine.

La sfîrşitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea s-a răspîndit tot mai mult cel de-al patrulea tip — siberian de răsărit — al creşterii cîinilor pentru transport: construcţia nartelor este mai perfecţionată, la fel ca şi modul de înhămare; el este mai bine adaptat pentru transporturile de încărcături considerabile. Acest tip, elaborat de vechea populaţie rusă din Siberia, a înlăturat treptat pe toate celelalte.

Vînători arctici de animale marine erau ciukcii sedentari, eschimoşii asiatici şi, în parte, koreacii sedentari. Principala ramură a economiei lor o constituia vînătoarea

[1] Sănii specifice din nordul Siberiei. — *N.T.*

de morse, foci și alte animale marine. Dintre animalele domestice era cunoscut aici numai cîinele. Vînătorii arctici trăiau în așezări sedentare, dar spre deosebire de pescari, nu pe malurile rîurilor, ci pe coasta mării.

Printre vînătorii-crescători de reni din taiga se numără popoarele care trăiau în pădurile și silvotundrele din Siberia de răsărit (de la Ienisei pînă la Marea Ohotsk) — evencii, evenii, dolganii, tofalarii, precum și nenții de pădure, selkupii de nord și keții.

În economia lor, rolul predominant îl avea vînătoarea, alături de care erau răspîndite creșterea renilor, în special pentru transport și pescuitul, ca ramură auxiliară. Spre deosebire de pescarii sedentari și de vînătorii arctici, vînătorii crescători de reni din taiga duceau o viață nomadă.

Crescători de reni în tundră erau nenții, ciukcii și koreacii. În economia lor, rolul principal îl avea creșterea renilor, care nu erau folosiți numai pentru transporturi, ci reprezentau principala sursă de existență. Vînătoarea și pescuitul, precum și vînătoarea de animale marine aveau aici doar un rol auxiliar, iar uneori lipseau cu desăvîrșire. La fel ca vînătorii-crescători de reni din taiga, crescătorii de reni din tundră erau nomazi.

Originea creșterii renilor constituie una din problemele cele mai complicate din istoria dezvoltării culturilor nordice. Acestei probleme îi sînt consacrate numeroase lucrări etnografice. Unii autori consideră că renul a fost domesticit încă în paleolitic și leagă domesticirea lui de vînătoarea de reni (V. G. Bogoraz), în timp ce alții sînt de părere că creșterea renilor a apărut mai tîrziu. Împotriva primei teze pledează atît datele istorice și etnografice (lipsa creșterii renilor în America de Nord, răspîndirea ei incontestabil mai tîrzie în Siberia de vest, trecerea relativ recentă a unor grupuri etnice din Asia de nord de la deplasările făcute pe jos la transportul cu reni etc.), cît și datele arheologice (lipsa creșterii renilor în Siberia nu numai în paleolitic, dar și în neolitic).

Materialele acumulate de știința etnografică demonstrează că renul a fost domesticit relativ mai tîrziu, după cît se pare sub influența creșterii cailor. Acest lucru îl dovedesc în mod convingător analiza terminologiei și caracterul pe care îl au șeile și alte elemente ale harnașamentului. Creș-

terea renilor s-a răspîndit, probabil, în Siberia, din două centre: din regiunea podișului Altai-Saian și din regiunea munților Iablonovîi din Transbaikalia, unde a apărut inițial sub forma creșterii de reni ca animale de povară și de călărie.

Prin importanța sa economică, creșterea renilor în Siberia se dezvoltă în două direcții: pentru carne și piei, și pentru transport. Creșterea renilor pentru carne și piei este răspîndită în tundră unde reprezintă principalul mijloc de existență. Aici, turmele de reni sînt destul de mari. În cazul creșterii renilor de tipul al doilea, în care renul se folosește în special pentru transport, principalele ramuri ale economiei sînt vînătoarea și pescuitul. Turmele de reni sînt de obicei mici. Creșterea renilor pentru transport este răspîndită mai ales în taiga.

În ceea ce privește tehnica folosirii renului pentru transport, creșterea renilor poate fi împărțită în două tipuri principale: creșterea renilor ca animale de povară și de călărie în zona de taiga și creșterea renilor pentru înhămat la sănii în zona de tundră. Granița dinspre tipurile menționate nu coincide însă, întotdeauna cu granițele zonelor geografice. La unele popoare, de pildă la dolgani, la o serie de grupuri ale evencilor de nord și la iakuții de nord, care iarna înhamă renii la narte, iar vara îi folosesc pentru călărie și ca animale de povară, adică pentru transportul încărcăturilor în spinare, cele două tipuri există simultan.

În limitele răspîndirii creșterii renilor ca animale de povară și de călărie se pot distinge creșterea tungusă a renilor (evencii, evenii) și creșterea saiană a renilor (tofalarii și *tuvinii-todjini* în munții Saian). Creșterea tungusă a renilor se deosebește de cea saiană prin tipul de harnașament, prin modul de înșeuare și prin alte particularități, ceea ce se datorește originii lor diferite și căilor diverse de răspîndire. Probabil că în răsărit creșterea renilor s-a răspîndit o dată cu înaintarea triburilor tunguse din Transbaikalia spre nord, iar în apus — o dată cu răspîndirea triburilor samoeze, care au venit în nord de pe podișul Altai-Saian.

Creșterea renilor în tundră pentru transport provine, după cît se pare, de la creșterea renilor ca animale de povară și de călărie din regiunile de taiga. Creșterea renilor la nenți

în apus este legată de cea saiană, iar la koreaci și ciukci în răsărit — de cea tungusă.

În creșterea renilor pentru înhămat la sănii în tundră se disting patru subtipuri: 1) creșterea renilor la nenți, precum și la komi-zîriani, hanți și mansi, care au împrumutat-o relativ recent de la nenți; 2) creșterea renilor la ciukci și koreaci; 3) creșterea renilor la dolgani, evencii de nord și iakuți; 4) creșterea renilor la *lopari* (*laponi*), (în nordul Europei).

Baza economiei crescătorilor de animale și agricultorilor din stepe și silvostepe a constituit-o creșterea vitelor cornute mari și cailor (la iakuți), iar altaienii, hakasii, tuvinii, buriații, tătarii siberieni creșteau, în afară de aceasta, și oi. Majoritatea popoarelor din acest tip economico-cultural cunoștea agricultura încă înainte de venirea rușilor. Numai la iakuți, ea a apărut sub influența rușilor. Popoarele enumerate mai sus se ocupau de asemenea, într-o măsură mai mare sau mai mică, cu vînătoarea și pescuitul. În trecutul mai îndepărtat, ele au dus o viață nomadă și seminomadă, dar încă înainte de Revoluția din Octombrie tătarii siberieni, o parte din altaieni, buriații de apus și alții au trecut, sub influența rușilor, la viața sedentară.

Acestea sînt principalele tipuri economico-culturale din trecut ale populației băștinașe din Siberia. La popoarele din Siberia se întîlneau și tipuri de tranziție specifice, precum și variante locale ale tipurilor principale. Astfel, unele grupuri ale șorilor și altaienilor de nord erau vînători-crescători de animale; iukaghirii, nganasanii și enții, care duceau o viață nomadă în tundră, se ocupau, în afară de creșterea renilor, și cu vînătoarea. Un caracter mixt îl avea economia unei părți considerabile a mansilor, a hanților crescători de reni, a orocilor și orokilor.

Trebuie să menționăm în mod deosebit economia ketilor fără reni, a udegheiților, a iukaghirilor fără reni, a unor grupuri ale evencilor, care erau vînători și pescari în taiga și în silvotundră și în viața lor nomadă se deplasau pe jos sau cu bărcile. Un element caracteristic al culturii acestor vînători și pescari fără reni era narta ușoară, pe care o cărau după ei, mergînd pe schiuri și înhămînd uneori la ea, ca să se mai ajute, un cîine de vînătoare. Vînătoarea de animale cu blană avea un rol important în economia popoarelor din

Siberia. Ea a apărut relativ tîrziu în istoria acestor popoare și a fost determinată de dezvoltarea schimbului, de cererea pentru blănurile nordice de pe piețele din China, din Asia mijlocie, iar în ultimele secole și de pe piața rusească. Dezvoltarea vînătorii de animale cu blană a marcat descompunerea vechii economii naturale a vînătorilor și pescarilor din taiga, în care cea mai mare importanță a avut-o în trecut vînătoarea animalelor pentru carne.

Care este raportul istoric al tipurilor economico-culturale menționate mai sus? În literatura de specialitate este răspîndită teoria etnografului danez K. Birket-Smith, elaborată în special pe baza materialelor etnografice referitoare la indienii și eschimoșii din America. Potrivit acestei teorii, vechea formă de cultură din nord, comună pentru regiunile nordice din Asia, din America și, într-o anumită măsură, din Europa, este așa-numita cultură a „pescarilor de iarnă", care se caracterizează prin practicarea pescuitului în tot cursul anului. După părerea adepților acestei teorii, faptul că în stadiul respectiv nu existau schiurile, făcea imposibilă vînătoarea în taiga pe timpul iernii și determina modul de viață sedentar al pescarilor de iarnă în văile marilor rîuri. De acest tip economico-cultural sînt legate locuința subterană, olăritul dezvoltat și o serie de alte elemente ale culturii.

Așadar, cultura pescarilor de iarnă reprezenta un fel de bază pentru dezvoltarea diferitelor tipuri economico-culturale din nord. Potrivit acestei scheme, o linie de dezvoltare duce spre cultura vînătorilor arctici de animale marine, iar alta — spre cultura vînătorilor cu schiuri din taiga.

Schema expusă mai sus nu este confirmată însă de datele etnografice și arheologice referitoare la Siberia de nord. În ea se subapreciază importanța vînătorii (în special de reni sălbatici) în etapele timpurii ale valorificării întinderilor de taiga din Siberia de către populația ei neolitică, locuitorii Siberiei din această epocă sînt considerați aproape exclusiv pescari cu o viață sedentară trainică, nu se ține seama de faptul că o serie de elemente ale culturii materiale a pescarilor sedentari, cum este creșterea cîinilor pentru transport, au apărut tîrziu. Adepții concepției lui Birket-Smith nu prezintă de asemenea argumente suficient de convingătoare în legătură cu momentul apariției schiurilor, a căror

inventare ei o consideră extrem de importantă, legînd de aceasta dezvoltarea vînătorii.

Judecînd după materialele arheologice, cel mai vechi tip economico-cultural de pe teritoriul Siberiei a fost economia vînătorilor semisedentari din epoca neolitică, care se îndeletniceau şi cu pescuitul. Este foarte posibil ca în economia keţilor, udegheiţilor şi altor vînători şi pescari care nu foloseau animale de transport să se fi păstrat trăsături ale economiei acestor vînători şi pescari din neolitic.

Se poate presupune că tocmai pe baza acestui tip iniţial de economie s-au dezvoltat pe malurile rîurilor bogate în peşte economia pescarilor sedentari, iar pe litoralul arctic — economia vînătorilor de animale marine, cu toate trăsăturile specifice, proprii tipurilor economico-culturale respective.

Apariţia creşterii renilor a dus la formarea tipului economico-cultural de vînători-crescători de reni, care s-a răspîndit ulterior în toată zona de pădure din Siberia de răsărit, dar care a păstrat o serie de trăsături ale economiei şi ale modului de viaţă al vînătorilor şi pescarilor fără reni din trecut. Pătrunderea creşterii renilor din păduri în tundră, contactul culturii crescătorilor de reni cu cultura vînătorilor arctici de animale marine au dus la formarea tipului economico-cultural al crescătorilor de reni din tundră.

După cum am mai arătat, apariţia creşterii animalelor în Siberia de sud datează din mileniul al III-lea î.e.n., din perioada aşa-numitei culturi Afanasievo. În epoca culturii Andronovo se dezvoltă în Siberia de sud şi agricultura.

Aceste tradiţii în domeniul creşterii animalelor şi agriculturii nu se întrerup în sudul Siberiei nici mai tîrziu; ruşii le-au găsit aici încă în secolul al XVII-lea.

Studiind etnografia popoarelor din Siberia, trebuie să avem întotdeauna în vedere vechea şi profunda influenţă rusească, asupra întregii lor culturi. Agricultura cu plugul, care a existat la o seamă de popoare din Siberia înainte de Revoluţia din Octombrie, a fost împrumutată de la ţăranii ruşi. Chiar şi în îndeletniciri străvechi ale popoarelor din Siberia, cum sînt vînătoarea şi pescuitul, constatăm elemente incontestabil împrumutate de la ruşi (de pildă: vechea

armă de vînătoare a popoarelor siberiene — puşca cu cremene, care acum se poate vedea numai în muzee; tehnica vînării samurului cu plasa, diferitele capcane pentru vulpi şi iepuri, precum şi pescuitul cu plasa confecţionată din fibre de plante cultivate). Popoarele din Siberia au împrumutat de la ruşi tehnica construirii locuinţei din bîrne şi o serie de detalii ale portului naţional (de pildă: basmalele, care la multe popoare din Siberia erau purtate atît de femei, cît şi de bărbaţi, unele tipuri de haine de postav, care prin croială aminteau caftanele ruseşti). Sub influenţa ruşilor, unele popoare crescătoare de cai din Siberia (buriaţii, iakuţii) au început să folosească sănii şi căruţe. Tot ruşii au învăţat popoarele din Siberia să confecţioneze bărci mari din scînduri. Populaţia băştinaşă din Siberia de nord a primit de la ruşi vase de metal şi de porţelan. Unele popoare au căpătat pentru prima oară fierul de la ruşi.

Tradiţiile în împodobirea îmbrăcămintei şi a obiectelor casnice s-au format de asemenea în mare măsură la popoarele din Siberia sub influenţa podoabelor aduse de ruşi încă în secolul al XVII-lea.

Poporul rus a exercitat o mare influenţă şi asupra culturii spirituale a popoarelor siberiene. În folclorul iakuţilor, dolganilor, evencilor, nganasanilor şi altor popoare găsim un număr mare de opere care sînt incontestabil de origine rusă.

Foarte des, diferite fenomene din cultura popoarelor siberiene, care par la prima vedere „originale", s-au format de fapt sub influenţa rusească, e drept, uneori, foarte veche. Aşa sînt, de pildă unele credinţe, unele obiceiuri în legătură cu peţitul, înmormîntările etc.

Influenţa culturii poporului rus asupra culturii popoarelor din Siberia a crescut în mod deosebit după Revoluţia din Octombrie.

În prezent, popoarele din Siberia ca şi toate popoarele din Uniunea Sovietică, şi-au transformat radical economia pe baze socialiste, şi-au modificat modul de trai şi cultura.

Prezentăm mai jos descrierea diferitelor popoare din Siberia, menţionînd atît principalele lor particularităţi etnografice din trecut, cît şi schimbările care s-au petrecut la ele ca urmare a construcţiei socialiste.

BURIAȚII

Buriații sînt singurul popor de limbă mongolă din Siberia. În secolul al XVII-lea erau cunoscute cîteva grupuri tribale și teritoriale de buriați, care trăiau la apus și răsărit de Baikal. Printre triburile de apus ale buriaților se numărau *bulagații*, *eheriții* și *hongodorii*, iar printre cele de răsărit — *horinii* și *tabunuții*. Între diferitele grupuri de buriați se păstraseră pînă nu de mult deosebiri considerabile în ceea ce privește dialectele, economia și modul de trai. Poporul buriat unic s-a constituit după alipirea Siberiei la Rusia.

În trecut, ramura predominantă din economia buriaților era creșterea animalelor. La buriații de răsărit ea era de tip pur nomad, mongolic. Buriații creșteau în special cai, oi și cămile. În Buriatia de apus se creșteau mai ales vite cornute mari. Aici se practica din vremuri străvechi pregătirea fînului, iar iarna o parte din vite erau ținute în grajduri. O particularitate a creșterii animalelor în Buriatia de vest o constituiau fînețele — *utughi*, îngrășate cu bălegar. Totodată, buriații de apus se ocupau din vremuri străvechi și cu agricultura, e drept, pe scară redusă. Sub influența rușilor, agricultura a început să dobîndească treptat la buriații de apus o importanță tot mai mare, iar apoi a pătruns și la buriații de răsărit. Ca și popoarele de limbă turcă din sudul Siberiei, buriații cunoșteau producția și prelucrarea fierului cu mult înainte de venirea rușilor.

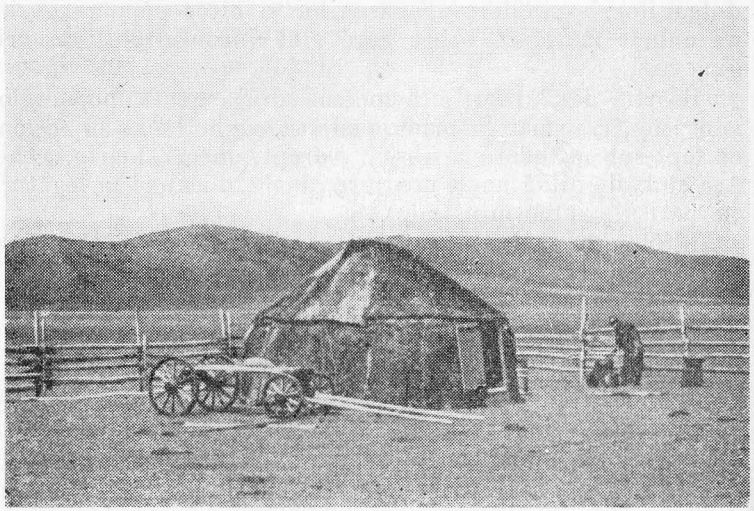

Veche iurtă buriată din pîslă.

În economia buriaților, mai ales a celor de apus, un anumit rol îl avea vînătoarea, iar pe malurile lacului Baikal și pescuitul. Orientărilor diferite ale activității economice a buriaților de apus și de răsărit le corespundeau și deosebiri în ceea ce privește modul de viață. După cum am arătat, buriații de răsărit erau nomazi. Ei aveau drept locuință iurta de pîslă de așa-numitul tip mongolic, care, spre deosebire de iurta popoarelor din Asia mijlocie cu acoperiș semisferic, are acoperișul conic. Buriații de apus, care duceau de mult o viață sedentară, aveau case din bîrne de lemn. Ca

Grup de buriați bogați în haine de sărbătoare. Sfîrșitul secolului al XIX-lea.

și la altaieni și hakași, aici a apărut un tip specific de locuință — iurta poligonală.

Portul național buriat se aseamănă cu cel mongol și face parte din tipul de îmbrăcăminte despicată. La buriați, elementul caracteristic îl constituia halatul din blană sau stofă, care se încheia pe stînga și avea guler înalt. Halatul se încingea cu o bucată de stofă sau cu un cordon de piele. Se purtau cizme cu talpă groasă de pînză și cu vîrfurile îndoite în sus.

Îmbrăcămintea femeiască era alcătuită din cămașă, halat împodobit la poale și la cusături cu fîșii de stofă colorată; îmbrăcămintea femeilor măritate (ca și la femeile altaiene) se caracteriza printr-o vestă fără mîneci, care se punea peste halat.

În momentul venirii rușilor (mijlocul secolului al XVII-lea), orînduirea gentilică-patriarhală a buriaților se afla în stadiul de descompunere, iar în partea de răsărit începuseră să se dezvolte relațiile feudale. Totuși, majoritatea triburilor buriate se mai împărțeau încă în ginți patriarhale exogame care păstrau multe instituții ale orînduirii gentilice: răzbunarea sîngelui, ajutorul reciproc în cadrul gintii, cultul gentilic.

Trebuie să menționăm că administrația rusă a folosit împărțirile gentilice și tribale ale buriaților, ca și ale altor popoare din Siberia, ca unități de impunere la strîngerea iasakului. Acest fapt a contribuit la menținerea structurii exterioare a gintii în decursul secolelor următoare. Dar încă în secolul al XVII-lea, la buriați relațiile comunei primitive cedau în măsură considerabilă locul relațiilor de clasă. Aristocrația gentilico-tribală (*noionii*) stăpînea majoritatea vitelor și își exploata consîngenii. „Knezii" buriați, cum era denumită în documentele rusești din secolul al XVII-lea nobilimea gentilică tribală buriată, făceau incursiuni împotriva triburilor învecinate ale evencilor (tungușilor) și altor popoare, percepînd de la unele din ele tribut în blănuri.

La buriații de răsărit, care aveau legături mai strînse cu Mongolia feudală, descompunerea relațiilor gentilice-patriarhale ajunsese mult mai departe în momentul venirii rușilor decît la buriații de apus. Vîrfurile conducătoare ale buriaților de răsărit făceau parte din sistemul ierarhiei

feudale mongole și aveau titluri feudale mongole (*taișI*, *zaisani* etc.). După ce buriații au intrat în componența statului rus, relațiile feudale s-au dezvoltat mai departe. La sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea au apărut la ei relații capitaliste.

Deosebirile dintre buriații de răsărit și cei de apus se manifestau și în domeniul credințelor lor religioase. Buriații de răsărit erau lamaiști. Lamaismul era o ramură a budismului, care a apărut în Tibet în secolul al XV-lea și a pătruns la buriați prin Mongolia, la sfîrșitul secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea. Mănăstirile lamaiste — *dațan* — erau foarte numeroase înainte de Revoluția din Octombrie și clerul — *lama* — reprezenta o pătură considerabilă printre buriații de răsărit. La buriații de apus, lamaismul era slab răspîndit și cei mai mulți dintre ei se considerau ortodocși. Totodată, la buriații de apus se mențineau în mare măsură credințele și cultele vechi — șamanismul. Șamanismul buriat se caracteriza printr-un panteon complicat de duhuri de diferite ranguri. Astfel, numărul duhurilor superioare — *tengrii* — era de 99, dintre care 55 erau tengrii de apus, binevoitoare, și 44 — tengrii de răsărit, rele.

Șamanii buriați făceau parte în special din categoria așa-numiților „șamani albi", slujitori ai „duhurilor bune", care îndeplineau funcții preoțești. Alături de ei existau și șamani „negri". La buriați era caracteristic de asemenea cultul *ongonilor* — chipuri în care „se întruchipau" sufletele morților (de obicei strămoșii șamanilor renumiți, ai noionilor etc.).

În creația populară orală a buriaților se remarcă marile opere epice — *uligher*. Deosebit de populare erau uligherele despre Alamji-merghen, Gheser, Șone-bator și despre alți eroi legendari. Este interesant ciclul legendelor despre așa-numita epocă *zeghete-aba*; în ele se vorbește despre vînătorile din trecut, la care luau parte ginți întregi.

Economia și modul de viață de astăzi ale buriaților se deosebesc radical de cele din trecut. Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a deschis poporului buriat largi posibilități de dezvoltare pe calea socialismului. În 1923 a fost constituită Republica Socialistă Autonomă Buriat-Mongolă (în prezent R.S.S. Autonomă Buriată). În republică s-au

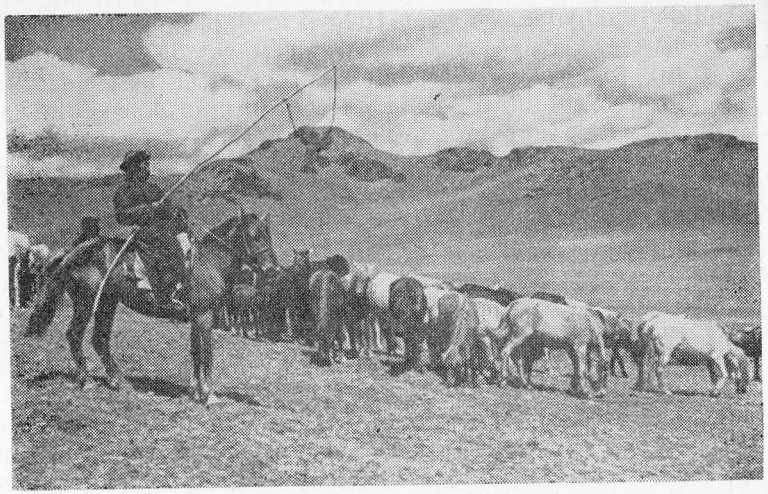

Herghelia unui colhoz pe pășune.

Staul de vaci într-un colhoz.

Giuvaergiu buriat.

creat diferite ramuri industriale: metalurgia neferoasă, industria carboniferă, construcția de mașini, industria forestieră, textilă, alimentară etc.

Țărănimea buriată, reunită în colhozuri, și-a transformat radical economia, trecînd pretutindeni de la viața nomadă și seminomadă la cea sedentară.

Creșterea animalelor — principala ramură a agriculturii din republică — s-a organizat pe baze noi. Pe lîngă colhozuri s-au creat ferme de vite cornute mari, de cai, de oi și de porci. Se cresc de asemenea cămile și păsări domestice.

Cultura plantelor constituie o ramură importantă a agriculturii buriaților. În urma victoriei sistemului colhoznic, buriații și-au însușit rapid tehnica agricolă înaintată, care se bazează pe industria socialistă și pe realizările științei agrobiologice sovietice. În multe regiuni din R.S.S. Autonomă Buriată se efectuează lucrări de irigare și ameliorare, extinzîndu-se și îmbunătățindu-se suprafețele însămînțate. Se construiesc drumuri. Trebuie să arătăm că în regiunile de pădure vînătoarea are o mare importanță și astăzi. Se

Piața Casei Sovietelor din Ulan-Ude.

vînează veverițe, samuri, guzgani de mosc, elani, marali, kabarga[1].

În prezent, colhoznicii buriați au înlocuit iurta din pîslă cu case confortabile, mobilate adesea cu mobilă orășenească, modernă. Țăranii s-au mutat din *ulus*-uri[2] așezate la distanță mare unul de altul în sate colhoznice.

Capitala R.S.S. Autonome Buriate — orașul Ulan-Ude (fost Verhneudinsk) s-a schimbat cu desăvîrșire. Orășelul mic din trecut a devenit un mare centru cultural și industrial.

Înainte de Revoluția din Octombrie buriații erau aproape complet lipsiți de asistență medicală. „Medicina" practicată de preoții lamaiști și de șamani contribuia la răspîndirea multor boli. De la întemeierea republicii s-a creat o vastă rețea de instituții medicale.

Orînduirea socialistă a ridicat masele largi ale poporului buriat la muncă creatoare activă, la dezvoltarea culturii naționale.

[1] Specie de cerbi fără coarne, răspîndită în Asia. — *N.T.*

[2] Cătune. — *N.T.*

Arta aplicată a căpătat o mare dezvoltare. Astfel, este bine cunoscută arta fierarilor-giuvaergii buriați. Sculptura (în lemn, metal, os, scoarță de mesteacăn), broderia cu mătase (pe postav, catifea etc.), broderia pe pîslă, ornamentarea obiectelor din lînă și păr, pictura pe lemn și metal sînt ramuri dezvoltate ale artei ornamentale buriate.

Masele largi ale poporului buriat au acum accesul la învățătură. Înainte de Revoluția din Octombrie, buriații nu aveau o scriere proprie. Literatura religioasă lamaistă era scrisă în limba tibetană; buriații de răsărit foloseau și scrierea mongolă. Știau însă să scrie numai un număr restrîns de preoți lama și noioni. În anii puterii sovietice s-au creat o scriere nouă și o limbă literară accesibile maselor largi populare. La început s-a adoptat alfabetul latin. În 1939 s-a trecut la alfabetul rusesc ceea ce a înlesnit studierea atît a limbii materne, cît și a limbii ruse.

Încă în secolul al XIX-lea s-au ridicat dintre buriați oameni de știință cunoscuți (Dorji Banzarov, M. N. Hangalov etc.). Dar aceștia erau excepții. În prezent buriații au o intelectualitate numeroasă. Oamenii de știință buriați lucrează în diferite domenii. La Ulan-Ude s-a înființat Filiala buriată a Secției din Siberia a Academiei de Științe a U.R.S.S.; tot aici există și cîteva școli superioare. Literatura buriată a realizat mari succese. S-a creat un teatru național. La Ulan-Ude funcționează un Muzeu de arte plastice în care operele artiștilor plastici buriați ocupă un loc de seamă. În prezent, buriații reprezintă una din națiunile socialiste înaintate din U.R.S.S.

IAKUȚII

În secolul al XVII-lea, în momentul venirii rușilor, teritoriul ocupat de *iakuți* era incomparabil mai mic decît în prezent. Iakuții erau răspîndiți pe atunci pe întinderi mici, pe cursul mijlociu al Lenei, la vărsarea rîului Viliui și la izvoarele Ianei. De atunci, ei s-au întins în întregul bazin al cursului mijlociu și superior al Lenei, pe Iana, Indighirka, Kolîma, Viliui, Oleniok, Anabar și Hatanga. În prezent, ei trăiesc nu numai pe teritoriul R.S.S. Autonome Iakute, dar și în unele regiuni învecinate. Spre deosebire

de vecinii lor (evencii, evenii, iukaghirii), care sînt vînători și crescători de reni, iakuții au fost în general crescători de animale.

Studierea culturii materiale și spirituale a iakuților arată că ei provin din regiuni mai sudice. Acest lucru îl dovedește și limba iakută, care face parte din limbile tiurce, vorbite de majoritatea popoarelor din Siberia de sud. În folclorul iakuților s-au păstrat legende cu privire la strămutarea strămoșilor lor dinspre sud.

După cît se pare, strămoșii iakuților au venit pe cursul mijlociu al Lenei din regiunea Baikalului. În noua lor patrie, acești crescători de animale de limbă tiurcă au asimilat cîteva grupuri ale populației evence locale și, poate, chiar și ale populației iukaghire, împrumutînd, la rîndul lor, metodele de vînătoare și pescuit, iar mai tîrziu și creșterea renilor.

Principala ramură a economiei iakuților era din vremuri străvechi creșterea animalelor. Încă înainte de venirea rușilor, iakuții creșteau vite cornute mari și cai. Vitele cornute erau ținute iarna în staule — *hoton*, dar caii, cu toate condițiile climatice aspre se aflau în tot cursul anului sub cerul liber. Îndeletnicindu-se cu creșterea animalelor, iakuții au păstrat pînă nu de mult deprinderile economiei seminomade, deplasîndu-se de pe pășunile de iarnă pe cele de vară. Ca la toți crescătorii de animale, produsele lactate ocupau un loc important în alimentația iakuților. Iakuții cunoșteau și prepararea kumîsului, dar nu știau să facă rachiu din lapte — *araka* (cunoscut crescătorilor de animale din Siberia de sud).

A doua ramură importantă a economiei era pescuitul în rîuri și lacuri. Vînătoarea avea de asemenea o mare însemnătate în economie. La iakuții de nord, vînătoarea reprezenta chiar principalul mijloc de existență. Se vînau în special animale cu blană: veverițe, vulpi, iepuri, hermine. Capcanele folosite la vînătoare erau asemănătoare cu cele ale altor popoare de vînători din taiga. La pescuit se întrebuințau plase împletite din păr de animale. Încă înainte de venirea rușilor, iakuții, ca și popoarele din sudul Siberiei, știau să obțină fier din așa-numitul minereu „de baltă" și să facă din el diferite obiecte. Ei cunoșteau de asemenea olăritul, care nu era răspîndit la nici unul din popoarele vecine.

Pentru transporturi, iakuții foloseau cai, boi și reni. Caii erau folosiți în special pentru călărie, iar poverile se transportau în spinarea animalelor. Șaua iakută pentru transportul poverilor amintește prin formă pe cea din Siberia de sud. Tipurile de narte trase de reni și modul de înhămare a renilor nu se deosebesc prin nimic la iakuți de cele ale evencilor.

Pînă în ultima vreme iakuții trăiau în așezări mici, situate la distanțe considerabile una de alta. Principalul tip de locuință era *balagan*-ul — construcție pătrată din bîrne, puțin înclinate înăuntru, cu un acoperiș de bîrne în două ape, foarte puțin înclinat, peste care se turna pămînt. Adesea, hotonul pentru vite se afla sub același acoperiș cu locuința.

O altă veche locuință iakută — *urasa* — care era încă răspîndită la mijlocul secolului al XIX-lea, amintește prin construcție iurta din grătare a crescătorilor de animale din stepele Asiei centrale. Ea se făcea din pari lungi, puțin îndoiți în partea de sus, și se acoperea cu scoarță de mesteacăn, anume pregătită în acest scop. La iakuți se întîlneau și iurte (hexagonale și octogonale) din bîrne, larg răspîndite la popoarele din Siberia de sud.

În secolul al XIX-lea, mulți iakuți, mai ales cei înstăriți au început să-și construiască *izbe*[1] rusești.

Îmbrăcămintea de deasupra a iakuților, atît cea bărbătească, cît și cea femeiască, era alcătuită dintr-o șubă la un rînd — *son*, cu despicătura dreaptă în față. Îmbrăcămintea de dedesubt — cămăși, pantaloni de stofă — semăna cu îmbrăcămintea populației rusești învecinate. Multă vreme s-a menținut vechea îmbrăcăminte femeiască de sărbătoare — *sangîiah* — un caftan de blană lung, strîns în talie. El era bogat împodobit cu aplicații și broderii. Croiala acestui veșmînt femeiesc se apropia foarte mult de croiala *ceghedek*-ului din Altai, dar spre deosebire de acesta, avea mîneci.

Iakuții de nord purtau de asemenea îmbrăcăminte de blană închisă pînă în gît, caracteristică crescătorilor de reni.

În momentul venirii rușilor, iakuții se împărțeau într-o mulțime de triburi și ginți (*kangalasii*, *meghinii*, *borogonii*, *namții* ș.a.). Deși la iakuți se păstrau multe rămășițe ale orînduirii gentilice, diferențierea de clasă mersese destul de

[1] *Izba* — casă (în limba rusă). — *N.T.*

Vas de piele pentru fabricarea kumîsului.

departe, ca și la buriați. În fruntea triburilor și ginților se aflau crescători de vite bogați — *toionii*. Alături de aceștia exista o pătură considerabilă de gospodării lipsite de vite, care se îndeletniceau numai cu pescuitul. În documentele din secolul al XVII-lea se menționează că iakuții aveau sclavi, tot iakuți. La iakuți existau și forme aparte de exploatare, ca de pildă datul vitelor în folosință săracilor etc.

O dată cu venirea rușilor, procesul diferențierii de clasă s-a adîncit tot mai mult și la începutul secolului al XX-lea la iakuți s-au răspîndit relațiile capitaliste.

În sec. al XVIII-lea, iakuții au fost convertiți la religia ortodoxă, dar pînă nu de mult ei și-au păstrat și vechile credințe animiste. Panteonul iakut era foarte complex, ca și cel buriat, și se distingea printr-o delimitare precisă între duhurile bune, divinitățile cerești superioare și duhurile rele, inferioare.

Șamanismul iakut, ca și cel buriat, se caracteriza prin faptul că alături de șamanii obișnuiți, așa-numiții „șamani negri" — slujitorii duhurilor rele, existau și „șamani albi", slujitorii duhurilor luminoase din cer. În cinstea duhurilor luminoase se organizau vara serbări speciale — *îsîah*. Principalul moment al serbării era turnarea de kumîs acestor duhuri și consumarea rituală a kumîsului din cupe mari de lemn — *cioroon*, după care începeau jocurile, luptele etc.

După Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a început în istoria Iakutiei o perioadă nouă. În 1922 a fost constituită Republica Sovietică Socialistă Autonomă Iakută. În perioada construcției socialiste în Iakutia a apărut marea industrie: extracția aurului, a metalelor neferoase, de mică, a cărbunelui și diamantelor; s-au construit șantiere navale, s-a organizat producția materialelor de construcție etc. Dezvoltarea industriei extractive și piscicole a contribuit la avîntul Iakutiei de nord. Darea în exploatare a Căii maritime de nord și marea dezvoltare a transportului pe apă (fluvial), auto și aerian au avut de asemenea o mare importanță pentru economia socialistă a Iakutiei.

În anii puterii sovietice, Iakutsk, capitala R.S.S. Autonome Iakute, s-a transformat într-un important centru cultural. Au crescut și și-au schimbat înfățișarea și alte vechi orașe din Iakutia — Viliuisk, Oliokminsk, au apărut orașe noi — Vitim, Aldan. Sătucul Tiksi de la gurile Lenei s-a transformat într-un mare port.

Colectivizarea agriculturii a creat condiții favorabile pentru dezvoltarea culturii plantelor, care înainte progresa

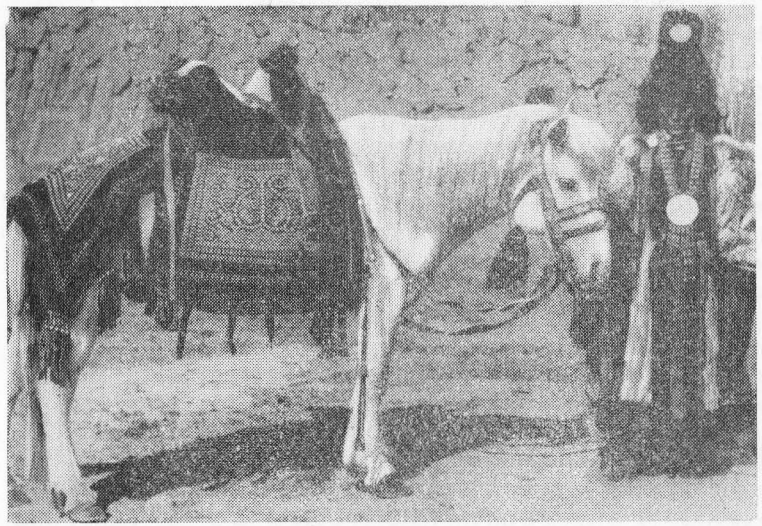

Mireasă cu calul împodobit pentru procesiunea de nuntă. Sfîrșitul secolului al XIX-lea.

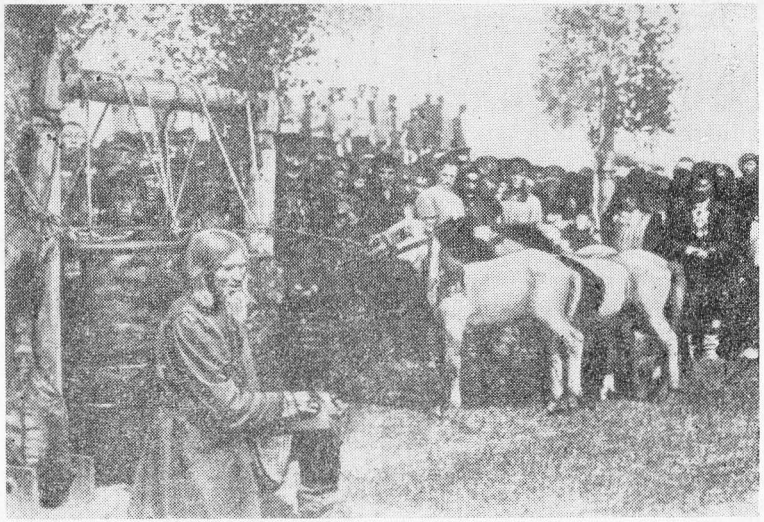

Sărbătoarea îsîah.
Sfîrșitul secolului al XIX-lea.

în Iakutia extrem de lent. Principalele piedici erau secetele și înghețurile de primăvară. În ultimii ani, colhozurile din Iakutia au desfășurat mari lucrări de irigație. În prezent, agricultura a înaintat mult spre nord.

Cu toate succesele culturii plantelor și legumiculturii, creșterea animalelor continuă să rămînă principala ramură a agriculturii din Iakutia. Colhozurile iakute au primit ca moștenire de la trecut vite cornute mari cu o productivitate scăzută. Colhoznicii iakuți au desfășurat o luptă energică pentru reorganizarea radicală a creșterii animalelor. Productivitatea vitelor crește datorită măsurilor zootehnice și îmbunătățirii întreținerii vitelor. Colhozurile au obținut rezultate bune în domeniul creșterii cailor. La iakuții de nord se dezvoltă cu succes creșterea renilor.

S-a pus capăt distrugerii prădalnice a animalelor cu blană. În prezent, Iakutia furnizează un procent considerabil de animale cu blană care se vînează în U.R.S.S., în special veverițe și vulpi polare. Vulpile polare se prind cu capcane de oțel și de lemn—*pasti*; veverița se prinde cu capcane care se închid prin apăsare — *plașki* și se vînează cu puștile.

Dansul fetelor cu vase de lemn (*cioroon*) pentru kumîs. Echipă artistică de amatori dintr-un colhoz.

Hermelinul se prinde cu capcane specile denumite *cerkan*. A păstrat o mare importanță vînătoarea de reni sălbatici, elani, porci mistreți și păsări acvatice. În Iakutia socialistă, pescuitul s-a dezvoltat și mai mult decît vînătoarea.

Traiul satelor iakute s-a schimbat radical. În vechime era un lucru obișnuit ca *balagan*-ul, adică locuința să se afle sub același acoperiș cu staulul — hotonul. Vitele erau ținute de fapt în aceeași încăpere în care trăiau oamenii. Chiar din primii ani ai puterii sovietice s-a pus problema reconstruirii locuinței iakute. În prezent, vechile construcții au dispărut aproape cu desăvîrșire. În locul cătunelor alcătuite din 1—3 balagane, s-au construit așezări colhoznice mari cu școală, club, punct medical, clădirea consiliului de conducere al colhozului. Aceste așezări au foarte des centrale electrice. Acum se folosesc ca locuințe case din bîrne de tip rusesc, al căror aranjament interior se apropie de cel din locuințele de la orașe ale muncitorilor și funcționarilor sovietici.

Îmbrăcămintea iakută din piei de ren nu se mai folosește decît la vînătoare sau la drum, dar încălțămintea de blană

este larg răspîndită și în prezent. De obicei, atît în orașe, cît și în colhozuri se poartă îmbrăcăminte de tip modern.

Înainte de Revoluția din Octombrie, în majoritatea lor covîrșitoare, iakuții erau analfabeți. Acum, analfabetismul a fost lichidat. Toți copiii de vîrstă școlară învață. O treime din elevi, în special în regiunile nordice, locuiesc în internate, fără nici o plată. Mulți iakuți urmează școli speciale.

Scrierea în limba iakută a fost creată abia în anii puterii sovietice. În cele peste patru decenii de cînd există puterea sovietică, s-a format o cultură înaintată a națiunii socialiste iakute. O expresie strălucită a creșterii nivelului cultural al poporului iakut este dezvoltarea literaturii iakute. Operele prozatorilor și poeților iakuți sînt cunoscute departe peste hotarele republicii. Înainte de Revoluția din Octombrie iakuții nu aveau o artă teatrală; ea a fost creată în anii puterii sovietice. Creația artistică populară a dobîndit de asemenea forme noi. Operele bogatului folclor iakut se studiază intens și se publică. La iakuți era din vremuri străvechi dezvoltată arta aplicată — sculptura în lemn și os de mamut, turnarea artistică și cizelarea argintului, aramei și aurului, broderia și aplicația pe piele și țesături, mozaicul din blană, executarea de obiecte de artă din păr

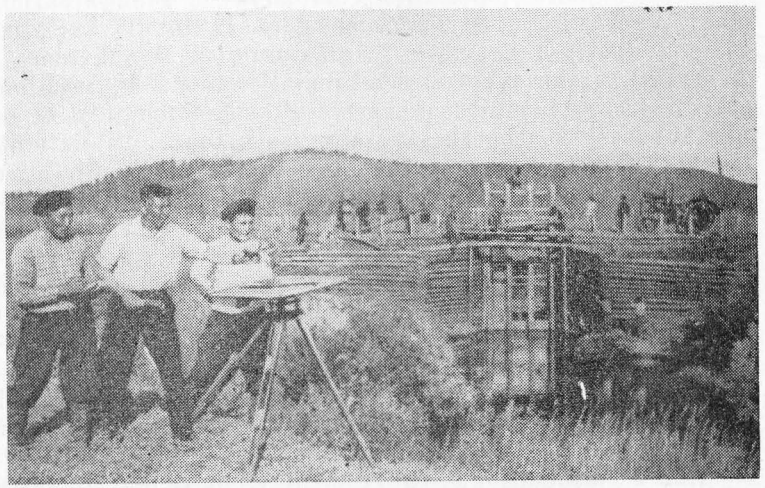

Construirea unui pod în Iakuția.

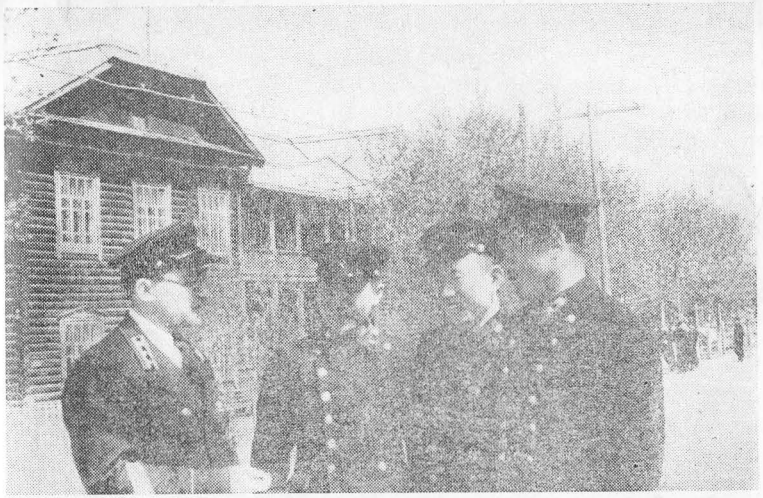

Absolvenți ai școlii tehnice miniere din Aldan.

de cal împletit, imprimarea pe scoarță de mesteacăn. Dar artiști profesioniști au apărut, ca și la buriați, abia la sfîrșitul secolului al XIX-lea. În prezent există în Iakutia un grup numeros de artiști plastici, s-a înființat un muzeu de artă plastică, se studiază intens arta populară a Iakutiei.

În anii puterii sovietice s-a desfășurat în Iakutia o intensă activitate de cercetări științifice. În Iakutia funcționează o filială a Academiei de Științe a U.R.S.S., care reunește savanți de diferite specialități. Mulți oameni de știință provin chiar din rîndurile poporului iakut. La Iakutsk s-a deschis o universitate. Printre învățătorii, medicii și inginerii din Iakutia există mulți reprezentanți ai poporului iakut.

POPOARELE DE PE PODIȘUL ALTAI-SAIAN

Printre popoarele de limbă turcă din Siberia de sud se numără altaienii, hakasii, tuvinii, șorii și tofalarii.

Înainte de Revoluție, triburile de limbă turcă din Altai nu aveau o denumire proprie comună și nici o limbă unică.

Vechi tip de locuință din scoarță de zadă la hakași.

În lucrările de etnografie ele erau indicate de obicei prin denumirea comună de *altaieni*, datorită faptului că locuiau în Altai.

Triburile din Altai se împărțeau în două grupuri principale — de nord și de sud — care se deosebeau considerabil între ele prin orientarea activității economice, prin limbă și prin multe elemente ale culturii materiale și spirituale. Printre altaienii de nord se numărau și următoarele triburi: *tubalarii*, *celkanii* și *kumandinii*. Din grupul de sud făceau parte *altaienii* propriu-ziși sau *altaienii kiji*, *telenghiții* și (convențional) *teleuții*. Denumirea de *hakași* pentru populația de limbă turcă din depresiunea Minusinsk a fost introdusă de asemenea după Revoluția din Octombrie. În trecut, această populație era cunoscută în literatura de specialitate sub denumirea generală de *tătarii din Minusinsk* și *din Abakan* și era alcătuită din 5 triburi diferite: *kacini*, *sagai*, *beltiri*, *kîzîli* și *koibali*.

Popoarele de limbă turcă din Siberia de sud, pe care le examinăm aici, reprezintă formații foarte complexe din punctul de vedere al originii lor. La formarea acestor popoare au participat atît elemente turce, cît și diferite elemente mongole, ugrice, samoeze și ketice.

Principala ramură a economiei triburilor din Altaiul de sud și a majorității tuvinilor și hakașilor era creșterea animalelor de tip nomad și seminomad. Se creșteau în special cai, vite cornute mari și oi. Creșterea animalelor era extensivă. Vitele erau ținute în tot cursul anului pe pășune și nu se pregătea fîn pentru iarnă decît în cantități foarte mici.

La tuvinii din nord-est și la tofalari era dezvoltată creșterea renilor pentru călărie și transport. Acești crescători de reni cunoșteau mulsul renilor. După cum am arătat mai sus, regiunile de mare altitudine din munții Saian au constituit unul dintre vechile centre de apariție a creșterii renilor.

La unele grupuri de altaieni din sud—șorii de sud, la hakașii și tuvinii din vestul și centrul regiunilor unde trăiesc aceștia — exista, alături de creșterea animalelor, o agricultură primitivă. Pămîntul era lucrat cu săpăliga — *abal* și cu cel mai simplu plug de lemn. Se însămînța aproape exclusiv orz.

În economia altaienilor de nord, șorilor, grupului de nord-est al tuvinilor, tofalarilor și unor grupuri ale hakașilor, rolul principal îl avea vînătoarea. Se vînau animale ongulate (căprioare, marali, reni), precum și animale cu blană (veverițe, dihori, hermine etc.). În trecut, altaienii de nord, în afară de vînătoarea individuală, practicau și vînătoarea colectivă (mai ales de animale ongulate).

În economia popoarelor de pe podișul Altai-Saian ocupa un loc important în trecut și culesul de plante sălbatice comestibile — tuberculi de saran, rădăcini de kandîk, *badan*[1].

Popoarele din Siberia de sud cunoșteau din vremuri străvechi topirea fierului de minereu și fierăria, care erau dezvoltate îndeosebi la șori. Încă în secolul al XVII-lea, feudalii mongoli și kalmîci luau chiar tributul — *alban* — de la șori nu în blănuri, ci în fier. Rușii îi numeau pe șori „oameni fierari", iar orașul construit pe teritoriul lor a fost denumit Kuznețk[2]. De la acest oraș provine numele întregului bazin Kuznețk de astăzi.

[1] Saxifraga trasifolia. — *N.T.*

[2] În rusește kuznеț înseamnă fierar. — *N.T.*

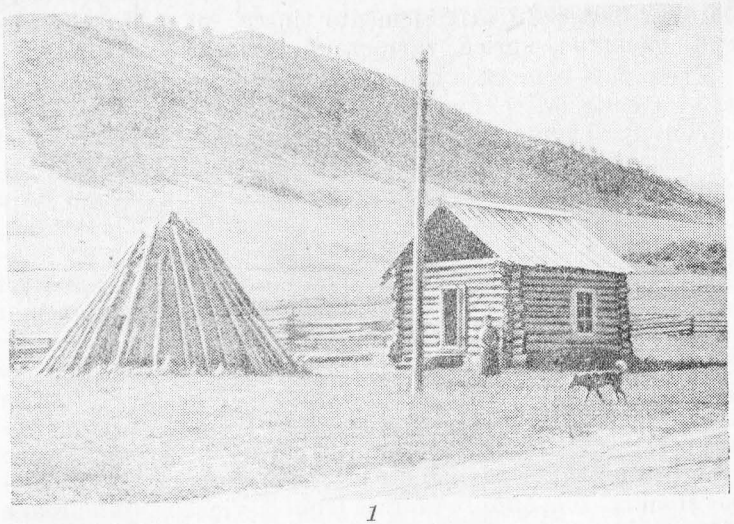

1

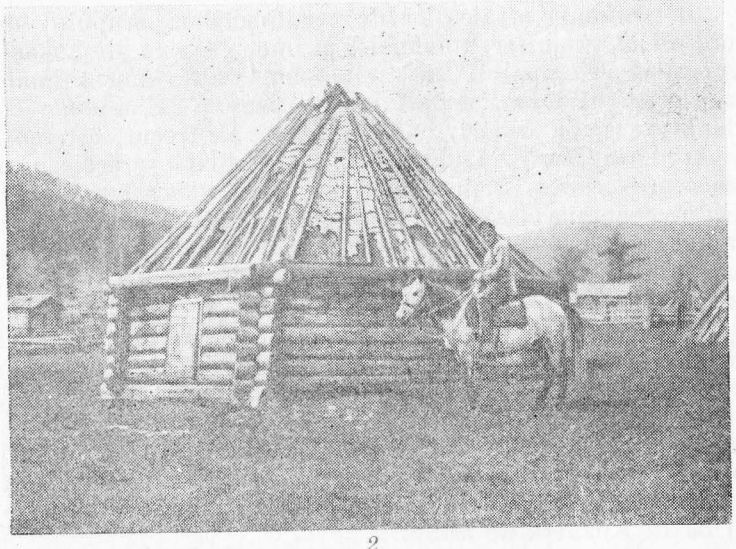

2

Tipuri de locuințe la altaieni:
1 — cort din scoarță de copaci și casă de tip nou; *2* — iurtă poligonală din bîrne.

Celor două tipuri principale de economie (creșterea animalelor și vînătoarea) le corespundeau întreaga cultură și felul de trai al popoarelor din Siberia de sud. La popoarele crescătoare de animale din Altai și Saian erau caracteristice satele mici, așezate la distanță mare unele de altele. Așezările altaienilor de nord aveau case mai numeroase și mai îngrămădite.

La crescătorii de vite, principalul tip de locuință era iurta mongolă de pîslă, corespunzătoare modului de viață nomad. La vînători (altaienii de nord, tuvinii de răsărit, tofalarii) predominau corturile conice din prăjini, acoperite cu scoarță de copaci. Un tip original de locuințe din Altai și Hakasia erau iurtele poligonale din bîrne de lemn și uneori din scoarță de copaci, cu acoperiș conic, care au apărut sub influență rusească, dar au păstrat tradițiile locuinței nomade rotunde din trecut. La începutul secolului al XX-lea mulți hakași, șori de nord și altaieni trăiau în case din bîrne.

Îmbrăcămintea caracteristică a altaienilor de sud și a altor crescători de animale, atît bărbătească, cît și femeiască era șuba lungă din blană de oaie, de croială mongolă, care se încheia de la stînga la dreapta și se încingea cu un brîu. Ea era adesea purtată de-a dreptul pe trupul gol. La altaienii de sud, femeile măritate îmbrăcau peste șubă un veșmînt specific — *ceghedek*, haină lungă, strînsă în talie, fără mîneci, cu o despicătură în față. Popoarele de vînători din regiunile nordice purtau de obicei halate scurte din postav țesut în casă, precum și cămăși și pantaloni de pînză.

În orînduirea socială a popoarelor de limbă turcă din Siberia de sud se mențineau multe rămășițe ale formațiilor precapitaliste, printre altele grupurile gentilice exogame — *seoki* (ceea ce înseamnă ad litteram „os"). Ele erau deosebit de stabile la altaieni. Fiecare seok își avea denumirea sa, toți membrii lui erau considerați rude pe linie paternă și erau legați între ei prin obiceiuri gentilice. Dar rămășițele gentilice nu constituiau decît un înveliș exterior, în spatele căruia se ascundea diferențierea de clasă, care era pronunțată mai ales la crescătorii de animale. Vitele erau proprietate privată și cea mai mare parte a lor aparțineau unor vîrfuri exploatatoare puțin numeroase. Bogătașul care avea multe vite le dădea în folosință săracilor, în schimbul unei anumite plăți

și anumitor prestații. Această formă de exploatare (care la altaieni se numea *poliș)* ca și alte forme, era adesea camuflată prin obiceiurile ajutorului reciproc gentilic. În ansamblu, orînduirea socială a popoarelor din Siberia de sud se caracteriza printr-o împletire complexă a relațiilor patriarhale-gentilice și feudale. Relațiile feudale erau deosebit de pronunțate la tuvini, al căror teritoriu a făcut parte pînă în 1911 din statul chinez. La sfîrșitul secolului al XIX-lea, la altaieni, la hakași și la alte popoare din Siberia de sud au început să se dezvolte relațiile capitaliste.

Cu toate că, formal, majoritatea triburilor altaice, toți hakașii, șorii și tofalarii au fost convertiți la religia ortodoxă, forma predominantă a religiei a rămas la ei șamanismul și cultele gentilice, care se mențineau și la tuvini, considerați oficial budiști-lamaiști.

Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a inaugurat o eră nouă în istoria popoarelor din Siberia de sud. Popoarele lipsite de drepturi în trecut au dobîndit autonomia națională (regiunile autonome Gorno-Altai și Hakasă). La granița cu R.S.F.S.R. s-a constituit în 1921 Republica Populară Tuvină, care în 1944 a intrat în componența U.R.S.S. ca regiune autonomă iar în 1961 a fost proclamată republică autonomă.

Construcția socialistă a schimbat radical economia popoarelor de pe podișul Altai-Saian. Puterea sovietică a predat pămîntul acaparat de vîrfurile exploatatoare maselor muncitoare, le-a ajutat să lichideze starea secular de înapoiere.

Creșterea animalelor continuă să rămînă principala ramură a economiei popoarelor de pe podișul Altai-Saian. Colhozurile și sovhozurile de aici au turme mari de oi și capre, cirezi de oi și vite cornute mari, herghelii de cai. Tuvinii, todjinii și tofalarii cresc reni; tuvinii cresc de asemenea cămile și iaci. O ramură nouă o constituie creșterea porcilor. Unele colhozuri au 15—20 mii de capete de vite proprietate obștească. Un număr considerabil de vite sînt proprietate personală a colhoznicilor.

În multe regiuni, vitele sînt ținute acum în staule și grajduri, amenajate conform regulilor zootehnicii. Totodată, în unele regiuni se menține păstoritul transhumant bazat pe folosirea planificată a nutrețului de pe pășuni în tot cursul

anului. Pe pășunile unde se practică transhumanța există de obicei rezerve de fîn pentru eventualitatea unor înghețuri sau altor calamități naturale. Cu creșterea animalelor se ocupă brigăzi speciale de colhoznici. Se îmbunătățesc rasele de vite și se sporește productivitatea lor. Pentru îngrijirea vitelor și pentru preîntîmpinarea epizootiilor s-a organizat o rețea de instituții veterinare.

Alături de creșterea animalelor, un rol important a început să-l aibă în economia popoarelor de pe podișul Altai-Saian agricultura, inclusiv legumicultura. În economia unor regiuni, vînătoarea continuă să ocupe un loc de seamă.

Mulți altaieni, hakași, tuvini și în special șori lucrează în industria extractivă carboniferă, alimentară, de pielărie, forestieră etc.

În anii puterii sovietice, pe podișul Altai-Saian au apărut multe așezări colhoznice și sovhoznice în care foștii nomazi duc o viață sedentară. În legătură cu dezvoltarea industriei s-au ivit de asemenea orașe și numeroase așezări muncitorești. Cortul conic și iurta de pîslă s-au păstrat la majoritatea popoarelor doar ca locuință temporară de vară

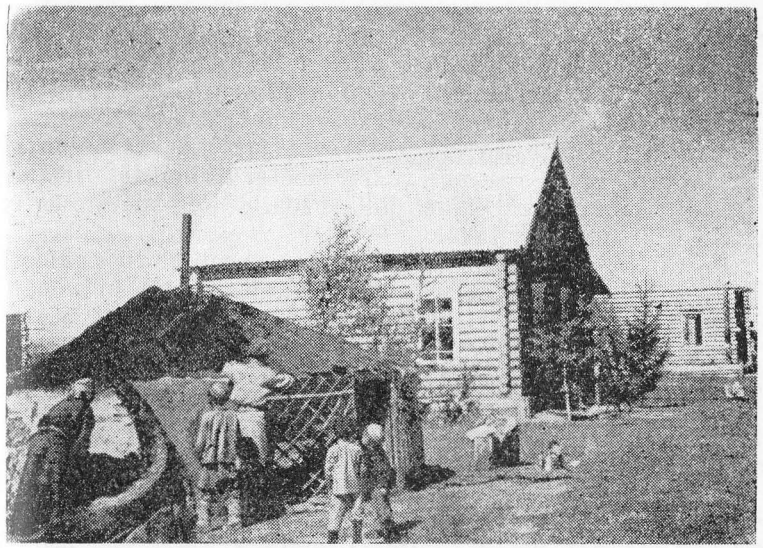

Mutarea familiei unui colhoznic tuvin în casă nouă.

Caravană cinematografică în satul Kaerlîk din Regiunea Autonomă Gorno-Altai.

sau ca locuință a păstorilor și vînătorilor. În prezent, la popoarele de pe podișul Altai-Saian predomină izbele de tip rusesc. De obicei, aceste case noi se construiesc în șiruri, de o parte și de cealalta a uliței, alternînd însă uneori cu iurte și cu alte locuințe de tip vechi. În privința amenajării interiorului, în case se pot vedea încă și astăzi detalii ale vechiului mod de trai, ca de pildă covoarele de pîslă, desagii de piele, vasele de piele etc.

Portul național este înlocuit tot mai mult prin confecții. Este semnificativ că atît în trecut, cît și acum îmbrăcămintea bărbătească și femeiască nu sînt complet diferențiate. De pildă, haina și paltonul bărbătesc sînt purtate nu numai de bărbați, dar și de femei. În îmbrăcămintea tradițională s-au produs schimbări; astfel, șuba din blană de oaie este acum mai scurtă, mai elegantă și împodobită cu broderie în culori. Femeile au încetat cu totul să mai poarte ceghedek.

În unele regiuni se păstrează vechile metode de preparare a mîncărurilor din lapte acru și brînză de vaci, se fac supe de orz, mei prăjit și cîrnați în sînge, fierți. Dar acum pîinea, legumele și zahărul fac parte din hrana zilnică a

popoarelor de pe podișul Altai-Saian. Alimentația publică se dezvoltă tot mai mult.

Din viața socială au dispărut o serie de obiceiuri vechi ca poligamia, căsătorirea fetelor cu băieți minori, răpirea mireselor, kalîmul, leviratul, interdicția pentru femei de a spune pe nume soțului și rudelor lui mai în vîrstă, interdicția pentru noră de a sta de vorbă cu soacra. Sînt pe cale de dispariție exogamia gentilică, numele gentilice etc.

Înainte de Revoluția din Octombrie, popoarele de care ne ocupăm erau aproape complet analfabete.

În prezent, toți copiii de vîrstă școlară învață. În regiunile greu accesibile și în cele cu populație rară s-au înființat școli-internate. Pînă la Revoluția din Octombrie, nici unul din popoarele de pe podișul Altai-Saian n-a avut o scriere și literatură în limba maternă. Astăzi, altaienii, hakasii și tuvinii au nu numai o scriere proprie, bazată pe grafica rusească și limbi literare proprii, dar și o literatură originală și tradusă destul de considerabilă.

La altaieni, hakasi, tuvini și șori a apărut o intelectualitate proprie, printre care numeroși oameni de știință, învățători, ingineri, medici etc.

Răspîndirea largă a limbii ruse are de asemenea o mare importanță pentru creșterea nivelului cultural al popoarelor de pe podișul Altai-Saian. Toți intelectualii din rîndurile acestor popoare cunosc perfect limba rusă. Majoritatea hakasilor și șorilor, precum și o mare parte a altaienilor cunosc de asemenea două limbi.

În regiunile autonome Gorno-Altai și Hakasă precum și în Republica Autonomă Tuvină există teatre unde sînt prezentate piese atît în limba națională, cît și în limba rusă. Caravana cinematografică a devenit un fenomen obișnuit în satele îndepărtate. Se dă multă atenție dezvoltării artei aplicate tradiționale.

Înainte de Revoluția din Octombrie, popoarele de pe podișul Altai-Saian erau alcătuite dintr-un număr mare de diferite triburi, despărțite sub raport economic și cultural. În prezent, datorită vieții economice și culturale comune, a teritoriului și administrației comune, în urma dezvoltării căilor de comunicații și a creării unei limbi literare unice, împărțirea altaienilor în grupuri tribale și teritoriale nu mai are o importanță reală. Crearea Regiunii Autonome Gorno-

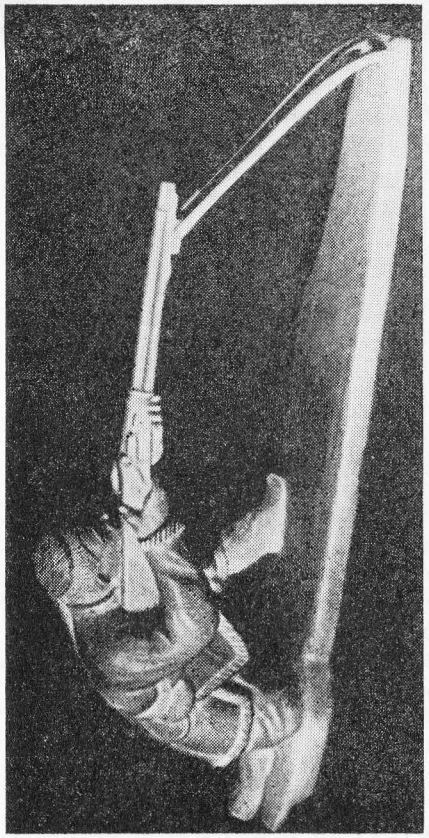

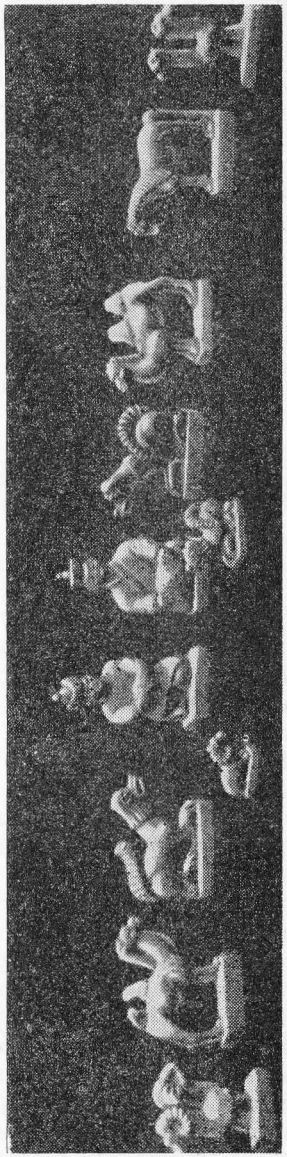

Sculptură tuvinăîn piatră:
1 — statuetă înfățișînd un vînător; *2* — figuri pentru jocul de șah.

Altai, construcția socialistă desfășurată aici au asigurat constituirea și consolidarea destul de rapidă a triburilor de limbă turcă, despărțite în trecut, într-un popor (narodnost), socialist unic — altaienii. Procese similare au avut loc la hakași și tuvini.

TĂTARII SIBERIENI

În 1581, ceata lui Ermak, după ce a trecut peste munții Ural și a pătruns în Siberia, a fost nevoită să lupte împotriva forțelor armate ale așa-numitului regat siberian al lui Kucium; populația de bază a acestui regat o alcătuiau tătarii siberieni.

Urmașii acestor tătari, vorbind o limbă apropiată de cea a tătarilor din regiunea Volgăi, se împart în grupurile de *tătari din Tobolsk*, din *Tiumen*, de pe *Tara*, din *Barabinsk* și din *Tomsk*. Alături de tătarii siberieni băștinași trăiesc și coloniști veniți mai tîrziu, — tătari din Kazan și așa-numiții buharieni siberieni proveniți din Asia mijlocie, majoritatea uzbeci de origine.

Principalele ocupații ale tătarilor siberieni sînt agricultura și creșterea animalelor. În prezent, ei se deosebesc prea puțin prin cultură și prin modul de trai de vecinii lor ruși.

Adesea se consideră că dintre tătarii siberieni fac parte și ciulîmii (locuitorii din bazinul rîului Ciulîma), dar prin limbă și prin caracteristicile etnografice, se poate stabili mai curînd o apropiere a lor de popoarele de limbă turcă din Siberia de sud (de pe podișul Altai-Saian), decît de tătari. În prezent, ciulîmii s-au contopit aproape complet cu rușii.

POPOARELE DIN SIBERIA DE NORD ȘI DIN EXTREMUL ORIENT

Populația din Siberia de nord și din Extremul Orient are o componență etnică excepțional de complexă. La popoarele și grupurile etnografice din nord și din Extremul Orient, care au căpătat denumirea oficială de „micile popoare din Nord", s-au menținut cele mai primitive forme în producție și în modul de trai, în relațiile sociale și în ideologie.

Vom caracteriza pe scurt diferitele grupuri de popoare apropiate între ele. La început, vom descrie cultura și modul lor de trai din trecut, iar apoi vom arăta, pe scurt, schimbările radicale care s-au produs în viața acestor popoare în anii puterii sovietice.

NENȚII, ENȚII, NGANASANII

Nenții reprezintă cel mai mare popor din grupul lingvistic samoezic și numărul lor depășește de cîteva ori numărul reprezentanților tuturor celorlalte popoare samoeze. Înainte de Revoluția din Octombrie, *nenții* erau numiți *samoezi-iuraci*. *Saamedna* înseamnă în limba laponă „pămîntul saamilor". Este foarte posibil ca în nordul european, nenții să fi fost precedați de saami, iar denumirea acestora din urmă să fie trecută asupra lor. Sub denumirea de „iuraci", erau cunoscuți nenții de vecinii lor (enții etc.). După cum am arătat mai sus, nenții sînt răspîndiți în zona de tundră și silvotundră de la vărsarea rîului Mezen la apus, pînă la malul drept al cursului inferior a Ieniseiului și formează populația de baștină a districtului național Nenet din regiunea Arhanghelsk, a districtului național Iamalo-Nenet din regiunea Tiumen și a raionului Ust-Ieniseisk din districtul național Taimîr (ținutul Krasnoiarsk). Un număr mic de nenți trăiesc pe insulele Novaia Zemlea, Vaigaci și Kolguev, precum și în regiunea Murmansk.

Printre nenții din districtul național Iamalo-Nenet se disting ca grup etnografic aparte nenții care trăiesc în bazinul păduros al rîului Pur, așa-numiții *nenți de pădure* (aproximativ 1 100 de oameni).

În ceea ce privește originea nenților, se cunosc următoarele date. Triburile samoeze de crescători de reni s-au format pe podișul Altai-Saian. Chiar și în secolul al XVII-lea vorbeau limbi samoeze în munții Saian — *kamasinii*, *motorii*, *karagasii* și alte triburi. În cursul mileniului I.e.n. samoezii crescători de reni s-au strămutat de aici spre nord-vest, în bazinul rîurilor Pur și Taz. Pe acest teritoriu ei au asimilat triburile paleoasiatice (apropiate sub raport etnic de iukaghiri) al căror mijloc de existență îl constituia vînătoarea de reni sălbatici. Prin contopirea acestor grupuri de triburi

s-au format nenții de astăzi. Strămoșii de limbă ugrică ai hanților de astăzi au exercitat de asemenea o mare influență asupra formării culturii nenților.

La majoritatea nenților, principala ramură a gospodăriei era creșterea renilor. Pescuitul constituia ocupația de bază numai pentru unele grupuri de săraci, care aveau reni puțini. Nenții se îndeletniceau și cu vînătoarea (mai ales de vulpi polare — iarna și gîște sălbatice — vara, iar în parte și de reni sălbatici — toamna și primăvara), dar ea avea o însemnătate mai mică decît creșterea renilor. Nenții din Nordul european se ocupau și cu vînătoarea de animale marine. La nenții de pădure, vînătoarea juca un rol mai însemnat în economie decît la ceilalți nenți. La fel ca ciukcii și koreacii, nenții creșteau reni mai ales pentru carne și piei. Nenții nu cunoșteau nici ei mulsul renilor. Înainte de Revoluția din Octombrie, majoritatea renilor se aflau în proprietatea unei pături relativ puțin numeroase de mari crescători.

Cultura materială a nenților era adaptată în întregime la viața nomadă a crescătorilor de reni. Drept locuință servea ciumul conic cu schelet din prăjini acoperite cu piei de reni. Nenții duceau cu ei în peregrinările lor prăjinile ciumului. Întrucît în tundră este greu de găsit combustibil, nenții îl foloseau cu multă grijă și, chiar în timpul iernii, nu aprindeau focul în cium decît de 2—3 ori pe zi.

Îmbrăcămintea nenților, în special cea bărbătească, apără bine împotriva gerului și vîntului. Îmbrăcămintea de dedesubt o alcătuiește o *malița*[1] lungă (pînă sub genunchi), închisă la gît, cusută din piei de ren cu blana înăuntru. De maliță e cusută o glugă. Cînd plecau la drum, nenții îmbrăcau peste ea *sovik* sau *sokui*, cu glugă, de asemenea cusut din piei de ren, dar, spre deosebire de maliță, cu blana în afară. Ca încălțăminte se foloseau cizme îmblănite înalte — *pimî*.

Principala hrană a nenților o constituia carnea de ren și, într-o măsură mai mică, peștele. Carnea și peștele se conservau prin uscare la aer și afumare. Se mînca de asemenea carne și pește crud înghețat. Nenții își făceau vase din lemn. Vasele de aramă și de fier le cumpărau de la ruși.

[1] Îmbrăcăminte specifică la nenții din Siberia de nord. — *N.T.*

1

2

Îndeletnicirile nganasanilor:
1 — la vînătoare de reni sălbatici; *2* — pescuitul în copcă.

În domeniul relaţiilor sociale, nenţii au păstrat pînă de curînd multe trăsături ale orînduirii gentilice patriarhale. Ei se împărţeau într-un număr mare (circa 100) de ginţi, care, ca şi la alte popoare din Siberia de nord-vest, făceau parte din două fratrii *(Hariuci* şi *Vanuita)*. Se menţinea exogamia fratrială. Femeia avea o poziţie subordonată în familie. Se practicau poligamia, kalîmul şi munca pentru viitorul socru în schimbul miresei. Era larg răspîndit de asemenea obiceiul leviratului.

Alături de menţinerea rămăşiţelor relaţiilor gentilice, la nenţi exista, după cum am mai arătat, o diferenţiere socială pronunţată. Păturii reduse ca număr, dar dominante în viaţa economică şi socială a marilor crescători de reni i se opunea masa de săraci fără reni sau cu reni puţini, care adesea îngrijeau turmele crescătorilor bogaţi sau lucrau la exploatările piscicole aparţinînd negustorilor şi chiaburilor ruşi.

În credinţele religioase ale nenţilor, un rol important îl aveau cultele legate de îndeletnicirile lor şi şamanismul. Printre nenţi era răspîndită adorarea diferitelor animale, în special a ursului.

Folclorul nenţilor este extrem de bogat şi variat. Printre numeroasele sale genuri trebuie să menţionăm în mod deosebit cîntecele epice despre voinicii din poveste — *siudbabţ*, opere lungi care erau povestite şi cîntate timp de cîteva zile. Voinicii înfăţişaţi în aceste opere epice purtau veşminte din aramă şi argint, locuiau în ciumuri de aramă şi argint; luptînd, ei zburau prin aer, sfărîmau stîncile cu săgeţile lor etc.

Printre nenţi este larg dezvoltată şi arta aplicată. Nenţii, care cunoşteau din vremuri străvechi prelucrarea fierului, ştiau de asemenea să prelucreze la rece cuprul şi făceau cu multă dibăcie incrustaţii cu cupru şi argint pe obiectele de fier. Nenţii au ajuns la mare perfecţiune şi în confecţionarea de obiecte sculptate din os, mai ales din os de mamut, pe care îl găseau în tundră.

Vecinii dinspre răsărit ai nenţilor sînt micul grup etnografic al *enţi*-lor, alcătuit din circa 300 de oameni (în trecut li se spunea *samoezii de pe Ienisei* sau *samoezii hantai* şi *samoezii karasini*). Ei duceau o viaţă nomadă în tundra de pe cursul inferior al fluviului Ienisei şi la răsărit de acesta,

pînă la rîul Piasina. La răsărit de enți, în bazinul rîului Piasina și în bazinul rîului și lacului Taimîr ducea o viață nomadă un alt grup etnic mic (aproximativ 700 de oameni), samoez prin limbă — *nganasanii (samoezii-tavgieni* sau *samoezii avami* și *vadeici)*. Deși se deosebesc prin limbă, aceste două grupuri etnice sînt foarte apropiate în ceea ce privește cultura materială și se disting de nenți. Cu toate că aveau reni domesticiți, principala ocupație a enților și nganasanilor era vînătoarea de reni sălbatici. Urmărind turmele acestora prin tundră, ei pătrundeau departe în peninsula Taimîr și ajungeau uneori pe țărmul Mării Kara. Enții și nganasanii sînt cei mai nordici locuitori băștinași ai Asiei. În cultura lor s-au păstrat multe trăsături arhaice. După cît se pare, nganasanii și enții sînt urmașii direcți ai aborigenilor din Siberia de nord, asimilați de crescătorii de reni samoezi veniți de pe podișul Saian.

HANȚII, MANSII, SELKUPII, KEȚII

Aceste popoare fac parte din grupe lingvistice diferite: hanții și mansii din cea ugrică, selkupii din cea samoeză, iar keții formează un grup aparte. Toate prezintă însă o serie de trăsături asemănătoare în ceea ce privește cultura materială și orînduirea socială. Rușii numeau cea mai mare parte a poporului (narodnost) mansi — *voguli*. Hanții, împreună cu mansii din nord, care trăiau în bazinul rîului Severnaia Sosva, erau numiți, pînă la Revoluția din Octombrie — *osteaci*. Originea denumirii de „osteaci" nu este lămurită pînă în prezent, dar ea era foarte răspîndită.

După cum am mai arătat, mansii (circa 6 400 oameni) locuiesc acum în special în partea de vest, dinspre munții Ural, a districtului național Hantî-Mansi (regiunea Tiumen), în bazinele rîurilor Severnaia Sosva și Konda, precum și pe Obi, la sud de Berezovo, lîngă vărsarea rîului Kazîm. Restul teritoriului districtului național Hantî-Mansî, precum și partea de sud — din regiunea fluviului Obi, — a districtului național Iamalo-Nenet sînt ocupate de hanți (aproximativ 19 400 oameni). Selkupii trăiesc în partea de nord a regiunii Tomsk, pe Obi și pe afluenții acestuia — Tîm și Ket. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, o parte din selkupi s-au strămutat în nord, în bazinul rîului Taz, iar în secolul al XVIII-lea, în bazinul rîului Turuhan. De atunci, selkupii sînt alcătuiți din două grupuri despărțite sub raport teritorial: selkupii de sud sau din Narîm (în prezent, numărul lor este de circa 2 300 de oameni, care locuiesc în regiunea Tomsk) și selkupii de nord — sau de pe Taz și Turuhan (actualmente numărul lor este de circa 1 500 de oameni, care trăiesc în regiunea Tiumen și în ținutul Krasnoiarsk). În sfîrșit, keții (aproximativ 1 000 de oameni) trăiesc pe fluviul Ienisei și pe cursul inferior al rîurilor Podkamennaia Tunguska, Elogui și Kureika (ținutul Krasnoiarsk).

După cît se pare, originea tuturor acestor popoare este legată de asimilarea de către elemente etnice din sud a unui strat aborigen comun, ceea ce explică asemănarea unui șir de elemente din cultura hanților și mansilor, selkupilor și keților. Elementele care s-au așezat peste stratul aborigen, punînd bazele popoarelor și limbilor contemporane de pe acest teritoriu au fost diferite. În vest (în Ural și pe cursul inferior al fluviului Obi), acestea au fost grupuri care vorbeau limbi ugrice și care pătrunseseră din stepele situate la sud. Astfel s-au format triburile de limbă ugrică ale strămoșilor hanților și mansilor. Pe cursul mijlociu al fluviului Obi s-au așezat în înaintarea lor spre nord niște grupuri samoeze, venite din munții Saian și astfel s-a format acolo un popor de limbă samoeză — selkupii. În sfîrșit, populația aborigenă de pe cursul mijlociu al fluviului Ienisei a fost asimilată de triburile de limbă ketă de la izvoarele Ieniseiului, care înaintaseră la nord de munții Saian, venind, probabil, din Asia centrală.

Trebuie să menționăm că triburile de limbă ketă din Siberia de sud, care au dispărut în prezent în urma contopirii cu rușii și cu hakașii, erau cu mult superioare prin cultura lor vînătorilor și pescarilor de limbă ketă, ai căror urmași sînt keții de astăzi. Se știe că kottii, arinii, *buklinii* și alte triburi sudice de limbă ketă au fost crescători de cai și de vite; ei se ocupau de asemenea, deși într-o măsură limitată, de agricultură și știau să topească fierul din minereu.

Prin influența acestor elemente ugrice, samoeze și ketice din sud se pot explica diversitatea lingvistică și o serie de deosebiri în ceea ce privește cultura dintre hanți, mansi,

selkupi și keți, deși între aceste popoare există asemănări incontestabile.

Din punct de vedere economic, hanții, mansii, selkupii și keții pot fi împărțiți în două grupuri inegale.

Cel mai mic este alcătuit din reprezentanții tuturor acestor popoare care trăiesc la nord — mansii din Uralul de nord, hanții de nord, selkupii din bazinele rîurilor Taz și Turuhan, keții de nord. În afară de vînătoare și pescuit, ei se ocupau cu creșterea renilor, pe care au învățat să o practice de la nenții și enții cu care se învecinau. Aici s-a format o variantă locală a tipului economico-cultural al vînătorilor-crescători de reni din taiga.

Cea mai mare parte a acestor popoare o alcătuiau pescarii și vînătorii care nu aveau reni. Totodată, la hanți, la selkupii din Narîm și la o parte considerabilă a mansilor predomină tipul de economie al pescarilor sedentari. Pescuitul furniza circa 60% din venit în gospodăriile hanților și mansilor, iar vînătoarea — circa 30%. Principalele unelte de pescuit nu erau însă aici plasele, ca pe Amur, ci diversele capcane din nuiele, care se instalau între pietrele îngrămădite în rîu. Hanții, mansii, selkupii și keții vînau mai ales veverițe, vulpi, iar în unele locuri hermine. Printre armele de vînătoare, cea mai mare răspîndire, alături de armele de foc, au avut-o diferite genuri de capcane. O oarecare însemnătate a avut-o și vînătoarea de elani, pentru care se construiau garduri lungi cu locuri de trecere, unde se instalau arcuri ce se declanșau singure sau unde se făceau gropi camuflate. Ca și la ceilalți vecini, se practica urmărirea elanilor cu schiurile pe zăpada înghețată. Selkupii, keții și, în parte, hanții vînau uneori păsările de apă, chiar și la începutul secolului al XX-lea, cu arcul și săgeata. Arcurile erau complicate și de dimensiuni mari. Selkupii, keții și hanții (precum și nenții de pădure) erau socotiți meșteri în confecționarea arcurilor și arcurile lor erau larg răspîndite la alte popoare — evencii, nenții din tundră, enții și nganasanii.

Culesul nucilor de cedru avea un anumit rol în economia hanților, mansilor și selkupilor. Grupurile sudice ale acestor popoare se îndeletniceau pe scară redusă cu creșterea animalelor și cu agricultura. Faptul că la hanți era răspîndită creșterea animalelor se poate explica prin vechea influență a culturii din stepele Asiei mijlocii, în timp ce agricultura

(legumicultura și mai rar cultura cîmpului) s-a dezvoltat aici în special sub influența rușilor.

În economia keților predomina vînătoarea, care le furniza peste 80% din venit. Spre deosebire de multe alte popoare siberiene, keții nu pescuiau iarna în copci aproape de loc. În timpul verii ei se deplasau în bărci mari, acoperite, folosind pînze și vîsle. Uneori, ei întrebuințau cîini care trăgeau bărcile de pe mal cu frînghii. Iarna, keții se deplasau pe jos; oamenii cărau singuri nartele cu lucruri, ajutîndu-se și de cîini.

În timpul verii, toate popoarele din acest grup locuiau în ciumuri conice din scoarță de copac. Locuințele de iarnă erau de două tipuri: bordeiul (hanții, selkupii și keții) și casa din bîrne de lemn în formă de patrulater (mansii, hanții, selkupii). Atît bordeiul cît și casa din bîrne erau încălzite cu vetre — *ciuval*, alături de care existau cuptoare de lut exterioare unde se cocea pîinea. La hanți și selkupi erau caracteristice și hambarele din lemn, pe piloți.

Confecționarea obiectelor din lemn și scoarță de copaci, împodobite cu ornamente specifice a căpătat o mare dezvoltare la popoarele din Siberia de vest. Aceste popoare nu cunoșteau olăritul. În schimb, hanții, mansii și selkupii din Narîm erau singurele popoare din Siberia care aveau războaie de țesut. Ele confecționau firele pentru țesături din urzică. Tipul principal de îmbrăcăminte era la toate aceste popoare halatul scurt care se încheia pe stînga. Halatul era încins. Halatele de iarnă se căptușeau cu blană și se împodobeau pe revere, la poale și pe mînșete cu panglici și cu pielicele de animale cu blană. Grupurile de crescători de reni din cadrul acestor popoare purtau iarna îmbrăcăminte de tip nenet.

În momentul venirii rușilor, o serie de triburi înrudite cu keții — kotii și mai ales locuitorii din așa-numita „plasă Kuznețk“ (pe locul unde se află Ieniseiskul de astăzi) —se ocupau pe scară largă cu topirea fierului din minereu și cu confecționarea de diferite obiecte din fier. Probabil că și la șori producția de fier a fost introdusă, la timpul său, de triburile de limbă ketă, abia ulterior tiurcizate.

Forma relațiilor sociale predominantă la hanți, mansi, selkupi și keți în perioada alipirii lor la statul rus era orînduirea gentilică patriarhală. Multe triburi ale hanților și

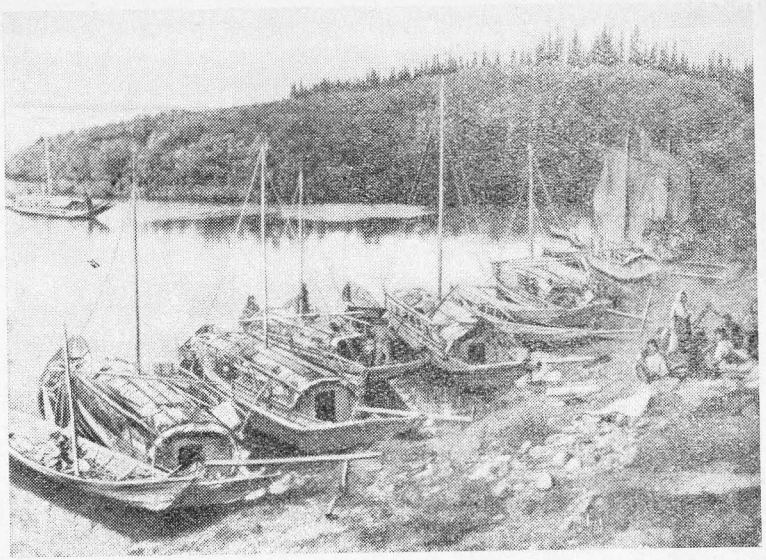

Bărci denumite *ilimka*, la keți.

mansilor, erau dependente față de hanatul tătar din Siberia. Căpeteniile unui șir de triburi (plase) ale hanților, mai ales „prinții" Alacev de pe Koda și „prinții" din Pelîm ai mansilor erau domnitori feudali care impuneau populației supuse să îndeplinească diferite prestații în favoarea lor.

O particularitate a relațiilor patriarhale-gentilice la aceste popoare o constituia menținerea în mare măsură a rămășițelor organizării pe fratrii. Astfel, toți hanții și mansii erau împărțiți în două fratrii — *Por* și *Moșci*. Keții se împărțeau de asemenea în două fratrii — *Kandeng* și *Bogdeng*. La keți, la selkupi, iar într-un trecut îndepărtat și la hanți și mansi, fratriile păstrau importanța de unități exogame, iar în afară de aceasta ele erau legate prin tradițiile religioase. La aceste popoare se păstrau și diviziunile gentilice. La keți, ginta se numea „frăție" *(bisnimdeng)*.

Înainte de Revoluția din Octombrie, toate popoarele din Siberia de vest au fost crîncen exploatate de negustorii și chiaburii ruși. Li s-a luat cea mai mare parte a terenurilor de pescuit, din care cauză mulți hanți, mansi, selkupi și

Femeie mansi în veșminte tradiționale

keți erau nevoiți să-și cîștige existența lucrînd ca muncitori angajați la exploatările piscicole ale negustorilor. Negustorii se îmbogățeau și din schimburile pe care le făceau cu ei: îi îmbătau cu spirt și le luau pe un preț de nimic peștele și blănurile. Și din rîndurile acestor popoare s-au ridicat negustori, care îi ajutau pe negustorii ruși să-i exploateze pe consîngenii lor și care se îmbogățeau aducînd în taiga și revînzînd diferite mărfuri, în special băuturi alcoolice.

Din punct de vedere religios, hanții și mansii se deosebeau de selkupi și keți printr-o dezvoltare relativ mai mică a șamanismlui. În timp ce la selkupi și keți șamanismul era unul dintre cele mai dezvoltate din Siberia, la hanți și la mansi el avea o însemnătate mai mică, în comparație cu cultele gentilice și familiale. La hanți și la mansi, șamanii nici nu aveau veșminte speciale; în schimb aici existau multe lăcașuri sfinte ale ginților și triburilor deservite de preoți speciali.

Pentru grupul de popoare de care ne ocupăm era caracteristică menținerea relativ persistentă a rămășițelor totemismului. La hanți și mansi, aproape fiecare gintă adora un animal, pe care-l considera strămoșul sau protectorul ei. Fratria Por își lega originea de urs, iar fratria Moșci — de iepure. La selkupi, toate ginților și fratriile aveau denumiri totemice. Astfel, la ei existau ginților Vulturului, Cocoșului de munte, Lebedei, Corbului, Cocostîrcului etc. Este posibil ca și cultul Ursului să fi fost legat de totemism. Aici nu se îngrășau în mod special urși, ca pe Amur și în insulele Saha-

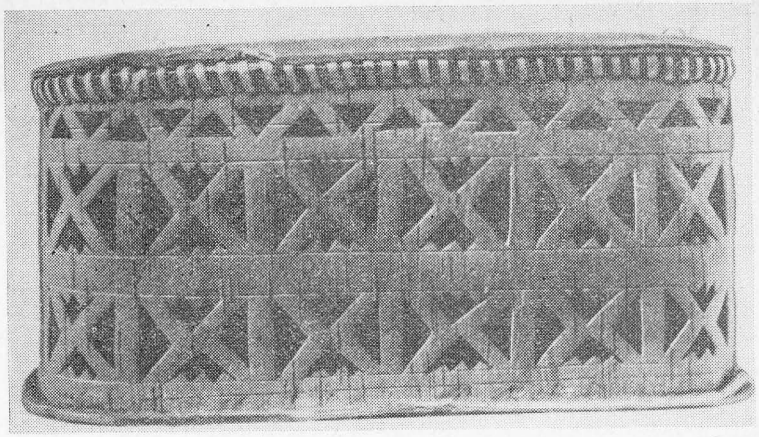

Sculptură în scoarță de copaci la hanți.

lin, dar cînd se ucidea un urs la vînătoare, trupul lui era adus în sat și apoi se organiza o serbare care dura de obicei cîteva zile.

Ca și alte popoare din Siberia (cu excepția ciukcilor, koreacilor, eschimoșilor, nganasanilor și a unei părți dintre enți și nenți) hanții, mansii, keții și selkupii au fost convertiți în secolele XVIII — XIX la religia ortodoxă. La hanți și la mansi a apărut chipul lui Numi-Torîm, iar la keți — Esia, apropiate de chipul dumnezeului unic al religiei societății împărțite în clase.

Spre deosebire de alte popoare din Siberia de nord, hanții și mansii aveau un instrument muzical cu coarde, de tipul citerei, cu care se acompaniau cîntecele epice despre voinicii legendari, iar la sărbătoarea ursului — dansurile totemice.

La o mare dezvoltare a ajuns la hanți și la mansi arta aplicată: ornamentarea vaselor din scoarță de copac, împodobirea îmbrăcămintei cu mărgele. Totodată, în ornamentul hanților și mansilor se împletesc două motive: unul local — geometric și altul (mai ales pe țesături) care reprezintă o variantă a compoziției din trei figuri, caracteristică pentru popoarele din Europa răsăriteană. La keți și la selkupi nu se întîlnește ornamentul de al doilea tip.

1

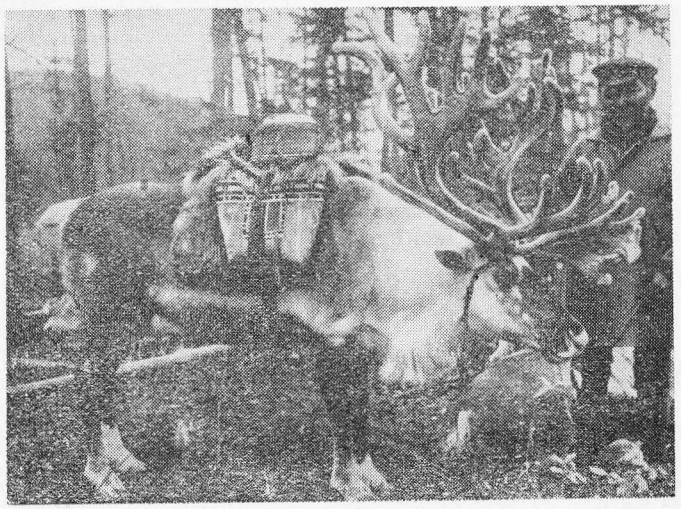

2

Folosirea renilor la evenci, la începutul secolului al XX-lea:
1 —călăritul pe reni; *2* — ren cu povara în spinare

EVENCII, EVENII, DOLGANII, IUKAGHIRII

Evencii (cunoscuți în literatura de specialitate dinainte de Revoluția din Octombrie sub denumirea de tunguși) fac parte, conform clasificării lingvistice, din grupul nordic al popoarelor tunguso-manciuriene.

După cît se pare, strămoșii evencilor au trăit din vremuri străvechi în Transbaikalia și pe teritoriul învecinat.

Din Transbaikalia, strămoșii evencilor s-au răspîndit spre răsărit, — în bazinul Amurului și spre Marea Ohotsk, spre nord — în bazinul Lenei și spre nord-vest — în bazinul fluviului Ienisei, asimilînd sau alungînd triburile paleoasiatice din Siberia de nord, în special pe iukaghiri, care odinioară populau un teritoriu întins în Siberia de răsărit. În secolul al XVII-lea, rușii i-au găsit pe iukaghiri răspîndiți pe o întindere uriașă, — de la gurile Lenei pînă la vărsarea rîului Anadîr. Ei erau vînători și pescari, foloseau unelte de piatră și nu cunoșteau fierul. Pe măsura răspîndirii triburilor evencilor, iukaghirii au fost treptat asimilați de ei, iar mai tîrziu, o parte a lor au intrat în componența poporului iakut. În prezent, numai două grupuri foarte mici de iukaghiri și-au păstrat limba. Unul din ele trăiește în tundră în bazinul rîului Alazeia, iar celălalt pe cursul superior al rîului Kolîma.

După ce s-au răspîndit în Siberia de răsărit și au asimilat o serie de triburi care vorbeau alte limbi, tungușii s-au împărțit în grupuri ce se deosebeau între ele prin dialecte și prin unele particularități etnografice.

Unul din aceste grupuri îl constituie *evenii* de astăzi, cunoscuți și sub numele de *lamuți*. Dialectele evenilor se deosebesc într-o măsură atît de mare de limba evencilor, încît sînt considerate chiar o limbă independentă din grupul tungus. Evenii trăiesc în Siberia de nord-est — în bazinele rîurilor Kolîma și Anadîr, în Kamciatka și în partea de nord a coastei Ohotsk.

Pînă nu de mult, la evenci se puteau distinge două grupuri mari, care se deosebeau prin economie și prin modul de trai. Din primul făceau parte evencii crescători de vite, care trăiau în Transbaikalia și la care — sub influența rușilor — se răspîndise și agricultura; al doilea grup era compus din crescători de reni răspîndiți pe un teritoriu uriaș

Cium străvechi al iukaghirilor.

Vînători dolgani așază în zăpadă hrană pentru vulpile polare.

de la fluviul Ienisei pînă la Marea Ohotsk. Vînătoarea și pescuitul ocupau de asemenea un loc important în economia evencilor crescători de reni.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, evencii de sud au fost asimilați de ruși și de buriați, în timp ce cei din nord își păstrează și în prezent limba și trăsăturile principale ale culturii lor naționale.

La evencii din nord, forma predominantă de economie a fost din vremuri străvechi vînătoarea. În regiunile interioare ale Siberiei — taiga și silvotundra — se disting două tipuri de vînătoare: de animale ongulate (în special elan și ren sălbatic) și de animale cu blană. Prima avea importanță mai ales pentru consum, iar a doua pentru producția de mărfuri. La evenci erau dezvoltate amîndouă tipurile de vînătoare.

Cu mult timp înainte de apariția rușilor în Siberia, blănurile adunate acolo de evenci și de alte popoare pătrundeau în China și în Asia mijlocie. În vînătoarea de animale cu blană, în Siberia a predominat pînă în secolul al XVIII-lea vînătoarea de samuri. Cînd samurul a fost în mare măsură nimicit, a început să predomine vînătoarea de vulpi și, în sfîrșit, din secolul al XIX-lea și pînă astăzi primul loc îl ocupă vînătoarea de veverițe.

Evencii au crescut întotdeauna reni pentru călărit și pentru transportul de poveri (în spinare). Săniile trase de reni au apărut la evenci mai tîrziu, sub influența popoarelor vecine crescătoare de reni. Evencii cunosc de mult mulsul renilor și folosirea laptelui de ren.

Vînătoarea și creșterea renilor au făcut ca evencii să ducă o viață extrem de mobilă.

Modului de viață nomad al evencilor îi corespundea și construcția locuințelor. Locuința consta din ciumul conic, acoperit cu piei de ren sau cu scoarță de copaci special prelucrată. Pieile și bucățile de scoarță pentru acoperit ciumul erau transportate în timpul deplasărilor cu animalele de povară, iar prăjinile scheletului erau de fiecare dată făcute din nou.

Vasele se făceau în general din lemn și scoarță de copaci. Evencii nu cunoșteau olăritul.

Pentru a se deplasa pe apă, evencii făceau luntre din scoarță de copaci, atît de ușoare încît un singur om le putea

transporta fără dificultate. Iarna, se foloseau pentru mersul prin taiga schiuri de o construcție originală: late, subțiri (și de aceea ușoare), căptușite cu *kamus* (astfel se cheamă în Siberia pielea de pe picioarele elanului și a altor animale). Se pare că schiurile de acest tip, foarte potrivite pentru deplasările prin taiga muntoasă, au fost împrumutate de la evenci de toate celelalte popoare din Siberia.

Prin croiala sa, vechea îmbrăcăminte a evencilor era adaptată mersului pe schiuri și călăritului pe reni. O particularitate a îmbrăcămintei evencilor, îmbrăcăminte cusută în special din piei de ren subțiri și ușoare, o constituia faptul că poalele nu se uneau în față. De aceea, evencii purtau întotdeauna un fel de șorț-pieptar special.

Evencii își împodobeau din belșug îmbrăcămintea, mai ales pieptarul, cu broderii, astfel că ea reprezenta uneori o adevărată operă de artă.

În momentul venirii rușilor, la evenci exista un număr mare de grupuri gentilico-tribale: *niuriumnialii* (pe Nijniaia Tunguska), *vaniadîrii* (pe Kotui), *adianii* (pe Oleniok), *naliaghirii* (pe cursul superior al Lenei), *șiliaghirii* sau *maughirii* (la izvoarele rîului Nijniaia Tunguska și pe Lena); *nanaghirii* (pe Lena), *niurmagații* (pe Viliui), *neliulii* sau *neliuzii* (pe rîurile Șilka și Ingoda) etc. Aceste grupuri se împărțeau, la rîndul lor, în ginți mai mărunte. La evenci predominau relațiile patriarhale-gentilice dezvoltate. Se cunoștea sclavia patriarhală.

Descompunerea relațiilor gentilice ducea pretutindeni la înlocuirea legăturilor gentilice prin cele teritoriale. Încă din secolul al XIX-lea, așezările evencilor erau locuite în general de oameni din triburi și ginți diferite. Dar în cadrul noilor grupări teritoriale s-au păstrat multă vreme obiceiuri și tradiții gentilice ale comunei primitive. Printre ele se numără, de pildă, obiceiul cunoscut sub denumirea de *nimat*. Potrivit acestui obicei, un vînător care ucidea un animal mare, de pildă un elan sau un ren sălbatic, împărțea prada cu toți vecinii din așezare, păstrîndu-și adesea cea mai mică parte. Dintre normele gentilice foarte persistente era exogamia.

Diferențierea de clasă se dezvoltă la evenci pe baza creșterii renilor: evencii lipsiți de reni, neavînd posibilitatea să ajungă pînă în centrele comerciale, trebuiau să cumpere

mărfurile necesare, plătind prețuri mult mai mari, de la cres-cătorii bogați de reni cărora le vindeau și blănurile procurate prin vînătoare.

Cu toate că evencii au fost convertiți la religia ortodoxă, la ei s-au menținut concepțiile animiste și forma predominantă a religiei era șamanismul. Șamanismul evencilor a exercitat chiar o anumită influență asupra credințelor popoarelor vecine — iukaghirii, nenții, keții și iakuții. Cultul șamanist a avut la evenci, într-un trecut îndepărtat, un caracter gentilic. Fiecare gintă își avea șamanul său și confecționa pentru el, în colectiv, veșminte și o tamburină. Mai tîrziu, îndeplinirea cultului șamanist a căpătat caracterul unei profesii.

Apropiați de evenci prin cultură sînt dolganii, care trăiesc în bazinele rîurilor Hatanga și Piasina. Ei au alcătuit un popor aparte abia în secolele XVIII—XIX, în special pe baza ginților evencilor.

În secolul al XIX-lea, dolganii au fost asimilați de iakuți și în prezent vorbesc limba iakută. Cultura dolganilor reprezintă o îmbinare complexă a elementelor culturii ruse, evence și iakute.

POPOARELE DE PE CURSUL INFERIOR AL AMURULUI ȘI DIN SAHALIN

În bazinul Amurului trăiesc popoare care vorbesc în general limbi din grupul sudic sau manciurian al limbilor tunguso-manciuriene.

Cel mai mare dintre ele sînt *nanaiții (golzii)*; numărul lor este de circa 8 000 de oameni. Satele nanaiților sînt așezate pe malurile Amurului, de la orașul Habarovsk pînă la satul Sofiisk, precum și pe afluenții și pe malurile lacurilor din sistemul Amurului. În jos pe Amur, cam pînă în satul Bogorodskoe, se înșiră așezările ulcilor (aproximativ 2 000 de oameni).

Spre sud-est de nanaiți și ulci, în regiunea stației Uska Orociskaia (pe calea ferată Komsomolsk — Sovetskaia Gavan) trăiesc orocii (circa 400 de oameni); înainte de colectivizare, așezările lor erau risipite pe rîulețele care se varsă în Strîmtoarea Tătară. La sud, orocii se învecinează cu *udegheiții* (1 400 de oameni), răspîndiți prin taiga de ambele părți ale lanțului muntos Sihote-Alin. În sfîrșit, pe litoralul estic al insulei Sahalin de nord trăiesc *crokii* (circa 400 de oameni).

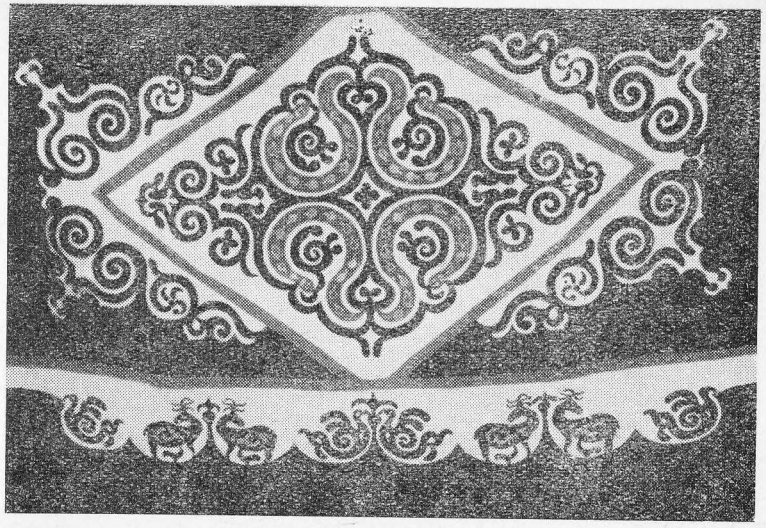

Model de ornament al ulcilor.

Limba *neghidalților* — un mic grup etnografic (în total circa 300 de oameni) care trăiește pe rîul Amgun — face parte din grupul nordic al limbilor tunguso-manciuriene. Totuși, prin tipul de economie și prin cultura lor, neghidalții se aseamănă, nu cu evencii, ci cu popoarele enumerate mai sus din bazinul Amurului.

La vărsarea Amurului și în Sahalinul de nord trăiește un popor care se deosebește net prin limbă de popoarele manciuriene. Este vorba de *nivhi*, cunoscuți în trecut sub numele de *ghileaci* (aproximativ 3 700 de oameni). Limba nivhilor este izolată printre limbile celorlalte popoare vecine și face parte din grupul așa-numitelor limbi paleoasiatice. Cu toată deosebirea de limbă, nivhii se apropie de vecinii lor tunguso-manciurieni prin economie și prin modul de trai.

Datele arheologice arată că în bazinul Amurului au trăit din vremuri străvechi triburi care se îndeletniceau cu pescuitul. Ele duceau o viață sedentară; locuiau în bordeie, făceau

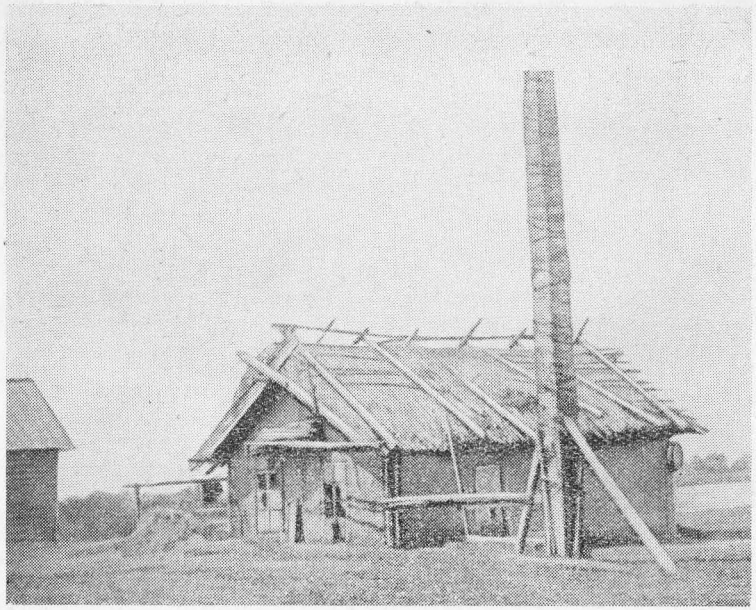

Locuință a nanaiților.

vase de lut împodobite cu ornamente în spirală. După cît se pare, urmașii direcți ai acestei populații sînt nivhii, care au păstrat pînă nu de mult numeroase elemente ale acestei tehnici și culturi neolitice. Astfel, încă la începutul secolului al XIX-lea, nivhii foloseau vase de lut, eliminate abia mai tîrziu de vasele chineze și rusești. Nivhii au împrumutat fierul, relativ tîrziu, de la popoarele vecine.

Grupurile de limbă tunguso-manciuriană au apărut, probabil, mai tîrziu în bazinul Amurului. Ele au asimilat vechea populație de aici, păstrînd însă în economie și cultură foarte multe elemente adoptate de la aceasta. Astfel, ornamentul în spirală, care se constată în regiunea Amurului încă în mileniul al III-lea î.e.n., este carateristic nu numai pentru nivhi, ci și pentru toate popoarele tunguso-manciuriene din bazinul Amurului.

Timp de secole, popoarele din bazinul Amurului au suferit influența Manciuriei și Chinei, ceea ce și-a pus pecetea

asupra culturii lor. Ele au împrumutat de la manciurieni și chinezi locuința *fanza*. S-au răspîndit și halatele. În trecut, această îmbrăcăminte de croială chineză se făcea de obicei în bazinul Amurului din piele de pește.

Un fapt caracteristic pentru regiunea Amurului îl constituie predominanța pescuitului în economie. Nivhii și *ulcii* se ocupau aproape exclusiv cu pescuitul, completîndu-l doar într-o oarecare măsură cu vînătoarea de animale marine. Pescuitul predomina de asemenea la nanaiți și oroci, la care un anumit rol îl avea și vînătoarea de animale cu blană și ongulate. Orokii din Sahalin erau de asemenea pescari și vînători, dar la ei exista de mult și creșterea renilor, apropiată ca tip de cea a evencilor. Udegheiții se distingeau de celelalte popoare din bazinul Amurului și din Sahalin prin faptul că în economia lor primul loc îl ocupa vînătoarea, pescuitul fiind o îndeletnicire auxiliară.

Pe Amur, peștele se prindea cu plase, care în trecut se făceau din fibre de urzică. Peștele se conserva în general prin uscare la soare. Popoarele din bazinul Amurului se ocupau și cu prelucrarea pielii de pește din care confecționau haine și diferite obiecte de uz casnic.

Femeie udegheie brodînd.

În general, de pescuit era legat modul de viață sedentar. Străvechea locuință de iarnă a nivhilor, ulcilor și nanaiților era bordeiul. Vara se foloseau colibe dreptunghiulare din scoarță de copac cu acoperișul în două ape, făcut de asemenea din scoarță, precum și diferite corturi: în două ape, conice, sferice. Popoarele din bazinul Amurului făceau foarte des construcții pe piloți, care la nivhi au fost folosite pînă nu de mult nu numai ca hambare, dar și ca locuințe.

Femeie din poporul ulcilor în costum străvechi.

La nanaiți, nivhi, ulci, oroci și neghidalți era dezvoltată creșterea cîinilor pentru transportul cu săniile. Aici era răspîndit un tip deosebit de înhămare, cîinii trăgînd săniile (de asemenea de un tip aparte) nu cu pieptul, ci cu zgărzi prinse la gît.

Popoarele din bazinul Amurului au intrat tîrziu (definitiv abia pe la mijlocul secolului al XIX-lea) în componența statului rus și de aceea au păstrat pînă nu de mult numeroase trăsături arhaice în organizarea lor socială. Acest lucru se referă în cea mai mare măsură la nivhi, a căror orînduire socială a fost bine studiată la sfîrșitul secolului al XIX-lea de cunoscutul etnograf rus L. I. Șternberg. Șternberg a descoperit trăsături reale ale căsătoriei pe grupe de tipul *punalua*, în baza căreia bărbații aveau dreptul la soțiile fraților lor și la surorile soției lor, iar femeile la bărbații surorilor lor și la frații soțului lor. Engels a consacrat acestor lucrări ale lui Șternberg articolul *Descoperirea unui caz de căsătorie pe grupe* (1892).

La popoarele din bazinul Amurului s-au menținut multă vreme trăsăturile caracteristice ale orînduirii gentilice. Toate aceste popoare se împărțeau într-o serie de ginți. Exogamia gentilică era respectată cu strictețe. Pînă nu de mult existau răzbunarea sîngelui și judecata gentilică. Credințele și cultele religioase ale popoarelor din bazinul Amurului aveau de asemenea un caracter gentilic pronunțat.

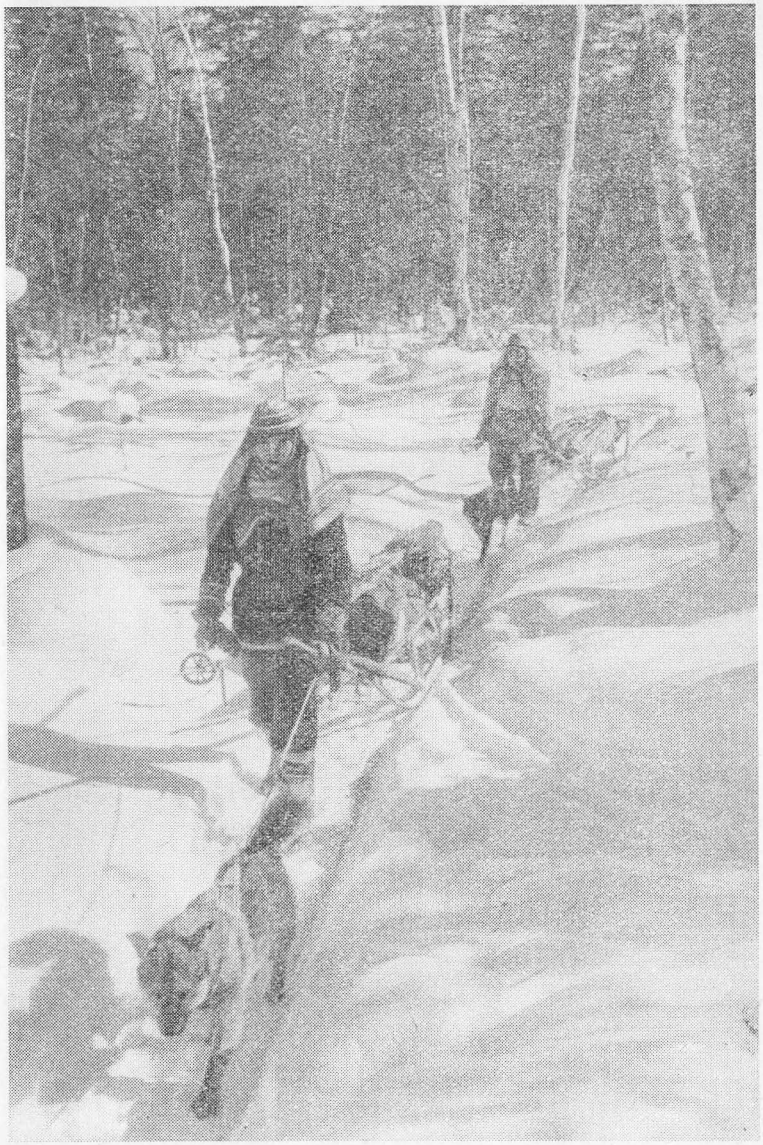

Udeghei la vînătoare.

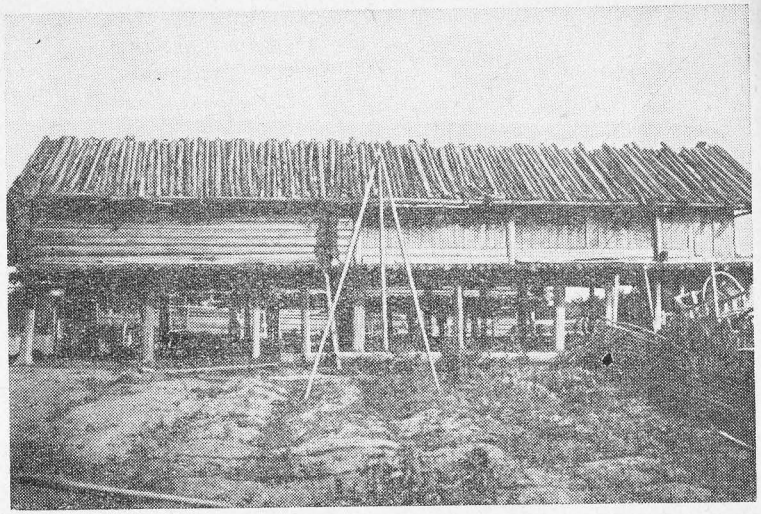

1

2

Tipuri de construcții vechi ale ulcilor:
1 — hambar; *2* — semibordei;

Deosebit de caracteristic pentru credințele vechi ale popoarelor din bazinul Amurului este așa-numitul cult al ursului. Ursul era adorat de multe popoare din Siberia. Existau numeroase rituri legate de vînarea ursului, dar în bazinul Amurului și în insulele Sahalin era răspîndit un cult aparte. Puiul de urs prins era îngrășat timp de cîțiva ani, fiind ținut într-o cușcă specială; apoi, în cadrul solemn al unei serbări gentilice, cu un ceremonial complicat, ursul era ucis și mîncat; cu acest prilej se foloseau vase rituale, bogat împodobite cu sculpturi. Acest cult, care era cel mai răspîndit la nivhi, s-a dezvoltat la ei, după cît se pare, sub influența vecinilor dinspre sud — *ainoșii*.

Nanaiții, ulcii și alte popoare din nord au ornamente bogate și complexe.

Înainte de Revoluția din Octombrie, nanaiții, nivhii și ulcii trăiau în mici așezări răspîndite pe malurile rîulețelor, locuiau în corturi din scoarță de copaci și în fanze netrainice și se hrăneau aproape exclusiv cu pește, nereușind niciodată să mănînce pe săturate. Nici unul din aceste popoare mici nu avea o scriere proprie. Formele arhaice descrise mai sus, se menținеau cu persistență în viața de toate zilele.

POPOARELE DIN CIUKOTKA ȘI DIN KAMCIATKA

După cum am mai arătat, ciukcii, koreacii și itelmenii fac parte prin limbă dintre paleoasiaticii de nord-est.

Dar împărțirile lingvistice nu corespund aici cîtuși de puțin tipurilor economico-culturale. Prin economia lor, ciukcii și koreacii se împărțeau în trecut în crescători de reni nomazi și vînători de animale marine sedentari. La unele grupuri de koreaci sedentari, pescuitul avea o mare importanță, iar la itelmeni, el reprezenta aproape singura ocupație. Prin economia, cultura și modul lor de trai, ciukcii și koreacii crescători de reni se aseamănă foarte mult, ca și ciukcii și koreacii sedentari. Eschimoșii sînt foarte apropiați prin economie și cultură de ciukcii sedentari.

Materialele privind cultura și felul de trai al itelmenilor, strînse în anii 1737—1740 de cunoscutul călător și etnograf rus Stepan Kraşeninnikov și expuse de el în lucrarea clasică

Femeie orocă în port național.

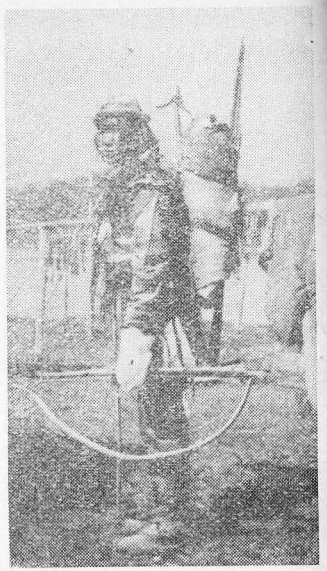

Vînător oroc.

Descrierea țării Kamciatka, prezintă un interes deosebit pentru etnografia Siberiei.

Pe vremea lui Kraşeninnikov, *itelmenii* (în trecut ei erau numiți *kamceadali*) populau aproape întreaga peninsulă, mai ales valea rîului Kamciatka, bogat în pește.

În prezent, itelmenii care și-au păstrat limba (circa 700 de oameni) trăiesc, după cum am arătat, în cîteva sate de pe malul apusean al Kamciatkăi, în raionul Tighil (districtul național Koreak).

Prin nivelul tehnicii lor, itelmenii se aflau în secolul al XVIII-lea în stadiul de dezvoltare neolitică. Baza economiei lor o constituia pescuitul. Itelmenii pescuiau peștele mai ales cu plase, dar întrebuințau și metoda blocării cursului apei cu pietre. În perioada depunerii icrelor, pești din familia salmonidelor (somonul de Siberia, Oncorhynchus gorbuscha, Oncorhynchus tschawytscha etc.) pătrundeau în mase uriașe în gurile rîurilor care se vărsau în mare. În această scurtă perioadă se desfășura pescuitul. Peștele, conservat prin uscare la soare sau prin murare în gropi,

constituia principala hrană a itelmenilor. Vînătoarea pe uscat avea în economia itelmenilor doar o importanță auxiliară. Pînă la venirea rușilor ei n-aveau unde să vîndă blănurile. Comandantul de cazaci Vladimir Atlasov, care a descoperit Kamciatka, a raportat că „kamceadalii taie cozile samurilor, le amestecă cu lut și fac oale ca părul să țină lutul".

Culesul de plante sălbatice comestibile — tuberculi, rădăcini, fructe — avea un rol mult mai important decît vînătoarea. Culesul era o îndeletnicire a femeilor.

Pescuitul determina un mod de viață sedentar. Iarna, itelmenii trăiau în bordeie încăpătoare. O trăsătură caracteristică a locuinței itelmenilor, ca și a altor paleoasiatici (koreacii, nivhii) o constituia faptul că în ea se intra prin deschiderea pentru evacuarea fumului, făcută în acoperiș. Oamenii coborau și urcau din locuință pe un stîlp cu crestături. Vara, itelmenii locuiau în colibe așezate pe piloți.

La itelmeni era dezvoltată creșterea cîinilor pentru transport, lucru caracteristic în general pescarilor sedentari. Pentru deplasările pe jos se foloseau schiuri de tipul denumit „schiuri-rachete" sau „schiuri-labe"[1]. Ele reprezentau o ramă ovală de lemn cu legături din curele. Cu asemenea schiuri puteai numai să mergi pe zăpadă, dar nu să aluneci. Principala armă a itelmenilor era arcul. Ei nu cunoșteau topirea metalelor și forjarea la cald. Itelmenii căpătau fier (în cantități cu totul neînsemnate) de la alte popoare.

Nivelului scăzut al forțelor de producție îi corespundea la itelmeni și orînduirea socială. La ei s-au păstrat trăsături ale orînduirii gentilice, matriarhale, de pildă rămășițe ale căsătoriei matrilocale. Cercetătorii din secolul al XVIII-lea arată de asemenea că femeia avea o situație relativ bună în familia itelmenilor și juca un rol important în cultul religios.

În ansamblu, materialele lui Kraşeninnikov despre itelmeni descriu o societate în care s-au păstrat multe trăsături ale comunei primitive. Importanța materialelor lui Kraşeninnikov este cu atît mai mare, cu cît în secolul al XIX-lea majoritatea itelmenilor s-au contopit cu rușii, iar cei care

[1] Aceste schiuri sînt asemănătoare ca formă cu vîrzoabele folosite în unele regiuni ale Carpaților. — *N.T.*

au păstrat limba maternă și-au schimbat radical modul de trai sub influența rușilor.

Într-o măsură mult mai mare și-au păstrat particularitățile etnice ciukcii și koreacii. După cum am mai arătat, principala ocupație a ciukcilor sedentari, a celei mai mari părți dintre koreaci și aproape a tuturor eschimoșilor era vînătoarea de animale marine. Se vînau în special morse și foci.

Iarna și primăvara, focile se vînau în preajma copcilor pe care le făceau chiar ele în gheață. Animalul era prins cu o plasă sau ucis cu harponul. Morsele se vînau mai ales primăvara și vara. În trecut se vîna numai cu harponul care are un vîrf ascuțit, prins de o curea lungă și se desprinde ușor de bățul de care e fixat. Cînd vîrful ascuțit se înfige în animal, el se desprinde de băț, se răsucește în trupul animalului și acesta rămîne parcă legat.

Carnea animalelor marine alcătuia baza alimentației ciukcilor și koreacilor. Din pieile de focă se făcea îmbrăcăminte și încălțăminte, iar pieile de morse erau folosite pentru confecționarea curelelor, pentru acoperirea carcaselor de bărci etc.

Bărcile străvechi ale ciukcilor, koreacilor și eschimoșilor erau din piele și se numeau *kaiak*-uri și *ummiak*-uri. Kaiakul era o barcă acoperită, în general pentru o singură persoană; ummiakul servea la transportul unor familii întregi, a încărcăturilor etc. Atît kaiakul, cît și ummiakul erau făcute dintr-o carcasă de lemn sau os peste care se întindeau piei.

Vînătoarea pe uscat avea la ciukci și koreaci o însemnătate mai mică. Se vînau mai ales vulpi polare, ale căror blănuri erau schimbate pe mărfuri aduse din alte regiuni.

Pentru a se deplasa în tundră, ciukcii, koreacii și eschimoșii sedentari creșteau cîini de transport pe care îi hrăneau cu carnea animalelor marine.

Locuința străveche era bordeiul, care amintea — prin construcția sa — bordeiele celorlalți paleoasiatici — itelmenii, nivhii. La koreaci au existat pînă nu de mult iurte subterane în care se intra prin deschiderea pentru evacuarea fumului.

În 1926, ciukcii sedentari reprezentau circa 25% din numărul total al ciukcilor; la koreaci, aproximativ jumătate din populație ducea o viață sedentară.

Eschimoșii din Asia erau cu toții vînători sedentari de animale marine. Ciukcii sedentari trăiau în așezări mici, pe țărmul Oceanului Înghețat și al Mării Bering. Printre așezările ciukcilor de pe țărmul Mării Bering erau risipite sate ale eschimoșilor. Koreacii sedentari trăiau pe malul golfului Penjina și în partea de nord a litoralului răsăritean al Kamciatkăi.

Ciukcii și koreacii crescători de reni ocupau regiunile interioare ale tundrei, pe teritoriul actualelor districte naționale Ciukot și Koreak. Un grup de ciukci crescători de reni trăia chiar la vest de rîul Kolîma.

După cum am arătat, între ciukcii și koreacii nomazi existau de asemenea multe asemănări. Baza economiei lor o alcătuia creșterea renilor pentru carne și piei. Ciukcii și koreacii aveau turme mari de reni, unii bogătași din trecut posedînd turme de cîteva mii de capete.

Întregul ciclu anual al activității lor economice era legat de creșterea renilor. Peregrinările cu turme erau provocate de necesitatea de a schimba pășunile pentru reni. Ciukcii și koreacii se deplasau cu narte la care erau înhămați reni. Construcția nartelor și tehnica creșterii renilor erau la ei identice.

Deși creșterea renilor la ciukci și koreaci se deosebea radical — atît prin faptul că se făcea pentru carne și piei, cît și prin folosirea renilor pentru transport (înhămați la narte) — de creșterea renilor pentru călărit și pentru transportat poveri în spinare la popoarele tunguse, se poate totuși presupune că koreacii, iar prin intermediul lor și ciukcii, au împrumutat renul domestic de la tunguși. Economia ciukcilor, koreacilor și eschimoșilor sedentari era, incontestabil, cel mai vechi tip de economie din nord-estul Asiei.

Locuința tradițională a ciukcilor și koreacilor nomazi — *iaranga* — se deosebește simțitor de ciumurile conice ale celorlalte popoare din nord. Prin forma sa, iaranga amintește întrucîtva iurtele nomazilor din stepele Asiei centrale. Partea ei de jos are formă de cilindru neregulat, iar acoperișul este conic. Scheletul locuinței e alcătuit din prăjini de lungimi diferite, iar acoperișul — din piei de ren. Particularitatea constructivă cea mai originală a iarangăi ciukcilor și koreacilor o constituie „pologul" interior — o încăpere de formă cubică, din piei de ren, închisă din toate părțile.

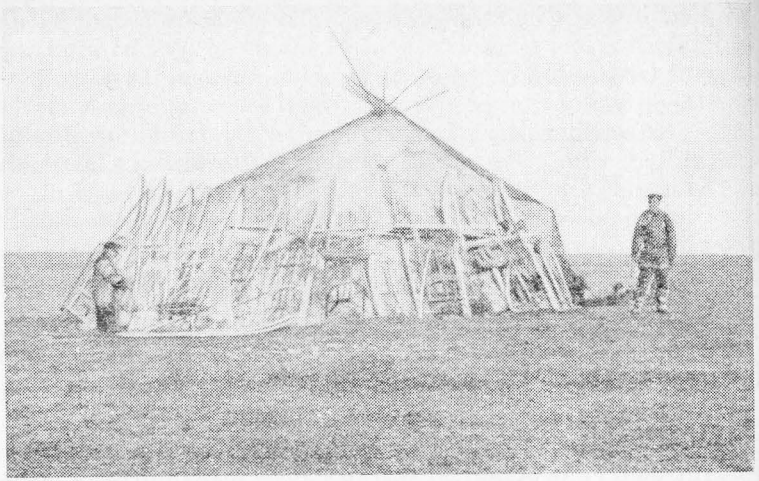

Iaranga veche a ciukcilor.

„Pologul", care iarna servea drept încăpere de locuit, se încălzea cu ajutorul așa-numitei lămpi de grăsime — opaiț cu grăsime în care ardea un fitil. Lampa cu grăsime este o invenție remarcabilă a popoarelor arctice, prin care s-a rezolvat problema încălzitului și luminatului în condițiile lipsei totale a lemnului. În secolul al XIX-lea, iaranga a început să se răspîndească și printre ciukcii sedentari, înlăturînd vechea locuință subterană.

Îmbrăcămintea koreacilor și ciukcilor, atît a crescătorilor de reni, cît și a grupurilor sedentare de pe litoral, face parte din tipul îmbrăcămintei închise pînă în gît. Această îmbrăcăminte, care se îmbracă peste cap, are de obicei două straturi și este relativ scurtă. Pentru îmbrăcămintea femeiască sînt caracteristice piesele în formă de salopete, formate de asemenea din două straturi de piei — unul cu blana spre corp, iar altul cu blana în afară.

Între ciukcii, koreacii și eschimoșii sedentari pe de o parte și ciukcii și koreacii crescători de reni, pe de altă parte, aveau loc schimburi permanente. Ciukcii sedentari aduceau nomazilor piei și grăsime de animale marine, primind în schimb produse ale creșterii renilor. Acest schimb era atît

de important, încît economia sedentară și cea nomadă a ciukcilor și koreacilor se completau parcă reciproc.

Să examinăm pe scurt orînduirea socială din trecut a ciukcilor și koreacilor. V.G. Bogoraz, cunoscut cercetător al limbii și etnografiei ciukcilor, și-a exprimat părerea că ciukcii n-au cunoscut orînduirea gentilică, aflîndu-se în stadiul societății pregentilice. Această părere se baza pe faptul că la ciukci nu existau împărțiri gentilice, adică ginți propriu-zise, nu se aplicau normele exogame obligatorii în societatea gentilică și totodată se mențineau forme extrem de arhaice ale relațiilor familiale și conjugale, ca de pildă rămășițe ale căsătoriei pe grupe. Dar părerea lui Bogoraz despre stadiul pregentilic al societății ciukcilor și koreacilor este, fără îndoială, greșită.

Toate datele existente demonstrează că ciukcii, koreacii și eschimoșii au cunoscut în trecut organizarea gentilică. În această privință, ciukcii și koreacii nu constituie o excepție în evoluția generală a formelor sociale la alte popoare. Specificul orînduirii sociale a ciukcilor și koreacilor constă în faptul că la ei nu se pot urmări rămășițele ginții patriarhale și că toate trăsăturile ce s-au păstrat ale orînduirii comunei primitive se trag direct din organizarea gentilică matriarhală. Probabil că ginta matriarhală, care a existat aici într-un trecut îndepărtat, s-a descompus, iar cea patriarhală nu s-a format.

La ciukcii și koreacii crescători de reni, unitatea socială era așezarea — *varat* (ceea ce înseamnă ad litteram „adunarea celor care trăiesc la un loc"), iar la ciukcii, koreacii și eschimoșii sedentari — satul. Aceste unități sociale nu reprezentau întotdeauna grupuri alcătuite numai din familii înrudite și uneori își schimbau componența.

La ciukci și koreaci, mai ales la grupurile crescătoare de reni, exista încă în secolul al XVIII-lea o considerabilă diferențiere socială. Crescătorii bogați, care stăpîneau mii de reni, îi exploatau pe vecinii cu reni puțini, care duceau o viață nomadă împreună cu ei. Eschimoșii, ciukcii și koreacii sedentari erau exploatați de proprietarii vaselor folosite la vînătoarea de animale marine și de negustori.

La ciukcii sedentari exista chiar o categorie specială care întreprindea călătorii în scopuri comerciale de la Capul Dejnev pînă la estuarul Ceaun și înapoi.

În religiile popoarelor de care ne ocupăm existau multe elemente comune. În ansamblu, religia paleoasiaticilor din nord-est, ca și organizarea lor socială, se caracteriza prin numeroase trăsături arhaice. Șamanismul era la ei de tipul în care nu numai șamanii de profesie pot îndeplini ceremoniile religioase, dar și membrii de rînd ai colectivului. În mitologia ciukcilor și koreacilor, locul central îl ocupă mitul despre „eroul lor cultural" Marele Corb, creatorul a tot ce există.

*
* *

Particularitățile specifice culturii și felului de trai al popoarelor mici din nord descrise mai sus au impus în primele etape ale construirii socialismului aplicarea unor forme speciale de organizare administrativă, de activitate economică și de muncă de culturalizare. În 1924 a fost creat pe lîngă C.E.C. din întreaga Rusie — „Comitetul de sprijinire a popoarelor din regiunile periferice de nord" (Comitetul Nordului), a cărui sarcină principală era de a ajuta popoarele mici din Nord să lichideze starea de înapoiere moștenită de la trecut și să contribuie prin toate mijloacele la dezvoltarea lor.

Inițial, instaurarea puterii sovietice s-a făcut în Nord pe baza „Regulamentului provizoriu cu privire la administrarea popoarelor și triburilor băștinașe din regiunile periferice de nord ale R.S.F.S.R." (1926); în conformitate cu acest regulament, organele locale ale puterii sovietice din Nord se organizau pe baza principiului gentilic. Dar din cauză că la aproape toate popoarele mici din Nord orînduirea gentilică se destrămase, „sovietele gentilice", create la ele, aveau foarte des, nu un caracter gentilic, ci unul teritorial. La unele grupuri de nanaiți, ulci, nivhi, neghidalți, evenci, nenți și la eschimoși, sovietele s-au organizat de la început după criteriul teritorial și erau denumite „soviete băștinașe".

Activitatea acestor soviete îmbrățișa toate aspectele vieții locale. Sovietele luptau împotriva nerespectării regulilor vînătoarei, se îngrijeau de aprovizionarea populației, organizau centre comerciale și puncte medicale, acordau ajutor material sărăcimii.

În jurul sovietelor a apărut un activ care le ajuta în muncă.

În anii 1926—1930 au luat ființă primele raioane naționale (al nanaiților, ulcilor, ciukcilor și eschimoșilor). Prin hotărîrea din 10 decembrie 1930 a Prezidiului C.E.C. din U.R.S.S. s-au constituit 8 districte naționale (alcătuite din 36 de raioane) și o serie de raioane naționale. Ulterior, în districtele naționale s-au organizat soviete sătești pentru populația sedentară și soviete nomade pentru populația care ducea o viață nomadă și seminomadă.

Printr-o serie de hotărîri adoptate în primii ani ai puterii sovietice, popoarele mici din Nord au fost scutite de orice impozite și taxe. S-au luat măsuri speciale pentru a se combate exploatarea, alcoolizarea și înrobirea prin datorii a popoarelor din Nord de către elementele capitaliste. S-a dat o atenție deosebită organizării aprovizionării cu alimente a populației din nordul Siberiei și din Extremul Orient. Faptul că organizațiile cooperatiste cumpărau de la populație nu numai blănuri, dar și cele mai variate produse ale creșterii renilor și ale industriei casnice a făcut să crească mult producția de marfă a economiei și a îmbunătățit situația popoarelor mici din Nord.

Vîrfurile exploatatoare locale luptau cu înverșunare împotriva puterii sovietice, se opuneau tuturor inițiativelor ei. În multe soviete au pătruns foști „knezi", mari crescători de reni etc. Ei continuau să mențină în supunere pe săracii dependenți de ei, împărțindu-le reni, daruri etc.

Dar în ciuda tuturor acestor dificultăți, puterea sovietică a înfăptuit în Nord planul cooperatist leninist de transformare a gospodăriei țărănești, pornind de la forma inferioară de cooperativizare — de aprovizionare și desfacere, pînă la forma superioară — de producție, colhoznică. Anii 1932—1933 au fost ani de cotitură în construcția colhoznică din Nord. Din această perioadă datează directivele extrem de importante ale C.C. al P.C. (b) al U.R.S.S. din 22 și 26 iunie și din 1 septembrie 1932 cu privire la formele și condițiile înfăptuirii colectivizării la popoarele mici din Nord. În raioanele din Nord s-au înființat arteluri mixte de vînători și pescari, precum și cele mai simple întovărășiri de producție. Pe măsura întăririi lor economice, ele adoptau statutele artelurilor agricole și de pescari.

Sanie trasă de reni într-o nouă așezare a evencilor.

Pînă în 1939—1940 au fost colectivizate circa 75% din gospodăriile popoarelor mici din Nord (de la 98% în districtul național Evenk pînă la 42% în Ciukotka). În felul acesta, sectorul socialist a devenit dominant în Extremul Nord.

Colectivizarea a permis să se îmbunătățească tehnica străvechilor îndeletniciri din Nord — creșterea renilor, pescuitul și vînătoarea. Au apărut ramuri noi ale economiei — agricultura și creșterea animalelor domestice. Astfel, în colhozurile nivhilor, nanaiților, ulcilor și orocilor, în care pescuitul continuă să fie și astăzi ramura principală a economiei, un rol tot mai mare începe să-l aibă agricultura — creșterea animalelor, legumicultura și chiar cultura plantelor. Udegheiții vînători încep de asemenea să se ocupe tot mai mult cu agricultura.

Trebuie să arătăm însă că într-o serie de regiuni din Nord s-a încercat în mod artificial să se stimuleze ramuri ale economiei, ca de pildă agricultura și creșterea de animale domestice, în detrimentul vînătorii de animale cu blană, creșterii renilor și pescuitului. Acest lucru a avut o influență nefavorabilă asupra economiei unor colhozuri naționale. Într-o serie de colhozuri ale popoarelor din Extremul Nord,

Casa Sovietelor din orașul Narian-Mar.

agricultura (legumicultura) și creșterea animalelor care au nevoie de grajduri s-au dovedit a fi prea puțin rentabile, iar uneori chiar deficitare. În prezent, în baza unor hotărîri speciale ale partidului și guvernului, aceste greșeli au fost lichidate.

Reconstrucția economiei diferitelor popoare mici din Nord a fost legată adesea de trecerea lor — într-o măsură sau alta — la viața sedentară. În prezent, în majoritatea colhozurilor, numai membrii colhozurilor de creștere a renilor fac deplasările sezoniere cu turmele de reni de la pășunile de iarnă la locurile de fătat, de acolo pe pășunile de vară, apoi la locurile de montă, mai departe la locurile de evidență și de tăiere a renilor și, în sfîrșit, din nou în regiunea pășunilor de iarnă.

Majoritatea populației colhozurilor trăiește acum în sate unde se construiesc case din bîrne de tip rusesc. Ciumurile și „balaganele", în care populația băștinașă continuă adesea să trăiască vara, se acoperă acum cu foi de cort, multe dintre ele sînt încălzite cu sobe de fier, au ferestre și podea. În traiul popoarelor din Nord se răspîndesc tot mai mult deprin-

derile igienice — mersul la baie, portul rufăriei, curățatul dinților etc.

În prezent au trecut la viață sedentară în așezări colhoznice majoritatea hanților și mansilor, nenților, evencilor, evenilor, udegheiților, orokilor, selkupilor, iukaghirilor, ciukcilor și koreacilor. În anii de după război s-au construit multe așezări noi și bine amenajate în regiunile cele mai îndepărtate. În unele raioane, toate așezările colhoznice sînt electrificate și radioficate.

În urma măririi așezărilor și a trecerii grupurilor nomade la viața sedentară au apărut sute de noi mari localități adaptate condițiilor din Nord. În ele s-au amenajat străzi și s-au construit case în șiruri drepte. În centrele colhoznice s-au construit clădiri publice: școli, spitale, cluburi, brutării, magazine, creșe și grădinițe de copii. În noile așezări colhoznice trăiesc la un loc reprezentanți ai diferitelor naționalități, ceea ce contribuie la lichidarea fărîmițării tribale și naționale din trecut.

Trebuie să arătăm însă că trecerea la viața sedentară, mutarea unor grupuri ale populației băștinașe din taiga și tundră pe malurile rîurilor și mărilor, comasarea așezărilor naționale nu s-au făcut întotdeauna în mod rațional. Într-o serie de cazuri s-au încălcat într-un mod nejustificat proporțiile în dezvoltarea diferitelor ramuri ale economiei, s-au îndepărtat colhozurile de pășuni și de locurile unde se vînau animale cu blană, au rămas nefolosite întinderi mari de taiga și tundră. În ultimii ani, aceste lipsuri au început să fie lichidate: se desfășoară o muncă intensă pentru realizarea unui avînt al economiei popoarelor din Nord și pentru introducerea celor mai raționale forme de trai în condițiile gospodăriei colhoznice din Nord.

În anii puterii sovietice, nivelul cultural al popoarelor mici din Nord a crescut într-o măsură uriașă. Un rol important în avîntul culturii acestor popoare l-au avut bazele culturale ale Comitetului Nordului, care au existat în general în anii 1920—1940 și care reprezentau instituții complexe, alcătuite din școală-internat, casă a copilului, creșă, spital cu ambulatoriu, „casa băștinașului", club, instalație de radio, aparat de proiecție cinematografic, punct veterinar-zootehnic, ateliere meșteșugărești model și o celulă de cercetări etnografice. Baze culturale se creau în cele mai

Lecție de merceologie a blănurilor la școala de comerț și cooperație din Salehard.

Lecție de limba rusă la școala din Anadîr pentru cadrele de conducere.

îndepărtate regiuni locuite de popoarele din Nord. Unele din aceste baze culturale au devenit cu timpul centre ale districtelor și raioanelor naționale.

În raioanele unde nu existau baze culturale funcționau „ciumuri roșii" mobile sau „iarange roșii", care desfășurau activitatea politico-educativă, de culturalizare și sanitară în rîndurile populației.

În primii ani de după 1930 s-a creat scrierea în limbile popoarelor mici din Nord. 12 popoare mici — hanții, mansii, nenții, selkupii, evencii, evenii, nanaiții, udegheiții, ciukcii, koreacii, eschimoșii și nivhii — au căpătat o scriere proprie. În limbile acestor popoare se editează acum manuale, lucrări politice, cărți pentru copii și literatură. În centrele districtuale și raionale din Nord se editează ziare cu texte în limba rusă și în limbile locale.

Mulți reprezentanți ai popoarelor din Nord, care au absolvit școala medie, și-au continuat studiile la diferite cursuri, în școli medii tehnice, școli de partid și chiar în școli superioare. Institutul popoarelor din Nord, înființat în 1930 la Leningrad, a avut un rol însemnat în pregătirea de cadre din rîndurile popoarelor din Nord. Unii din absolvenții acestui institut au devenit ulterior oameni de stat, scriitori, oameni de știință.

Organizarea asistenței medicale implica mari dificultăți. Șamanii, care îndeplineau și funcția de vraci, se opuneau în fel și chip medicilor. În anii 1924—1925 au activat în Nord detașamente de cercetări medicale, care au desfășurat o vastă muncă în domeniul sanitar. În prezent, în Nord, ca și pretutindeni, există o vastă rețea de diferite instituții medicale.

Măsurile economice și culturale ale puterii sovietice au destrămat rădăcinile șamanismului. În prezent nu mai există aproape de loc șamani. Au dispărut de asemenea o serie de rămășițe ale vieții gentilice, ca de pildă răzbunarea sîngelui și diferite interdicții. Unele sărbători tradiționale au căpătat un conținut nou. Astfel, în districtul național al nenților și în alte districte naționale continuă să existe sărbătoarea crescătorului de reni, care este consacrată în prezent bilanțului anului economic și a căpătat denumirea de „Ziua crescătorului de reni". Într-un loc dinainte stabilit se adună colhoznicii nenți din tot districtul cu renii lor.

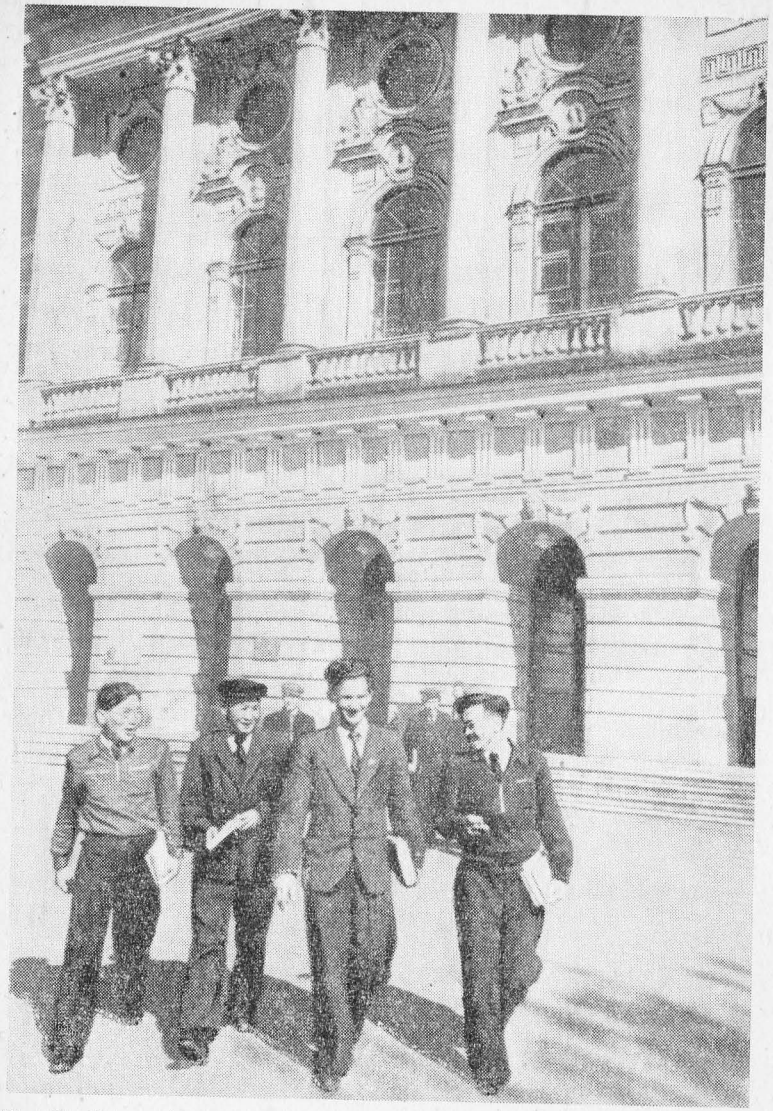

Stundenți evenci și mansi de la Institutul pedagogic de stat „Herzen" (Leningrad).

Aici se organizează curse de reni, aruncarea toporului și a arcanului, întreceri de tragere la țintă și alte concursuri sportive.

Străvechea artă a sculpturii în os (în colț de morsă) la ciukci și eschimoși, îmbogățită cu tematică nouă și prezentînd forme noi, a devenit cunoscută pe larg în Uniunea Sovietică și dincolo de hotarele ei. Din rîndurile popoarelor din Nord s-au ridicat nu numai artiști plastici talentați, dar și scriitori și poeți, ale căror nume sînt cunoscute și dincolo de granițele regiunilor unde locuiesc popoarele lor.

Calea străbătută de popoarele din Nord în anii puterii sovietice este calea de la o tehnică de un nivel apropiat de cea din neolitic și de la orînduirea gentilică la societatea socialistă. Succesele construcției socialiste la popoarele din Nord constituie un exemplu de aplicare a principiilor politicii naționale a partidului comunist în condițiile unei societăți extrem de înapoiate. Acest exemplu arată că și cele mai înapoiate grupuri etnografice pot trece la socialism, fără a mai străbate stadiul capitalist.

Siberia — ținut cu bogății inepuizabile — se transformă literalmente sub ochii noștri. Înfăptuirea planului septenal de dezvoltare a economiei naționale a U.R.S.S. va spori într-o măsură și mai mare greutatea specifică a Siberiei în viața economică și culturală a Uniunii Sovietice. Congresul al XXI-lea al P.C.U.S., care a trasat un măreț program de construire a comunismului, a deschis tuturor popoarelor din U.R.S.S. posibilități nelimitate de dezvoltare a economiei și a culturii lor naționale.

INDICE ETNOGRAFIC

Abadzehi, vechi trib adîghe (Caucaz 33)
abaza, vezi abazini
abaza, numele turcesc al abhazilor (Gruzia) 140
abazgi, vechi triburi din Gruzia, strămoși ai poporului abhaz 141
abazină, limbă din grupul caucazian de nord-vest 13, 44
abazini (abaza) popor din Caucaz 30, 43, 44, harta I
abhază, limbă din grupul caucazian de nord-vest 13, 44, 140, 146
abhazi (abhazieni), popor din Gruzia 26, 30, 113, 129, 140—143, harta I
abhazieni, vezi abhazi
abhazo — adîghee; vezi caucaziene, limbi (grupul de nord-vest)
abjui, dialect al limbii abhaze (Gruzia) 140
abvahți, popor din Daghestan 13
adiani, trib al evencilor 395
adîghe, vezi kabardini
adîgheie, limbi din grupul caucazian de nord-vest 13, 33, 42, 140
adîghei, popor din Caucaz 18, 20, 21, 24, 26, 30, 32—37, 40—44, 47, 48, 129, 140
adjar, dialect al limbii gruzine 113
adjari, grup etnic gruzin 112, 138, harta I
Afanasievo, cultură din mileniile III-II î.e.n. (sudul Siberiei) 327, 352
agulă, limbă din subgrupul lezghin (grupul daghestanez) 13
aguli, popor din Daghestan, înrudit cu lezghinii 69 harta I
ahvahi, grup etnic înrudit cu avarii (Caucaz) 13, harta I
ainoși, vechea populație a Japoniei 403
airumi, grup etnic înrudit cu azerbaidjenii, harta I
aisori, popor de limbă semită din Transcaucazia 13, 14, 85, 113, 151
alani, trib din antichitate (Caucazul de nord) 18—20, 24, 32, 53, 62, 194.
albană, limba, 20
albani, triburi din antichitate (Transcaucazia) 17—19, 85, 86
aleutini, popor din Siberia de nord-est 343, 346, harta III
altai, denumirea generică dată în trecut triburilor de limbă turcă, harta I
— din Altai 370, 371
— de nord 344, 350, 370, 371 373
— de sud 345, 370, 371, 373
altaieni (altai-kiji), popor de

limbă tiurcă din Siberia de sud 339, 344, 346, 350, 356, 369, 370, 372 — 375, 379, harta III
altaică, familie de limbi 13, 339, 340, harta I
altai-kiji; vezi altai, popor
Amur-Sahalin, tip antropologic 345
Anau, cultură din era bronzului (Asia mijlocie) 190
ando-didoic (ando-ţez), subgrup al limbilor caucaziene de nord-est 13
ando-didoi (ando-didoice), popoare din Daghestan 69, 70, 72
ando-dizi, popor de limbă caucaziană înrudit cu avarii (Daghestan) 68
ando-ţez, vezi ando-didoic
Andronovo, cultură din era bronzului (Siberia, Kazahstan) 190, 328, 352
anzi, grup etnic înrudit cu avarii (Daghestan) 13, harta I
apasiaci, triburi massagete, strămoşii poporului karakalpak 194, 207
apsili (apsua), vechi triburi din Gruzia, strămoşi ai poporului abhaz 140, 141
arabă, limba 187, 198—200, 234, 317
arabi, popor 86
— în Asia mijlocie 184, 185—187, 198, 199, 211, 314
— în Kazahstan 184, 185 harta II
arcini, grup etnic înrudit cu avarii (Daghestan) 70, harta I
arctică, rasă 346
arini, triburi sudice de limbă —ketă (Siberia de sud) 69, 344, 385
armeană, limbă din familia indo-europeană 13, 151, 152, 155, 174, 177
armeană gregoriană, religie creştină 109
armeni popor din sudul U.R.S.S. 6, 12, 14, 16, 19, 22, 25, 26, 29, 35, 85, 113, 147—152, 160, 165, 166, 169, 174, 178, harta I
armenoid (din Asia anterioară), tip antropologic 14
asiatică de nord, rasă 344
asirieni, popor din antichitate (Asia anterioară) 138
assiani (usuni), triburi din antichitate (Asia mijlocie) 194, 207, 208
augasi, triburi din antichitate (regiunea fluviului Sîr-Daria) 194
avară, limbă din grupul caucazian de nord-est 13, 69, 70, 84
avari, popor din Daghestan de limbă caucaziană 13, 68, 69 70, 72, 73, 80, harta I
azega, denumirea adîgheie a abhazilor (Gruzia) 140
azerbaidjană, limbă din grupul tiurc 13, 69, 86, 107, 177, 185
azerbaidjeni, popor de limbă tiurcă din Caucaz 14, 17, 20, 22, 25, 26, 30, 85, 89, 91, 93, 94, 100, 102, 104, 107, 109, 113, 151, 166, 178, harta I
azîk, trib kirghiz 309

Bagîş, trib kirghiz 309
bagulali, popor din Daghestan, 13
baikalic, tip antropologic (rasa asiatică de nord) 345, 346
baikalică, cultură din neolitic 326
baktrieni, popor din antichitate, strămoşii poporului tadjik (Asia mijlocie) 193, 206
balkară, limbă din grupul tiurc (Caucazul de nord) 13, 48, 49
balkari (malkari), popor din Caucazul de nord 14, 20, 26, 29 30, 44—49, harta I
bartangi, popor de limbă iraniană din Regiunea Autonomă Gorno-Badahşană 241, harta II
basîz, trib kirghiz 309
başkiri, popor de limbă tiurcă 201
batbi, vezi ţova-tuşini
bejitini, grup etnic înrudit cu avarii (Caucaz) harta I
beltiri, trib hakas 370
beluci, limbă 320
beludji, popor
— în Asia mijlocie 184, 185, 187, 314, 319
— în Kazahstan 184, 185, 320, harta II
beslenieni, trib adîghe (Caucaz) 33, 40
bjeduhi, vechi trib adîghe (Caucaz) 33, 40
borogoni, trib iakut 363
boşa, ţigani armeni 151
botlihi, grup etnic înrudit cu avarii (Daghestan) 13, harta I
bragui, popor de limbă dravidiană (Asia) 320
budismul, religie răspîndită în Asia 197, 357
budugi, popor de limbă daghestană din Azerbaidjanul de nord 13, 85, harta I
bugu, trib kirghiz 309
„buharieni", popor originar din Asia mijlocie înrudit cu tătarii siberieni 340, 379
buklini, triburi sudice de limbă ketă (Siberia) 385
bulagaţi, trib buriat (la apus de lacul Baikal) 354
bulgară, limbă 186
buriaţi, popor de limbă mongolă din Siberia 337, 338, 340, 345, 346, 350, 353 — 357, 354—361, 364, 369, 394, harta III
„burut", denumirea chineză şi kalmîkă a kirghizilor 299
bzîb, dialect al limbii abhaze, (Gruzia) 140

Caspi, triburi străvechi din Azerbaidjanul de nord şi Daghestan 18, 85
caspic, tip antropologic 14
cassiţi, popor din antichitate (Asia anterioară) 138
caucasionic, tip antropologic 14, 15
caucaziană (ibero-caucaziană), familie de limbi 13, harta, I
caucaziene, limbi 13, 17, 20, 44, 53, 63, 64, 68
— grupul central (veinah) 13, 63
— grupul de nord-est (daghestaneze sau ceceno-daghestaneze) 13, 20
— grupul de nord-vest (adîghe-abhaze sau abhazo-adîghe) 13, 44
— grupul de sud (iberice sau kartvelice) 13, 17, 113
caucaziene, popoare 15
ceagataikă, ramura de sud-est a limbilor tiurce 186
ceamalali (ceamalili), popor din Daghestan 13
ceamalili, vezi ceamalali
ceamalinki, grup etnic înrudit cu avarii (Caucaz), harta I
ceani, vezi lazi
cecenă, limbă din grupul caucazian central (Caucaz), 63, 64
ceceni (nahcio), popor de limbă caucaziană din Caucazul de nord 13, 26, 29, 64—68, harta I
ceceno-daghestaneze, vezi caucaziene, limbi 63
celkani, triburi ale altailor de nord 370
central-asiatic, tip antropologic (rasa asiatică de nord) 32, 43, 345
cerchezi, popor din Regiunea Autonomă Karaceavo-Cerchează (Caucaz) 15 harta I
cerchezi, termen generic folosit în trecut pentru indicarea trburilor adîgheie 18, 24, 32, 34, 39
cerik, trib kirghiz 309
chineză, limbă 187, 317
chinezi, popor 196, 318
cijurcijeni (ciurceni) vechi triburi de limbă tungusă din Extremul Orient 336
cimerieni, triburi din antichitate de pe litoralul nordic al Mării Negre 16, 17, 147, 148
cioudori, vechi triburi din Asia mijlocie 256
ciukci, popor de limbă paleoasiatică din peninsula Ciukotka 342, 346—348, 350, 381, 390,

403, 406—411, 414, 416, 418, harta III
ciukotă, limba 343
ciulîmi, popor din Siberia de vest 340, 379
ciurceni, vezi cijurcijeni
ciuvani, trib al iukaghirilor (Siberia de nord-est) 342, 343
colchi, vechi trib al gruzinilor 17
confucianismul, sistem religios care a fost răspîndit în China 319,
coreeană, limba 319
coreeni, popor 335
— în Asia mijlocie 184, 185, 187, 314, 319
— în Kazahstan 184, 185, 187, harta II
cumani, vezi kîpceaki

Daghestaneze, vezi caucaziene, limbi (grupul de nord-est)
dahi (tohari), triburi massagete din antichitate (Asia mijlocie) 194, 196, 207
darghină, limbă din grupul daghestanez (limbile caucaziene) 13, 69, 70, 84
darghini, popor din Daghestanul central 69, 70, 72, 76, 80, harta I
dari, denumirea medievală a limbii tadjice 185, 199
derbici, triburi massagete din antichitate 194
didoi, popor din Daghestan 13
digori, grup etnic al osetinilor de nord (Caucazul de nord) 53
dinlini, vechi triburi din Asia 331
djemşizi, popor de limbă iraniană din Asia mijlocie harta II
djerahi, vechi trib al ingușilor (Caucaz) 64
dolgani, popor din Siberia de nord 339, 348—350, 353, 392, 396, harta III
dravidiană, familie de limbi din Asia de sud 320
dungană, limba 319
dungani (huei), popor din Asia mijlocie și Kazahstan 184, 185, 187, 314, 317, 318, harta II
Eftaliți („hunii albi"), triburi din antichitate (Asia mijlocie) 197, 320
eheriți, trib buriat (la apus de lacul Baikal) 354
enți, popor de limbă samodiică (Siberia de nord) 341, 350, 380, 383, 384, 386, 390, harta III
ersari, trib turkmen 255, 256, 260, 263, 266
eschimoși, popor din Asia de nord-est și America de Nord 343, 346, 347, 351, 390, 403, 406—411, 416, 418, harta III
europeoidă, rasă 14, 187, 188, 327, 328, 332, 344
— ramură nordică
— ramura sudică 14
evenci (tunguși și oroncioni), popor de limbă tunguso-manciuriană din Siberia centrală 329, 340, 345, 348—350, 353, 356, 362, 363, 386, 391, 392, 394—397, 407, 412, 414, 416, 417, harta III
eveni (lamuți), popor de limbă tunguso-manciuriană din Siberia de nord-est 340, 345, 348, 349, 362, 392, 414, 416, harta III
evrei
— în Asia mijlocie 184, 185, 187, 211, 314, harta II
— în Daghestan 69
— în Gruzia 113
— în Transcaucazia 85, 109
ezidă, sectă religioasă la kurzi 177

Farși, limba persană contemporană 185
fereidan, dialect al limbii gruzine (Iran) 113
fino-ugrice, limbi 341, harta III

Galași, trib al ingușilor (Caucaz) 64
galga, vezi inguși
gheli, strămoșii actualelor popoare din Daghestan 18
ghian-gun, denumirea chineză a populației din ținutul Minusinsk (Siberia de sud) 331
ghiliaci, vezi nivhi
ghinuhi, grup etnic înrudit cu avarii (Caucaz), harta I
Glazkovo, cultură din regiunea Baikalului (mileniul al II-lea î.e.n.) 329
godoberini, grup etnic înrudit cu avarii (Daghestan) 13, harta I
goklen, trib turkmen 255, 256, 259
greacă, limba 141
greci, popor 147, 196
— în Armenia 151
— în Gruzia 113, harta I
gruzină, limba din grupul kartvelic (Transcaucazia) 13, 54, 112, 113, 138, 177
gruzini (kartveli) popor din Transcaucazia 10, 14, 16, 17, 19, 22, 25, 26, 29, 35, 53, 85, 111, 112, 116, 121, 129, 130, 136—— 138, 166, harta I
guligani, denumirea chineză a kurîkanilor 334
golzi, vezi nanaiți
guri, grup etnic gruzin 112, 138
guric, dialect al limbii gruzine 113

Hai, veche denumire a armenilor 147, 148
hakasi, popor de limbă tiurcă (Siberia) 208, 339, 340, 344, 345, 350, 356, 369, 370, 371, 373—375, 377, 379, 385, harta III
hanți, triburi din regiunea fluviului Obi 334, 336, 337, 341, 344, 347, 350, 381, 384—390, 414, 416, harta III
hazari, vechi triburi din Europa de sud-vest 19, 27, 33, 86
hevsur, dialect al limbii gruzine 113
hevsuri, grup etnic gruzin 14, 112, 117, 129, 137, harta I
hiagasi, denumirea chineză a kîrgîzilor 333
Hin, stadiu de cultură din neoliticul timpuriu (regiunea lacului Baikal) 325
hinalughi, popor delimbă daghestaneză din Azerbaidjanul de nord 13, 85, harta I
hioniți, triburi din antichitate (Asia) 198
hitiți, vechi popor din Asia Mică 113, 138
hivalik, denumirea unor grupuri de uzbeci 216
hongodori, trib buriat (la apus de lacul Baikal) 354
Horasan, tip antropologic 188
horezmieni, popor din antichitate (Asia mijlocie) 186, 193, 206,
horini, trib buriat (la răsărit de lacul Baikal) 354
huei, vezi dungani
hufi, popor de limbă iraniană din Regiunea Autonomă Gorno-Badahșană 241, harta II
huni (hunnu), uniuni de triburi din antichitate (Mongolia și China) 18, 19, 196, 198, 207, 332
„hunii albi", vezi eftaliți
huriți, popor din antichitate (Asia anterioară) 113
hvarșini, grup etnic înrudit cu avarii (Caucaz) harta I

Iagnobi, popor înrudit cu tadjicii (Asia mijlocie) 185, 241
iakută, limba 339, 362, 368, 396
iakuți, popor de limbă tiurcă (Siberia de nord) 334, 338, 339, 345, 346, 349, 350, 353, 361—364, 366, 368, 369, 392, 396, harta III
iarkendlîk, denumire a uigurilor 315
iasi, denumirea veche rusească a osetinilor 18
iazgulemi, popor de limbă iraniană din regiunea Pamirului 185, harta II
iberi, popor din antichitate (Transcaucazia) 17, 114

iberic (kartvelik), vezi caucaziene, limbi (grupul de sud)
ibero-caucaziană, vezi caucaziană, familie de limbi
icikiliki, trib kirghiz 309
ieniseic, tip antropologic al rasei uralice 344
igdîri, triburi din regiunea Mării Caspice 256
ilou, triburi din Primorie și regiunea Amurului 335
imeretin, dialect al limbii gruzine 113
imeretini, grup etnic gruzin 112
imerhev, dialect al limbii gruzine din Turcia 113
indieni, popor din America de Nord 329, 351
indo-europeană, familie de limbi 13, 53, 107, harta I
inghiloi, dialect al limbii gruzine (Azerbaidjan) 113
inghiloi, gruzini islamizați din Transcaucazia 85, 112
ingușă, limbă caucaziană 64
ingușî (galga), popor de limbă caucaziană din Caucazul de nord 13, 26, 63—67, harta I
iomut, trib turkmen 255, 256, 260, 262, 267, 272
iraniană, limba 20
iraniene, familie de limbi 13, 53, 68, 107, 109, 185, 186, 194, 197, 198, 206, 209, 236, 241, 320, harta I, harta III
iranieni, popor din Asia anterioară 256
ironi, grup etnic al osetinilor de nord (Caucazul de nord) 53
ironian, dialect al limbii osetine (Caucaz) 53
Isakovo, stadiu de cultură din neoliticul dezvoltat (regiunea Baikalului) 325
işkașimi, popor de limbă iraniană din Regiunea Autonomă Gorno-Badahșană 185, 241, harta II
islamismul, una din principalele religii de pe glob 19, 21, 41, 141, 198, 202, 234, 245, 268, 282, 293, 310
ismailiți, sectă a mahomedanismului șiit 245
itelmenă, limbă 343
itelmeni (kamciadali), popor de limbă paleoasiatică din peninsula Kamciatka 342, 346, 347, 403—406, harta III
iuecizi, triburi din antichitate, (Asia) 196, 331
iukaghiră, limbă 342, 343
iukaghiri, popor de limbă paleoasiatică din Siberia de nord-est 329, 342, 345, 350, 362, 380, 392, 393, 396, 414, harta III
iuraci, denumirea dată neneților de vecinii lor 380

Juan-juan, vezi jujani
jujani (juan-juan) uniuni de triburi din Mongolia și China 333

Kabardei, vezi kabardini
kabardini (kabardei sau adîghe), popor din Caucaz 14, 20, 21, 26, 30, 32—35, 39, 40, 43, 47, 48, 63, harta I
kabardino-cercheză, limbă din grupul caucazian de nord-vest 13, 33, 42
kacini, trib hakas 370
kahetin, dialect al limbii gruzine 113
kahetini, grup etnic gruzin 112
„kaisak-kirghizi", denumire comună pentru popoarele kirghiz și kazah 299
kaitagi, popor din Daghestanul central, înrudit cu darghinii 13, 69, 70, harta I
kalmîci, popor de limbă mongolă din Caucaz 299, harta I
kamasini, popor de limbă samodiică de pe podișul Altai-Saian 342, 380
kangalasi, trib iakut 363
karaceai (kara-ceailî), popor din Caucazul de nord 14, 20, 30, 44—49, harta I
karaceaie, limbă din grupul tiurc (Caucazul de nord) 13, 48
kara-ceailî, vezi karacaai
karagasi, popor de limbă samodiică de pe podișul Altai-Saian 380
karagasi, vezi tofalari
karakalpaci, popor de limbă tiurcă din U.R.S.S. 184, 185, 188, 200—202, 207, 209—211, 213, 273, 276, 278—283, 306, harta I
Karakalpakă, limbă din familia tiurcă 188
„kara-kirghizi" (kirghizii negri) sau „kirghizii dikokamennîe", vechi denumiri ale kirghizilor 299
kara-kitai, vezi kidani
kara-nogai, popor înrudit cu nogaii (Daghestan) 50
Karasuk, cultură din era bronzului (sudul Siberiei) 328
karatini, grup etnic înrudit cu avarii (Daghestan) 13, harta I
karluci, uniuni de triburi din antichitate (Semirecie) 198, 207
kartalini, grup etnic gruzin 112
kartli, dialect al limbii gruzine 113
kartveli, vezi gruzini
kartvelik, vezi caucaziene, limbi (grupul de sud)
kasogi-adîghei, vechi triburi adîghee (Caucaz) 33
kașgarlîk denumire a uigurilor 315
Kazahă, limba 186, 295, 298, 317
kazahi, popor de limbă tiurcă din U.R.S.S. 184, 185, 187, 188, 201, 202, 204, 207, 208, 210, 211, 241, 283, 284, 285, 288, 290—299, 319, 345, harta II, harta III
Kelteminar, cultură din epoca neolitică, mileniul IV-II î.e.n. (Asia mijlocie) 190, 327
keneghes, denumire tribală a uzbecilor 216
kerkeți, trib din antichitate (Caucaz) 18
keti, popor din Siberia de nord 343, 344, 348, 350, 352, 371, 384, 390, 396, harta III
ketă, limbă 334, 343, 344, 385, 387
kidani (kara-kitai), vechi popor din Asia Centrală 201, 335, 336
kîmaki, vechi trib kipceak 207
kirghiză, limba 186, 208, 311
„kirghizi" denumirea greșită a kazahilor 284
kirghizi, popor de limbă tiurcă din U.R.S.S. 184, 185—187, 201, 208, 211, 241, 299—302, 304—314, 345, harta II
— de nord 299
— de sud 299, 301
„kirghizi dikokamennîe", vezi „kara-kirghizi"
„kirghiz-kaisaci", denumire greșită a kazahilor 284
kisti, vechi trib al ingușilor (Caucaz) 64
kistini, popor din Transcaucazia 113
Kitoik, stadiu de cultură din neoliticul dezvoltat (regiunea Baikalului) 325, 329
kizic, grai al dialectului kahetin (limba gruzină) 113
kîpceakă, limba 201
kîpceakă, ramura de nord-vest a limbilor tiurce 19, 44, 186
kîpceaki (polovțeni sau cumani, uniuni tribale din stepele de pe litoralul Mării Negre (secolele al XI-lea—XIII-lea) 19, 20, 186, 187, 200—202, 207, 209, 216
kirghizi (hiagasi), vechi triburi din sudul Siberiei 333—335
kîtai, trib kirghiz 309
kîzîli, trib hakas 370
koibali, vezi motori
koibali, trib hakas 342
kokanlik, denumirea unor grupuri de uzbeci 216
komi, popor din Siberia, harta III

komi-zîriani, popor din nordul european al U.R.S.S. 337, 350
kongrat, denumire tribală a uzbecilor 216
koreeană, limbă 343
koreaci, popor de limbă paleoasiatică din Extremul Orient sovietic 343, 346—348, 350, 381, 390, 403, 405, 409—410, 414, 416, harta III
kotti, triburi sudice de limbă ketă (Siberia) 343, 344, 385, 387
krîzi, popor de limbă daghestaneză din Azerbaidjanul de nord 13, 85, harta I
ktai, denumire tribală a uzbecilor 201, 216
kubacini, grup etnic înrudit cu darghinii (Daghestanul central) 13, 69, 70, harta I
kumandini, triburi ale altailor de nord 370
kumîci, popor din Daghestan 19, 63, 69, 70, 72, 78, 80, harta I
kumîka, limbă din grupul tiurc 13, 19, 84
kurdă, limbă indo-europeană din Transcaucazia 13, 177, 178
kurîkani (guligani) triburi din Siberia de sud (secolele al V-lea și al X-lea e.n.) 334
kurmenji, dialect al limbii kurde (Transcaucazia) 177
Kurumci, cultură din Siberia de sud (secolele al V-lea și al X-lea) 334
kurzi, popor din Transcaucazia 30, 85, 98, 113, 151, 166, 177, 178, harta I
kușani, triburi din antichitate (Asia) 197
kușciu, trib kirghiz 309
kvanadini, grup etnic înrudit cu avarii (Caucaz) harta I

Lakă, limbă din grupul daghestanez 13, 69, 84
laki, popor din Daghestanul central 69, 70, 72, 80, harta I
Lamaismul, ramură a budismului, apărută în Tibet în secolul al XV-lea 357, 374
lamuți, vechea denumire a evenilor, 341, 345, 392
laponi, vezi lopari
latină, limba 199
lazi (ceani), popor înrudit cu gruzinii 19, 112, 113, 141, harta I
lecihum, grai al dialectului imeretin (limba gruzină) 113
leghi, strămoșii actualelor popoare din Daghestan 18
lezghină, limbă din grupul daghestanez 13, 69, 84
lezghini, popor din Caucaz 10, 69, 70, 72, 80, 85, harta I
lopari (laponi) popor din nordul Europei 350

Magdalenian, stadiu de cultură din paleolitic 324
mahomedanismul sunit, sectă musulmană 41, 108, 177, 317
malkari, vezi balkari
manciurian (sudic), subgrup lingvistic al grupului tungusomanciurian 340, 396
manciurieni, popor din Asia de răsărit 336, 337, 397, 399
mangît, denumire tribală a uzbecilor 216
mansi (voguli), popor de limbă ugrică din Siberia de vest 334, 336, 337, 341, 344, 347, 350, 384—390, 414, 416, 417, harta III
massageți, triburi din antichitate (Asia mijlocie) 193, 194, 196, 197, 206, 207, 209
maughiri, vezi șiliaghiri
mediteranean, tip antropologic 188
meghini, trib iakut 363
megreli (mingreli), popor înrudit cu gruzinii 112, 113, 143, harta I
megrelo-ciană, megrelo-lază sau zană, limbă din grupul caucazian sudic 13, 113
megrelo-lază, vezi megrelo-diană
meoți, trib din antichitate (Caucaz) 18
meshi, grup etnic gruzin 112, 114
Mesopotamiei, tip antropologic, vezi Pamir-Fergana
meșehi, veche denumire a meshilor (Transcaucazia) 114
mezi, popor din antichitate (podișul Iranului) 16, 85
ming, denumire tribală a uzbecilor 216
mingreli, vezi megreli
miuki, triburi străvechi din Azerbaidjanul de nord 85
mohe, triburi din Primorie și regiunea Amurului 335
mohev, dialect al limbii gruzine 113
mohevi, grup etnic al gruzinilor 14
mongoldor, trib kirghiz, 309
mongoli, popor din Asia 20, 88, 186, 202, 204, 336, 346, 371, harta I, harta III
mongoloid, tip antropologic 14, 187, 188, 196, 327, 328, 332, 344—346
motori (koibali), popor de limbă samodiică de pe podișul Altai-Saian 342, 370, 380
mtiul, dialect al limbii gruzine 113
mtiuli, grup etnic al gruzinilor 14
munduz, trib kirghiz 309
musci, denumirea asiriană a meshilor (Transcaucazia) 114
musulmani șiiți, sectă mahomedană 108, 109, 177

nah, vezi veinah
nahcio, vezi ceceni, popor
naiman, denumire tribală a uzbecilor 216
naimani, triburi de limbă mongolă din Asia centrală 335, 336
naliaghiri, trib al evencilor 395
Namazga, cultură din epoca neolitică (Turkmenia) 189, 190
namți, trib iakut 363
nanaghiri, trib al evencilor 395
nanaiți (golzi), popor de limbă tunguso-manciuriană din bazinul Amurului 340, 341, 347, 396, 398—400, 403, 410—412, 416, harta III
natuhai, vechi trib adîghe (Caucaz) 33
nazrani, trib al ingușilor (Caucaz) 64
Neanderthal, stadiu de cultură 188
neghidalți popor de limbă tunguso-manciuriană din Extremul Orient sovietic 340, 397, 400, 410, harta III
neliuli (neliuzi), trib al evencilor 395
neliuzi, vezi neliuli
neneți, popor din vestul Siberiei; vezi și samoezi 336, 341, harta III
„neneții de pădure", grup etnic al neneților (Siberia de nord) 341, 348, 380, 381, 386
nenți, popor de limbă samodiică din Siberia de nord 341, 344, 347, 348—350, 380, 381, 383 384, 386, 396, 410, 414, 416
nganasani, popor de limbă samodiică (Siberia de nord) 341, 350, 353, 380, 381, 384, 386, 390, harta III
niuriumniali, trib al evencilor 395
niurmagați, trib al evencilor 395
nivhă, limbă 343, 397
nivhi (ghiliaci), popor de limbă paleoasiatică de la gurile Amurului 342, 343, 345, 347, 397—400, 403, 405, 406, 410, 412, 416, harta III
nogai, popor de limbă tiurcă din stepele Rusiei de sud 14, 20, 43, 50—52, 69, 201, harta I
nogaică, limbă din grupul tiurc (Caucaz) 13
nordic, subgrup lingvistic; vezi tungus

Oguză, ramura de sud-vest a limbilor tiurce 185
oguzi, vechi triburi nomade de limbă tiurcă din Asia anterioară 86, 186, 198, 200, 207
oirați, popor de limbă mongolă din China și Mongolia 208
orocei, popor de limbă tungusomanciuriană din Siberia de răsărit 340, 341, 350, 397, 399, 400, harta III
oroki, popor de limbă manciuriană din bazinul Amurului 340, 341, 345, 350, 397, 399, 412, 414, harta III
orocioni, vezi evenci
ortodoxă, una din principalele religii de pe glob 357, 364, 374, 390, 396
osetină, limbă indo-europeană (Caucaz) 13, 63
osetini, popor din Caucaz 10, 14, 18, 26, 29, 30, 35, 48, 53—56, 59, 60, 62, 113, harta I
— de nord 53—55
— de sud 53, 54, 56
osi (ovsi), denumirea veche gruzină a osetinilor 18
ostiaci, vechea denumire a hanților, mansilor de nord și selkupilor 326, 341, 384
ostiako-samiezi, vechea denumire a selkupilor 341
ovsi, vezi osi

Padari, grup etnic înrudit cu azerbaidjenii harta I
paleoasiatice, denumirea mai multor popoare din Asia de nord-est 343, 380, 392, 403, 405, 406, harta III
paleoasiatice, limbi 339, 342, 343
paleoasiatice de nord-vest, limbi 342, 343, 397
Pamir-Fergana (Mesopotamiei) tip antropologic 187
pecenegă, limba 186,
pecenegi, vechi triburi tiurce din Asia mijlocie 207
persană, limba 185
perși, popor din Asia anterioară, 19, 85, 141, 147, 185, 211
olovțeni, numele rusesc al kîpceacilor 200
pomori, denumirea urmașilor vechilor coloniști ruși stabiliți pe țărmurile Mării Albe 337
pontic, tip antropologic 15
pretungusă, veche populație din Siberia de nord 329
protohitiți, popor din antichitate (Asia anterioară) 113
pșav, dialect al limbii gruzine 113
pșavi, grup etnic gruzin 14, 112, harta I

Racin, dialect al limbii gruzine 113
racinii, munteni, grup etnic gruzin 14
romani, popor din antichitate 141
rusă, limba 13, 53, 63, 70, 138, 187, 252, 295, 299, 317, 319, 342, 361, 371, 377
rușani, popor de limbă iraniană din regiunea autonomă Gorno-Badahșană 185, 241, harta II
ruși 32, 35, 51, 60, 178, 213
— în Asia mijlocie 185, 187, 221, 234, 384, harta III
— în Caucaz 14, 27, 28, 39, 47, 85, 142, 151 harta I
— în Kazahstan 185, 284, 294,
rutulă, limbă din subgrupul lezghin (grupul daghestanez) 13
rutuli, popor de limbă caucaziană din Daghestanul de sud 69, harta I

saci, triburi din antichitate (Pamir și Asia mijlocie) 193, 194, 196, 206—208
sagai, trib hakas 370
saiak, trib kirghiz 309
sakaravaci, triburi massagete din vechime 194
salor, trib turkmen 255, 256, 272
samodii, vezi neneți
samodiice (samoedice), limbi 341, 342, 380, 384, 385
samodiice, triburi pe podișul Saian-Altai 334, 371, harta III
samoedice, limbi, vezi samodiice
samoezi, triburi din vestul Siberiei, 336, 349, 380, 385 vezi și neneți
„samoezi avami și vadeici", vezi nganasani
„samoezi hantai", vezi enți
samoezii de pe Ienisei, vechea denumire a enților 341, 383
samoezi-iurad, vechea denumire a neneților 341, 380
„samoezi karasini", vezi enți
„samoezi-tavgieni", vezi nganasani
sanigi, vechi triburi din Gruzia, strămoși ai poporului abhaz 141
sarai, denumire tribală a uzbecilor 216
sarîbagîș, trib kirghiz 309
sarîk, trib turkmen 255, 256, 260, 263, 272
sarmați, vechi triburi nomade din Caucazul de nord 18, 24, 53
sarți, numele populației uzbece și tadjice de la orașe 210, 216
saru, trib kirghiz 309
saviri, strămoșii actualelor popoare din Daghestan 18
sciți, vechi popor din stepele de pe litoralul nordic al Mării Negre (secolul al VII-lea î.e.n. — secolul al III-lea e.n.) 16—18, 24, 53, 147, 193, 330
selgiucizi, triburi tiurce nomade din evul mediu (Asia mijlocie și anterioară) 86, 88, 186, 200, 201, 207
Selkupi, popor de limbă samodiică din Siberia 341, 342, 344, 384—390
— de nord 342, 348, 385
— de sud 341, 347, 385
semit, grup lingvistic din familia semite-hamită 13
semito-hamită, familie de limbi harta I
Serovo, stadiu de cultură din neoliticul dezvoltat (regiunea Baikalului) 325
sianbi, vechi uniuni de triburi din Asia 332
siberian de sud, tip antropologic 188
siberiană de sud, rasă 345
sinzi, trib din antichitate (Caucaz) 18
slav, grup lingvistic din familia indo-europeană harta I, harta II, harta III
slave, limbi indo-europene 13
soani, denumirea greacă a svanilor (Transcaucazia) 114
sogdieni, popor din antichitate, strămoșii poporului tadjik și uzbek (Asia mijlocie) 186, 193, 206, 208, 209, 241
soiți, veche denumire a tuvinilor 340
solto, trib kirghiz 309
Solutréic, stadiu de cultură din paleolitic 324
subbari, popor din antichitate (Asia anterioară) 113
sudic (kartvelic), grup lingvistic din familia caucaziană harta I
Suiargan, cultură din era bronzului (Asia mijlocie) 190
svană, limbă din grupul kartvelic (Transcaucazia) 13, 113
svani, grup etnic gruzini (Transcaucazia) 14, 26, 112, 114, 117, 129, harta I

Șamanismul, formă de religie legată de animism 196, 319, 357, 364, 374, 383, 384, 396, 410, 416
șapsugi, vechi trib adîghe (Caucaz) 33
șiliaghiri (maughiri) trib al evencilor 395
șori, popor de limbă tiurcă din Siberia 339, 344, 350, 369, 371, 373—375, 377, 387, harta III

şugnani, popor de limbă iraniană din regiunea autonomă Gorno-Badahşană (Tadjikistan) 185, 241 harta II

Tabali, denumirea asiriană a iberilor 114
tabasarană, limbă din subgrupul lezghin (grupul daghestanez al limbilor caucaziene) 13
tabasarani, popor din Daghestan, înrudit, cu lezghinii 69, 70, 72, harta I
tabunuţi, trib buriat (la răsărit de lacul Baikal) 354
tadjici, popor de limbă iraniană din U.R.S.S. 6, 184—188, 193, 200, 204, 206, 209—211, 213, 232, 241—243, 245, 249—252, 254, 255, 268, harta II
tadjikă, limbă din grupul iranian 185, 187, 200, 206, 241, 252
Tagarsk, cultură de pe cursul Ieniseiului (secolele al VII-lea—al II-lea î.e.n.) 330, 331
talîşi (tolîşon), popor de limbă iraniană din Transcaucazia şi Iran 13, 85, 107, 108
taohi, denumirea greacă a taonilor (Transcaucazia) 114
taoi, popor din Transcaucazia 114
taranci, denumire a uigurilor 315
taşkenlik, denumirea unor grupuri de uzbeci 216
Taştîkă, cultură din sudul Siberiei (secolul I î.e.n. — secolul al V-lea e.n.) 331, 332
tată, limbă iraniană apuseană vorbită în Caucaz şi în Iran 69, 85, 109
tătari, popor de limbă turcă din Siberia 20, 34, 336, 339, 340, 344, 346, 350, 379, harta II, harta III
— de pe Tar 379
— din Barabinsk 379
— din Kazan 379
— Din Tiumen 379
— din Tobolsk 379
— din Tomsk 379
tătarii din Abakan, vezi hakasi
„tătarii din Ciulîma" („tiurcii din Ciulîma"), vezi ciulîmi
„tătarii din Minusinsk", vezi hakasi
taţi, popor de limbă iraniană din Caucaz şi din Iran 13, 85, 109, 110, 111, harta I
Tazabaghiao, cultură din era bronzului (Asia mijlocie) 190
te, popor din Transcaucazia 113
teke (tekini), trib turkmen 255, 256, 259, 260, 267, 272
tekini, vezi teke
telenghiţi, triburi ale altailor de sud 370
teleuţi, triburi ale altailor de sud 370
temirgoi, vechi trib adîghe (Caucaz) 33, 40
tibareni, denumirea grecească a iberilor 114
tibetano-birmane, limbi 344
tindali (tindini), grup etnic din Daghestan înrudit cu avarii 13, harta I
tindini, vezi tindali
tiurc (turanic), grup din familia limbilor altaice 13, 19, 20, 30, 44, 50, 68, 69, 85, 86, 185, 186, 197, 198, 200, 202, 209, 210, 236, 315, 317, 332—334, 336, 339, 342, 345, 354, 362, 369, 370, 379, harta I, harta II, harta III
tiurci, grup etnic 186, 198—202, 204, 206, 207, 209, 210, 333, 334, 346, 371
— din Iran 185
— din Siberia 186
— din Uzbekistan 216
„tiurcii din Ciulîma", vezi ciulîmi
tiurci-tiurgheşi, vechi uniuni de triburi din Semirecie 198, 207
tiurgheşi, vezi tiurci-tiurgheşi
todjini, popor de pe podişul Altai-Saian 374
tofalari (karagasi), popor de limbă tiurcă din Siberia 339, 340, 346, 348, 349, 369, 371, 373, 374
tohari, vezi dahi
tolîşon, vezi talîşi
torci, vezi uzi
toreţi, trib din antichitate (Caucaz) 18
totemismul, religie primitivă 389
„truhmeni", vezi „truhmiani" şi turkmeni
„truhmiani" sau „truhmeni", veche denumire deformată a turkmenilor 13, 255
tubal, veche denumire a iberilor 114
tubalari, triburi ale altailor de nord 370
tughiu, denumirea chineză a triburilor tiurce din Altai 333, 334
tungus (nordic), subgrup lingvistic al grupului tunguso-manciurian 329, 335, 336, 345, 349
tungusă, limba 392
tunguso-manciurian, grup lingvistic 340, 392, 396—398
tunguşi, vezi evenci
turanic, vezi tiurc
turcă, limbă din Asia anterioară 185
turci, popor din Asia anterioară 34, 141, 166
turkmani, grup etnic din Uzbekistan 216, harta II
turkmenă, limbă din familia turcă 185
turkmeni, popor de limbă turcă din U.R.S.S. 13, 14, 20, 184, 185, 188, 191, 200, 207, 209—211, 213, 241, 255—256, 258—261, 264, 266—271, 283, 299, harta I
tuşin, dialect al limbii gruzine
tuşini, grup etnic gruzin 14, 112, 117, 129, harta I
tuvini, popor de limbă turcă din Siberia de sud 208, 339, 340, 345, 350, 369, 371, 373—375, 377, 379, harta III
tuvini-todjini, popor din munţii Saian (Asia Centrală) 349
Ţahură, limbă din subgrupul lezghin (grupul daghestanez) 13, 70
ţahuri, popor de limbă caucaziană din Daghestanul de sud 69, 77, 85, harta I
ţezi, grup etnic înrudit cu avarii (Caucaz) harta I
ţigani, popor 151
— în Asia mijlocie 184, 185, harta II 187, 314
— în Transcaucazia 85
ţorini, vechi trib al ingušilor (Caucaz) 64
ţova-tuşini (batbi), popor din Transcaucazia 13, 113
ţungari, triburi din Asia de răsărit 206

Ucraineană, limbă 13
ucraineni, popor harta III
— în Asia mijlocie 185, 187, 221
— în Kazahstan 185, harta II
udegheiţi, popor de limbă tunguso-manciuriană din Siberia de răsărit 340, 341, 350, 352, 396, 399, 401, 412, 414, 416, harta III
udini, popor de limbă daghestaneză din Azerbaidjanul de nord 13, 85, 113, harta I
ugrică, ramură din grupul limbilor ugro-finice 341, 381, 384, 385
ugri de pe Obi, denumire a hanţilor şi mansilor 341, 371
uigură, limbă din grupul tiurc 186, 317
uiguri, popor de limbă tiurcă din Asia mijlocie şi Kazahstan 184, 185, 198, 211, 314—317, 333, 334, harta II
ulci, popor de limbă manciuriană din bazinul Amurului 340, 341, 345, 347, 396, 397, 399, 400, 402, 410, 411, 412, harta III
uralică, familie de limbi 339, 341
uralică, rasă 344, 345
urarţi, popor din antichitate

(Transcaucazia și podișul Armeniei) 16, 17, 113, 138, 147
urianhai, veche denumire a tuvinilor 340
usuni, vezi assiani
uti, triburi străvechi din Azerbaidjanul de nord 85
uzbeci, popor de limbă turcă din U.R.S.S. 184—188, 200—202 204, 206, 209—211, 213, 215— — 216, 220, 221, 226—234, 236—239, 241, 243, 268, 280, 308, 315, 319, 379, harta II
uzbekă, limbă din grupul turc 186, 1[illegible]7, 203, 317
uzi (torci), vechi triburi înrudite cu oguzii 200
Vahani, popor de limbă iraniană din Regiunea Autonomă Gorno-Badahșană (Tadjikistan) 185, 241, harta II
vaniadîri, trib al evencilor 395
veinah (nah), vezi grupul central (caucaziene, limbi)
voguli, vechea denumire a hanților și mansilor 336, 341, 384
Zană, vezi megrelo-lază
zihi, termenul generic pentru indicarea triburilor adîgheie 18
zîriani, vezi komi
zoroastrismul, veche religie din Asia 193, 194, 198

INDICE GEOGRAFIC

Abakan, localitate din Siberia de sud 332, 370, harta III
Abakan, rîu din sudul Siberiei harta III
Abhază, R.S.S. Autonomă din Gruzia, vezi Abhazia
Abhazia (Abhază R.S.S. Autonomă) 12, 15, 19, 112, 140, 142-145
Abhazia, vechi stat de pe litoralul nordic al Mării Negre, 25, 29, 140, 141
Adîcea, rîu din nord-estul Siberiei harta III
Adîghee, Regiune Autonomă din R.S.F.S.R. (Caucazul de nord) 12, 33, 36, 42, 44
Adîghe-Habl, raion din Regiunea Autonomă Karaceaevo-Cercheză 33
Adîgheia (Cerchezia), vechi stat din Caucaz, 22, 78, 136
Adjară, R.S.S. Autonomă din Gruzia vezi Adjaria
Adjaria (Adjară, R.S.S. Autonomă) 12, 112, 113, 135, 140
Adjaris-Țhal, localitate din Gruzia 125
Afanasiev, munte din sudul Siberiei 327
Afontova Gora, munte din sudul Siberiei 324
Afganistan, țară din Asia anterioară 161, 183, 185, 197, 199, 215, 241, 255, 299, 319, 320
Africa, 5, 237
Agdam, raion din R.S.S. Azerbaidjană 91
Agdaș, raion din R.S.S. Azerbaidjană, 93
Agdjabedin, raion din R.S.S. Azerbaidjană 93
Aghin, district național din Siberia 339, 340
Agvania, numele vechi armean al Albaniei (Caucaz) 86
Ahal, oază din sudul Turkmeniei 256, 258
Ahalkalaki, localitate din Gruzia 137 harta I
Ahalkalaki, platou din sudul Gruziei 167
Ahalțih, localitate din Gruzia 137, harta I
Ahalțihe, raion din R.S.S. Gruzină 161
Ahpat, localitate din Armenia 169
Ahsu, localitate din Azerbaidjan harta I
Ahtî, sat lezghin din Daghestan 74
Aiaguz, rîu din estul Kazahstanului harta II
Aian, rîu din nordul Siberiei harta III
Airum, oraș din Armenia 154
Akara-ceai, vale din Azerbaidjan 90

Akcea-Daria, rîu din Asia mijlocie 189
Akmolinsk, localitate din nordul Kazahstanului harta II, harta III
Aksu, rîu din răsăritul Kazahstanului harta II
Aktiubinsk, localitate din Ural harta II
Alaghir, localitate din R.S.S. Autonomă Osetină de nord 54, harta I
Alaska, peninsulă din America de Nord 343
Ala-tau, sistem muntos din Asia centrală 198
Alaverdî, oraş industrial din R.S.S. Armeană 152—154, 160, harta I
Alazan, rîu din Gruzia 112
Alazeia, rîu din Siberia de nord-est 342, 392, harta III
Albania, stat antic din Caucaz 26, 86, 114
Aldan, oraş din Iakuţia 365, 369, harta III
Aldan, rîu din R.S.S. Autonomă Iakută harta III
Alei, rîu din sudul Siberiei harta III
Aleksandropol, oraş din Armenia 153
Aleksandrovsk-Sahalinski, oraş din insula Sahalin harta III
Aleutine, insule din nordul Oceanului Pacific 343
Alhan-Ciurt, canal din Caucazul de nord 66
Alma-Ata, regiune din R.S.S. Kazahă 286, 314, harta II
Altai, sistem muntos din Asia centrală 197, 208, 324, 330, 333, 335—338
Altai, ţinut din R.S.F.S.R. (U.R.S.S.) 186, 327, 328, 335, 363, 369—371, 373
Altai-Saian, podiş din Asia Centrală 334, 349, 371, 374—377, 379, 380
America 5,150, 323, 329, 343, 351 — America de Nord 348
Amga, rîu din sudul Siberiei harta III
Amgun, rîu din Extremul Orient sovietic, afluent al Amurului 340, 397, harta III
Amu-Daria, fluviu din Asia mijlocie 190, 192, 193, 197, 198, 210, 256, 258, 259, 273, 327, harta II
Amu-Daria, secţie din provincia Turkestan 213
Amur, fluviu din Extremul Orient 326, 327, 334, 335, 337, 340, 341, 343, 345, 347, 386, 389, 392, 396—401, harta III
Anabar, rîu din Siberia de nord 361, harta III
Anadîr, localitate din districtul naţional Ciukot 337, 415, harta III
Anadîr, rîu din Extremul Orient sovietic 392, harta III
Analkalaki, oraş din Gruzia de est 137
Analţih, oraş din Gruzia de est 137
Anapa, localitate din Caucaz harta I
Anatolia, regiune din Asia Mică 166, 255
Anau, colină din Turkmenia de sud 189
Andijan, oraş din Uzbekistan harta II
Andijan, regiune din Uzbekistan 184, 315
Angara, rîu din Siberia, afluent al Ieniseiului 324, 328, 334, harta III
Angarsk, localitate din sudul Siberiei harta III
Angren, oraş din R.S.S. Uzbekă 225
Anguş (Inguş), sat din valea Terekului (Caucazul de nord) 64
Ani, vechi oraş din Armenia 19, 26
Aparan, raion din R.S.S. Armeană, 166, 177
Apşeron, peninsulă din R.S.S. Azerbaidjană, 9, 89, 97, 110
Apşeronsk, oraş din ţinutul Krasnodar (R.S.F.S.R.), harta I
Arabia, peninsulă din Asia anterioară 191
Aragaţ, munţi din R.S.S. Armeană 167
Aragoţoti, regiune muntoasă din Armenia 163,
Aral, mare 194, 196, 200, 206, 207, 273, 276, harta II
Aralsk, localitate din vestul Kazahstanului harta II
Ararat, cîmpie din Armenia, 148, 151, 152, 155, 156, 159, 163, 164, 167, 177
Ararat, munte din Armenia 147
Arax, rîu din Caucaz 9, 90, 147, 149, harta I
Argun, rîu din sudul Siberiei harta III
Arhanghelsk, regiune din U.R.S.S 380
Armavir, localitate din sudul Rusiei 33, harta I
Armavir, veche capitală a Armeniei mari 149
Armeană, Republică Sovietică Socialistă (Armenia) 6, 12, 15, 19, 23, 24, 85, 106, 114 148, 149, 151—161—163, 166, 167, 171, 172, 174, 177, 179
Armenia, vezi şi Armeană R.S.S.
Armenia, vechi stat din Transcaucazia 22, 25—27, 29, 147—150, 157, 164, 168, 169, 172
Armenia înaltă, regiune din răsăritul Turciei 151
Armenia mare, satrapie din antichitate (Statul Seleucizilor) 149
Armenia mică, satrapie din antichitate (Statul Seleucizilor) 149, 151
Armeniei, podiş din Asia anterioară 16, 24, 147
Armina, veche denumire persană a Armeniei 147
Artaşat, capitala vechii Armenii 149
Artaşat, raion din R.S.S. Armeană 159, 167, 177
Artik, oraş din Armenia 163
Asia 5, 6, 9, 14—16, 20, 24, 27, 93, 106, 113, 115, 123, 129, 138, 148—150, 204, 237, 323, 351, 360, 384
— Asia anterioară 9, 14—16, 24, 27, 85, 106, 113, 115, 123, 129, 138, 183, 191, 194—196, 200
— Asia centrală 197, 324, 333, 335, 336, 363, 385, 407
— Asia de nord 323, 343, 348
— Asia de răsărit 324, 329, 335,
— Asia de sud 335, 344
— Asia Mică 148, 149
— Asia mijlocie 5, 6, 20, 93, 149, 181—194, 196—202, 206—215, 218, 236, 241, 249, 257, 259, 262, 269, 273, 279, 280, 284, 288, 302, 314, 316—319, 327, 331, 340, 351, 354, 379, 386, 394, harta II
Astarin, raion din Azerbaidjan 91
Astrahan, oraş din R.S.F.S.R. harta I, harta II
Astrahan, regiune din R.S.F.S.R. 34, 255
Astrahan-Bazar, raion din Azerbaidjan 90
Aşhabad, capitala R.S.S. Turkmene 258, harta II
Aşhabad, regiune din R.S.S. Turkmenă 260
Aşnak, sat din R.S.S. Armeană (raionul Talin) 175
Aştarak, raion din R.S.S. Armeană 177
Atbahşi, oraş din R.S.S. Kirghiză 302
Atbasar, localitate din nordul Kazahstanului harta II
Aten, localitate din Gruzia 26
Atrek, oază din Turkmenia 258
Atropatena, stat sclavagist din antichitate (litoralul nordic al Mării Negre) 17
Aulieat, vechiul nume al oraşului Djambul 317
Australia 5
Avar, hanat medieval din Daghestan 78

Azerbaidjan (Azerbaidjană, Republică Sovietică Socialistă), 12, 17, 19, 22, 23, 25, 26, 28, 77, 85, 86, 88—93, 94, 95, 97, 98, 100, 101, 103, 104, 106, 107, 109, 110, 112, 113, 123, 151, 160, 177, 179, 201
— de nord 9, 13, 20, 21, 68, 69
— de nord-est 10
Azerbaidjană R.S.S. vezi și Azerbaidjan
Azerbaidjanul de sud, regiune din nord-vestul Iranului 85, 107, 109
Azov, marea 9

Bagdad, raion din R.S.S. Uzbekă 219
Baiburt, oraș din Turcia 161
Baikal, lac din Siberia 324, 325, 326, 328, 329, 332, 334, 354, 355, 362
Bairam-Ali, raion din R.S.S. Turkmenă 320
Baksan, rîu din Caucaz 33
Baktria, stat sclavagist din Asia mijlocie 193
Baku, capitala R.S.S. Azerbaidjane 11, 25, 85, 87, 89, 95, 97 107, 109, 177, 285, harta I
Baku, gubernie a Azerbaidjanului din vechiul imperiu rus 12
Baku, hanat persan din secolul al XVIII-lea 88
Baku, raion din R.S.S. Azerbaidjan 110
Balhan, munți din Turkmenia, 260
Balhar, sat lak din Daghestan 72
Balhaș, lac din Kazahstan 198, harta II
Balhaș, localitate din Kazahstan harta II
Balkaria, regiune din Caucazul de nord 46
Barabinsk, oraș din R.S.F.S.R. harta III
Barabinsk, stepă din Siberia de vest 336, 379
Barda, raion din R.S.S. Azerbaidjană 97
Barda, vechi oraș din Azerbaidjan 86
Barnaul, oraș din sudul Siberiei harta II, harta III
Basarghecear, raion din R.S.S. Armeană 177
Bataisk, localitate de pe Don harta I
Batumi, oraș din R.S.S. Gruzină 113, 125, 126, harta I
Behistun (Bisutin), localitate din Media (Urartu) 147
Belaia, rîu din Caucaz, afluent al Kubanului harta I
Belaia, rîu din R.S.S. Autonomă Bașkiră, afluent al Kamei harta II
Belaia, rîu din Siberia de sud, afluent al Angarei 324, harta III
Belgia 124
Belokan, raion din R.S.S. Azerbaidjană 93
Belucistan, provincie din Pakistan 319, 320
Belucistanul iranian, provincie din Iran 319
Berdaa, localitate din răsăritul Transcaucaziei 27
Berezovo, localitate din Siberia de vest 384
Bering, insulă din arhipelagul Komandorskie (Marea Bering) 343
Bering, marea 343, 407
Berkușad-ceai, regiune din Azerbaidjan 90
Bhalkalak, raion din R.S.S. Armeană 165
Bia, rîu din sudul Siberiei, afluent al fluviului Obi harta II
Biisk, localitate din sudul Siberiei harta II, harta III
Biriusa, rîu din Siberia, afluent al Ieniseiului harta III
Birobidjan, oraș din Extremul Orient sovietic harta III
Bisutin, vezi Behistun

Bitlis, regiune din Turcia de răsărit 151
Bizantin, Imperiul (Bizanț) 18, 19, 41, 62, 141, 150
Bizanț, vezi Bizantin, imperiul
Blagoveșcensk, oraș din sud-estul Siberiei harta III
Bodaibo, localitate din sudul Siberiei harta III
Bogorodskoe, sat de pe Amur 396
Bohai, stat feudal din Asia de răsărit 335
Bolșaia Heta, rîu din nordul Siberiei harta III
Bolșoi Aniûi, rîu din nord-estul Siberiei harta III
Bolșoi Irghiz, rîu din Rusia de răsărit harta II
Bolșoi Ulagan, rîu din Altai 330
Bolșoi Uzen, rîu din Rusia de răsărit harta II
Bombay, port și centru industrial din Republica India 245
Borcealo, raion din R.S.S. Gruzină 120
Borzia, localitate din sudul Siberiei harta III
Budionnovsk, localitate din sudul Rusiei harta I
Buguruslan, oraș din regiunea Cikalov (R.S.F.S.R.) harta II
Buhara, hanat din Asia mijlocie 200, 204, 210, 212, 213, 234, 267
Buhara, oază din Asia mijlocie 193
Buhara, oraș din R.S.S. Uzbekă 199, 200, 202, 225, 240, 241, harta II
Buhara, regiune din R.S.S. Uzbekă 186, 216, 228, 232, 238, 256
Buhara, republică populară din Asia mijlocie 212, 213
Buhara de răsărit, regiune din sud-estul Tadjikistanului 243, 244
Buhtarma, rîu din nord-estul Kazahstanului harta II, harta III
Buinaksk, ocalitate din Caucazul de nord harta I
Bureia, rîu din sud-estul Siberiei harta III
Buret, așezare din sudul Siberiei, datînd de la sfîrșitul epocii glaciare 324
Buriatia (Buriată, Republică Sovietică Socialistă Autonomă) 339, 340, 357 359, 360
— de vest 354, 355
Buriat-Mongolă, Republică Sovietică Socialistă Autonomă din R.S.F.S.R., vezi și Buriatia
Burla, rîu din Siberia de vest harta II
Buzuluk, oraș din regiunea Volgăi harta II
Bzîb, rîu din Caucaz 44

Califatul arab, stat arab din evul mediu 86, 150
Cappadochia (Gamera, Gamirk sau Gamirr), țară antică din Asia Mică 148
Caspică, marea 9, 10, 27, 69, 72, 78, 85, 95, 183, 189, 190, 194, 207, 256, 258, 260, 262, 284, harta II
Caucaz, munții 9, 10, 20
Caucaz, regiune din sudul Uniunii Sovietice 6, 7, 9—11, 12—16, 18—24, 27—29—32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 44, 45, 48, 50, 52, 53—55, 59 67, 68, 72, 74, 77, 78, 100, 110, 111, 115, 116, 122, 123, 124, 126, 129, 133, 137, 141, 142, 151, 165, 166, 178, 179, 262, harta I
— central 20
— de nord 9, 10, 12, 15, 16, 18, 22—29, 31—34, 36, 38, 39, 41, 44, 48, 50, 53—55, 59, 63, 64, 67, 77, 78, 115, 123, 126, 151, 179, 255
Ceacea, regiune din Uzbekistan 206
Ceaci, stat sclavagist din Asia mijlocie 196

Ceagatai, hanat feudal din Asia mijlocie 186, 202, 206
Cear, rîu din nord-estul Kazahstanului harta II
Ceara, rîu din sudul Siberiei harta III
Ceardjou, oraș din nord-estul Turkmeniei 256, 258, 272, 276, harta II
Ceardjou, regiune din R.S.S. Turkmenă 215
Cearîș, rîu din sudul Siberiei, afluent al fluviului Obi harta II, harta III
Ceartali,sat din Gruzia de est 122
Ceatkal, lanț muntos din sistemul Tian-șan 225, 299
Ceatma, localitate din Azerbaidjan 94
Ceaun, estuar (Siberia de nord-est) 409
Cecenă, Regiune Autonomă din Caucazul de nord 23, 63
Cecenia, regiune din Caucazul de nord 63—66, 68
Cecenă-Ingușă, R.S.S. Autonomă din Caucaz 12, 23, 50, 63, 66, 68, 123
Celkar, localitate din vestul Kazahstanului harta II
Ceremhovo, localitate din sudul Siberiei harta III
Cerchezia, regiune din Caucazul de nord 22, 42, vezi și Adîghei
Cerkessk, oraș din Caucazul de nord 42, harta I
China 149, 196, 197, 202, 209, 315, 317, 318, 327—329, 331—337, 351, 394, 398
Chineză, Republica Populară 183 185, 284, 299, 314, 317
Ciatura, oraș din R.S.S. Gruzină 119, 125
Ciatura, raion din R.S.S. Gruzină 11, 124
Cilicia, regiune din Asia anterioară 151
Cimbai, oraș din Karakalpakia 276
Cimkent, oraș din R.S.S. Kazahă 215, harta II
Ciopan-tepe, localitate din Turkmenia 188
Ciornîe Zemli, parte din cîmpia de pe litoralul Mării Caspice 123
Circik, oraș din R.S.S. Uzbekă 225
Cita, oraș din sudul Siberiei harta III
Ciu, Marele canal (R.S.S. Kirghiză) 300
Ciu, raion din R.S.S. Kazakă 296
Ciu, rîu din Asia mijlocie 204, 208, 299, 309, harta II
Ciuia, rîu din sudul Siberiei harta III
Ciukot, district național din R.S.F.S.R. 339, 341—343, 407
Ciukotka, peninsulă din Extremul Orient Sovietic 403, 412
Ciulîma, rîu din Siberia de vest 340, 379, harta III
Ciumîș, rîu din sudul Siberiei harta III
Ciuna, rîu din Siberia, afluent al Ieniseiului harta III
Ciust, oraș din Uzbekistan 229
Colchida, cîmpie, vezi Rioni, 15, 121, 123
Colchida, stat antic din Transcaucazia 17, 18, 114, 121, 137, 140, 141
Coreea, țară din Asia de răsărit 327, 334—336
Crimeii, hanat tătar din Crimeea (secolul al XV-lea) 21, 34, 37, 41

Dag Bilidji, sat din raionul Divicin (Azerbaidjan) 84, 85 102
Daghestan, R.S.S. Autonomă din Caucaz 10, 12, 13, 15, 18—23, 25—27, 29, 30 51 65, 68—74, 77—80, 86, 106, 109, 123, 129
— central 69
— de nord 50, 67, 69
— de sud 69, 70, 77
Daghestanskie Ogni, localitate din Daghestan 72
Dagh-Tau, pisc din Caucaz 9
Dahia, stat sclavagist din Asia mijlocie 196
Dargav, defileu din Caucazul de nord, 55
Darial, defileu din munții Caucazului 10
Darvaz, regiune din Tadjikistan 187, 247
Daşkesan, oraș industrial din R.S.S. Azerbaidjană 95, 99, 126
Davan 196 vezi Parkan
Dejnev, cap din peninsula Ciukotka 409
Derbent, hanat feudal din Daghestan 78
Derbent, oraș din R.S.S. Autonomă Daghestan 10, 22, harta I
Derbent, raion din Daghestan 85
Dersim, regiune din Armenia 151
Deşti-Kîpceak, stepe din Kazahstan 201, 204, 206
Digoria, regiune din Osetia de nord (Caucaz) 54
Dikson, port la Marea Kara harta III
Dioscurias, colonie grecească din antichitate (Colchida) 17
Divicin, raion din R.S.S. Azerbaidjană 91, 102, 110, 140
Djadjur, sat din regiunea Șirak (R.S.S. Armeană) 159
Djalalabad, oraș din R.S.S. Kirghiză 215, 299
Djalal-Oglin, vechea denumire a raionul Stepanavan (Armenia) 158
Djambul, oraș din R.S.S. Kazahă 215, 317, harta II
Djarkent, vechiul nume al orașului Panfilov 315
Djebel, regiune din Asia mijlocie (la răsărit de Marea Caspică) 189
Djeitun, localitate din Turkmenia 188
Djizak, oraș din Uzbekistan 241
Djuci, vezi Hoarda de Aur
Dolgano-Nenet, district național din Siberia 339
Don, fluviu din U.R.S.S. 18, 34, harta I
Donbass, regiune carboniferă din Ucraina 285
Dseh, localitate din Armenia 169
Dudinka, localitate din nordul Siberiei harta III
Dușambe capitala R.S.S. Tadjice 248, harta II
Duşeti, oraș din Gruzia de est 137
Dzara, oraș din Armenia 154

Ecimiadzin, oraș din R.S.S. Armeană 25
Ecimiadzin, raion din R.S.S. Armeană 177
Egipt, țară din nord-estul Africii 140
Egorlî, rîu din sudul Rusiei harta I
Ehegnadzor, raion din R.S.S. Armeană 156
Eia, rîu din Caucaz harta I
Eisk, port la Marea Azov harta I
Elbrus, pisc din Caucaz 9
Elisavetpol, gubernie a Azerbaidjanului din vechiul imperiu rus 12
Elista, localitate din sudul Rusiei harta I
Elogui, rîu din Siberia, afluent al Ieniseiului 343, 345
Emba, rîu din nord-vestul Kazahstanului harta II
Ereti, veche provincie gruzină 112
Erevan, capitala R.S.S. Armene 154, 160, 172—174, 177 harta I
Erivan, gubernie din vechea Rusie 152
Erivan, vechea denumire a Erevanului 153
Erzerum, regiune din Turcia 151
Eufrat, fluviu din Asia anterioară 148
Europa 5, 26, 72, 123, 150, 202, 209, 323, 324, 350, 351
— Europa răsăriteană 197, 390
Evenk, district național din Siberia 339, 340, 412

Evlah, localitate din Azerbaidjan harta I
Extremul Nord, regiune din Siberia 338, 339, 346, 412
Extremul Orient 201, 319, 323, 336, 342, 379, 411

Falgar, regiune din nordul Tadjikistanului 243
Fergana, Marele canal (Uzbekistan) 220
Fergana, oraş din R.S.S. Uzbekă 241, harta II
Fergana, regiune din R.S.S. Uzbekă 187, 200, 206, 213, 216, 228, 232, 238, 305, 314—316
Fergana, vale din Uzbekistan, 189, 196, 209, 226, 228, 229, 241, 247, 299, 304, 308, 309, 319
Flămîndă, stepă din Asia mijlocie 220
Frunze, capitala R.S.S. Kirghize 302, 304, 315, harta II

Gagra, oraş din Transcaucazia harta I
Gamera, vezi Cappadochia
Gamirr, vezi Cappadochia
Gamirk, vezi Cappadochia
Gandja, vechi oraş din Azerbaidjan 86, 88
Gansu, provincie din R.P. Chineză 317
Garm, regiune din vechea Rusie (Tadjikistan) 241, 250
Garni, localitate din Armenia 25
Ghelati, localitate din Gruzia 26
Ghelendjik, localitate din Caucaz harta I
Gheokceai, oraş din R.S.S. Azerbaidjană harta I
Gheokceai, raion din R.S.S. Azerbaidjană 91, 93
Gherat, centrul statului Timurizilor 203
Gherghebil, localitate din Daghestan 72
Ghilian, provincie din Iran 107
Ghissar, lanţ muntos din Asia mijlocie 193
Ghissar, Marele canal (Tadjikistan) 246
Gonam, rîu din sud-estul Siberiei harta III
Gori, oraş din R.S.S. Gruzină 121, 126, 137, harta I
Gori, raion din R.S.S. Gruzină 121
Goris, oraş din R.S.S. Armeană 160
Gorki, oraş din R.S.F.S.R. 126
Gorlovka, oraş din R.S.S. Ucraineană 126
Gorno-Altai, Regiune Autonomă din Siberia de sud 339, 374, 376, 377
Gorno-Altaisk, oraş din Siberia de sud harta III
Gorno-Badahşană, Regiune Autonomă din R.S.S. Tadjikă 183, 214, 241, 246
Gorno-Uralsk, localitate din sudul Siberiei harta II
Gorskaia, R.S.S. Autonomă 23, 63
Goţatl, sat avar din Daghestan 74
Grecia 140
Greko-baktrian, stat sclavagist din Asia mijlocie 196
Groenlanda, insă din Oceanulul Atlantic, colonie daneză 343
Groznîi, oraş din Caucazul de nord 11, 65, harta I
Gruzia (Gruzină, R.S.S.) 9, 11, 12, 17, 19, 22—26, 28, 29, 53, 54, 62, 65, 85, 90, 106, 107, 111—127, 129—141, 150, 151, 160, 177, 179
— de est 15, 22, 112, 114—116, 123, 127, 130, 131, 132, 136, 137
— de vest 112, 114—116, 118, 120, 121, 123, 127, 129, 130, 133, 136, 141
Gruzia, regat din evul mediu 115, 116, 123
Gruzină R.S.S., vezi şi Gruzia
Gudauta, oraş din R.S.S. Autonomă Abhază 140
Gudauta, raion din R.S.S. Autonomă Abhază 140
Gunibe, raion din R.S.S. Autonomă Daghestan 78
Guria, regiune din Gruzia de vest 112, 130, 135
Guriev, oraş din răsăritul Rusiei, port la Marea Caspică harta II

Habarovsk, oraş din Extremul Orient sovietic 396, harta III
Habarovsk, ţinut din Extremul Orient sovietic 341
Habez, raion din Regiunea Autonomă Karaceaevo-Cercheză 33
Hacimas, oraş din R.S.S. Azerbaidjană 91, harta I
Hacimas, raion din R.S.S. Azerbaidjană 91, 110
Haias, vezi Haik
Haiastan, vezi Haik
Haik, (Haika, Haias sau Haiastan) vechea denumire a Armeniei 148
Haika, vezi Haik
Hakasă, Regiune Autonomă din R.S.F.S.R. 208, 339, 373
Hakasia (Hakasă, Regiune Autonomă) 374, 377
Hanlar, raion din R.S.S. Azerbaidjană 91
Hantî-Mansi, district naţional din Siberia de vest 339, 384
Hantî-Mansi, oraş din Siberia de vest 341, harta III
Hasarviurt, localitate din Caucazul de nord harta I
Haşuri, localitate din Gruzia harta I
Hatanga, rîu din Siberia de nord 361, 396, harta III
Hauzhan, lac de acumulare din Turkmenia 258
Hazar, regat din regiunea cursului inferior al Volgăi (secolele al VI-lea — al VII-lea) 27
Heta, rîu din nordul Siberiei harta III
Hevsuretia, regiune muntoasă din Gruzia de est 112, 121, 126, 135, 138
Hiva, raion din R.S.S. Uzbekă 187
Hiva, regiune din Uzbekistan 216, 232
Hiva, vechi hanat din Asia mijlocie 204, 210, 212, 213, 234, 267, 273, 278
Hoarda albă, stat uzbek de pe cursul inferior al fluviului Sîr-Daria (secolul al XIV-lea) 204
Hoarda de Aur, stat feudal mongol din Europa de răsărit 20, 21, 22, 33, 34, 88, 186, 203, 336
Hoarda Nogai, stat tătaro-mongol din evul mediu (sudul Rusiei) 20
Hodjeili, oraş din Karakalpakia 276
Hodjent, regiune din nordul Tadjikistanului 243
Horasan, provincie din Iran 319
Horezm, oază de pe cursul inferior al fluviului Amu-Daria 193
Horezm, regiune din Uzbekistan 187, 194, 199, 216, 218, 225, 226, 229, 238, 256, 258, 319
Horezm, republică populară din Asia mijlocie 212, 213
Horezm, stat sclavagist din Asia mijlocie 190, 193—197, 200—202, 280
Hram, localitate din Gruzia 125
Hucini, localitate din Caucazul de nord harta I
Hvancikara, ţinut din Gruzia 120

Iablonovîi, munţi din Siberia de sud 349
Iagnob, rîu din Tadjikistan 185, 241
Iakută, R.S.S. Autonomă, vezi Iakuţia
Iakuţia (Iakută, Republică Sovietică Socialistă Autonomă) 323, 326, 329, 340, 361, 365—369
— de nord 326, 365
— de sud 326
Iakutsk, capitala R.S.S. Autonome Iakute 337, 365, 369 harta III

Ialutorovsk, localitate din sud-vestul Siberiei harta III
Iamalo-Nenet, district național din Siberia 339, 341, 380, 384
Iana, rîu din R.S.S. Autonomă Iakută 361, harta III
Ianghi-iul, oraș din R.S.S. Uzbekă 226
Iarkend, oraș din vestul R.P. Chineze 315
Iberia, stat sclavagist din Transcaucazia 17, 19, 114
Idjevan, raion din R.S.S. Armeană 156, 159, 163
Ienisei, fluviu din Siberia 208, 324, 326, 328, 330, 332, 333, 335, 337, 340, 341, 343, 344, 348, 380, 383, 385, 392, 394, harta III
Ieniseisk, oraș din Siberia de sud 344, 387, harta III
Igarka, localitate din nordul Siberiei harta III
Ijma, rîu din nordul Rusiei harta III
Ikaltoi, localitate din Gruzia 26
Ili, rîu din Asia centrală 284, harta II
Ili, ținut din Asia centrală 315, 317
Iman, rîu din Extremul Orient sovietic, afluent al Amurului harta III
Imeretia, regiune din Gruzia de vest 112, 119, 130, 135, 143
Ind, fluviu din Asia de sud 202
India, țară din Asia de sud 161, 188, 197, 202, 209
Indighirka, rîu din Siberia de nord 361, harta III
Înghețat, Oceanul 407
Ingoda, rîu din Siberia de sud 395
Inguri, rîu din Transcaucazia 113, harta I
Inguș, vezi Anguș
Ingușă, Regiune Autonomă din Caucazul de nord 23, 63
Ingușetia, regiune din Caucazul de nord 65
Iolotan, raion din R.S.S. Turkmenă 320
Iordania, regat arab din Asia anterioară 140
Irak, țară din Asia anterioară 14, 255
Iran, țară din Asia anterioară 9, 14, 20, 85, 88, 107, 112, 113, 149, 161, 183, 185, 199, 201, 202, 209, 210, 234, 255, 256, 319, 320, 331
Iranul ahemenid, stat din Asia anterioară (secolele al VI-lea—al IV-lea î.e.n.) 210
Iranul sasanid, stat din Asia anterioară (secolele al III-lea—al VII-lea) 198, 210
Irbit, localitate din Siberia de vest harta III
Irghiz, rîu din nord-vestul Kazahstanului harta II
Irkut, rîu din Siberia de sud, afluent al Angarei 324
Irkutsk, oraș din sudul Siberiei 324, harta III
Irkutsk, regiune din sudul Siberiei 340
Irtîș, rîu din Asia 200, 201, 335, harta II, harta III
Ismailinsk, raion din R.S.S. Azerbaidjană 110
Issîk-kul, lac din Asia mijlocie 208, 301, 309, harta II
Issîk-kul, regiune din R.S.S. Kirghiză 306
Işim, rîu din nordul Kazahstanului și Siberia de vest 201, harta II, harta III
Işimbai, localitate din răsăritul Rusiei harta II
Itil, capitala hazarilor de la gurile Volgăi (secolele al VIII-lea, — al X-lea) 27
Iţari, sat kaitag din Daghestan 74
Iujno-Sahalinsk, oraș din insula Sahalin harta III
Iuva, vechiul nume al satului Șaumian din raionul Artașat (R.S.S. Armeană) 159
Ivolga, rîu din sudul Siberiei 332
Izberbaș, oraș din Daghestan 72, harta I

Janî-Daria, rîu secat de la sudul Mării Aral 273
Juzul mare, stat feudal kazah 204, 291
Juzul mic, stat feudal kazah 206, 291
Juzul mijlociu, stat feudal kazah 204, 291

Kabardia, vechi stat din Caucaz 22, 32, 54, 62, 78
Kabardia, regiune din Caucaz 33, 35, 36, 42
Kabardină-Balkară, R.S.S. Autonomă din Caucaz 12, 23, 33, 36, 44, 46, 49
Kaerlîk, sat din Regiunea Autonomă Gorno-Altai 376
Kafan, oraș din R.S.S. Armeană 154, 160, harta I
Kafan, raion din R.S.S. Armeană 155
Kahetia, platou din Caucaz 112, 116, 118—121, 127, 129, 130, 135, 136
Kairak-Kum, localitate din Tadjikistan 246
Kaitag, principat feudal din Daghestan 78
Kalaus, rîu din ținutul Stavropol (R.S.F.S.R.) 47
Kamciatka, peninsulă din Extremul Orient sovietic 340, 342, 392, 403, 404, 405, 407, harta III
Kamciatka, rîu din Extremul Orient sovietic 404
Kan, raion din R.S.S. Gruzină 121
Kanaker, localitate din Armenia 154
Kanghir, rîu din Kazahstan 191
Kanghiui, stat sclavagist din Asia mijlocie 196
Kansk, oraș din sudul Siberiei 344, harta III
Kara, Marea 384
Karabah, hanat persan din secolul al XVIII-lea 88
Karabah, oraș din R.S.S. Azerbaidjană 95, 98
Karabah, regiune din R.S.S. Azerbaidjană 85, 89
Karabekaul, localitate din Turkmenia 256
Kara-Bogaz-Gol, golf la Marea Caspică harta II
Karaceaevo-Cercheză, Regiune Autonomă din Caucaz 12, 23, 32, 33, 36, 43, 45, 46, 49, 50
Karaceaevsk, localitate din Caucaz harta I
Karaganda, bazin carbonifer din Kazahstan 285
Karaganda, oraș din nordul Kazahstanului harta II, harta III
Kara-Kalin, raion din R.S.S. Turkmenă 256
Karakalpakă, Regiune Autonomă din R.S.S. Autonomă Kazahă 183, 193, 197, 213, 214, 273, 276, 283, 319
Karakalpacă R.S.S. Autonomă, vezi Karakalpakia
Karakalpakia (Karakalpakă R.S.S. Autonomă din R.S.S. Uzbekă) 273
Karakaralinsk, localitate din Kazahstan harta II
Kara-Kirghiză, Regiune Autonomă 214
Karakol, vechiul nume al orașului Prjevalsk (Kirghizia) 304
Kara-Kum, deșert din Asia mijlocie 189, 191, 256, 258
Karatal, rîu din estul Kazahstanului harta II
Karateghin, regiune din Tadjikistan 187, 244, 247
Kara-Uzeak, oraș din Karakalpakia 276
Kareaghin, raion din R.S.S. Azerbaidjană, 97
Karși, oraș din sudul Uzbekistanului harta II
Kartalinia, platou din Caucaz 112, 116, 127, 129, 130, 135, 136
Kartlia, vechi stat din Gruzia răsăriteană 19
Kaspiisk, localitate din Caucazul de nord harta I

Kaş, rîu din Asia centrală harta II
Kaşgar, oraş din vestul R.P. Chineze 315
Kaşgaria, regiune din China de sud-vest 315
Kaşgar-Kişlak sat din Kirghizia 315
Kaşka-Daria, regiune din Uzbekistan 216, 230, 241
Katta-Kurgan, oraş din R.S.S. Uzbekă 220
Katui, rîu din nordul Siberiei harta III
Katun, rîu din sudul Siberiei, afluent al fluviului Obi harta II, harta III
Kazah, hanat din Asia mijlocie (secolul al XVI-lea) 204
Kazah, oraş din R.S.S. Azerbaidjană 95
Kazah, raion din R.S.S. Azerbaidjană 151
Kazahă, Republică Sovietică Socialistă 5, 6, 181, 183—191, 198, 209, 214, 215, 241, 273, 284—288, 295, 297—299
Kazahă, Republică Sovietică Socialistă Autonomă 212, 213, 214, 314, 317, 319
Kazahstan (Kazahă, Republică Sovietică Socialistă), vezi Kazahstan 186, 187, 189, 190, 194, 196—198, 201, 204, 206, 207, 210, 211, 291, 292, 294, 295, 328, 330
Kazahstanului, stepele 190
Kazalinsk, oraş din sudul Kazahstanului harta II
Kazan, hanatul din; stat feudal tătar 379
Kazandjik, oraş din Turkmenia 258
Kazbek, pisc din Caucaz 9
Kazikumuh, hanat medieval din Daghestan 69, 78
Kazikumuh, regiune din Daghestan 69
Kazîm, rîu din regiunea Tiumen (R.S.F.S.R.), afluent al fluviului Obi 384, harta III
Kedabek, localitate din Azerbaidjan 90
Kelbadjar, raion din R.S.S. Azerbaidjană 177
Kelif, localitate din Turkmenia 256
Kemerovo, oraş din sudul Siberiei harta III
Kemerovo, regiune din Siberia 340
Kerki, oraş din răsăritul Turkmeniei harta II
Ket, rîu din Siberia centrală, afluent al fluviului Obi 342, 384, harta III
Kia, rîu din sudul Siberiei harta III
Kirenga, rîu din sudul Siberiei harta III
Kirghiză, Republică Sovietică Socialistă, vezi Kirghizia
Kirghiză, Republica Sovietică Socialistă Autonomă 212, 214
Kirghizia (Kirghiză, Republica Sovietică Socialistă) 189, 211, 213—215, 299, 300, 302, 303, 305, 311, 314, 315, 317, 328
Kirovabad, oraş din R.S.S. Azerbaidjană 95
Kirovabad, raion din R.S.S. Azerbaidjană 85, 91, harta I
Kirovakan, oraş din R.S.S. Armeană 160, harta I
Kirovakan, raion din R.S.S. Armeană 155
Kislovodsk, localitate din Caucaz harta I
Kiurin, hanat feudal din Daghestan 78
Kizliar, localitate din sudul Rusiei harta I
Kîrîz, localitate din Azerbaidjan harta I
Koban, localitate din Caucazul de nord 15
Kobi, localitate din Osetia 155
Koda, rîu din Siberia de vest 388
Kodor, trecătoare din munţii Caucazului 9
Koi-Krîlgan-Kala, monument antic din Asia mijlocie 195

Koisu, rîu din Daghestanul central 69
Kokand, hanat din Asia mijlocie 204, 210, 211, 267
Kokand, oraş din R.S.S. Uzbekă 225, 241, harta II
Kokcetav, oraş din nordul Kazahstanului harta II, harta III
Koksu, rîu din Asia centrală harta II
Kokşaal, rîu din Asia centrală harta II
Kolguev, insulă din Marea Barentz 380
Kolhozabad, raion din R.S.S. Tadjikă 320
Kolîma, rîu din Siberia de nord-est 337, 342, 361, 392, 407, harta III
Kolpaşevo, localitate din sudul Rusiei harta III
Kolva, rîu din nordul Rusiei harta III
Komandorskie, insule din Marea Bering 343
Komsomolsk (Komsomolsk pe Amur), oraş din Extremul Orient sovietic 396
Komsomolsk, raion din ţinutul Habarovsk 341
Komsomolsk pe Amur, vezi Komsomolsk harta III
Konahkend, raion din R.S.S. Azerbaidjan 109
Konda, rîu din Siberia de vest 384, harta III
Kopet-Dag, lanţ muntos din Asia mijlocie 188, 258, 260
Koreak, district naţional din Siberia 339, 342, 404, 407
Kosta-Hetagurov, raion din Osetia 57
Kotui, rîu din nordul Siberiei, afluent al Hatangăi 395, harta III
Krasnodar, oraş din sudul Rusiei harta I
Krasnodar, ţinut din sudul R.S.F.S.R. (Caucazul de nord) 10, 33
Krasnoiarsk, oraş din Siberia de sud 324, 344, harta III
Krasnoiarsk, ţinut din Siberia de sud (R.S.F.S.R.) 342, 380, 385
Krasnovişersk, localitate din estul Rusiei harta III
Krasnovodsk, oraş din R.S.S. Turkmenă 258, harta II
Krasnovodsk, raion din R.S.S. Turkmenă 261
Krestovoi, trecătoare din munţii Caucazului 9
Kuba, oraş din R.S.S. Azerbaidjană 91, 95, harta I
Kuba, raion din R.S.S. Azerbaidjană 91, 110
Kubaci, sat din Daghestan 72, 74, 75, 81, 82, 84
Kuban, regiune din Caucazul de nord 15, 20, 32, 34
Kuban, rîu din Caucazul de nord 47, harta I
Kuba-Senghir, regiune din Asia mijlocie la răsărit de Marea Caspică 189
Kubatlin, raion din R.S.S. Azerbaidjană 177
Kubin, hanat feudal din Azerbaidjan (secolul al XVIII-lea) 88
Kuibîşev, mare port pe Volga harta II
Kuliab, localitate din sudul Tadjikistanului 320
Kuliab, regiune din Tadjikistan 241, harta II
Kulikovo, cîmpie de la gurile rîului Nepriavda (afluent al Donului) 33
Kulino, oraş din sud-vestul Siberiei harta III
Kulunda, rîu din sud-vestul Siberiei harta II
Kuma, rîu din sudul Rusiei harta I
Kuma-Manîci, depresiune din nordul Caucazului 9
Kumî, rîu din Asia mijlocie 256
Kumuh, sat lak din R.S.S. Autonomă Daghestan 81
Kunea-Urghenci, oraş din R.S.S. Turkmenă 258

Kunea Urghenci, raion din R.S.S. Turkmenă 261
Kunghes, rîu din Asia centrală harta II
Kungrad, oraş din R.S.S. Karakalpakă 276
Kura, cîmpie din Azerbaidjan 89, 93, 123
Kura, rîu din Gruzia 25, 90, 95, 112, 115, 125, harta I
Kurah, raion din Daghestan 71
Kureika, rîu din nordul Siberiei, afluent al Ieniseiului 343, 345, harta III
Kurgan, localitate din vestul Siberiei harta III
Kurtatin, defileu din Caucazul de nord 54
Kusarî, oraş din R.S.S. Azerbaidjană 91
Kustanai, localitate din nordul Kazahstanului harta II
Kuşcevskaia, localitate din sudul Rusiei harta I
Kuşum, rîu din Rusia de răsărit harta II
Kutais, gubernie a Gruziei din vechiul imperiu Rus 12
Kutaisi, oraş din Gruzia 126, harta I
Kutaisskaia, localitate din Caucaz harta I
Kutkaşen, raion din R.S.S. Azerbaidjană 91
Kuzneţk, bazin carbonifer din Siberia de vest 371
Kuzneţk, plasă din vechea Rusie 387
Kuzneţk, vechiul nume al oraşului Stalinsk (Siberia) 371
Kvais, localitate din Regiunea Autonomă Osetină de sud (Caucaz) 58
Kvan-Daria, rîu secat din sudul Mării Aral 273
Kvareli, raion din R.S.S. Gruzină 121
Kvitauli, sat din Gruzia 145
Kzîl-Arvat, oraş din Turkmenia 256, 258
Kzîl-Kum, deşert din Asia mijlocie 189—191, 197
Kzîl-Orda, regiune din R.S.S. Kazahă 319, harta II

Laba, rîu din sudul Rusiei harta I
Labinsk, localitate din sudul Rusiei harta I
Laci, raion din R.S.S. Azerbaidjană 177
Ladjapur, localitate din Gruzia 125
Laghici, sat din raionul Ismailinsk (R.S.S. Azerbaidjană) 110
Lak, raion din R.S.S. Autonomă Daghestan 81
Lazarev, raion din ţinutul Krasnodar (R.S.F.S.R.) 33
Lazika, regat din antichitate (Gruzia apuseană) 19
Lecihumi, regiune muntoasă din Gruzia 126
Lena, fluviu din Siberia 323, 324, 326, 328, 329, 334, 337, 361, 362, 365, 392, 395, harta III
Lenin, raion din R.S.S. Turkmenă 270
Leninabad, oraş din R.S.S. Tadjikă 246, 248, harta II
Leninabad, regiune din R.S.S. Tadjikă, 215, 248, 249
Leninakan, oraş din R.S.S. Armeană 154, 160, harta I
Leningrad 221, 416, 417
Leninogorsk, localitate din nordestul Kazahstanului harta II
Leninsk, oraş din R.S.S. Uzbekă 225
Leninsk-Kuzneţk, localitate din sudul Siberiei harta III
Lenkoran, cîmpie din sud-vestul Azerbaidjanului 10, 90, 107
Lenkoran, oraş din R.S.S. Azerbaidjană 99, harta I
Lenkoran, raion din Azerbaidjan 91
Letonă R.S.S., vezi Letonia
Letonia (R.S.S. Letonă) 123
Liao, vechi stat din China 335
Lindia, rîu din nordul Siberiei, afluent al Lenei harta III
Lopatin, localitate din sudul Rusiei harta I
Lori, cîmpie din Armenia 155
Lori, raion din Armenia, 151, 152, 156—159, 163, 167

Macedonia, ţară din antichitate, situată în peninsula Balcanică 149
Magadan, oraş din Extremul Orient sovietic harta III
Magnitogorsk, centru industrial din Ural harta II
Mahacikala, localitate din Caucazul de nord harta I
Maharadz, raion din Gruzia 119
Maia, rîu din estul Siberiei harta III
Maikop, oraş din regiunea Autonomă Adîghee 15, 42, harta I
Makeevka, oraş din R.S.S. Ucraineană 126
Malîi Aniui, rîu din nord-estul Siberiei harta III
Malîi Uzen, rîu din Rusia de răsărit harta II
Malta, aşezare din sudul Siberiei datînd de la sfîrşitul epocii glaciare 324
Mamison, trecătoare din munţii Caucazului 9
Manciuria, vechea denumire a regiunii din nord-estul Chinei 333, 335, 336
Mangîşlak, peninsulă de pe litoralul sud-estic al Mării Caspice 256
Manîci, rîu din sudul Rusiei 256, harta I
Maraga, localitate din Azerbaidjan 26
Marea Kabardia, regiune din bazinul Terekului, locuită de Kabardini 32
Marele Caucaz, lanţ muntos din Caucaz 9, 10, 14
Marghelan, oraş din R.S.S. Uzbekă 235, 240
Marghiana, stat sclavagist din Asia mijlocie 193
Marha, rîu din Siberia centrală harta III
Mariinsk, localitate din sudul Siberiei harta III
Marî, capitala statului Selgiukizilor 258
Marî, oraş din R.S.S. Turkmenă harta II
Marî, regiune din R.S.S. Turkmenă 260, 320
Maroc, ţară din nordul Africii 188
Martunin, regiune muntoasă din R.S.S. Armeană 166
Maruh, trecătoare din munţii Caucazului 9
Masalin, raion din Azerbaidjan 91
Masanderan, provincie din Iran 107
Matcea, regiune din nordul Tadjikistanului 241
Maverannahr, numele arab al regiunii dintre fluviile Amu-Daria şi Sîr-Daria 198, 199, 201
Media, stat sclavagist din antichitate (podişul Iranului şi Azerbaidjan) 17, 85, 147
Mediterană, marea 149
Mednîi, insulă din arhipelagul Komandorskie 343
Mednogorsk, localitate din Ural harta II
Megrelia, regiune din Gruzia de vest 121, 122, 130
Megri, oraş din Armenia 154
Megri, raion din R.S.S. Armeană 164
Mehtulin, hanat feudal din Daghestan 78
Meshi, lanţ muntos din Caucaz 9
Mesopotamia, veche ţară din Asia anterioară 202, 209
Meteh, localitate din Gruzia 115
Mezen, rîu din nordul Rusiei 380, harta III
Mica Kabardia, regiune din bazinul Terekului, locuită de kabardini 32
Micul Caucaz, lanţ muntos din Caucaz 9, 10

Mil, stepă din Azerbaidjan 89
Mineralnîe Vodî, localitate din Caucaz harta I
Mingheceaur, oraş industrial din R.S.S. Azerbaidjană 85, 89, 95
Minusinsk, depresiune din sudul Siberiei 328, 330, 333, 370
Minusinsk, oraş din Siberia de sud 324, 327, 344
Minusinsk, ţinut din sudul Siberiei 327, 328, 331, 340
Mirzaciul, raion din R.S.S. Uzbekă 218
Mitanni, stat sclavagist din Asia anterioară 113
Moiero, rîu din nordul Siberiei harta III
Mongolă, Republica Populară, vezi şi Mongolia
Mongolia, ţară din Asia centrală 196, 208, 284, 330, 332, 333, 335, 336, 356, 357, 398
Morkoka, rîu din nordul Siberiei harta III
Moscova 22, 126, 221
Moscova, stat feudal din vechea Rusie 116
Mozdok, oraş din R.S.S. Autonomă Osetină de nord 33, 53, harta I
Mţheta, oraş din Gruzia 25, 26, 114
Mug, munte din Tadjikistan 198
Mugani, stepă din Azerbaidjan 89
Muinak, oraş din R.S.S. Karakalpakă 276, 278
Muna, rîu din nordul Siberiei harta III
Murgab, rîu din Asia mijlocie 190, 258 harta II
Murgab, oază din Asia mijlocie 193
Murgab, vale din Asia mijlocie 255
Murmansk, oraş din nordul Rusiei 380
Musruh, sat avar din Daghestan 74
Muş, regiune din Armenia de vest 167
Nadîm, rîu din nordul Siberiei harta III
Nagorno-Karabah, Regiune Autonomă din R.S.S. Azerbaidjană 12, 24, 91, 93, 97, 151
Nahar, trecătoare din munţii Caucazului 9
Nahicevan, R.S.S. Autonomă din Azerbaidjan 12, 85, 91, 151
Nahicevan, oraş din R.S.S. Azerbaidjană 86, 95, harta I
Nairi, stat sclavagist din Transcaucazia 113
Nalcik, capitala R.S.S. Autonome Kabardine 42, 49, harta I
Namangan, oraş din R.S.S. Uzbekă 241
Namazga, colină din Turkmenia de sud 189
Nanaisk, raion din ţinutul Habarovsk 341
Narian-Mar, oraş din districtul naţional Nenet (R.S.F.S.R.) 413, harta III
Narîm, localitate din sudul Siberiei 341, 347, 385—387
Narîn, oraş din R.S.S. Kirghiză 302, harta II
Narîn, rîu din Asia mijlocie 309, harta II
Narînkol, raion din R.S.S. Kazahă 286
Nazran, sat inguş (Caucazul de nord) 64
Neagră, Marea, 9, 10, 17, 27, 32, 37, 44, 50, 78, 107, 148, 330, 331
Nebit-Dag, oraş din Turkmenia 258, 271, harta II
Nenet, district naţional din regiunea Arhanghelsk 341, 380
Nepa, rîu din sudul Siberiei harta III
Nercea, rîu din sudul Siberiei harta III
Nercinsk, localitate din sudul Siberiei harta III
Nevinnomîssk, localitate din Caucaz 47, harta I

Nijniaia Tunguska, rîu din nordul Siberiei, afluent al Ieniseiului 395, harta III
Nikolaevsk pe Amur, oraş din Extremul Orient sovietic harta III
Nipru, fluviu din Rusia 201
Nogaică, stepă din Caucaz 123
Norilsk, localitate din nordul Siberiei harta III
Novabad, localitate din Tadjikistan harta II
Novaia Zemlea, insule din Oceanul Îngheţat 380
Novgorod, stat feudal din Rusia centrală 337
Novorosiisk, oraş din Caucaz, port la Marea Neagră harta I
Novosibirsk, oraş din Siberia de sud harta III
Novosibirsk, regiune din Siberia de sud 340
Nuha, oraş din R.S.S. Azerbaidjană 95, harta I
Nuha, raion din R.S.S. Azerbaidjană 91, 93, 97
Nukus, oraş din R.S.S. Karakalpakă 276, harta II
Nura, rîu din nordul Kazahstanului harta II, harta III
Nuratau, munţi din Asia mijlocie 216
Nuratin, munţi din Asia mijlocie 241
Nurek, localitate din R.S.S. Tadjikă 246

Obi, fluviu din Siberia 324, 326—328, 334, 341, 342, 347, 384, 385, harta II, harta III
Oceamcire, localitate din Gruzia 140
Oceamcire, raion din R.S.S. Autonomă Abhază 140, harta I
Oceania 5
Ohota, rîu din Extremul Orient sovietic harta III
Ohotsk, coasta 392
Ohotsk, Marea 340, 341, 348, 392, 394
Ohotsk, oraş din Extremul Orient sovietic 337, harta III
Oka, rîu din sudul Siberiei harta III
Oleniok, rîu din Siberia de nord 361, 395, harta III
Oliokma, rîu din sudul Siberiei harta III
Oliokminsk, oraş din centrul Siberiei 365, harta III
Om, rîu din sudul Siberiei harta III
Omolon, rîu din nordul Siberiei harta III
Omsk, oraş din Siberia de sud-vest harta III
Omsk, regiune din Siberia de sud-vest 340
Oni, localitate din Gruzia harta I
Onon, rîu din sudul Siberiei 324, harta III
Or, rîu din Ural harta II
Ordjonikidze, capitala R.S.S. Autonome Osetine de nord 53, harta I
Orenburg, oraş din Ural harta II
Orhon, rîu din R.P. Mongolă 209, 333
Orientul Apropiat 26, 84, 106, 171
Orsk, oraş din Ural harta II
Ortocial, localitate din Gruzia 125
Osetia 59, 62, 78, 112
Osetia de nord, 53, 54, 55, 56, 62, 63 (Osetină de nord), R.S.S. Autonomă din Caucazul de nord
Osetia de sud (Osetină de sud), Regiune Autonomă din Gruzia 15, 54, 56, 59, 62, 63, 112
Osetină de nord R.S.S. Autonomă 2, 23, 33, 53, 54, 58, vezi şi Osetia de nord
Osetină de sud, Regiunea Autonomă 12, 53, 54, 58, 61, vezi şi Osetia de sud
Oş, oraş din R.S.S. Kirghiză 215, 315, 317, harta II
Oş, regiune din R.S.S. Kirghiză 309
Otoman, Imperiul 34, 41

Pacific, Oceanul 334, 337, 344
Pakistan, țară din Asia de sud 299, 319
Palisma, sat lak din Daghestan 79
Pambrak, regiune muntoasă din Armenia 164
Pamir, regiune din Asia mijlocie 185, 194, 197, 241, 243, 245, 246, 250, 299
Pamiro-Altai, sistem muntos din Asia mijlocie 192
Pamirul de vest, regiune din Tadjikistan 187, 247
Panfilov (fost Djarkent), oraș din Kazahstan 315
Panfilov, raion din regiunea Taldî-Kurgan (Kazahstan) 315
Parhar, raion din R.S.S. Tadjikă 320
Parkan (Davan), stat sclavagist din Asia mijlocie 196
Parthia, stat sclavagist din Asia mijlocie și anterioară 18, 196
Pavlodar, localitate din nordul Kazahstanului harta II, harta III
Pazîrîk, vale din Altai 330, 331
Peciora, rîu din nordul Rusiei harta III
Pelîn, localitate din vestul Siberiei harta III
Pelîm, rîu din vestul Siberiei 388
Penjina, golf din Marea Ohotsk 407
Persia, stat din antichitate (Asia anterioară) 18, 19, 21, 22, 109, 116, 150
Pervouralsk, oraș din R.S.F.S.R. 126
Petropavlovsk, oraș din nordul Kazahstanului harta II, harta III
Petropavlovsk-Kamciatski, oraș din Extremul Orient sovietic harta III
Petrovskoe, localitate din sudul Rusiei harta I
Perepadnaia, localitate din Tadjikistan 246
Phasis (azi Poti), colonie greacească din antichitate (Colchida) 17
Piandj, rîu din Asia mijlocie harta II
Piandjikent, vechea denumire a orașului Pendjikent (R.S.S. Tadjikă) 198, 247
Piasina, rîu din nordul Siberiei 384, 396, harta III
Piatigorie, regiune muntoasă din Caucazul de nord 50
Piatigorsk, oraș în Caucazul de nord 50
Pișpek, vechiul nume al orașului Frunze (Kirghizia) 304
Pityus (azi Pițunda), colonie grecească din antichitate (Colchida) 17, 140,141
Pițunda, localitate din Gruzia 17
Pîșma, rîu din Siberia de vest harta III
Podkamennaia Tunguska, rîu din Siberia, afluent al Ieniseiului 343, 345, harta III
Pokrovski, raion din R.S.S. Kirghiză 306
Ponoi, rîu din nordul Rusiei harta III
Pont, regat din antichitate, 141
Popigai, rîu din nordul Siberiei harta III
Porțile Alane, numele antic al defileului Darial (munții Caucaz) 10
Porțile Caspice (de Fier), numele antic al trecătorii din regiunea orașului Derbent (munții Caucaz) 10
Poti, port din Gruzia 17, 126, harta I
Pregradnaia, sat din Regiunea Autonomă Karaceaevo-Cerchezză (Caucaz) 47
Primorie, regiune din Extremul Orient sovietic 326, 334, 335, 341
Principalul lanț muntos al Caucazului 9, 10, 17, 18, 90, 114
Prjevalsk, oraș din R.S.S. Kirghiză 302, 303, 315, 317, harta II
Prokopievsk, localitate din sudul Siberiei harta III

Proletarskaia, localitate din sudul Rusiei harta I
Pundjab, provincie din Pakistan 319, 320
Pur, rîu din nordul Siberiei 341, 380, harta III

Razdan, rîu din Armenia 154
Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă (R.S.F.S.R.) 12, 53, 63, 123, 126, 183, 212, 214, 220, 221, 284, 374, 410
Rioni (Colchida), cîmpie din Gruzia 112, 120, 125
Rioni, rîu din R.S.S. Gruzină 10, 113, harta I
Rîbacie, oraș din Kirghizia 302
Roma, putere sclavagistă din antichitate 18, 149, 150, 197
Roman, Imperiul 150 vezi și Roma
Rus, statul 339, 400, 410
Rusia 22, 23, 27, 28, 33—35, 40, 45, 54, 63, 64, 88, 89, 93, 95, 107, 108, 116, 124, 141, 142, 150, 151, 172, 200, 201, 204, 206, 212, 214, 216, 219, 220, 225, 233, 236, 243, 256, 258, 267, 273, 291, 292, 295, 315, 323, 337, 338, 354
Rusia centrală 124
Rusia Sovietică 220
Rustavi, oraș din Gruzia 125, 126
Rușan, raion din R.S.S. Tadjikă 243
Rutul, raion din R.S.S. Autonomă Daghestan 82

Sadon, localitate din R.S.S. Autonomă Osetină de nord (Caucaz) 54
Saghiz, rîu din nord-vestul Kazahstanului harta II
Sahalin, insulă din Extremul Orient 326, 341, 343, 345, 347, 389, 396, 397, 399
Saian, lanț muntos din Asia centrală 340, 342, 349, 371, 373, 380, 384, 385
Sakmara, rîu din Ural harta II
Saksaul, localitate din Asia mijlocie 189
Salavat, trecătoare din munții Caucazului 9
Salehard, oraș din districtul național Iamalo-Nenet 415, harta III
Salianî, localitate din Azerbaidjan harta I
Salsk, localitate din sudul Rusiei harta I
Samara, rîu din Rusia de răsărit harta II
Samarkand, oază din Uzbekistan 193
Samarkand, oraș din R.S.S. Uzbekă 199, 200, 202, 203, 205, 232, 240, 241, harta II
Samarkand, regiune din Uzbekistan 186, 216, 225, 256
Samtredia, localitate din Gruzia harta I
Samur, rîu din R.S.S. Autonomă Daghestan harta I
Samur-Divicin, canal din Azerbaidjan 89
Sarî-su, rîu din Asia mijlocie 191, 201, harta II
Sasun, regiune din Armenia 151, 175
Sasun, sat din Armenia (raionul Talin) 174
Selemdja, rîu din sud-estul Siberiei harta III
Selenga, rîu din Asia de răsărit 324, 329, 334
Selenniah, rîu din nord-estul Siberiei harta III
Selet, rîu din nordul Kazahstanului, harta II
Seleucizilor, imperiu, stat sclavagist elinistic din antichitate 149
Selgiukidă, uniune de triburi tiurce din secolul al XI-lea 186
Semipalatinsk, oraș din nord-estul Kazahstanului harta II, harta III

Semirecie, regiune din R.S.S. Kazahă 198, 201, 208, 299, 314—316, 333
Serahs, localitate din R.S.S. Turkmenă 256
Sevan, lac de pe podişul Armeniei (U.R.S.S.) 16, 154, 155, 156, 159, 160, 167, harta I
Sevan, localitate din R.S.S. Armeană harta I
Sevastopolis, numele vechi grecesc al oraşului Suhumi (Transcaucazia) 141
Severnaia Sosva, rîu din Siberia de vest 384
Siazan, localitate din Azerbaidjan harta I
Siberia 5, 6, 54, 186, 208, 302, 321, 323—332, 334, 336—341, 343—356, 361, 379, 387—390, 394, 395, 404
— centrală 344,
— de nord 323, 325, 329, 330, 337, 342, 345—347, 351, 379, 380, 383, 384, 390, 392, 411
— de răsărit 323, 328, 330, 332—336, 338, 345, 352, 362, 363, 369—371, 373, 374, 379, 385
— de sud 326, 327, 329, 336, 342, 344—346, 348, 352, 392
— de sud-vest 328
— de vest 327, 328, 336, 337, 344, 348, 383, 387, 388
Siberian, (Siberian, iurtul), hanat feudal din Siberia de vest 336, 337
Siberian, iurtul, vezi Siberian, hanatul
Siberian, regat din Siberia de vest (secolele al XV-lea—al XVI lea) 379
Signahi, oraş din Gruzia de est 137
Sihote-Alin, lanţ muntos din Asia de răsărit 397
Silighir, rîu din nordul Siberiei harta III
Sind, provincie din Pakistan 319, 320
Sinţzian, regiune din China de nord-vest 185, 215, 284
Sinţzian-Uigură, Regiune Autonomă din R.P. Chineză 299, 314
Siria, ţară din Orientul Apropiat 140, 202, 255
Sistan, provincie din Afganistan 319, 320
Sivas, oraş din Turcia 161
Sîr-Daria, fluviu din Asia mijlocie 192, 194, 198, 199, 204, 207, 246, 273, 284, 286, harta II
Sîzran, oraş din Rusia de răsărit, situat pe Volga harta II
Slavgorod, oraş din sud-vestul Siberiei harta II, harta III
Soci, oraş din Caucaz harta I
Soci, raion din ţinutul Krasnodar (R.S.F.S.R.) 10
Sofena, satrapie din antichitate (statul Seleucizilor) 149
Sofiisk, sat de pe Amur 396
Sogdiana, stat sclavagist din Asia mijlocie 193, 196
Sogratli, sat avar din Daghestan 84
Soh, rîu din Uzbekistan 241
Sol-Ileţk, localitate din răsăritul Rusiei harta II
Sovetskaia Gavan, port din Extremul Orient sovietic 341, 396
Sretensk, localitate din sudul Siberiei harta III
Statele Unite ale Americii 343
Stavropol, oraş din sudul Rusiei 13, 256
Stavropol, ţinut din R.S.F.S.R. 14, 50, harta I
Stepanakert, oraş din R.S.S. Azerbaidjană 95, harta I
Stepanavan, raion din R.S.S. Armeană 158

Sterlitamak, localitate din răsăritul Rusiei harta II
Suhumi, capitala Abhaziei (Gruzia) 17, 140, 141, 142, harta I
Sulak, localitate din Caucazul de nord 72, harta I
Sulak, rîu din Daghestan harta I
Sumgait, oraş industrial din R.S.S. Azerbaidjană 85, 95
Sunja, rîu din Caucazul de nord 63
Surahanî, vechiul nume al oraşului Baku (Azerbaidjan) 95, harta II
Surami, lanţ muntos din Gruzia 112
Surgut, oraş din vestul Siberiei harta III
Surhab, rîu din Asia mijlocie harta II
Surhan-Daria, regiune din Uzbekistan 188, 196, 216, 230, 241
Susamîr, rîu din Asia mijlocie 309
Svanetia, regiune muntoasă din Gruzia de vest 112, 126, 135

Şagan, rîu din nord-vestul Kazahstanului harta II
Şahrisiabz, vechi oraş din Uzbekistan 202
Şamhor, oraş din R.S.S. Azerbaidjană 91
Şamhor, raion din R.S.S. Azerbaidjană 90, 91
Şamlug, aşezare muncitorească de lîngă Alaverdî (R.S.S. Armeană) 160
Şamşadin, raion din R.S.S. Armeană 156, 159
Şapin-Karahisar, oraş din Turcia 161
Şatah, regiune din Armenia de vest 167
Şaumian, sat din raionul Artaşat (R.S.S. Armeană) 159
Şeka, vechi oraş din Azerbaidjan 86, 95
Şemaha, hanat feudal din secolul al XVIII-lea 88, 91
Şemaha, judeţ din vechea Rusie 110
Şemaha, raion din R.S.S. Azerbaidjană 88, 90, 93
Şemaha, vechi oraş din Azerbaidjan 85, 86, 93
Şensi, provincie din R.P. Chineză 317
Şhara, pisc din Caucaz 9
Şilka, rîu din sudul Siberiei 395, harta III
Şirak, cîmpie din Armenia 155, 159
Şirak, platou din Armenia 156, 164, 166, 167
Şirak, raion din Armenia 156
Şirvan, vechi hanat din Azerbaidjan 21
Şugnan, raion din R.S.S. Tadjikă 243
Şumanai, oraş din R.S.S. Karakalpakă 276
Şurobad, raion din R.S.S. Tadjikă 320
Şuşa, oraş din R.S.S. Azerbaidjană 95
Şuşa, raion din Azerbaidjan 90

Tabaristan, localitate din răsăritul Transcaucaziei 27
Tadjikă, Republică Sovietică Socialistă, vezi şi Tadjikistan
Tadjikă, Republică Sovietică Socialistă Autonomă 183, 194, 196, 213, 214
Tadjikistan (Tadjikă, Republică Sovietică Socialistă) 192, 193, 198, 214—216, 229 241—243, 245, 246, 248, 249, 250—252, 255, 299, 320
Taganrog, oraş din R.S.F.S.R. 126
Tagauria, regiune din Osetia de nord (Caucaz) 54
Taimîr, district naţional din ţinutul Krasnoiarsk 339, 341, 380
Taimîr, lac din Siberia de nord 384

Taimîr, peninsulă din nordul Siberiei 384
Talas, localitate din Kirghizia harta II
Talas, rîu din Asia mijlocie 284, 299, 301, 309
Taldî-Kurgan, localitate din estul Kazahstanului harta II
Taldî-Kurgan regiune din Kazahstan 315, 319
Talin, raion din R.S.S. Armeană 175, 177
Talîș, hanat persan din secolul al XVIII-lea 88, 108
Talîșe, regiune din R.S.S. Azerbaidjană 107
Talîși, munți de pe litoralul de sud-vest al Mării Caspice 107
Taman, peninsula din Caucaz 9
Tanais, vechiul nume al fluviului Don 18
Tara, rîu din sud-vestul Siberiei 379, harta III
Tarkob, principat feudal din Daghestan 78
Tarki, sat kumîk din Daghestan 74
Tarskoe, sat din valea Terekului (Caucaz) 64
Tașauz, oraș din R.S.S. Turkmenă, harta II
Tașauz, regiune din R.S.S. Turkmenă 215, 259, 265, 270
Tașkent, capitala R.S.S. Uzbece 223—225, 232, 237, 239—241, harta II
Tașkent, oază din Uzbekistan 193
Tașkent, regiune din R.S.S. Uzbekă 196, 218, 221, 319
Tătară, strîmtoare din Extremul Orient sovietic (dintre Marea Ohotsk și Marea Japoniei) 396
Tatarsk, oraș din sud-vestul Siberiei harta III
Tauz, oraș din R.S.S.Azerbaidjană harta I
Tavda, rîu din Siberia de vest harta III
Taz, rîu din nordul Siberiei 337, 342, 380, 385, 386, harta III
Tbilisi, capitala R.S.S. Gruzine 120, 123, 125, 126, 131, 137, 140, 177, harta I
Tbilisi, raion din R.S.S. Gruzină 161
Tedjen, oază din sudul Turkmeniei 256, 258
Tedjen, rîu din sudul Turkmeniei 190, harta II
Tegarama, vezi Torgoma 148
Tekes, rîu din Asia centrală harta II
Telavi, oraș din Gruzia de est 137, harta I
Temirgau, localitate din raionul Kemerovo (R.S.F.S.R.) 33
Temriuk, oraș din Caucaz harta I
Tenghiz, lac din Kazahstan harta II
Terek, rîu din Caucazul de nord 20,32, 34, 53, 63, 64, harta I
Termez, oraș din sudul Uzbekistanului 200, harta II
Teșik-Taș, peșteră din Asia mijlocie 188
Thinvali, vechiul nume al orașului Staliniri 53
Tianeti, oraș din Gruzia de est 137
Tian-șan, sistem muntos din Asia centrală 192, 194, 198, 208, 299, 309
Tidib, sat avar din Daghestan 74
Tiflis, gubernie a Gruziei din vechiul imperiu rus 12, 131
Tighil, raion din districtul național Koreak 342, 404
Tihoreț k, localitate din sudul Rusiei harta I
Tiksi, port la gurile Lenei (Iakuția) 365, harta III
Tiumen, oraș din sud-vestul Siberiei 337, 379, harta III
Tiumen, regiune din sud-vestul Siberiei 340, 342, 380, 384, 385
Tiung, rîu din nordul Siberiei harta III

Tiurc, kaganat feudal din Asia 207, 333
— de est 333
— de vest 333
Tîm, rîu din Siberia centrală, afluent al fluviului Obi 342, 384
Tîrnî-auz, oraș din R.S.S. Autonomă Kabardină-Balkară 35, 46
Tkvarceli, oraș din R.S.S. Autonomă Abhază 125, 126, 140
Tkvibuli, oraș din Gruzia 125, 126
Tmutarakan, pincipat vechi rusesc din peninsula Taman (secolele al XI-lea—al XII-lea) 27, 33
Tobol, rîu din Siberia și Kazahstan harta II, harta III
Tobolsk, oraș din Siberia de vest 337, 379, harta III
Tohar, regiune din Asia mijlocie 196
Tokmak, oraș din R.S.S. Kirghiză 315
Tomsk, oraș din Siberia de sud harta III
Tomsk, regiune din Siberia de sud 340, 342, 379, 384, 385
Toprak-Kala, capitala vechiului stat Horezm 197
Torgoma (Tegarama), veche denumire a Armeniei 148
Transbaikalia, regiune din sudul Siberiei 327, 329, 330, 332, 349, 392
Transcaspică, regiune din provincia Turkestan 213, 221, 256
Transcaucazia, regiune din Caucaz, situată la sud de Principalul lanț al Caucazului 9, 10, 15—21, 24—27, 30, 41, 74, 84, 85, 86, 95, 104, 110, 111, 115, 125, 129, 141, 149, 151, 177, 179
Transcaucaziană Federația 23
Troițk, localitate din Ural harta II
Tuapse, oraș de pe litoralul Mării Negre, 44 harta I
Tuapse, raion din ținutul Krasnodar (R.S.F.S.R.) 33
Tula, oraș din R.S.F.S.R. 124
Tura, rîu din sud-vestul Siberiei harta III
Turcia, țară din Asia anterioară 9, 21, 22, 34, 112, 113, 116, 140, 147, 161, 255
Tureanceai, rîu din Azerbaidjan 89
Turgai, rîu din Kazahstan 191, harta II
Turkestan, Republică Sovietică Socialistă Autonomă 212, 213, 302
Turkestan, vechea denumire a unei regiuni din Asia mijlocie 216, 233, 243, 256
Turkestanul de răsărit, vechea denumire a regiunii Sințzian (China) 185, 198
Tukmanceai, localitate din Iranul de nord-vest 150
Turkmenă R.S.S., vezi Turkmenia și Turkmenistan
Turkmenia, Turkmenistan (Turkmenă, Republică Sovietică Socialistă) 183, 184, 194, 196, 200, 207, 213, 215, 220, 255, 257, 269, 271-273, 320
Turkmenistan, vezi Turkmenia 188, 189, 190, 193, 199, 256, 257, 262, 267
Turkmen-Kalin, raion din R.S.S. Turkmenă 320
Tursov, defileu din Osetia 56
Turtkul, oraș din Karakalpakia 276
Turuhan, rîu din Siberia de nord 342, 385, 386
Tușin, regiune din Gruzia 122, 123
Tuvină, Republică Sovietică Socialistă Autonomă (Siberia de sud) 208, 339, 340, 374, 377

Țahur, sat rutul din R.S.S. Autonomă Daghestan 82
Țhakaia, localitate din Gruzia harta I

Ţhenis-Ţkali, rîu din Gruzia 113
Ţinhai, provincie din China 335
Ţromi, localitate din Gruzia 26
Ţungaria, regiune din Asia centrală 198, 208

Uba, rîu din sudul Siberiei harta II
Uciur, rîu din sud-estul Siberiei harta III
Ucraina (Ucraineană R.S.S.) 126, 184, 221
Ucraineană R.S.S., 126, vezi şi Ucraina
Uda, rîu din sud-estul Siberiei 340 harta III
Uhta, localitate din nordul Rusiei harta III
Ui, rîu din Ural harta II
Uiandina, rîu din nord-estul Siberiei harta III
Uigur, raion din regiunea Alma-Ata (Kazahstan) 314
Uil, rîu din nord-vestul Kazahstanului harta II
Ulan-Ude, capitala R.S.S. Autonome Buriat-Mongole 332, 360, 361, harta III
Ulci, raion din ţinutul Habarovsk 341
Ulu-tau, munţi din Asia mijlocie 205
Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste (U.R.S.S.) 5, 9, 11, 12, 14, 23, 53, 56, 85, 90, 91, 109, 112, 118, 126, 131, 132,-140, 142, 151, 160, 161, 177, 179, 183, 185, 212-215, 220, 221, 234, 241, 245, 246, 251, 255, 276, 285, 287, 299, 317, 319, 320, 323, 338, 339, 343, 353,361, 366, 374, 411, 418
Unţukul, sat avar din Daghestan 72
Uplistihe, vechi oraş din Gruzia 25
Urada, sat avar din Daghestan 74
Ural, munţi din U.R.S.S. 328, 330, 337, 338, 379, 384
Ural, regiune din U.R.S.S. 221, 285, 328, 330, 385, 386
Ural, rîu din răsăritul Rusiei harta II
Uralsk, localitate din Rusia de răsărit harta II
Urartu, stat sclavagist din Transcaucazia 16-17, 24, 25, 113, 147
Uraştu, denumirea babiloniană a statului Urartu 147
Ura-Tiube, oraş din nordul Tadjikistanului 248
Ura-Tiube, regiune din nordul Tadjikistanului 244
Urghenci, oraş din vestul Uzbekistanului 202, harta II
Urgud, sat din Uzbekistan 241
Urmia, lac din Iran 16
Urup, rîu din Caucaz 47
Usa, rîu din Ural harta III
Uska-Orociskaia, localitate din Extremul Orient sovietic 396
Ussuri, rîu din Extremul Orient sovietic, afluent al Amurului harta III
Ussuri, ţinut din Extremul Orient sovietic 336
Ust-Ieniseisk, raion din ţinutul Krasnoiarsk 380
Ust-Kamenogorsk, localitate din răsăritul Kazahstanului harta II, harta III
Ust-Narîm, localitate din Kazahstan 189
Ust-Ordî, district, naţional din Siberia 339, 340
Uzbekă R.S.S., vezi şi Uzbekistan 188, 193
Uzbekistan (Uzbekă, Republică Sovietică Socialistă) 123, 183, 184, 189, 196, 213-217, 220-222, 225, 226, 228, 229, 234, 236-239, 241, 255, 256, 273, 279, 299, 305, 315, 319
Uzboi, rîu din Asia mijlocie 189, 190
Uzghen, oraş din R.S.S. Kirghiză 200, 215
Uzunlar, localitate din Armenia 169

Vahan, lanţ muntos din Tadjikistan 243
Vahş, rîu din Tadjikistan 246, 248
Vaigaci insulă din marea Kara 380
Vaioţ-dzora, raion din Armenia 156
Van, lac din Turcia 16, 151
Vartaşen, raion din R.S.S. Azerbaidjană 91
Vasiugan, rîu din sudul Siberiei harta III
Vaspurakan, regiune din răsăritul Turciei 151
Vedeno, localitate din Caucazul de nord harta I
Vedin, raion din R.S.S. Armeană 177
Verhne-Karabah, canal din Azerbaidjan 89
Verhne Talin, sat din Armenia 170
Verhneudinsk, vechiul nume al oraşului Ulan-Ude 360
Verhniaia Taimîra, rîu din nordul Siberiei harta III
Verhoiansk, oraş din nordul Siberiei harta III
Verholenskaia gora, munte din sudul Siberiei 324
Viliui, rîu din Siberia centrală 361, 395, harta III
Viliuisk, vechi oraş din Iakuţia 365, harta III
Vitim, oraş din Iakuţia 365
Vitim, rîu din sudul Siberiei harta III
Vişera, rîu din nordul Rusiei harta III
Vîcegda, rîu din nordul Rusiei harta III
Vîmî, rîu din nordul Rusiei harta III
Vladikavkaz, vechiul nume al oraşului Ordjonikidze 53, 64
Vladivostok, oraş din Extremul Orient sovietic 334, harta III
Volga, fluviu 34, 194, 202, 280, 328, 379, harta I, harta II
Volgograd, oraş din R.S.F.S.R. 126
Vorkuta, localitate din Ural harta III
Vranghel, insulă din Oceanul Înghetat 343

Zakatal, oraş din R.S.S. Azerbaidjană, harta I
Zakatal, raion din R.S.S. Azerbaidjană 91, 93, 97
Zakatalo-Kutkaşen, masiv din Caucaz 91
Zanghelan, raion din R.S.S. Azerbaidjană 177
Zanghezur, lanţ muntos din Armenia 152, 160, 166
Zanghezur, raion din Armenia, 151, 156, 159, 164, 167
Zaraut-Kamar, grotă din Uzbekitsan 188
Zeia, rîu din sud-estul Siberiei, afluent al Amurului harta III
Zeitun, regiune din Armenia 151
Zemo-Avceul, localitate din Caucaz 125
Zeravşan, rîu din Asia mijlocie 189, 193, 200, 226, 241
Zestafoni, oraş din Gruzia 125, 126
Zmeinogorsk, localitate din sudul Siberiei harta II
Zugdidi, localitate din Gruzia harta I

INDICE DE NUME

Abbas I, șah persan (secolul al XVII-lea) 88, 119
Abramzon S.M., etnograf sovietic 6
Ahemenizi, dinastie persană din secolul al VI-lea î.e.n. 17, 147-149, 193, 196, 331,
Ahundov M.F., scriitor iluminist azerbaidjan (secolul al XIX-lea) 106
Alacev, familie de prinți siberieni 388
AL-Biruni Abu-Raihan, învățat din Horezm 199
Alexandru Macedon, mare conducător de oști din antichitate (356-323) 17, 86, 149, 196
Al-Horezmi, Abu-Djafar ibn Musa, matematician, astronom și geograf din Horezm 199
Altînsarin Ibrahim, pedagog kazah 295
Arghiropulo I.A., entograf sovietic 6
Aristova T.F., etnograf sovietic 6
Artașes, 149 vezi Artaxios
Artașes I, rege al Armeniei; vezi Artaxios 149
Artaxios (Artașes), satrap seleucid al Armeniei mari (secolul al II-lea î.e.n.) 149
Atlasov Vladimir, comandant de cazaci, descoperitorul peninsulei Kamciatka 405
Avicenna, vezi Ibn Sina, Abu-Ali 199

Babur, Zahireddin Muhammed, poet uzbek (1483-1530) 186
Bagratizi, dinastie medievală persană din Armenia și Gruzia 19
Balasagun Iusuf, scriitor medieval din Asia mijlocie 200
Banzarov Dorji, om de știință buriat (secolul al XIX-lea) 361
Barlas, gintă mongolă tiurcizată (secolul al XIV-lea) 202
Birket-Smith K., etnograf danez 351
Bogoraz V.G., etnograf sovietic 348, 409
Bruk S.I., etnograf sovietic 6

Citai G.S., etnograf sovietic 117

Darius I, rege persan (secolul al VI-lea î.e.n.) 147
Debeț G.F., etnograf sovietic 6
Djambul Djabaev, mare poet popular kazah (1846-1945) 297
Dolghih B.O., etnograf sovietic 6
Donskoi Dimitri, conducător de oști și cneaz rus (1350-1389) 33

Engels F. 29, 400
Ermak, conducător de oști rus, cuceritorul Siberiei (secolul al XVI-lea) 336-338, 379

Firdousi, Abul Kasim, mare poet tadjik (934-1020) 196, 199
Flavius Iosefus, istoric iudeu, (secolul I e.n.) 114
Furkat, Z.H., poet democrat uzbek (1859-1909) 237

Gadjibekov U., compozitor azerbaidjan 104
Gafferberg E.G., etnograf sovietic 6
Gandjevi Nizami, poet azerbaidjan din evul mediu 26
Gardanov V.K., etnograf sovietic 6
Gaznevizi, dinastie feudală din Asia 200
Gherasimov M.M., arheolog sovietic 324
Ghinghis-han, cîrmuitor mongol, întemeietorul marelui imperiu mongol 115, 201, 206, 336
Gorki A.M., mare scriitor rus, întemeietorul realismului socialist 97
Greaznov M.P., arheolog sovietic 330

Hangalov M.N., om de știință buriat (secolul al XIX-lea) 361
Herodot, geograf grec (secolul al V-lea) 114
Hetagurov Kosta, întemeietorul limbii și literaturii osetine (1859-1906) 62
Hulaghizi, dinastie mongolă din evul mediu (Asia anterioară) 21,88
Hystaspes, rege persan (secolul al VI-lea î.e.n.) 147

Iasavi Hogea Ahmed, scriitor uzbec din secolul al XII-lea 186
Ibn Sina Abu-Ali (Avicenna), filozof și om de știință din Asia mijlocie (secolele al X-lea—al XI-lea) 199
In, dinastie chineză 328
Ivan al IV-lea, țar al Rusiei (1530—1584) 36

Jdanko T.A., etnograf sovietic 6

Kaloev B.A., etnograf sovietic 6
Karahanizi, dinastie feudală tiurcă din Asia mijlocie 186, 200, 206
Kiselev, S.V., etnograf sovietic 328
Kisleakov N.A., etnograf sovietic 6
Kosven M.O., etnograf sovietic 29, 30
Kovalevski M.M., etnograf rus 29
Krașeninnikov St., călător și etnograf rus 403, 404, 405
Kucium, han tătar din Siberia (secolul al XVI-lea) 336, 337, 379
Kunanbaev Abai, poet kazah 295

Lenin V.I. 23, 124, 213, 220, 312
Lermontov M.I., poet rus (1814-1841) 28
Levin M.G., etnograf sovietic 6
Lipeț R.S., etnograf sovietic 6

Mahmud din Kașgaria, învățat medieval arab 200
Mahtum-Kuli, poet și gînditor turkmen (secolul al XVIII-lea) 271
Manganaev M., compozitor azerbaidjan 104
Meciev Kiazim, poet balkar (secolul al XIX-lea) 48

Mitridate al IV-lea Eupator, rege al Pontului (132-63 î.e.n.) 141
Moise din Horen, părintele istoriei armene 148
Mohamed-Salih, poet uzbek 186
Mukimi, Muhammed Aminhogea, poet democrat uzbec 237

Navoi Alişer, mare poet şi învăţat uzbec, întemeietorul literaturii uzbece (1441-1501) 186, 236, 238, 239, 241
Nersesov G.A., etnograf sovietic 6
Nikitin Afanasie, călător şi navigator rus din secolul al XV-lea 93
Nogmov Şora, istoric, filolog, poet şi savant iluminist kabardin (secolul al XIX-lea) 35

Okladnikov A.P., arheolog sovietic 324-326, 329

Paliaşvili Z.P., compozitor gruzin (1871-1933) 139
Petriţi Ioan, gînditor gruzin 115
Petru I, împărat al Rusiei (1672-1725) 22
Pşavel Vaj, poet gruzin (1861-1915) 139
Puşkin A.S., mare poet rus (1799-1837) 28

Rudaki Abu Abdalah, poet medieval din Asia mijlocie 199
Rudenko S.I., arheolog sovietic 330
Rustaveli Şota, mare poet umanist gruzin (secolul al XII-lea) 26, 115, 139

Salarizi, dinastie feudală din Azerbaidjan 88
Samanizi, dinastie persană din Asia mijlocie şi anterioară (secolele IX-X) 199, 200, 206
Sasanizi, dinastie persană din antichitate 86, 109, 150
Satîlganov Toktogul, cîntăreţ popular kirghiz (1865-1933) 312
Schilling E.M., etnograf sovietic 6
Schrenck L., lingvist rus 342
Seddadizi, dinastie feudală din Azerbaidjan 88
Sefevizi, dinastie persană din secolele XVI-XVIII 88
Seleucizi, dinastie elenistă din Asia mică (secolele IV-I î.e.n.) 17, 149, 200
Seleucos, comandant de oşti grec din antichitate (secolul al IV-lea î.e.n.) 149
Selgiukizi, dinastie turcă din evul mediu (Asia) 20, 88, 201
Selim al II-lea, sultan al Turciei 34
Sergheeva G.A., etnograf sovietic 6
Stalski Suleiman, bard lezghin (1869-1937) 81
Sternberg L.I., etnograf rus 400
Strabon, geograf şi istoric grec din antichitate 86, 89, 114

Şahmurzaev Saghid, poet balkar (secolul al XIX-lea) 48
Şeibani-han, cîrmuitor uzbek (secolul al XV-lea) 204

Takoeva N.F., etnograf sovietic 6
Tamara, regină a Gruziei (1184-1213) 19
Temucin; vezi Ginghis-han
Tigran al II-lea cel mare, rege al Armeniei (95-55 î.e.n.) 149, 150
Timur, cuceritor mongol (1386-1402) 21, 115, 119, 202, 204
Timurizi, dinastie mongolă din evul mediu (Asia mijlocie) 186, 203, 206
Tolstoi L.N., mare scriitor rus (1828-1910) 28
Tolstov S.P., istoric, etnograf şi arheolog sovietic 6
Trofimova A.G., etnograf sovietic 6

Ţadasa Gamzat, bard popular avar (1877-1951) 81
Ţzin, dinastie chineză (secolele XII-XIII) 336

Ughedei, han mongol 336
Ulugbek, cîrmuitor mongol din Asia mijlocie 202

Valihanov Ciokan, învăţat iluminist kazah 295
Vardumian D.S., etnograf sovietic 6
Vasilieva G.P., etnograf sovietic 6
Vinnikov I.R., etnograf sovietic 6

Xenofon, filozof grec din antichitate (secolele al VI-lea şi al V-lea î.e.n.) 114

Zadîhina K.L., etnograf sovietic 6

BIBLIOGRAFIE

POPOARELE CAUCAZULUI

Абаев В. И. Осетинский язык и фольклор, т. I. М. — Л., 1949.

Арутюнян В. М. и Сафарян С. А. Памятники армянского зодчества. Серия «Памятники зодчества народов СССР», М., 1951.

Арутюнян М. Г. Армянская ССР. Серия «Музыкальная культура союзных республик», М., 1957.

Аутлев М., Зевакин Е., Хоретлев А. Адыги. Историко-этнографический очерк. К 400-летию добровольного присоединения к России. Майкоп, 1957.

Бабенчиков М. В. Народное декоративное искусство Закавказья и его мастера. М., 1948.

Бардавелидзе В. В. Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен. Тбилиси, 1958.

Бедукадзе С. Я. Поточные мельницы Грузии. Тбилиси, 1958.

Библиографический указатель книг, сочинений и статей, относящихся к статистике, истории и этнографии Северного Кавказа. Ставрополь 1911.

Бочоришвили Л. Грузинская керамика. I. Катехинская. Тбилиси, 1949 (на груз. яз., резюме на русск. яз.).

Васильев Н. Т. Кази-кумыкцы. «Этнографическое обозрение». кн. XLII, М., 1899.

Вопросы этнографии Кавказа. Сб. Тбилиси, 1952.

Гаджибеков У. Основы азербайджанской народной музыки. Баку, 1945.

Гарданов Б. А. Материалы по обычному праву кабардинцев. Первая половина XIX в. Нальчик, 1956.

Гегещидзе М. Грузинский народный транспорт. Тбилиси, 1956 (на груз. яз., резюме на русск. и нем. яз.).

Добрускин Л. Кабарда и Балкария в прошлом. «Революционный Восток», 1933, № 3—4.

Егиазаров С. А. Исследования по истории учреждений в Закавказье, ч. I—II. Казань, 1891.

Записки Кавказского отдела Русского геогр. об-ва, т. I—XXX, Тифлис, 1892—1919.

Званба С. Т. Этнографические этюды. Сухуми, 1955.

Зелинский С. П. Народно-юридические обычаи у армян Закавказского края. Изв. Кавказск. отдела Русского геогр. об-ва, т. XII, вып. 3. Тифлис, 1899.

Иессен А. А., Деген-Ковалевский Б. Я. Из истории древней металлургии Кавказа. Изв. ГАИМК, вып. 120, 1935.

Ильина М. И. Древнейшие типы жилищ Закавказья. М., 1946.

Инал-Ипа Ш. Д. Очерки по истории брака и семьи у абхазов. Сухуми, 1954.

Исаев М. Д. Ковровое производство Закавказья. Тифлис, 1932.

История Азербайджана (с древнейших времен до наших дней), т. I. Баку, 1958.

История Кабарды. С древнейших времен до наших дней (Кабардино-Балкарский научно-исследовательский ин-т при Совете Министров Кабардино-Балкарской АССР). М., 1957.

Кавказский этнографический сборник. I—II. Труды Ин-та этнографии АН СССР, т. XXVI, XLVI, 1955, 1958, М.

Карагичева Л. В. Азербайджанская ССР. Серия «Музыкальная культура союзных республик». М., 1957.

Ковалевский М. М. Закон и обычай на Кавказе, т. I—II. М., 1890.

Ковалевский М. Современный обычай и древний закон. Обычное право Осетии в историко-сравнительном освещении, т. I—II. М., 1886.

Козубский Е. И. Опыт библиографии Дагестанской области. Темирхан-Шура, 1895.

Косвен М. О. Аталычество. «Сов. этнография», 1935 № 2.

Косвен М. О. Очерки по этнографии Кавказа. «Сов. этнография», 1946, № 2.

Косвен М. О. Пережитки матриархата и народов Кавказа. «Сов. этнография», 1936, № 4—5.

Косвен М. О. Проблемы общественного строя горских народов Кавказа в ранней русской этнографии. «Сов. этнография» 1951, № 1.

Крупнов Е. И. Древняя история и культура Кабарды. М., 1957.

Лавров Л. И. Развитие земледелия на северо-западном Кавказе. Сб. «Материалы по истории земледелия СССР», I. М., 1952.

Лавров Л. И. О причинах многоязычия в Дагестане. «Сов. этнография», 1951, № 2.

Ляйстер А. Ф. и Чурсин Г. Ф. География Кавказа. Тифлис, 1924.

Латышев В. В. Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе, т. I—II. СПб., 1893,1906.

Лежава Г. И. и Джандиери М. И. Архитектура горных районов Грузии. М.-Л., 1940.

Lenin V. I. Dezvoltarea capitalismului în Rusia. Op. v. 3.

Lenin V. I. Tovarăşilor-comunişti din Azerbaidjan, Gruzia, Armenia, Daghestan, Republica Gorscaia. Op. v. 32.

Леонтович Ф. И. Адаты кавказских горцев, вып. 1—2. Одесса, 1882.
Маркграф О. В. Очерк кустарных промыслов Северного Кавказа с описанием техники производства. М., 1882.
Материальная культура Азербайджана, т. I. Баку, 1949.
Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края, т. I—VII, Тифлис, 1885—1887.
Материалы по этнографии Грузии, т. I—IX, 1938—1959 (на груз. и русск. яз.).
Миансаров М. М. Опыт справочного систематического каталога печатным сочинениям о Кавказе, Закавказье и племенах, населяющих эти края. т. I. СПб., 1874—1876.
Миллер Б. Таты, их расселение и говоры. Баку, 1929.
Миллер В. Ф. Осетинские этюды, ч. I—III. М., 1881—1887.
Мовчан Г. Я. Из архитектурного наследия аварского народа. «Сов. этнография». 1947. № 4.
Народы Дагестана. Сб. статей. М., 1955.
Нартовский эпос. Материалы совещания 19—20 октября 1956 г. Орджоникидзе, 1957.
Нарты. Кабардинский эпос. М., 1957.
Нарты. Эпос осетинского народа. Изд. порготовили В. И. Абаев, Н. Г. Джусоев, Р. А. Ивнев и Б. А. Калоев. М., 1957.
Ногмов Ш. Б. История адыгейского народа составленная по преданиям кабардинцев. Нальчик, 1947.
Обозрение российских владений за Кавказом в статистическом, этнографическом, топографическом и финансовом отношениях, ч. 1—4. СПб., 1836.
Очерки истории Адыгеи, т. I. Майкоп, 1957.
Очерки истории Дагестана, вып. 1—2. Махачкала, 1950.
Пиотровский Б. Б. Археология Закавказья. Л., 1949.
Пиралов А. С. Краткий очерк кустарных промыслов Кавказа, изд. 2-е СПб., 1913
Пожидаев В. П. Хозяственный быт Кабарды. Труды по естественно-историческому и экономическому обследованию Кабарды, т. II, вып. 1. Воронеж, 1925.
Присоединение Азербайджана к России и его прогрессивные последствия в области экономики и культуры. XIX-начало XX в. Баку, 1955.
Радде Г. Хевсурия и хевсуры. Зап. Кавказск. отдела Русского геогр. об-ва, т. XI, 2, Тифлис, 1881.
Робакидзе А. И. К вопросу о пчеловодстве в Грузии. «Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР» вып. VIII, М., 1949.
Рабакидзе А. И. Некоторые стороны быта рабочих чиатурской марганцевой промышленности. Тбилиси, 1953.
Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа, вып. 1—46, Тифлис, 1881—1929.
Сборник сведений о кавказских горцах, вып. I—X, Тифлис, 1868—1881.
Семенов Л. П. Обзор русской этнографической литературы о Кавказе за 1917—1927 гг. «Этнография», кн. VI, 1928, № 2. кн. VII, 1929, № 1.

Стопани А. М. Нефтепромышленный рабочий и его бюджет. М., 1924. Терский сборник. Приложение к терекому календарю. Владикавказ, вып. I—VII, 1890—1910.
Трофимова А. Г. Бакинские рабочие-нефтяники (Опыт этнографического изучения культуры и быта рабочих Орджоникидзевского района г. Баку). Автореферат кандидатской диссертации. М., 1953.
Труды первого съезда деятелей по кустарной промышленности Кавказа в г. Тифлисе. Тифлис, 1902.
Х. Г. [Хан-Гирей С. Р.]. Вера, нравы, обычаи, образ жизни черкесов. «Русский вестник» т. V, СПб, 1842.
Хан-Магомедов С. О. Народное жилище Южного Дагестана. «Сов. этнография», 1951, № 1.
Харадзе Р. Пережитки большой семьи у сванов. Тбилиси. 1939 (на груз яз., резюме на русск. яз.).
Хаханов А. О мохевцах и пшавах. «Сборник материалов по этнографии, изд. при Дашковском музее», III, 1888.
Хаханов А. Тушины. «Этнографическое обозрение», 1889, № 2.
Хаханов А. С. Указатель этнографических статей и заметок в кавказских изданиях от начала их существования. «Этнографическое обозрение», кн. XIII—XIV, XVI, XIX—XXI, М., 1892—1994.
Хетагуров Коста. Собрание сочинений. т. I—III. М., 1951.
Чурсин Г. Ф. Материалы по этнографии Абхазии. Сухуми, 1956.
Чурсин Г. Ф. Осетины. Этнографический очерк. Тифлис, 1925.
Чурсин Г. Ф. Очерки этнологии Кавказа. Тифлис, 1913.
Шиллинг Е. М. Ковроткачество Дагестана. «Сов. этнография» 1936, № 4—5.
Шиллинг Е. М. Кубачинцы и их культура. Историко-этнографические этюды. Труды инта этнографии АН СССР, Н.с., т. VIII, М.-Л., 1949.
Этнографическое обозрение. Редактор-издатель Е. Лалаян, 1895—1916, № 1—26 (на арм. языке).

POPOARELE DIN ASIA MIJLOCIE ŞI KAZAHSTAN

Абрамзон С. М. Очерк культуры киргизского народа. Фрунзе, 1946.
Абрамзон С. М. Этнографический альбом художника П. М. Кошарова [кирг.]. «Сборник МАЭ», т. XIV, 1953.
Абрамзон С. М., Антипина К. И., Васильева Г. П., Махова Е. И., Сулейманов Д. Быт колхозников
Андреев М. С. и Половцев А. А. Материалы по этнографии фии АН СССР, Н.с., т. XXXVII, 1958.
Андреев М. С. и Полвцев А. А. Материалы по этнографии иранских племен Средней Азии. Ишкашим и Вахан. «Сборник МАЭ», т. I, вып. IX, 1911.
Андреев М. С. Таджики долины Хуф, I, II. Сталинабад, 1953, 1958.
Бобринской А. А. Горцы верховьев Пянджа (ваханцы и ишкашимцы). М., 1908.

Чернецов В. Н. К истории родового строя у обских угров. Сб. «Сов. этнография», VI—VII, 1947.
Шатилов М. Б. Ваховские остяки. Труды Томского краевого музея, т. IV, Томск, 1931.
Шренк Л. Об инородцах Амурского края, т. I—III, СПб., 1883, 1899, 1903.
Штернберг Л. Я. Гиляки, орочи, гольды, негидальцы, айны. Статьи и материалы. Хабаровск, 1933.
Шунков В. И. Очерки по истории колонизации Сибири в XVII — начала XVIII в. М.-Л., 1946.
Ядринцев Н. М. Сибирские инородцы, их быт и современное положение. СПб., 1891.
Языки и письменность народов Севера, ч. I, III, Л., 1937, 1934.
Яковлев Е. Этнографический обзор инородческого населения долины Южного Енисея. Минусинск, 1900.

CUPRINSUL

Din partea redacției 5

POPOARELE DIN CAUCAZ

Popoarele din Caucazul de Nord 32
adîgheii, cabardinii, cerchezii 32
abazinii 43
balcarii și karaceaii 44
nogaii 50
osetinii 53
cecenii și ingușii 63

Popoarele din Daghestan 68
Popoarele din Transcaucazia 85
azerbaidjenii 85
talîșii 107
tații 109
gruzinii 111
abhazii 140
armenii 147
curzii 177

POPOARELE DIN ASIA MIJLOCIE ȘI DIN KAZAHSTAN

uzbecii 215
tadjicii 241
turkmenii 255
karakalpacii 273
kazahii 284
khirghizii 299

uigurii 314
dunganii 317
coreenii 319
beludjii 319

POPOARELE DIN SIBERIA

Popoarele din Siberia de Sud 354
buriaţii 354
iakuţii 361
Popoarele de pe podişul Altai-Saian 369
Tătarii siberieni 379
Popoarele din Siberia de nord şi din Extremul Orient . . 379
nenţii, enţii, nganasanii 380
hanţii, mansii, selkupii, keţii 384
evencii, evenii, dolganii, iukaghirii 392
Popoarele de pe cursul inferior al Amurului şi din Sahalin . 396
Popoarele din Ciukotka şi din Kamciatka 40
Indice etnografic 419
Indice geografic 433
Indice de nume 458
Bibliografie 463

Redactor resp. de carte : N. Nicolaescu

Tehnoredactor : Gh. Popovici

Dat la cules : 21.08.1961. Bun de tipar : 17.11.1961. Apărut 1961. Tiraj 3000+45 ex. legate şi 7000+100 ex. broşate. Hîrtie semivelină de 65 g/m². Format 54×84/16. Coli editoriale 27,64. Coli tipar 29,50. A. 02373/1961. Pentru bibliotecile mari indicele de clasificare 902.7 (5). Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare 902.7

Tiparul executat sub c-da 11.428 la Combinatul Poligrafic Casa Scînteii, Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti — R.P.R.